

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XII. KÖTET.

BUDAPEST, 1883.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

FŐÜT I. SZ. A M. T. AKADÉMIA BÉRHÁZÁBAN.

NYELV-ÉS MŰVELŐDÉSI KÖZPONT
KÖNYVTÁR
1975. SZ. ...
Sz. ...

F4211/75

Letl. 1980

Letl. rev. 1965

A MAGYAR NYELVŐR 1883. évi dolgozótársai és gyűjtői.

	Asbóth Oszkár		Mocsáry István
	Babics Kálmán		Molnár Ágostonné
	Balassa József		Molnár Béla
	Benedek Elek		Munkácsi Bernát
5	Borbás Vincze	40	T. Nagy Imre
	Csapodi István		Négyesi László
	Császár Károly		M. Németh Sándor
	Csillagh Mór		Paal Gyula
	Csomár István		Paszlavszy Sándor
10	Damó István	45	Pfeiffer Julia
	Dubay Miklós		Pintér Kálmán
	Fejér D.		Radó Antal
	Frecskay János		Révész Samu
	Halász Ignác		Simonyi Zsigmond
15	Haraszi Gyula	50	Somogyi Antal
	Heinrich Gusztáv		Stauber Judit
	Jámbor József		Steiner Arnold
	Juhos Béla		Stern Lea
	Kardos Albert		Szabó Ignác
20	Katona Lajos	55	Szakács Balázs
	Katz Samu		Szarvas Gábor
	Kazay Gyula		Szilasi Móricz
	Kántor Pál		ifj. Szinnyi József
	ifj. Káplány József		Szivák János
25	Király Ilona	60	Szőreghi
	Király Pál		Tankó Sámuel
	Kisbíró Márton		Teleki István
	Kispál Mihály		Tömlő Gyula
	Koos Gábor		Udvarhelyi Gyula
30	Könnye Nándor	65	Ujhelyi Géza
	Kőrösi Sándor		Vass Bertalan
	Kúnos Ignác		Versényi György
	Lubik Imre		Vozári Gyula
	Lukács Lőrincz		Weisz Gábor
35	Mártónfy Lajos		

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Sugárút
116. sz.

XII. kötet.

1883. JANUÁR 15.

I. füzet.

A SZÁMNEVEKRŐL.

A magyar-ugor nyelvrokonság egyik leghathatósabb és megdönthetetlen bizonyítéka a számnevek közössége. A laikus abban talán még kételkedhetnék, noha jogtalanul, hogy a m. egy (tdk. eggy) = finn. *yhte*, cser. *ikte*, lp. *akte*, vog. *äkwä*, mord. *fkä*, zürj. *ötik*, oszt. *it*; de bárki is első szempillantásra meggyőződhetik, hogy két (*kettö*) = finn. *kahte*, lp. *kuekte*, mord. *kafta*, vog. *kit*, oszt. *kät*, cser. *kok*, zürj.-votj. *kik*. Senki se kételkedhetik azon, hogy a m. három (*háromo*-) = vog. *churum*, *korom*, osztj. *χulim*, *χolim*, finn. *kolme*, lp. *kolm*, *kolma*, mord. *kolma*, cser. *kum*, zürj. *kuim*; négy = finn. *neljä*, vog. *nile*, lp. *nelje*, mord. *nilä*, cser. *nil*, votj. *nil*, oszt. *nel*; öt = vog. *ät*, zürj. *vit*, lp. *vit*, cser. *vit*, oszt. *vet*, mord. *vetä*, finn. *viite*; hogy a m. hat teljesen meg-egyezik az oszt. *χüt*, vog. *χot*, *kat*, lp. *kot*, cser. *kut*, mord. *kota*, finn. *kuute*, zürj. *kvajt* szavakkal. Ha végre valakinek különösnek tetszenék talán, hogy a m. hét = vog. *sät*, lp. *čieča*, finn. *seitse-mä*, mord. *sisem*, zürj. *sizim*, cser. *šem*, oszt. *tabet*, *labtt*, szavakkal, az menjen, üsse fel Budenz MUG-Sz.-át, és biztosan meg fognak szünni kétségei.

A *nyolcz* és *kilencz* szerkesztett számnevek az ugor nyelvekben és az egyezés köztük tudvalevőleg már nem oly egyarányos, mint az első hétben. A finn *kahdeksa*, *yhdeksä* mását például csak a cser. *kandakš*, *indekš*, a mord. *kafksa*, *vehksa*, meg a lp. *kaktse*, *oktse* mutatják; míg a m. *nyolcz* részben a vog. *ňala-lu*, *ňol-lu*, osztS. *ňigelaχ*, osztB. *ňijil* szavaknak felel meg.

A m. *tíz* = zürj.-votj. *das*, de már a finnben *kymmene* = mord. *kemen*; míg a lp. *lokke* = vog. *lov*, *lu*, cser. *lu*, és egészen árván marad az osztj. *jang*.

A *húsz*-nak már nagyobb a társasága. Az oszt.-ban *χūs*, vog. *kus*, zürj. *kis*, votj. *kiz'*, mord. *komš*. A finnben ellenben *kaksikymmentä* (2 tíz), a lp.-ban *kuekte lokke* (2 tíz), a cser.-ben *ko-lo*, *kok-lo* (2 tíz). És, noha különböznek egymástól, mégis lényeges egyezés tapasztalható e számnevek szerkesztésében. Mert valamint a finnben lp. és cser.-ben a 20 a *kettő* és *tíz* számnevek összetételéből alakult, úgy a magyarban is, és valamennyi nyelvben, a melyek vele egy csoportban állanak. A mint ugyanis a mord. *komš*-ból kitűnik, a *húsz* és társai valamennyien szintén szerkesztett számnevek, a melyek első fele *ko-*, *ho-* kettőt jelent, mint a cser. *ko-lo*-ban (két tíz), és másik fele *mis* szóból rövidült, a mely mint *tíz*es szerepel a zürj.-votj. *uk-mis*, *ök-mis* — kilencz szavakban. A tízesek ezentúl az egyes ugor nyelvekben még inkább különböznek, de mindannyian megegyeznek legalább a *nyolczvan*-ig szerkesztésükben. A *nyolczvan*ig minden ugor nyelvben az egyes és tízesből vannak összetéve, úgy hogy az egyes mint szorzó az összetétel első felét képezi; pl. a 30 finn. *kolme-kymmentä*, mord. *kolma-gemen*, lp. *kolma-lokke*. cser. *kum-lu*, zürj. *komln*, votj. *kvamln*; vog. *sat-lov* (70, mert 30 *vat*, melynek az etymonja még nincs felderítve.)

Biztosan lehet tehát következtetni, hogy a magyar *negy-ven*, *öt-ven*, *hat-ven* stb. szintén ilyen szerkesztések, hogy tehát a *-van*, *-ven* utórészük *tíz*-et jelent. Úgyszintén a vog. *ncli-men*, *at-pen* (*ät-pen*), *chot-pen* (*kat-pen*), *-men*, *-pen* utórésze is, minthogy ezek a *negy-ven*, *öt-ven*, *hat-ven* számnevekkel teljesen megegyeznek.

Ezzel tisztában volnánk, és ezen eddigelé se kételkedt senkisé. De most már az a kérdés, mi az a *-men*, *-pen*, *-ven*? Vagyis, honnan származnak, meglehető-e felemásuk az ugor nyelvek valamelyikében! A zürj.-votj. *das*: m. *tíz*; és nem számíthatunk sem a vog. és cser. *lov*, *lu*, sem a lp. *lokke*, és még legkevésbé az oszt. *jang* szavakra. Csak a finnben keresgélhetünk még, és a mord.-ban. Amott *kymmene* a tízes, emitt *kemen*, *gemen* (ved-gemen, kod-gemen). És ebben a *gemen*-ben nem nehéz annak felismernie a *-ven*, *-van*-t, a ki ismeri a magyar nyelv hangtani törvényeit. Tegyük fel hogy a magyarban is ez volt az eredeti alak: *negy-gemen*. Akkor a szóközépi *m v*-vé változott, a mint az

általánosan megtörtént a magyarban; v. ö. m. *lé* (*leve*), f. *lieme*, mord. *läm*, cser. *lem*, vog. *lam*, lp. *lema*, *läma*, továbbá a *név*, *jó*, *totvaj*, *fű*, *nyelv*, *szív* szókat a MUG Sz.-ban. Lett tehát **negy-geven*. Ebből, minthogy a hangsúly a *négy* szóra esett, könnyen vált: **negy-gven*, mint **kert-belen-ből kert-ben*, és azután a *g* kiesésével: *negy-ven*; a *hat-van* és a többi mélyhangú szóban hangilleszkedés történt.

Ámde mért esett volna ki a *g*? Mert az is általános hangtani törvény a magyarban. Ott van például a m. *tev-* (*tesz*): Ez finn. *teke* lp. *takke*, oszt. *tag*, vog. *täg-*; vagy m. *év*, finn. *ikä*, észt *iga*, lp. *jake*, lpF. *jakke*. A magyar *v*-nek e szókban egyaránt *k*, *g* felel meg. Ebből a *k*, *g*-ből pedig a *v* csakis *kv*, *gv* közbeesésével fejlődhetett, mint a latin *brēvis* **brēgvis*-ből (v. ö. βραχύς), és *lēvis*, **legvis*-ből (v. ö. ἑλαχύς). A mély torokhangok gyakran fejlesztenek maguk mellett egy parasita *v*-t, (az indogermán nyelvészek az ilyen torokhangot *velaris k*, *g*-nek nevezik), a mint az tapasztalható a vogulban is, például m. *köszön*, finn. *käske*, votj. *kos*, vogL. *kvoš*; — m. *kel*, lp. *kale*, vogK. *kval*; — oszt. *jag*, *jak*, vog. *jėgv*, vogK. *jėkv*; meg a votj.-ban: m. *göz*, finn. *kaasu*, lp. *kasad*, votj. *kvaz*; a mord.-ban: *pikse*, mordK. *pivse*; végül **takve*, **jakve*, alakokra mutat a lp. *takke* (*tev-*), *jakke* (*év*), a mely utóbbi a *k* kiesésével, mint *jape* is használatos. Nem lehet tehát kételkednünk, hogy az a gyakori *g*:*v* hangváltozás a magyarban eredeti *gv* közbenjárásával esett meg, és akkor szintoly kevéssé azon, hogy *negy-ven*, **negy-gven*, **negy-geven*, **negy-gemen*-ből való, vagyis, hogy *ven* a. m. *tíz* és nem egyéb, mint a mord. *gemen* és finn. *kymmene*.

Elmondván ezeket, a vogullal könnyű munkánk leszen. Mert azt senkisésem tagadhatja, hogy *ötven* — vog. *ät-pen*, *hat-van* = vog. *chot-pen*, sőt még azt sem jó szerével, hogy *negy-ven* = vog. *neli-men*. Ha tehát föntebbi okoskodásunk helyes, a mint azt jogosan föltehetjük, ha a m. *-ven* csakugyan mord. *gemen*, akkor a vele teljesen megegyező vog. *-pen*, sőt *-men* se lehet más eredetű. Csakhogy ez a *-men* a *neli-men*-ben eleve figyelmeztet bennünket, hogy a vog.-ban más úton módon változott át a *gemen* mint a magyarban. Az eredeti alak föltevésünk szerint **neli-gemen* volt. Ámde a vogulban a magánhangzók közt álló *m* nem változik át

v-vé, [mint a magyarban, a mint az vog. *jomas* : m. *jovo*-(jó), vog. *nam*, *näm* ; m. *neve* (név) stb. példából kitűnik. Tehát a rövidült alak itt **neli-gmen* volt, és ebből lett a *g* kiesésével *neli-men*, mint vog. *jim* (jövök), *mim* (adok), **jigm*, **mig-m*-ből v. ö. vogK. *jeigem*, *mig-lachv* (adogatni), v. ö oszm. *jágmur* mellett *jāmur* (eső). Így lett az **ät-gemen* vagy **ät-kemen*ből **ät-kmen* ebből **ät-men*, végül *ät-pen*. Az *m* és *b* hangok váltakozása, valamint minden egyéb, úgy az ugor nyelvekben is igen gyakori (a MUGSz. az illető betűk alatt bő felvilágosítást szolgáltat), a mely esetleges *b*-ből, vagy helyette, a kemény *t* hatása alatt *p* könnyen válhatott.

Kitűzött czéломat tehát elértem volna, ha sikerült tételtem bebizonyítanom, és nyugodtan befejezhetném e kis értekezést. De meg nem állhatom, hogy le ne vonjak fejtegetéseimből egy nagyon is valószínű következtetést.

Ugyanis Hunfalvy Pál tudvalevőleg több helyt fejtegeti (pl. NyK. IX. 14. s kv. 1.), hogy az ugor ősnépnél csakis a *hetes* számrendszer divatozott. Ámde látjuk, hogy a magyarban megvan a finn *kymmene*, mord. *gemen*, és ugyanez még a vogulban is található; megvan továbbá a zürj-votj. *das*, a mely szintén meg van a finnben (*kahdeksa*), a cser.-ben (*kandaks*), mordban (*kafksa*) és a lp.-ban (*kaktse*) is; végül a a zürj-votj. *mäs* megtalálható a magyarban (hús), a vog.-ban (*kus*), a mord.-ban (*komš*), és az osztj.-ban (*hus*).

Kiindulva a magyarból, azt tapasztaljuk, hogy benne megvan valamennyi az ugor nyelvekben feltalálható tízes, kivéve a lp. *lokke*, vog. *lov* és rokonait. Ha most már ki lehetne mutatni, hogy például a magyar *nyol*-(cz) megfelel a vog. *ñala-lu* alaknak, valamint a rövidült osztB. *ñill*, úgy akkor kétségtelen biztossággal ki lehetne mondani, hogy az ugor ősnyelvben a tízes számrendszer volt használatos. Hozzáteve azt is, hogy a *tízre* több szó volt forgalomban, valaminthogy most is még van majd minden egyes ugor nyelvben. Ámde függőbe hagyva is azt a kérdést, vajon a *lov*, *lu* megvan-e a magyarban, mégis bátorokodom a föntebbi állítást védelmezni.

Így okoskodom. Kölcsönvételtől ezen esetek egyikében se lehet szó, különösen nem a szerkesztett számnevekben.

Tehát a *kymmene* közös volta azt mutatja, hogy a tízes rendszernek meg kellett lennie a magyar, vog, finn, mord. nyelvekben, még mielőtt egymástól elváltak. Minthogy pedig a vog. és magyar az éjszaki ághoz, a finn és mord. a délihez tartoznak, azt kellene következtetnünk, hogy a lp. kivételével, a mely legelőbb elvált rokonaitól, az egész éjszaki meg déli ágban meg volt a *kymmene*, tehát a tízes rendszer. Ha csak föl nem tesszük, hogy egyrészt a magyar és vog., másrészt a finn és mord. külön nyelvcsoporthoz nem képeztek. De viszont a *das* közös volta azt mutatja, hogy a magyar, zürj.-votj., lp., finn, cser. és mord.-ban volt egy másik közös tízes. Tehát az éjszaki ágból megkerült a lp., de eltévedt a vog., a mely már előbb szerepelt, és az osztj., míg a déli ág nyelvei mindnyájan együtt vannak.

Végül a *młs* megvan a magyar, osztj. vog. zürj.-votj. és mord. nyelvekben.

A három tízes tehát ekkép van megosztva:

Éjszaki ág	a) <i>Kymmene</i> :	Déli ág
magy., vog.		finn, mord.
	b) <i>Das</i> :	
magy., zürj., lp.		finn, cser., mord.
	c) <i>młs</i> :	
magy., vog. osztj., zürj.		mord.

Látható, hogy a három csoportban együttvéve a magyar valamennyi ugor nyelvvel összekerül. Tehát a *tízes* számrendszernek valamennyiben meg kellett már lenni, a mikor még a magyarral együtt voltak, és ez világos, hogy csak a közös ugor nyelv korszakában történhetett.

SZILASI MÓRICZ.

VISSZAHÓDÍTOTT MAGYAR SZÓK. †

IV.

A Nyelvőr X. évi folyamában a föntebbi cím alatt egy cikksorozatot indítottam meg. Célom volt kimutatni, hogy sok szó, melyet Miklosich szláv kölcsönvételnek tart, nem az, hanem eredeti szókincsünkhöz tartozik. Eddig har-

minczhárom szóról sikerült ezt bebizonyítanom. Most hogy Miklosich „Szláv elemei“ már magyar fordításban is megjelentek, nem halaszthatom tovább e munka megrostálására vonatkozó folytató megjegyzéseimet. Legutóbbi cikkemben (Ny. X. 346—353. l.) azon névszókat fejtegettem, melyeknek eredetisége mellett részint az idegen szótól való nagy jelentéstarterés, részint pedig az összehasonlító nyelvészet szolgáltat döntő bizonyítékokat. Ezeken kívül azonban még meglehetősen sok szó van olyan, melyet nem nagy erőlködésünkbe kerül a szlávságtól „visszahódítani“. Egy részét magából a magyarból is magyarázhatjuk, más részének eredetisége mellett egyéb okok fognak szólni. Vannak Miklosich szavai közt olyanok is, melyeknek kölcsönvételét vagy eredetiségét eldöntetlenül kell hagynunk és végre olyanok, melyek kölcsönszók ugyan, de hozzánk nem a szlávságból, hanem máshonnan kerültek.

Nézzük először is azon szókat, melyek határozottan eredetieknek bizonyúlnak. Az eddig fejtegetetteken kívül még ilyenek:

34. *Aszat*. Először Szabó Dávid „Kisded Szótár“-ában tűnik föl e szó „gyom, hasztalan fü“ értelmezéssel és Márton szótára is „Unkraut“-tal fordítja. Egy magyar szótár sem ismeri „carduus, distel, stachel an den Aehren“ jelentéssel, pedig csak ezekben fordul elő a különböző szláv nyelvekben. Miklosich az ószláv *osutu*, ujszlóven *osat*, *oset*, carduus szavakkal veti egybe, de megvan e szó a többi szláv nyelvekben is az említett jelentésárnyalattal. A magyar *aszat* alakra nézve megegyezik a szláv szókkal és a csekély jelentéskülömbőség se zárja ki a kölcsönvétel lehetőségét. Mind a mellett a szót eredetinek kell tartanunk. Az *aszat* mellett előfordul nyelvünkben egy másik fűnév is: *aszomány*, melyet Szabó Dávid csak „bizonyos fü“ magyarázattal közöl. (Az *aszományt* mint Sz. Dávid szavát Kresznericsből idézem, mert a Kisded Szótárnak nálam meglevő második kiadásában e szó nem fordul elő.)

Márton azonban „Flöhkraut, conyza“ jelentéssel fordítja. Az *aszomány* már semmiképen se lehet szláv kölcsönvétel és azt se gondolhatjuk, hogy Szabó Dávid csinálta, mert akkor határozott jelentést adott volna neki. Az *aszat* és *aszomány*

eredet szerinti összetartozása világos. Mind a kettő az *asz*-ni igéből származik. Az *aszat* eredeti jelentése „aszott, szikkadt, kiszáradt“ fű lehetett és ez ment át aztán az általánosabb „gyom, hasztalan fű“ jelentésbe. Képzése világos, olyan mint *irat, sütet* stb. szavaké.

35. *Béles*. Az már mégis furcsa dolog volna, ha a par excellence buzát termesztő, fehér liszttel bőven rendelkező magyar nép a zabon és krumplin élődtől tanulta volna meg a *béles* készítő mesterséget. Pedig ezt akarja velünk Miklosich elhithetni, midőn a magyar *béles* hazáját a tótok közt keresi. Csakhogy mi több bizonyító fegyverrel rendelkezve egész bátran állíthatjuk, hogy a *bélés* a mi nyelvünkben került a tóba és nem megfordítva. A *béles* nem azt teszi, a minek Miklosich magyarázza: „placenta ex albissima farina triticea“, hanem csak: egyszerűen „placenta, artolaganus, laganum“ (M. A.), „Ein gefüllter Kuchen“ (Márton). A „legfehérebb búzalisztból“ jelzöt már csak Mikl. teszi hozzá, hogy a kölcsönvétel föltételezésének egy kis alapja legyen. A *bél* ugyanis a szláv nyelvekben fehéret, fehérséget jelent és ennek a fehérnek jelentő *bél*-nek volna a tót *béles* a továbbképzése. Csakhogy *-es* névszóképzőt a szláv nyelvekben nem ismerünk. A mi ilyen képzésű szó a tótban, ruténban vagy a déli szláv nyelvekben előfordul, az magyarból van kölcsönözve. A *béles* szót tehát a tót nyelvből nem magyarázhatjuk ki, de igenis a magyarból. A *béles* mindig valami töltelékes tésztát jelent, tehát a minek bele van. Alapja a *bél* szó (v. ö. kenyérbél) *-s* továbbképzéssel. Születésem vidékén rendszeresen úgy készítik, hogy a tésztát langalló formára kisodorják és vagy káposztával vagy almával vagy más e félével megtöltik s aztán összehajtogatják. A különféle töltelék szerint hívják aztán almás, káposztás, gombás, husos bélesnek s ha rétes formára hajtják össze, rétes bélesnek. (Ha a hasonlóképpen kisodort és töltött tésztát négyszögletűre csinálják és csak az egyik végén hajtják be, *hajtókának* hívják.) — A tót nyelv kölcsönvétele mellett szól ezen kívül az is, hogy e szót a többi szláv nyelvek nem ismerik. Megjegyzendő még, hogy Jancovics tót szótára e szót csak *báles* alakban ismeri. Ez azonban fejtegetésünk ellen nem bizonyít semmit, mert

a tót nyelv eredeti *e*-t gyakran változtat *a*-ra, különösen azon szókban, melyeket tőlünk vett kölcsön. A magyar *cserél* a tótban *čaruvati*. a m. *gépely* pedig *gápel*.

36. *Hiba*. Ez a szó csak olyan szláv nyelvekben fordul elő, melyek tőlünk sokat kölcsönöztek: a tótban és a ruténban; mind a kettőben *chiba* alakban. Megvan még egy cseh tájbeszédben is, de ez nem számít, mert oda minden bizonytalán tót révén került. A magyar *hiba* a tót-rutén *chiba* alakra és jelentésre nézve teljesen megegyeznek. E megegyezés azonban engemet egészen más eredményre juttat, mint Miklosichot. Ő a szláv, én a magyar nyelvet tartom a kölcsönadó félnek. A *hiba* mellett előfordúl ugyanis *hibít*, *hibint*, *hibént* és *hibúl* igealak is, az *-ít* és *-úl* képzőkről pedig tudjuk, hogy nem szeret főnévhez járulni. Nézetem szerint itt is nem a *hiba* főnévből, hanem egy *hib-* igetöből vannak továbbképezve. Ugyanezen igetö van meg a *hibban* = csúszni, ficzanni, ficzamodni (Sz. D.) igében is (a lába elhibbant a jégen), melynek képzése olyan, mint a *dob-ban*, *rob-ban* igéké. Alapjelentésre nézve a *hiba* könnyen megegyeztethető az „elcsuszás, elesés, botlás“ fogalmával, mert hisz a *hibá*-nak rendes synonymja a „botlás, megesés“ kifejezés. Szabó Dávid is ezzel magyarázza szótárában. A tót és rutén nyelvek akkor vehették át *hiba* szónkat, mikor még *chibá*-nak hangzott. — E helyen csak mellékesen érintem, hogy a magyar *hibban*, *hiba* szókbeli *hiba*-alapige mását az ugarságban is sikerült megtalálnom. A finnben van ugyanis egy *komppa*- = megbotlani ige, mely jelentés és alak szerint teljesen megfelel a magyar *hibba*- szónak.

37. *Lakoma*, *lakmár*. Miklosich mind a kettőt az ószláv *lakomū* = avidus szóval veti egybe. Mindenek előtt megjegyezzük, hogy a *lakoma* szónak semmi köze sincs a *lakomū*-hoz, nincs pedig azért, mert csak a jelen században született és nyelvújítóink csinálmanya. A régi szótárak egyikében sincs meg; nem ismeri még se Szabó Dávid, se Márton, se Kresznerics. — A *lakmár*-t megtaláljuk már Sándor Istvánánál, még pedig „epulo, comessator, helluo, lurco“ értelemmel, a Tájszótár pedig „comessatio“ jelentéssel közli. E szó magyarázatára azonban nincs szükségünk a szláv *lakomū*-ra, mellyel külföldben se egyezik meg egészen se alakra se

jelentésre nézve, hanem megfejthetjük magából a magyarból is. Alapja a *lak*-ni (jól lakni) ige, melynek *m* momentán képzős alakjából ép úgy származhatott a *lakmár*, mint a *tünni* vagy *csapni* igék *d* gyakorító képzős alakjából a *tüндér* és *csapodár*. A *lakmár* kétféle „comessator“ és „comesatio“ jelentése az *-ár* participiális természetéből magyarázható (v. ö. temető — a ki temet és a hol temetnek).

38. *Lapú*. E szónak „visszahódításával“ már megkéstem. Elvégezte helyettem Munkácsi Bernát „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“ értekezésében (Nyelvt. Közlem. XVII. 80. l.). Kimutatja ott, hogy a *lapú* ép úgy kicsinyítő képzése a magy. *lap* „fläche, blatt“ szónak, mint a székely-csángó *lapi* baumblatt, krautblatt és hogy a szláv nyelvekben található *lopuh*, *lopuch* alak minden valószínűség szerint a magyarból került oda. A magyar szónak szlávból származtatása ellen döntőleg szól az a fontos hangtani körülmény is, hogy a magyar szóban nyoma sincs a szláv végső χ hangnak, mely egyebütt fenn szokta magát tartani. Nem mondjuk ugyanis a többesben és egyes accusativusban: *lapuhok*, *lapuhot* mint más ilyen szláv kölcsönvételeknél történik (mohot, potrohok, pelyhek stb.).

39. *Lom*. Egyetlen egy magyar szótárban se fordul elő e szónak „fractura, bruch“ jelentése, melyet Miklosich tulajdonít neki. A régi szótárak mindegyikében csak „pruina in arborum ramis congelata“ (Pariz-Pápai), „fagyos zuzmara“ (Sz. D.) jelentéssel találjuk és egyedül Márton értelmezi „allerlei gepäck, bagage“-nak. Ez utóbbi valószínűleg a *limlom*-ból vonta el mint önálló főnevet. Az a jelentés, melyet Mikl. a magyar szónak tulajdonít, ezt egyáltalában nem illeti meg, hanem igenis a vele összeállított cseh-től *lom*-ot és rutén *łom*-ot. A *lom*-nak a törés mellett ezen nyelvekben még „kőbánya“ értelme is van. Láthatjuk tehát, hogy ha alakra teljesen megegyezik is a szláv és magyar *lom*, még se volt egymáshoz soha semmi közük. A jelentéskülömbőség erős s Miklosich egybevetése erőszakolt.

40. *Padmaly*, *pandal*, *pandalló*. Mindenek előtt ismerkedjünk meg e szó jelentésével és eredetével, abból aztán ki fog világítani, mi vettük-e kölcsön a cseh és tót nyelvből e szavunkat vagy megfordítva. Páriz-Pápai a *padmalyt*

„cavum littoris“-nak magyarázza, Szabó D. is „part üregének“ és hozzá teszi felvilágosító példakúl: „nagy padmalyt mosott a víz; a padmalyt turbokálják (gübülik, zurbolják) a halászok.“ E magyarázatokból is világos, hogy padmaly tulajdonképpen összetett szó: *pad*+*maly* és hogy nem egyéb mint *part*+*maly*, melynek még eredetibb *part mál* alakját Pázmánnál is megtaláljuk (*part mállya* = *part málja*. Préd. I. levél.). Zalában, Kővágó-Örs helységben *partmálos* melléknevet is ismernek. A *mál*, *maly* a *partmál*, *padmál*-ban ugyanaz mint a *mál-bőr* „az állat hasáról vetetett gyöngébb bőr“ (Sz. D.), *róka-mál*, „mollior pellis vulpina subventralis“ összetételekben előforduló *mál*, mely önállóan is előfordul, „*venter, pars corporis infra pectus*“ jelentéssel (Kreszn.). Megvan még e szó a *sár-máló* „aranybegy“-ben is (*sár-mány* se más mint *sár-mály*). A *mál*-nak fő jelentése tehát a testnek mell alatti vagyis behorpadó része és innen ment át aztán a *part mál*-jának, behorpadásának, jelölésére is. A *pandal*, *pandalló* egyszerű metathesis folytán keletkezett *padmat*, *padmalló*-ból (v. ö. *sár-máló*), az *m* pedig, minthogy *d* előtt nehezen ejthető ki, mint sok más egyéb esetben, *n*-né változott. Minthogy a *padmaly* nyelvünkben teljesen megfejtendő és még eredetibb alakja is él, világos, hogy nem is kölcsönözhattük a szlávból. Ellenkezőleg a cseh *podmol* és a tót *podmola* a mi nyelvünkben kerültek oda. A szláv nyelvek terén etymológiájukat hiába keressük.

41. *Retesz*. Jelentése „ajtó-szegező, fazár, kilincs“ (Sz. D.), a cseh *řetěz*, tót *ret'az* szavaké pedig „láncz“. Alakra nézve megegyeznek és a jelentés közt sincs olyan nagy különbség, mint első pillanatra látszik, mert a láncz, ha éppen erőltetjük, szintén szolgálhat a becsukás eszközeül. Ha azonban minden tekintetben megegyeznének is, még se volna okunk a magyar *retesz*-t szláv kölcsönvételnek tartani. Ott él ugyanis a *retesz* mellett a *rekesz*, a *reteszelni* mellett a *rekeszteni* alak, még pedig oly végtelen csekély hang- és jelentéseltéréssel, hogy egynek kell őket tartanunk. A *t:k* változás nem ritka nyelvünkben (köpni: tőpni, előke: előte stb.).

42. *Selyp*. A selypítésnek semmi köze a susogáshoz. Miklosich azonban, ki, mint már láttuk, több erőszakoskodást is megenged magának, mégis a cseh *šeplav* „susogó“,

tót *šeplat'*, orosz *šepel'at'* „susogni“ szókkal állítja össze. Jelentésre tehát a magyar és szláv szavak nem vágnak össze, de nem vágnak össze alakra nézve sem, mert a hozzá legközelebb álló *šeplav-*ból nem *selyp*, hanem metathesissel *salypó* vagy akár *sélypó* alaknak kellett volna válni. A *selyp* különben ősi szókincsünkhöz tartozik. Megtaláljuk Budenz összehasonlító szótárában is a lapp *šolba*, *šolbes* „blaesus“, *šolbeste-* „balbutire“ szókkal összevetve. A magy. *selyp* ép úgy felel meg a fölemlített lapp szóknak, mint a hasonló alakú *talp* a lapp *tuolpa*, *tuolpes*-nak (MUGSz. 338. 1.)

43. *Suskás*. Miklosich Dankovszky után a magyar *suskás*-nak „flüsterer“ jelentést tulajdonít és ezen értelemben veti össze a tót *šuškáč*-csal*). Kresznerics a *suskás*-t „effoeminatus“-nak magyarázza és Kisviczayból e mondást idézi „igen suskás, bujás“. Ebben az értelemben tehát semmikép se lehet kölcsönvétel a tótból. De ha igazán „flüsterer“-t jelent is, mint Dank. állítja, akkor se kell kölcsönvetnek tartanunk, mert hisz ott van a *susog*, *susáról* ige, melynek alapszavából könnyen származhatott. A *suskás*-nak hitelesen megállapítható „effoeminatus“ jelentése különben könnyen összefügghet a *susog* igével. A Tájszótárban a *susog*-nak *susogó* igenévi alakja szintén „kullogó, kerítő, szerző“-nek van magyarázva. (A közlő ezt teszi hozzá: „Innét a bányák felől mondatik: susogóba járnak, azaz kikémelelik, ha lánynak ehhez vagy amahhoz a legényhez van-e hajlandósága.“)

44. *Susnya*. Ennek a szónak sokféle jelentése van. A Tájszótárban és Kresznericsnél egészen más értelemmel találjuk, mint Mártonnál és Dankovszkynál. De csak ez utóbbiaknál található „rotzbube, eig. schnüffler“ (D.) „alamuszi, schläfrig, träg“ jelentéssel tarthatta Miklosich a tót *šušnák* másának. (Jancovics szótára ezt a szót sem ismeri.) Szerintem azonban a *susnya* szintén a *susog* (*suso-*) származéka és ép úgy kapta „alamuszi, álmos, lusta“ jelentését, mint a mint valakiről a ki tedd ide tedd oda módon végzi a dolgát mondjuk „szuszogó, szuszog, szuszmogó, szuszmog“. Képzésére nézve v. ö. satnya, tohonya, szivornya (Nyelvör,

*) Jancovics szótárában nem találtam e szót. Ott *suskat'* ige sincs, hanem csak *sustat'*.

VIII. 254. 1.) Mindenesetre legalább is a kétes, meg nem alapítható kölcsönvételek sorába tartozik.

45. *Szálka*. Miklosich azt hiszi, hogy nem más mint az ujszlovén *skala*. Ha azonban csak futólagosan tekintünk végig a hasonló kezdetű kölcsönvett szláv szókön, arra a meggyőződésre jutunk, hogy az ujszlovén *skala*-ból a magyarban nem *szálka*, hanem vagy *székla*, vagy *észkla* vagy *kala* vagy *gala* alakult volna. A szláv *skadarka*-ból a magyarban ugyanis *kadarka*, a *skopici*-ből *kopacz*, a *skupac*-ból *kupecz*, a *skoba*-ból *eszkába*, a *skalice*-ből *gálicz*, a *skalina*-ból *gálna*, a *skorně*-ből *szekernye*, a *skrinija*-ból *szekrény* lesz. De ennél sokkal döntőbb ok az, hogy a *szálka* nagyon könnyen és sokkal természetesebben magyarázható magából a magyarból. Ugyanis nem más mint a *szál* szónak kicsinyítő képzős alakja.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A NYELVIGAZITÓK.

„Különös emberek önök ortologusok, s különösen különös a logikájuk! Az ősök nyelvelemeket alkottak, ez elemek vegyülékéből beszédrészeket szerkesztettek, ezeken egybe-
rántás, koptatás s hangváltoztatás által simítottak, szóval minden lehetőt megtettek, hogy bánhatóság, könnyen kezelhetők legyenek. A nyelvfejlésben uralkodó vezérelv a czélszerűség; ezt nem csak hogy nem tagadják, hanem önök magok is hirdetik. No már pedig az tagadhatatlan, hogy az ősök, legkivált pedig ősei a szürke, ködös hajdankornak, a melyről még a meséknek élénken pergő nyelve se tud mondani semmit, műveltségről, tudományról nem is szólok, hanem csak ítélet dolgában is bizony mostoha módon állottak, s velünk egybehasonlítva végtelen eltörpülnek; s önök azt kívánják, hogy mi ezeknek a tudatlan s vézna ítéletű ősöknek alkotásait s intézkedéseit sérthetetlen törvényként tiszteljük, tőlünk pedig, a kik a mult összes tapasztalatával s ismereteivel rendelkezünk, a kik ítélet tekintetében hasonlíthatatlanul fölötte állunk amaz egyszerű embereknek, megvonják a jogot, hogy olyasmit tehessünk, a mit ők tettek, hogy a mit a mi művelt, tisztult ítéletünk czélszerűnek lát, végrehajthassuk. Tehát a mi a műveletlenségnek szabad, az a

műveltségnek tiltva van? Vagy nem azt követelik önök? Nem állítják-e a tudatlan népet nyelvi kérdések eldöntésében ma is bírónak a művelt osztállyal szemben? "

És hallgatósága arczáról szerte lövelt a helyeslés melege, mert nagy úr volt és igazi Demosthenes, a ki így filippikázott az ortologia ellen: *facilem adsum Gallo sub nominibus honestis confessio vitiorum et similitudo audientium dedit* — a hallgatóságnak minden tagja a művelt osztály tagja volt. Nagyon tetszős, sokszorta használt s elleneseinknek mindenkor kezük ügyébe eső ellenvetés; van benne igaz, de van benne nem igaz is. Nem igaz, hogy mi elvitatjuk művelt osztályainktól a jogot, hogy ugyanazt tehessék, a mit az ősök tettek (az ősök törvénytábla módon fejlesztették a nyelvet); igaz, hogy mi a nép szavát döntő erejűnek ismerjük el a művelt osztályok szava ellenében, mert a külső hatástól ment népies nyelvérzék belső ösztöne sugallata szerint természetesen működik, míg az idegen hatás nyomásainak kitett s csalékony jelekből ítélő okoskodás gyakorta fonákoskodik. A nyelvet nem a nép, hanem a literátusok rontják s a fonákosságokat nem a tudatlanok, hanem a művelt tudákoskodók csempészik be mindenkor a nyelvbe.

Nyelvigazítók sereggestül minden korban, minden nép-nél találhatók; mi természetesebb, mint hogy találhatók nálunk is, még pedig felette nagy számmal. Geleji K a t o n a I s t v á n: „hatalmas és tudós, tudománya és előadása által elhíresedett.“ Ezt mondja róla Toldy. Látható tehát, hogy ama nagy úr szavaival élve, tudományos műveltségét méltán megillette a jog, hogy ítélete a nyelvbéli célszerűség eldöntésében határozó legyen a tudatlanok osztálya használatával szemben. Tanulságos példát akarunk nyújtani az epigonusoknak, azért ide jegyzünk tanításai közül néhányat a nagy progonusnak, hogy igazította meg az „együgyű tudatlanok rusnya szokásait.“

A nagy grammatikus, a ki, mint Toldy mondja, a tudományos iskolának alapjait vetette meg, a ki tehát nyelvünk illetékes bírálója volt, a többi közt ezeket tanítja: „A' singularis numerusokat, a' pluralisoktól igen meg kell különböztetni, és az egyről szóló igéket singulariter, s' a' többekről szollok pluraliter kell ki-mondani. Mint: két

emberek; tizen-két Apostolok. Nem: két ember mégyen vala fel; a' 12 Apostol együtt lévén etc. a mint hallom hogy a község szoll; melly egy igen nagy vétkeség a' mi nyelvünkben. (Corp. Gramm. 314.) Rút szószaporítottatás ez ilyen; Esső esik; holott az esső a'nyit tészén, mint: eső. Egy szóval azért esőziknek mondathatnék. (315.) A' szókat a' dolgoknak mi-voltokhoz, és természetekhez kell alkalmaztatni, és a' mi egygyikhez illik, a' másiknak nem kell illetlenül tulajdonítani: Nints egy szál borom-is, egy tsepp buzám, lisztem, szénám-is, mint a község szokott gorombájul szollani. (316.) Nints minden illetlenség nélkül, hogy minden rokonságinkat, atyánkfiainak mondjuk, holott azok között sokak vagy anyánk, vagy bátyánk, vagy nénénk, vagy hugonk etc. fiai. Nemző az atya, szülő az anya. (316.). A lelkes állatoknak teniszetik mind az önnön nemekhez illendő szokval mondathatnak ki. Mint: a tehén borjuzik, a ló tsikózik etc. Nem mind fiazik, a' mint szoktak szollani; mert az igazán az asszonyi anyákról mondathatnék, hogy fiazik, leányozik, holott az oktalan barmoknak tulajdonul nincsenek fiaik, leányik, hanem kőlykeik. (317.). Nőzni (nem nőszni) a'nyit tészén, mint nőt venni, sokval helyesben mint házasulni; mert az azt jegyzi, hogy házat venni, szerzeni, s' nem minden házasul pedig meg, a' ki feleséget vagy nőt vészén. (Uo.) Némelly Tiszteknek neveik a mi nyelvünkben a Deák szóval nem szintén eggyeznek. Mivel a' Rexet, Királynak; a' Judexet, Birónak; az Imperatort, Tsászárnak; a Provisort, Udvar-birónak; a' Duxot, Hadnagynak; a' mercatort, kalmárnak; etc. hívjuk, holott tulajdonul a' Rex, biró volna, a' regendo; a Judex, ítélő, a judicando; az Imperator, parantsolo; a' Provisor, gond-viselő; a Dux, Vezér; a' mercator pedig vévő. (326.) A' mi Magyarink felette alkalmatlan szókval nevezik a Vásárnapot; keresztyénül Urnapja volna. Áldozó a Nagy-Péntekhez inkább illenék, mert azon áldozott a' mi Lelki fő Papunk mi érettünk." (327.).

Bátran rá merjük bízni az ítéletmondást, döntse el az olvasó, kivel szövetkezett az igazság, Geleji Katona nagy tudományával-e, vagy pedig a „goromba község“ tudatlanságával. Egy belső sugallat megtanít rá, hogy a tudós főpapnak eme helyreigazításai merő tévedések, annyira erős,

oly érezhető valótlanágok, hogy különben hathatós szavai el is hangzottak egész nyomtalanul. Van azonban egy ilyenemű tanítása, a mely foganatos volt s megtermette a maga gyümölcsét, ma is bőven tenyészik s mind újabb és újabb hajtásokat fakaszt. A tanítás itt következik: „A' passiva voxokat az activaktól felette szükséges meg-külömböztetni; mert egyéb-ként az értelem nem tsak disztelen, hanem ellenkező, sőt néhánkor ugyan káromkodo-is lenne. Igy kell azért igazán szollni: Az embernek *teremtése*, *meg-váltása*, *szenteltése*, nem: *teremtése*, *meg-váltása*, *szentelése*; mintha az ember teremtett, megváltott, szentelt volna. Hasonló vétkes szollások ezek-is: A' nyavalyák *meg-orvoslása*; a' tévelygésnek *meg-czáfoldása*, a' bűnösnek *megostorozása*: mellyek azt tészik, hogy a nyavalya orvosol, a' tévelygés czáfol, a bűnös ostoroz. Ez illetén szollások pedig káromkodás nélkül sintsenek: Az Isten nevének *szidalmazása*, *káromlása* etc.; kegyestelen szollás nyilván; mint ha az Isten neve szidalmazna, káromlana valakit; holott így kellettnek kegyesen szollani: Az Isten nevének *szidalmaztatása*, *káromlattatása*.” (309).

Katonának ez erőszakoskodása ellen már a korabeli jobb érzékű írók erősen tiltakoztak. Medgyesi Pál, Dialogus Politico-Ecclesiasticus czimű művének előszavában ezeket mondja: „Nagy fogyatkozásnak tartom, hogy mi az mi nyelvünket az Deák nyelvhez szoktuk mérni, mellyel ékes tulajdonságiból s erejéből kivészük azt... én azt itélem, hogy Magyarul leg-igazabban s tisztábban, a' tudna szólni és írni, a' ki, egyébként értelmes ember lévén, semmi nyelvet nem tudna... egynehány esztendőök alatt, az sok-féle tarafarazással, született nyelvünk annyira meg-kezdett vesztegetődni, hogy alig vagyon a' ki a'nak mételyében hirenélkül-is belé nem kapot volna... Nem hagyhatom szó nélkül ama sok *tattatattakat*, *tettetettek*-is, a' mint in passivis fel kezdők venni, mint mikor ez ilyen szókat *ictus*, *raptus* így mondjuk-ki *üttetettett*, *ragadtattattott*. Ismét *vigasztallatás*, *teremtetés*, vagy *teremtettetés* s- több efelék. Igen óvást s-tapogatva kell azért e'félekben járni, mert meg-esik ha tsak mind eggy lében keverünk mindent, hogy a' mikor az közönséges szokás kívül, legjobban akarjuk a' szót ejteni, a'kor

vesztyük leginkább eszét nyelvünknek. Nyelvünknek jó szerentséjével mondhatni-ki Magyarul *verbalia in io*, mely a Deák nyelven mind *activè passivè* tsak ugyan azon eggy módon esik, mint: *vivificatio: élesztés, éledés, elevenítés, elevenedés; redemptio: váltás, váltság; sanatio: gyógyítás, gyógyulás; recreatio: ujetás, ujulás* etc. nem penig: *élesztetés, elevenítettés, váltatás, gyógyéltatás* etc. mellyek igaz Magyar szók ugyan, de régen mást téznek, mint tsak a közember- is mindjárt meg magyarázza.“

Azt mondtuk, a tanítás foganatos volt, ma is gazdagon tenyészik s mind újabb és újabb hajtásokat fakaszt. Minden tudományos mű, szépirodalmi termék, képviselőházi tárgyalás, ünnepies szónoklat, birói végzés, mindennemű folyóirat és hirlap minden egyes oldalukon csoportostul tenyésztk a Geleji-féle „világ teremtését“ s naponkint igazolják imént hallott állításunkat; de a netán kétkedők kedvéért ide csatolunk bizonyítéknak néhány csak ugy futtában fölszedett „teremtést.“ „Kozarek végleges alkalmaztatásáért folyamodott. Diplomacziái körökben a *megkegyelmeztetést* tartják valószínűnek. A horvátok óvást tesznek Fiuménak Horvátországtól való *elszakíttatása* ellen. A jezsuiták *kiűzetése* Franciaország-ból. Egy sikkasztó *elfogatása*. A gyilkosnak halálra *ítéltetése*. Az Ormai *kiadatásához* szükségelt okmányok. Ormosnak királyi tanácsossá történt *kineveztetése*. Az iskolák *meszeltetését* egy vállalkozó végezte. A tanulók *túlterhelhetése*. A bizottság óhajtja az Eötvös-alap *felvirágoztatását*.“ Ezek a példák az Egyetértésnek 1881. évi néhány számából voltak kiböngészve. A következők meg a Budapesti Hirlapnak egyetlen egy számából akadtak kezünk ügyébe: „A Muraköznek *vißzacsatoltatása*. Hornig *kineveztetése* más szempont alá esik. Hornig báróra ezen *áthelyeztetés* gradus ad parnassum. A *fogadtatási* terem. E *megtiszteltetés* nem érte volna. A merénylő nő *elfogatása* után kihallgattatott.“ (1882. okt. 25.).

Látjuk, hogy Katona nyelvigazító tanácsa buzgó követőkre talált, a „díszes *-tatás, -tés* szólás“ már erősen megvetette lábát a *mű* irodalomban s a vele élők száma annyira felszaporodott, hogy ha szót emelünk ellene, feljogosítva érzik magukat, hogy előálljanak a tiltakozással: különös követelés, hogy a tanultság hátráljon meg a tanulatlanság

előtt, a műveltség szabja magát a műveletlenség szokásához.

Pedig ebben is, mint rendesen, a tanulatlanság részén áll az igazság. Háromszoros ok veti el s bélyegzi visszaélésnek ezt a használatot. Az első, hogy alkalmazására nézve maga az irodalom is két pártra van szakadva; az egyik fél, még pedig a jobb tollú, magvasabb magyarságú írók határozottan a népies használat mellett nyilatkoznak. A második, hogy Gelejinék ez az újítása mint az általános, egységes használat („mint a község szoll“) ellen intézett támadás, erőszakos, tehát törvényellenes volt és meg nem engedhető. De harmadszor szükségtelen is volt, mert a más- vagy kétértelműség, mellyel a mester ez igazítását okadatolni akarta, merő képzelgés, nem egyéb üres bölcsességnél, mely uszni tanítja a halat s hibát fedez föl a fülemüle dalában. Ha érezte volna a nyelv, pedig bő alkalma volt grammatikusunk bölcsességének megszületéséig erről meggyőződést szereznie, hogy itt valóban szükség van valami hiány pótlására, bizonyára gondoskodott is volna, hogy a fogyatkozáson segítve legyen. Hanem a dolog úgy áll, hogy a nyelv bölcsen takarékoskodó gazda, bölcsessége különösen abban nyilvánul, hogy ha egy erővel végeztethet többféle működést, szükségtelenül új eszközökhöz nem folyamodik. Tudvalevő például, hogy a cselekvésszókban három időmozzanatot különböztetünk meg: a jelent, multat és jövőt; s vannak esetek, midőn az utóbbi két mozzanat kifejezetlenül marad, nevezetesen a cselekvés-nevekben s a főnévi igenévben. A *virágoz-ás* mellett nincs *virágozott-ás*, se *virágozand-ás*, a *halla-ni* mellett nincs *hallotta-ni*, se *hallanda-ni*; a nyelv nem érezte szükségét e külön kifejezőket megalkotni, mert az állítmány-igének időkifejezője kifejezője egyszersmind az igeszármazék nevek idejének is: „Látom a fák *virágzását* (— jelen virágzását), láttam a fák *virágzását* (= mult virágzását), látni fogom még a fák *virágzását* (= jövő virágzását). — Hallom őt *beszélni* (= most beszél), hallottam őt *beszélni* (— multkor beszélt), hallani fogom őt *beszélni* (= fog beszélni).“ Hasonló takarékoság nyilvánul az *-ó -ő* végzetű melléknévi igenevek használatában is: „Az előttem *szóló* (= a ki szólott) bebizonyította — az utánam *szóló* (= a ki szólni fog) czáfoljon meg.

(Gelejiskedő tudákosok ezt a közhasználatot is kezdik már megigazítani, midőn így beszélnek: „Az előttem szólott azt állította“).

Ugyanebből a szempontból kell megítélnünk s magyaráznunk a most tárgyalt kérdést is. Nyelvünknek egyik kiváló sajátága, hogy mind a főnévi, mind a melléknévi igeneveket egymagukban is, de leginkább valamely mondatrészhez való viszonyukban nemcsak cselekvő, hanem szenvedő jelentésben is alkalmazza, mint: féltő, hogy megítélhető = a mitől féltünk, a mit megítélhetünk; iró deák és iró toll, járt ember és járt út; tépés: das zerreißen és tépés: das zerrissene; az ellenség üldözése vagy azt teszi, hogy az ellenség üldöz, vagy hogy az ellenséget üldözik. Nyelvünk tehát, a mint látjuk, a cselekvő és cselekvésneveket két funktio végzésére alkalmazza; az a kérdés immár, miért elégedett meg ezzel az egy eszközzel s miért nem tartotta szükségesnek a passzivitás jelölésére egy külön kifejező megalkotását. A felelet rá egyszerű: mert a kétértelműség, a mely Gelejivel a *-tatás*-t megalkottatta s követőit elfogadására ösztönözte, „névben él csak, nincs jelen“. Nem volt szükség a passzivitás (= tárgyi viszony) külön kifejezőjének (= *tatás*) megalkotására, mert a) sok esetben ez a viszony világos s az alanyi (cselekvő) mellett a tárgyi (szenvedő) s megfordítva lehetetlen, nem képzelhető: „Isten alkotása, az apostolok prédikálása, a fák hajtása, a szél fuvása“ csak alanyi viszony lehet; ellenben „a mindenség alkotása, a hit prédikálása, a lovak hajtása, az üvegnek fuvása“ csak tárgyi viszonyok lehetnek; mert az ellenkező nem képzelhető t. i. hogy valaki istent alkosson, apostolokat prédikáljon, fákat hajtson, szelet fujjon s viszont, hogy a mindenség alkosson, a hit prédikáljon, a lovak hajtának és az üveg fujjon. Nem szükséges a külön kifejező b) mert ha mind a két (alanyi és tárgyi) viszony lehető is, a mondat tartalmából mindenkor tisztán kivehető a birtoknév alanya-e vagy pedig tárgya a birtokosnak, mint: „Az uzorások zsarolása ellen alig van biztos óvószer, és: Az uzorások a szegény nép zsarolásával gazdagszanak. Új cselédem söprésével nem vagyok megelégedve, és: Az utcák söprésé éjjel végzendő. A színház összes bevétele és kiadása kiegyen-

lítették egymást, és: A vár bevétele s a rejtekbe zárt foglyok kiadása megtörtént. Ennek a kis lánynak a kötése szép ügyességről tanuskodik, és: A kanászcsomó kötése mester-séggel jár. Szüleink feddését békével kell túrnunk, és: A gyermekek feddése sokszoros szükség.“ De c) a kétértelmű-ség kikerülésére, a hol ez lehetséges volna, a nyelv gondoskodott is a kellő kifejezésmódról a következőképen. α) A tárgyi viszonyt összetett főnévvel, az alanyit melléknévi jelzéssel fejezi ki, mint: „Éz csak olyan ügyvédi fogás, és: A halfogás kellemes mulatság. Szent férfiak sokszor panaszkodnak ördögi kísértésekről, és: Ily viharban ten-gerre szállni valóságos istenkisértés. Az apostoli tanítás nem ilyet mond, és: Ebtanítás hosszú munka. Az ellenséges pusztítás nyomai mindenütt meglátszanak, és: az erdőpusztítást sok helyütt meg kellene tiltani.“ Itt azonban kettőt kell megjegyeznünk. Az első, hogy alanyi viszony esetében a melléknévi jelzésnek csak akkor van helye, ha a birtokos személynév vagy személyesített dolog-név; de még akkor sem általános s birtokos szerkezet min-denkor állhat helyette, pl. „mennyei végzés“ vagy „a menny végzése.“ A második, hogy az összetett főnevek legnagyobb része ugyan tárgyi viszonyt fejez ki, de ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy oly esetekben, midőn a tárgyi viszony el se képzelhető, az alanyi viszony jelölésére is összetételt ne alkalmazzunk, mint: vizmosás, vakandoktúrás, tűszúrás, szűnyogcsípés, jégverés, botütés stb.; mert az az eset nem képzelhető, hogy a vizet mossák, a tűt szűrják, a botot üssék. β) A megkülönböztetésnek egy más módja az, hogy alanyi viszony esetében az egyszerű, tárgyi viszony kifejezésére pedig az igekötős cselekvésnevet alkalmazzuk, mint: „Egy gyertya világítása nem sok fényt áraszt, és: A vigadó nagy termésnek megvilágítása sok költségbe kerül. A kés vágása most is látszik a bőrön, és: A bőr bevágása ezen a helyen történt. A mohók evését zabálásnak nevezzük, és: A hús megevését a római egyház bőjti napokon tiltja. Az alázatosak kérését isten meghallgatja, és: a leányok meg-kérését a vőfélyek végezik.“

Geleji Katona tehát, midőn a közsokás ellenében az „isten imádatása“ használat alkalmazását tanította, nyelvünk

sajátságaiban való erős járatlanságának adta bizonyítékát; ideje, hogy ezt a tudakosság szülte használatot, melyet nem csak a népies, hanem jó részben az irodalmi szokás is megtagad s vizásságnak bélyegez, megszüntessük s visszatérjünk a régi, helyes ösvényre, melyet minden igaz ok nélkül elhagytunk. Gondoljuk meg, hogy ha a *tatás* érvényre jutásának motívumát elfogadjuk s mint akkor kell, a szabályt egész kiterjedésében alkalmazzuk, igazi forradalmat idézünk elő nyelvünkben; mert ha „a főispán kinevezése” azért nem jó, mivel nem „kinevez”, hanem „kineveztetik” a főispán, s ennél fogva „kineveztetés” van helyén, akkor nem jók ezek sem; „a levél feladása, könyv elolvasása, lámpa kioltása, költségek fedezése” sat. mert a levél nem „kiad” hanem „kiadatik”, a könyv „elolvastatik”, a lámpa „meggyújtatik”, sat. s nem jók: *hajnyírás*, *ruhamosás*, *vérhányás*, *gabonalapás*, *pénzpazárlás*, *törvényhozás*, *misemondás*, *sörivás*, *krumplikapálás*, *kendernyűvés*, *kötélverés*, *szijgyártás* sat. sat.; hanem *hajnyíratatás*, *ruhamosattatás*, *vérhányattatás* sat.; mert a haj nem nyír, hanem nyíratik, a ruha mosatik, a vér hányatik, sat.

Fejtegetésünket balul magyarázná az, a ki azt következtetné belőle, hogy az feltétlenül elveti az *-atás*, *-tatás* képzős nevek alkalmazását. A barmokat *itatják*, a nyájat *legeltetik*, a fákat *ültetik*, a hajót *vontatják*, az igazságot *szolgáltatják* sat.; egész helyesen mondjuk azért: a barmok *itatása*, a nyáj *legeltetése*, a fák *ültetése*, a hajók *vontatása*, az igazság *szolgáltatása* sat. Van tehát helye az *-atás*, *-tatás* képző alkalmazásának, de, mint már Medgyesi a gelejiskedőket figyelmeztette, csak faktitiv jelentésben; objektív viszony esetében azonban a romlatlan közszokás a cselekvés-képző *-ás* alkalmazását követeli meg. A királyt *fogadják*, nem *fogadtatják*; az új püspököt *kinevezik*, nem *kineveztetik*; *hazánkfiát megtisztelik*, nem *megtiszteltetik*; tehát helyesen így mondjuk: a király *fogadása* vagy *elfogadása*; az új püspök *kinevezése*; nagy *hazánkfiát* az a *megtisztelés* érte. S így mondjuk helyesen, hogy csak a főntebb idézett vizásságokat említsük meg, a következőket: Kozarek végleges alkalmazásáért folyamodott. Diplomaciai körökben a megkegyelmezést tartják valószínűnek. A horvátok óvást

tesznek Fiumének Horvátországtól való elszakítása ellen. A jezsuiták kiűzése Franciaországból. Egy sikkasztó elfogása. A gyilkosnak halálra ítéltése. Az Ormai kiadásához szükségelt okmányok. Ormosnak királyi tanácsossá történt kinevezése. Az iskolák messzelését egy vállalkozó végeztette. A tanulók túlterhelése. A bizottság óhajtja az Eötvös-alap felvirágzását. A Muraköznek visszacsatlása. Hornig báróra ezen áthelyezés gradus ad parnassum. Az elfogadó terem.

SZARVAS GÁBOR.

I R O D A L O M. †

Toldi. Költői elbeszélés, írta Arany János. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta *Lehr Albert*. Budapest, Franklin-Társulat, 1882. — 471 lap. Ára 3 frt 60 kr.

I.

Megjelenése alkalmával bőven kijutott e munkának a dicséretből. Osztatlan tetszéssel fogadták majdnem az összes róla megemlékezett lapok és folyóiratok. A dicsérő chorusba ezuttal mi is bele akarunk vegyülni; mert a dicséretet minden tekintetben megérdemli. Elismerésünket vívja ki a rendkívüli szorgalom, mellyel anyagát feldolgozta, az éles megfigyelő tehetség, mellyel a költői és népnyelv változatos fordulatairól számot ad, a finom nyelvészeti érzék és nyugtalan gond, mellyel a jelentés- és mondattan kényesebb természetű kérdéseit bonczolja és majdnem csodálatunkat kelti föl az a ritka emlékező tehetség, mely a Toldiban előforduló minden különösebb szót, szólást, hasonlatot, képet a mult és jelen század nevesebb íróiból, a népnyelvből és magából Aranyból vett párhuzamos helyek egész rajával tudja megvilágítani.

Az eljárásról, melyet munkája megírásánál követett, elég bőven szól a szerző az előszóban. Első sorban az volt a célja, hogy a Toldi alapos megértését gátoló tárgyi és nyelvi akadályokat elhárítsa és minthogy a Toldi nyelve népies, leginkább ezt a népiességet törekedett világosan kimutatni. Nem elégedett meg csupán a nehezebb helyek fölvilágosításával, „hanem azon helyeknél is meg-megállt, a melyeket velejök szerint a járatlanabb is ért, de a melyekről számot adni sokszor a jártasabb sem képes. Van úgy is, hogy egy-egy kifejezés, szófűzés vagy mondatszerkezet éppen nem szorult volna magyarázatra, de kívánt alkalmat szolgáltatott, hogy valamely függőben levő nyelvészeti kérdéstről bővebb fejtegetésbe bocsátkozzék.“

Ránk nyelvészekre nézve különösen ezek a fölösleges magyarázatok, ezek az „elkalandozó értekezések“ a legérdekesebbek. Érdekesekek, mert a fölfogás és tárgyalás bennük nemcsak eredeti és új,

hanem talpraesett is. Itt a Nyelvőr hasábjain különösen ezeket az elkalandozó értekezéseket fogjuk ismertetni és azon leszünk, hogy föltüntessük, mennyivel bővítette a szerző jelen munkájával szó- és mondattani ismereteinket. Hogy a sok mindenféle helyel-közzel közbeszúrt, figyelmünkre valóban méltó fejtegetésről tiszta, áttekinthető képünk legyen, nyelvtani kategóriák szerint fogjuk őket csoportosítani.

I. Szótani fejtegetések.

I. Jelentéstan.

A jelentéstan elnevezése alatt nemcsak az egyes beszéd-részek különös jelentését, hanem az egyes szóknak „szótári“ magyarázatát, továbbá a synonymokat és szólásmódokat is fogjuk tárgyalni. Lehrnek a szók jelentésének magyarázásánál sajátos eljárása van. Nemcsak körülírja, hanem synonymjaival meg is világítja. Sőt a legtöbbször a körülírást egészen elhagyja és csak a synonymokat teszi a magyarázandó szó mellé; mint: *fő magában* = hánya-veti az elméjét, tőri az esztét, tűnődik, tőprenkedik, törődik, agg (ógg-mógg), gondolkodik, évődik stb. — vagy: *kecsegetet* = kényeztet, dédelget, gédelget, gedél, becéz, tojtat, tototgat, gyengéltet, kedvez neki, tenyerén hordozza. — Annyit is jelent, hogy: csalogat, hiteget, édesget, bíztat.

Számos szónak különösebb értelmével csak Lehrnél leszünk tisztában. A legnagyobb szótárainkban hiában keresünk tömérdek szónak olyan és annyiféle jelentésárnyalatát, mint a minőt Lehr magyarázatai tárnak elénk. Még ott is, a hol ismeretes dolgot tárgyal, ott is érdekessé és tanulságossá tudja tenni a jellemző példákkal, az összetartozók, hasonlók és rokonértelműek felsorolásával. A sok közül ragadjunk ki egy-kettőt. Nézzük például a *rémlik*, *dög*, *hozzálátni*, *riad* magyarázatait. *Rémlik* = úgy tetszik, úgy látszik, úgy képelem. *Rémlik* („részik“ Vadr.): 1. A mi jelen van, de csak homályosan látszik, hallik. Pl.: Látod azokat a vadludakat az égen? — *Egy kicsit rémlik*. — 2. A mi nincs jelen, de lelki szememmel látom (visio). Pl.; Bánom, hogy megnéztem a halottat, azóta mindig *előttem rémlik*. — 3. A mit csak képelek, sejtek, a mire csak homályosan emlékszem, a mi megvillan az agyamban, feltűnik előttem. Pl.: Már nem emlékszem az arczára, csak *egy kicsit rémlik előttem* (3. lap). — *Dög* — 1. állati holttest. 2. Döglött. 3. Halál. 4. Sínylődő beteg. 5. „Élő“ állatról, emberről. Mindig rossz értelemben s mindig valami jelzővel. 6. Arról, a mi *bőven van* (76. l.). — *Hozzá látni* — ennek többféle jelentése van: 1. Hozzá kezd, fog. 2. Gondoskodik róla, foglalkozik vele. 3. Iparkodik, serényen tesz, végez. 4. Jól fogyaszt valamiből (312. l.). — *Riad* igének többféle értelme van: 1. Kiált, harsog, zúg. 2. Retten, rezzen. 3. Felkel, felzendül (408. l.). — És szinte elhűlünk, midőn az *egy*-nek tizenhat jelentésével ismertet meg bennünket (355. l.). Mind ezen jelentések aztán számos példával vannak megvilágítva.

Azt már láttuk, hogy a szerző szeret synonymokkal magyarázni. Számos fogalomnál azon kívül synonym-csoportokat állít egybe. Így

összeállítja a sírás és nevetés, a szennyeség, a halál felé közeledés, a haldoklás és halál, a hasonlatosság, az eső esésének, a fagyásnak stb. synonymjait. Csak az a kár, hogy e rokonértelmű szavakat nem magyarázza, finom jelentésárnyalatukat nem fejtegeti, hanem megelégszik egyszerűen csak a fősorolásukkal. Minden esetre értékes a rokonértelmű szóknak ily pusztá fősorolása is, mert figyelmeztet nyelvünknek kifejezésbeli gazdagságára, de mennyivel emelkedett volna az összeállítások értéke, ha magyarázta volna is őket. Pedig Lehr nagyon ért a synonymok részletes fejtegetéséhez is, mint az *egyéb* és *más* tárgyalásából kitűnik. E két rokonértelmű szó természetére nézve az eddigi véleményekkel szemben a következő eredményre jut: „Mind a kettő *különböztet*; csakhogy „egyéb“ inkább csak *külsőleg, általánosságban* tesz különbséget, az egymáshoz mért tárgyak *menyviségét, számviszonyát* tekintti; „más“ pedig az összesorozott vagy szembeállított tárgyaknak *belső, tulajdonságbeli* különbségét illeti. Amaz *különbőségtevő* tárgy és tárgy között; emez *különbőségtevő* tulajdonság és tulajdonság közt; amaz többnyire *nemzet nemnek*, emez többnyire *fajt fajnak* állít ellenébe“. E helyes megkülönböztetést aztán számos példával világítja meg. Bővebben tárgyalta synonymum még csak egy van e kötetben, midőn a ló járásának fokozatait állítja össze sebesség szerint (408. l.).

A szóknak a mondatban nem saját, hanem a közönségestől eltérő, átvitt értelemben való használata szüli a szólásmódokat. Ezekben nyilatkozik valamely nemzet képzelő ereje, sajátos gondolkodása módja a legelevenebben. Arany nyelve tele van a nép eszejárását visszatükröző változatosnál változatosabb, töről metszett fordulatokkal, szólásokkal. És Lehr e szólások és fordulatok magyarázatában sokszor igazi mester. Úgy mint a szóknál láttuk, nem elégszik meg pusztán a szólásnak körülírással való megmagyarázásával, hanem mindjárt összeveti a rokon szólásokkal, ezekkel igyekszik megvilágítani. Egy-egy ilyen szólás tárgyalásánál aztán megragadja az alkalmat, hogy egész sereg ugyanazon szóval készült, de különböző értelmű szólást is hozzon föl. Midőn például Aranynak e mondatában: No megölehetnélek, megérdemlenéd, ha rávinne a lélek, a rávinne a lélek szólast magyarázza, melléje csoportosítja a más értelmű szólásokat is, melyekben a *lélek* szónak jut a főszerep (197. l.). Midőn az arra büszke mája kitéltet fejtegeti, mellette ott találunk fősorolva egy csomó olyan szólast is, melyeknek egyéb testrész a veleje (47. l.). — Több szólásnak az eredetét is megmagyarázza; így a következőkét: Felült Laczkó a béresek nyakára (16. l.); Gyászba borúlt mostan csillaga fiának (137. l.); Azért csak rövidre fogta a beszédet (217. l.) stb. Mind ezek tárgyalása azonban egyéb tekintetben is érdekes.

A szólásmódok annyira változatosak, hogy nagyon nehéz őket csoportosítani. Egy részüknek fejtegetése már belevág a mondatbanba, más részüké a szorosabban vett stílistikába. De azért a különböző csoportok közül ki-kiragadunk egyet-egyet, hogy lássuk, hogyan igyekszik Lehr a nyelv szellemét földeríteni. Az *egek ege* tárgyalásánál

kimutatja e figura etymologicának elterjedését a nép és íróink nyelvében (176. l.); „Hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem“ alkalmat ad neki, hogy más e féle emlékeztető, figyelemgerjesztő s általában az előadás elevenségét előmozdító parenthesis-féléket soroljon föl (260. l.). A „hal-lom, a mint halloom“ szólásnál az ige kettőződésének módjait fejtegeti és előadja, hogy az ige vagy ugyanazon alakban ismétlődik, vagy a maga infinitivusával párosul, vagy a belőle *-ás -és*-sel képzett névnek tárgy-esetével, néha pedig egyéb ragos alakjával is szövetkezik (247. l.). A nyelvnek ismét más sajátosságára figyelmeztet bennünket, midőn a „mint egy arany tepsi, szétmeredt a képe“ (171. l.), „Igyál vén czimbalom“ (381. l.), és „Kisebbik darabját kardján felmutatta“ (441. l.) mondatokat magyarázza. Az elsőnél és harmadiknál azon elnevezésekre figyelmeztet, melyekkel a nyelv az emberi test egyes tagjait, részeit illeti, valamely állatnak ugyanazon tagjaihoz vagy más egyéb tárgyakhoz való hasonlatosságuk szerint; a másodiknál pedig azon körülményre, hogy a nép gyakran annak a tárgynak, szerszámnak a nevét ruházza valakire, kezéből vagy gúnyból, a mi az illetőnek legtöbbször megfordul a kezében, a mivel foglalkozik, a mi jellemzi.

De föl hagyók a sok idézgetéssel. Majdnem minden lapról kellene hol egyet, hol másat fölemlítenem. Elég az hozzá, hogy mi is constálthatjuk, hogy a szerző elérte egyik célját „commentárja egyszersmind phraseologia s a synonymumoknak is elég dús tárháza“.

A szorosán vett jelentéstani fejtegetések között a legtöbb az ígéről és az ige jelentését változtató igekötőkről szól. A névszók nem csábították olyan nagyon az elkalandozásra. E fejtegetések legnagyobb része nem tárgyval ugyan ismeretlen dolgot, de az által, hogy a finomabb részletekbe is bocsátkozik és bő példatárral rendelkezik, az újság színében tűnik föl az ismert is. Azt tudjuk, hogy az *el* igekötő több át nem ható igetövel összekötve, azt áthatóvá teszi azáltal, hogy a visszatérő névmást veszi maga mellé tárgyul, de tudtommal eddig még nem fejtegették, milyen frequentatív igékhez járulhat és és milyenekhez nem. Lehr kifejti, hogy az ily igék a cselekvés rögtöni beálltát s rögtöni megszűntét fejezik ki, továbbá valaminek hangos nyilvánítása bennük a közös vonás (elneveti, elkiáltja, eljajdítja magát stb.). Frequentatív igékkel ilyen értelemben csak akkor társul az *el*, ha a cselekvésnek nem folytonosságát, hanem többszöriségét, időközönként való ismétlődését fejezik ki (elordítja magát, „elühmgette magát a csaplár e szóra“) 159. l. — Az *el*-nek még egy sajátágos szerepét említi az *ellát* igében („ellátta, hogy őt csak testvére marja“), a hol nem folytonosságot fejez ki, pedig ez különben az *el*-nek rendes jelentése, hanem a látás határát, végét jelenti (110. l.). A *meg*-gel szemben is van az *el*-nek egy különös használata: „Érdekes, hogy mint alkalmazza a nyelv a cselekvés perfectiójának jelölésére hol a *meg*, hol az *el* igekötőt — a cselekvés positiv vagy negativ jelleméhez képest, vagy a szerint, a mint a cselekvésnek kisebb vagy nagyobb fokát akarja kifejezni, vagy a mint a beszélőnek kedvére vagy ellenére van a cselekvés. P. megör-

vendezett, megőrül, megvigasztal, megvidámít, de: elbúsít, elszomrododik, elkedvetlenít, elkésérit; megszeliődül, de: elvadul; megsóz, de: elsóz“ stb. (326. l.) — Csekélyebb jelentőségű a *fel* igekötő és a *kapja, fogja magát*-féle szólások tárgyalása. Az előbbinél röviden megemlíti, hogy a cselekvés hirtelen, egyszerre beálltának kifejezésére, az utóbbiaknál meg, hogy annak előkészítésére szolgálnak (57. és 282. l.). — Érdekesebb az igekötők azon szerepének tárgyalása, hogy az igével együtt úgy szólván kettős cselekvést fejeznek ki, mint pl. Arany e mondatában: „már most felugatják ezek a cselédet“ = ugatásukkal fölbresztik, fölverik (216. l.)

Az igére vonatkozó fejtegetések közül még csak kettőt emelünk ki: a conditionálisnak azt a szerepét, hogy sokszor a cselekvés kezdését, szándékát, akaratát fejezi ki, mint Arany e mondatában: „hogy ne kelhessenek, majd mikor kelnének“ = kelni akarnak (195), és a potenciálisnak e két jelentését: 1. „dolgozhatik kézre, ahhoz is ész kell“ = hiába dolgozik; 2. *sírhat* az az édes anya, kinek katona a fia“ = van oka sírni (345. l.)

A főnévre vonatkozólag is van egy pár figyelemre méltó fejtegetése és összeállítás. Az 54. lapon egy sereg példát sorol föl, hogyan válnak a tulajdonnevek köznevekké. — Ehhez hasonló annak a kimutatása, hogy ha valamely tárgy egy bizonyos anyagból szokott készülni, az anyag neve nem ritkán magának a tárgynak a nevévé válik s ezt a nevet megtartja akkor is, ha más anyagból van készítve vagyis az anyagnév köznévvé lesz, mint mikor pl. Arany a kardról mondja: „arany volt a reze“ (459. l.). — Lehr fejtegetéséhez hozzátehetjük, hogy a főnévnek mind e két használata tulajdonképpen metaphora. Az első közönséges tropus, úgy nevezett antonomasia, az utóbbi pedig a metaphoranak azon faja, melyet katachresis névvel jelöl a stilisztika. — Az ige második személyének főnév gyanánt való használatát világítja meg a 190. lapon levő összeállítás.

Érdekesebb ezeknél, mert új dolgot tanulunk belőlük: azon fejtegetés, a hol a *jó* melléknévnek egy különös használatáról szól. Más melléknév elé járulva ugyanis a tulajdonságnak nagyobb fokát fejezheti ki, mint: *jó* sok, *jó* nagy stb., de megjegyzendő, hogy először nem minden melléknév tűri meg maga előtt; nem lehet például mondani: *jó* szép, *jó* rút stb. és másodszer, hogy nem általában mondja ki a tulajdonságnak nagyobb mértékben megvoltát, hanem többnyire a beszélőnek vagy annak érdeke szerint, a kiről szó van. Így pl. nem igen mondhatom, hogy *jó szoros* a csizmám, alig járhatok benne“; mert a szorosság nincs kedvemre, — de mondhatom, „*jó szorosra* kösésétek a zsákot“, mert *úgy kell, úgy szeretem* (318. l.). — E finom megkülönböztetésnek csak az a hibája van, hogy nem mondja meg határozottan, mely melléknevek elé járulhat a *jó* és melyek mellé nem. Szerintem az érzéki tulajdonságot jelölő melléknevek előtt mindig lehet használni, az elvont tulajdonságot jelölőket előtt pedig nem. — A 208. lapon a „rini való kedv“ és „megvetni való ember“ constructiók közti különbségről és ebből kiindulva aztán az igenévnek változatos

használatáról szól. Itt különösen azon szólásmódok felsorolása tanulságos, melyekben az „ó-ő“-vel képzett igenévvel olyan brachylogiát látunk kifejtvé, a minőre más nyelv alig képes.

A névmásokról szóló megjegyzések közül különösen a határozatlan névmásra vonatkozók ragadják meg figyelmünket. Ezeknek ugyanis más jelentésük van, ha nyomban a név után állnak és egészen más, midőn a névvel a „vagy“ kötőszó kapcsolja őket össze. Ez a mondat: „Az a zsidó *kést mit* árul“ annyit jelent, hogy „kést“ árul meg — czérnát, tűt, pántlikát stb. — ellenben, ha azt mondom: „Az a zsidó *kést vagy mit* árul“ ez azt teszi, hogy „azt hiszem kést“; nem tudom bizonyosan kést-e vagy más valamit (301. és 352. lap).

2. Alaktan.

Az összetételt elég bőven fejtegette Simonyi a Nyelvőr IV. kötetében megjelent pályaművében. Szól ott a határozói és a *vérszín*-féle összetételekről is (109. és 489. l.). Simonyi e ritkább összetételekre vonatkozó minden rendelkezésére levő példát felsorol, de azért Lehr, különösen a határozói összetételre, még egy csomó példával tud előállni (19. és 410. l.).

A szóképzést érintő megjegyzések közül ki kell emelnünk az *-at*, *-tat* míveltetőkre vonatkozókat. Vannak t. i. igék, melyek mind a két képzőt maguk mellé vehetik, mint járat: jártat, uszat: usztat.

Ezen igék közül igazi míveltetést, mással tétetést inkább csak az *-at*, *-et*-vel képzettekén érezzük; míg a *-tat*, *-tet*-vel képzettek sokszor már csak egyszerű transitívumokká váltak, sőt nem ritkán intransitívumokká is. A két képző közti jelentéskülömbiséget aztán így adja elő: A ki *us z a t*, az csak intézi, rendeli a cselekvést s ettől távol is lehet. A ki *us z t a t*, az maga is részt vesz a cselekvésben, jelen van (*átuszatta* a kutyájával a Dunát — és: *átusztatta* a Dunát) 208. l. Érdekes még a *l e c z k é z* és *l e c z k é z t e t* képzésű szók összeállítása is, a hol mind a két féle képzésnek ugyanaz a jelentése van (345. l.).

A névszóképzők közül bővebben csak az *-ós* és *-s* képzős mellékneveket tárgyalja. „Szűrós“-t csak arról mondhatni, a minek szűrő természete, tulajdonsága van, a mi szűrni szokott („szűrós“ tüske, szakál, nád), de arról nem igen, a mi arra való, hogy szűrjön vagy hogy szűrjanak véle (tehát nem lehet mondani: „szűrós“ tű, nyárs, dárda). Ez utóbbi functió teljesítésére az *-ó* képző szolgál (103. l.). — A 454. lapon azon *-s* képzős melléknevekről szól, melyek főnév gyanánt is használatosak. Ismeretes dolgot tárgyal érdekes példákkal és észrevétellel megvilágítva.

Lehr sokat foglalkozott az alanyi és tárgyas ragozással. A Toldi-magyarzatban is foglalkozik vele és egy pár új részlettel járul nyelvőrbeli fejtegetéséhez. Aranynak „Vett is, a mit kívánt“ mondatából kiindulva bebizonyítja, hogy ha relativ névmással van a tárgyias mondat ellátva, a főmondat igéje csak akkor kerül tárgyas ragozásba, ha a vonatkozó névmásos mellékmondat határozott, különben pedig nem (397.). Régebben számos példával világította meg, hogy

az ige sokszor tárgyias ragozásban van, holott nincsen tárgya, most pedig ezt a különös jelenséget avval magyarázza meg, hogy az ilyen igék valaha tárgygyal bírtak, de azt időjárával elvesztették (304. l.). Vannak az igeragozásra vonatkozó egyéb kitérései is, mint a synkope és a *-sza* nyomatékosító rag tárgyalása (311. és 416. l.), de ezek kevésbé fontosak.

A névragozást érintő fejtegetések közt legérdekesebb a határozott névelőnek a birtokragos szó előtti kitételére és elhagyására vonatkozó megjegyzései (393. l.). Nem kevésbé érdekes annak a fejtegetése is, hogy a nyelv a ragos vagy képzett szó teljesebb vagy rövidebb alakjával az értelmi különbséget mily finoman tudja kifejezni (74.). A 161. és 366. lapon az egyes szám 3. sz. birtokos ragnak azon szerepét mutatja ki, hogy melléknévhez vagy számnévhez járulva valaminek a fáját, mennyiségét, részét fejezi ki. Figyelemre méltók ezen kívül a *-bá* rag (olybá) természetére és a *fi* ragozására vonatkozó összeállításai is. (222. és 275. l.).

Mielőtt mondattani fejtegetéseire áttérnénk, megemlíthetjük, hogy itt-ott az etymológiát is megkísérli. Eredetük szerint fejtegeti a *magam*, *magad* stb. névmást és a *szüllek* igét (73. és 82. l.) és kimutatja a Toldi nyelvében előforduló több szó és kifejezés régies voltát.

HALÁSZ IGNÁCZ

A MAGYAR NYELV A NAPI SAJTÓBAN.

Hamar varrás hamar feslik, sebes bajtásban könnyen török a kerék. Ezt nem csak a szabó meg a kocsis, hanem tudjuk mindnyájan; tudják a hírlapírók s tudják a nyelvészek is. Ezek zsémbelnek, amazok dörmögnek. Nekünk sebtiben kell dolgoznunk, dörmögik a zsémbelésre; ha a szedőgyerek berohan s odakiáltja fülünkbe: a sajtó éhes, enni kér, adjatok hamar, hamar! nem jut időnk a fontolgatásra, abba a formába öntjük gondolatunkat, a melyik épen kezünk ügyébe esik, leírjuk azt a kifejezést, a melyik először tollunk hegyére akad; ha az rossz, nem tehetünk róla, nem a mi hibánk, mi örökségül vettük át a multtól; ha kifogástok van ellene, adjatok jobbat helyette s tanítsatok meg rá bennünket; de addig hagyjatok békét nekünk!

Szavukat fogadtuk, békében hagytuk őket; a Nyelvőr kötetei évről-évre szaporodtak, de a hírlap-irodalmi rovat évek óta betöltetlenül maradt. Azóta egész sora jelent meg a fejtegetéseknek, a melyek a hibás használatokat mindenkor megokoltan s néha ismételtlen is kimutatták, igaz helyetteseiket megnevezték vagy ezeknek hiányában a helyes kifejezésnek megválasztására kellő utasítással szolgáltak; azt hisszük tehát, e hosszú idő után jogunk van kérdezni. tapasztalható-e azóta javulás, megíatszík-e a hírlapirodalom nyelvén a jobb útra térés.

Megelégedéssel mondhatjuk, van javulás, a napi sajtó kétségtelen jeleit adta törekvéseinek, hogy a megrongált állapot helyreállítására közreműködjék s a nyelv tisztaságát tőle telhetően előmoz-

dítsa. A javulás azonban még mindig hagy fenn kívánni valót s nem felel meg a jogos várakozásnak; a kötelesség újra megszólítat bennünket s kezünkbe adja a tollat, hogy figyelmeztessük a hirlapirodalmat a kirívóbb s könnyen kerülhető vizsátságokra.

Megkezdjük a Budapesti Hirlappal.

Ha ítéletünkben igazságosok akarunk lenni, a napi sajtó nyelvét nem mérhetjük ugyanazzal a mértékkel, a melyet egyéb irodalmi termékekre alkalmazunk, de nem azért, mintha alaposnak ismernők el a napi sajtó abbéli védekezését, hogy hibáikat kimenti a sebtiben való dolgozás, aztán meg, hogy az idegen kéztől származó közleményekért nem a szerkesztőséget terheli a felelősség — hisz ezekkel a nehézségekkel a hirlapi irodalomnak nemcsak nálunk, hanem másutt is folytonosan küzdenie kell, s a külföldi sajtó mindamellett csak elvétve szolgáltat alkalmat e tekintetben apróbbad kifogásokra; hanem más mértékkel kell mérnünk azért, mert a mi nyelvünk jelennen teljes forrongásban van, a hibás használatok nagyrészben ugyan ki vannak mutatva s helyettesítésükre nézve is megtörténtek a kellő felvilágosítások; de mind a kettő, kimutatás és utasítás, nagyobbára csak általánosságban mozog, csupán osztályokat érint, s a kivitelt, az elvek alkalmazását magára az irodalomra bízta. A keresés időt emészt, a választásnak megfontolásra van szüksége; gyorsaság és fontolgatás pedig örökös harcban él s egymással soha ki nem békíthető elemek. Az igazságosság útján haladni akaró bírálóknak tehát ezt a körülményt szükségképen számba kell vennie; ez azonban ki nem zárja, hogy a hol kipróbált gondatlanságot vagy józan okokkal daczoló csökönyösséget lát, kárhoztató szavát, a mint kell, nyomatékosan ne hangoztassa.

A Budapesti Hirlappal a föntebbi szempontok számba vételével általában meg lehetünk elégedve. Az az érdeme, hogy elevenen lüktet ereiben a vér, hogy mozgékony, szemfüles, néz előre és hátra, hallgatózik jobbra és balra, s a mi jót vagy fonákot lát és hall, nyomban megdicséri vagy ostorozza, buzdít vagy riaszt, hogy olvasóinak a szükséges mindennapi eledelt, gyakorta, ha egyéb nincs, a sovány, száraz falatokat is szemnek tetszővé, szájnak ízessé tudja tenni, hogy tud kevés szóval sokat mondani, pár vonással eleven képet festeni, mind ez az érdem a mi szemünkben voltaképen mellékes dolog, de azért ezt az érdemét is szívesen elismerjük; a mit mi igazi érdemül számítunk fel neki az, hogy oly nyelven kezd hozzánk beszélni, a melynek hallatára néha-néha úgy tetszik, mintha a mult századok hatalmasan szóló hangjai csendülének meg fülünkben, vagy dajkánk mondaná el meséjét a tündérkirályról.

Midőn örömmel tapasztaljuk s készséggel elismerjük, hogy a B. H. magyarossága jobb jövő reményével kecsegtet, ezzel még korántsem azt akarjuk mondani, mintha nem találánk nyelvében semmi vagy csak kevés kifogás alá vehetőt; ezzel csak az örvendetes nekiindulásnak, a jóra való törekvésnek adjuk meg a kellő elismerést, megadjuk, mert a B. H. szerkesztőségének jóakarataról meg vagyunk győződve s hisszük, hogy jó szándékú figyelmeztetésünket nem fogja süket fülre

venni s a feltűnőbb hibákat, különösen ha könnyű szerrel javíthatók, készségesen meg is javítja.

Vezérczikkei, tárczái s csevegései általában véve nem sok kifogásra szolgáltatnak okot, s a mult idők nyelvével egybehasonlítva örvendetes haladás tanujelét adják. Jóval lazábbak s nem a kellő gond nyomai látszanak meg a Külpolitikai szemle, Vidék, Fővárosi ügyek, Országgyűlési tudósítások rovatainak kezelésében, s többszörte a Napi hírek rovatában is. Pedig csak valamivel több figyelem, kevéske fáradtság s legtöbbször egy csekély tollvonás könnyen elkerülhetővé tenné egy s más visszásságot.

Ez általánosságok előrebocsátásával két tárczaczikkét akarjuk ez alkalommal valamivel részletesebben vizsgálni. Mind a kettő Spinozától való s a mult évfolyamban jelentek meg; az egyik a 308. a másik a 354. számban olvasható. Élénk, eleven előadása, könnyen folyó, gördülékeny nyelve egészen megbarátkoztatna bennünket írójával, ha közbe-közbe egy disharmonikus szó vagy kitétel bántó bangyával nem sértené fülünket. S e visszásságok legnagyobbbrészt nem is abból az osztályból valók, a melyeket az ellentábor pótolhatatlanoknak szokott nevezni; a nyelvnek soha sem volt szüksége rájuk s csak járatlan szótárírók készítményei, nagyobbára német szók és szerkezetek esetlen másolatai. Ilyenek: kedély, kedélyes, kedélyesség, a melyeket tárczairónk kiváló szeretettel használ: „Nyomták kedélyt a gondok; kedélyből, humorból kifogyhatlan; kedélyes humor; kedélyes vonás; irigylendő kedélyességgel élvezte ellenszenvők kicsinyes nyilvánulásait.“ Nagyon felkapott, bár egészen szükségtelen szó. Derült elme, lelkét terhes gondok aggasztják, csüggedt szívvel távozott, keblének izgatottsága nem csillapodott sat. még e század elején is megszokott, járatos kitételek voltak, s ma már végpusztulásra jutnak, kipisztítja őket a csenevész kedély. Spinoza is magyarosabban írhatta volna s szavai tetszőbbek, változatosabbak lettek volna így: „Nyomták lelkét (keblét, szívét, elméjét) e gondok. Szeretettel méltóságból (nyájasságból) kifogyhatlan. Elmés (kedves) humor. Irigylendő kedvvel élvezte ellenszenvők kicsinyes nyilvánulásait.“

Németes szerkezetek: a) „kötelességterhes állás“ az „inhaltschwer“ összetétel másolata; magyarosan elég: terhes, nehéz, vagy: föltette terhes. „Szolgálatkészség“ -- dienstbereit; magyarul: szolgálatra termelt, készséges. „Ihletteljes, gyönyörteljes, szeretetteljes.“ Többször kifejtettük, hogy a német reich- és voll-al összetett szóknak a magyarban -s képzős nevek felelnek meg; például salbungsvoll: kénetes; geistreich: szellemes; ha azonban a fogalomnak magasabb fokát akarjuk kiemelni, nyelvünk sokféle eszközzel rendelkezik, a melyekből tetszés szerint válogathatunk, a nélkül, hogy idegen használat utánzására szorulnánk, pl. gütevoll: jóságos, nagy-jó, föltette-jó, ritka-jó, jónáljobb, legeslegjobb. A főtebbieket tehát így lehetett volna mondani: ihletes, ihletséges; gyönyörúséges, gyönyöradó, gyönyörnyújtó. Liebevoller herz: szerető szív; liebevoller blick: szerelmes, szerelme-

tes, szeretetes tekintet; liebevolle behandlung: jószívű, szíves, szerető, vagy akár: szeretséges [úgy, mint: neveltséges] bánásmód. b) „Beigtatási ünnepély, kihallgatási terem, tanulási órák,“ helyesen: beigtató ünnep, kihallgató terem, tanuló órák vagy: a tanulás órái. c) Német példaképek utánzatai még a következők is: „idősb testvérem, idősb nővérem,“ magyarul: bátyám, néném. „Geringer báró a demonstracziót kereken betiltotta — megtiltotta, eltiltotta. „Beigazolni igyekeztem reá termertt voltom“ = megbizonyítani, vagy csak igazolni. „Kérdemelni igyekeztem a ragyogó karácsonyfát“ = megérdemelni. „Újból elővette könyvét“ = újra, ismét, meg, meg-meg, megint.

Latin reminiscenciákra vezetendő vissza: „A fejedelem színe elé vezeti, *felvilágosítandó* (edocturus) Magyarország királyát a nemzet méltányos óhajairól“ e helyett: hogy felvilágosítsa. „A bécsi kormány fülelhez is eljutott a *készülődött* hazafias tüntetés híre“ e helyett: a készülődő tüntetés.

Egyéb helytelenségek: *aldornagy* = primás, közoktatásügyér = miniszter, érseki *finövelde* = nevelőház, *kimélytelen* = kiméletlen, *kötelemszerű* = kötelességszerű, *törzsgyökeres* = törzsgyökeres.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK. †

Czéhszabályokban talált nyelvadatok.

II.

A lakatgyártók.

A ki puskacsináló akar lenni, kelletik nekie *három réti őszveverést*, egy egész *sárkányt* egész fődéllal, egy *csívét* négy araszt hosszúságra kilencz *vonással* és egy szép irányzóval csinálni. Item egy *karikás puskát*, egy *ugró tengellyel*, egész sárkánnyal, serpenyővel, *bírekesztett tűzzel* és egész *studlival*, a csívje legyen öt araszt hosszúságú, egy csillagos *vonással* és egy csillagos *globis öntő formára* vagy szép *reá tolt irányzóval*, nem különben egy *törött flintát hat töltéssel*, a csive hat araszt hosszú egész kovácsolásból állandó legyen, mely a csívén és az *ágyán* által mégyen s egy szép *kápával*, mely 3 darabbul légyen felül *sárkányfejjel*, alul egy *lánghegygel* és ugy az kápájához taszittat-hassék, ugy a nagy *kápája* mind a két felül az *ágyán* rövid hegyei legyenek, hogy a *sárkányhuzója* hosszú szegletet csívével legyen.

A kecskeméti czéhszabályban a remeklés még ezzel van megtoldva: A lakatjártó tartozik elkészíteni egy *sass farkat* két *hajzással*, két kulcsot egy *forgó tollal*, az pléhnek belső része *egyenes abroncsokkal* legyen, hogy egyik kulcs a másikat kitzassza.

Ugyan e czéhszabályban meg előfordúlnak e kifejezések: *Látómester* (vásárookra vigyázó); *Himpellér* lakatos (kontár); — *Tűzhelyre*

való vasmacska; — *Puskadgyazó* mester (megkülömböztetésül a puska-csinálótól). — *Pesti tartomány* (az a terület, a melyre a pesti czéh hatósága kiterjed.)

2. molnárok.

(M.) Az esztergomi molnárok 1699-iki czéhszabályaiból:

Ha ki titkon *kuntároskodnék*, nem lévén igazsága, az olyan *kajláros* mester vagy legény szabadon megfogadtathassék.

(A legény) üres kézzel ne járjon, hanem jelül vagy *sindelcző szerkeze* vagy *mérő ölfa* legyen kezébe.

Ha az inas felszabadul, tartozik neki adni gazdája egy fehér aba dolmánt, egy *kötő fejszét* és egy *faragó fejszét*.

Próbamutatás avagy remekcsinálás; egy uj száraz *kereket megkössön* vagy egyéb.

Az a legény, ki az uj követ helyre faragja, *kereket* csinál . . .

(E.) A ráczkevei molnárok 1728-ki czéhszabályaiból:

A remeket ugymint egy hetes *kis korongot orsóival* együtt helyesen megcsináljon és azt helyre felállítsa. Az *keresztvasat* az malomköben helyesen *belévágja* és az malomkővet feltévéen *lisztnek eresze* és azon egy mérő buzát kenyérnek emberül megőröljen.

A molnár tartozik a *csákánt* megélesíteni. A malom *békötésétül* az hegy alatt való *szegekre* a *cseites* malomtul harmadfél ft, ha mind a két hajó fenyő egy tallér legyen fizetése, a malomkő kereknek legyen a malom *kikötésre* a cseites malmoktul azon fizetések legyen, a mint a *békötéstül*, a *lánczos malmoknak* pedig a láncz kivonására a *szeგრül* rendeltetett 50 pénzzel több.

A *csejte* fonástul lánczra valót 50 pénz, a *kis kerék fogazásátul* 50 pénz, az *öreg kerék fogazásátul* faragásával együtt 1 ft.

A *malomház levonásátul*, minden szerszámával, gerendelyével, minden köveivel együtt való *béarakásátul* 3 frt., egy *bokor* malomkő faragásátul még *lisztire eresztik*, rendeltetett a felső kőért 2 frt, az alsó kőért 1 frt, de addig a *csákány* élesítése a malmos gazdáé.

Öreg fenyő gerendely faragása, gyalolása . . . Öreg korong minden orsóival. — Öreg kerékben való *szaka csinálása*. — Öreg és kis kerékben való egy *bokor keresztfa* faragása. — Öreg és kis kerékben való *szin Tolt* csinálása. — A malomház alá új *talpfa* csinálása körökörnyül. — *Malomszeg* faragása, (ennek) leütése. — A malomban levő fertályok, *kepőczek*, mértékek. — A malomnak a *tökétől* való megszabadítása. — Valamely *szeg*, ha eltörik, senki mást helyibe ne veressen. — Feltenni a *czeitét*. — Fertályok és *kópűczék*, kikkel az vámot szokták venni. — A mely molnárok pedig *szítás malomban* vannak . . . — Ki a czéh borát *nedíngességből* előntené . . . *Méhszer* és szerszám.

(E) A győrmegyei molnárok 1719-ki czéhszabályaiból:

A czéh zászlója legyen a szentegyházban egy *téttetes* helyen.

Minden molnár mester pöcsétes fertályt és *finakot* tartson, melyek *egyaránsok* legyenek.

Az remekek penig ezek: egy nagy kereket *fogazzon*, egy nagy

korongot *orsozzon* meg, egy gombra való *keresztfát kalácsfástul* csináljon.

Új hajót a part mellől a *szegre* bekötni és kikötni. — A *szegre* az *czetet* rá vetni tartoznak. — *Csatló gerenda bevonás*. — *Ászok csinálása és bevonása*. — Kis gerendől alatt való *ászok* akár *külső*, akár *belső* legyen.

Valamely molnár mester a maga mesterségével elegendő *örölt* nem talál az malomban, hanem ördögi tudománnyal él, kinek ördögössége, ha meg nyilatkoztatik és ki tudatik, *ritallya reá* az czéh és purgállya magát.

(E.) A rimaszombati molnárok 1698-ki czéhszabályából:

Ha a czéh mesterek gonviseletlenségek és *tumpaságok* miatt károk következének, . . .

Remekben: bokor követ tisztességesen vagy egy uj gerendelt 16 *szögre* felfaragjon vagy egy új száraz *kereket megkössön*.

(E.) A Répcze és Rába folyó menti molnárok 1613-ki czéhszabályából:

Senki közülünk a *malomfejet* föl ne vehesse. Káros *vendégfejet* is ne merjen egyik is csinálni.

A vizet három *gajdon* avagy *silipgáton* bocsáthassa az molnár, ha pedig eleibe tenné az *rekesztőt* és két *gajdra* tenné, tartozzék . . .

Az *tanuló inas* tartozzék a *ché* ládába 20 pénzzel és négy *béchel*.

(E.) A csepregi molnárok 1671-ki czéhszabályaiból:

Az földes urnak szabad legyen *törvényt reá láttatni* az molnárra. — *Malommércze* szekrény.

Valamely tanuló inas molnár mesterségre akar állani, mindennek előtte kivántatik, hogy nemzet levelet elő hozza és magát *megközöttéche* (= kezest állitson).

FRECSKAI JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A családnevek. Könyveknek, de kiváltképpen szépirodalmi műveknek, czimei rendszert nehezen fordíthatók idegen nyelvre; nem ritka az eset, hogy a fordító új czimet kénytelen adni a műnek, mert az eredetivel felérőt nyelvében nem talál. Mellőzvé az operette-világ rövid éltű termékeit például idézem Moretonak „Desden con el desden“ című vígjátékát, mely a magyar szinpadon jó ideig „Donna Diana“ név alatt járta, míg egy ügyesebb fordító (Győry Vilmos) „Közönyt közönnyel“ használ címül; bár ez is csak megközelíti, de nem adja egészen hiven vissza az eredetinek értelmét, mert a spanyol „desden“ egyet érő és egy eredetű a francia „dedain“-nel, tehát főjelentése tulajdonképpen „megvetés“.

De nemcsak a fordítók küszködnek a szépirodalmi művek czimeinek megválogatásában; hanem maguk az eredeti műveknek írói is néha csak hosszas vajudás után akadnak találó czimekre; ha ebbeli

fáradásuknak eredményük nincsen, rendesen avval vágják ketté a csomót, hogy a műben szereplők neve kerül címnek. A modern írók gyakran szorúlnak e kibuvóra; példák Erckmann - Chätريان „Les Rantzau“, Sardou „Les Benoiton“ és Augier „Les Fourchambault“ című színművei. Az ekképen elkeresztelt mű címének lefordítása talán csak okoz fejtörést! Nem-e? Lássuk a tényeket! — A nemzeti színház hirdető tábláin az említett három francia színmű magyar címei a következők: „A Rantzauk“, „A Benoiton-család“, „A Fourchambault-család“. Magyarosok-e ezek? Állítsuk melléjük a magyar analógiákat! Ezek: a Nagyok, a Kovácsok, a Balogok egyrészt és a Nagy-család, a Kovács-család, a Balog-család másrészt. Nincsen magyar fül, mely az első sor helytelenségét és a második sor idegenszerűségét föl ne ismerné; tehát e címek fordítása rossz. Szerencsénkre azonban a hibának kiderítése és a helyesnek kijelölése ez esetben semmiféle nehézséggel sem jár; nincsen egyéb tennivalónk, mint megállapítani azon egyszerű szabályokat, melyeket a magyar a családnevek többesének képzésénél alkalmaz. Országszerte a következőképen beszélnek és írnak: „Nagyék valóban kedves szomszédok“, „Kovácsokat sok szerencsétlenség éri“, „az este Balogéknál mulattunk“. Ime. a fölhozott példákban megvan már a családnevek többesének ragja, az $\acute{e} + k$, mely mindenkor a névelőtlen családnévhez járul. Ez az $\acute{e} + k$ rag alkalmazását semmi sem korlátozza: ez nemcsak az eredeti magyar nevekhez, hanem az idegen hangzásúakhoz is fűzhető, p. Hatzenbergerék, Coroniniek, Bardouxék, Thompsonék. Általában az $\acute{e} + k$ rag még akkor is ugyanazon család tagjainak összetartozandóságát jellemzi, ha a családnévnek mint ismeretesnek elhallgatásával a ragot pusztán a családíró társadalmi címéhez vagy tisztségéhez fűzzük, mondván: a grófék, a báróék, a kasznárék, a kántorék, a bíróék, az orvosék. Még általánosabb az $\acute{e} + k$ rag szerepe a szólás ily alakjaiban: „Az alispán választásánál Szathmáryék győztek, de a főjegyző választásánál leszavazták őket Kúnék.“ E kifejezés: Szathmáryék, Kúnék ez esetben Szathmáry és pártja, Kún és pártja helyett áll. Hasonlóképen mondjuk: „Vámbéry nem képes megdönteni Budenzék (t. i. Budenz és követőinek) tudományos vívmányait.“ Miután eképen megállapítottuk az $\acute{e} + k$ többes rag jelentését, nem fér többé kétség ahhoz, hogy „Les Rantzau“, „Les Benoiton“, „Les Fourchambault“ magyarra csak így fordíthatók helyesen: „Rantzauék“, „Benoitonék“, „Fourchambaulték“. Míg azonban „A Benoiton-család“ és a „Fourchambault-család“ fordítója csakis a helyes magyarság ellen vétett, mert lényegében a francia író gondolatát csakis németes alakban, de meg nem hamisítva fejezte ki, addig a „A Rantzauk“ fordítója az eredeti címét meg is hamisította. Ugyanis a francia nyelvnek szintúgy megvannak a maga szabályai a családnevek többesének képzésére, mint a magyarnak. Főszabálya, hogy a családnevek a többes ragot általában föl nem vehetik. A francia csak két esetben kapcsolja a többes ragot a családnévhez: mind a két esetben a magyar is a rendes többes ragot használja és a családnév

elé a névelőt teszi. A rendes többes ragú családnév a magyarban és a francziában egyaránt mint szónoki figura szerepel, például: „A Petőfik és Aranyok századunk büszkeségét alkotják“ e h. „nagy költők, milyenek Petőfi és Arany, stb.“ De használatos a rendes többes ragú családnév még akkor, midőn az egész nemzetséget vagy történeti nevű család tagjait értjük, még pedig szintén egyaránt a magyarban és a francziában, például egyrészt „a Hunyadiak“, „a Károlyiak“, másrészt „les Bourbons“, „les Capets“ stb. A kétrendbeli többes rag különbsége néhány példából könnyen megítélhető. „A Károlyi a k századokon át birják a csúzi pusztát“ (t. i. a Károlyi nemzetség), „Károlyi ék a csúzi pusztát haszonbérben bírják“ (t. i. az a most élő család, melynek fejét Károlynak hívják). „A Hunyadyak diadal-maskodnak a törökön (t. i. e nemzetség tagjai), „Hunyadi ék kedves szomszédaink“. Most már fölösleges arra a hamisításra mutatnunk, melyet „A Rantzauk“ fordítója elkövetett, midőn „les Rantzau“-t nem értette. Ha magyarból francziára kellene fordítanunk Erckmann-Chatrian színművének címét, ez így hangzanék: „Les Rantzaus“. Természetesen francia író vagy fordító ily visszasságot nem írna le, mert Franciaországban csak az forgatja a tollat, a ki legalább a grammatikát is ismeri.

CSÁSZÁR KÁROLY.

Hosszú magánhangzók. Szilasi M. (Ny. XI: 68.) a magyar tőhangzó tárgyalásában azon szabályt állítja fel, hogy „a rövid tövéghangzó lekopása folytán minden nyílt szótagban álló rövid paenultima meghosszabbodott.“ Ezen szabályának bebizonyítására szüksége van arra, hogy kimutassa, hogy az efféle egytagu szók, mint *haj, por, has* stb. valamikor hosszú magánhangzósak voltak, úgy hogy pl. az eredeti *hajo* alanyi alakból előbb *háj* lett s csak ebből aztán *haj*. Talál is effélére adatokat, még pedig mind a népnyelvből, mind a régiségből; amazzt illetőleg különösen Kúnos Ignácznak a debreczeni nyelvjárást tárgyazó értekezése szolgált forrásául, míg a régi nyelvből vett bizonyítékokat jórészt „Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexekben“ című cikkemből merítette. Azt hiszem mindkét helyen rosszúl kereskedett; mert az ő fentebb említett tételének bizonyítására egyikünk adatai sem alkalmasak. Kúnost határozottan félreértette, midőn ezen állítást tulajdonítja neki, hogy a debreczeni nyelvjárásban az *a, e* hangnak *â, ê*-vé való változása csak akkor történik „ha ragtalan névszóramássalhangzóval kezdődő rag (azaz másodlagos rag) következik“ (Ny. XI: 67.). Kúnos nem állítja és nem is állíthatja ezt; ő csak azt mondja, hogy a debreczeni nyelvjárásban *â, ê, ô, õ* hang „közvetlen *j, l, r* hangok előtt vehető észre, de csak ha utánuk még egy mássalhangzó következik“ (Ny. IX. 160), pl. *hájba, mârta, kêlmed, bôlha, kôrte, kôrpa*. Ezen példákban a magánhangzók hosszúsága nem a tövégi hangzó elkopása miatt keletkezett, — hiszen e magyarázatnak a *bôlha, kôrpa, kôrte, kêlmed* adatokban nincs is értelme — hanem onnan, hogy a *j, l, r* más mással-

hangzó előtt állván, alkalmas positioba jut arra nézve, hogy az előtte levő magánhangzót megnyújtsa. Szilasinak, ki a hangtani tünetények magyarázatában soha sem mulasztja el a physiologiai tekintetek szoros számbavételét, teljesen fölösleges bizonyítgatnom, hogy a *j*, *l*, *r* hangoknak különösen más mássalhangzó előtt, hogy úgy nevezzem, bizonyos liquidáló természete van, melynél fogva a kiejtésükkel járó hosszabb (legalább az explosivákhoz viszonyítva hosszabb) spiratio egy részét (moráját) az előttük álló hangzó időmértékének megnagyobbitására fordíthatják. A régiek is e hangokat „semivocales”-eknek (félhangzóknak) nevezték s ezen magánhangzói tulajdonságuk oka éppen annak is, hogy oly gyakran kiesnek, vagy helyesebben mondva magánhangzói elemekre bomlanak fel (pl. a *j* magánhangzói hosszúságra és *e*, *i* hangszínre, az *l* szintén magánhangzói hosszúságra és *o*, *u* (*ö ü*) hangszínre). — A mi az én cikkemből vett adatokat illeti, ezek sem magyarázhatók Szilasi tétele alapján; e hosszú magánhangzók sokkal természetesebben érthetők mint kivészett mássalhangzói elemek pótló nyújtásai, amint ez eredetüket az illető helyen részletesen kimutatni is törekedtem.

Zsidó. A *z s i d ó* szó eredetére nézve Dr. Kohn S. (Ny. X : 221) jobbára történeti okoskodás alapján azon nézetét nyilvánítja, hogy a magyar ez elnevezést nem a körülötte élő szláv népektől vette át, hanem ismerte már Pannoniába való beköltözése előtt, mikor a részben mózes vallású *kazar* néppel történeti érintkezésben állott. Miklosich e szót szláv kölcsönszónak tartja a magyarban; mert az ujszlovénben és a rumunyan is előfordul *ž i d o v* = jude. Az e kérdésben tehető nyelvészeti észrevételek az előbbi nézetnek adnak igazat. A szláv nyelveknek nem jellemző hangsajátsága, hogy szókezdő *j*-t *ž*-vé változtatásnak s így nehezen hihető, hogy a *j ě h u d i*, vagy összevont alakjában *j u d i*, *j i d o* szónak ők adták volna szisztegőn kezdődő alakját. Midőn tehát közöttük is ez utóbbi járja, ez onnan érthető, hogy e szó valamely más nyelv közvetítése útján került hozzájuk. E közvetítő nyelvűl, melytől esetleg a szlávtság is s a magyar is külön-külön vehették át a *z s i d ó* nevet — igen alkalmasan kínálkozik valamely török nép nyelve, milyen pl. a *kazár* is volt. A törökség nyugati ágainak igen is jellemző tulajdonsága, hogy szókezdő *j*-t *ž*-vé változtat; e törvény teljesen keresztül van vevve a kazáni tatárban és sajátsága sok más mai török dialektusnak is. Számbavehető adat itt az is, hogy a magyarországi kúnok nyelvében is *ž* felel meg már eredetibb *j*-nek; a debreczeni és kúnszentmiklósi kún miatyánkban ezen versben: „legyen meg a te akaratom, mind a mennyben, úgy itt a földön is” e szó *f ő l d ő n* így van fordítva: *ž e r d e*, mikor pl. a keleti törökségben így hangzik: *j e r d e*. Ha Vámbéry névymologizálásának elég tudományos hitele van, úgy az ő *kazár* névlajstromában is található pár adatot, mely azt bizonyítja, hogy a *kazár* nyelvnek is tulajdonsága volt a szókezdő *j* *zs* változtatás. Ott fordulnak elő ezen nevek: *D š a b u s k a n e. h. j a b u š k a n, B u l u n ž a r e. h. b u l u n - j a r.*

A szlovén židov ép olyan megfelelője a magyar zsidó-nak, mint e szláv szók: sabov, birovo, mezevo, lopov, vago v a szabó, biró, mező, lopó, vágó alakoknak.

MUNKÁCSI BERNÁT.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Bátor volnék néhány kérdéssel a t. szerkesztőség-nél alkalmatlankodni. a) Rendesen így szokták írni: „Játsza a tudóst. Jól játszák szerepöket. Ne félj, hogy eljátszam szerencsémét.“ Helyes orthographiával van ez ekként írva? az én véleményem szerint, nem; mert a határozott ragozásnak s a föltételes módnak *j* betűje nincs kifejezve benne. Ezeket tehát így kellene szabályosan írunk: Játszszza a tudóst. Jól játszszzák szerepöket. Ne félj, hogy eljátszszszam szerencsémét. b) (A Nyelvészeti tarkaságok „Az új magyarság virágai“ satyrájából (Nyr. XI. 469. l.) azt olvasom ki, mi az én nézetemmel is egyezik, hogy helytelen a latin eredetű szókat német szokás szerint használni: így: *kultur, akút, stíl, normál* stb. ezek helyett: *kultura, akútus, stílus, normális*. Daczára, hogy az elv helyességét kétségbe nem vonhatom, látom mégis, hogy különös helyzetbe jutunk, ha általánosan alkalmazni akarjuk; mert abban az esetben ezeket is latin módra, -us-sal, kellene írunk: *jácziint-us, elefánt-us, misantróp-us*. Mit tegyünk? Nem jól írjuk tehát: *antropofag, -szlávofil, parallel, oktagon, programm*?) c) Midőn harmadik kérdésemet előterjeszttem, előre is kijelentem, hogy nem vágyom azon dicsőségre: belejuthatni a délibábos nyelvészek sorába; csakis kíváncsiság, a tudásvágy, de korántsem tudákoskodás adja velem elő a kérdést, mely úgy került szőnyegre, hogy egy társaságban valaki a *torony* szót abból magyarázta: *orom T előtéttel*, mely itt az *orom-nak TeTejét*, vagy pedig a keresztet = **T**, jeleli. Ez a származtatás, mint valószínűtlen, a legtöbbek által elvettetett; már sokkal valószínűbbnek tetszett egy másik, mely azt véleményezte, hogy a *torony* a *tor-ol* igéből *ony* képzővel van képezve, mely szerint annyit jelentene, mint „valami feltorlódott, magasra emelkedett.“ Minthogy a jelenvoltak nagy részt ez utóbbi nézethez csatlakoztak azon másik ellen, kérjük a t. szerkesztőséget, döntse el, melyik valószínűbb a kettő közül, s hogy helyes származtatás-e a második?

Felelet. a) A kérdéstevő helyesen vélekedik, midőn azt mondja, hogy az idézett mondatok, *játsza, játszák, eljátszam* alakjaiban hiány mutatkozik, mert a *j* exponens kifejezetlenül áll; abbéli követelése azonban, hogy az orthografia *játszszza* írását parancsol, erős híjával vagyon a következetességnek. Etimologikus alapra állva ugyanis, mint-hogy a *tsz*-nek *cz* értéke van, nemcsak az *sz*-t, hanem a *tsz*-t kellene megkettőztetnünk, tehát így írunk: *játsztszsa*, a mivel azonban a „tudom“ fitogtatásán kívül alig van más haszon egybekötve, nem számítva azt, hogy következetesség szempontjából több más czifraságot is be kellene hoznunk, mint: *toll-lal, csepp-pel, szerkeszsz-szen* (ebből:

szerkesztjen). A *játszunk*: *ludimus* és *játszszunk*: *ludamus* időbeli tartóságukra nézve teljesen egyértékűek; az elsőnek kiejtése — érthetőség kedvéért fonetikus helyesírást használunk: — „Sokan vagyunk, a kik semmiféle játékot sem jácczunk“ épen annyi időbe kerül, mint a másodiké: „Ne tarokkot, ferblit jácczunk“. A *játszszunk*-ban a második sz e szerint egy léetlen hangnak a jegye s inkább a szemnek, mint fülnek való tiritarka csecsebecse. Külömben, a ki büszkeségét helyezi benne, hogy jó ortografusnak hírében álljon, ám írja ha tetszik egész lelki nyugalommal: „játszszunk“, vagy akár így is: „játszszunk“, — nem lesz senkinek semmi kifogása ellene. b) A Nyelvőr már vagy sokszor s elég tüzetesen foglalkozott a kölcsön vett szókkal, nevezetesen nem egy példával volt kimutatva, hogy a latin szavak egy jó része nem egyenest, hanem csak kézről kézre adva jutott el hozzánk. Például *agrestis*, *scamellum*, *scutularia* latin szók, de azért a magyar *egres*, *zsámoly*, *sódar* a német *agras*, *scamel* (*schamel*, *schemel*), *sculter* (*schulter*) másolatai. Így *püspök*, *mester*, *deák* a szláv *biskup*, *mešter*, *dijaku*, nem pedig a latin *episcopus*, *magister*, *diaconus* képmásai. Néha megtörténik, hogy ugyanazt az egy forrásból került szót két vagy három nyelvből is átvesszük, a nélkül, hogy eredetije is a miénk volna. Ilyen három különböző nyelvből átvett szó például a lat. *vasculum*; a némettől *flaska* (*flasche*), a szlávtól *palaczk* (*ploskva*) s az olasztól *fiasko* (*fiasko*) alakjait birjuk, a nélkül hogy eredetijüket a *vasculum*-ot ismernők. (A latin s görögből származó szóalakokra nézve tehát különbséget kell tennünk az első s másod vagy harmad kézből vett kölcsönvételek közt. A közvetlen kölcsönvételek, nagyobbára rég meghonosodott szók, a latin nominativusi alakot tartják meg: *golyóbis* (*globus*), *klerikus* (*clerikus*), *liliom* (*lilium*), *almárjom* (*armarium*). Ezekhez csatlakoznak, tehát latin nominativusi alakjukban használandók azok a nagyobbára német tudományos irodalomból hozzánk jutott internacionális szók is, a melyeknek egyenest a latinból került számos analogiája van meg már nyelvünkben; tehát nem: *form*, *kultúr*, *elegánt*, *fulminánt*, *kolosszál*, *triviál*, hanem: *forma*, *kultura*, *elegáns*, *fulmináns*, *kolosszális*, *triviális*; mert az ilyenek mint: *regula*, *tábla*, *ambuláns*, *menedikás*, *kriminális*, *infámis* elég nagy számmal található s rég meghonosodott szók nyelvünkben. A többi, különösen pedig a tudományos irodalombeli új műszók latin vagy görög voltak ellenére is abban az alakjukban használandók, a melyet világszerte elfogadtak; tehát *sztereotíp*, *horoszkóp*, *telefon*, *gazométer*, *aszfalt*, *aszbeszt*, *klór*, *hidrogén*, *polip*, nem pedig: *sztereotiposz*, *horoszkopium*, *telefonosz*, *gazometron*, *aszfaltosz*, *aszbesztosz*, *klórum*, *hidrogenum*, *polipusz*). Külömben van egy czikk kezünk közt, mely részletesen foglalkozik épen e kérdéssel; a maga idején majd közölni fogjuk. c) A *t+orom* meg a *tor+ony* szószármaztatás értékének megbecsülésére szolgáljon felvilágosításul a következő kimutatás. A ki tud latinul, ismeri ezt a szót: *turris*, s tudja azt is, hogy ennek accusativusa: *turrem*. Tehát ezt az accusativusi alakot a német nyelv nominativus gyanánt átvette, meghonosította, s ennek képmása a mai *thurm*. A magy. *torony* pedig a ném. *thurm*-nak meghonosodott

alakja. A fokozatos fejlődés ekként ment végbe: *turm*-ot, *turm*-ok; *torm*-ot, *tor(o)m*-ba; *tor(o)n*-nak, *tor(o)n*-hoz, *tor(o)n*-tól. Így állapotodott meg aztán a nevezői alak: *torom* (némely vidéken ma is így hangoztatják), *toron* s végül *torony*.

2. Kérdés. Nagyon lekötelezne, ha tudatná velem a tisztelt szerkesztőség e kifejezés értelmét: „Mig a lovak, mint ünnepen, Szélt vettek a széles gyepen“ (Arany: A hegedű). Elöttem úgy rémlik, mintha „elszéledni“ volna értelme. Igazam van-e?

F e l e l e t. Kapálás, kaszálás, aratás alkalmával a mezei munkások a megművelendő területet maguk közt fölosztják, úgy hogy mindenkinek egyenlőképen kijusson a maga része; mikor aztán hozzá fognak a munkához, kiki elfoglalja a maga helyét, a ráeső rész, a p á s z t a, szélére áll. Erre mondják: „Ippeg mos vettek szélt az aratók. Emberek, lássunk hozzá, rajta, szélt venni!“ Szélt ves z a vadásztársaság is, midőn egymástól kellő távolságban fölállnak, hogy megkezdjék a hajrát. Az ilyen, egy munkásra eső részt Szabolcsban *posztágy*-nak nevezik (= szláv *postat*: das beet, der raum, den die felderarbeiter auf einmal einnehmen). „A lovak szélt vesznek a gyepen“ tehát úgy értendő, hogy mintegy felosztják maguk közt a legelőt, vagyis: neki látnak a tág réten a legelésnek.

SZARVAS GÁBOR.

CSIGABIGÁK.

Hogy kos, macska, rák, bak az állatvilág individumai, azt mindenki tudja; de azért felhányhatnánk minden zoológiát, s egy árva szóval sem találnánk említést egyikben sem a k o s okról, a melyek rést törtek a falon; a m a c s k á ról, a melyet a hajóslegények a vízbe bocsátottak; a r á k ról, a melyet essen meg a pusztulás; a b a k ról, a melyen a tűzi fát darabokra fűrészelik. A milyen állatok ezek, olyanok a m i c s i g a b i g á i n k is. A fönnebbi példákból látjuk, hogy a nyelv egyes tárgyakat valamely állat nevével ruház föl, alapúl véve annak majd egyik kiválóbb tulajdonságát (kos, macska), majd színét (rák), majd pedig alakját (bak). Így vált a csigabiga is a „haszontalanság, hiábavalóság, csiricsáré, csencsenpere, csélcspás, tarafara“ egyértékességévé. A régiek többször használták e jelentésben a szót. Magyarai István (Halotti préd. 28.) így beszél: mise, purgatorium, szentec segetsegül hivasa, es soc effele csigabiga dolgoc. Tsigabiga az ő dolga: seine sachen sind nichts PP. Ismeretes, hogy lapuffú, kaszanyűg, politikus, meg nyelvész nem lesz, hanem úgy terem — kivált nálunk, szép Magyarországon; s terem bőven, gazdagon temérdek nyelvészeti kombináció is és vélemény, a melyek nem maradnak mindig véka alatt rejtve, hanem gyakran harsogó trombitaszó mellett a világ vásárján is megjelennek. Ezeknek komoly czáfolgatásába bocsátkozni annyira volna, mint szűnyogra vendégoldalt emelni; de egészen szó nélkül se lehet hagyni, ha a haranghúzó bele-belekorrigál a hegedűvonó mesterségébe.

A „C s i g a b i g á k“ a harangöntő hajdúk mausoleuma lesz.

* * *

Vidám szomorúságok. Ha nem volnék őszbe hajló férfi, szeretnék holló hajú, bogár szemű, szép fiatal leány lenni csak azért, hogy tanulhassam „A magyar nemzeti irodalomtörténetet“, a melyet Szomor Károly „a nőnöveldek számára“ irt. Boldog, nőnöveldezek! Más szegény ember fia tanul tücsköt-bogarat, összeolvas mindenféle ákumbákumot s tudja-e azt, a mit ti egy-két árva sorocskából megtanultok, s tudja-e úgy, a mint ti tudjátok? Tudja hát, majd mit mondtam mit! A cibereleves egyszerű, meg a dudaszó is az, de mi ez az egyszerűség a mi tudásunk tanításának egyszerűségéhez képest? „Ha hazánk különböző tájain divatozó kiejtésekkel figyelemmel kísérjük, azokat a bevett irodalmi nyelvtől kisebb-nagyobb mértékben eltérőknek tapasztaljuk. Ez eltéréseket (csak a mi hazánkbelieket, a más nyelvekét nem) nyelvjárásoknak, tájszólásoknak nevezik. Legnagyobb eltérést tapasztalunk a palóczok beszédében. Van különbség a Tisza és Duna közt elterülő föld népeinek beszédében is. Az (a tiszai) az *e* és *i*-t, ez (a dunai) az *o* és *ö*-t kedveli.“ Teremborom a dolgát! Csak két vékonyka pemzlivonás, s előttünk áll e beszélő Tisza s a neki felelő Duna. A Tisza azt mondja: e-e, a Duna o-o! Ha a tiszai k e f é l k e d i k, a dunai k o f á l k o d i k; mikor meg ez fonázva p o r o l, amaz fenézve p e r e l; a dunai ember t a g o l á s a a tiszainak t e g e l é s; a tiszaháti p é k e k a Duna mentén p ó k o k. A tiszavidéki mondja: i-i, a dunavidéki visszamondja: ö-ö! A tiszai tilt, de a dunai t ő l t; mig emitt a s ű l t t ő k is jó; amott a t i k s ű l t járja; a debreczeni h i c s k a Veszprémben b ö c s k e; a ki Szegszárdon ö r e g, az Karczagon i r e g-(forog); a somogyi v ő Biharban v i; s ha a dunai ember k ö p k ö d, a tiszai k i p k e d(-kapkod). A palócz atyafiak is furfangos egy népség: „szereti az *l* és *r* mássalhangzókat hangzókká változtatni például szilva = sziva; mikor = mikoo.“ E hangjelenségnek fölfedezése különösen azért is nevezetes, mert növények, állatok, sőt egyes népek származására is tiszta világot vet. Megtudjuk e szerint, hogy *bükk* *bürök*-ből lett, a *bak* *balek*-ből, a *bika* *birka*-ból; továbbá hogy a *bolgár* egykoron *bogár* s az igaz *török* hajdanában *tök* volt. „Kedvencze még a kemény hangok lágyítása is például; tanuljam = tanójjam; szoritsam = szoréjjam.“ Mondom én, furfangos egy nép az a palócz; nála még a kakasvaj is lágyabb mint egyebütt. Még egyéb különösségeket is megismertet velünk a magyar irodalom tudósa. Megtudjuk tőle, hogy K a z i n c z y a b o t r á n y t k e r e s t e: „Újításaiban a közönség nagy része megbotránkozott; de épen ezt akarta Kazinczy“; továbbá, hogy A r a n y J á n o s n a k g y ö n y ö r ű p a l o t á j a v a n: „Arany János a csonka Toldy-népmondából gyönyörű palotát épített, mely a mester nagy szellemét mindenfelé hirdeti.“ A puszkapor milyen apró, s mekkorát durran! Szomor Károly is csak pár szót mond, s többet beszél, mint egy magyar országgyűlés: „Ön álló munkát irtak Mennyei, Lubrich, noha mindkettő p l á g i u m.“ Kevés szóval nagy mondás még a következő is: „Így k ö l c s ö n ö z t e a m a g y a r a s z l á v t ó l: ablak, mészáros, abroncs sat. szavakat. É n azonban a magam részéről sokkal inkább hiszem, hogy a s z l á v

vette a magyartól.“ Ebből következik, hogy két Szomor Károly van; az egyik, a ki írta a munkát, a másik, a ki nem írta. Így lesz a főntebbi Gallimathiasból Gallus Mathiae, vagyis, így lesz világgossá, hogyan kell értenünk ezt a mondást, hogy Mennyei Lubrich ő n áll ó munkát irt, a mely pl á g i u m. Hogy pedig miért kellett a szlávnak az ablakot a magyartól s nem megfordítva átvenni, azt tudósunk ily körmonfontan mutatja meg: „Az bebizonyított dolog, hogy az ősemberek beszélni nem tudtak, csak mutogatták a tárgyakat, melyeket birni ohajtottak és csak sok század lefolyása után juthattak oda, hogy hangokat, adtak s ezek által jelölték az illető tárgyat (eszméről szó se volt). Így származtak a szavak. A b r o n c s oly eszköz, mely a föl nem emészített a b (étel) eltartására készült edény fahasábkra gömbölyűen, erővel rászorítottatott. B o r o t v a bőr-ad-vából, ablak nem szláv o b l a k, hanem a törzs magyar a b (étel) / (el) o k (ok) (ételt eltevő hely)-ből, m é s z á r o s nem a szláv m e s o -ból, hanem a magyar m e z (ruha, régen te barombőr volt a mez) á r u s -ból származik.“ Mind ebből kitetszik, hogy nem minden Szomorúság kellemetlen.

Riduculus mus. „Kedves barátom! Gratulálj! Langy dic-sugár leng babérkoszorúzza főmön!?! Remény- és dicsteljesen virradt rám az 1883-dik újév napja! Olvastad a Bolond Istók legutóbbi számait?! Az ortologhusok le lettek tiporva — mindenki azt mondja Karácson óta: Futsch neked, Nyelvőr?! Kunos Ignácczal (szemtelen zsidó!) kezdtem meg a Novemb. 26-diki Bolond Istókban, a melyben megjelent tőlem egy éles epygramm, mely által tönkre silányítom a Jordányereket. B u t a K ó b i, így nevezem őt, nagyszerű epytethon! — — „Kóbi“ által azt jejelem, mint: „zsidó“, „Buta“ pedig azt denuntialja, mint: „ostoba“. — Buta Kóbi azt írta a Nyelvőrben, miszerint „késsel“ nem asszimilatio. Óriási marhaság!!! — — tanárunk is — a ki roppant dühös a Nyelvőrrre, mióta a Nyelvészeti tarkaságokban kifiguráztatott — mikor olvasta „Buta Kóbi“ cikkét, mely által azt állítja, hogy ss hosszú mássalhangzó, így kiáltott fel: „Szamár vagy, Nyelvőr“. Neki is nagyon tetszett, hogy oly jól satüryce lecsepültem a Nyelvőristákat. Hát még a Bolond Istók szerkesztője?! Mikor átadtam neki Homéri gúnytól reszkető satyrámat s ő átolvasta, vállamra ütve örömázott hangon fölkiáltott: Bravo, fiatal ember! Közleni fogom! Irjon minél többször, minden számba! Önben van epygrammaticalis él, van nyelvészeti tudomány és van finom, valódi hűmör, s erre az én lapomnak különösen nagy szükség van! — s e szavakat olyan epedő, fájdalom-vegyes hangon akcentuirozta, — különösen midőn a „humor“ szót kiejtette, fejét bánatosan lecsüggeszté, szemeit lezará, ajkán lágy melabú vonaglott fel, sovárszomjason sohajtott, mint a ki két nap óta egy falatot sem evett s disznópecsenyé illat üti meg szaglási érzékét. Derengő sajnálat lepte meg ifjúi kedélyemet, és én lovagias szavamra megfogadtam, hogy irni fogok minden számába a Bolond Istóknak. Tönkre fogjuk silányítani a Nyelvőrt! mondtam határozottan. Vederemo! S azóta élesen vagdosom az ortologhistákat: a szürjen-cseremissz

Budenzet, Steiner de Steinfeld-Simonyit, Mandelblüh - Munkácsit. Olvastatok a „Fülelogia“ czimű rovatokat? (Fülelogia! Ezzel azt akarom rejtett gúnynyal jelteni, miszerint „lóg a füle“ azaz: számár. De nem tudom, megfogják-e érteni a finom czélzást?) Különösen az utolsó! Ez remek! Ily satyrice még a „Fliegende bletterbe“ sem irtak! Ide írom: „F ü l e l o g. Iro, iru, khére, khérü, fűthö, fűthü; irható, irhatu, khérhete, khérhetü, fűthete, fűthethü; irogato, irogatu, khéregete, khéregetü, fűthögete, fűthögethü; irogathato, irogathatu. khéregethete, khéregethetü, fűthögethete, fűthögethetü. I s t ó k Ad ugrandum! ad ugatandum! Elég. már! Jordan, bist du meschugge?“ Katalafalkszerű irónia! Az egész ortologhicus tő-elmélet össze van morzsolva, tantum abest ut: le van pipázva. Fuimus trojes! Ird meg részletesen micsoda effectuitást tett nálatok. Szervusz, *δουλος και φιλος*. M a t y ó k P i s t a, a Bolond Istók nyelvészkritikusa, V. osztályu gyakorász (= *gimnazista*. Önképző körünk az én indítványomra elfogadta ezen általam készített szót — a mely olyan analogia, mint *nyomdász*.)

A rejtelmes műhely. Egy folyóirat szerkesztője — csak ritkán nyitja meg tudományának kincses házát, de ha megnyitja s egy-egy drágakövet napfényre hoz, csak úgy káprázik belé a szemünk a ritka kincsek látásától — kezébe vette bűvös pennáját, a mely derít homályt és bont rejtett titkokat, és ír: „a s z e l i n d e k, a m i n t n e v e i s m u t a t j a, minden nagy komolysága mellett a legszelidebb állat a világon.“ Itt az irás, olvassátok: *szelid* a tő, *nek* a képző; *szelindek*, tehát igazándiasan: *szelid-nek* = szelid állat. Az a ritka szerencse ért bennünket, hogy egy izben bepillanthattunk ebbe a zárva tartott nyelvtudományi műhelybe, s ott külön szegre akasztva ezeket a kész etimológiákat pillantottuk meg: *Birka*, mint neve is mutatja, *birk-ozó*, veszedő állat. Nagy tudatlanság volt tehát Petőfőtől ezt írnia: „Türelem, te a birkák s a szamarak dicső erénye!“ A ki mindig kész a birokra, azt még a legmerészebb költői fantázia sem mondhatja türelmes állatnak. *Őszvér*, azaz: a ló és számárnak *ősz*(ve vegyült) *vér*(e). Mennyivel jellemzőbb, mennyivel fenségesebb mint a németnek az ő esetlen *maulesel*-je = s z á j s z a m á r. *Bol*-ha = *bol*-dog állat, részint mert örökké szökelhet, tánczolhat, ugrándozhatik, részint meg s különösen azért, mert örökké ifjú marad, az én tapasztalt szemeim legalább még eddig nem láttak soha *ősz* bolhát. *Kandur*, tulajdonkép: *kan*, (de) *úr*, azaz olyan kan, a mely *úr* = h i m; valamint *kancza* olyan *kan*, a mely nem him (úr) hanem *cza* azaz: n ő. Előre látom, hogy tudatlan szóczék miként mosolyognak. Sajnálom őket! Gúnyolódásuk szégyenkezésre fordul, ha szemükbe vágom a *kan* (d) + *úr* és *kan* + *cza* éles etimológiámnak hatalmas analogiáját, ezt: *apát* + *úr* és *apát* + *cza*. — Többet nem láthattunk. Hirtelen becsapták orrunk előtt a titkok tárházát; de, erős a hitünk, kitáruul még szemünk előtt, s akkor zavartalanul bámulhatunk a csudás miszteriumokon.

PARIZ PÁPAI ORVOSI NYELVE.†

VI. A betegségek jelei.

- A nyavalya még kezdésben
vagyon 259. l.
néha pedig hosszas betegségeket
végez-el 76. l. (utolsó tü-
net).
- meg-indúl a ny. ujabban rajta
143. l.
- leg-nagyobb súllyán va-
gyon a ny. 296. l.
- crisisben az-az valamelyik
hetednapon változván 77. l.
- a fájdalom ottan-ottan meg-
szűnése és viszontag meg-
eredése 88. l.
- a fájdalomnak semmi szüneti
nincsen 156. l.
- a vese fájás a vizeletnek útáiban
is érzik 239. l.
- meg-érvén meg-fakad (a ke-
lés) 67. l.
- a dagadás ki-düllyed 85. l.
- a fájdalom a szeme gyökerére
nyilallik 11. l.
- a feje bőrit járja 12. l.
- rettenetes fájdalmat szenved 22. l.
oldal-fájások 42. l.
- nyilallások 42. l.
- nyilaltattya a fejét 11. l.
- köszvényi fájdalmi a tagok-
nak 47. l.
- rettenetes fájdalommal kíno-
z 72. l.
- ugyan fel-vér a fájdalom és
dobog mint a pulsus, 11. l.
- a testben széllyel bujdosó
fájdalmak 270. l.
- meg-nem rögzött buj-
dosó fájdalmú 164. l.
- e ny. éjjelre nehezedik inkább
118. l.
- kólyikai fáj. járja a véko-
nyait 284. l.
- éhomra fáj és koplalással
nevekedik a fáj. eledel
vétellel pedig csendesedik
155. l.
- tekerő, furdáló és nyi-
laltató fájdalmak és belső
égések 162. l.
- a fáj. mint-egy által-övedzi
az hasat 164. l.
- étel után öregbedik (a fáj.)
164. l.
- nagy has-tekerés, kínos
fájdalom 175. l.
- a fáj. hosszára alá-felé
lővellik 240. l.
- az egész hasát el-járja 240. l.
- a hártýákat keserves fájdá-
lommal feszíti 256. l.
- fejét fájlallya 343. l.
- egész karját el-hattya a fájdá-
lom 361. l.
- A fáj. éppen a csontig hat
361. l.
- forró hideg-lelésen kez-
dődik 315. l.
- a hideg erőssen el-leli 361. l.
- az hideg háborgatni akarja
s borzogattya 298. l.
- az hideg reá akarjõnni 298. l.
ezen túl térti kezd az hideg-
lés 296. l.
- forrózás vesztegeti a be-
teget 241. l.
- egész teste forrózik 256. l.
- nagy forrózó hideg-lelés
156. l.
- mérges bolondozó, hideg-le-
lés 151. l.
- hideg-lelés formán megforró-
zik 270. l.
- nem igen leli csak fázlaltat-
tya, nem fogja hirte-
len-el az hévség 292. l.

a fázlalás után gyengén hevül és hol hevül, hol fázik 292 l. hévség 142. l.

igen meg-hevíti 294. l.

forrósággal gyöttri 41. l.

igen meg-rázza 294. l.

minden negyedik napon elő kerül 301. l.

forrózással és elme-busulás-sal vagyon 156. l.

lassú hideg leli miatta 163. l. hirtelen fogó forró hideg-lelés 12. l.

kórságos rázóadás 27. l.

elme busulása 156. l.

az elme igen bántódik 42. l.

esze nélkül beszél 315. l.

bolondoskodik 44. l.

esze nélkül valóság 359. l. mind érzését, mind elméjét elveszi 36. l.

öszve-rázódnak az inak 27. lap.

keményen rángatódniok kell 28. l.

az egész testet törí a kórság 28. l.

a nyavalya kirontya 42. l.

rajta vagyon a ny. 42. l.

csak bizonyos tagot gyötör (a kórság) 28. l.

ottan rajta esik a kórság 28. l.

eny. találván az embert 36. l.

esik valami jele 29. l.

minden jelentődés nélkül csak véletlen esik meg 29. l.

erő-szakadás 241. l.

görcs fogja tagait 279. l.

a gutta-ütés az egész testet fogja-el 36. l.

apokolvar ki-ütt a testen 358. l.

a pokolvar (a testet) veszti, rothszttya 358. l.

elsőben olyan mint az égéstől való csattanás 359. l.

csak hamar kereken fel-csuscsoodik 359. l.

csak hamar bé-ütt és fájdalma meg-szűnik 359. l. („abelső részekre veszi magát“, eltűnik a kiütés).

a bőr meg-tarjagosodik, tüzesedik 362. l.

fel-hójazzik 371. l.

a nagy hévség miatt fel-is csattan a bőr sok apró hó-jagokkal 362. l.

fel-csattogoz a bőr 364. l. sömörög rúttítya s mint pedig vizsketésével nyughatat-lankodtattya a testet 373. l.

a száraz rűh vizsketeggel terjed 367. l.

a nyelve fel-párlott 398. l. alfele kipárlík, bőre el-mégyen 408. l.

a fene meg-esett rész ki-sebe-sedik 368. l.

a csontait-is meg-veszti és csontot vét 361. l.

hideg miatt lőtthasadozások 371. l.

a tag rúttól csomózik 257. l.

kivül rakodik-meg torka allya futosó mirigyekkel 98. lap.

tüzes kelevénnyel kél-meg 41. l.

a bőr alatt az egész testen elhottott a dagadás 219. l.

az el-esett tagra reszketés következik 23. l.

a tag száradni kezd 23. l.

szédelgés 17. l.

háborog a feje 45. l.

főnek nehézsége 17. l.

szédülés jó emberre 18. l.

embert meg-tántorítja és ugyan földhöz-is üti (a szédülés) 18. l.

tagai lankadnak 12. l.

fülben való zengés 65. l.

füle zúg és cseng 12. l.

hallása nehezűl 12. l. nehezen hallás 17. l.
 látása el-vész 28. l. szemnek homályossága 17. l.
 szemek fénye meg-tompúl 37. l. sz. kidagad 55. l.
 szem-könyvezés 47. l. könyvei akarattya ellen folynak 37. l.
 szeme el-hunyik 135. l. szemei el-fordúlnak 100. l.
 kaprozik a szem 77. l.
 a szemnek szúrása, évése 62. l.
 csipa szokott ki-takarodni és meg-rakodni a szem szegletin 55. l.
 az ér benne igen vér 77. l. szemek be-esik, könyvez, csipázik 392. l.
 inye ki-vész és ki-évődik 95. l.
 nyelvét ki-veti 100 l.
 száján tajtékot túr 100. l. tajték-túrás 37. l.
 szája bűdösségekkel dohos 194. l.
 szája el-tátódik 37. l.
 az ábrázat-is el-fordúl 37. l.
 ábrázattok puffadoz 37. l.
 ábrázattában meg-vész 24. l.
 színe, ábrázattya el-változik 135. l.
 az ábrázatnak meg-veszése, sárgulása 229. l.
 szólni akarván szava el-fogódik 135. l.
 a nyaka a vállára vagy melyére szegik 136. l.
 kékűl orczája 136. l.
 szája szárad, nyelve el-asz 311. l.
 ajaka szederjesedik 100. l.
 a sárgasága szemén tetszik hamarébb meg 215. l.
 étel nem kívánás 143. l.
 képtelen étel kívánás;

igen meg-kiván olyat is, melly másképpen idegen dolog és irtózásra való 149. l.
 okádozás 149. lap. okádozik 176. l.
 fellyül hánván, alúl tisztúlván 143. l.
 okádással való erőltetés 126. l.
 hánvára való erőltetés 151. l.
 a gyomor szokott fel-émeledni 29. l.
 gyomor-émelygés 359. l.
 savanyu bőfögések jönnek a torkára 47. l.
 savanyút bőfög-fel 142. l.
 az hasa meg-indul 56. l.
 sok étel kívánó, de rosszul emészto 107. l.
 az emészttet mégyen — ugyan de csak resten 161. l.
 széltől puffad az has és nagy zörgést, korgást müvel 163. l.
 gyakor le-ülésre való kívánkozás 174. l.
 gyakor has-rekedés 209. l.
 az ember olyan, mint egy felfött tömlő; az has felfövdik 219. l.
 a lépnek fel-fu vódása 232. l.
 többet ehetnek mint-sem a gy. véle birna 233. l.
 az hasa fel-fu valódik 283. l.
 szomjúhozattya, éhezteni, igen aluttya (a rossz nedveség a beteget) 292. l.
 mély álomba meríti, vigyázó nyughatatlanságokkal kinozza 41. l.
 álmatlansággal való nyughatatlankodás 41. l.
 háborgó álmodozások 41. l.
 sok héjába való beszéd 41. l.
 álomban telhetetlen 47. l.

- rút képzeléseken kezdődik 135. l.
 mikor aluszik ijjedez 194. l.
 melancholiai tébolyodás 199. l.
 nehéz nyuk hatatlan nyavalya 209. l.
 félelmesek, minden érzékenységek késedelmes, álmok háborgó 233. l.
 sok héjába való phantasiák 232. l.
 szive foyik embernek, el-ájul 379. l.
 szű-dobogás 233. l.
 ina szára meg-szokott sibbadni 241. l.
 tenyérnek talpnak pesgése 209. l.
 az élet-erek rendetlenül vernek - fel 139. l.
 a szűnek mozgása hallatos kopogással verődik fel 138. l.
 a szívet fojtogattya 131. l.
 a pulsus meg-fogyatkozik 135. l.
 a vér hamar meg indul 76. l.
 a vér ottan ottan el-ered 273. l.
 a vizellet meg-fogódik, csak cseper eg 241. l.
 a vizelletet fen - akasztya 378. l.
- az embert szörnyen fojtogattya 47. l.
 nagy rekedezések 47. l.
 felettebb erőltet az hurut 103. l.
 hurutozás, hurutás (?) 130. l.
 a lélegzet is meg-bántódik 36. l.
 lélegzetnek nehezen való vétele 29. l.
 szaporán és nehezen lehell és piheg, de minden nagy hallatos zúgás nélkül 112. l.
 lélekzetet nem vehet 135. l.
 hirtelen nagy hortyogással való lerogyganyás 37. l.
 mind erejében mind teste állapottában el-fogy 130. l.
 a test meg-erőtlenedik 147. l.
 meg-nehezedeése a testnek 51. l.
 egész testének nehézsége lankattság 270. l.
 a melyében nehézséget mint egy terhet érez 108. l.

CSAPODI ISTVÁN

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

B a b o n á k.

Ha valaki nyavajatorős, ötöztessen a zannya éggy bubát a gyermek ruhájába; keresztelje a gyermek nevire s álliccsa a falu végire. Addig a még ott van, hijják a gyermeket más néven. A zördög a bubát elviszi s a gyermek meggyógyul.

Ha valakit megboszorkányoznak, éggy rézkrajcárt kössön éggy zacskóba s hordozza aszt a nyakán.

Mikor dörög, ezüspénst kell az embernek a markába szoritni.

Ha a zasszony aszt akarja, hogy a zura hűséges legyen, lesse meg, hová piselik s szúrjon a pisijibe éggy tőt.

Sylvester-este vagy András napján éfélkor a léány lévetkezik csurdéra, a szoba közepire éggy cseber vizet teszen, a szobát bésetíti s belé néz a vízbe. Megláttya aszt, a ki a zura lessz.

Virágvasárnap este, mikor a léány lefekszik, égy tál tiszta vizet teszen maga elibe. Háromszor hátulról elé felé füsülődik a víz felé. Éjjel megálmoggya, hogy ki lessz a zura.

Ha valaki valakiről álmodik s felébred, fordicca meg a párnáját : az is vele fog álmodni.

Karácsoneste égyy tőkét tesznek a tűzre, hogy egész éccaka égjen. Reggel a hamuját össze kell szedni. Hincsek bé vele a káposztás földet s a hamuféreg nem fog ártani a káposztának.

Mikor a szógáló a tehenet megfejte, két ujját márcsa a tébe s kenye meg vele a tehén marját. Mingyár jó tejelő lessz.

Ha az istennyila leüt s valaki az ijeccségtől beteg lessz, hozzanak abból a fából, a mejiket a menkő megütött három darab forgácsot. Aszt a beteg tegye a kebelibe, vagy füstöjjék meg vele, asztán meggyógyul.

Ha szárosság van, vízi puskával locsójják körül a templomot, megered a zeső. De ha valaki épen akkor kezivel tépi a füvet, jég-eső lessz.

A Szent-János-bogár onnan kapta a nevit, hogy Keresztelő Szent János előtt, mikó üldözték őtet, ijen kicsi bogarak világítottak a sötétbe.

Mikó a Krisztust felakarták feszíteni, a tőgyfához mentek. De az keményen tartotta. A fűzfa jobbra-balra hajlingott. A fenyőfa szurkával véte magát. De a nyárfára nem hajtottak, csak vágni kezdették. Rezegett belé minden levele. Még ma is reszket, me fél, hogy rá feszitnek valakit.

(Deés)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tájszók.

1.

Abajmóc : vad gabona, gabona-alj ; átvitt értelemben akárminnek is az alja ; pl. abajmóc niepség a horvát.

Bugya : azon szó a köznyelvi bogyóval ; az itteni nép több fajtáját ismeri, ilyen : gönyebugya, farkasbugya, kecskerágittubugya. A madarász, vadász formájára képzett főnév is ered tőle ; bugyász, melyet azomban csak családnévül hallottam.

Csapa : gyalogút, ösvény, csapás (v. ő. vadcsapáson, vízomláson Ar. J.). Szekérutat, kerékvágást is jelent ; pl. nem térek ién ki egy félcsapára se.

Danaj : dal, nóta ; még pedig a dal szövege, verse, megkülömböztetve a dallamtól, melyet itt áriának mond a nép.

Ebacskú : tréfás szitokforma, az ebadtából elrontva.

Fejall : tulajdonképen fő-alj, de ez nem használatos a más vidéki févalj, t. i. vánkös értelmében, hanem csak átvitt jelentésben él. Ismernek szekér fejallát, mely a rakodott szekérnek egyik szárnyát, csucsat jelenti és föld fejallát, melyen a földnek keresztben szántott szélét értik.

Grábla : gereblye ; v. ő. brána : borona, srágla : saroglya stb.

Hánykódni : birkózni ; ez a kűs leginy a legkülömb hánykodú a faluba.

Isz : rút betegség, mely a foghúst szokta megtámadni és elpusztítani ; szájfénének is mondhatnók. (Érdekes az a népetimo-

logia, melyet e szó följegyzésekor hallottam. Arra a kérdésemre ugyanis, hogy mi okozza e nyavalyát, azt válaszolta egy menyecske, hogy a száj izzadásától ered, onnan veszi a nevét is.)

Karc: a római katolikus papnak gabonában fizetett bére.

Limbus: vizenyős (a mint a göcseji ember mondja: vízálló) rét, mely inkább sást és kákát, mint jó anyaszénát terem.

Murnya: szénának, szalmának az apraja, rossza, olyasmi, mint az alföldi törek; különben a megromlott, rotható takarmányt is, mielőtt teljesen trágyává lenne, szintén murnyának hívják.

Nyáralla: ehető gombafajta, etimológiája valószínűleg nyár(fa) alja, azaz nyárfa tővén termő gomba, erre mutat egy másik gombafaj neve, fenyalla, a mely fenyő aljánál nem lehet egyéb.

Odal: a Göcsejben lajtorját, lábtót is jelent; e jelentésváltozás könnyen megmagyarázható abból, hogy a szekér fogas oldalát lajtorja gyanánt is használják. Külömben a lajtorja szó is ballható néba, csakhogy réturha alakban.

(Göcsej.)

KARDOS ALBERT.

2.

Ákációskodik: kötekedik, czivakodik.

bakacsin: fekete sirtinggel behuzott deszka koporsónak.

berhel. Ne berhelj itt a lábam alatt: ne alkalmatlanokogy.

csalamádé: zölden lekaszált takarmány, rendszerint tengeri, néha árpa, rozs sat.

csalavaré, salavári: szeles hó-bortos.

csepü: kócz.

Pacsa: tornyos, búbos fejkötő, melyet kivált a hetésiek hordanak.

Ricset: többféle főzelékeműből összekotyvasztott étel; a Mura-köz lakóira használta valaki e szót: ricset niépség, miér ott vügyöst lakik, magyar, niémet, horvát meg vandalus (vend).

Sari: sarju, másodszena.

Szamalú: szénvonó.

Turkódzni: tulajdonképen az elterjedtebb türkódzni igének mélyhangú párja; jelentése ugyanaz.

Torú: tarló, mely szó göcseji hangtörvények szerint egész természetesen alakult torúvá, éppen mint sarló sorúvá.

Üstint: tüstént.

Vasmeccü: vasmetsző, reszelő, mely utóbbi szót e vidék nem ösmeri.

Zökni: lökni, dojni, rázni; pl. ne ligy maradatlan, miér ugy a földho zöklek, hogy ellapúsz.

Zsejter: kisebb fa edény, melybe a tejet fejik; az Alföldön rocska, Erdélyben zsajtar, mely itt is él és a zsejternél valamivel nagyobb faedényt jelent.

csilánk, csilánt: csalán.

csipkés: rőfös kereskedő, ki vásárról vásárra jár.

csupor: bögre.

czigánynak teszi magát: dologkerülő.

czigányhajnal: késő reggel; más-ként: botrogyi hajnal (Botrogy: helység Bereg megyében).

czuláp: czölöp.

debella: nagy idomtalan testü; buta, otromba.

dutyi: szurdok, szöglet, tömlőcz.

Tedd a dutyiba: zárd el.

farkasfogas: csipkézett szoknyadisz.

fellábas: szabadságolt (urlaubos) katona.

gabona: rozs.

gácsér: himkacsa

galád: piszkos, csunya. Ezek a kutyák mindig itt hevernek, ojan galád tülük a gang.

garád: az árok szélén felhalmozott töltés.

garnácsol: szedéget fát.

gerjesztő: apró fa.

gorcz, goroncz: a kaszálónak emelkedettebb része. A gorczokon semmi széna (sarju) nincsen. Nevezik hátásnak is.

hajkurász: hajhász, űz, kerget.

hamburkázik, harbuczkazik. Rálüttem én a nyúlra, s fel is ham-

burkázott, de sehol se találtam; maj ha szüretelnek, megtalálni lesz.

hasápos föld, a mely szántáskor nem omlik össze, hanem egész darabokban megmarad.

héjja: ölyv.

felhencseredik ugyanaz, a mi felhamburkázik.

iromba: szürkés színű fekete sávokkal vegyítve, pl. iromba macska.

íz: gusztus. Tiéd lesz a Terka, neked aggyuk. — Nincs semmi ízem rá, nem kell.

kácsingózik: telhetetlen, sovár.

kalamol, koboz: kaparász, pl. az egér kalamol.

kantus: gyermekruha (rövidebb az ingnél), felöltő.

kaska: füles kosár.

(Besenyőd, Szabolcs m.)

MOLNÁR ÁGOSTONNÉ.

Néprománcz.

Jáj dé hosszú, jáj dé szíles ézá zút,
Akin ázá kiléncz bétyár élindút.
Élindúták kocsmáros udvárábá,
Béfordúták kocsmáros szobájábá.

Kocsmárosní ággyon isten jó estít!
Fogágygy isten ággyon isten széréncsít!
Né kívánnyon kocsmárosní szerencsít,
Még ázzijjé szivibé áll még á kés.

Mári lányom ériggy lé á pinczibé
Hozzá fő bort az árányos icczibé.
Ném kő nekünk sé á borá sé mágá
Még ázzijjé piros vírit kionttyá.

Kocsmárosní kifutott á kis kértbé,
Főtékintétt á csillágos egékré.
Jáj isteném védđ hozzáđ á lélkémét
Még ázzijjé vígzik á ziletémét.

(Szülgyén, Esztergom m.)

STERN LEA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Sugárút
116. sz.

XII. kötet.

1883. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA. †

VIII.

A „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár“ előmunkálatai.

I.

Végig tekintettünk eddigi tárgyalásainkban a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet egész történetén. Láttuk, a mint ez ismeretág úgyszólván csak még csiráiban élt s végig kísértük viszontagságos fejlődését egész azon pontig, midőn már tekintélyes helyet kezd elfoglalni az a tudományok sorában, sőt végre hazánkban is meghonosodik. Most érthetjük csak meg helyesen, mit lehet valóban jelenkori nyelvészeti munkásságunk vívmányának tartani. Látni való, hogy ez nem a magyar-ugor nyelvrokonság felfedezése — mint némelyek hiszik —; mert ezt sejtette már a 17., kimondotta és bebizonyította a 18. század. Még a nyelvrokonsági kör teljes meghatározása sem korunk érdeme, mert e feladatot — mint vázolni alkalmunk volt — megoldotta századunk első fele. A mi haladás e tudomány terén tisztán napjainkban történt, az a kutatás módszerének kifejtése, a magyar nyelv szorosabb rokonsági körének végleges megállapítása s mi ezekkel, mint föltétlenül megkívántató előzménnyel szorosan kapcsolatos az egyes ugor nyelveknek többoldalú részletes feldolgozása. Nem mondhatjuk, hogy az előbbi korok munkássága, nem nyújtott volna e részben is — különösen a mi a módszert illeti, egy-egy helyes, hasznavehető eszmét, sőt itt-ott a történeti fejtegetésben magunk is rá utaltunk ilyenekre. Azomban ezek összességben véve sem jelentős számúak, más részről, maguk, kik hangoztatták is, inkább csak mint elvet állították fel, anélkül, hogy a gyakorlatban, részletes hasonlításaikban kö-

vetkezetesen szem előtt tartották volna. Tudta pl. Sajnovics is, hogy azonos eredetű rokon nyelvi szóalakokban megkivántatik bizonyos fokú szabályos eltérés, de szó-egyeztéseiben mégis arra törekedett, hogy a lapp szó alakját, ha ferdítéssel is, lehetőleg közel hozza a megfelelő magyar szóéhoz. A kísérlet s tudományos tapogatódzás korába esik jóformán még az ötvenes évek nyelvészeti munkássága is; mert bár el kell ismernünk e kornak rendkívüli érdemét a tekintetben, hogy az összehasonlító nyelvészet iránt felébresztette a közérdeklődést s a használhatónak látszó tudásanyagot az előbbi kutatásokból összefoglalta; mégis magán a tudomány továbbhaladásán nem sokat lendített. Ennek kettős oka volt, az egyik az, hogy még ez időtájt legalább nálunk, nem volt eléggé tüzetes a rokon nyelvek ismerete. Voltak nyelvek, melyekből alig ismertek többet pár szónál, ismét mások, melyeknek grammatikai szerkezetéről is tudtak ugyan valamit, de csak másodforrásból, hiányosan szerkesztett nyelvkönyvek, nem pedig, mint kellett volna, beható textus-tanulmány alapján. Egy másik gyökeres hiba, mely nyelvtudományunk továbbhaladását gátolta, volt azon képtelen nézet, melylyel nálunk a külföldi tudós világ ellenében a magyar nyelv szorosabb hovatartozóságát felfogták. Míg ugyanis a külföld minden kétségen felül állónak tartotta, hogy a magyar nyelv csakis az ugor csoportba sorozható, itthon azt erősgették, hogy közé pállást foglal el az ugarság és törökség közt, sőt bizonyos fokban inkább szít ezen nyelvcsoporthoz, mint amahhoz. Ennek természetes eredménye volt, hogy a szóhasonlítás minden korlát és rendszer nélkül az egész ismert altaji nyelvterületen történt, s hogy ez csak ártólag hathatott a tudományos módszer kifejlődésére, igen érthető. Nyelvészetünk ezen fogyatékoságai már a hatvanas évek elején érezhetőkké váltak úgy, hogy a megindult „Nyelvtudományi Közlemények“ egyik fő feladatául a rokon nyelvek pontos philologiai feldolgozását tűzte ki, egyelőre egy későbbi munkának tartván fenn azok egybevetését. Ezen valójában nem összehasonlító nyelvészeti munkásság készíti elő nyelvtudományunk jelen aeráját, mely a „A Magyar és Finn-ugor nyelvekbeli Szóegyezések“ megjelenésével kezdődik s a „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár“-ban bírja legkiválóbb alkotását.

Budenz József ezen új aerának vezérférfia. Az ő nevéhez fűződik a legtöbb nevezetes eredmény, melyre összehasonlító nyelvészetünk a legutóbbi 20 év folyamán jutott, elannyira, hogy semmivel sem jellemezhetnők találóbban nyelvtudományunknak ez időben való fejlődését és mai állását, mint az ő munkásságának részletezésével. Különösen, mint említettük a „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár“ azon műve, mely bár nem rendszeres összeállításban, de egybefoglalja mindazon tételeket és elveket, melyeket az újabb magyar nyelvészeti irány alapokul ismer el. Korántsem állíthatjuk, hogy e munka hibanélküli, mert az etymologia igazán sikamlós tér s különösen bő alkalmat nyit hypothesisek fölállítására, melyeknek már természetében fekszik, hogy jó részük idővel érvénytelenné válik. De valamint a gyémántot csak saját porával lehet köszörülni, úgy itt is azon helyzetben vagyunk, hogy a munka fogyatkozásait csakis azon módszer és elvek alapján vagyunk képesek kimutatni, melyeket ugyancsak e munka fejtett ki. Egyáltalában nem a felfedezett végérvényű igazságok quantumát tartjuk Budenz munkássága főérdemének, hanem azon eszköz, a módszer feltalálását, melylyel ilyen végérvényű igazsághoz juthatni. Hiszen a tudomány továbbfejlesztését nem is az eszközzi, ki mennél több igazságot derít napfényre, hanem ki megmutatta, hogyan lehet ilyen igazságokat felderíteni, épen úgy mint a közéletben nem azt tartjuk valódi mesternek, ki pl. a gőzgéppel mennél több hasznos munkát végez, hanem azt, ki ezen hasznos munkákhoz föltétlenül szükségelt eszközt, a gőzgépet feltalálta. — B. 1859-ben lépett fel először a magyar irodalomban. Első munkái,*) melyek a „Magyar Nyelvészet“-ben jelentek meg, az indo-germán nyelvészet terén mozognak s akkori kitűnőségeinknél oly hatást keltettek, hogy pl. „A görög *δανο* képzőről“ című értekezését Lugossy egész lelkesüléssel írott bevezetéssel látta el. Ebben felhíja ez ifjú tudósra a nyelvész-világ figyelmét, kinek jövő munkásságától igen sok hasznot remél a magyar nyelvtudományra már ezen első művéből ítélve is.

*) Ilyenek: „Az ind *andh* igeigyök görög tulajdonnevekben“, „A görög *δανο* képzőről“ című értekezések, továbbá a kolozsvári tanároktól szerkesztett „Latin iskolai szótár“ és „Curtius: Grundzüge der griechischen Etymologie“ ismertetése.

Hasonló értelemben nyilatkozott Hunfalvy Pál is, midőn 1860-ban első specialis magyar tárgyú tanulmányát megírta „A magyar *meg* és rokonsága“*) czímen. Ehez H. észrevételeket csatol s abban foglalja össze ítéletét, hogy „B. cikkében meg kell szeretni azon szorgalmat, melyet mi csak a görög és római írók tárgyalásában szoktunk várni és csodálni. Ha így tárgyalandjuk a magyar nyelv tényeit, nem csak az önlegességet fogjuk kerülni, mely gyakran megjártssa nyelvtudományunkat, hanem nyelvünk történeteit is szabatosan fogjuk világosságra hozni, mely nélkül annak jelenjét nem lehet jól tudnunk.“ E kedvező fogadtatásnak meg is volt a maga hatása, rövid idő alatt a magyar nyelvészetnek nem volt szorgalmasabb munkása Budenznél. Még 1860-ban hozzá fogott az altaji nyelvek tüzetes tanulásához, első sorban a törökséghez, mely nyelvcsoporthoz az akkori idők fel-fogása szerint legtöbb világot deríthete a magyar nyelv tényeire. Első értekezése e téren a „*j* elejű török szók magyar szókhoz való viszonyításáról“ szólott, melyben kimutatni igyekszik, minő hangok felelhetnek meg a magyarban a török *j*-s szókezdetnek s végül hogy miképen lehetne igazolni az általa felvett hangmegfelelések (pl. hogy szókezdő magyar *m* és török *j* egy eredetűek) lehetőségét. Az itten kifejtett eredményeknek ma már nincs semminemű értéke (v. ö. csak a következő szóhasonlatokat: *jildirim*; villám, *jag*: vaj, *jar*: vár, *jilik*: velő, *jine*: meg); de megvan azért e tanulmánynak is a maga történeti jelentősége, a mennyiben benne szintén nevezetes kísérletet láthatunk az ingatag módszer szilárdításához az által, hogy azon elvet hangsúlyozza, hogy csakis a szabályos hangmegfelelések megállapításával nyerhetünk első sorban biztos kriteriumokat a szóhasonlításához. Még ugyanez évben Budenzről egy másik értekezés is megjelent a „Magyar Nyelvészet“-ben, mely az általános altaji nyelvhasználat terén mozog „A dalék a magyar számnevek megfejtéséhez“ czímmel. Ebben a szerző azon czélt tűzi ki magának, hogy azon nagy hangbeli eltérést, mely az altaji számnevek közt van (pl. magy. *egy*, finn *yhte* és tör. *bir*; magy. *húsz* és tör.

*) E munka külföldön is figyelmet keltett és Schott Vilmos terjedelmesen ismertette altaji tanulmányaiban.

jigirmi közt), valamiképen kiegyeztesse. Mondanunk sem kell, hogy e feladat kitűzése ez időben épenséggel korai volt, sőt jóformán még ma sem kerülhetne napi rendre. Maradandóbb értékűek az eddig tárgyaltaknál Budenz azon régibb cikkei, melyek specialis magyar kérdéseket tárgyalnak. Ilyenek a már fentebb idézett „A magyar *meg* és rokonsága“ című, melyben a *meg* igekötő használatát fejti ki oly részletességgel, minővel eddig hasonló kérdéseket nem igen tárgyaltak a magyar irodalomban. A „Székely beszéd“-ről szóló értekezésben először van kimutatva azon különbség, mely a keleti és nyugati székely nyelvjárások közt fennáll. Fontos adalékok a magyar hangtanhoz a magyarban megvolt kétféle hosszú *e* (*é* és *ê*) ismertetése Heltai és Erdősi munkáinak alapján, továbbá azon cikke, mely a magyar *gy*-nek kétféle, fog- és torokhangú eredetéről szól. Jelentésanba vágó munkái ez időtájt: „A szanszkrit igeidők a magyarra viszonyítva“ és „A magyar *-talan, -telen* képzőről“ címűek, melyeknek tárgyai azóta több más beható fejtegetésben is részesültek.

A buzgó tevékenységet, melyet Budenz a magyar nyelvtudomány terén mindjárt első fellépésétől kezdve kifejtett a magy. tudományos akadémia azzal jutalmazta, hogy az ifjú tudóst munkásságának alig harmadik évében már tagjai közé választotta. 1862 január 13-ikán tartotta székfoglalóját ama sokszor emlegetett értekezésével, mely ugyan természetes eredménye volt az eddigi magyar nyelvészeti iránynak, de B. későbbi nyelvészeti ténykedésével teljesen disharmoniában áll. Címe „Török-magyar nyelvhasználtás és a hasonlító magyar altaji hangtanról“, melyben azon kérdést igyekszik megoldani, hogy a magyar nyelv melyik altaji nyelvcsoporthoz sorakozik legszorosabban s hogy ennek alapján melyek legközelebbi nyelvészeti teendőink. Ekkori ítélete szerint a magyar a török nyelvcsoporthoz tartozik, melynek legpraegnansabb bizonyítékát abban találta, hogy a törökség a magyarral még mondat- és alaktanában is egyezik. Elsoroljuk itt e bizonyítékat már csak azért is, minthogy „késő évek után“ ismét felbolygatták ezt az eszmét, melyet a magyar nyelvtudomány már régóta a hasznavehetetlen lom tárába dobott. A szorosabb magyar-török rokonság szintaktikai bizonyít-

tékai: 1. hogy birtokviszonyban álló főneveknél a magyarban és törökben a birtokot jelentő szón is ki van téve a személyrag, míg a finnben nem, pl. atyám háza törökül *atamin evi* (ház = *ev*), ellenben finnül: *isän koti* személyrag nélkül.

2. a finnben a jelző egyezik a jelzett szóval ragban és számban, míg a magyarban és törökben nem, pl. nem mondjuk: *fehérben házban*, mint ez a finnben történik. A l a k t a n i bizonyítékok: 1. az egyező magyar-török viszonyzóok, pl. *gibi*: -kép, -képen; *alt*: al, alatt; *kaş*: -hoz (hozzám); *bile*: -vel (velem). 2. egyező magyar-török képzők: *-gina*, *-gine*: -ékony (múlékony) | *-žik*: -cska, -cske | denom. *-l*: *söjle*: szó, *jamanla-*: rosszal e névszótökből *söz*: szó és *jaman*: rossz | magy. nomen agentis $\angle ó$, $\angle ö$ = tör. $\angle ak$ (*kork-ak*: fé-l-ő) | a török participium perfecti *-dik*, *-dik* képzője = magy. dék (szán-dék, aján-dék) | e török szókban: *tut-am*, *öl-üm*: fogás, halál a képző azonos a magyar folya-m, t e t e - m szókéval | *al-iş*, *ver-iş*: vevés, adás szók utórészei szintén megfelelnek | a magy. mult idejű igenév (*írott*) képzője = a jelentésre nézve közel álló török *-miş*, *-miş*, *jakut-bit* képzőkkel | a magy. irat, látszat képzője egyeredetű a török participium praesentis-ével az *-ar*-ral (*bakar*: néző), melynek a csuvasban *-at* felel meg. De különösen fontos bizonyítéknak tartja B. nézetének igazolására, hogy míg a finnben és magyarban leginkább tőszók egyezése tapasztalható a magyar és török szóhasonlatok több olyan esetet mutatnak fel, hol az egyezés nemcsak a tőszóban, hanem a képzőben is előfordul, pl. gyalog; tör. *jaj-ak*; sár-og; tör. *sarı-g*, hajó; borsó, tanú: tör. *kaj-uk*, *burç-ak*, *ta-nuk* stb. Mindezek alapján kimondja B., hogy a magyar nyelv tovább járt együtt a törökséggel, mint a finn-ugor nyelvekkel s hogy nyelvtudományunknak „első s legsürgősebb feladata a törökségnek a magyartól külön folyt hangbeli fejlődése kinyomozásával azt a világosságot szerezni meg, melynél az ugyanazon nagy nyelvterületen ajánlkozó tényeket nyelvünk felderítésére felhasználhatná“. A törökség után — mondja — át kell kutatni a mongolságot s csak ezután térni át a finn nyelvekre, mely kutatások eredményeinek egybefoglalása egy majdan szerkesztendő „Grammatica linguarum Altaicarum comparativa“ alapjául szolgálhatna. — Így gondolkodott Budenz pályája elején.

VISSZAHÓDÍTOTT MAGYAR SZÓK.

V.

46. *Szipóka*. Sándor Istvánnál találjuk e szót először „sugibulum, siphon doliaris“ jelentéssel. Csak Dankovszky tulajdonít e szónak „rohrpfeife, schalmei“ vagyis „bördő, dörgő síp, pásztori tárogató“ értelmet is, hogy az ezen jelentésű orosz *sipovka* szóval összevethesse. Miklosich Dankovszky adataiban bizva megtartja ez összeállítást. A szó kölcsönvétele ellen azonban először az, hogy orosz és magyar jelentése semmiképp se vág össze, mert a fúvás egészen más mint a szívás, és szól másodszer az is, hogy a *sipovka*-t egyedül az oroszban találjuk, e nyelvből pedig nem vettünk kölcsön jóformán semmit sem. De ha a két szó mind jelentésre, mind alakra teljesen összevágna is, ha az orosz nyelv azok közé tartoznék is, melyek bennünket sok szóval ajándékoztak meg, akkor se forogna fönn a legcsekélyebb ok sem, hogy a magyar *szipókát* kölcsönvételek tartssuk. Ott van a *szipóka* mellett az ugyanazon jelentésű *szipó* is (S. I.), melynek az előbbi kicsinyítő továbbképzése. Mind a kettő a *szip*-ni = *szív*-ni igétől származik, melyeknek a *szopni* csak mellékalapja (vér-szipó, -szopó, -szívó; szopóka). A *szipóká*-nak rövidült alakja *szipka* „tubulus, sugibulum, attractorium“ (S. I.) „szipkán bort, mustot húz a hordóból.“ (Szabó D.)

47. *Szopóka*. Evvel a szóval, melléje állítva még egyszer a *szipóka* és *szipka* alakokat is, egy külön cikkben foglalkozik Miklosich és ebben az alakjában a szerb-horvát *sopilka* „grosse flöte“ szóval állítja egybe. A kölcsönvétel ellen majdnem ugyanazon okok szólnak, mint a melyeket föntebb a *szipóka* tárgyalásánál felsoroltunk.

48. *Szököső, szöcskő, szökcsér*. A *szököső, szöcskő*nek jelentésre teljesen megfelel a tót *skočka*. Alakra azonban nem, mert mint már a *szálka* tárgyalásánál kimutattuk, az ilyen szót a magyarban *kocska, észkocska* v. *iszkocska, székocska* egyezik a magyar v. *sakocska* alakban kellene találnunk. Ha tehát ez sem egyezik a magyar szóval, annál kevésbé egyezik a cseh-tót *skoček**)

*) Jancovics és Loos tót szótáraiban nem *skoček*, hanem *skočec* alakot találtam. H. I.

„springer“ és a lengyel *skoček* „graspferd“. A magyar szóknak e szerint máshol kell az eredetét keresni, mint a hol Mikl. keresi. Megtaláljuk saját földünkön is. A *szökcső*-nek alapja a *szök*-ni ige, melyből ép úgy van tovább képezve, mint a *lépcső* és *hágcsó* a *lép*-ni és *hág*ni igékből. A *szökcső* tehát első sorban a *szök*- ige -s gyakorító képzős *szökös*- (szök-cs-*) alakjából származik, melynek igenévi alakja (v. ö. folyos-ó). A *szökcső* methathesis folytán keletkezett a *szökcső*-ből. A *szökcsér* ép úgy alakult a *szökös*- (*szökcs*-) igealakból, mint *töltésér* (*töltcsér*) a *töltös*- (*tölt*-) ilyen alakban már szintén nem élő igéből.

49. *Vád, vádolni*. A *vád* főnevet „culpa, accusatio, criminatio“ jelentéssel először Sándor Istvánnál, „beadó, bemondó, feladó, áruló, vádoló“ értelemmel pedig Szabó Dávidnál találjuk följegyezve. Tudtommal a régi nyelvemlékekben nem fordul elő. Megvan azonban a *vád* főnév a nép nyelvében is, legalább a Tájszótárban mint székely szó van közölve „feladás“ jelentéssel. Molnár Albert szótárában egy szintén *vád* főnévre következtethető *vados*-t találunk „accusatus, accusabilis, accusandus“ és „accusator“-nak magyarázva. A *vád*-nak e szerint a szótárakból kimutathatólag kétféle jelentése van: „accusatio“ és „accusator“. Az ószláv *vada*, melylyel Miklosich a mi szavunkat összeveti, csak *calumniá*-t jelent, hangtani tekintetben pedig nagyon föltűnő, hogy a magyarban a többi kölcsönvett kéttagú szláv szók példájára nem találjuk a várható *vada* vagy *váda* alakban. Egyedül a *bárd* szó az, mely a cseh *brada* (ószláv *brady*) vég *a*-ját elvetette, egyebütt mindenhol megmaradt. Itt is kétes azonban, vajjon csakugyan a cseh *brada*-t vetjük-e kölcsön s nem volt-e meg valamely más szláv dialectusban a mi *bárd*-unknak megfelelő *brad* alak is. Az a körülmény, hogy magyar *vád* és ószláv *vada* sem jelentés-, sem hangtani tekintetben nem egészen egyezik meg egymással, nagyon fontos ugyan célunk előmozdítására, de nem döntő. Hogy e szót nyelvünknek visszahódíthassuk, más okok után is kell látnunk. Budenz, összehasonlító szótárában a *vallani* „fateri, profiteri, confiteri“ ige tárgyálásánál fölemlíti ennek a régi nyelvemlékekben előforduló ugyanazon jelentésű *vádol*- mellékalakját és az „accusare“-t

*) A *szök*-ni mellett *szök-csel*-ni frequ. továbbképzésű ige is él.

jelentő *vádol* igét is. Ez utóbbit azonban gyanus alapszava miatt nem meri eredetinek tartani. Nézetem szerint nincs rá ok. Még ha meg is engednők, hogy a magyar *vád* ugyanaz mint az ósláv *vada*, a *vádol* igét akkor is eredetinek kell tartanunk. Az „accusare“ jelentés nagyon könnyen fejlődhetett a *vádolni* „confiteri“ jelentése mellett. Mind a kettőnek alapja ugyanaz a *vag-* „hangosan mondani (vocare)“ ige, melyet Budenz csak a „confiteri“-t jelentő *vádolni*-nak vesz föl alapúl, frequent. *-l* továbbképzéssel (*vag-dol*, *vaj-dol*, *vá-dol*). A „hangosan mondani (vocare)“ jelentésből nem nagy ugrás kell a „megmondani, bejelenteni“ révén át egyrészt a „confiteri“, másrészt az „accusare“ fogalmához. Ha sikerült a kétféle jelentésű *vádolni* közös eredetét és szoros egybetartozását kimutatnom, nem lesz nehéz a *vád* etymológiáját is kellő világításba helyezni. Alapjának ugyanazt e *vag-* igét tartom, mely a *vá-dol*-ban is benne van és képzésére egészen olyan, mint pl. a *séd*, *gond*, *híd* szavak (MUGsz. 342., 58., 98. ll.), vagyis a *vag-* alapszóhoz még egy *-d* gyakorító képző járult, a tulajdonképeni névszóképző pedig lappangásba jutott. A *vád* tehát így elemezhető *vá-d* és eredetibb alakja **vag-d*, **vaj-d*. A *vád*-nak kétféle, cselekvőt és cselekvést kifejező, jelentésével s némileg képzésével is szépen megegyez a *segéd* szó = „a ki segít, segítő“ és „segedelem, segítség“. Meglehet az is, hogy mind a két jelentésű *vádol* ige, nem a *vá-* (**vag-*) alapigéből, hanem az eredetileg „hangos mondást, jelentést“ kifejező *vád* főnévből van továbbképezve.

50. *Várda*. A *várda* szó egyetlen egy régibb szótárunkban se fordul elő, még Kresznericsnél sem. A mi *Várda* helységnevet találunk az *vár hida*-ból van összerántva. A *várda* a nyelvújítás szüleménye és a „citadella“ kifejezésére alkották. Miklosich tehát hiába állította össze a bolgár *vardü* „custodia“ szóval; mint látjuk, semmi köze sincs hozzá. Szintoly kevéssé tartozhatik a bolgár szóhoz a magyar *várad* = kis vár, mely ma szintén csak helységnevekben maradt fenn.

51. *Vizsla*. Ha e szót valahonnan kölcsön vettük, csakis a tőtből vehettük, mert ott van neki alakra és jelentésre teljesen megfelelő mása. A cseh *vyžel*, melylyel Miklosich még azon kívül összeállítja, már nem lehet a mi *vizsla*

szónoknak eredetije. De nem lehet a tót *vižla* sem. Itt egészen elszigetelten él, etymológiáját hiába keressük, míg a magyarban nagyon könnyen megmagyarázhatjuk és mutathatjuk ki eredetét. A *vizsla* szót nem csak kutyáról mondják, hanem emberről is („vizsla gyerek: fürge, eleven, kutató gyerek“, Dunán túl; „*vizsla* használtatik az ide s tova futkosó, csél-csap leányról is“ Tsz.). Jelentése tulajdonképen annyi mint fürkésző, keresgélő. Alapja egy gyakorító képzős *visz-la-ni* ige, melynek kopott igenévi alakja, e helyett *vizslaj*. Szabó Dávidnál meg is van még ez az *l*-lel továbbképzett *visz-* ige, ebben: *vizslat* = scrutatur perquirat (mindent fölvizslat, fürkészkéz, keresgél.) (V. ö. még *viszgdál*, *viszga-ság*).

52. *Kocsi*. Ez a szó sem a szlávból került hozzánk, hanem tőlünk vették át majdnem az összes európai nyelvek. Magyar eredetét Riedl Frigyes bizonyította be (Ny. XI. 103—106. l.).

53. *Ecset*. Eredeti szókincsünkhöz tartozását Miklosich-csal szemben már Simonyi is vitatta (Ny. IV. 164.). Ellene szól a szláv *ščet*-tel való összeállításának az a fontos hangtani körülmény, hogy a szláv szókezdő *šč*-ből a magyarban mindig *cs* lesz, mint *ščava* = m. *csáva*, *šerba* = m. *csorba*, *šuka* = m. *csuka* stb. és így a *ščet*-nek is *cset* alakban kellene nyelvünkben előfordúlnia. Ez már maga is döntő bizonyítékul hozható föl *ecset*-ünk szlávúsága ellen. Még inkább bizonyítható azonban eredeti volta az által, hogy a mi nyelvünk terén származását, eredetibb jelentését is megfejtjük és rokonsága körét is bemutatathatjuk. Az *ecset*-tel kétségtelenül egy töről fakadtak: *eccelleni*; pectere M. A., *eccelni* (ecsettel ecselni: scopula pectere) P. P., *öcséni* = *öcsélni* (Ny. II. 474. „öcséd meg a fejedet“), melyek mind frequentatív továbbképzései egy *écs-*, *öcs-* igének. Az *écs-*, *öcs-* mai napság is él még ezen egyszerű alakjában az *ös-mos* = gyakran mos kifejezésben (Ny. III. 282.) és a *fésű*, *féső*, *fösű* szóban, mely nem egyéb, mint a *fej*, *fő* és az *és-*, *ös-* igenévi alakjának összetétele: *fej-éső*, *fő-éső* v. *öső*. (Az *s:cs* változás gyakori tünetény nyelvünkben). Az *és-*, *ös-* eredeti jelentése nem lehetett más mint „tisztogatni“ s aztán szorosabb jelentéssel „fésülni“. Csakis ez utóbbi jelentés maradt meg frequ. *écs-el*, *öcs-él* továbbképzéseiben. Az *ecset*

is azt az eszközt jelenti, melylyel tisztogatnak, vagyis „kefét, fésűt (setaceum, pecten M. A.)“. Van *festő ecset* Pázmánál, *meszelő ecset* Szabó Dávidnál, *serte ecset* Molnárnál. A *t* képző olyan természetű benne, mint pl. az *állat, kísértet* szavakban.

54. *Zsurmóka, zsurmolni*. Kresznerics a *zsurmókát* „kéz-
zel össze *zsurmolt* tésztá“-nak magyarázza. Előfordul még *zsurmolka, morzsóka, morzsolka* alakban is (Tsz.), de egyikben se felel meg a cseh *žmolka, žmolek*-nak, mert ennek megfelelője a magyarban *zsomolka* volna. A *zsurmóka* magyar eredete mellett a *morzsóka* mellékalak is tanuskodik. Alapja mind a kettőnek egy *zsur-, sur-* „dörzsölni“ jelentésű ige, mely ma csak származékaiban él: *zsurol-, surol-, zsurmol*. Az *l* gyakorisító, az *m* momentán továbbképzés. A *morzsol* nem egyéb mint a *zsurmol (zsormol)*-nak metathesis folytán keletkezett alakja. De meglehet az is, hogy a *mar*-ni igével függ össze. A *zsurmóka* képzése olyan, mint a *szopóka, tolóka, hajtóka, szántóka* = *pacsirta* szavaké, a *zsurmolka* pedig e helyett való *zsurmolóka*. Az igenévi *ó* képző ép úgy veszett ki belőle, mint a *szipka* (szipóka), *csuszka* (csuszóka) szavakból. (Mikl. a *zsurmol* igét is szláv eredetűnek tartja, de hogy mennyi alapossággal, az az eddigiekből eléggé kitűnik.)

55. *Vacsora-csillag*. *Vacsora* szónk kétségkívül a szláv-
ból került hozzánk és eredetije az ószláv *večerja*. De annak semmi alapja sincs, hogy Mikl. a *vacsora-csillagot* egészen külön cikkben tárgyalja és az ószláv *večerü* másának tartja. A *vacsora-csillagban* is ugyanazon *večerja* van, mint a külön *vacsora* szóban. A *vacsora* jelzővel egyszerűen azt a csillagot (a Vénust) akarják jelölni, mely *vacsora* idejekor szokott fölkelni.

56. *Tiló*. Mikl. azt hiszi, hogy ugyanaz, mint a cseh *trlo*, melynek *trdlo, trlica* mellékalakjai is élnek. Az a körülmény, hogy csak a csehben találjuk e szót, gyanússá teszi a kölcsönvétel lehetőségét. Az éjszaki szláv nyelvekből nem igen kölcsönöztünk szokat. Hangtani tekintetben is összeférhetetlen a két szó, mert a *trlo* megfelelőjeként nyelvünkben *torló*-t kellene találnunk. A *tiló* mellett nem csak *tilól, tilol* él, mint a *tiló*-nak denom. továbbképzése, hanem *tilal, tilalódik* = *pazarol, pazarlódik* (Dunán túl) is. Ebből egy *til-* alapigére következtethetünk, melynek a *tiló* igenévi alakja. A törökségben

van egy *tír-, tíl-* „törni“ ige, meglehet, hogy ezt vettük kölcsön, de nálunk ma már csak származékaiban maradt fenn.

57. *Kelep.* Nem tekinthetjük e szót a cseh *klep* „kelepelés, zörgetés, klappern“ másának, bár hogyan egyezik is vele alakra nézve. A *kelep* jelentése ugyanis csak az eszköz, melylyel kelepelnek: *crepitaculum*. Megmagyarázhatjuk, még pedig egészen természetesen, a saját nyelvünkéből is. A *kelep* mellett rendes hangváltozással *kerep* alakot is találunk ugyanazon jelentéssel. Dunán túl azonban ismernek még egy *kerepü* szót is, melynek irodalmi alakja *kerepő* volna. Ez nem más, mint egy *kerepni* igének igenévi alakja és ugyanezen igének participiális, csak hogy kopott igenévi alakjai a *kerep*, *kelep* is. A *kerepelni*, *kelepelni* igék sem a *kerep*, *kelep* főnevektől származnak, hanem a már nem használatos *kelep-*, *kerep-* igének gyakorító *l*-es továbbképzései. (A cseh-tót *klep* származékai: *klepat'*, *klepač* átjöttek ugyan nyelvünkbe, de egészen más, t. i. *kalap-ál*, *kalap-ács* alakban.)

58. Nem tarthatjuk kölcsönvételnek a hangutánzásból keletkezett *kodács* „tyúk szava“ (Kresznerics) főnevet és a belőle származott *kodácsol* igét sem. A cseh-tótban különben sincs *kdáč* főnév, mely a magyar szónak megfelelne, hanem csak *kdákat'* ige, mely ép úgy akarja a tyúk hangját utánozni, mint a magyar *kodácsol*. A m. *kodácsol* mellett a tyúk hangját még jobban utánzó *kotkodácsol* is él.

HALÁSZ IGNÁCZ.

NÉPETYMOLOGIA A TERMÉSZET ORSZÁGAIBAN.

I.

A népet első sorban nyelve, e nyelvben kifejezett gondolkozása, eszejárása jellemzi. Ez adja a népnyelvnek sajátos bélyegét, és ez különbözteti meg a fejlettebb irodalmi nyelvtől is. Émezt a mesterkéltséget, keresett kifejezések rabja, az a természetes és könnyen felfogható szavak birtokosa; az egyik idealis, a másik realis gondolatkörben forog és míg az irodalmi nyelv az abstract kifejezéseket hajhássza, addig a nép nyelve inkább a konkrét és érzékileg felfogható fogalmak körében tartózkodik. Hisz a nyelvek

őskorában is, mint tudvalevő, pusztán konkrét gyökerek voltak alapjai az emberi gondolkozás kifejezőinek, és a fejlődés folyamán álló nyelvek ugyancsak e konkrét elemekből nyerték elvont fogalmaikat. A közvetés metaphorák útján történt.

A metaphorák keletkezéne megvilágítása rendkívül fontos a nyelvek characterének feltüntetésére. Mert kétségtelen, hogy a népszellem azokat az érzéki kifejezéseket használja leginkább elvont eszmék jelölésére, a melyekkel mindennapi életében a leggyakrabban találkozik. Így legközelebből az embernek teste, testének egyes részei; a természet különböző országai: az állatok, fák, füvek és virágok megannyi forrásai a metaphoráknak és ez magyarázza meg azt is, hogy a népetymologia, ez öntudatlanul fellépő szellemi tevékenység ép e kifejezések sorában tenyészik leginkább. Különösen a természet világában tartózkodik legörömeztobb a nép természet-kedvelő phantasiája. Akárhány mesét hallhatsz kedves állatairól, megható mondákat jó vagy bal sorsukról, gyönyörű regéket kedvelt virágaikról. Néha magok e teremtmények is megszólalnak, önkényt panaszoják el életük folyását. A madár szava oly szomorúan búgja el búját, baját, annyira betölt vele erdőt, völgyet, hogy még nevében is nyomot ejt. Mint ama kis jószág, a mely:

„türkös fejét kevélyen felveti;
s bús *bömbölése* rengve hallik a
nyugvó éjben. Ez a *bölm* bika.“

A faluvégi javas asszony egytől egyig ösmeri a csodátévő füvek, levelek keletkezését; szájról szájra jár a *jámbor* (jávör) fácska szomorú históriája; a rózsáknak, virágoknak már nevük is elárulja eredetüket, melyeket a nép költészete megannyi gyöngyökké változtatott. Ki ne ismerné az árvalányhaj mondaszerű történetét, a fénybogárka tündéries keletkeztét és számos más néphagyományt, melyeket nemzetünk rege-dallosa oly szép költői kifejezésre juttatott. Mindezekben nem kis szerepe van a nép-etymológiának. E lelki működés hatása alatt a nagy természet idegen vagy értelmetlen nevű lakosai önkénytelenül magyarrá és érthetőkké válnak, a szokatlanul hangzó elnevezések ismerősebb alakokkal cserélődnek fel, szóval rokon-alakok népesítik be a természet egyes tartományait. És e nevek mindegyikéhez a

nép dús képzelete a legköltőibb gondolatokat tudja fűzni a nép-etymologia segítségével. Ez a nyelvtudomány költészete.

Vegyük hát rendre a népi észjárás effajta termékeit, járjuk körül a természet különböző vidékeit, vajjon mi-képpen keletkezteti népünk e külön világ lakosait. Meg kell jegyezni, hogy példáim korántsem merítik ki az ide tartozható anyagot, sőt épen ez az a tere a nép-etymológiának, mely a kutatót a leggazdagabb eredménnyel biztatja.

Kezdjük a legnagyobb, az állatvilágon. Már nyelvünk régibb korában is, mikor a nép nyelvére alig hogy ügyet vetettek, megvolt egyes íróknál a törekvés, hogy az állatok neveit népies módon magyarázassák. Nem lehetetlen az sem, hogy az efféle tudákos szónyomozások némelyikének volt népi alakjuk, de etymologusaink kezében elvesztették üde naivságukat. Jó Geleji Katona István és tudós Miskolczy Gáspár uraiméknak bizonyára nem öntudatlanul nyilatkozott ebbeli szellemi tevékenységük, mikor ilyen szófejtésekkel állottak elő, mint például az *evetével**), mely azért neveztetik így, mert a *hevet* igen szereti; a *seregély* madár nevét meg onnan magyarázza Geleji, hogy seregesen költöznek „a *scregen*-ként járástól neveztetik“ írja maga egész meggyőződéssel. De hány tanítónk oktatja még ma is ezt iskolájában, pedig e szó a szláv nyelvekből került hozzánk, a mit a nyelvjárásbeli *szkvoregély* alak is bizonyít.

De térjünk vissza régi nyelvigazítóinkhoz. Az ige továbbá így hangzik: „*nyúl* az ő nevezetét vette az ő futtában való el-*nyulásáról*; *esztrág*: a gólyának gyenge fiai az ő anyyoktól várnak kész eledelt, maga begyiből étetvén őket, melyről *esztragnak* is neveztetik, mert *esztrag* annyit térszen, mint *késztrág*; a *szarka* — továbbá — azért neveztetik így, hogy már *tarka*, a *tsík* hogy már *sík*.“ Jobban megközelítik a nép eszejárását azok a névmagyarázatok, a melyeknek az illető állatok természeti hangja szolgál alapul. Ilyen módon vannak magyarázva: „a *gödény*, mely *güdügni* szokott *güd*, *güd*; az *evet* is méltán neveztetik *mókusnak* az ő *mokogásául*; a darvak mind tsak *dru*, *dru*, *dru*t kiáltnak,

*) Mindketten a XVII. század végén írták munkáikat. Az előbbi „Titkok titka“, az utóbbi meg „Egy jeles vadkert“ című könyvben magyarázták az állatok neveit.

innét költ a *daru* nevezet; *gólyának* a magyarok a maga szava járásáról nevezik, mivelhogy szólása közben mind tsak *galya-gallyát* láttatik zengeni.“ De elég is lesz ebből ennyi.

Sokban különböznek e tudákoskodó magyarázatoktól a népi észjárás öntudatlan magyarosításai. A meg nem értett idegen, vagy elavult jelentésű szó, megszorítja ugyan hangelemeivel a képzelődések határát, de még így is tudott hozzá a népszellem találó vonásokat appercipiálni. Sok szónál pusztán nyelvérzékünk etymologizál, önkénytelenül gondolunk valamire, anélkül hogy változtatni kelle a szón. Az idegen eredetű *oroszlán*-t például hajlandók volnánk az *orosz* és *lány* szók összetételének tartani, *orosz leány*-nak meg éppen írták is (Tudom. Gyűjt. XVIII. 3 köt. 16. 1.), pedig a török *arslan*, melynek átvétele egészen más ágról szakadt. Az *ártány*-nál is olyan forma jut eszünkbe, mintha az *árt* ige volna meg a szóban. Egy ironknál meg „*bak* módjára *baktatott*“ egy úri ember, ez igének is aligha van köze a *bak*-hoz. De legtöbbször még változtatni kell egyet a népetymológiának a szó alakján. Így a *tokló*-nak Sándor István szótárában *tokjuh* alakja van, de meg egyes vidékek kiejtése is úgy tünteti fel e szót, mintha *juh* volna utórészében. Érdekes nép-etymológiára adott alkalmat a *sül* vagy *süндisznó*. E szó előrészének jelentése ma már egészen elhomályosult, de a nép úgy tette magának érthetővé, hogy *szördisznó*vá változtatta. Az állat tuskésféle szőre segítette a népet e felfogásában. *) A *menyét*-nek sokhelyt *menyétasszony* a megillető titulussa. A zalamegyeiek evvel nem érték be, hanem *mönyedasszonyt* csináltak belőle, hogy mind a két szóval tisztában legyenek Ny. II. 280. A dialektikus *kaczér* szó, mely *catus*, *cater*-t jelent, Miklosich szerint a cseh *kocour* szóból magyarosodott meg. Ny. XI. 222.

Azokat az elferdített állatneveket ezúttal meg sem említem, melyek az idegen nyelvben is félreértés útján keletkeztek. Ilyen módon jött létre a mi *havasi morgánk* is, pedig a német *murmeltier*, a honnan szavunk fordítva van, egyáltalában nem tartozik a német *murmeln* igéhez. Igazi neve régebben *murmutér*-nek hangzott. Egy állat-

*) Az adatok egy részét P. Thewrewk E. tanár úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

nevünk a *honcsok*, s más néven *vakondok* valóságos chamaeleon szóvá vált nyelvünkben. A *vakondok*-at rendszeren úgy tünteti fel a magyar kiejtés, mintha a *vak* és *undok* szók volnának meg benne. A magyar közmondás szemére is veti, hogy „*vak* undok mutat út a *szemes*-nek“. E szó, ha jól tudom, szintén a törökségből került hozzánk. A *honcsok* túrást meg némely vidéken az érthetőbb *hőrcsögtúrá*s-sal zavarják össze, épen olyan módon, mint a hogy a *béka*-nyálat *bika*-nyálnak is nevezik. A *denevér*-nek régebben *puptenevére*, *puppenevér* volt a közönséges neve, és valószínűleg eme kifejezésekből ferdítették el a nagybányaiak a *pupalevélt*. Mai napság is így híjják ott a denevért. Ny. IX. 567. A *lidércz*-nek még *ludvércz* neve is van, de a nép-etymologia *lucsvérré* változtatta e szót, mintha a *vér*-re gondolna benne. Ez állat nevéhez fűződő babona elősegíthette ezt az elváltoztatást. Ny. V. 323. A *somok kígyót* első tekintetre a *somok*, *zömök* szóval volnánk hajlandók összefüggésbe hozni. Pedig e szó összetétel, melynek első fele szláv szó (*smuk*) és kígyót jelent. E példa ama fajta népetymológiákhoz tartozik, a melyekben a synonym szók egyikének elhomályosulása okozza a félreértést. Ilyen a *ribahal*, melyben a *riba* (hal) jelentése homályosult el; a *buffobéká*-ban meg a latin *bufo* (béka) volt érthetetlen. Sok ilyen példát mutathat még fel a magyar nép-etymologia.

Néha az a különös eset is megtörténik, hogy a népies kiejtés hamarébb rábukkan a valódi *etymon*-ra az irodalmi-nál. Így a *szöcske* eredeti értelme ma már jóformán kiveszett tudatunkból, de azokon a vidékeken, a hol *szökcsét* ejtenek, még érzik benne a *szök* ige jelentését. E név csakugyan összefüggésbe is hozható e szóval. Az *impók* első részében érthetetlen, de a dunántúli nép *himpók*-ra változtatván, adott neki olyan a milyen értelmet. Annak azonban nem tudnám egy hamarjában okát adni, hogy miért nevezik a *papmacskát* *pókmacskának*. Ny. VIII. 332. Talán csak nem a tisztelendő úr iránti kegyelet adatott e szónak más alakot. A *poloskát* vagy *poloczkát* a mai nép és a régi nyelv *palacs* és *palacs*k-féregnek nevezi Ny. IX. 428, pedig e szó a szláv *plosk*, *ploszka* révén jutott hozzánk. A *termesz* féreggel külömbül jártuk meg. Ez ártatlan jószágra, igaz hogy a fán kívül a húsban is igen szeret tanyázní, ráfogták, hogy neolo-

gusok keresztelték el. Pedig e féreg ártatlan a dologban, hanem sokkal inkább a latin *termes* tett rossz fát a tüzre. Ezúttal fehérre mostuk a neologust. E közmondásban „ordít mint a *fülemüle*“ a farkasnak adtak tréfás nevet, mely mintegy *fülén* fogja az állatokat. Erd. közmondások.

A tollas világ se menekülhetett meg a nép keresztelő körme közzül. Nagyon megtetszettek neki az idegen tollak és addig-addig nézte, míg magáénak nem vallotta őket. Íme a *pujkát* is hogy tette lúddá. Egy idő óta *János*-nak szólongatják az emberek *pujkánkat*, pedig e név kivallotta faggatásunkra, hogy valaha *Indianus* volt a neve és ebből keresztelte el *János*-nak a csintalan nép-etymologia. Azt azonban elhitette magával, hogy a *szerecsenfánkot*, melynek idegen nyelven *Indianer* a neve, az ő tiszteletére nevezték volna el *pulykafánknak*. A kakas is csak azóta lépked olyan begyesen, a mióta azt énekik, hogy:

„Debreczenbe kéne menni,
Kökinykokast kéne venni.“

Pedig messze *Chokin*-chinából szakadt ide a nemzetsége. Azon mód járta meg a *gulya*-tyúk meg a *kusza*-tyúk is. Ezek is váltig bizonygatják magyar voltukat, pedig tudakozódjunk csak a szláv *gul'a* (kerek) és *kuši* (tarka) után, azonnal rá fogunk bennük ismerni a mi magyar tollasainkra. A *papagályt* is megszállotta a magyarhatnáság. Igaz hogy *mamagály*-nak csak tréfából szoktuk nevezgetni, de már a *papamadár*-ral egész komoly szándéka volt a mi népünknek, különben nem foglalta volna *rigmusba*, hogy „francia is kevély, mint a *papamadár*.“ Erd. Népdalok I. 238. — A *libucz* a tájszótárban *libacz*-nak van közölve, gyűjtője vidékén nyilván a *liba* szóval hozták összefüggésbe. A *párizs*-madárról meg valahogy el ne higyjük, hogy a Szajna mellől szállott el, a latin *parus* francziásította el velünk. Aligha efféle félreértésen nem alapúl a mi *fülbogarunk* is, nagyon gyanus szemmel nézegetem a körülötte ólálkodó deák *fullo*-t. A *cserébogárról* azt tartja a közmondás, hogy „nem jó csösze a *cserjének*“. Elhisszük.

Igen érdekes az a népetymologia, melyet Hermann Ottó figyelt meg. Az „*ardea nyctocorax*“-nak, egy gémfajtának országszerzte *bakcsó* a közönséges neve, de egy-két vidéken nagyot változtatott rajta a nép értelmet kereső szelleme. Magát a *bakcsó* nevet H. onnan eredtetí, hogy ez állat, vo-

nuláskor a tavak sekély széleire ülve „bakk-vakk-bakk-vakk“ hangot hallat, tehát *bakcsoló* vagy *vakcsoló* madár. A nép úgy öntött a *bakcsó* névbe életet, hogy *bak csóka* meg *vak csókára* változtatta, sőt a második szórész révén később a *vak varju* elnevezés keletkezett. Ezt annál könnyebben tehette, mert a bakcsó kölömben is hasonlít a varjuhoz nagyságára nézve. Tanáregyl. közl. 1877/8: 208. A *fogoly* madárt sem nem *elfogták*, sem ő nem *fogott* el másokat, hanem igen valószínű, hogy a németek *vogeljt* bujtatták magyar bőrbe. Így hát csupa *mistificatio* adatta a *foglyárnak* a „gonosztevőt nyomozó, pandur, vármegye szolgája“ értelmét Kemenes-alján (I. Tájszótár). Ez utóbbi nevet a *vogler*-tól származtatják. Ny. VII: 244. A *bölömbika* név is, legalább részben, félreértésen alapul. A régi magyar nyelv *ökör*-, meg *bölény bikának* nevezi, de a mai kiejtés a hangutánzó *bömböl* szóval hozza összefüggésbe. „Ha vastag *bömbölés* hallatszik a nádas felől: az a *bölömbika*.“ Tompa: Regék, népmesék. Sajátságos neve van a *károl katona* vagy *káarakatonának* is. Aligha e madár harcias, *katonás* természete adott alkalmat ez elnevezésre, sokkal valószínűbb, hogy megint idegen tollakat néztünk el. A törökség úgy hívja ezt a madarát: *kara katna*, nyelvünkön *fekete madár*; ezt nem tudtuk hát megemészteni. Egy másik madarunknak a *gyöngyvérnek* is nagyon gyanús a szittya vérü volta. Fel is akadt benne az egyszeri kocsis, és urának, a ki a madár neve után tudakozódott, azt felelte, hogy *gyömbér* annak a neve. Ha nem érti meg a szót, elváltoztatja, ha mindjárt ugor fán nőtt is. A *fürj* kiejtésében is, majd hogy meg nem bicsaklik az ember nyelve, bizony nem csoda, ha az a tánczó legény így szalajtotta ki a száján:

„Kicsi néköm ez a ház,

Kirepülök mint a *fü!*“ Ny. VI: 46.

Érdekes története van a mi *sármány* madarunknak. A 18-ik században e szónak se hire se hamva, az akkori szótárak *sármálóval* fordítják. Ez pedig összetett szó, melynek első része *sár* = sárga, *mál* = mell, begy. V. ö. *rókamál*. A *sár mál-u* (sárga begyü) ez eredeti jelentésének elhomályosultával a nép magyarosító hajlama mindenek előtt *sármány*-ra változtatta e szót. De még így se sokat értettek meg belőle. A *sármálón* kívül *aranymáló* is volt még a neve, így hát csak

az utórész, volt érthetetlen, ebből meg arany *máringó*, Zala-megyében pedig *arany áruló* nevet kerekítették ki. Így már minden ízében magyaros. Ny. II: 279. A deák *galgulus*, *galbula* magyarul *gáborgyán* néven szerepel, és nem lehetetlen, hogy a magyarosabb *gáborka* madár neve népetymologia szülötte. A *karoly* vagy *karvaly* nagyon hasonlít a *Károly* névhez. Ez az egyezés Szenczinek is feltűnt már: „*Károly*, nomen avis. Idem nomen propr. *Carolus*.” A nép nyelve inkább *karra* gondolt, midőn *karmadár* nevet adott neki.

A halak sokkal némább birodalmában a népetymologia is jóformán kihalt. A mi kevés van, az mind csak idegen nyelvek révén jutott hozzánk, a nélkül, hogy a nép teremtő képzeletének valami sok dolgot adtak volna. Hallani nem hallja, látni sem a maguk jószántából látja, így bizony nem csoda, ha ő is siket fülre veszi azt a keveset, a mit egykettőnek legalább a neve elárul. Idegeneknek tartja őket a nép, nem sokat törődik velük. A *menyha*ról például azt hiszi, hogy a *menyország*ból került elé. Ez úttal tévedt, mert a szomszéd szlávoktól úszott a folyónkba, ott is már *mén* volt a neve. A *jászkeszeg* hasonlóképen nem *jász* jövevény, a szláv *jes*, *jaz* egészen más eredetre vallanak. Ny. XI: 222; de már a *kecsegeről*, mely mint látható az előbbivel egy töről van metszve, azt hiszik a bácskaiak, hogy *köcsögéből* kelt ki. Csak egy állatban, a fürge *angolnában* vesz a nép észre némi elevenséget, azért is nevezte el *ingolnának*, hogy olyan könnyű *ingó* bingó jószág (l. Simonyi: Müller Miksa felolvasásai II: 562).

De ez állat is gyorsan a habokba siklik, és a hullámok egy egész kis világ titkát fedik be. Vissza indul csevegő madarai, e lármás had közé; ellesi beszélgetésöket, gyönyörködik szavukban, mely nem érthetetlen többé előtte. Látja a menekülőt, hallja a fürjet, mely gyorsan csicsergi: *itt szalad, itt szalad, itt szalad*; már már nyomát veszti, de az éber bibicz kivakkantja: *buvik, buvik, buvik*. A galamb meg, mely az üldözöttnek vesztét is okozta, tompán turbékolja: *a bukorba, a bukorba, a bukorba*.

KÚNOS IGNÁCZ.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA. *) †

I.

A helyes és magyaros mondatszerkesztéshez feltétlenül szükséges a szóknak egymással való helyes viszonyítása, a mi nyelvünkben ragokkal és névutókkal történik. Épen ezeknek használata körül merülnek fel leggyakrabban bizonyos habozások és kételkedések, melyek sokszor a leggyakorlottabb gondos fogalmazót is megakasztják. A különféle felfogások aztán természetesen különféle eredményeket is szülnék. Bírálatot mondanak valami ről, valami fölött, valami felül; előterjesztést tesznek az ügyben, az ügyről, az ügy felül, az ügy iránt; az egyik a gyűlésbe megy, a másik a gyűlésre; az egyik hat forintot vette a csizmáját, a másik a fejére; az egyik eszénél van, a másik eszén; ki két óráig várakozott, ki két órán át, ki két órán keresztül; az egyiknek jó idő lesz holdtöltekor, a másiknak holdtöltén, a harmadiknak holdtölte idején, a negyediknek holdtölte alkalmával v. alkalmakor stb. Kell-e a rímelésre alkalmasabb nyelv a mienknél, a hol a ragokban és névutókban így válogatni lehet! Szóval nyelvünk a szóviszonyítás formáitól csak úgy tarkállik.

Egyrészt nem is csoda. Mert míg egyfelül ugyanegy ragot különféle viszonyok kifejezésére használhatunk, pl. egészségem helyreállítására (cél) elmegyek két hónapra (idő) Vácra (hely) szabadságra (állapot): másfelül meg ugyanegy viszony megjelölésére több rag és névutó is alkalmasnak mutatkozik, lehetünk pl. a vásárban és a vásáron; az egyik a gyűlésben ülhet, a másik a gyűlésen beszédet tarthat, a harmadik a gyűlés alatt akár alhatik is; a régiek leginkább Temesvárbán voltak, ma többnyire Temesvár ott vagyunk, de a ki akar Temesváron is lehet; az egyik ezért teszi, a másik másokból, a harmadik másoknál fogva, a negyedik más miatt és van olyan is, a ki bizonyos dolog végett teszi. Mindez pedig attól van, mert a ragok és névutók használata felül (v. körül? v. iránt?)

*) A határozók kérdése még mindig nem forrta ki magát teljesen; meghatározás és felosztás, mind a kettő várakozik még a jövőre, mely tiszta világitásba helyezze őket. Még maig sem állapodtunk meg benne, hogy *borból* (ebben: „nem iszom e borból”) határozó-e vagy pedig tárgy; nincs meg az egyezés köztünk, hogy *örömben* (ebben: „sírva fakadt örömben”) ok, állapot vagy egyéb határozó-e. A jelen dolgozat is erősen érzi ez általános határozatlanságnak visszás hatását s többször megesis rajta, hogy tapogatózva jártában ide-oda bizonytalanul tétováz. Az értekezés azonban különösen adatbőség tekintetében s a ritkább használatok föltüntetésében 'sok becses foglalat magában s mint e bonyolult kérdés tisztázására s rendezésére irányzott kísérlet megérdemli a kellő figyelembevételt. Szerk.

v. használatáról? v. -val?) nem vagyunk egészen tisztában.

A szóknak egymáshoz való viszonyítása a nyelv fejlődésének első stadiumában önálló névszók által történt, melyek eredetileg tisztán helyi, térbeli pl. valamely testrészi jelentéssel bírtak. Eredeti jelentésük csak fokenként mehetett át más és más viszonyok megjelölésére. Azon korban, melyből legelső nyelvelmékeinket veszszük, a ragoknak már mindennemű functióival találkozunk. Így pl. a -ben a Halotti beszédben nemcsak a tiszta locus intermedius kifejezésére használtatik, hanem előfordúl a hely fogalmának abstract szóban való megjelölésére is: menyi milostben terumteve miv isemucut adamut; előfordúl a részesülés kifejezésére: es az gimilcben halalut evec. Hasonlólag az -n már időt is jelöl: Kinec ez nopun testet tumetivk stb. A codexekben a helyragok megépen már mint az idő, mód, állapot, ok cél stb. viszonyok képviselői jelennek meg. A ragok tehát már ekkor nyelvünkben rég keresztül mentek az emberi gondolkodás törvényeinek processusán, mely különben egyéb nyelvekben is kevés eltéréssel csak olyanak nyilatkozik, mint a magyarban. Így például a német, olasz, francia stb. nyelvekben, a melyekben a mi ragjainknak a szó elé való előljárók felelnek meg, ezeknek eredeti térbeli jelentésök szintén átment egyéb benső viszonyok kifejezésére.

Annak megállapítására, hogy nyelvünkben a ragok és az ezekkel gyakran váltakozó névutók minő functiókat végeznek és hogy mely ragok vagy névutók alkalmasak egy bizonyos functió jelölésére, szükséges volt magához a nyelvhez fordulnunk és megvizsgálnunk a jelenségeket, melyeket a nyelv e tekintetben feltüntet. E végre lehetőleg egybegyűjtöttük ama feltűnőbb példákat, melyeket az egyes névrágok és névutók a nyelv életének bizonyos korszakaiban vagy a népnyelvi használatban felmutatnak. Az adatok megválasztását illetőleg kellő mértékben felvettünk egyes közönséges példákat is a teljesség kedvéért és annak megerősítésére, hogy az illető jelenség a nyelv életében csakugyan előfordúl; nagyobb igyekezettel kerestünk olyan példákat, a melyekre nézve a nyelv bizonyos hasonlóságokat tüntet fel, pl. mezőben, mezőn; Egerbe, Egré stb. vagy a melyek a viszonyításnak ritkább, különösebb nemeire vallanak. Az egybegyűjtött adatokat pedig akép használtuk fel, hogy az egyes ragokra és névutókra vonatkozó példákat az általuk megjelölt functiók szerint osztályoztuk. E kényes munkában a következő vezérelvek után indultunk:

1-ör. A névrágok és névutók eredeti alapjelentésöket mindig megtartják.

2-ör. Valamely névrág vagy névutó func-

tiója függ azon szónak jelentésétől, a melyhez vagy a mely után tétetik, és

3-or azon viszonytól, a melyben a rag vagy névutó által jelölt helyzet egy más dologgal szemben áll.

Pl. valaki ez órában (bennelevőség, időben) a korcsmában (bennelevőség, helyben) jó kedvében van (bennelevőség, állapotban) és minden titkát kibeszéli mámorában (az állapotban levőség oksági viszonyban áll egy más dologgal, tehát a -ban itt állapotot és okot jelöl egyszersmind).

A végeredményt, hogy pl. mely ragok használatnak a hely megjelölésére ezen kérdésre hol? pl. mezőben, mezőn, lábtól van, északra van stb. vagy, hogy mely ragok és névutók szerepelnek az idő, ok, cél, állapot stb. kifejezésére, mindezt legvégül fogjuk levonni, a mi a példák egybevetésével mintegy önmagától fog következni.

KÖNNYE NÁNDOR.

I R O D A L O M.

Toldi. Költői elbeszélés, írta *Arany János*. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta *Lehr Albert*. Budapest, Franklin-Társulat 1882. — 471. lap. Ára 3 frt 60 kr.

II.

3. Mondattan.

Legkiválóbb fénypontját Lehr munkájának a mondat-tani észrevételek teszik. E téren tűnik ki leginkább a szerző éles nyelvészeti megfigyelő tehetsége, mely annyi tanulságos és eredetiségével meglepő gondolatban nyilatkozik, hogy bármilyen mondattani tétellel foglalkozó dús adattárt nyerhet e műben. Vegyük sorra a főbbeket.

Az általános alanyú mondattal két helyen foglalkozik (132. és 127. l.) és kilenczféle szerkezetével ismerteti meg bennünket. Másutt fejtegeti, hogy a *van, vannak* nemcsak mint copulák, hanem mint önálló igék is gyakorta elmaradnak (281. l.), a 464. lapon pedig azzal a kérdéssel foglalkozik, mely igék vehetnek maguk mellé két tárgyat és azon eredményre jut, hogy csak olyanok tehetik, melyek akármelyik tárgyat külön is természetesen vonzhatják.

A jelző használatára vonatkozó megjegyzései közül kiemeljük a személynévmását mint birtokos jelzőét. Arany-nak e helyéből: „Vitéz ő szolgálai“ kiindulva, megállapítja a személynévmásnak milyen használata régies és mai napság hol használhat a költő ilyenféle szerkezetet (70. l.)

A határozók tanát alig bővíti valami új részlettel. A mit az *-n*, *-ra* ragok és a célhatározó infinitivusról pár szóval mond, az ismeretes dolog. Új azonban egy pár ige vonzatának összeállítása, a mi részben a határozók tanához tartozik. A *bir* ige vonzatáról már sok pör folyt. Lehr fejtegetése után úgy hiszem erre nem lesz több ok. A *bir* igeének két alapjelentése van: *tehetség* vagy *birtoklás*. Az első jelentésben *bir*-nak hármas constructiója lehet. Állhat a) infinitivussal, mint tárggyal; b) tárgyesettel; c) *-vel* ragos határozóval. — A második jelentésben kétféleképen fordul elő a *bir* ige: a) tárgyesettel; b) *-vel* ragos határozóval. Ha *személy* a birtok, akkor csak tárgyesettel állhat. Ha *concret dolog* a birtok, akkor inkább a tárgyeset, ha *abstract*, akkor inkább a *-vel* ragos határozó járja (162. l.). — Nagyon tanúlságosan fejtegeti még Lehr az örül igeének *-n* és *-nek* ragos vonzata közti különbséget (363 l.), a 463. lapon pedig az *ért* igeének kilenczféle vonzatát állítja egybe.

Szórend. A magyar nyelvtannak legbonyolódottabb kérdése a szórendé. A szavak rendje annyira alá van vetve a hangsúlynak, hogy minden esetre biztos szabályt fölláttani, úgy hiszem, soha se lehet majd, akárhányszor írjanak is ki a szórend elméletének megállapítására pályakérdést. Sokkal több eredményre, mint a mire Brassai jutott, mások sem igen fognak jutni a főbb dolgokban. A részletekben már inkább, mert a magyar szórend törvénybe foglalásának az a baja, hogy rendkívül sok apró-cseprő, szörszálhasogató paragrafusocskákba kell foglalni. — Lehr különösen két mondatrésznek a szokásostól eltérő elhelyezésével foglalkozik: a jelző és az igezőtők szórendjével.

A melléknévi jelző a magyarban nem szokott messze szakadni a nevével. Lehr összefoglalja azon eseteket, melyekben elválhatik tőle. Elválhatik: 1. Ha a jelzőn erős nyomaték van (van-e tojás *eladó?*). 2. Ha a jelzőn is, a néven is nagy nyomaték van. Ilyenkor a név egy másik névnek van ellenébe téve, vagy hozzá sorozva (*Bor lesz elég* [csak más is legyen]). 3. Ha a jelző magyarázatosan világosítja a nevet (Disznót öltek *nagyot*, *kettőt* = *még pedig nagyot* stb.). 4. Ha a névnek két jelzője van s mindeniket ki akarjuk emelni, akkor az egyik elszakad (*Idei* búza nincs *szép* az egész környéken). 5. Ha csoportosan vannak a jelzők, egy részük hátra szeret kerülni (mint appositio) 205. l. — A régiebb grammatikusok azon vitakoztak, hogy az ily megszólításokban „anyám asszony, apám uram“ az „asszonyom“ vagy „uram“-nak előre vagy hátratétele-e a helyes magyarság. Lehr kimutatja, hogy e nyelvszokás vidékek szerint más és más, némely ilyen megszólításoknál azonban csakis egyféle szórendet használ (200 l.).

(Az erősítő kifejezések (igen, nagyon stb.), melyek közé

sok is tartozik, mindig hangsúlyosak és utánuk az igekötő az ige előtt foglal helyet. Aranynak e mondatában azonban ban „Sok derék vitézem *múlt ki* már kezében“ az igekötő az ige után van vetve. Lehr ezt úgy magyarázza, hogy itt nem a *sok* és vele a *kimúlt* vannak kiemelve, hanem a *derék* szó. Ilyen esetben pedig az igekötő elválík (273 l.). Ugyanitt az igekötő elválásának és el nem válásának más jelentésmódosító hatása is ki van emelve.

(A tagadó vagy tiltó mondatokban az igekötő rendszeren elválík az igétől és vagy mögötte foglal helyet vagy ha eléje kerül, közte és az ige közt a tagadó vagy tiltó szócska foglal helyet. Vannak azonban oly *ellenes* tartalmú coordinált mondatok, többnyire „nem-hanem“ kötőszókkal, melyekben az igekötő a tagadó particula daczára együttmarad az igéjével. Lehr szerint az igazi ellentétes mondatokban, melyek egymást tartalmilag megsemmisítik, az igekötőnek el kell válnia. Ha azonban a mondatok egymásnak csak *rész szerint ellentétjei*, midőn tehát a tagadó particula nem az *egész kimondásra* vonatkozik, akkor az igekötő nem szakad el az igéjétől (vagy legalább nem szokott), mint például Aranynak e mondatában: „Nem kiment belőle, bennszorult a pára.“ Itt bár se az ige, se az igekötők nem egyeznek, a mondatok tartalma rokon, nem semmisíti meg egyik a másikat. Az ilyen rész szerint ellentétes mondatokban ezen kívül még két eset lehetséges: a) Az igekötők ugyanazok, csak az igék különböznek, de olyanformán, hogy az egyik mondat cselekvése nem lényeges ellentétet, csak bizonyos *fokozatot* mutat a másik mondat cselekvésével szemközt (*Becsapta az ajtót Klárcsi, nem betette*). b) Az igék ugyanazok, csak az igekötők ellenkeznek vagy különböznek. Itt sincs valódi ellentét csak az egy cselekvés irányulása más-más a két mondatban („Nem lerándúltunk, hanem fölrandúltunk, Pestre.“ — Maga a „rándulás“, tehát a dolog veleje nincs tagadva). 166. l.)

A Toldi következő helyei: „A halálos ágyon ki meg nem bocsátna?“ (XI. ének) és „Nem megjövendöltem, hogy előbb-utóbb bajnok lesz belőlem?“ (XII. é.) szintén alkalmat adnak neki, hogy számos más példával igazolja Aranynak e szokatlan, a közönségestől eltérő szerkezetét és az első mondatban a *nem* használatát a szokott *ne* helyett (417. és 467. l.).

A „Lett olyan sötétség, hogy semmitem látszott“ mondatban a *lett*-nek a mondat élére helyezését onnan magyarázza, hogy itt a mondaton kettős súly nyugszik: egyik az „olyan“-on, vagy (a mi mindegy), a consecutiv mellékmondaton, a másik az igén, hogy: „lett“; ezt pedig csak úgy lehet kiemelni, ha előre állítják, tehát a helyével. Ha csak azt akarta volna a költő kifejezni, hogy „mily nagy“ sötét-

ség lett, akkor így mondta volna; „olyan sötétség lett, hogy stb.“ (230. l.).

Az összetett mondat. Azt, hogy a mondatok milyen, alá vagy mellérendelt viszonyban vannak-e egymással, kötőszókkal vagy vonatkozó névmásokkal jelöljük meg. Lehr mind a kettővel foglalkozik, a relativummal csak futólagosan, de annál bővebben a különböző természetű kötőszókkal.

A mellérendelés kötőszavai közül a kapcsoló *szintén*, *szinte*, a kifejtő *és pedig*, a megszorító *csak* és a következő *ugy-ról* szól. Lássuk megjegyzéseit egyenkint: A *szintén* és *szinte* közt eddig azt a különbséget akarták tenni, hogy a *szintén* = is, a *szinte* pedig = mintegy, majdnem, úgyszólván. Lehr azonban kimutatja, hogy a *szintén* és *szinte* tőkéletesen ugyanazon jelentésű szók az élő nyelvben, kimutatja, hogy mind a kettő is-t jelent, ha a hangsúly rajtuk van és mind a kettő mintegy, majdnem-ot, ha a hangsúly nem rajtuk, hanem az igén van (68. l.). — Lehr e fejtegetésével egészen megegyező eredményre jutott, Simonyi is (A magyar kötőszók, 91. l.).

Az *és pedig* és *még pedig* kötőszók közti különbséget abban állapítja meg, hogy míg a *még pedig* többnyire csak olyat csatol az előbbi mondathoz, a mi annak úgy szólván kiegészítő része, s nem egyéb, mint nyomatékosítás kedvéért különvált határozó, jelző, tárgy; addig *és pedig* jobbra új állítmányos mondatot csatol az előbbihez, még pedig sokkal önállóbbat; továbbá az *és pedig*-es mondat mindig valami fontos megjegyezni valót told fokozatosan a már mondotthoz, úgy, hogy körülbelül = mi több, megjegyzendő, az is igaz stb. (168. l.). Az *és pedig*-et és különböző alkalmazását, jelentését bőven fejtegeti Simonyi, már idézett művében, de a *még pedig*-től való különbségére nem terjeszkedik ki.)

Az eddigi fejtegetések és magyarázatok a *csak* kötőszónak csak kirekesztést, megszorítást, ellentétet és folytonosságot kifejező jelentésével foglalkoznak (Simonyi se említi többet pályaművében), Lehr pedig a *csak* szó huszonegyféle jelentésárnyalatával állít elénk (368. l.). Az is igaz, hogy e huszonnégyféle jelentésárnyalat közt egy pár nagyon is erőszakolt.

Az *úgy* következtető kötőszó használatát az ilyen mondatban: „Ha győz, úgy derék fi“ (Arany), némelyek germanismusnak tartják. Lehr szerint azonban nem az, ha a mellékmondat nem időt, hanem állapotot vagy feltételt jelent (275). Az *úgy* magyarosságát Simonyi is védi (I. m. 254. l.).

Az alárendelő kötőszók közül hármat fejteget terjedelmesebben: a *míg*-et, *nehogy*-ot és *hogy*-ot.

(Régóta bolygatták azt a kérdést, hogy a *míg*-es mellékmondatokban mikor kell a *nem* tagadó szócskát kitenni és mikor nem; eddig azonban még el nem intézték. Lehr a következő eredményre jutott: Nincs helye a *nem*-nek 1. az olyan *míg*-es mellékmondatokban, melyeknek cselekvése egyidejű, egytartósságú a főmondatéval (addig üsd a vasat, míg meleg); 2. midőn a mellékmondat cselekvése a főmondat cselekvése *tartósságának* vagy *erejének* természetes következménye (addig vakarta a kezét, míg vér serkedt belőle); 3. midőn a mellékmondat a főmondat cselekvésének nem várt, meglepő, véletlen végét, megszakítását foglalja magában (addig vadászott, míg maga esett törbe). 4. Van egy faja a határvető *míg*-es mondatnak, mely épen nem tűri meg a *nem*-et s ez az, midőn a főmondat erős nyomatékkal bír (Sokat lop a molnár, míg rajta érik.) — Ejlénben ki kell tenni a *nem*-et, 1. midőn a főmondat cselekvése véget ér a mellékmondaténak beálltával (és míg maguk biztos helyre nem jutának, addig rá sem érték szólni a kutyának); 2. midőn a főmondat cselekvésének a mellékmondaté nem csak *vége*, hanem *csélja* is egyszersmind (addig ütötték, míg ki nem vallotta). — Ezen kívül azonban még több faja van a *míg*-es mellékmondatnak. Lehr figyelmeztet is egy párra, de bővebben nem terjeszkedik ki rájuk. Elégnek tartotta csupán a fő fajok előszámlálását (346. l.).)

Szint ilyen érdekes a *nehogy* fejtegetése. (A Nyelvőr IV. kötetében Barkász a *nehogy* használatát teljesen latinismusként tartja és kiközönbölése mellett kardoskodik. Lehr ez ellenében nagyon szépen bebizonyítja, hogy a *nehogy* épen oly természetesen fejlődött, mint akár mely más particula és kimutatja, hol és miképen szerepel. A *hogyne*-vel szemben korlátoltabb használatú; nevezetesen csak oly mondatban állhat, mely közt s az előtte való mondat közt *okbeli* viszony van s nem alkalmazható se alanyi, se tárgyi, se más egyéb határozói mondatban (191. l.).)

A *hogy*-ra és összetételeire vonatkozó kisebb megjegyzéseket (276, 319, 358, 407. lapon) mellőzve, nézzük hogyan foglalja össze Lehr azon eseteket, melyekben a *hogy* kötőszó *elmaradhat* s a melyekben a mellékmondat *nem lehet el nélküle*. (Kifejti, hogy elmaradhat a *hogy* 1. kérdő tárgyi mondatokban, főkép verba sentiendi és declarandi után; 2. nem-kérdő tárgyi mondatokban is, ha rajtuk nyomaték van, a főmondaton pedig nincs; 3. alanyi mellékmondatokban, ha *ezeiken* a súly s a főmondat állitmánya személytelen ige, mint úgy látszik, úgy tetszik stb. vagy *név*; 4. határozói mondatokban — ritkábban, s akkor is a mondatok lazábban függnék össze, jóformán coordináltaknak vehetők (olyan kövér, () szinte megtüremlik a nyaka). — Ellenben nem maradhat el, vagy nem szeret elmaradni a *hogy*: 1. Verba

sentiendi és declarandi után is, ha a főmondaton (az igen vagy más valamely tagján) erős nyomaték van, kivált ha a főmondat tagadó; 2. alanyi mellékmondatokban, ha a főmondat állítmánya név; 3. tárgyi mondatban, ha a főmondat igéje nem verbum sentiendi vagy declarandi. Legalább nem szeret elmaradni, még ha súly van is a mellékmondaton; 4. határozói mondatban (435. l.). — Lehrnek nem volt szándéka a kérdést teljesen kimeríteni és csak a legfontosabb eseteket sorolta föl.

A mellékmondatban a módok használata nagyon változatos, ingadozó és sokféle föltételtől függ. Azon kívül nyelvünk szerkezetének egy része se volt annyira idegen befolyásnak, különösen a latinnak, kitéve, mint az igemódok. Az igemódok alkalmazásának nehéz kérdését Simonyi Zs. igyekezett megoldani egy pályaművében (Nyelvőr VI. k.). Lehr is több helyen foglalkozik egyik-másik móddal és mind a mellett, hogy e kérdés szakavatott és részletező fejtegetőre talált, mégis sikerül neki egyet-mást figyelemreméltót elmondani. Így Arany e mondatában: „A király kilátta, mi szándéka légyen,” melynek a nép nyelvében több párja van, a conjunctivus használatát nem annyira idegen hatásnak tulajdonítja, mint annak, hogy a *van* igen copula létre elmaradván, a mellékmondatnak valami támaszkodóra van szüksége. Mert ha *más ige* a mellékmondat állítmánya, se a nép, se magyaros íróink sohase alkalmazzák ilyenkor a conjunctivust (nem mondják pl. soha: nem tudom, mért *haragudjék*) 286. l.)

(Az ilyen tagadó főmondatok után: nem hiszem, nem képzelem, nem mondhatnám, lehetetlen stb. a mellékmondatban részint jelentő, részint föltétes, részint fölszólító mód van. Hogy mikor áll ilyenkor jelentő és föltétes mód, azt már kifejtette Simonyi is említett pályaművében, de Lehrnél szabatosabban találjuk kifejtve. Megtaláljuk itt azt is mondva, a mire Simonyi csak mellékesen utal, hogy az ilyen mondatokban mikor fordul elő a fölszólító mód. Lehr szerint jelentő módot használunk az e féle mondatok után akkor, ha a mellékmondat valót, tényleget fejez ki — s a főmondat ennek egyszerű tagadása; föltétest akkor, ha a mellékmondat bizonytalanságot, kétséget fejez ki; fölszólítót pedig akkor, ha a mellékmondat cselekvése a főmondatéra nézve — jövő vagy ha általánosságban van kimondva (264. l.)

Volna még több fölemlíteni való érdekesebb megjegyzés is (mint pl. a hiányos mondatra vonatkozók a 450., 277., 321., 271. lapokon), de ezeket mellőzöm. Úgy hiszem, az eddigiék fölsorolásával is elértem célomat, melyet az ismereténél magam elé tűztem; világosan láthatja mindenki, mennyivel és mivel gazdagította a szerző nyelvtani ismeret-

teinket. Megjegyzem azonban, hogy nem mindent öleltem föl. Csak a nagyjából válogattam és a legfontosabbakat emeltem ki. Így is nehéz volt a föladatom. Nemcsak ismeretnem kellett a művet, hanem a szerzőnek azon nagy mulasztását is nekem kellett helyreütnöm, hogy nem adott tárgymutatót.

Láttuk, hogy Lehr épen a nehezebb szó- és mondattani kérdésekre terjesztette ki figyelmét. Sohasem akar azonban szabályt adni, csak a nyelvben mutatkozó tűneményeket magyarázni. Több kérdésre inkább csak fölhívja a figyelmet, de meg nem fejt. Azért a munkának inkább hiányai vannak, mintsem hibái. Szerettük volna, ha több kérdésbe, melyet csak érint, részletesebben behatol. A mit azonban fejteget, ott kevés a czáfolni való. Mindig tényekből indul ki és finoman tud különböztetni. Igaz, hogy a finom megkülömböztetés itt-ott szörszálhasogatássá fajul és a subjectiv ötletek terére ragadja.

A munka becsét a nyelvi magyarázatokon kívül nagyban növeli a sok talpra esett, alapos tanulmányt föltételező tárgyi és stilisztikai magyarázat is. Egy pár helyen értékes aesthetikai fejtegetést is kapunk, különösen a hol Arany egy-két helyét Kemény Zsigmond és Toldi Ferencz ellen védelmébe fogadja (443. és 470. l.). Ez aesthetikai fejtegetések azt a kívánságot ébresztik bennünk, vajha a szerző a közel jövőben a Toldi aesthetikai méltatásával is gazdagítaná e tekintetben még szegény irodalmunkat. Az elszórt megjegyzésekből ítélve erre ép oly hivatottságot tanúsít, mint a nyelvi magyarázatra.

Ime ily gazdag és változatos e kötet tartalma. Mindent összevéve elmondhatjuk e munkáról a Budapesti Szemle bírálójával együtt: „Nemcsak a magyar irodalomban, de egyáltalán nem ismerünk semmiféle költői műnek olyan commentárját, mint Lehr Albertnek e nagy gonddal és szorgalommal összeállított kötete. A régi és újabb irodalmak klasszikusainak vannak sokkal terjedelmesebb, bővebb, több irányra ágazó, többet felölelő, minden kétes helyet kimagyarázó commentárjai; de abban a körben, a mit Lehr e műve föladatául maga elé tűzött, aligha van bármely nyelven is egy költői műnek oly gazdag és kimerítő értelmezése.“

HALÁSZ IGNÁCZ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Czéhszabályokban talált nyelvadatok.

III.

Asztalosok.

(E.) A rimaszombati asztalosok czéhszabályaiból:

Remek: Négy felé nyíló ablakramát *bélléssel* együtt avagy egy *keresztés párkányozatú* ajtót csináljon úgy mindazon által, hogy mind az ajtó mind pedig az ablakrama jól a *vágásában* vagyis *szegésében* álljon.

(E.) A komáromi asztalosok 1753-ki czéhszabályából:

Remek, a ki Olmáriumból, architecturából és egy osztáblából álló léssen. — *Remkező ifjú* a mester darabját kirajzolja, ha pedig a lerajzolásban vétkezik, két hónapig *visszaálljon*.

Sok helységekben szokásul vagyön, hogy az asztalos mester emberek egyedül munkálodják a *csapozásokat*, *enyvezéseket*, *pártázolásokat* úgy az *függő* és *lerakó* táblákat és ház padimentumának podálását . . .

Hogy az ablakokat, oltárokat és szekerekre való ládákat *helyremessék*, nem tiltatik.

(M.) A zilahi asztalosok 1807-ki czéhszabályából:

Mivelhogy pedig az ácsmesteremberek némely ékeőbb munkájokat gyaluval is dolgozni, de ez alkalmatossággal az asztalosokat különösen illető munkákba is *bekarapozni* szoktak.

A remekmunka készítése álljon: egy *fornírtos fiokás* almáriumnak rajzolásában és elkészítésében.

Ötvösök.

(E.) A komáromi ötvös mesterek 1603-ki czéhszabályából:

Mesterségének és tudományának megmutatására csináljon mester-remeket: egy bokor kupát, egy *helymes* pecsétet és egy arany gyűrűt, kiben csináljon 6 avagy 8 *szegű követ* úgy hogy a kő alatt való folium alá a víz ne hatasson.

Ha valami *apród* akarna más mesterhez menni tanulásnak okáért, ki még az ő *apród esztendejét* az ő uránál ki nem töltötte. . . .

Vargák.

(M.) A veszprémi varga czéh 1699-ki szabályaiból:

A mesterré levő . . . egy hosszú halász sarút *hajtott fejt*, egy pár czéh módon való *czüpellést*, egy sarút térdig valót, egy házi embernek valót és egy embernek való tisz-

tességes sarut és czüpellést bőr gombokkal *össze szörköztessen* jó móddal.

Ha az új mester *szerszámbul szükös*, tartozik a czéh-mester segíteni. — A jó és hű legénynek legyen szabad-sága az *lugosban* egy tehén bőrt és egy borju bőrt vetni.

(M.) Az óvári vargák 1719-ki czéhszabályából:

Mesterdarab: Elsőben: *Meghájozott bőrből* egy pár hosszú szárú halász (hajtott fejű névű) sarukat. 2-do. Egy pár fekete kordoványbul kétszer varatott *magos sarku czípellőst*. Tertio: Egy pár kecskebőrből asszonynak való kétszer varatott sarut. — *Nyers bőr, cseres bőr*.

(E.) A lébeny-sz.-miklósi vargák 1713-ki czéhszabályából:

Azon *czípellős* az ki közönséges *ujolván* neveztetik úgy mint vörös.

(E.) A fehérvári vargák 1701-ki czéhszabályából:

Az ő mesterségének megmutatására tartozzék az magyar vagy horvát varga remeket egy bocskornak való ökörbőrt és egy sarúnak vagy *kapczának* való borjubőrt jól kikészíteni és egy pár hosszúszerű *hajtott orrú* halásznak való sarut varrani. Az német pedig *czípellőseket* úgy mint egy papnak valót, egy pár asszonynak valót fa sarkut, egy párt pedig fejrő bőrből valót és egy pár lovas fegyveresnek való sarut varrani.

Timároknak ne legyen szabad bőroket polgároknak *bocskor számra kimetélni*.

(E.) A füleki és losonczi vargák 1656-ki czéhszabályából:

A ki titkon avagy *orozva* foldana vasárnap . . .

(E.) A pápai és sárvári vargák 1611-ki czéhszabályaiból:

Sarú, kinek térdig ér a száró, sarú, kinek pedig csompig érjen a száró.

Árnyéktartó kárpit (= egyházi mennyezet).

(M.) Az ürményi vargák 1716-ki czéhszabályaiból:

Lábbeli sarú vagy *czípellős*. — Minden mesternek szabad legyen maga házánál *bőroket csáválni*.

FRECSKAY JÁNOS.

Szólásmódok. †

Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-ik évtől kezdődőleg.

A városnak minden onussát szivessen elkövetjük = szívesen viseljük, hordozzuk.

Egyetmás leendőcskéjeket odavitték = mozdítható értékesebb javaikat.

Könyörgésemmel nem leszek hátraálló kegyelmetektől = nem késem imádkozni a kegyelmetek jól-léteért.

Mindenekről tudományt kellett tennem kegyelmeteknek = értesítenem, tudósitanom kellett kegyelmeteket.

Kerékbe való törést feleltenek hozzá = ezen büntetés nemére ítélték.

Véres töltést küldözgetett a falusiakra = öléssel, gyilkolással fenyegette a falusiakat.

Mondá: hogy ötet a felső esztendőben majd megették *miám* = néhány évvel ez előtt erősen haragudtak rá miattam. (Második személyben is fordul elő, így: *miád* = miattad).

A boszorkányok ujjéton ujjétják rajtad a betegséget.

Kemény beszéddel szólottam hozzá = megdorgáltam, megpirongattam.

Valami elfutá a testemet, éppen mint az himlő = testemen valami kiütött.

Boszorkányságával testemet megvesztette = sebeket, kelevényeket hozott testemre.

A fejemben kötöm, hogy úgy lesz, a miként mondom = fejemet teszem rá.

Hogyha a segesvári vásárt elhallgatja = ha e vásárra tett határidőt, a fizetésre nézve, elmulasztja, meg nem tartja.

Szolga vagyok én csak azon dologban = nem tőlem függ az a dolog, hogy rajta változtathassak.

Mondton-mondja vala nyavajás! = hamar megmondott, megvallott mindent.

Erkölcseben birták s igazgatták volna kellettéképen = jó erkölcsben nevelték volna, mint kellett vala.

A büntetése módját megtágította = büntetését enyhítette.

Isten ő szent felsége sok itéleti között forogtunk = sok bajban s veszedelemben.

Csak nem vehettem siketségre a dolgot = nem hallgathattam el.

Szeretettel követem kegyelmedet, ne tulajdonítsa a dolgot udvartalanságomnak = kérem kegyelmedet, ne vegye fel sem vevésnek, gorombaságnak részemről e dolgot.

Az ecclesia tagjainak gondolkodóra jutott sorsa mi reánk is tartozik = aggasztó nehéz állapotját mi is érezzük.

Öreg-szabású jobbagyasszonyom, majorném, tőlem megszökött = már nem fiatal, öregszerű.

Az elfolyt sokféle hírek miatt, melyeknek zengedezését gyakorta értettük, miként induljunk el? = a sokfelől szállongó híreken miként tudtunk volna eligazodni?

Úgy hírhetik: hamaridőn a táborba indulunk = úgy hírlik, olyan híre van.

Immár minden dolga igazításba tétetett = folyamatba vétetett, hogy eligazítassék.

Mi viseli őket? ők tudják = mit szándékoznak, miről viseltetnek.

A mult esztendőben történt indulatnak idejében = a mult évi zendülés, felkelés alkalmával.

Kegyelmetek keze mindenkori készséggel teljes = minden alkalommal segíteni kész.

Ne sajnálja hamar időn publicálni = minél hamarabb, minél gyorsabban meghirdetni.

Bizony-dolog mind ez kegyelmetektől = nagy dolog.

Nem tudom, hogy egyéb szerbéli szolgálatja lett volna = más egyébféle szolgálatot tett volna.

Úgy erőlködtem cselekedni = mindenképen igyekeztem dolgozni.

Ez király útja! a mi koronás királyunk útja = országút.

Comperiáltatott mind két fél okjában olyan articulus = mind a két fél által előmutatott okiratban találatott.

Kegyelmetek istenesen megítélheti, hogy mikor testvér-atyámfát — esztől távozván — magamhoz vöttem — átláthatja valóban kegyelmetek, hogy mikor tébolyodott testvéremet stb.

A kegyelmetek levele azt tartja: hogy tanuk hozzák a lopást, orzást ellenek = hogy tanuk vannak, kik ellenök bizonyítanak.

Esketés légyen minden cselekedetei felől, mert ő is esküdte mástól a lovat = a tanukat meg kell esketni ellene, mert ő is ráesküdött, hogy egy bizonyos ló az övé.

A dolog mind külön vagyon = egészen másképpen van a dolog, s nem úgy, a mint elmondotta.

A mennyiben tisztí authoritásom előbocsátott = hivatalom, tiszttem megengedte.

Torkon verve akarja elvenni a nyilván való adósságot = erőszakosan tagadja az adósságot.

Mіндеzen dolgában semmi sem tölt = nem lett belőle semmi.

Rendetlen dologra kelle fakadnom = gorombaságra, káromkodásra.

A dudoló felét fordította az asszonynak.

A csaplárnak derék bérét kiadtam = fizetésének főbb részét, főbb bérét — mely mindenkor pénz volt — kiadtam. (Egyéb fizetése: fűtés, világítás stb. volt).

KATONA LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Hosszú magánhangzók. Ezen cím alatt Munkácsi a Nyelvőr legutóbbi füzetében egy rövidke helyreigazítást közöl a „szótövek elmélete“ cz. értekezésem egyik tétele ellen. Ebben kimondottam, hogy a magyar szók rövid tövéhangzója egyaránt lekopott, és hogy ugyanez a hatás, a

mely ezt okozta, t. i. az accentus, a rövid paenultimát megnyújtotta. A sok példa között, melyet e tételtem támogatására felhoztam, hivatkoztam Kunosnak is néhány adatára, a melyeket most Munkácsi kifogásol. Lehet hogy jogosan; szívesen meghiszem. Csak azt nem, hogy én Kunost teljesen félreértettem, a mint ő mondja. Először is hivatkozhatom arra a jegyzetre, a melyben ugyancsak Ny. XI: 67. lapján Kunos urat megkérem, hogy világítson föl bővebben „meny nyiben felel meg az illető nyelvhasználat fentebbi (t. i. a szabályban felállított) fejtegetéseinknek.“ Tehát kételkedtem még ezen adatoknak czéломra való használhatóságában, és ha bizonyításképen is, de mégis leginkább azért említém fel őket, hogy ha valahol csakugyan általános ez a nyelv szokás, felköltsem a figyelmet fontosságára nézve. Mert én úgy okoskodtam, hogy Kunos, minthogy még nem ismerte az általam kifejtett törvényt, talán tévedhetett megfigyelésében, és talán nemcsak a *j*, *l*, *r* végű szóknál tapasztalható mássalhangzó hozzájárulása esetén a többeli magánhangzó, nevezetesen az *a*, *ö* megnyújtása (*háj*, *öl*). Erre az okoskodásra feljogosítottak Kunos egyéb adatai, t. i. az *u*, *ü* többeli hangzós szók, a melyekben szerinte ugyancsak az általam felállított törvényesség tapasztalható, mint: *tüz*: *tüzön*: *tüzet*; *kütt*: *kúton*: *kutat* (v. ö. az *n* ragra vonatkozólag fejtegetésemet, Ny. XI: 65). Meg feljogosítottak: *széd*, *hagy*, *nyél* stb. igealakok, a melyekben én a nyújtást szintén az accentus hatásának, és a tövégi hangzó lekopásával összefüggésben levőnek bizonyítottam. Minthogy pedig az ilyen szókban, minő *haj*, *tej*, *öl* kettős mássalhangzó csak akkor áll, ha *másodlagos* (Ny. XI: 64) raggal ragozván, minthogy mássalhangzón kezdődő képzővel nem állhatnak, eddig fejtegetett okoskodásom alapján bátran kimondhattam a kételkedő (kétkedő, a mint a jegyzet tanúsítja) föltevést, hogy talán ezek az adatok is beleillenek törvényeim keretébe. Mondhattam, hogy *háj* áll a másodlagos, *haja-* az eredeti ragok előtt, mert úgy mondják Kunos szerint Debreczenben: *háj-ba*, *haja-m*, meg mert úgy mondják majd mindenütt *nyár-ba* (**nyár*): *nyara-t*. És ezt annyival inkább mondhattam, minthogy a Munkácsi által ismertett physiologiai hangtörvényt nem ismertem, és nem is ismerem. Az igaz, hogy Kunos ilyen adatokat is említ, minő *kélmed*; de ez *kegyelmed* helyett állván, nem egyéb, mint pótló nyújtás, olyan minő: *vóna*. Ott van továbbá: *bólha*, *körpa*, *körte*; de ezekre nem vettem ügyet, mert ezek más okból is meg lehetnek nyújtva. Mert noha hasonló bennük a hangtorlódás, de mégis lényeges a különbség köztük és amazok között. Amott ugyanis összetétel által kerül össze a két mássalhangzó. És Munkácsi jól tudja, hogy én értekezésemben azt állítottam, hogy „előbb mintsem a másodlagos ragok

megalakultak, a ragtalan névszó megrövidült, olyformán, hogy a tövégi rövid magánhangzó teljesen lekopott, a hosszú pedig megrövidült: *kép*: *képe-k*; *fa*: *fá-t*“ (Ny. XI: 64). Továbbá: „A rövid tövéghangzó lekopása folytán minden nyílt szótagban álló (azaz, midőn a ragtalan névszó egy mássalhangzón végződik) rövid paenultima (a teljes tőtől számítva) meghosszabbodott;“

Tehát én azt állítom, hogy *nyara*- az eredeti alak, *nyár* a későbbi és ez van még a másodlagos ragok előtt, azért, mert ezek eredetileg összetételek lévén, csak akkor alakultak ragokká, mikor már *nyár* volt és nem az eredeti *nyara* a ragtalan névszó használatos alakja. Most már föltéve, hogy *nyar* volna a most divatos ragtalan alak, mint *szem* **szém*, **szém* helyett (v. ö. *kész*, *kész*), de megvolna még pl. *nyár-ba*: nem lehetne akkor az analogiák alapján bizton következtetni, hogy eredetileg *nyár* volt a ragtalan alak is? És mit tettem én Kunos adatával? Láttam, hogy még van *háj-ba*: tehát azt következtettem, hogy van egy maradéka a **háj* alaknak, a mely biztosan megvolt, és a melyet kiszorított a mai rövidült: *haj*. Talán még ma is megvan az eredeti forma; és ezt szerettem volna megtudni Kunostól. Ezt kérdeztem tőle; még pedig szép szívesen. Természetesen nem oly részletesen tettem föl a kérdést, mint most; de azt hittem, hogy fölösleges; — azért is újra bátorodom azt megújítani. A mely alkalommal nem tehetem, hogy ne adjak kifejezést méltó bámulatomnak a fölött, hogy Kunos úr helyett Munkácsi úr nyilatkozik, a kit, minthogy személyes megfigyelésről van szó, e kérdésben nem ismerhetek el auctoritásnak.

Ezt a sok szép beszédet pedig mind csak saját magam, és nem a tények igazolására mondtam el; — mert készségesen megengedem, hogy az illető adatok felhasználásában tévedhettem. Ámde ki kellett mutatnom, hogy sem *pia fraus*, sem valami horribilis sületlenség nem esik rovásomra, sem „teljes félreértés“ nincs a dologban.

A mondottak után talán inkább én mondhatnám vissza Munkácsinak, hogy ő, úgy látszik, csakugyan félreértette az én fejtegetéseimet.

A személyes kérdést befejezván, térjünk át hát a tárgyi kérdésre. Munkácsi azt állítja, hogy én rosszul használtam fel a régi nyelvemlékbeli adatokat is, azokat t. i. a melyeket az ő cikkéből merítettem. Ezen még könnyen vigasztalódhatnám, mert hát jók maradnának még azok, a melyeket tán magam keresgéltem, meg kiváltkép a melyeket Szigethy cikkéből NyK. XV: 56. vettem. És ezzel bátran megelégedhetném. — De azért lássuk csak; talán mégis fér egy-egy szó Munkácsi ezen állításához: „A mi az én (t. i. Munkácsi) cikkemből vett adatokat illeti, ezek sem magya-

rázhatók Szilasi tétele alapján; e hosszú magánhangzók sokkal természetesebben érthetők mint kiveszett mássalhangzói elemek pótló nyújtásai, amint ez eredetüket az illető helyen részletesen kimutatni is törekedtem.“

Nem lehet természetesen czéлом, hogy ez alkalommal vitassam, valjon sikeres is volt-e Munkácsi imezen törekvése. Szükségem sincs reá; mert bárhogyan itéljük is idézett értekezése felől, a reá való egyszerű hivatkozással semmi módon sem döntheti meg az én állításaimat. Én t. i. találtam egy törvényt, a melynek fonalán meg lehet magyarázunk a névszóknak, mind hosszú, mind pedig rövidült tőhangzós alakját, azon okadatolt föltevésből indulván ki, hogy a rövid tőhangzós alak az eredeti. Munkácsi megfordítja a dolgot, és azt mondja, hogy legalább egy csoport szónál a hosszú tőhangzós alak az eredeti. Tehát meg akarja dönteni az én állításomat. De hogy ezt megtehesse: nem kellett volna-e neki kimutatnia azt is, mikép vagy minő hatás következtében váltak az említett tőhangzók rövidékké? Azt nem tagadhatja, hogy pl. *kéz*, *szél* másodlagos *keze*, *szele* eredeti alakok; hogy történt tehát, hogy emitt meg a hosszú *hása*-eredeti alak később megrövidült, míg amazok ép megfordítva idő multával meghosszabbodtak? Ezt mutassa ki Munkácsi, és akkor lesz jogosultsága az ő felfogásának az enyimé mellett. Addig pedig úgy reméllem, hogy az elfogulatlan bíráló az én feltevésemet fogadja el. Mert ez általános törvény, a mely szorosán véve nem ismer kivételt, nem szorúl kiegészítő paragrafusokra, hanem egymaga megmagyarázza mind az idevágó nyelvbeli jelenségeket. És kívánhatunk ennél jó szerével többet? Mert mondtam én, vagy akárki más valaha, hogy csakugyan úgy fejlődtek a tünemények, a mint ő törvényeiket kieszelte? A tudomány-nak minden tétele csak hypothesis, csakhogy nekünk a sok közül az a legvalószínűbb, a mely a tapasztalatunk alá eső tüneményeket minél kevesebb kivétellel magyarázza meg, és fejlődésük és lételük törvényességét minél általánosabb tételekben tünteti fel.

SZILASI MÓRICZ.

Thurm, torony. A Nyelvőr januári füzetének 37. lapján azt olvasom, hogy a német *thurm* a latin *turris*-nak accusativusából (*turrem*) lett, illetőleg hogy a német nyelv ezen accusativust használta nominativusnak. Az ily eljárás, mely a román nyelvekben nagy szerepet játszik, a németben nem szokásos. Ez esetben a történeti tények is bizonyítják, hogy az átvétel nem úgy történt. A *thurm* legrégebb német alakjai *turri* (n.), *turra* (f.) és *turn* (m.). A *turm* alak először a közép-német dialektusban lép fel és csak az új irodalmi nyelvben, tehát a XVI. század óta lesz rendessé. Luthernél még csak

turn található. Régebben még, *turen*, *torn* és *duren* alakok is voltak szokásosak, melyekre a magyar *torony* igen egyszerűen visszavezethető. V. ö. angol *tower*. A német *n*-et illetőleg, melyből utóbb *m* lett, v. ö. *zorn* és *zerren*, *zwirn* és *zwir* (kétszer), *sporn* (régebben *spor*, többes ma is *spor-en*) és angol *to spur* (kergetni) stb.

HEINRICH GUSZTÁV.

PÁRIZ PÁPAI ORVOSI NYELVE.

VII. A betegségek kifejelete.

Igen jóra forduló jelek láttatnak 322. l.	többire gyógyúlhatatlan 252. l.
igen bizontalanok a jelek, mellyekből e ny. ki-menetele felől valamit mondhatna az ember 311. l.	sokszor igen használatos (a vérnek kitakarodása) és nagy nyavalyákat kerület-el 199. l.
vizelletiből majd alig vehetni valamit észre 311. l.	ebben a szomjúság nem itallal enyhődik 220. l.
meg-tetszik sok jelekből 249. l.	a beteg annál veszedelmesebb 220. l.
néha izzadással tér-meg 311. l.	nem várhatni gyógyulását 23. l.
hányással gyógyúl-meg 151. l.	ki nem gyógyúl belőle 257. l.
ha meg-nem rögzött reménséget nyújt a gyógyulásra 164. l.	el-fogyattya az életet 76. l.
haláláig el-tart rajta 29. l.	a viz-kórság végét éri a betegnek 220. l.
nincsen gyógyulásra reménség 164. l.	(a gutta-ütés) el-oltya az embert 87. l.
utolsó reménség 136. l.	a gyermekek nehezebben lábollyák-meg 176. l.
vékony reménség 37. l.	a csuklás gyakorta halálos jel 151. l.
affelől jó reménségben lehetni 220. l.	a méregnek nagy erejét jeltenti 322. l.
e jelekben mennél több vagon jelen, annál több a reménség 220. l.	a genyetségből vehetni jelt 381. l.
könnyebben orvosolható 18. l.	a szorulás minden orvoslásnak esztét veszti 239. l.
könnyebb a gyógyításra, könnyebben gyógyúl 220. l.	gutta-ütésnek elől-járó póstája 23. l.
ez a mesterség erejével nem gyógyúlható 73. l.	semmi bizonyos jelből meg-nem tudhatni el-következését 29. l.

- hét napnál tovább nem viheti ember 38. l.
néha olly kicsiny a lélegzet, hogy ember éppen holt számban vagyon 37. l.
ha az ember szinte kiépül is belőle, nem marad valamelly tagja félszegség nélkül 38. l.
jó ha ereje igen el-nem fogyatkozik 42. l.
nehezebben gyógyuló és szenvedhető a vénen mint az ifjan 48. l.
az ifjabbakat járja inkább (e ny.) 67. l.
e nyavalyán semmi orvoslás erőt nem vehet 38. l.
nem mindenkor enged az orvoslásnak 73. l.
gyakortább száraz-betegségen végződik 108. l.
a fuladozás viz-kórsággá válik 114. l.
vizkórságba ejti 249. l.
az embernek életét igen szorgosan ostromollya 117. l.
nagy hirtelen meg-öl vagy hamar tágul 117. l.
harmad nap alatt el-válik ki-menetele 117. l.
ki-áll belőle (a hideg-lelés) 304. l.
mellyből vagy hamar megfordul, vagy hamar el-vész benne a beteg 99. l.
phthisissel fenyeget 126. l.
el-szárazságya lassan-lassan az embert 127. l.
a sok izzadás a testnek merő azon olvasztása s bágyasztása 130. l.
a ki öntözéssel semmit nem akar ébredni meg-hal 236. l.
az ilyen nyavalyában fetrengők a hosszas orvoslást fel nem vehetik 233. l.
a sok tisztulással a ny. fészke is apad 302. l.
más nagy nyavalyában veti a beteget 258. l.
semmi bántódásokra nincsen 269. l.
bizhatni hozzája 279. l.
ha ősszel esik emberre, rajta telet sőt két esztendőre is el-megyén 301. l.
az öregek e nyavalyát nem emésztik-meg 302. l.
a rágó materiának kevesítésével orvoslódik 181. l.
a daganat emésztődik 84. l.
a fájdalom szünik 160. l.
a fájdalom enyhül 171. l.
a szorulás tágul 166. l.
ki-épül belőle 38. l.
meg-könnyebbedik a beteg 119. l.
a beteg könnyebbséget érez 156. l.
könnyebbséget vésznek 233. lap.
könnyebbülését várja utánna 57. l.
gyógyulván ételre kap 143. l.
az ételek ugyan megújítják a beteget 143. l.

VIII. Orvosi műveletek.

- Száraz kemény dörgölések rakjad ruhára 122. l.
376. l.
kenések 376. l.
kend ruhára 122. l.
vony irhára terjéket 122. l.
párlás; azzal párollyák 159. l.
ér-vágás 114. l.

- karjait kössék-meg és a vért úgy fogják-el az alsó részekről 249. l.
- a lépire vessenek egy öreg köppölyt és úgy szítassák fel 249. l.
- nadállyal a vért szítatni 68. l.
- orr-vér folyást meg-állítani 78. l.
- vér-folyást szüntetni 78. l.
- hó Jagot szítatni 19. l.
- hévség szítatása 263. l.
- vér-bocsátást követ-el 274. l.
- kristélyezzék-meg 168. l.
- hánytassa fellyül a rossz materiát 152. l.
- a szorulás meg-előzése 241. l.
- a foghagymát javallya 145. l.
- nyujtsa-bé a torkába az újját 146. l.
- ki-fakaszt (dagadást) 348. l.
- okádtató orvossággal ki-kell hánytatni 137. l.
- alutóval el-bódítani 395. l.
- (a vérkelésnek) érlelését segíteni és sietni kell 358. lap.
- izzasztóval kell éltetni az embert 359. l.
- évő eszközökkel illetni 83. lap.
- bé-kell bő r ö z ni az újonnan nőtt húst 382. l.
- meleg borral elegyítsd-öszve és verd-bé véle (a gyuladt részt) 364. l.
- a hévséget temperálni, meg-igazítani 274. l.
- koplalással kell óltani (a forróságot) 296. l.
- koplalással emészteni e nya-valya materiáját 295. l.
- izzasztó eszközökkel fogyatni a testből 280. l.
- a ny. materiáját fel-áztatni és kevesíteni 304. l.
- a ny. materiáját bolygatni 296. l.
- a bortól tellyességgel el-kell tiltani 121. l.
- szü-erősíteni 282. l.
- szerző okának ki-gyomlálásáról kell gondolkodnunk 88. lap.
- kivül belől ostromlani kell e nyavalyát 101. l.
- azzal gargarizállyal, ha pedig ez a torkában való rotyogtatás nem lehet, löjjék-bé fecskendővel 101. l.
- orvoslás, orvoslani 279. l.
- medicus doctorok 117. l.
- inkább borbély kezét, munkás és mesterséges hozzá-készületet, tőt, vagdalást s. a. t., mintsem doctori italt vagy kötést kíván 55. l.
- az orvosságot a nyavalyának eredetihez kell alkalmaztatni 28. l.
- vért vehet 233. l.
- öszve-elegyítet 159. l.
- vizbe elegyítse 159. l.
- vizben olvassz-el 158. l.
- öszve-olvasztván 161. l.
- eressze-fel úti-fü vízzel 159. l.
- szűrjék-meg 159. l.
- distilált v. le-csepegetett égett-bor 333. l.
- szék-fü olajat-is eressz belé 161. l.
- rántsd-meg tyukmonyban (a fodor-mentát) 146. l.
- meg-nádmézel 158. l.
- meg-borsol 167. l.
- meg-szekfüvez 308. l.
- vedd olaját 369. l.
- öszve-timporál (pl. ruta levelet s kovászt mézzel) 340. l.

veres-hagymát meg-ron-
tani 333. l.

savát vízzel kivontatni
5. l.

A beteg részéről:

idd-bé 161. l.

végyen-bé 158. l.

csináltasson valami jó féle

socculust (olyan zacskót, melyben bizonyos orvosi szerek vannak), melyet borban tartván arról igyék 158. l.

hörpöllyed, hörpögesd fel 165. l.

CSAPODI ISTVÁN.

CSIGABIGÁK.

A magyar atyafiság. Kik voltak a magyarok ősei? Nagyon sok tinta cseppent már le azoknak a tollán át a kalamárisból a papirosra, a kik erre a kérdésre meg akartak felelni. A magyar istennek választott népe egymaga áll, mint falu házai közt a tornyos szentegyház; nincsenek neki testvérei. Így hirdette egy rész, különösen a kaczagányos apák üstökös ivadékai. Aztán jöttek az istenesek, a biblia-korszak emberei. Nem Hadúrnak, hanem mint Izrael, Jehová-nak népe a magyar; zsidók a mi testvéreink! Akközben forgott a világ s forgott vele a malomkerék, s megatyafia-sodtunk egymásután lappal-finnel, göröggel-rómaiival, törökkel-tatárral, mandzsuval-mongollal, Khinával-Japánnal. Legutóbb az ugarságban állapotunk meg, s már-már kezdtünk bele-törödni a kelletlen atyafiságba, midőn egyszerre lecsap közénk, mint az ostorvég az ostorhegyes füle közé Vámbéry töröksége, s újra kitört az atyafi-háború. Pereg a dob, harsog a kürt, sivit a kopja, repül a nyíl; a két sereg egymásra roppan. Elül a két vezér. Félholdas zászlót lobogatva emitt a hős Vámbéry, szilaj paripák hátán délczeg daliák veszik őt körül: Aurél, a Thewrewk, a jó Marczali s Pozder; utánuk messze nyuló hadi nép, tüzes ifjú leventék. Túlnan a finn daliák; a had élén a Kárpátoknak szálás fia, ősz Hunfalvy; körulte Budenz, Munkácsi s az ifjú Szinnye. Megkezdődött a harcz. — Török a magyar, add meg magad! — Finn a magyar, élve nem! — A magyar lovas nép, mint a török, vitéz nép, mint a török, világhódító nép, mint a török! s kiröpíti vasát a derék ősz mellének. — Vidd a magyart Babjagura tövéhez, adj neki ededelül zabkenyeret s italul krumplicevet, s megládd, lesz-e belőle lovas nép, vitéz nép. Aztán mondd meg nekem, derék Vámbéry, mikor volt a magyar világhódító? vágja vissza a finn bajnok ellene fejéhez, hogy a hős török inogni kezdett belé. Ekkor kivált a török-nemzet sorából egy ifjú dalia, hős mint a hadak istene Mars, és szép mint Apollo legény korában. — Mit mondasz jó Hunfalvy, a magyarok nem voltak világhódítók?

„Őseinkről énekelte Bajza, hogy birodalmuknak egykor három tengerpart virányi vetettek határfalat; és Petőfi: hogy egykor a letiprott Európa homlokán tomboltak.“ Hallhadsza, Bajza mondja, ősz vezér, és mondja Petőfi, s ők csak tudták, mit mondanak: világhódítók voltak a magyarok! s te azt mondod, nem?! Drágán fizeted meg e szörnyű szót! Szólt, s megemelte vasát, s a kit annyi csaták ádáz dühe meg nem dönthete, megdőlt eme szörnyű csapásnak alatta, lefordult ménjéről s hős lelkét Jumala vette magához. Hadseregét felmorzsolták, mint felmorzsolja serény kéz őszszel a kukoriczát. S ezzel vége szakadt a török- finn háborúnak, hajh vége örökre. Finn-ugorok sírjátok, mélyen szomorkodjatok; keseregjen minden szív, ki Hunfalvy Pálhoz hív.

Magyar közmondások meghámozva. Görögországnak volt hét bölcse, nekünk is van egy; de az a hét bölcs annyi bölcslet nem mondott, mint a mi egy bölcsünk. Hogy ki ő? Szerkesztő, s a magyar közmondások éles elméjű magyarázója. Ebben a közmondásban: „közös lónak túros (= dagadt, sebes; *túr* = daganat, genyedség) a háta“ a *túros*-t ekként magyarázza: „Elismerem, hogy a N. Szótár is túros-t ír, és mi mégis másodszor is, századszor is túros-t fogunk írni, mert a nép azalatt nem azt értik, hogy azért túros, mert föl van túrva, hanem azért túros, mert a nagyon megnyargalt lónak háta először fölhabzik, tajtézkik, a hab tajték pedig csakugyan olyan mint a tej, melyből aztán lesz a túró. Aztán t. akadémikus uram, ugyan hány os, es, ős képzetű ige-tős (deverbális) szónk van?“ Egy izben oly szerencsések voltunk s a véletlenül nyitva feledett közmondás hüvelyező gyűjteménynek két oldaláról sebtiben ezeket olvastuk le: „531. Hol ütötte föl örök tanyáját a haris? A Száván. Mi tanít meg bennünket erre? A közmondás: ‚Száván fogják a harist.‘ 532. Természetrájránkink lelketlen könnyelműségét s hajmeresztő gondatlanságát mi sem tolmácsolja égbekiáltóbban, mint az a kolosszális tudatlanság, hogy szándékosan ignorál egy nevezetes tényt s a növénytanokba egy sem vette fel azon ritka növényt, mely csakis a szittya-magyar égalj alatt honos. Ez a növény a subagallér. Mit mond a közmondás? ‚T e r e m, mint a subagallér.‘ Mi terem? A buza, a köles, a gomba. Mi a buza, a köles, a gomba? Növény. Ergo subagallér = növény. A mi falunkban is bőven tenyészik. A ki nem látott még, menjen oda s nézze meg. 533. Mi az oka, hogy a patyolatos rend, az asszony nép majdnem állandóan fejfájásban szenved? A sok beszéd. Mi tehát a legbiztosabb gyógyszere a fejfájásnak? A hallgatás. Honnan tudhatod meg ezt? A közmondásból: ‚H a l l g a s s nyelvem, n e m f á j fejem.‘ 534. Hány óra van egy napban? Huszonnégy. Egyformák-e a napok?

Úgy tartják, de nem igaz; a népbölcsesség szerint ugyanis: „hosszabb a péntek, mint a szombat.“ 535. A dudások temérdek óriások; testök oly rengeteg nagy, hogy 24 rőf zsineg sem éri őket körül. Ha nem tudad, tanuld meg a közmondásból: oly nagy egy dudás, hogy két dudás egy csárdában nem fér meg.

Legújabb helyesírás szabályok. Sokan vannak, a kik írnak, de talán még többen, a kik rosszul írnak. Jól tudni írni nem könnyű munka; csak kevésnek jutott ki ez a nagy szerencse. Engem megáldott a természet ezen isteni adománnyal; én tudok helyesen írni; megszántam azokat, a kik nem tudnak s kész vagyok megtanítani őket rá. A disznó különbözik a pávától, különbözik a csalogánytól, sőt a malacztól is különbözik; ha így áll a dolog, pedig így áll, írásban is meg kell különböztetni őket. Más a *part* és más a *párt*; ez jól is van, mint írásban is megkülönböztetjük őket; de más a *Tisza* (miniszter) és más a *Tisza* (folyó) is; miért nem teszünk hát ezek közt is különbséget? Iám, ha én így írnám: „A Tisza partja nem igen meredek“, senki sem tudhatná bizonyosan, kinek a partjára gondolok, a miniszterére-e vagy a folyaméra. De ha a minisztert így írom: *TTisza*, a folyót meg: *Tisza*, s azt mondom: „A *TTisza* magassága majdnem hat láb a zérus fölött“, mindenki tudni fogja, hogy a miniszter úr magasságáról beszélek. (Nem volt könnyű dolog filozoficze eldönteni, hogy a két *Tisza* közül melyiknek adjunk elsőséget: melyiket írjuk kettős *TT*-vel. A folyó hatalmas, s ha megharagszik, nem kis ijedelmet okoz, de csak az alföldön uralkodik s karja nincs, melylyel a felföldet elérné; a miniszter karja ellenben olyan hosszú, hogy Nagyszombatba is elér; s ha ő valakire megharagszik, egy szegény néptanítónak van oka mindenki helyett megijedni). Tehát: „*Tisza* partján van egy hajó kikötve“, de: „*TTiszapartján* nem egy hajótört jutott már szárazra.“ Némielyek a felső és középfok mellé szeretik az *ik*-et hozzácsatolni; ez nem csak ízetlenség, hanem sokszor kétértelműségre is vezet, már pedig ezt óvatosan kerülnünk kell. Ne mondjuk tehát soha: „É két hazafi hatalmas *bika*“, mert lehet, hody az illetők ezt gúnynak tekintenék s talán sértve éreznék magokat általa. Sokkal választékosabb és illendőbb is: „É két hazafi hatalmasbja!“ Nagyon jól meg kell különböztetnünk ezeket: *be*, *bé* és *bele*, *belé*. Az első pár inkább kellemes vagy akár indifferens, a második csakis kellemetlen cselekvés kifejezésére használtatik; azonkívül a *be* és *bele*-vel akkor élünk, ha nem csak bemegyünk, hanem ki is jövünk valahonnan, *bé* és *belé*-vel pedig, ha a hova bemegyünk, benn is maradunk. „*B* e néztem a színházba“ akkor mondom, ha aztán kijöttem; „*B* é néztem a színházba“ pedig, ha benn-

maradtam ; „Beleestem a Dunába“, ha kiszabadultam ; „Beleestem a Dunába“, ha ott veszttem. Milyen takarékoság, mekkora rövidség, minő szabatosság! „Be csukták a kóterba“ azt teszi, hogy maga kívánta, hogy bezárják, hogy ingyen kosztot kapjon, de kitudódott s kieresztették. „Be csukták a kóterba“ = benn is maradt, elérte célját. „Bele teszik a halottat a sirba“ = örökidőkre ott marad ; „bele teszik“ ellenben csak az oly halottról mondhatni, a mely visszajön. Hasonló különbség van ezek közt is: „Kerkápoly fel vitte a miniszterségig“ = nem miniszter többé; ellenben: „Trefort föl vitte a miniszterségig“ = most is az. „Leszállt a pokolra“ annyit tesz, hogy most is ott van; ellenben: „Alászállt a pokolra“ = nem volt kedve ott maradni, visszatért. (A ki efféle szabatosságról többet kíván tudni, olvassa a „Népnevelő“ [megjelenik Nagyszombatban] mult évi folyamában közlött „Javítsunk az íráshibákon!“ című cikksorozatot).

A P R Ó L É K O K .

A Nemzeti Jókai. Köztudomású dolog, hogy Láng Lajos ez év kezdetén a Nemzet szerkesztésétől visszalépett s a szerkesztést Visi Imre vette át. Erről a fő szerkesztő, Jókai Mór, a január 14. számban értesítette a nagy közönséget. Tudósításából átvesszük a következő sorokat: „Kénytelenek voltunk Láng Lajos tisztelt barátunknak azon elhatározásába belenyugodni, miszerint ő, az eddigelé általa ép oly nagy tapintattal és ismeretgazdagsággal, mint méltó elismeréssel és meglepő sikerrel vezetett lapunk szerkesztésétől visszalépní mulhatlannak találja: birván jövendőre való azon ígérét, hogy széles alapu kitünő tehetségeit, mint a „Nemzet“ egyik kiváló főmunkatársa, ezentul is lapunknak szentelendi. Másfelől a lap további vezetésébe belépő szerkesztő Visi Imre tisztelt barátunknak személyében oly, minden nehéz időkben kipróbált, hazafiui jellemet, emelve az ifjui erély, tehetség és tanulmány magasfoku adományai által, vélünk lapunk számára állandóan megnyerhetni, mely a tisztelt olvasó közönségnek, és a szabadelvű pártnak, eddigelé a „Nemzet“ irányában nyilvánult pártfogását és rokonszenvét méltán igazolni fogja.“ Az olvasó, a ki Jókainak megragadó és szívhez szóló magyarosságát ismeri, s ki ne ismerné a magyar írástudók közül? méltó csudálkozással kérdezi: az a Jókai beszél itt, a ki a Csataképeket, Uj földesurat stb. írta? és sehogy se tudja megfejtteni magának e rejtvényt. Mi azt hisszük, rájöttünk a dolog nyitjára. Jókai e sorokat egy képviselőházi fiskális beszéd ráhatása alatt fogalmazta; vagy, a mi még valószínűbb, mikor neki kezdett az íráshoz, hirtelen

megnyílt az ajtó s a szerkesztőségbe egy sereg *miszerint*, *-tatik -tetik*, *-ván -vén*, *-and -end* kíséretében belépett Csernátony. Jókait rátekintett, s megszületett a tudósítás.

Gazdagszunk. („*Képvisel, árverez, ujoncz, kegyencz* már általánosan használt szók, s habár kétségtelen, hogy össze nem egyeztethetők a nyelvszokással, kár őket bolygatni; azért a tilalom ne a már bevett szókra, a multa, hanem a további hibás képzésekre, a jövőre szóljon!” Már mikor kezdték hirdetni, megmondtuk, hogy az veszedelmes elv; a szentesített rossz szók analogiául szolgálnak a további hibás alkotásokra; s hiába tiltakozunk ellenük, a forgalomban levők jogossá teszik az új képzéseket is. A tapasztalat igazolta aggodalmunkat; majdnem hétről hétre találkozzunk egy s más helytelen új alkotással.) Ime csak a napokban olvastuk a Budapesti Hírlap hasábjain, hogy: „*legyorsirtam* (Dickens) szerint“, meg ezt: „*a felkaponcz* (Grassalkovich).“ Hogy nem akadt meg a szerkesztőség figyelme ezeken a visszásságoikon! Ha az ilyeneket megtűrjük, majd következnek a többiek: „Katonaságunk oly hévvel *gyorstüzelt* az ellenségre, hogy ez csakhamar *megsebesfutott*. A *szülönczök* (új szülöttek) közt nagy a halandóság“. Szigligeti a deserteurt még ósdiasan „szökött katonának“ nevezte; ma inkább *szökönczöt* mondanánk.

Ugorok-e vagy törökök? A lefolyt év végén irodalmunk egy jelentős munkával gyarapodott; ez V á m b é r y n a k „A Magyarok eredete“ című nagy műve. Ismeretes, hogy hírneves utazónk ezzel a gazdag tapasztalatról s nagy olvasottságról tanuskodó dolgozatával az ugor rokonság ellen szállt ki a síkra. Legott a mű megjelenésekor a nemzet két félre oszlott; az egyik, a jóval nagyobb rész, szíve egész vonzalmával Vámbéry zászlajához csatlakozott, a másik, a kisebb rész, tántoríthatlanul megmaradt Hunfalvy-Budenzék nézete vagyis az ugor rokonság mellett. Mind a két nézetnek akadtak, a profanum vulgus szavát nem is számítva, a szakemberek közt is nem kis számú szószólói, úgy hogy ma már egész kis irodalma van a török-ugor kérdésnek. A ki meggyőződését nem a ‚tetszik nem tetszik‘ vagy az ‚úgy mondják‘ roskatag, hanem a szilárd okok biztos alapjára akarja építeni, annak mind a két fél nyilatkozatait meg kell hallgatni s higgadt, elfogulatlan szemmel vizsgálni, melyik nézethez szegődik az igazság. A török rokonság mellett szólaltak föl: V á m b é r y hez csatlakoztak: T ö r ö k Aurél két cikkel a Nemzetben, P o z d e r Károly a Philologiai Közlönyben (1883. I. f.), s legújabbán M a r c z a l i Henrik a Budapesti Szemlében (1883. II. kötet); ugor részről síkra szálltak Vámbéry ellen: H u n f a l v y P á l több cikkel a Nemzetben s legújabbán megjelent akadémiai értekezésével; B u d e n z József (bíráló észrevételeinek eddigelé csak bevezetését olvasta

fel a m. t. Akadémiában). M u n k á c s i Bernát a Nyelvőrben és ifj. S z i n n y e i József a Philologiai Közlönyben (1883. I. II. f.) Ide vág ugyancsak ifj. Szinnyei Józsefnek „A magyar nyelv rokonai“ című a nagy közönség számára világos, érthető nyelven írt dolgozata is. Minden olvasónknak, a ki meggyőződést akar szerezni magának arra nézve, hogy van-e vagy nincs a magyar és ugor nyelvek közt igaz rokonság, ajánljuk melegen e kis, csak 47 lapnyi füzetke megszerzését s gondos átolvasását.

Visszaesések. Mutatkoznak a reakció jelei; már nem csak a *képezde, tanoda, kötszó, hallideg* stb. kezdenek több és több tért veszíteni lábuk alól, hanem a kiválóan kegyelt szókat is itt-ott megcsapja a reakció hideg szele. Egy színigazgató felhívásában nem a *kardalnokokat*, hanem a *kardalosokat* szólítja fel, hogy jelentkezzenek nála; *könyvtárnok, pénztárnok* helyett is olvastuk már, hogy *könyvtáros, pénztáros*. S nem hisszük, hogy bárki is megbotránkosott volna bennük. Hunfalvy Pál a *látkör* helyett egy idő óta állandóan így írja: *látásunk köre*. Megütközött valaki benne? A Budapesti Hirlap febr. 11. számában a vezércikk bevezető sorában ezt olvassuk: „A kik a Somssich Pál előülése mellett tartott értekezleten részt vettek.“ Meg vagyunk győződve, hogy sok olvasót nem hogy bántott volna az előülés szó, hanem talán föl se tűnt neki. A helyes, a jó még a már erősen megszokott rosszal szemben se kelt legkevesebb visszatehetséget se. Azért fogjunk hozzá bátran! Csak meg kell kezdeni. s a folytatás magától megy.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A kender feldolgozása.

Zemplénmegye Deregnő helységében, valamint a kender-t, úgy a lent is kiszedik (kenderszedés, lenszedés), miután a földben megért, azaz megsárgult. A lennél és magvas kendernél különösen vigyáznak arra, hogy a bugában a mag érett legyen. Kenderszedés kettő van, t. i. a virágos kenderé, mely magvat nem hoz, előbb, a magvas kenderé pedig később. A virágos kender-t, a melynek himző pora a termékenyítés feladatát teljesítette, szálanként huzogatják, szedik ki, a még eleven zöldjében levő magvas kender közül; innen igen találóan van használva e kifejezés: kenderszedés, lenszedés; mivel a lennél és magvas kenderrel is úgy bánnak el, hogy szálanként szedik ki. A lent és kender-t kévékbe kötik; a kévé morkokból áll. (A marok nálok = morok. A dolgos ember a morkába köp, ha valamely nehezebb munka teljesítésére veszi kezébe a szerszámot). A kévéket, azoknak pár napig a földön

(= a szántóföldön) való száradása után, haza viszik s kibugázzák, kicsépelik, kiverik. A len- és kendermagot kiszélelik, vagyis a leveles és tokrészekről a szelen rosta segítségével megtisztítják. A lent és kendert azután eláztatják. Ez így megy: Vágnak néhány trószkot, ás zoknak is nevezik (a trószok 3—4 öles hosszú fahajtás, mondhatni rudacska megnagyolva vagyis az apró ágaktól megtisztítva); két trószkot párhuzamosan lefektetnek s azokra rakják a kévéket sorjában, felül ismét két párhuzamosan haladó trószokkal foglalják össze a kévéket, s hogy a víz a beáztatott fonóművet annál inkább elnevigye, még karóhoz is kötik a trószkokat. Az így trószkok közé szorított kenderre még szalmát is tesznek, melyre bőven raknak földet, vagy a víz fenekéről sarat és iszapot. Kisebb vagy álló vizekben a trószok el is maradhat, de nagyobb vizekben, hol kiöntéstől is lehet tartani, rendszeren használják. Heted—tized napra kihányják a kendert, ez a kenderhányás. Rendszeren a parton hagyják legalább egy napig a kiterpesztve felállított kévéket; azután még otthon szárítják a verőfényes napon. A jól megszáradt kendert aztán kivágják a kendervágón vagy tillón. Megjegyzendő, hogy a lent, mielőtt vágni kezdenék, megtörik, hogy majd a szál ne legyen nagyon éles. — A lentörésre úgy történik, hogy az asszony vagy leány egy kéve lent a törőszékre tesz, azt egy szőszkötéllel leszorítja, t. i. a négy lábú hosszú szék alatt lefüggő kötélre egy törőrudat helyez, melyet egyik lábával leszorít, a két kézre fogott kóttissal pedig töri a lenkévét, s ezt, a hányszor kell, meg is fordítja. A vágás és a többi munka mind a kender-, mind pedig a lennél egyenlően megy. A vágó személy egy morokot vesz a kévéből, azt térdén itt-ott megtöri, különösen a vastag számú kendert, s azután a morok a vágóba kerül. A pazdornya lehull (hogy egészen kárba ne vesszen, estenkint tűzgerjesztőnek használják a vátrán); de az apróbb pazdornya, még a morokban marad, a melyből, miután a simitón is átment (a simitó abban különbözik a vágótól, hogy amannak válualakú nyílása sokkal keskenyebb és a simító nyelve vagy kése élesebb a kendervágóénál) lesz a fejken der, (fej-len, fű-kender, fű-len, használatosabb). Ugyanis a vágóból és simitóból kikerült moroknak egyik végét csigaház alakra tekerik, mely olyan, mintha a főt csinos hajfonattal ékesítenék. Az így előállított fejeket ismét, kitábakötik; ismét mert a simítás előtt, tehát a vágás után, szinte kitában voltak, fejük is volt már, csakhogy nagyon köczos. Simítás után a fejek már tisztábbak, mivel megszabadultak a durva csепütől. De a simításra jön ismét a gerebenyezés; a gerebeny, e kérlelhetetlen vasfűsű, megtisztítja aztán a fejeket a durva, csombókos szálaktól, meg a piczike pazdornyától is, úgy, hogy a fej bizonyos lágyaságot, simaságot és fényt nyer, most már igazi kenderfej (lenfej; hanem inkább teszik a fejszót jelzőszónak: fejlen, fejken der); mert a lány szősztől is megszabadult; oly díszesen, egész görög módra van megfésülve, hogy minden fej len, minden fej kender méltó a díszes koszorúba. Valóban, a fejekből koszorú lesz, t. i. egymásra fonják a fejeket, mint pl. a falusi leány-

kák a mezőn a dődikét (buzavirág) és konkolyt, a nélkül, hogy fonalat vagy valami pántlikafélét használnának. Egy koszorú tizenöt—huszonöt fejből szokott állani, a mind a fejek nagyságát, mind a fonóművek minőségét figyelembe veszik. Az u. n. koszorú ívalakot mutat, melyen a fejek mint rózsák állanak szép sorjában. Ha már ennyire vannak a fonóművel, az jó jel; s ha beköszöntenek a hosszú téli esték, csak fel kell bontani egy koszorút s megágyazni egy-két fej kendert, hogy a guzso lyra kössék s peregjen az arsó. (A tárgyak és eszközök neveit úgy írtam, a hogy a deregnyei nép kiejti.

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Babonák.

Szilvaifőzéskor a mátyások nagy lármát szoktak csapni. Az emberek azt mongyák: jön a tél, me csapja má el a mátyás a feleségit.

Ha valakinek hull a haja, a mit kifűsül, kösse a fűzfához: megáll a haja hullása.

A fűsülődés közbe elhullt haját nem jó elhálni, me hogyha a madár fészket csinál belőlle, minden haja kihull a zembernek.

Gyalog embernek nem jó a nagy kapun bemenni a zudvarra.

Mikor a tehén megbornyuzik, mezitelen kézzel kell felvenni a bornyut, mer különben rongyevő lessz.

A kis gyermeknek nem jó tojás hajra lépni, me nem nő'meg.

Asszonyoknak nem jó a szekérrúdat keresztül lépni, me elromlik a marha.

Ha megkövesedik a kis bornyus tehénnek a tőgye, téglát kell kötni éggy gatyafenékbe s aval kell megkenni.

Ha a tyúk szerte tojik, meg kell sózni a jukát s a tojásaihoz viszen.

A tehénnek veress bojtot kötnék a farkára, mikó a bornyuzás után először kieresztik, hogy meg ne igézzék.

Ha a té kifut, sós vizet kell rá önteni, hogy a tehén tőgye ki ne hasaggyon.

Ha ujj macska kerül a házhoz, a kemence körül háromszor váltogatott kézzel megforgatytyák s azt mongyák: akkó menny el, mikó ez a kemence magától megmozdul.

(Deés)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tájszók.

1.

Asztapéz: a katolikus papnak készpénzben fizetett bére.
„Mindeneggyünk — mondja az öreg céhmester — szegieny vagy bódog, egyeránt 39 krajcárt fizet asztapénzt.”

brána: borona; a mássalhangzón kezdődő, többnyire szláv ere-

detű szavak e vidéken még kevésbé alkalmazkodtak a magyaros kiejtéshez, a mely kerüli a mássalhangzók összetorlódását kivált szó elején. Ilyenek pl. brázda: barázda, grábla: gereblye stb.

céhmester néven ismerik az egyházfit; különben fárasmesternek vagy fárobeli mesternek is mondják.

durong : dorong, vastag rúd, firkós bot.

eszenkedik : erősen kíván, vágyakozik valamire (bizonyára egy tőből fakad az esdekel igével), nem adja le a tehén a tejet, annyirag eszenkedik a ződ kukoricáért.

főheny : főveny, fővény.

göbe : koca, nőstény disznó. Talán a göbe és a többi szók némi hangzásbeli hasonlósága adott okot a népnek következő tréfás válaszára. Erre a kérdésre ugyanis: hát a többiek hol maradtak? azt szokták felelni: a többiek a legelűn vannak. A többiek helyett rendszeren a másikon járja

hé : padlás, ház híja, Erdélyben hiu. Érdekes, hogy e szó az -n hely. raggal: hélon-nak, a beható raggal: héloba-nak hangzik.

izzul : izzad. Az -ol frequentatív igekezépzőt gyakran használja e nép oly szóknak, melyekben a köznyelv más képzőt vagy semmifélet sem alkalmaz; pl. főcsül; főcskend, kocul: kocog, mosul: mos, mint: mosúdd meg az edínyt

kójtörög : másutt használtabb a kótorog vagy még sokkal inkább kóborog.

lajt : víztartó kád vagy hordó. Sok munkásnak a mezőre is lajtban hordják a vizet.

medence : kis teknő; a Hetésben

a szakajtó kosarat is medencének mondják.

naponnyan: nappal, nap közben; pl. naponnyan a morha nem igen legelget a hősigtűl.

pusztít: elront, tönkre tesz; pl. immán megin épustított a rostagépet; minden hat hónapba épustit ep pár czizmát; az ien kendüm is pusztá (rongyos)

rag: a ház gerendázatának egy része, legközelebb talán az ászokfához áll.

röptön: rögtön. Egy balladában halljuk: „Röptön le is ótta, csakhamar kérdezte.”

szijjok: vágok, reszelek, pl. tőköt szijjok: tőköt reszelek káposztának. Ez igtől ered a szijjú kés, a timárok husoló és az ácsok simitó szerszáma, mely utóbbinak Göcsejben szalú a neve.

semmedni: senyedni, genyedni; pl. semmedett a lábom, akkor piókát (piócát) rakattam rá.

törzsökomba: tik (tyúk) gomba; mindkettő gombafaj; az elsőt az Alföldön kucsmagombának hívják.

tagozni: tagosítani a földet; pl. mikor nálunk tagoztak, naon becsapták (rászedték) a szeginy embereket.

üdühuzú (időhuzó): naplopó.

vendiagsig: menyegző, lakodalom. Ha itt marad ifiur, fársánger, megszólitom a vendiagsigbe.

vorgánya: gombafajta; sütve is, főzve is igen kedvelt étel.

zabar, zabarit: zavar, háborgat. Ne zabard az ökröt miér megbök.

(Göcsej.)

KARDOS ALBERT

2.

Kavillál: járkál, savarog össze-vissza.

kocs: hajtás, a növény szára.
kocsi: hintó.

kojsza : dologkerülő, hene.	mer mutatkozni: érzi hibáját,
kőcze : báránybőr ujjas.	de eltakarni igyekszik.)
kuczias : vásári tolvaj.	mahomedán : nagy ember.
kuttog : setenkedik, ólálkodik	méla: vicces; melázni: vicze-
alattomban.	lődni.
lábtó : létra.	moszat: szemét.
lazna, lazсна : száraz dudva.	sokáig mulattam : várakoztam.
laznás, lazsnás : dudvás.	ne mulassatok : ne időzzetek soká.
léheg : liheg.	nyíl: sors. Nyíl szerint osztottak
libucz : bibicz.	meg az örökségen. Nyilat húz-
lomol a nyúl: csak nagy nehezen,	tak, hogy kié legyik a szőlő.
akadályozva fut a havon, bozót-	Nyilra ment a birtok (papirosra
ban, vagy nagy fűben.	számokat irnak s e szerint tör-
ludas : (ludasnak érzi magát, nem	ténik az osztozás).
(Szabolcsmegye, Besenyőd)	MOLNÁR ÁGOSTONNÉ.

M e s t e r m ű s z ó k.

Czech János gyűjtése

A győri mesterembereknél divatos műszavak.

VI. A gazdasághoz tartozó több vasneműek nevezettjei.

Láncz; állagzó l.: kinn-	karikás m. v.: vorhaube
kettl.	szárnyas m. v.: flügel achs-
jegellő l.: eiskette	blech
kollát l.: radkette	kupás m. v.: zapfen achsblech
rudalló l.: radelkette	nyirő olló: schaafscheere
lapiczka: feuerschaufel	őstőke: pflugrautl
laposvas: pflugblech	pengő: stossscheibe
lúdlelke: gansseel	sajtó: schraubstock
malomcsákány: mühlpillen	szegletvas: winkelmaas
malomcsap: mühlzapfe	senellő: glutpfanne
malomserpenyő: mühlpfanne	tálosfont: schnellwaage
marokvas: achsblech	vonyogó: raffel.

FRECSKAY JÁNOS.

Találós mesék.

Fejje alá, lábbuó föl mi áll az ágyábo föl? (Vörös hagyma).

Csittég, csattog, zörög a vár, ezernyüőcszáz madzagon jár?

(Szövíőszék).

Ki parancsú Istennek? (A koldus, mert azt mondja adjon Isten ezer annyit).

Fekete, fényes, förtelmes. Gyere elűő moss köllesz. (Vasfazék).

Mig az annya nevíékedik, a leányának hasznát veszik.

(Petrezselyem.)

(Csécsény, Győrvidék.)

WEISZ GÁBOR.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Sugárút
116. sz.

XII. kötet.

1883. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

VISSZAHÓDÍTOTT MAGYAR SZÓK. /

VI.

Eddig ötvennyolcz szót sikerült Miklosichtól visszaperelnünk. De azért munkánknak még nem szakadt vége. Akad az eddigieken kívül még egy pár visszahódítani való, csak körül kell tekintenünk. Cikksorozatom első és második részében (Ny. X. 193—198. és 244—248. ll.) összesen tizenhat igét soroltam föl, melyekről határozottan bebizonyítható, hogy semmi közük a szlávshoz, hanem eredeti szókinckünkhöz tartoznak. Azóta még hatot találtam olyant, melyet szintén nem tekinthetünk kölcsönvételnek. Ezek a figyelmemet régebben kikerült igék a következők: *pallani*, *sétálni*, *lomozni*, *kovákolni*, *keresztelni*, *mázolni*. Lássuk egyenkint:

59. *Pallani*. E szó jelentése Molnár Albertnél: evallat, vannat, quatit (rostálni); Szabó D. így magyarázza: szelelni, rázogatni, rostálni (kipallani a búzát, zsákot; — emberre is mondják: majd ki- v. megpallanak, megütögetnek). Legközelebb juttat bennünket e szó etymológiájához a Tájszótár értelmezése, mely szerint *pallani* = 1. megverni, 2. kiverni, p. o. egy vesszővel a port a köntösből vagy rostával a gabonával. Mint e fől sorolt magyarázatokból láthatjuk, nem sok kell hozzá, hogy kisüssük, hogy *pallani* tulajdonkép e helyett való *par-lani* vagyis *por-lani*, *porolni*. Az *rl* assimilatiójára számos példa van nyelvünkben (parlag: pallag, sárlik: sállik stb.). Érdekes, hogy *porlani* (porlik) ebben az alakban csak intransitive használatos, áthatóan pedig csak az átváltozott *pallani* és a teljesen azonos képzésű *porolni* alakban. A cseh-tót *pálati*-t semmikép se vehettük kölcsön. Nem felel meg neki a magyar *pallani* sem alakra, sem je-

lentésre nézve. A *pálali*-nak nyelvünkben csak *pálalni* alak felelhetne meg, a szláv szó *lobogni* jelentéséből pedig semmiképp se fejlődhetett ki az a jelentés, a melylyel a *pálani* ige bír.

60. *Lomozni*. Ezt a szót Miklosich nem a *lom* főnév, hanem külön szám alatt sorolja föl. Azért foglalkozunk vele mi is külön. A *lom* tárgyalásánál kimutattuk, hogy legkevésebbé sem az, a mi a szláv *lom* „fractura“. A *lomozni* igéről ezt még könnyebben bebizonyíthatjuk. Mikl. a cseh *lomoziti* másának tartja.*) Ellene szól az összeállításnak mindenekelőtt, hogy nyelvünkben a cseh szót *lomozál* alakban kellene találnunk és ellene szól az a körülmény is, hogy a két szó jelentése merőben különböző. A régi szótárak mindegyikében a *lomozni* (*lomozik*) csak „pruinás concipit, zuzmarázik“ jelentésben fordul elő, egyedül Mártonnál találjuk „szemetezni, im zimmer allerlei sachen herumwerfen“ magyarázattal. De még így se felel meg a cseh *lomoziti* „nás-pángolni, verni“ jelentésének. Mindegyik ok magában véve is elég annak a bebizonyítására, hogy a magyar és szláv szónak egymáshoz semmi köze. A *lomozni* egyszerűen a *lom*: zuzmara szónak denominativ továbbképzése.

61. *Kovákolni*. A bölcsőben síró kisdedről mondják, hogy *kovákol* v. *koákol*. Nem kell bővebben magyaráznunk, hogy nem egyéb, mint a csecsemő *koák*, *kovák* hangját utánzó ige és épen olyan képzésű, mint a tyúk *kodács* hangját utánzó *kodácsol*. A cseh *kvákati*-nak annál kevésbé felelhet meg, minthogy ennek a jelentése nem is az, a mi a magyar szóé, hanem „károgni és cibálni“; de még ha az volna is, a magyarban minden esetre *kovákál* alakban kellene előfordulni.**)

62. *Sétálni*. Mind alakra, mind jelentésre nézve teljesen megfelel a mi szónknak a déli szláv *šetati*. Azonban több ok szól a mellett, hogy még se kölcsönvett szóval van dolgunk. Megfejtethjük ugyanis minden erőltetés nélkül az összehasonlító nyelvészet segítségével is. Mielőtt azonban

*) A tóban e szó *lomcuvat'* alakban fordul elő. A *lom*, *lomiti* különben megvan valamennyi szláv nyelvben, de mindenütt csak „törés, törni“ értelemben.

**) A tóban is megvan a *kvákať* szintén „károgni“ és „(haját) cibálni“ jelentéssel.

erre rátérnénk, nézzük, nem találunk-e a magyarban a *sétálni*-nak egy olyan mellékalakját, melylyel összehasonlítva szintén kitűnnék, hogy nem ugyanaz, mint a délszláv *šetati*. Ilyent pedig találunk a *sétikál* alakban, melyből egy *sét-* alapige válik ki. A *sétál* nem egyéb, mint ennek frequentativ továbbképzése. Véleményem szerint ezen *sét-* már maga is momentán továbbképzése egy **sé-* „menni, járni“ jelentésű, még pedig a *-tál* továbbképzés tanúsága szerint mélyhangú ige-nek. Az ugor alapalak, melynek a *sé-* csak egyik változata, ugyanazon *s8g-*, melynek a *száll* és *szalad* igék is származékai (MUGSz. 272. 1.). A *sétál* eredetibb alakja *saj-t-ál* volt. Most már az a kérdés, hogy, miután a *sétál* eredeti voltát a legnagyobb valószínűséggel sikerült kimutatnunk, nem tőlünk vették-e kölcsön a délszlávok *šetati* igéjüket. Erre határozottan felelhetjük, hogy nem. Valahány magyar ige a délszlávba került, azt mind megszlávosították *-ovati* képzőjükkel, mint *aldovati*: magy. *áld-*, *banovati*: magy. *bán-*, *felelovati*: magy. *felel-* stb. (l. Munkácsi B.: Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. NyK. XVII. 76. 1.) és így a mi *sétál* szavunkat is *šetalovati* alakban kellene ott találnunk. A *séta* főnév ezek szerint a *sét-* ige kopott igenévi alakjának magyarázható e helyett *sétaj*. Lehet azonban, hogy csak újabb időben keletkezett a *hintál*: *hintá*, *csuszkál*: *csuszka* analogiájára. A Sándor István előtti szótárakban ugyanis nem fordul elő.

63. *Keresztelni*. A *keresztelni* nem az ószláv *krüstiti*-nak a mása, mint Miklosich állítja, mert ebből nyelvünkben *keresztál* vált volna, hanem a csakugyan szlávból kölcsönzött *kereszt* szónak denominativ továbbképzése.

64. Szintúgy a *mázolni* sem az ószláv *mazati*-nak átvétele, mert akkor *mázál* alakban volna meg a magyarban, hanem a valóban szlávból került *máz* főnévnek a származéka.

Ezek azon szók, a melyeket, elégséges bizonyító fegyverrel rendelkezve, a szlávból sikerült visszahódítanunk. Erőltetett szófejtéssel könnyen megtoldhatnók még egy párral a számukat. De ez nem célunk. Csak azokat soroltuk föl az eddigiekben, a melyeknek eredetisége mellett nyomós okokat tudtunk fölhozni. A következőkben azon szókat állítjuk majd össze, melyeknek sem eredeti, sem szlávból kölcsönzött voltát nem lehet eléggé határozottan

bebizonyítani. Ezeket egyelőre kétes származásúaknak kell tartanunk. Ilyenek:

1. *Bátya*. Alak szerint megfelel a szláv *bat'a* szónak, de ott „pater“ a jelentése. A hol „bátyát“ jelent, mint a cseh-tótban, oda minden valószínűség szerint a magyarból került. A rokonsági szókkal nagyon csínján kell bánnunk. Nem szabad kölcsönvett voltukat mindjárt megengednünk. A magyar *atya* ugor eredete kétségtelen (MUGSz. 760 1.), bár az indogermán nyelvekben is előfordul az *atta* szó (l. Curtius: Grundzüge der griechischen etymologie 4. kiadás 207. 1.). Az ugor alapnyelvben már a legszorosabb rokonsági fokozatok megjelölésére vannak szók.

2. *Bércz*. Eredete homályos, de semmikép sem függ össze az egészen más jelentésű cseh *brdce* szóval.

3. *Bot*. Miklosich is azt jegyzi meg róla: ein dunkles wort. Akár eredeti szókincsünkhöz tartozik, akár máshonnan vettük, de épen nem lehet ugyanaz, mint a déli szláv *bat*, melyből a magyarban is *bat* vagy *bát* lett volna.

4. *Derék*. Csak a cseh-tótban találjuk mását *drik*, *derék* alakban és csakis „truncus“ jelentéssel. Inkább föl lehet tennünk, hogy ezek kölcsönözték tőlünk, mint az ellenkezőt. Egyik nyelvben sincs etymonja.

5. *Dörgicse*, *görgicse*. Csak a szerbben fordul elő a *grgeč* „perca fluviatilis“ szó és Mikl. is azt jegyzi meg az összevetésre: „die zusammenstellung ist zweifelhaft.“

6. *Halom*. E szónak Edelspacher Antal ugor eredetét igyekezett kimutatni (Ny. V. 390-). Csak az a baj, hogy valamennyi ugor szónak, melyet fölsorol, sír, sírhalom a jelentése, míg az ószláv *hlümü* ugyanazt jelenti, mint a magyar szó.

7. *Kár*. A *kvar* szót csak az ujszlovén, szerb-horvát nyelvekben ismerik. De itt sincs családja és nem elemezhető. A magyar szót egyelőre tehát nem szabad kölcsönvételnek tartanunk. Szóegyezéseiben (Nyelvt. Közl. VI. 384.) Budenz a lapp *korde-* nocere igével állította egybe. A MUGSz.-ba azomban nem vette föl.

8. *Luhma*. E szónak jelentése „henye, tunya, kába, esztelen“ és egyik változata *lomha*. Alig ugyanaz, mint a cseh *lehmo*, mert a csehből nem vettünk kölcsön jóformán semmit sem.

9. *Néne*. Mikl. a bolgár *neni* „bátya“ és tót *naňo* „atya“ szavakkal veti egybe. A jelentés összeférhetetlensége elég bizonyíték arra, hogy a szlávból nem került. E szó, bár a vogulban van egy *nin* „nagynéne“ jelentésű szó, úgy látszik török eredetű (l. Vámbéry: A magyarok eredete. 659. l.).

10. *Pirnye, pörnye*. Hangtani tekintetben sem egyezik meg a cseh *pyrjeni*, tót *pyrina* szóval. Nagyon valószínű, hogy a *pörnye* eredeti szókincsünkhöz tartozik és ugyanazon igezőnek a származéka, melynek a *pérgel, pérkel, pörköl, pörzsel, pörzsöl* a továbbképzései. A *pörnye*-beli *ny* momentán képző lehet, eredetibb *m* helyett az *e* pedig egy hajdani *ej* igenévképzőnek kopott alakja. A *pörnye* a pörkölés, égetés eredményét jelöli.

11. *Szablya*. Az összes európai nyelvekben előfordul e szó, a németben *säbel, säbel*, a francziában *sabre*, a szláv nyelvekben *sabl'a, šabl'a* alakban. De lehet, hogy ez összehasonlítás csak véletlen és épen a *szablyában* maradt meg a csatában vágó, szabdaló eszközre az eredeti szavunk. A *szablya* ugyanis a *szab-* = vágni ige participiális alakjának magyarázható, teljesebb *szaboló, szabló, szabla, szabla* helyett.

12. *Tarka*. Lehetséges, hogy ugyanaz, mint a cseh-tót *strakat* „tarka“ (v. ö. *stanje: tanya, stoklas: toklász*), bár mint mondtam e nyelvből alig találunk kölcsönszókat és nagyon feltűnő, hogy épen e tulajdonságnevet vettük volna kölcsön. A Szóegyezésekben (Nyelvt. Közlemények VI. 412.) Budenz az oszjt. *táray* szürke szóval veti össze, összehasonlító szótárából azonban kihagyta.

Most még számolnunk kellene azon szókkal, melyeket kölcsön vettünk ugyan, de nem a szláv nyelvekből, mint Miklosich hiszi, hanem más valahonnan: a törökből, latinból, németből és oláhból. Ez azonban már nem tartozik azon föladat keretébe, melynek a megoldását magam elé tűztem. Lesz más avatottabb, a ki megoldja.

Nem végezhetek Miklosichcsal, mielőtt még egy kérdést ne érintettem volna. Mikl. 956 szláv elemet sorol föl a magyarban. Ezek közül hatvannégyről ugyan egész biztosan tizenháromról pedig némi valószínűséggel sikerült kimutatnom, hogy semmi közük a szlávokhoz; de ha hozzászámítjuk még a máshonnan került kölcsönvételeket is, mégis

nyolczszázon fölül marad olyan szó, melyről semmikép se lehet elvitatni, hogy szláv eredetű. Oly jelentékeny szám ez így is, hogy méltán gondolkodóba ejthet bennünket. Az a kérdés már most, vajjon csakugyan elemei-e ezek mind a magyar nyelvnek? A nyelvekben átment idegen szavak rendszeren élénk világot vetnek azon műveltségi állapotra, melyben a kölcsönvevő nép a kölcsönvétel előtt volt. Az a kérdés, vajjon tekinthető-e ez a rengeteg sok szláv szó mind olyannak, hogy hajdani műveltségünk fokozatának hőmérője lehessen? Mind a két kérdésre az a feleletünk, hogy nem. Vagy tekinthetők-e a magyar nyelv elemeinek az ilyen szók. mint beláka, bodács, bodak, csötör, debre, deget, gagy, gornik, izlot, izsgáncz, kenéz, lemes, pidja stb., melyeket az összes magyarságnak csak egy elenyésző csekély része, talán mind össze csak egy-két helység, de egyetlen irodalmilag képzett, még a tájbeszédnek kincseiben is járatos ember sem fog megérteni? Csak ugy nem tekinthetők, mint nem tekinthetők nyelvünkben meghonosodott elemeknek, midőn valaki németes-magyar zagyva beszéddel csizma helyett *stíflit*, harisnya helyett *soknit*, czukorka helyett *czukellit* mond. Pedig az ilyenektől Miklosich munkája csak úgy hemzseg. Magam kétszázon jóval fölül találtam olyan szót, melylyel csak nála ismerkedtem meg legelőször. Valószínűleg csak ott használják ezeket, a hol magyarok szlávokkal a legszorosabb érintkezésben, összekeveredve élnek. Ép oly idegeneknek vagy még idegenebbeknek érezzük őket, mint akár az astrologia. khémia vagy katekhismus szavakat. Nem tekinthetjük nyelvünkbe behatolt kölcsön-szóknak. Igazi kölcsönszóknak csak azokat ismerhetjük el, a melyek mint asztal, széna, korcsma király, udvar, tömlöcz, közkeletűekké váltak és nyelvünknek, hogy úgy mondjuk, vérébe mentek által. Nagyon helyesen jegyzi meg Vámbéry Miklosichról szólóban: „A magyarok eredete“ művében, hogy kölcsönvett szók és idegen szók között szabatos különbséget kell tennünk. Amazokon olyan szókat kell értenünk, „melyek a nép minden osztályába behatoltak és a nemzeti szók kincsében már polgárjogot nyertek, az utóbbiak közé pedig csak olyanokat sorozunk, melyek vagy mint műkifejezések sorának részei csak az irodalmi nyelvbe tartoznak vagy tisztán helyi természetűek és a nemzeti nyelv közös birtokául nem tekinthetők“.

(402. l.). De azért az ilyen helyi természetű szóknak is megvan a maguk fontossága, természetesen csak nyelvészeti szempontból. A nyelvész a beláka, izgáncz-féle szókat is érdekléssel vizsgálja, mert adalékokul szolgálnak azon hangváltozásbeli tünemények megállapítására, melyeken az idegen szó a magyarba kerültével keresztülmegy.

Levonhatjuk eddigi fejtegetéseinkből tanulságképpen, hogy nekünk az összes nyelvünkbe hatolt idegen szókincset a saját szempontunkból is, de a tudomány szolgálatában, egyedül a valónak, az igazságnak megfelelően újra át kell vizsgálnunk, újra föl kell dolgoznunk. Miklosich nem nekünk, hanem a szláv nyelvésznek akart szolgálatot tenni, midőn kimutatta, milyen elemek kerültek a szlávokból más nyelvekbe és viszont a többi nyelvekből a szlávokba. Érdemes, derék munkát végzett, de a nagy munkában sokszor meg is tévedt. „Die slavischen elemente im magyarischen“ című műve alapvető munka, mert az első, mely igazán tudományos szempontból tárgyalja a kérdést. Ma már azomban több tekintetben elavult. Sok helyen nagyon is kirí járatlansága a magyar nyelv és az újabb nyelvészet terén. Annak, a ki majd ezután foglalkozik a magyar nyelvbe került szláv elemekkel, még egyszer tüzetesen át kell kutatnia az összes szláv nyelvterületet és nyelvünk összes szókincsét. Részletesen ki kell fejtenie, melyek azon szláv szók, melyek a nyelv életébe teljesen behatoltak, vagyis igazi kölcsönszavak, melyek azok, melyek nem általánosan, de az ország nagy részében használatosak és melyek azok, melyeknek használata csak elenyésző csekély körre, a szlávokkal legközelebb érintkező vidékekre szorítkozik. Ki kell mutatnia, melyek régibb, melyek újabb keletűek, melyek biztos és kétes kölcsönvételek. Így vizsgálva a kérdést, sok lesz, a mit az eddigi eredményekből el kell vetni, de bizonyára jó sok lesz olyan is, a mit az eddigiekhez hozzá kell tenni. A nyelvtörténeti és egy lehetőleg teljes tájszótár megjelenése előtt azonban ehhez fogni alig lehet.

HALÁSZ IGNÁCZ.

NÉPETYMOLOGIA A TERMÉSZET ORSZÁGAIBAN.

II.

A nép eszejárása rendesen szűk körben forog, azért nyelvének sem nagy a szókincse. Legkelendőbb fogalmai jelölésére azokhoz a konkrét szókhöz fordul, a melyekhez gondolkozásának tárgya a leggyakrabban szít. Mint a természet gyermeke, többnyire a természet birodalmában leli fel gondolatai megtestesítőjét, sőt magukat a természetvilági elnevezéseket is akárhányszor igyekszik világos és érthető fogalmakkal appercipiálni. Az állatvilág különféle lakóit egyenként meg-meg ismergeti, szíves örömet osztja indigénáinak a polgárjogot, sőt még a vendégként bekukkanó állatokat is nemcsak házával, hanem hazával kínálja meg. Mult alkalommal számos példa állt rendelkezésünkre ennek illusztrálására.

E más világ lakóitól akkor se vonta meg az ember figyelmét, mikor saját világába tért vissza. Még vissza-vissza csengtek az állatok pajtásának fülébe egyes ismerős és már-már megszokott hangok, képzeletében mind felújult ama táj lakóinak emléke és ott is kereste őket, a hol nem voltak, ott is helyt adott nekik, a hol tulajdonképpen se országuk, se hazájuk. A nép nyelvének szókincse, különösbbe pedig e szókincs ama része, mely a nép benső életében még leginkább ki van téve a népetymologia okozta átalakulásoknak, igen sokszor változtatja nem szája íze szerinti alakját az állatvilág ismertebb és szokottabb lakóival. Az az öntudatlanul fellépő ösztön, mellyel a népszellem minden holt szóban eleven értelmet keres, nem egyszer fordult már ama kis világ tarka-barka lakóihoz több világosságért.

De még akkor is, ha pusztán elnevezésre, egy-egy fogalmának jellemzetes megtestesítésére szorult, szintén az állatok birodalmába vezette útja. Onnan hozott magával nem egy odaillő nevet azokra a fogalmakra és eszközökre, a melyek házi s gazdasági élete körére vonatkoznak. Hogy is lehetne el egy jó gazda *kos* vagy *kecskeláb* nélkül, a *bak*-ról meg a *vasmacskáról* nem is szólva. Ugyancsak ottan ötlöttek szemébe sok oly jellemzetes vonások is, a melyeket később

metaphoricus használatlalt egyes betegségek elnevezésére alkalmazott. Ilyenekül a csúszó-mászó, préda-leső férgek nagyon alkalmasoknak mutatkoztak. A javas asszony szemében a daganat *pókká* változik, *békája* indul az embernek a nyelve alatt, *torokgyík* fojtja agyon a gyermeket, sőt még a *rák* is előkerül maró ollójával. Ez utóbbi nevet a népies etymologia még a *rágó* fenével is összefüggésbe hozta.

Az állatvilág e nyelvgazdagító adománya nem maradt viszonzás nélkül. Egyes állatokat emberekre emlékeztető vonásokkal örökített meg a nép, sőt itt-ott majd hogy össze nem tévesztette őket ember társaival is. Arról ezúttal nem is szólunk, hogy a *menyét* vagy *menyétasszony* mi úton módon jött rokonságba ugyanazzal a *meny* szóval, mely a „*menyasszony*“nak is osztályrészéül jutott; azt se bolygatjuk ezúttal, hogy a *macska* honnan nyaláncodta magának női nevét, vagy hogy a *kutya* név hogyan egyeztethető össze egy „ház“-at jelentő szóval. Mindezek réges régen történtek, és inkább eltűntek már mai nyelvtudatunkból mint amaz újabb keltű állatnevek, melyekkel a népi észjárás közelebb akarta őket hozni az ember világához. Egy madarat *Mátyás*nak nevezett el, a medvének meg, profánabb *maczkó* neve helyett *Máté*-val igyekezett nagyobb tekintélyt adni. A halasi ember még csacsiját is emberebb névvel, *Bertalannal* tisztelte meg, Ny. VIII: 86. Székelyországban a farkasnak *Gábor* az ünneplő neve, Ny. II: 426, a nyúlón meg *Bencze* fogott gazdát. Ny. II: 247.

De mindezeknél világosabb nyomok is szólnak még a mellett, hogy az irodalom és műveltség befolyásától men. népnyelv mennyire szereti szókincse érthetetlen részét az állatvilág ismertebb elnevezéseivel kapcsolatba hozni. Hiszen magát az *állat* szót is, különösen ha „asszonyi *állat*“-ról van szó, nem az eredeti „substantia, essentia“, hanem a már fejlődött „animal“ jelentéssel hajlandó egybe kötni. Az állatoknak majdnem minden osztályában talál a nép egy-egy alkalmas kifejezést, mellyel egy meg nem értett szót, vagy akár szórészt megmagyaráz magának. Csak nagyon eltérő ne legyen egymástól a két szó hangzása. A német nyelvbe még eléggé be nem törődött baka ilyen módon cserélte fel az előtte érthetetlen *laufschrift*-ot a magyarosabb *lósít*-tal, és Dugonics szerint ebbe a közmondásba „nekünk is nevetett a *vakló*“ szintén a „ridet *Apollo*“ révén jutott bele a *ló*. Ha

valakire *rátéhenkedünk*, voltaképpen nem a *tehén* szóra képlene gondolni, hanem a lappangásba jutott *tohonya*, *tunyhá*-ra. Így sokkal érthetőbb is a szó eredete. Méltó párja e szónak a *juhászkodás*, *megjuhászkodás*, vagy másképp *megjoházás*. Azt hinnők, hogy a *juh* (mert olyan szelíd az istenadta), meg a *juhász* (igaz, hogy ez már nem olyan szelíd) ólalkodnak e kifejezésben, különben a Borsszem Jankó se mondta volna, hogy „a legvérengzőbb vadak is hogy megjuhozna idővel“ (725. sz.), de még a székelynek se jutott volna eszébe, hogy ha van *juhászdik*, hát legyen *kanászdik* is (Ny. X : 327.). Pedig, ha a régi nyelv tanuságát is meghallgatjuk, arra jutunk, hogy a „belső rész“-t jelentő és ma már jóformán elavult „jonh, joh, gyuh“ szó adott alkalmat erre a félreértésre. Még egy másik szónkkal is megjáratta velünk ez az állat. A *juhszél*, Sopronmegyében „gyuk-szél“, mint már a 16-ik századbéli Erdősi is megjegyzi: „*austrum* audio a quibusdam vocari *juhszél*“ déli szelet jelent, de a hazafias etymologia úgy magyarázta, hogy mint a libalegelő a falu egyik végén, úgy a *juh* is a helység *szélén* van. A népdal is rázengete helyelőleg:

Hej *juhszélre juhász*

Hej két oldalra gulyás!

(Erdélyi Népd. I : 228. 1.)

Mindezekkel szemben az a mindent *eltótosító* etymologia arra vetemedett, hogy a szláv *jug*-gal egyeztetette az érthető magyar *juh* szót! (Ny. III : 364, 506). A *bak* is nem egyszer ugrott nyelvünkbe ily hazafias szándékból. A katonáknál *silbak* (schildwach) és *halbak*, továbbá a *bakszj* vagy *bakrima* (packriemen) kifejezésekben idegen szóknak ült a nyakára, de már a *bakfing*-gel a magyar *bukfenczet* tette csúffá. (Ny. IV : 476).

A meg nem honosult idegen szókon különösen szeretnek az állatok élösködni. Néha párosával, hármasával is rárontanak egyre, a mint a többek közt, az egi püspök latin nevével is meg esett. Amint ugyanis a püspök átutazott egyszer egy falun, valamelyik földesúr inasa megkérdi a bakon ülő huszártól, hogy ki légyen az ura. A huszár egész dignitással adja a feleletet: *episcopus agriensis*. A szolga, a ki természetesen nem értett latinul, a következő szókkal vitte ezt hírül urának: „*eb* is, *kopó* is,

agár is“. (Erdélyi közm.) A *kudarcz* szóhoz is efféle kutya-ety-mológiát fűzött a szájhagyomány. E szerint, midőn eleink 934-ben nagy haddal mentek Madarász Henrik ellen, mert az esztendei adó helyett rühes kutyát küldött nekik csúfságból, még csúfabbul visszaverettek. Ekkor jött divatba a *kutya arcz*, vagyis olyan *arcz*, melyet a *kutya* is szégyellene. (Erd. közm.). De még egy magyar szóra az *esküdtre* is rávicsorította éhes kuvaszunk a fogát. Ennek meg az a története, hogy egy falusi asszonyt, a kinek ügyes bajos dolga akadt, az esküthöz utasítottak és a mint a tett helyére ért, így kérdezősködik: „hol lakik itt az az N. *eskutya*?“ Persze nem értették. Mondja ismét magyarázattal haragosan : „az az *eskutya* no, a ki pénzért *ugat*.“ Így azután megértették. Ny. IV : 565. A macskának is kijutott a helye a szófoglalásban. Belopózkodott a szláv *kosmača*, *kosmatká*-ba és *kosz-macska* nevet adott neki, a *maszka* helyett meg néha *macskát* mutatott a nevető világnak, sőt még a bajai *cisterciátakat* is, kik csak néhány éve hogy ott vannak, *csifracziczák*-ká alakította a nép ajkán.

A szárnyasok egy néhányával is új élet repült egy-két idegen szavunkba. Így nyert magyar alakot és értelmet a *vaggon* helyébe lépő *bagoly* Ny. VIII : 451, sőt még a magyar, de homályos eredetű *boglya* szót is a „*bagoly a*“ magyarázattal akarták régibb tudósaink megeleveníteni (Kreszn.). Tiszaháton nem *futogén*-nel, hanem *fosó gém*-mel töltik meg a mécesst, Ny. VIII : 178., míg Váradon *futagém* a járatos elnevezés. Az az eset is ösmeretes, midőn *halott gém*-nek nézték a faluban a *halott kém*-et. A *riba háló*, melyben a szláv *riba* halat jelent. *liba hálóra* változott, míg a divatból kikopott *Lucza* névből még kitelt egy *Rucza* estéje Ny. IX : 88.

Néha még a mászó állatok is megbotránkoztak egy-két érthetetlen kifejezésen. Ilyen módon tette tönkre a nyelvficzámitó *reichsschatzschein*-t a magyar *rák szattyán*-ja, a *partie'führer* meg *parti féreg* formájú lett egy magyar ajkon. Az írók világabeli embereken is megtörténhetik ez az eset. A *szuszék*, *szú-szék* összetételének van mondva (Mikszáth: Brezói ludak); egy urhölgy szájából előkerült *bók*-ot meg borbély legényi szendeségű udvarlója *pók*-nak magyarázott (Budap. Hirlap. febr. 11.). A halak világából ismeretes a *czethal*-lá vált *tetsz-halott* szomorú históriája, továbbá a *kan csuka*, mely messze hazánktól *kancsuka* néven ijeszti a halandó világot.

De még maga az ember, az emberi lakóhely se maradt menten az állatok jóakaró, de néha terhére is váló látogatásaitól. Sőt épen közöttük huzódtak meg legörömelebb. A jóformán érthetetlen, avagy idegen eredetű személynveket a leggyakrabban még az állatok neveivel szokta a nép apperciálni, és többnyire csakis a névviseelő kényes ízlésén múlik, hogy nem az új bőr száradt rajta. A tulajdonnevekben még legbujábban tenyészik az állatok neveihez füződő név magyarázás. A *Bárány-nyá*, *Tik-ká*, *Rák-ká* változott *Baron*, *Dieck* és *Reich* neveken, avagy a *Hofstetter*-ből vált *Kos Péter*en, és *Seethal*-ból lett *Czethalon* finnyás érzékünk aligha találna megütözni valót. Hiszen *Farkas*, *Medve* meg *Sas* akárhány járkel köztünk ma napság is emberi alakban. De már egynémely állatnak emberi ügyekbe való avatkozását nem a legszivesebben tűrjük el. Példa rá a *Tízökör*, *Barom*, *Lóbör*, *Bakmony*, *Malaczkuski* nevéek, a kik a *Tizetter*, *Parma*, *Löbt*, *Bachmann*, *Matlaskovszki* névtől éppen nem akarnak az előbbieek rovására megválni. A nép ajkától azonban még se tilthatják el őket.

A helynevekkel se vagyunk különben. Ide is eljutott a *Darázs*, *Barom*, *Béka*, *Elefánt*, *Farkas*, *Sasvár*, a néhai *Trais*, *Wurm*, *Beken*, *Levantove*, *Farkisch* és *Schossberg* nevek helyébe. Néha meg egész kis monda füződik az állatnevü helységekhez. *Hodos* helység péld. nevét onnan vette volna, hogy régen iszapos hely lévén, sok *hóda* tartózkodott rajta. *Bogyiszló* meg úgy keletkezett, hogy egy odavaló ember leszúrt egy arra felé tévedt tatárt a lováról. A ló a magyar után ment, ki így kiáltott volna fel: „*no gyüssz ló*“ és azzal a lovat többi társaihoz vitte. Ny. III : 46. Egy „nemes asszony *kabalája* (ló)“ nevü düllő is úgy jutott nevéhez, hogy a tatárdulás idejében ide menekültek az erdőszentgyörgyi nemes asszonyok, és fagallyakból csinált *kalibákban* tartózkodtak a tatárok elvonultáig. Ny. III : 143. Ez állatnevekhez füződő mondák és helynév magyarázatok még amaz ős időkre emlékeztetnek bennünket, midőn állat és ember többet érintkeztek egymással, mint ma, midőn az állatokat még emberi nyelvvel is felruházták. E bizalmas viszony, melyről annyit szólnak a népek állat mondái, sok közös tulajdonságot ismertetett meg a régi emberrel, és még több hasznos tanúság elvonására adott neki alkalmat.

A MAGYAR NYELV EREDETE.

III.

Jellemeztük rövid vonásokban azon eljárást és eszközt, melyekkel a „Magyarok Eredeté”-nek szerzője a magyar nyelv ugor rokonságát megdönteni s török eredetét bizonyítani igyekszik. Mióta utolsó szavunk elhangzott ez ügyben, egész kis vitázó irodalom fejlődött ki, mely a Vámbérytól felvetett kérdést bolygatja. Felszólaltak összehasonlító nyelvtudományunk legjelesebb művelői s kimondottak keményebb vádak, mint én, ítétek lesujtóbban, mint én. Legelsőben is **B u d e n z J ó z s e f** lépett fel V. ellen, megkezdvén az akadémiában ama felolvasások ciklusát, melyeknek célja egyrészt megvilágítani a magyar és török nyelvek viszonyát, tekintettel V. művére, más részről összefoglalni azon okokat, melyeken a magyar nyelv ugor eredetének tétele alapszik. Utána **H u n f a l v y P á l** olvasott fel értekezést arról, hogy „ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?” foglalkozván első sorban V. ethnographiai állításával, melynek kapcsában kiterjeszkedik bővebben nyelvészeti nézeteire is. Leggondosabb részletezéssel bírálta meg eddigelé V. művének nyelvészeti részét ifj. **S z i n n y e i J ó z s e f**, ki a „Philologiai Közlöny” ez idei első két számában apróra vevén V.-nak a magyar grammatika törökösségére vonatkozó bizonyítékait, továbbá mintegy 100 szóegyeztetését dús példatárt állított össze ama tölem is kimondott ítélet igazolására, hogy V. nyelvészeti módszere egyáltalában tudománytalan, sőt hogy eljárása sok helyt a tudomány moráljával sem egyeztethető.

A magyar összehasonlító nyelvészet ezen régi, ismert tekintélyei ellenében találtak olyanok is, kik Vámbéry mellett szállottak sorompóba. **P o z d e r K á r o l y** volt az egyik, kinek ugyan elismerjük nyelvészeti jártasságát, ott hol a perzsa nyelvről van szó, de hogy a magyar nyelvészethez is ért, azt mindeddig egy sorával sem mutatta ki. Pedig nagyhangú s a szakértők nézetével épen ellentétes az ítélet, melyet V.-ről és művéről nyilatkoztat: „**H i v a t v a v a n — ú g y m o n d —** az a munka, korszakot alkotni és szerzője döntő szót mondani ott, hol nyelvünknek és

rokonainak viszonyáról van szó. Oly tudományos apparatus (!), oly részre hajlatlanság (!) gerjeszt tiszteletet és nyeri meg az olvasó rokonszenvét, a milyen ebben a könyvben (t. i. V. művében) található“ (l. Phil. Közl. VII : 48. l.). Nem szólhatnánk kiméletesebben Pozder e szép phrasisairól, mintha azt mondjuk, hogy nem tudományos meggyőződésének, hanem mestere iránt való lelkesülésének kifolyása, mit különben maga sem titkol, a mennyiben lejjebb egész őszinteséggel elmondja: „elfogúlva szólok e műhöz“ (49. l.). Bizonyítja ez állításunkat az is, hogy azon a téren, hol P.-nek valóban lehet tudományos meggyőződése, vagyis a perzsa nyelvészkedés terén maga is ki mutat több hibát V. művében, úgy hogy valóban csodálkoznunk kell, hogy miként bízhatott meg annyira ezek után V. altaji összehasonlító nyelvtudományában. A török-magyar nyelvrokonság másik vitatójának nevét jóakarattól elhallgatjuk e helyen. Czikke, melyben az ugor-magyar összehasonlító nyelvészettel haragját érezteti „Éthnológiánk módszerei“ czímen jelent meg a Phil. Közl. ez idei 2. füzetében. Ebben megtanítja előbb a világot, az inductiv és deductiv, objectiv és subjectiv módszerek mivoltára, azután kimondja a szentenciát, hogy az ugor-magyar összehasonlító nyelvészet deductiv-subjectiv módszerrel dolgozik, míg az inductiv-objectiv módszert a magyar nyelvtudományban egyedül V. követi; végül összehasonlítja nyelvészeink tusáit Chartago és Róma harczával, Chartago a régi, Róma az új (t. i. török-magyar) nyelvészeti irány s szerény szavakban így fejezi be mondókáját: „én pedig azt képzelem, hogy az öreg Cato vagyok, ki a római senatusban (értsd: a magyar nyelvtudományban) azzal végezem beszédemet (értsd: így ítélek): Censeo Chartaginem (értsd: a magyar-ugor nyelvtudományt) esse delendam.“

A tudománynak nem lehet feladata mindazok czáfolgatásával foglalkozni, kik valamely szakba vágó kérdéshez kellő tájékozottság nélkül mernek szólani. Azért jó lelkiismerettel tehetjük, hogy a két utóbb említett cikkekre többé nem reflectálunk; sőt Szinnyei értekezése után fölöslegesnek tartjuk e helyen Vámbéry tételeire is részletesen kiterjeszkedni. Hiszen az olvasó fentebbi fejtegetéseinkből is eléggé láthatja, hogy mennyi értéket lehet nekik tulajdonítanunk s ha épen gyönyörűségét találja V. egyéb

nyelvészeti botlásainak kimutatásában bővesbőven található ilyeneket a Phil. Közl. ez idei első két számában, vagy még inkább Budenznek egy nemsokára megjelenő, ide vonatkozó értekezésében. A magyar nyelv ugor eredete sokkal inkább felül áll a kétségen, hogysesem a mi bizonyításunkra, vagy védelmünkre szorúlna. De föltéven, hogy igazsága mégis megingatható lenne, kérdés lehet-e a törökségben azon nyelvet keresni, melyhez a magyar a szorosabb rokonság szempontjából sorakozhatnék. V. azt itt kereste a nélkül, hogy számot vetett volna azon leküzdhetetlen nehézségekkel, melyek e nyelvek egyeztetését különösen hang- és alaktani szempontból gátolják. Csak egy-kettőt akarunk ilyen felhozni. Nemcsak a törökségnek, hanem a hozzá legközelebb álló mongol-mandzsú nyelvcsoporthoz is jellemző sajátása, hogy *l, r, v, n* hangokkal kezdődő szók nincsenek benne, vagy a mennyiben vannak, positive kimutatható, hogy aránylag újabb keletűek. Már most ha V. a magyar nyelvet csak számbavehetőnek is tartja a törökséghez való szorosabb rokonság szempontjából, nem kellett-e volna előbb kimutatni, hogy mikép történhetett mégis, hogy a magyarban oly nagy számú nyelvészeti tekintetből fontos szó van, mely *l, r, v, n* hangokkal kezdődik (pl. *lesz, lélek-, ront-, rág-, vág-, vággy-, néz-, nyel-* stb.). Hiszen ha a magyar török eredetű nyelv okvetetlenül be kell hogy bizonyúljon, hogy valamikor e szókezdők iránt nem volt hajlandósága, a mint ezt V. az oszmanlira be is bizonyítja, hol *limun*: czitrom, *ruze*: böjtöl helyett ezt mondják: *ilimun, uruz* (226. l.) Mért nincs a magyarban is *lélek* helyett *ilélek*, vagy *rág-* helyett *irág*, mikor más esetekben (pl. a két mássalhangzós szókezdetnél, v. ö. *dolog*, e. h. *dlug, karajczár, goróf* stb.) igenis érvényesül a hangtani hajlandóság. — Vagy vegyünk egy a törökséget jellemző más hangtani tulajdonságot, pl. az úgynevezett „hangszín-illeszkedés“-t. Minden török vagy mongol dialektusban kisebb-nagyobb tökéletességgel mutatkozik a törvény, hogy nehéz magánhangzó után (*a, ä, o, ö*) csak ugyanazon nehéz, vagy a megfelelő könnyű magánhangzó (*l, í, u, ü*) állhat viszont, mely szerint pl. a jakutban *a* hang után nem következhetik *o, u* hanem csak is *a*, vagy *l*; *o* után nem *a*, vagy *l*, hanem csak *o*, vagy *u*. Ha a magyar csakugyan

török nyelv, vagy dialektus, mutassa ki V. ott is legalább nyomát ezen specialis török törvénynek. — A hangsúly minden török nyelvben a szó vége felé van, mutassa ki V., hogy ez valamikor a magyarban is így volt, amint az ugor-magyar nyelvészet be tudja bizonyítani a hangváltoztatások, különösen a hangkopások tekintetébe vételével, hogy a hangsúly eredettől fogva a szókezdeten volt. A törökségben, valamint az egész keleti altajságban nincs nyoma sem a tárgyias igeragozásnak, a magyarban ellenben fontos szerepe van. Honnan vette a magyar e sajátságát, átvétel útján-e az ugoroktól? A nyelvek története nem mutat rá példát, hogy valamely idegen nyelvkör hatása még efféle eredményekben is nyilatkozhatik. Nem kötelessége-e V.-nak a maga szempontjából kiindulva kimutatni, hogy a tárgyias ragozás a szorosabb török nyelvrokonság alapján is értelmezhető? Ezen s több más hasonló nehézségeket kellett volna előbb elosztatnia V.-nek s csak ezután juthatott volna azon kérdéshez, vajjon nem jöhet-e a törökség is számba a magyar nyelv szorosabb rokonsága meghatározásánál. Ezen kérdésre megkaphatta volna a helyes feleletet, ha lelkiismeretesen mérlegeli az ugor rokonság mellett és ellen, valamint a török rokonság mellett és ellen szóló okokat és pedig nem azon csekély apparatussal, melyet jelen műve tüntet fel, hanem beható, alapos tanulmány alapján, továbbá, ha egész eljárása elfogulatlanul s kutatása tudományos módszerrel történik. Más eljárás, mint az ilyen, méltatlan is azon nagy hírhez, mely V. nevéhez fűződik.

S ezzel befejezhetnők e nekünk is kellemetlen bírálatot, ha azon kedvezőtlen fogadtatással, melylyel e mű a szakértők körében találkozott, nem állna oly kirívó ellentétben azon rendkívüli lelkesülés, melylyel a sajtó s reklamja következtében a közönség is fogadta. Nálunk mindenesetre igen örvendetes jelenség, ha valamely tudományos kérdés a közönség általános érdeklődését vivhatja ki, de sok okunk van hinni, hogy jelen esetben ezen érdeklődés nem tisztán a tudás kívánságából eredt, hanem onnan, hogy a kérdés megoldása a közönség tetszésének és sympathiájának megfelelt. Pedig tetszés és sympathia szerint ítélni valamely tudományos kérdésben, legenyhébben szólva igen gyermekes

eljárás. Még mielőtt megjelent volna V. műve, már hangzottak a dicsőítő phrasisok s a vész hírei az eddigi nyelvtudományra, mikor pedig elhagyta a sajtót, napi lapjaink hangja valóságos örömujjongás volt. mintha a nemzet valamely nyomasztó teher súlyától szabadult volna meg s a megszabadító V. lett volna. Meggondolták-e azok az „irodalom-ismertető“ urak, mit cselekesznek akkor, midőn valamely tudományos kérdésben, kellő ismeret hiányában, csupán a „nekem így tetszik“ elvéből indulva ki ítéletet alakitának s ezen meg nem okolt ítéletet, mint pozitív tudományos eredményt, mint kész igazságot hirdetik a jó részint csakis tőlük tanuló laikus közönségnek? Helyes-e a népszerűség hajhászása ott is, hol tisztán tudományos ügyről van szó? Nem inkább egyezik-e az a sajtó méltóságával és feladatával, hogy olyan tudományos igazságoknak is elősegítse és terjessze általános ismeretét, melyek esetleg egyesek hiúságával, vagy elfogultságával ellentétben állanak?

Jól illik Vámbéry munkájára a mondás: „Parturiunt montes etc.“; mert bár nagy port vert fel, voltaképen az összehasonlító nyelvészet haladására legkevésbé sem hatott s összes jó eredménye nyelvészeti tekintetből legföllebb abban van, hogy nyelvészeink ezentúl több figyelmet fognak fordítani a törökség tanulmányára, nem ugyan mint a magyarral szorosabb rokonságban levő nyelvre, hanem mint az általános altaji összehasonlító nyelvészet szempontjából igen fontos és tanulságos ismeretanyagra.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MAGYAR NYELV LIQUIDÁIRÓL.*)

A magyar nyelv hangjai még nincsenek tudományos alapon osztályozva. Az idegen nyelvek hang-physiológiáját alkalmazzuk a nélkül, hogy a közte és a magyar nyelv hangjai közt előkerülhető különbségeket számba vennők. Innen magyarázható az a sok ingadozás, tévovázás, mely az egyes hangok eredetének különböző módon való felfogásá-

*) Egyúttal felelet Szilasi Mórnak a Ny. XI. 67. lapján, továbbá „A hosszú mássalhangzók“ cz. helyreigazításában foglalt kérdésére. Ny. XII. 80 lap. K. I.

ban nyilatkozik, és így eshetik meg az is, hogy képzésük módjára különböző és csak látszólag azonos hangokat más nyelvekéivel összezavarunk és egynek tartunk. Ez az eset történt meg egy magyar liquidával. Számkivetettük az öt megillető helyről pusztán azért, hogy más nyelvek hasonló hangjával egy rangban legyen; megtagadtuk tőle valódi származását, hogy azonosíthassuk idegen nyelvek ugyanolyan hangjával.

Az indogermán nyelvcsalád hangjait ujabban Sievers, a jelenkor legkitünőbb physiologusainak egyike, osztályozta legtökéletesebben. *) Az összes hangokat két nagy osztályba sorozza. Azoknak a hangoknak, melyek a gégefőben keletkeznek *sonore*, a melyek pedig a szájban (ansatz rohr) jönnek létre *geräusch laute* nevet adott. Az előbbi csoport a magánhangzókat, továbbá a liquida *l*, *r* és a nasalis *m*, *n* hangokat, az utóbbi meg a többi hátra levő mássalhangzókat foglalja magában. Ezúttal a liquidákat vesszük számba. Az indogermán liquidák e hagyományos felosztása alapján a mi nyelvünkben is csak kettőt szokás megkülönböztetni. Pedig van még egy harmadik liquidánk is, melyet egész jogtalanul a spiránsok közé soroztunk, mert más nyelvek is úgy tettek. E kitagadott magyar liquida a „j” hang.

A liquidák tudvalevőleg úgy állanak elő, hogy a nyelv akadályt képez a gégefőből kibocsátott hang előtt, és a szerint a mint más más helyzetbe jut a nyelv, kapjuk a különböző liquidákat. Így ha nyelvünk hegye a szájüreggel, még pedig a felső foghússal jön érintkezésbe, *l* hangot nyerünk, ha pedig nyelvünk hegye az alsó foghúst érinti, származik az *r*. Mi történik a *j* kiejtésénél? Ez is ép úgy a gégefőben keletkezik, mint a másik két liquida, csak hogy míg az *l* és *r*-nél a nyelv *hegyével*, addig a *j* kiejtésénél a nyelv *hátával* képezzük a hangot. Továbbá az előbbieknél a foghússal, a *j*-nél meg a szájpadlással jön a nyelv érintkezésbe. De mindhármát jellemzi, hogy képzésükkor a légnyel szorosan elzárjuk a szájüreget az orrüregtől. Egészen másképp ejtjük ki az indogermán *j*-t. Ennél a nyelv és szájpadlás közt sokkal szűkebb nyílás támad, úgy hogy nemcsak egyszerűen keresztül bocsátja a hangot mint nálunk történik, hanem a sűrűlódás következtében még egy másik hang is keletkezik. Ez különbözteti meg az indogermán *j*-t a miénktől, és ezért az spiráns, a magyar meg liquida.

De vannak még más bizonyítékaink is. A liquidák (árja *l*, *r*), a mint Sievers felosztásából eléggé kitűnik, a vocalisokkal tulajdonképpen egy csoportba tartoznak (l. Sievers könyvének különösen 27. és 41. lapját). Pusztán helyzetük által válnak mássalhangzókká. A *rit-tu* és *han-dl* szókban,

*) Grundzüge der Phonetik von Eduard Sievers. Leipzig 1881.

p. az *n* és *l* ép oly vocalis természetű, mint a *rit-te* és *hün-de* szókban az *e*. A vocalisok és liquidák közt levő különbség csakis a nyelv különböző articulációján alapszik. A szláv nyelvekben valósággal pótolják még a mássalhangzókat. A mi *j*-nk is nagyon közel áll a magánhangzókhoz. Magánhangzói természetét az is bizonyítja, hogy éppen ott keletkezik, a hol az *i*: a szájpadról közepe táján. Voltaképpen reducált *i*-nek tekinthető, ép úgy, mint az angol *w*, mely az *u*-val van közel rokonságban. Kiejtése sem nagyon különbözik az *i*-étől, úgy hogy ha *paizs* helyett *payzs*-ot mondunk, a *j* hangot ez utóbbinál csak gyengébben, súly nélkül ejtettük ki. Ha pedig más vocalisok mellé kerül a *j*, diphtongus számba vehető hangok állanak elő, a minthogy a magyar *ganaj*, *taraj*, *fahaj* szókban levő *aj*-t annak is vesszük. A finn nyelv *j*-je valószínűleg szintén ilyen természetű, és Genetz éppen a *j* félvocalis voltára hivatkozott, a mikor az *ai*, *ei*, *oi* stb. diphtongusokat *aj*, *ej*, *oj*-nak akarta íratni.*) Sievers is említ egyébiránt egy félvocalis szerepű *j*-t, vagy a mint ő nevezi, consonanssá süllyedt vocalist. Ilyen félvocalis az angol *w* is, mely úgy viszonylik a spirans *v*-hez, mint a magyar *vagy* is liquidá *j* az indogermán spirantikus *j*-hez.

A *j*-k e különböző volta mellett hathatósan szólnak még a liquidák természetéből folyó egyes hangtani sajátosságok, melyek mind az indogermán, mind a magyar nyelvből egyaránt kimutathatók. Ez az úgynevezett liquidatio, és abból áll, hogy a magánhangzók magukhoz vesznek egy részt az utánnok következő liquidából és ez által a vocalis megnagyobbítja a maga időmértékét a liquidák kiejtésével járó morával. Sőt néha egészen magába is olvasztja, illetőleg magánhangzói elemére bontja a liquidát. Ilyen módon történt az *l* kiesése a *vóna* (volna), *ócsó*, *aóma* (alma) stb. szókban. Az indogermán nyelvekkel közös ugyan e sajátosság, csakhogy míg azok, pusztán két liquidájuk lévén, az *l* és *r* előtt nyújtják meg a vocalisokat, addig a magyar nyelv, melyben a *j* is rendes liquidá, mind a három hangja előtt feltünteti ezt a megnyújtást.

Az indogermán liquidatióra vonatkozólag a többek közt Homér nyelvéről is kimutatták,**) hogy azok a nyújtott hangok, melyek többnyire liquidák előtt fordulnak elő, nem etymologicus hosszúságok, hanem ép a liquidák természetéből magyarázódnak: „diese erscheinungen haben ihren grund sowohl in der natur der dauerlaute, die einst mit einem besseren lautgehalt ausgestattet waren, der auch

*) Versuch einer karelischen Lautlehre. Arvid Genetz. Helsingfors.

**) Homerische Studien von Hartel. Sitzungsberichte der Wiener Academie. 68-ik kötet.

die aufsaugung oder vernichtung eines voraus anlautenden consonanten sattsam erklärt, als auch in die feinheit der gr. ohren, welches kurzen vocal mit dauerlaut noch als länge zu empfinden vermochte.“ A lett nyelvre nézve is áll ez, p. *bárt* schelten, *kárt* hängen e helyett *bart*, *kart*. Sőt Hartel a germán nyelvek összes újabb phasisaira alkalmazza e tételt. így p. az alsó-ausztriai *oart*, *boart*, a bajor *förn*, *pörn*, továbbá az előttünk ösmeretes *voar*, *zoarn*, *gwoarn* (geworden). *voart* stb. A szanszkrit nyelvben még szabályosabban van meg a liquidatio (l. Zur geschichte des indogermanischen Vocalismus von Johannes Schmiedt). E nyelvről írja, hogy „die beiden zitterlaute *r* und *l* haben gleich viel stimmton und fähigkeit ihre dauer in der aussprache zu verlängern. Diese beiden eigenschaften fallen vermöge der dem *r* und *l* allein eigentümlichen vibrierenden articulation (l. II. k. 1. s köv. lapok).

A magyar liquidatio e szerint egy hanggal, a *j*-vel gazdagabb, pedig ezt is csak egy nyelvjárásból, a debreczeniből, sikerül egyelőre kimutatnunk. A debreczeni dialectusleírásánál (Ny. IX : 160.) már röviden megemlítettem azt a tájnyelvi sajátsgot, hogy az *a*, *e*, *o* és *ö* hangok közvetlenül *l*, *r*, *j* hangok előtt, és ha utánuk még egy mássalhangzó következik, megnyúlnak. E töredékes megjegyzés a liquidák physiologiai természetéből önkényt következtetve, a következő szabályllyá kerekíthető ki: a magánhangzók, vagyis az *a*, *o*, *e*, *ö* hangok (az *u*, *ü*, *i* megnyújtása összeesik a hosszúsággal), közvetlenül a liquidák előtt mindannyiszor *ā* (aa), *ō* (oo), *e* (ee), *ö* (öö)-vé nyúlnak, valahányszor csak a mássalhangzók ugyanazon szótagban maradnak. Úgy látszik, hogy az indogermán nyelvek némelyikében is a magyarhoz egészen analog esetben állott be a liquidatio. Schmiedt f. idézett művének 203. lapján az *r* előtt levő vocalist azon esetben nyújtatja meg „wenn hierauf ein anderer consonant folgt.“ E megnyújtott hangok nem tévesztendőek össze a hosszúakkal, vagyis *a* az *ā*-val, *o* az *ō*-val, *e* az *e*-vel és *ö* az *ö*-vel. Az előbbieket szájállásra nem különböztetik a rövid hangoktól, *a*-nak olyan a szájnyílása mint *ā*-nak stb., míg a hosszúaknál zártabban hangzanak. E szabály szerint tehát így nyúlnak meg a liquidák előtt levő vocalisok: *nyāl*, *nyēr*, *hāj*, *fēj*, szintűgy ha mássalhangzó követi, azaz ha ugyanazon szótagban marad a liquida pl. *fāl-ba*, *hāj-nak*, *nyēr-te*. Ellemben, ha más szótagba kerülnek e hangok, megszűnik a liquidatio, pl. *ha-jam*, *ha-junk*, *ha-jas*, E szabály természetesen nemcsak ragok előtt, hanem magában a szótőben is érvényesül, pl. *fārk* de *fa-rok*, *sa-rok* és *sark*, *dār-vak* ellemben *da-ru*, *fāl-vak* és *fa-lu*, *āj-kam* és *a-jak*, *ba-j-som* és *ba-jusz*. Az idegen szók sem tesznek kivételt. (E megnyújtás tehát nem csak akkor áll be, ha a ragtalan névszóra mássalhangzóval kezdődő, azaz másodlagos rag kö-

vetkezik, mint Szilasi úr soraimból kiolvasta. Ny. XI: 67). De szóljanak magok a példák.

1. **J.** Az előtte levő magánhangzó megnyúlik, ha szót végez, pl. *baj, faj, gaj* (galy). *haj, raj, vaj, zaj, fej, tej, di, szij, foj* (foly-), *mój, tőj*; vagy ha mássalhangzó követi, azaz nem articuláljuk külön a liquidától, pl. *baj-nok, haj-du, hajt, szakajt, szalajt, sajt, szájkó, fajzat, majd, fejt, sejt, bojt, röjt, böjt* stb. Ellenben, ha külön articulatio által elválasztjuk a liquidát a vocalistól, nem ejtjük ki többé hosszan, pl. *ba-jom, ha-já, va-jás, za-jós. fe-jék, se-jém* (selyem) ellenben *sej-mes, te-jés* ellenben *tej-be* stb.

2. **R.** Szintén az előbbihez hasonló esetben nyúlik meg, pl. *bor, kör, por, sor, hat-szor, tor, sőr, per, bokor, csokor, ökör, gödör, ötször*, vagy ha nem megy át a liquida a következő szótagba, pl. *harcz, kard, fikarcz, sarcz, kert, erdő. nyérni, bors, borz, körső, porc, borsó, kormány, torna, örvény, törvény, ürge, fúrge*. Ellenben, ha külön articuláljuk, így ejtjük ki: *bo-ros, ko-ros, po-ros, sö-rös, tö-rök* ellenben *tör-tem, ve-rek* és *ver-tem, to-rony* és *tor-ma, ko-rom* és *kor-mos, hétszer* és *sze-res, szür-ke* és *szü-ret, fúrge* és *fü-rög* stb.

3. **L.** Azon módon követi az előbbieket. Így pl. *bal, dal, hál, fál, nyál, csel, kél, csetel, bomol, oszól, tol, akol, fül, sül*; továbbá *falt, nyált, halka, aszálni, kelt, szelt, télt, bélélt, területve* stb. Ha pedig más szótagba került, szintén nem áll be a liquidatio, pl. *ba-log* és *bal, fa-lánk* és *fal, hata-lom* és *hatal-mas, una-lom* és *unal-mas, öl-be* és *ö-lembe, tel-kes* és *te-lek* stb.

Íme ezek a liquidatio összes esetei. Példáim kivétel nélkül a debreczeni nyelvjárásból valók, mert más vidékbeli közlések tudtommal fel se tüntetik e sajátságot. Pedig alig hihető, hogy el ne volna több vidéken is terjedve. A nyelvjárások leírói és a népnyelvi adatok gyűjtői vagy figyel-mükre se méltatták e csekélységnek látszó jelenséget, vagy a mi még valószínűbb, nem is jutottak e liquidatio létezésének tudatára sem. Tömlő Gy. nagybányavidéki újabb közléseiben sok helyt jelölve van e megnyújtás, sőt már Kriza is említ néhány példát a Vadrózsákhöz csatolt leírásában. E liquidatio aligha nem általános egész Erdélyben és talán nem csalódom, ha Szász Károly *terpedt* kiejtését is erre vezetem vissza. Mindenesetre óhajtandó volna, ha a népnyelvi adatok gyűjtői erre is kiterjesztenék figyelmüket, hogy pontosabban meg lehessen a liquidatio eseteit és törvényeit állapítani.

I R O D A L O M.

Tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből, kiadja Simonyi Zsigmond. 1., 2. és 3. füzet.

E tanulmányok első füzetei nagyrészt oly dolgozatokat tartalmaznak, melyek már a Magyar Nyelvőrben megjelentek, de találkoznak benne több figyelemre méltó dolgozattal is, melyek csak itt jelentek meg; s a kiadó igéri, hogy később, ha a társaság megerősödik, a maradandóbb érdekű és értékű dolgozatokat csakis ezen gyűjteményben fogja megjelentetni, melyet időhöz nem kötött füzetekben folytat.

A Nyelvőrben közlött dolgozatok közül itt is megjelentek Munkácsi Bernát és Szántó Kálmán „Nyelvemlék-tanulmányai“; a nyelvjárás leírások közül: „A moldvai csángók nyelvjárása“ Munkácsi Bernáttól; „A debreczeni nyelvjárás“ Kúnos Ignácztól és Guttenberg A. P.-tól; „A Szatmár városi nyelvjárás“ Fülep Imrétől; „A kecskeméti nyelvjárás“ Szántó Kálmántól; „Erdélyi kisebb nyelvjárások“ Kúnos Ignácztól; „Az esztergomi nyelvjárás“ Scheiber Zsigmondtól; továbbá „A hosszú *é* a nyelvjárásokban“ Szántó Kálmántól.

Csakis itt jelent meg „A nógrádi nyelvjárás“ Oláh Bélától, melyben különösen azt fejt ki, hogy ezen rendszeren palócznak nézett nyelvjárás mennyiben különbözik az igazi palócz beszédétől. Az eltérő sajátságok különösen a kiejtésre szorítkoznak, amennyiben a palóczok diftongizálása ellenében a nógrádi a hangzót megnyújtja; a szövégi mássalhangzót nem szereti elejteni, s az *é* helyett *ö*-t sohasem használ, mint a palócz szomszéd.

Négyesi László közöl hangtani adatokat a szentesi nyelvjárásokból, ahol egy és ugyanazon községben két különböző nyelvjárás dívik: mást beszélnek a katolikusok, mást meg a reformátusok. Ez érdekes jelenségnek az az oka, hogy a katolikusok más vidékről származtak ide. Történeti tény például, hogy Szentest a török világban tisztán reformált nép lakta, a katolikusok csak később, főleg a mult században telepedtek oda a felsőbb vidékről. Eredeti nyelvjárásukat magukkal hozták, s meg is őrizték főleg a hangtani sajátságokat, úgy hogy csak elvétve hallani egyet, a ki a másik felekezeti nyelvet beszélné. A reformátusnak nem szíp a matyó pápista beszéde; a katolikus meg csúfolja a vaczér kálomistát, mert az úgy mondja, hogy „szína, víka, rípa, líka, dorót, goróf, geréta, girifli, palajbász.“

Énekes Imre egri nyelvsajátságokat ismertet. Az egri paraszt nyelve többféle nyelvjárás hatását viseli magán, mivel érintkezik mind a palóczsággal, mind az alfölddel.

Körülötte magyarosodott sváb falvak is vannak s közel lakik a matyó népség. Mindezeknek nyelve hatással volt az egri nyelvjárásra.

Az értekező részben találkozunk T. Mészáros István tanulmányával A határozó-igeneves összetételek természetéről, mely a Nyelvőrben is megjelent. Továbbá Kúnos Ignác értekezik az iker-szókról. Ezen játszi kifejezések leggyakrabban a nép nyelvében találhatók, mert a nép igen szereti a rokon hangzású és jelentésű szavakat összekötni, vagy ha egy kedves szavának nincs rokon hangú mása, csinál magának. Sok régi szó csakis ily összeköttetésben maradt fenn, milyen az *ija-fija, apró-cseprő, csűr-csavar*; némelyiket pedig ma már nem is értjük. Az ikerszókat két csoportba kell osztanunk: a hol a mássalhangzók és a hol a magánhangzók változtatása játszik szerepet. Ahol a mássalhangzók változása játszik főszerepet, ott külön csoportot alkotnak azon ikerszók, melyekben két rokon hangzású és jelentésű szó van párosítva, úgy hogy egymással rímelnék: *nyal-fal, ázik-fázik, csetlik-botlik*. Más ikerszókban vagy a kezdő mássalhangzó változik, vagy az alap-alakhoz egy hozzájárul, vagy belőle egy elmarad: *csonka-bonka, elegy-belegy, öt-föt*. Ahol a magánhangzók változása játsza a főszerepet, ott az alapszó magánhangzójának hangrendje változik meg: *ripeg-ropog, direg-dörög, gyíngy-gyöngy*. Végül külön kell csoportosítanunk azon ikerszókat, melyek ma már egészen érthetetlenek: *heble-hubla, zelle-felle*. Ezen iker-szók nál a nép mindig a könnyű kiejtésre törekszik s csakugyan az ikerszók kezdőbetűje kevés kivétellel mind ajakhang: a *v* betű mint anorganikus hang legfőllebb háromszor fordul elő, az *m* ötben, az *f* hétben, a *b* pedig negyvenben. Végre ily ikerszók-ból kell származtatnunk a *Pista, Panna, Bandi* neveket, v. ö. *ista-pista, Fulcsa-Pulcsa, Zsuzsi-Buzsi*.

Ugyancsak Kúnos Ignác ismerteti Csokonai nyelvét, különösen megvédi Haraszi vádja ellen, ki „vörös sipkás neolog“-nak nézi e különben „vastagnyakú orthologust“. Igaz, hogy Csokonai újított, de hogyan? Három forrásból merített ő: 1. régi, törzsökös eredetű szókat elevenített fel; 2. alkotott szókat a nyelv rendi és törvényei szerint (per analogiam); 3. a provinciális (táj) szókat felvette az irodalomba. A tájszókra nézve felhasználta minden vidék szavait, de különösen a debreczeni szókat és sajtáságokat, melyek a debreczeni Csokonaira vallanak.

Vikár Béla „Újra a fosztó képzőről“ címmel észrevételeket tesz Joannovics Gy. a Ny. III: 127. és IX: 321. megjelent tanulmányaira, és helyreigazítja azt az állítását, hogy mellékeveket alkot nevekből és igékből, a mennyiben a *-talan* képző csak névszóhoz járul. Ez alkalommal Simonyi Zsigmond, a társaság vezetője, kifejti e képző szárma-

zását és használatát. Alaprésze e képzőnek a *-t*, de mai nyelvérzékünkre a *-lan*, *-len* époly szükséges, ha nem szükségesebb, mint maga a *-t*. Eredetileg csak névszókhoz járult, de ma már határozott kategóriává fejlődött nyelvünkben az igéből való fosztó képzés. E szavak kezdetben nem voltak egyebek, mint *-t* végű nomen verbale-k, s ehhez járult a fosztó képző; így *várattan* = **várat-tlan*, *véletlen* = **vélet-tlen*.

A füzeteket a vezető „Feladat“-ai zárják be.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK. /

Czéhszabályokban talált nyelvadatok.

IV.

C z i z m a d i a s á g.

(M.) A vépi csizmadiák 1779-ki czéhszabályában és sok másében az mondatik a remekről, hogy az *sokba ne teljen* (= költséges ne legyen).

(M.) A nyitrai csizmadiák 1716-ki czéhszabályából:

Remek: egy tisztességes *horgas szarvas* csizma. tisztességes *horgas* papucs, és deli csizma, mind az hármat karmazsinbul, az *karmasint* pedig *megfaragni* (tartozik), az melyből a remeket szabja.

Ha az *inas apród* vagy tanuló négy esztendőit kitölti.

(M.) A ráczkevei csizmadiák 1697-ki czéhszabályából:

Bejáró mester. — Remek: Egy pár papucsot *kapczástu* csináljon. — Szabados legyen a mestert leültetni (= abszeten, állásából). — *Lába-béli*. — *Üstükvonás* vagy háboruság.

(M.) A técsői czizmadiák 1697-ki czéhszabályából:

Ha a csizmadia az ő czéhekben *akarnd magát adni*, az ő elegendő mesterségében megpróbáltassék, egy kordoványt vévén, az melyből egy tisztességes *horgas* csizma, egy pár *papucs kapczával* együtt toldás nélkül kiteljék.

(M.) A szigeti czizmadiák 1654-ki czéhszabályából:

A próbamú legyen egy karmasin *papucsi kapczástu*, egy sarkantyú helyes *deli csizma horgas talpú*.

A csizmadia mester az ő művéhez szabadon *bört készithessen*, de piacra ne *timárkodhassék*. — *Belletlen* csizma. — *Czap* bőr, kecske bőr, juh bőr.

A csáti csizmadia czéh 1720-ki szabályaiból:

Ha az mesterdarabokat megcsinálja, tartozik egy tisztességes mesterasztallal négy tál étkekkel. Első tál éték tisztáborssal *sárkoncsokkal szegy földarabokkal*, két kappan hozzája.

Az második tál éték sült lészen. Az harmadik tál étel káposztás hus bors szemmel meghintve, negyedik tál étel ris-kása lészen *trágyászva* lészen.

(E.) A nyitrai csizmadiák 1796-ki czéhszabályából:

Próbája lészen egy pár csizma magas sarku és egy pár *deli* fő embernek való.

(A boldogasszonyi csizmadiák 1756-ki német czéhszabályában ez áll: ein baar *delli zischman*.)

(E.) A nagyszombati csizmadia mesterlegények 1674-ki rendtartásából:

Megtudjon csinálni 2 pár papucsot egy nap és ha *kapczát* kölletik csinálni egy nap 4 párt és ha *száros* csizmát egy párt.

Az *kéreg csinálás* (ára) a legényé legyen, de úgy, hogy az talpa alá uj bőrt megcsináljon, mert ha talpat csinál az sarka alá, fele legyen az mesteré.

Ugyanazok 1705-ki rendtartásából:

A mester legény szabott szárbul 3 pár öreg csizmát megvarjon két nap. Asszony-embernek valót *megbéllet karrájjal* 1 nap 2 párt. Ha *papocsot* csinál, egy nap 2 párt, ha *kápczát* egy nap négy párt.

Ha a legények egymást megbirságolják, fele az *puskába* tétessék. — A gyűjtött pénzt a dékány a *perselyben* tégye.

(E.) Miskolczi csizmadiák 1754-ki czéhszabályából:

Remek: Első egy pár karmasin csizma, másik pár viselni való papucs, harmadik egy pár *kapcza* a minémüket a czéh fog praescribálni egy varrással *sima sarkú* toldás nélkül, sohol a varrásra ki ne tessék.

(E.) A csókakői csizmaziák 1752-ki czéhszabályából:

Remek: Egy pár vörös szép; uri embernek *török patkóra* való karmacsin csizma.

(E.) A gyöngyösi csizmaziák 1743-ki czéhszabályából:

Ha a czéh mestereknek valahová utjuk lenne, tartoznak *magok képebelit* az öreg mesterek közül beadni.

(E.) A székes-fehérvári csizmaziák 1738-ki czéhszabályában a mesterdarab ez: Karmazsinbul készítettett egy pár kapcza és egy pár papucs. — Egy záradékban, mely 1761-ben kelt, e mesterdarabokról azt mondja a czéh, hogy „ritka, hogy pénzre fordítandók lehessenek.“ Azért rendeli: remek legyen ugymint: vörös karmazinbul férfinak elkészítendő egy pár *magyar csizma patkó alá* való, ismét karmazinbul egy pár *topánko stéklire*, harmadik darab: vörös kordoványbul asszonynak való egy pár *síkos csizma* hasonlóképen *patkó alá*.

(E.) A holicsei csizmadia czéh 1732-ki czéhszabályából:

A mely legény bé akarja magát adni czéhünkbe, vegyen karmasint akár sárgát, akár vöröset és csináljon remek-csizmát hosszú szárut *félvarrással* toldás nélkül, mind

új szattyánnal legyenek *megbérelve*, papucsot is egyet, *solyát* is hasonlóképen, de ezek is toldás nélkül, csizma sarkának a felvarrása ne lássék.

(E.) A jolsvai csizmaziák 1658-ki czéhszabályából:

Remek: Első egy *száras csizma* egy varrással toldás nélkül, *síma sarkú, egyenes talpú* legyen. Második darab egy papucs legyen, kit szoktunk nevezni *gyulai papucs*nak, igen magos sarku egy *terenye nagy ujjával össze*. A harmadik darab egy solya, ki belől mind egészen bélllet legyen.

A késmárki csizmaziák 1645-ki *czéhszabályában* ugyanez németül így szól: Ein paar paputschen, die man sonsten Gyulay Paputznak nennt mit hohen Fersen einer hand hoch mit samt den Daumen. Ein paar Scholien.

T o b a k o s.

(E.) A szentendrei tobakosok 1698-ki czéhszabályából:

Vargáknak, timároknak ne legyen semmi köze az *tabak* czéhez, a kalmároknak is ne legyen szabad *tabak bőroket* eladni.

Ha valamely mester szattyánt s kordovánt készít és azt úgy mint az illik meg nem készítené, hanem *kérges lenne* . . . Az *bőrfaragáshoz* az gazda (a legénynek) segítséget tartozik adni.

T i m á r s á g.

(E.) Az egri timárok 1754-ki czéhszabályaiból:

A ki a bőroket feketére talpnak vagy bocskornak valókat *megvesztegetendi*, büntetessék érdeme szerint. — *Lábbéli*.

FRECSKAY JÁNOS.

ADATOK A NYELVUJITÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Tiszti szótár. melyet t. n. Baranya vármegyének ki-küldetett tagzata t. n. Pest vármegyeye által közlött tiszti írásmódjának saját szavain felül, bővítés végett készített. — Pécssett, 1806-ik esztendőben.

Mellettes, oldalos : adlateratus,

pénzzár : cassa.

ig- egyenlősége : aequalitas iuris,

egyenegleni : aequilibrare,

egyeneglet : aequilibrium,

fellengéres : aërostata,

fellengér : aërostaticus globus,

vágyódkodás : affectatio,

szívkény, vonzás, indulat : affectus, (passio),
 fejrke : alba,
 segélyró, kézrejáró : amanuensis,
 nagyra-vágyás, negédesség : ambitio,
 nagyra vágyó, magasztalkodó : ambitiosus,
 elhaltatás : amortisatio,
 enyhéreg v. enyszer : analepticum,
 elő : antecessor,
 víz szívóka, szívár, szívárvány : antlia aquatica,
 levegő szívóka, szívár : antlia pneumatica,
 magáítani, magáítás : arrogare, arrogatio,
 dobdtátlanság : asphixia,
 segélyerő : assistentia,
 párló kör v. gőzkör : atmosphaera,
 fanyar, sanyar kedvű : austerus,
 puska tör : bajonet,
 üdöz v. üdö-mércsó : barometrum,
 alap, alat, talp : basis,
 imáncsi : bigot,
 királyi igazalatos jószágok : bona fiscalia,
 írőház : cancellaria,
 írász : cancellista,
 őszintes : candidus,
 szentítés : canonisatio,
 agyaskodás : caprice,
 neves üres, v. kötelező fejrke : Carta bianca,
 földi báltos üreg v. földi bált : catacumba,
 minőség v. férkezet : categoria,
 óvalom : cautela,
 óvás v. óvalmány : cautio,
 ójom, jót-állok v. óvalkodom : caveo,
 törvény-feddek : censura legis,
 középleg : centrum,
 nehézelegés pontja : centrum gravitatis.
 ólomka v. ón estely : serussa,
 rendezés, külözítés, külöztezés : classificatio,
 külözlet v. külöztozet v. raj : classis,
 drágamány v. drága szer : clenodium,
 kegy-vevő, hódtolt : cliens,
 kegyezet v. kegyezés : clientela,
 jószágosítás : collatio bonorum,
 gyüledelem, társaság : collegium,
 vezéd, vezédesség : commando,
 vezédes : commendans,
 várnagy : commendans arcis,
 csür-biztos : commissarius magasinalis,
 fenyédbeli v. fenyédi biztos : commissarius stabalis,
 biztalom, reábizás, meghagyás : commissio,

kedvész v. kénykedő, alkalmas : commodus,
 ig, és vérbeli közösség : communio iuris et sanguinis.
 járság v. jármány v. járadék : competentia,
 szerkesztvény : complexus.
 egybe-igérkezés : compromissum.
 egybe-igérkedni, veszedelmeztetni : compromittere,
 üreges v. hézagos : concavum,
 hold öble : concavum lunae,
 vél-, vetél, értekedés v. tanakodás : concertatio,
 egybelet, öszveség : concretum,
 államány v. feltétel : conditio,
 államányított v. feltett : conditionatum,
 kormánynok, főszolgálnok : minister,
 igtartói foglálás : infiscatio,
 szembe állítani v. szemre birni : confrontare,
 vélemény v. gyanítás : coniectura,
 egyetértőleg : consentanee,
 erántos : contiguum,
 mentenes, folytonos : continuum.
 vám birság, rejt' birság : contrabanda,
 tukma : contractus,
 tukmáló : contrahens,
 nevendékelem : convictus,
 előttemzés v. jelenezés : coramisatio,
 leple v. leppentű v. előttő : cortinae.
 irómész : creta.
 temető bolt v. boltsír : crypta,
 itélkedés : crisis,
 gondos, gondviselő : curator,
 gondos, vislákodó v. fürkészelő v szemfüles : curiosus,
 gazdálnok : decanus,
 alábbítás : degradatio,
 tanakozás : deliberatio,
 tanakozat, végzés : deliberatum,
 népedelemség : democratia,
 osztány : departamentum.
 tagzat, választmány, véleménykedők, kiszemeltség, vá-
 lasztott kar : deputatio,
 általló : diameter.
 öreg levél v. eredegmény : diploma,
 külömböleg : discipminatim,
 vél-vetél, vetélkedés : disputatio.
 tanulevél, tanuság : documentum,
 állatos : substantialis,
 fenyed-ház : domus stabalis,
 könting, nehezék : drachma,
 bajvivás : duellum,
 önködés : egoismus,

kezdék : elementum.
 sorló : elenchus.
 szárnyra bocsátani : emancipare.
 valóság v. léteemény : ens.
 neves : titularis.
 vagyonság : essentia.
 kicsikorlás, kizsarolás : exactio.
 menesített : exhibita.
 menesítés, menesztelés : expeditio.
 szagduló, kémelő : explorator.
 észcsend. észszün : extasis.
 kép, h ű l ő k : figura.
 országai gazdáltnokság : financia.
 országai gazdáltnok : financialis minister.
 ig-tartó, igellő, igvédlő : fiscalis.
 igalat : fiscus, in sensu rei.
 igtartó : fiscus, in sensu personae
 folyovány : fluidum.
 külők, kép, minta : forma.
 nagyodalomság : aristocratia.
 nyom-igázás : tyrannia.
 kasznár (hombáros) : frumentarius.
 himpellér, kontár : fischer (pfischer).
 ünneplő v. deli öltözet : gala.
 tömörnők : generalis.
 életesház, gabonásház, hombár : granarium,
 jártság : habitus.
 külsőzet : habitus externus.
 belsőzet : habitus internus.
 czimerészkedés : heraldica.
 bajnok, levante, d i a d á s z, vitéz : heros.
 szender : hesperus.
 alakos, n á r ó : histrio.
 heny órák : horae succisivae.
 szemhatár, láthatár : horizon.
 hanyatos, fekvő : horizontale.
 til-hajtás : impulsio.
 szaka : incisum.
 szakaként : per incisa.
 egygyed : individuum.
 bucsu : indulgentia.
 vesztegség, tunyaság : inertia.
 őszintes : ingenuus.
 szám-írás : ingrossista.
 részetlenkés, részetlenkedés : impartialitas.
 kérelem, esde : instantia.
 lép, házi bútor : instructio.
 ön-szítás : interessentia.

békész : intermediator,
bellékes, belföldi : intraneus,
kegy-zsoldos : invalidus,
tanáltatmány : inventarium,
szabdátlan : irregularis,
igész, törvénytudó v. tanuló : iurista,
lánya, lanaiska : lamella,
sereg, h e m z s é r d e : legio,
kótya vetye : licitatio,
hosszáta : linea (instrumentum), regula,
köröncze : litterae circulares,
futóka, h a m a r d i : litterae estaffetales,
alpáli, birtoklevél : litterae funduales,
számjáték : lotteria,
derünye : lucifer stella,
mélázás, gondázkodás : melancholia,
laglat, rende, mód : methodus,
lovancz, lovas : miles equestris,

PARIZ PÁPAI ORVOSI NYELVE.

IX. Orvosságok.

Kenő k 373. l.	scorpió v. gyék olaj 98. l.
kenetek 397. l.	kaporna olaj 215. l.
lágý kenet 227. l.	viasz olaj 246. l.
flastrom, 333. l. szürke	büdös-kő olaj 266. l.
fl. 382. l.	ón-olaj (Ol. plumbi) 290. l.
ír 350. l. cámforos fejr ír	kénésős ital 195. l.
364. l., fekete ír 383. l.,	turbolya víz 379. l.
apóstolok íra 383. l., apá-	zöld víz 84. l.
cza íre 60. l. rósa ír 12. l.	árpával főtt víz 212. l.
groffné íre 208. l., alma ír	ánissal főtt égett-bor 145. l.
(pomatum) 248. l.	gálicz-kő spiritussa 214. l.
liktárium 110. l.	aczélos ital; meg-hevitvén (a
terjék; vony egy darab ír-	vasat) süssék belé 306. l.
hára jó terjéket flastrom-	rósa sirup 311. l.
formán 122. l.	szorító száj-víz (gargarismum)
lágýító flastromozások	317. l.
(cataplasmák) 242. l.	erős pár-lúg 349. l.
tégla olaj (Oleum philoso-	kaláris-lé (tinctura corallio-
ptorum) 376. l.	rum) 374. l.
kő-olaj (Ol. petrae) 376. l.	czitrom-lév 211. l.
veres olaj (Ol. hyperia) 382.	bor-sufa v. lengyel czibre
lap.	337. l.

- kristély 164. l.
 viola serbet 123. l.
 viola julep 102. l.
 témsós méhser 103. l.
 jó féle terpentina 245. l.
 terpentinas rósa-méz 358. l.
 ökör-fark kóroval főtt feredő
 308. l.
 bánya-feredő minerás vi-
 ze 378. l.
 gőz-feredő 388. l.
 szín-méz 49. l.
 cukker v. nád-méz 49. l.
 cukor; végy cukort 307. l.
 cseresznye-fa méz géje 351.
 lap.
 pilulák 332. l. (Dunántul pi-
 rulák).
 gesztenye forma bolus vagy
 falat 210. l.
 geleszta-por (Semen Cinae)
 195. l.
 ördög-szar (Asa foetida) 290.
 lap.
 arany tyúkmony 332. l.
 rák-örmény 363. l.
 gyömbér 374. l.
 czitvar gyökér (Zedoaria) 144.
 lap.
 szárcsa-gyökér (Salsaparilla)
 65. l.
 Ábel vére (sanguis draconis)
 384. l.
 sárkány-vér 79. l.
 popiom 14. l.
 spikihárd 111. l.
 fűszerszámok 157. l.
 szerecsen-dió virág 157. l.
 igen jó szagtevő trochis-
 cusok 328. l.
 pésma pogácsák 328. l.
 rósa pogácsa 299. l.
 nád-mézből csinált apró po-
 gácsák (rotulae) 123. l.
 csapocská 391. l. szappanból
 főtt csap 395. l. : supposi-
 torium.
 karmasin szint festő
 mag (grana kermes) 281.
 lap.
 arany-sárga nevű festék 84.
 lap.
 görög fehér 264. l.
 sas-kő (lapis aetites) 280. l.
 vér-kő 275. l.
 bor-kő (cremor tartari) 234.
 lap.
 piskolcz (antimonium) 386. l.
 üröm-só 386. l.
 galles 384. l.
 grispan 384. l.
 témsó 365. l.
 bűdös-kő 336. l., bűdös-kő vi-
 rága 364. l., bűdös-kő tej
 392. l.
 kén-kő 328. l.
 választó viz 386. l.
 salétrom 328. l.
 kéneső, eleven kéneső 332 l.
 gálicz-kő 337. l.
 gelét 350. l.
 fehér ón 197. l.
 fekete ón 368. l.
 aprón törtt elefánt-tetem
 313. l.
 vén szarvas szívében termő
 csont 313. l.
 Étető méreg 193. l.
 hivesítők 346. l.
 melegítő, oszlató és érlelő
 flastromok 346. l.
 lágyítók 347. l.
 szorító orvosságok 77. l.
 ptrüszköltető porok 16. l.
 ptrüszkölők 82. l.
 étető és ki-rágó szerszámok
 381. l.
 okádató orvosság 389. l.
 fellyül hányató orv. 14. l.
 has-indító orv. 177. l.
 jó haslágyító 165. l.
 mercuriomas eszközök, kő-
 rontó s morsáló és azt ki-
 űző orvosságok 242. l.
 a méreg nagyon alutó, opi-
 um természetű 321. l.

szakadott ér szorító és for- rasztó orv. 274. l.	seb gyógyító orvosság 8. l.
vért meg-állító eszközök 274. lap.	bé-varázza a meg-szakatt eret 128. l.
fájdalom enyhítő 157. l.	rútságoktól tisztítja és enyhíti a szemet 61. l.
szelet oszlató 170. l.	többet rekeszt mint nyit 214. l.
hévítő italok 162. l.	igen nyitja az ereket 214. lap.
hidegítő eseségek 21. l.	a szüvel könnyen közlik az orvosságok az ő erejeket 299. l.
nedvesítő kristélyek 170. l.	kérő; ruha kérőt e vízbe mártván, azt tedd belé. gyakran újtván 84. l.
hójjag-szítató flastrom 57. l.	tépett ruhából csinály kérő formán csapot 207. l.
oszlató és izzasztó ital 121. l.	
purgáló rósa sirup 311. l.	
itali purgatio 144. l.	
ellenzi igen a hányást 152. l.	
az ételt kívántattyaák 149. l.	
szíja mérgét és érleli szépen 360. l.	

CSAPODI ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

-van, -ven. Szinnyei Vámbéry könyvéről írt beható bírálatában a többek között szól a számnevekről is (Phil. Közl. VII. 203. l.) és esetleg helyreigazítja, utóbbinak téves állításait. Ámde a magy. *-van, -ven, vog. -men, -pen,* számnév-képzőknek a török *on* számnévvel való egyeztetése ellen nincs semmi kritikai észrevétele, a miből azt lehet következtetnem, hogy ezt a hasonlítást ő is helyeseli. Erre vonatkozólag legyen szabad utalnom a Nyelvőr idei folyamának első számában megjelent fejtegetésemre, a melyben a magy. *-van, -ven, vog. -men, -pen-t,* a finn *kymmene, mordv. gemen* számnevek rokonainak mondom. Ha pedig helyes ezen állításom, akkor szó se lehet a tör. *on* rokonságáról, mindaddig, míg be nem bizonyúl, hogy ez is egy a mordv. *gemen*-hez hasonló szóból vonódott össze.

-ó -ő. Helyesen fejtegeti Szinnyei (u. o. 210. l.), hogy a magy. *-ván, -vén* és *-va, -ve* igenévképzők nem egyeztetethetők a csag. *-ban, -ben* képzőkkel, a mint azt Vámbéry állítja. Valamint helyesen kiemeli azt is, hogy a magy. *-ó, -ő* szintén igenévképző nem rokona az ujjg. *-ak, -uk, -ük* képzőknek. De egy másik fontos tévedésére mégis elfelejtette figyelmeztetni Vámbéryt. A ki tévedett abban is, hogy két olyan alakot, a melyeknek egyike csak a másikának a vál-

tozata, tehát a melyek szorosan egybevalók, egy és ugyanazon képzővel alakultak, külön választott és két külön török képzővel hasonlított össze. Ugyanis *jár-ó* eredeti alakja *járova* volt, ebből a véghangzó lekopása után lett *járov*, a mint még a HB.-ben olvasható, végre ebből a mostani *járó*. Egészen úgy, mint *tava-* teljes alakból **tav* (vagy **táv*, **töv*), végre *tó*. A teljes tőalak azután megmaradt az eredeti ragos alakokban, mint: *tava-t* úgy **járóva-l*; ebből lett *járva-l*, a mint most is mondják némely vidéken, végre az *-l* rag lekopásával *járva*. Csak később jött tán létre a *járvá-n* alak ad analogiam: *fa : fán*. Szóval: *járó : járva-l = tó : tava-t*. Erről is szoltam bővebben a szótövek elméletéről szóló fejtegetésben (XI. 109. l.).

SZILASI MÓRICZ.

-ven, -van. Csak a minapában volt alkalmam a Magyar Nyelvőr januáriusi füzetét apróra megolvasni. A mint a második oldalt olvasom, kissé meghökkenek. Azon t. i. *Szilasi Móricz* úr azt fejtegeti, hogy a *negyven, ötven* stb.-beli *ven* nem egyéb, mint a finn *kymmene*, mord. *gemen*. Nem azért hökkentem meg, mintha az egybevetést nem tartottam volna helyesnek, sőt ellenkezőleg, Szilasi fejtegetése nagyon tetszett nekem: hanem úgy tűnt föl előttem a dolog, mintha már olvastam volna valahol. Fúrta a fejemet, hogy ugyan hol olvashattam. Utána nézek, hát uram fia kisül, hogy jó magam voltam az, a ki 1879-ben a Nyelvtudományi Közlemények XV. kötetének 263-ik lapján a magy. *-ven-t* a mord. *gemen*, *gämen*-vel egybevetette! Az említett kötetben ugyanis Révai magyar-ugor nyelvhasznításával foglalkozom, és egyebek közt megemlítem, hogy Révai a magy. *-van, -ven* mását a finn *kymmen* és észti *kümme*-ben látja. Erre ezt jegyzem meg a 263. lapon: „A finn *kymmen*, helyesebben *kymmene* (észti *kümme*) és a magy. *-van, -ven* egyezése első tekintetre határozott lehetetlenségnek látszik; pedig ha jobban megvizsgáljuk a dolgot, kiderül, hogy ez esetben Révai valószínűleg jó helyen tapogatózott. A finn *kymmene-t* ugyanis a mordvinban *kemen*, mordE. *kämen* (összetételben *gemen*, *gämen*) alakban találjuk, s könnyen lehetséges, hogy a magy. *-ven* ennek a *gemen*, *gämen*-nek rövidült vagy összevont megfelelője. Átmenetet képeznek a kettő közt: a vog. *-men* (*-pen*) és zürjén-votják *-mîn*, melyek már nem oly teljeseek, mint a mordvin alakok, de mégis közelebb állnak hozzájuk, mint a magy. *-ven*. (Pl. 40 = mordM. *nilägemen*, zürj. *nel'amîn*, vog. *nelîmen*, magy. *negyven*, valószínűleg eredetibb **negy-men*-ből, mert a magyarban némely szóközépi *v* eredetibb *m*-ből fejlődött.“ Ennyit pro domo. Ki kell azonban még jelentenem, hogy eszem ágában sincs Szilasit plágiummal vádolni. Egész fejtegetéséből kitűnik,

hogy ő szóban forgó dolgozatomat nem olvasta, és egészen magától jutott ugyanarra az eredményre, melyre én jutottam négy esztendővel ezelőtt, a miben végre is nincs semmi ördögösség.

Ifj. SZINNYEI JÓZSEF.

Accusativus-nominativus. A Nyelvőr XII. kötetének 37. lapján azt mondtuk, hogy a magy. *torony* a ném. *thurm*-nak, ez meg a lat. *turrem* accusativusi alaknak a képmása. A magyarázatnak végső tételét, hogy t. i. „*thurm* = *turrem*“ Heinrich Gusztáv. a mint olvasóink tudják, a Nyelvőr XII. köt. 83. lapján helyreigazította. A helyreigazítást köszönettel vettük, meggyőződünk róla, hogy egészben véve alapos s nem érheti semmi kifogás. Van azonban helyreigazításának egy tétele, a melyet nem lehet aláírunk, az hogy: „Az ily eljárás (hogy accusativus nominativus lesz), mely a román nyelvekben nagy szerepet játszik, a németben nem szokásos.“ Egész sereg szava van a németnek, tartomány és városnevek, a melyeknek vallomása a most hallott kijelentés ellen bizonyít: *Egypten*, *Italien*, *Hispanien*, *Macedonien*, *Alexandrien* sat. Ezek csakis a latin accusativusi alakból: *Egyptum*, *Italiam*, *Hispaniam*, *Alexandriam* magyarázhatók. Wackernagel (Umdeutschung fremder wörter. 47. l.) ezeket mondja: „Alte formen, wie *chrüzi* und *furnache* weisen deutlich auf romanische formen, auf *cruce* aus *crucem*, *fornace* aus *fornacem* hin; nun also an schluss an den accusativus: eine eigenheit, die uns sonst noch mannigfach entgegentritt.“ A *torony* származására adott válaszuk még egy más felszólalást is juttatott kezeink közé, a mely „daczára annak, hogy a ném. *thurm* s a magy. *torony* közt nagy a hasonlóság, nem képes belátni, hogy miért kellett épen a magyarnak a németből átvenni a szót, mintha az ellenkező nem volna lehetséges? ezt pedig a legnagyobb absurdumnak tartja, hogy az accusativust nominativus gyanánt lehessen használni.“ A „benemlítés“ eloszlátására e helyen s ez alkalommal már csak azért se vállalkozhatunk, mert az nagyon sok szóba és papírosba kerülne; különben is már elégszer s elég világosan ki volt az az igazság fejtve, hogy, a hol nincs, ott a császár se vehet; a magyarnak pedig nem volt czopfja, lájblija, parapléja, kalucsnija stb., tehát a német nem is vehette ezeket át tőle. Arról a „legnagyobb absurdumról“ is a maga helyén kimutattuk, csak kissé utána kell nézni, először, hogy nem legnagyobb, másodsor hogy nem nagy, s harmadszor hogy nem is absurdum: *Egyptom* = *Aegyptum*, *paradisom* (paradisum HB.) — *paradisum*, *czirkalom* = *circulum*. Volt a régi paedagogiának egy csudatevő eszköze; azokat szokta vele kapacitálni, a kik nem akartak vagy nem sze-

rettek valamit 'belátni'; öregebb uraink bizonyára még elég jól emlékeznek reá, legalább hátulról: a *virgás* vagy *virgács!* A ki tanulta valaha a latin declinatiót s ismeri a *virga* szót, megmondja, hogy a *virgas* alak csakis többes accusativus lehet; valamint az is kétségtelenné lesz mindenki előtt, hogy a magy. *virgás, virgács* nevező a lat. *virgas* accusativusnak a lenyomata. Minthogy benne vagyunk, megkísértjük e jelenség okát is megmagyarázni. Kerüljünk vissza az 'absurdumra'. Ha a 'nem vagyok képes belátni' íróját alkalmunk lehetne kártyázás közben meglesni, bizonyára nem egyszer lehetne hallanunk, hogy az egyik zöldet kér, a másik, s talán éppen helyreigazítónk, azt felelné rá: „Ütöm. Aduttal!“ Ha aztán erre azt mondanám neki: „Uram, az nagy absurdum, hogy ön aduttat hí“, méltán kérdehetné, hogy miért; s ha én felvilágosítanám, hogy: *à tous* dativus, a melyből a németben lett nominativus: *atu*; ezt a magyar a némettől megtanulta s eleinte ő is *atu*-t hitt ki, vagyis midőn kért, csak ennyit mondott: *atut*; ez a sokszor s csak is ez alakjában hallott *atut* accusativus, minthogy a szót nem értették, csakhamar nominativussá lett: „*adutt*“, nagyon valószínű, hogy azt felelné rá, s egészen helyesen: „Már uram akármilyen absurdum is az *adutt*, de azért a magyar-nak mindig *adutt* lesz, *adutt* marad s nem lesz belőle soha „*atu*.“ E példával, úgy hiszszük, eléggé meg van magyarázva e sajtóságos s absurdumnak látszó jelenség oka. Valamely nem értett szó abban az alakjában vésődik emlékezetünkbe s az lesz a mi nyelvünkben nevezővé, a melyet legtöbbször hallunk: *omnibus* (omnis), *fidibus* (fidelis), *roráté* (roro), *postilla* (post illa) stb. Így jegyezte meg magának a régi világ apró diákja a meg nem értett *virga, circulus* szóknak *virgas, circulum* alakjait tanítójának ilyféle majdnem naponként hallott mondásaiban: „Da illi *virgas!* Accipies *virgas!* Impinge nebuloni duodecim *virgas!* Profer *circulum!* cape *circulum!*“ A helynevek szintén accusativusi alakjukban fordulnak legtöbbször elő: Lacedaemonii legatos Athenas miserunt. Miltiades Chersonesum reliquit ac rursus Athenas demigravit. Themistocles Athenas muris saepivit. Egészen természetes, hogy a nagyobbára fogyatékos műveltségű, a földrajzban járatlan szerzetesek szeme-füle a minduntalan előkerülő Athenas-hoz annyira hozzászokott, hogy megtették nominativusnak s mindegyre Athenas városról beszéltek. A helynevek accusativusai nominativusként használva magában a latin nyelvben is található; a németben pedig az *ia* végű latin kölcsönzésekben ez az accusativus-nominativus általános.

SZÁRVAS GÁROR.

APRÓLÉKOK.

A szógyártás. Régi mondás és igaz: ha meg akarod tudni, mi hiba van benned, halld meg irigyeid szavát! Szász uraiméknak az újabb intézkedések közül sok minden nincsen inyükre. Csapnak is lármát eleget s verik a nagy dobot irgalmatlanul a hátunkon. Legutóbb a Kölnische Zeitungban zengtek el egy himnuszfelét dicsőítésünkre. A hosszú bűnlajstromnak egyik pontja így hangzik: „A mostani szász tanárjelöltek nem látogathatják a németországi egyetemeket, mert ott nem tanulhatnak meg a naponkint gyártott magyar új technikus terminusokat.“ (Nemzet márcz. 4.). Valahányszor belefűttak ellenségeink a nagy trombitába, hogy a világ tudomást vegyen gyarlóságainkról, „a szófaragást, a nyelvcsinálást“ soha sem feledték ki a bűnlevegőből; s akárhogy himezünk-hámozunk, de ebben az egyben bizony igazuk van: szógyártók, nyelvcsinálók vagyunk. S ez nem csak a multra, hanem, fájdalom, áll a jelenre nézve is. Még mindig akadnak elég számmal, különösen a szakemberek közt, a kik nem tudván más újat mondani, hogy valami módon mégis föltűnést keltsenek, hitük szerint furfangosan kieszelt új szók által iparkodnak a leleményesség hírnevére könnyű módon szertenni. Bizony ideje volna már, hogy e tekintetben egyszer megjőzanuljunk, s ha a más szemében meglátjuk a szálkát, a magunkéban is lássuk meg a gerendát. A világ s a világgal együtt mi is mosolyogva nézzük rumuny szomszédaink rómaiaskodó erőlködéseit, hogy idegenből került, de rég meghonosodott jó szavaikat kiküszöbölve latinból csempészett szókkal hamisítják meg nyelvüket; de hogy magunkat még fonákabb eljárással költött elemeknek nyelvünkbe erőszakolásával s forgalomba tételével a nagy világ előtt neveltségessé ne tegyük, arra még ma se jut igen soknak eszébe gondolni. Nagyon jól tudta, hogy mit kér, a ki így imádkozott: Uram, tedd ellenségeimet neveltségessé! Sz. G.

A magyar nyelv szókincse. Az akadémia nyelv- és széptudományi osztályának február havi ülésén vagyunk. P. Thewrewk Emil Szarvas Gábor „Szómagyarázatait“ olvassa föl, mely a *kagyló*, *trágya*, *köcze* s *csádkó* szavak fejtegetésével foglalkozott. Az értekezés mind a négy szót kölcsönvételnek állítja, nevezetesen, hogy a *trágya* és *köcze* a latin, a *kagyló* az olasz, a *csádkó* pedig a német nyelvből kerültek hozzánk; a hang- és jelentésváltozásokat bizonyító adatok közt egy egész sereg szó szerepel: *kámzsa*, *löre*, *furkó*, *mente*, *suba* stb. stb., a melyek szintén idegen, nagyobbára latin, olasz vagy német kölcsönzéseknek vannak feltüntetve. Egy akadémikus (nem a nyelvtudományi osztályból való) csak hallgatja, csak hallgatja; s mikor már kissé sok volt neki a jóból, ónját, melyet eddig ujjai közt mor-

zsolgatott, ráböki az előtte fekvő papirosra, egyet biccent fejével s mintegy a papirosnak beszélve, mondja: „Különös! Miklosich kimutatta, hogy körülbelül ezer magyar szó a szláv-ból való, Szarvas szerint meg minden második szavunk latin, olasz vagy német, úgy hogy eredeti magyar szónak alig marad annyi, a mennyi két markunkban elfér. S e maroknyi szomorzsalékon Budenz és Vámbéry hajba kapnak egymással s kegyetlenül püfölik egymás hátát!? Csudálatos! Tant de bruit pour une olette !
Sz. G.

Szegedet lyukas fallal védték meg az ár ellen. Volt idő, még csak nem is régen, mikor minden lépten-nyomon a szádfal ütötte meg az ember fülét, kápráztatta az ujság-olvasó szemét. Szádfalat így meg amúgy építenek Szegeden. A szádfal építése ilyen-olyan ok miatt félbenmaradt. A szádfalat megrontotta a jég. Volt az ilyennek száz és százféle változata. Hát mi is az a szádfal? Ha meg akarjuk ismerni, meg kell legelőbb is tudnunk, mi az a szád? Szád összes szótáraink tanúsága szerint valamely üreg nyílása. A hordó nyílását teszi első sorban, azután átvitt értelemben egyéb üregek nyílását, pl. barlangszád, bányaszáda stb. E szerint szádfal olyan fal, melynek szádjá, azaz nyílása van. Megtudjuk tehát e nyomozásból, hogy Szegedet olyan fallal igyekeztek és igyekeznek megvédeni az ár ellen, melynek száda vagy nyílása van. Ki gondolná azt el, hogy akad olyan mérnök, ki lyukas fallal is meg tudja gátolni a víz beáradását? A mit azomban nem tud más náczióbeli mérnök, megtudja csinálni a német műveltséget (?) szerzett magyar mérnök, a ki biztosra fogja, hogy a „spundwand“ szádfal. Nézzük csak mi is az a spund! Egy előttem levő német szótár így értelmezi: die spitze, der zapfen, pfpopf; die in eine nut passende holzleiste, der schwalbenschwanz (bizonyos alakú fakötés), das holzgefüge, schrank. A spünden igének meg ez az értelme: verspünden, mit einem spund verschliessen oder zusammenfügen; mit in einander gespündeten brettern bekleiden. Hát meg a spundwand micsoda? eine gespündete wand. Sehogy se birjuk tehát kisütni a spundból, hogy az a németben lyukat vagy nyílást jelentene; ellenkezőleg az bizonyul rá, hogy lyukat, nyílást megszüntető csap, dugó, ereszágyba illedő lécz, összeszerkesztett faalkotvány. Már most mikor mind ezt tudjuk, kérdjük, nem lelkiismeretlenség-e nyelvünkön ily csúfot tenni olyan embernek, ki meghisszük, hogy jó magyarnak tartja magát, de magát a magyar nyelvet nem érdemesíti arra sem, hogy vele megismerkedjék. Mert ha megismerkedik vele, a német spundwandnak nem egy egyértékű magyarját tudta volna használni. Mondunk rá példákat: eresztékes fal, egyberótt fal, czölöpfal, czölöpgát, karózat, ramaszfal, czölöppalánk,

a mint nevezi az angol: pile planking, border-piling, grooved and tongued piling vagy a francia: file de palplanches, cours de palplanches. Ha pedig az ajánlott kifejezéseknek az a bökkenőjük, hogy nem két szótagúak, mint a német (a neologusok táborában tudvalevőleg ily szempontok is döntők), akkor ám itt van a sült hal, főtt hús példájára a rótt fal. De két szótagú volna a szállás vagy szállat is, melyeket el lehetne fogadni a spundwand jelölésére, mert szádolni vagy szádlni annyi, mint betömni nyílast, száját.

FR. J.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Kérdés. „Mióta a velocipéd-klub megalakult, azóta naponkint olvasunk a velocipédről, illetőleg magyarul „kerékpár“-ról az újságokban. Ez a magyar elnevezés sokaknak nem tetszik, pedig csak szokatlan és nem rossz. Analógia van rá nyelvünkben akárhány: testvérpár, házaspár, szempár; ezeken senki se ütődik meg, hanem a „kerékpár“-ral nem tudnak megbarátkozni. Tamásfi Gyula úr Székes-Fehérvárról a „nyargonczá“-t ajánlja, a „targoncza“ formájára. Ez aztán mindjárt rossz is, nemcsak furcsa. Felkérjük a „Nyelvtör“-t vagy a „kerékpár“ szentesítésére, vagy egy jobb elnevezés kitalálására.“ (Budapesti Hirlap, febr. 21.) „Mióta egy napihírben elmélkedünk a velocipéd magyar elnevezése felett, azóta naponkint érkeznek levelek szerkesztőségünkhöz, melyek újabb és újabb elnevezésekkel lépnek fel. Első számú levél: „A „kerékpár“ kifejezést én is rosszallom, miután *pár* alatt két egyenlő tárgyat értünk, a velocipédben pedig csak az egyik kerék lényeges.“ (U. o. február 24.).

Felelet. A *kerékpár* helyes szerkezetű szó s jelentés tekintetében se tehetni alapos kifogást ellene; azonkívül alkalmas a szükséges továbbképzésekre: *kerékpározni*, *kerékpározás*, *kerékpározó* vagy akár *kerékpáros*. Az ellene tett kifogás, hogy *kerékpárnak* azért nem nevezhető, mert a „*pár*“ alatt két egyenlő tárgyat értünk, a velocipéd két kereke pedig nem egyenlő“ nem állja meg egészen a tűzpróbát. Ha a *pár*, mint az ellenvetés állítja, csakugyan „két egyenlő tárgyat jelentene“, akkor, hogy egyebet ne említsünk, nagy oktalanul nevezzük a férjet és feleséget házaspárnak; mert férfi és asszony még a tündérmesékben se egyenlők. A *kerékpár*, még egyszer ismételjük, határozottan jó. Ezzel azomban korántsem azt akarjuk mondani, mintha más jobb, találóbb elnevezést nem lelhetnénk reá. Mi a szót először a főkapitányi rendeletben olvastuk, s bár

nem ütöttünk meg rajta, de nem is igen tudtunk lelkesülni mellette; hiányzik belőle a szellemes ötlet természetes elevensége, s valami bágyadság, a reflexió, a tépelődő meszterkéltség bágyadsága látszik meg rajta. A nép fia bizonyára jellemzőbb nevezetet talál volna ki számára, teszem azt: *ördögsszekér*, *csudaszekér*, *bolondkerék*, vagy akár *gyalogsszekér*, *pörgőkerék* stb. Arra a fölszólításra, hogy ha nem jó, mi javasoljunk helyette jobbat, a feleletünk az, hogy a mi tisztünk az ellenőrzés, a felügyelet arra, hogy valamely helytelenség lábra ne kapjon; az alkotás, a névadás, az író, az illető szakember dolga. Hogy aztán a javasolt helyes nevezetek közül melyiket választja ki s fogadja el a közönség, azt bízunk a közönségre; a mi követelésünk írótól és közönségtől csak az lehet, hogy amaz rosztat ne alkosson, emez rosztat ne fogadjon el. . . E sorok már befejezve készen állottak, midőn ugyancsak a B. II., a mint febr. 26. számában mondja, a Nyelvőr egyik dolgozójától újabb észrevételeket hozott. Hogy ki ez észrevételek írója, nem tudjuk, de semmi okunk sincs megtagadni őt. Csaknem minden pontjában saját nézeteinket mondta el, kivéve a *kerékpár* szóra vonatkozót. A *pár* per eminentiam igenis két egyenlő dolgot jelöl, de jelöl azonkívül még két egyenlőt is minden egyenlőségre való tekintet nélkül, s ekkor annyi mint: kettő, ketteje valaminek; pl. „Hogy az ökör, atyafi?” „Csak pár jával adom, egyenként nem.” „Párosan menjetek“ = kettenként. S hogy semmi, e kérdésre vonatkozót említetlenül ne hagyjunk, szólnunk kell még: a *vasparipáról* is, a melyet a B. II. szerint (febr. 27.) Csanády Sándor ajánlott volna. Tréfa-e vagy való Csanády apasága, s akárkinek az ötlete a *vasparipa*, annyi bizonyos, hogy minden eddigiek közt a legszerencsésebb ötlet, a legjellemzőbb megnevezés. Mikor hosszabb keresés után végre rábukkanunk a jóra, helyesre, rendesen csodálkozni szoktunk, hogy ez legott mindjárt kezdetben nem jutott eszünkbe; hisz olyan természetes, olyan szembeötlő! Nézzétek a lovast, mikor elővezeti paripáját, baljára áll, hátára veti magát, kezébe veszi a kantárszárat, a melylyel jobbra-balra igazgatja, lábával megsarkantyúzza s a paripa száguldozni kezd; a kéz szabja meg útjának irányát, a láb intézi futásának nagyobb, kisebb gyorsaságát. Veloczipéd és veloczipédező, a lovas és paripája, vaknak kell lennie, a ki nem lát köztük erős hasonlóságot. Ha a mi szavazatunkat kérdik, mi határozottan a *vasparipára* szavazunk. Származékszavai: A *vasparipások* a *vasparipázóból* kiindulva a sugárúton keresztül a városligetbe *vasparipáztak*.

C S I G A B I G Á K .

Ősök és utódok. A nagy természetben minden fejlődik: ember, állat, növény, tudomány s a Budapesti Hirlap. Itt, e helyen, a tudomány fejlődéséről akarok szólni. A görög tudomány még csak két emberfajt ismert: Ἑλληνες καὶ βάρβαροι. E dualisusból utóbb a kaukázi, mongol és néger faj trinismusa fejlődött ki. Aztán következett egy új korszak, a dolicho- és microcephalismus korszaka; de utóbb ez is megingott, megingatta egy új elmélet, s az emberiség a haj minősége szerint két nagy csoportra szakadt, s lettünk egy részünk ulotriches, a másik lissotriches. De mind ez az alap: nyelv, szín, fej, üstök roskatag volt; össze is omlott, eltűnt; születtek egymásután mint pitymalat, hajnal, reggel, hogy elenyészsenek s helyt adjanak a verőfényes napnak, az új igazságnak, mely a mai nappal fogamzott meg, midőn e sorokat írom, 1883. február 25-én. Ez az új igazság így hangzik: a származásnak, a vérrokonságnak egyedül biztos ismertetője a ruházat és a fegyver. Láttátok Verescsagin gyűjteményét? Ó én hazám fiai, el ne mulasztátok megnézni. Ha a tolmácsot megkérdeitek, azt fogja nektek mondani, hogy ezek az ázsiai puszták fainak, a nomád török népnek öltözete s fegyverei; de csalódtok, ha hitelt adtok szavainak. Ezek nem török öltözetek, nem tatár fegyverek. Az a sisak, a mely a falon függ, a dicső Árpád sisakja; az ő fején ült egykoron; alóla hullott alá honfoglaló üstöke földrengető vállaira. Az a kaczagány, a mely mellé van akasztva, az az arany zsinóros nadrág, a melyet bámultok, s méltán (Tóth Gáspár készítette eksztra az alpári csata napjára), az a sárga kordován csizma, mind, mind az övé, szakasztott olyanok, a mint Kézai mester s Vörösmarty leírták. Itt van az a pörge kalap, aranybojtos nyakkendő, pityke-gombos pruszlik, linglobogós ing, ezer ránczu gatyá, a melyben Huba vezér esküvőjét tartotta. Ez itt a honfoglaló hadnagyok, ez a másik meg a honszerző közharczosok hadi öltözete, egyenruhája: mintha csak a veszprémi szűrt s a debreczeni subát látná maga előtt az ősi dicsőségen kéjelgő szemem! Boldog, a ki ezekben olvasni tud! Én olvastam, és pillámon köny rezgett, keblem felalá hullámozott, szívem hatalmasan dobogott; s mint Chateaubriand a Thermopylae láttára: Leonidas, Leonidas. Leonidas! én is háromszor felkiáltottam: Vámbéry, Vámbéry, Vámbéry; tied a győzelem! Budenz meg van verve, az ugorok meg vannak semmisítve! Megverte, megsemmisítette az a sisak ott, meg ez a gatyamadzag. Törökök vagyunk. Ha fiam születik Ozman lesz a neve. Megyek s veszek török grammatikát; tanulom a koránt, jövőre ez lesz az én bibliám.

Casivorus.

Igazságtalan vád. „Tudomány? Tudományszerető közönség? Tudományos kritika? Nálunk? Hagyjátok el! Ha van is egy pár tudósunk, a ki komolyan foglalkozik a tudománnyal s közzé teszi kutatása eredményét, ki olvassa el azokat? Legfőljebb ő maga, meg a szedője. S a sajtó miként teljesíti abbéli kötelességét, hogy a közönség figyelmét a megjelent műre irányozza s az olvasó kedvet fölébresztsze benne? Megemlíti, hogy ez s ez a munka ettől s ettől a szerzőtől megjelent; ismertetést, bírálatot csak nagy ritkán közöl; de ha megteszi is, ezt nagyobbára éretlen készülségű fiatal emberekkel végezteti, a kik gyakorta még az alfáját sem ismerik annak a tudománynak, a melybe belekotyantanak!“ Tudja isten és ember, még a rigó is azt fütyüli: igazságtalan vád! Tudományos dolgokat nem olvasnak? Nem ismeretik, nem bírálják? Vagy olyanok bírálják, a kik nem értenek hozzá? Szemrehányástok meg nem érdemelt, panaszotok méltatlan, valóban méltatlan ti nagy képű bölcsek. Ime a friss czáfolat, még párolog, egészen meleg! A Philologiai Közlöny ez évi februári füzetében két bírálat jelent meg Vámbéry új művéről. Az egyiket ifj. Szinnyei József írta, a ki tudományos készülségének nem egyszer nem egy hiteles tanújelét adta; a másíknak szerzője egy teljesen új, eddigelé ismeretlen név, a mely most jelent meg először a nyilvánosság előtt. A két bírálat két, egymással merőben ellenkező tételt bizonyít. Az ismeretlen azt állítja, hogy Vámbéry nagy tudományának alaposágával, okainak ellenállhatatlan erejével egyszer s mindenkorra végét szakasztotta az ugor-magyar rokonságot hirdető szemfényvesztő tanításnak; Szinnyei meg épen Vámbéry tudományának fogyatékoságát, okainak tarthatatlanságát mutatja ki, s arra a megállapodásra jut, hogy a hírneves utazó nem csak hogy véget nem vetett az eddigi tudományos meggyőződésnek, hanem még csak meg se tudta ingatni. S most nézzünk szemébe a vádnak, hogy nálunk tudományos dolgokat nem olvasnak s ha olvasnak, nem értik; olyanok mondanak ítéletet róla, a kik az illető tudományszakban teljesen avatatlanok! A Budapesti Hírlap február 14. számában ez áll: Az Egyetemes Philologiai Közlöny legújabb februári füzetében egy hosszú értekezés jelent meg „Ethnologiánk módszerei“-ről. A cikk szerzője egy eddig ismeretlen név; Tury József. A ritka alaposággal és elme-éllal írt értekezés, melylyel a finn-török harczban Vámbéry Ármin mellett foglal határozott álláspontot, tudományos körökben nagy feltűnést, s így természetesen szerzője iránt is kiváló érdeklődést keltett. Ez a Tury József pedig nem más, mint egy tizenkilenc éves fiatal ember, makádi (Kunság) szegény földművelők fia, aki fiatalúsága daczára már alaposan ismer több keleti nyelvet. Hogy tudománya szilárd alapon nyug-

szik, s hogy e tudományát nagyban fejleszteni fogja, arról kezeskedik már legelső cikke, melylyel méltán oly nagy feltűnést keltett.“ Majdnem ugyanezt mondta a Fővárosi Lapok is s később az Egyetértés. Azt kérjük, lehetségesnek tartja-e valaki, hogy valakinek tudomása legyen arról, a mit nem olvasott; kellett-e tehát a három lapnak a Philologiai Közöny tartalmával megismerkednie? Kérjük másodszer, meg kellett-e érteniök, a mit olvastak; kell-e hogy rendelkezzenek annyi szakismerettel, hogy jogosan hallassák döntő szavukat e tisztán tudományos kérdésben? Mindez világosabb a napnál. Az egyik félen áll Szinyei József, a kiről tudjuk, hogy az ugor nyelveket tudja, van tudományos módszere s kellő szakismerete; a másik részen ott áll Túri József, a kiről halljuk, hogy több keleti nyelvet tanult, egyebet semmit; és három tekintélyes lap kimondja, hogy Túri József „ritka alaposágával nagy föltűnést keltett a tudományos világban!“ Mi következik ebből? Az, hogy mind a két bírálatot át kellett olvasniok s jól megérteniök, s csak kötelességüket teljesítették, midőn az egyiket dicsérőleg magasztalták, a másika fölött hallgatásukkal pálczát törtek. Mi ismerjük egyenkint mindazokat, a kik nálunk a nyelvtudománnyal foglalkoznak, ismerjük meggyőződésüket is s tudjuk, hogy a szóban forgó lapokat egyikük sem informálhatta, ha ehhez elgondoljuk, mily rengeteg apparátus, mekkora tudományos készültség, hány átvirasztott éjszaka s mily mélyre ható ítélet szükséges ahhoz, hogy valaki ily nagyfontosságú kérdésben oly határozottan az egyik fél javára döntsön s a másikat kérlelhetlenül elítélje, s ha elgondoljuk, hogy ilyen bámulatos tudományú emberünk, ily üstökösszerű tünemény három lapunk szerkesztőségében is ott lappang: igaz öröm fogja el hazafni keblünket s nyugtalanul várjuk a pillanatot, a mely lelebenti e három rejtekben nagygyá nőtt s tudományokban megöszült túrijózsefek fejről a titok irigy fátyolát.

Két pályázó. I. Tekintetes Akadémia! Három tekintélyes lapban is olvastam a tudósítást, hogy egy ifjú tudósunk, alig 19 éves, született Makádon, két első rangú tudósunkat, Hunfalvy Pált és Budenz Józsefet teljesen semmivé tette: izzéporrá zúzta; éreztette velük, az avatatlanokkal: „profanum vulgus“, a mi igaz tudóshoz illik, nemes megvetését: „odi“, s nagy tudománya hatalmas szavával kitiltotta őket: „arceo“ a tudomány szent csarnokából, az akadémiából. Ha az akadémia megakarja óvni tekintélyét, megkivánja őrizni az eddig őt környező nimbust, a két kipellengérezett áltudóst a sujtó „arceo“ kimondása után jó hírneve koczkáztatása nélkül meg nem tűrheti többé tagjai sorában. Ha ez bekövetkezik, pedig szükségkép be kell következnie, a nyelvtudományi bizottság-

nak nem lesz elnöke, se előadója, se a Nyelvtudományi Közleményeknek méltó szerkesztője. Én jól megvizsgáltam a dolgot, s nem egy átvirasztott éjszakámba került, míg e sajátságos tüneménynek rájöttem igaz okára; de végre rájöttem. Az egyik félen két elismert ritka tehetség áll; szorgalmuk szakadatlan kitartó; mindakettő a tudomány keresésében öszült meg; s jön egy másik, született Makádon, csak alig hogy letette az érettségi vizsgálatot, s mint a malomkő a kétszeres buzát, összemorzsolja őket! Ebből kiderül, hogy az igazi nagy nyelvtudósnak kvalifikációja a valahol születésben s az érettségi vizsgálatnak csak imént letételében áll. Minthogy én, tisztelettel alulírt, születtem Ikádon, s az érettségit csak pár nap előtt tettem le; s minthogy eszerint a valódi nagy tudós kellékei egész csordultig megvannak bennem, elvárom a T. akadémiától, hogy a lealorczázott két áltudós kiakadémiázása következtében megürült tisztségek egyikével engem tisztel meg. *NB.* Egyelőre megelégszem, ha az előadói tiszttel s a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztésével bíznak meg. Gyúri György, bölcsész jelölt. — II. Tekintetes Trefort miniszter ő ekszczellenciája! Ezelőtt huszonöt esztendővel kölök kelner voltam Karikás bácsinál a Kis pipában, de elcsaptak, s én elkeseredésemben neki indultam a nagy világnak s meg sem álltam Konstantinápolyig. Itt maradtam húsz évig s folytattam nemes mesterségemet, miközben sok-sok nyelvet tanultam meg, a többi közt: a törököt, arabot, perzsát, görögöt, ráczot és muszkát. Egy jóakaró barátom tegnap hozzám jön, s kezében a B. Hírlapot tartva kérdezi tőlem: Te Miska szereted-e te a hazádat? — Bizony szeretem! mondom. — Tudnál-e érte áldozatot hozni? — Bizony tudnék! Miért? — Hát ide nézz, s az újságot mutatja. Mi áll itt: „Ritka alaposságú tudós, már is több keleti nyelvet megtanult.“ Te még több „több keleti nyelvet“ nemcsak megtanultál, hanem beszélsz is! Szólt, és én megértettem őt. Én nekem itt tekintetes miniszter uram ő ekszczellenciája, olyan jóvedelemem van, hogy dosztig; de én magyar vagyok, igaz magyar hazafi vagyok, s tudom, mi a kötelességem: ritka alaposságú tudományommal: hat keleti nyelv, készen állok hazám szolgálatára! Ha előbb tudtam volna, előbb ajánlkoztam volna. Hazámért kész vagyok elvállalni, ha oly nagy szükség van rám, az egyetemi tanárságot. Pintér Zsiga, a „Páris város“ első hotel első portása, Belgrádban.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

Ha égyg házba varosbéka ugrik bé, ott valaki meghal.

Ha asszony menyen a mékashoz, nem ereszt a mé.

A téglavető cigányok bevárják a béka száját, hogy ne legyen eső. De ha valaki téglát lop tollók s béveti a Szamosba, mégis lessz.

Ha a tehén a fejésnél piselik, fogják fel égyg sajtárba s öncsék szembe vele : nem teszi többet.

Kólerás időben 12 szűz léány összeül. Estétől écczaka 12 óráig fonnak, de a mit fonnak, aszt meg is szövik s égyg kis inget csinálnak belölle. Észet a zinget felaggyák egy babára s kiteszik a falu végire. Nem jön bé a nyavaja.

Mikó a kinyeret bévetik, nem jó kaczagni, me a kinyér meghasad.

A szitát este nem jó takaratlan hagyni.

Annak, a ki a kinyeret béveti, megszorongatják a csicseit, hogy domboru legyen a kinyér.

Ha nagyon kél a kinyér, nem jó csudálkozni rajta.

Férfinak nem jó nézni, mikó a kinyeret bévetik, me nem nő meg a kinyér.

Ha a ló megbokrosodik, akasztott ember kötelét kell rátenni, megszeliidül.

Ha a bótosnál, mikó a vásárba menyen, akasztott ember kötele van, jól el kél a portékája.

Ha ojan fáról, a mejikre valaki felakasztotta magát, a léány ágot tör, sokat tánczol.

Pénteken nem jó szabni, me hosszu lessz a ruha.

A ki hátrafelé menyen, meghal valakijje.

Ha a menyét a marhát megmarja, égyg menyétbört le kell piselni s ával meg kell a marhát dörgölni.

Ha valakinek a körme sárga s a szobába veszi észre, akkó égyg közlelről való, ha pedig a zudvaron veszi észre, akkó egy messziről való atyafia hal meg.

Ha a méhek eresztenek, szúrj égyg kést a földbe, nem mennek el.

Ha valakit kitör a nyavalya, hamar vetkeztessek le, a ruháját hányják keresztül a házon s a hová leesik, ott ássák el.

Hogy a pujka huszonnégyget tojjék, az első tojássát veress plajbással megjegyzik. Mikó a más hús is megvan, aszt, a mejik megvan jegyezze, közbül teszik ; tízet köréje s tízet ezen kívül raknak. Tíz kakas, tíz jércze lessz s a mejik megvan jegyezve, abból kétfejű pujka-fiu kél ki.

Szólásmódok.

Nehezen sajnálom, csak u huzza a zsebémet (tréfásan mondá egy leány, midőn hazulról eljöttem).

Ollant né beszíjjen, azt csak haggya még kása fujnyi. (Oly embernek mondták, ki nem igazat beszélt).

Nímell embérnek nagyobbbat tojik a tiktya, min másnak a luggya. (Akkor mondják, ha valaki valamely dolgot nagyít).

Kevíll embernek, síma szüörü kutyának szenvednyyi küő. (Ha valaki hideg időben hiúságból könnyen öltözve jár).

Izzad mind a köszörüs kutyája a homokba.

Ejnye de tüzesen kel a nap! (Gúnyolólag mondják, ha valahol vörös embert pillantanak meg).

(Csécsény, Győrvidék).

WEISZ GÁBOR.

Göcseji tréfás szólások.

Hamar a kovácsnál van. (Tréfás czélzás a német h a m m e r-re, melyet k a l a p á c s értelmében nem hallottam, bár használata nagyon valószínű. Általában a Göcsej sokkal több német idegen szóval él, mint a Duna és Tiszamenti magyar, így hébér : lopótök, himpér : málna.)

A ki triéfál, gatyában jár.

— Hun fáj? — kérdi a tréfás Gyuri bácsi a szomszéd szép Veráját. „Itt fáj“; mond a leány szivére mutatva. — Ha itt fáj, hát ereggy tojébb (odább).

— A te apád meg legelű-járú vôt — evődik Gyuri bátyánk egy hetyke legénnyel, a ki kanász-családból származott. Idegen ember azt gondolná, hogy az apa valami nagy tisztséget (előljáró) viselt a faluban, pedig kanász-voltára céloz a mondás kétszeresen is; legelű-járú vôt, mert korán reggel ő ment ki legelébb a községből, de meg azért is legelű-járú vôt, mivel legelőre járt, akár a malaczkok. Ezt a vágást bizonynal legjobban fájlalta a legény, el is hallgatott rája. „Te se hord ám ojjan magossan az orrod, Nacza öcsém, neked is nád ütte agyon az uradat.“ Megesett leánynak, Finum Rózsi-féle menyecs-kének szólt a leczke, annak veri agyon a nád is az urát. — „Viên fa árnyikábo jól esik pihenni.“ Ez volt egy még javabeli férfi válasza, a kitől azt kértdem, hogy mért vett oly idős asszonyt feleségnek. A „vén“ szó különben e vidéken személyekre alkalmazva, egy kis rossz értelmet kap; férfi, asszony egyaránt tiltakozik ellene és a tisztos „ö r e g“ czímet követeli. Van is egy mondás, melyet változtatott jelzőkkel a férfiak és asszonyok ugyancsak alkalmaznak egymásra, t. i.: Öreg asszony csizmábo siétál a mennyországba; vién ember bocskorba, ugy ballag a pokolba. Vagy az ellenfél száján: Öreg ember csizmábo siétál a mennyországba, vién asszony bocskorba, ugy ballag a pokolba.

KARDOS ALBERT.

Találós mesék.

Formás asszony évesztette szőrösit, Likasnéra fogta; Likasné mennyre, földre esküszik, szabódik, hogy az uristen az ő likának több szerencsit ne aggyon, ha ő a Formás asszony szőrösit csak látta is. Mi az?

(Guzsaly, meg kerekos rokka; guzsaly a Formás asszony, a rája kötött kenderszösz a panaszlott kár, minthogy a szösz, mint fonalat a rokka alja, Likasné [a lyukas rokka] nyeli el).

A sárdi tik miér nem tojik akkorát, mint a rezneki?

(Mert a tyúk Sárdon is csak akkora, mint Reszneken; tehát nem tojhatik olyan nagy tojást, mint a milyen maga a rezneki tyúk).

A tik kinek tojik?

(Ézt a találós mesét csak úgy értjük, ha ismerjük a göcseji nyelv-járás ama sajátosságát, hogy számos hova kérdésre felelő határozót még ujjabb -nek lativ raggal lát el, mint: főnek-lének, annak-errennek, fel felé le felé stb. helyett. Épen így kinek, benek: ki felé-t, be felé-t jelent és így természetes is a találós mese, hogy a tyúk nem be felé, de ki felé tojik.)

Csipőn alul, térden fölül két kis lik

Ha beteszik, úgy illik.

(Nadrágzseb).

Miér fut a nyul a partonak?

Mér a part nem fut a nyulnak.

Két lölkes közt lölketlen; mi az?

(Nyereg).

(Göcsej)

KARDOS ALBERT.

Tájszók.

I.

Mielőtt közlésemet megkezdem, legyen szabad a Nyelvőr I. kötetében megjelent csallóközi tájszók egyik-másikára némi helyreigazító megjegyzést tennem. Megjegyzésem egyedül a patonyszéli szavakra vonatkozik, míg Csallóköz más részeiben valóban oly alakban s értelemben fordulhatnak elő az említett helyen közölt szók, a mint és amily értelemben a t. közlő írta.

Patélló és nem patéló : mosófa.

alanyár és nem alanyás : szelíd,
jámbor és nem gyenge.

béső, kéztűső ló : bal, jobbkez
felől levő ló.

buga: nem üres mákfaj, hanem a
len, kender, mohar kalásza.

csíve: eső; a kukoriczának azon-

ban Patonyszélien nem csévéje
van, hanem hüvőke.

czupáka: agyagos kő.

czupákás: a föld, a rosszul sült
kenyér azonban szappanyos vagy
zákás.

elemezne: nem erőtlen, hanem ha-
nyagul öltözött.

sűsíték és nem fűsötek : búbos pa-
csirta.
gyingye és nem gyinygé: dinnye.
hésszú és nem hesszi: hosszú.
kohó: nem cső, hanem bádognál
készült deréknégyszög-, Recht-
eck-alakú kályhába illesztett
sütő edény.
mezén és n. mezzen; merre, hol ű
s nem ő: maga, ön.
kéd és nem kend: a német „er“.
röffent: nem csacska s nem is
melléknév, hanem ige: a disznó
röffent.
mégvert v. mégverétt: mevert v.
meverett nem hallható Patony-
szélen.
vaót, jaó, saus, taut: soha sem
mondják így, hanem: vót, jó,
sós, tót.

(Patonyszél, Alsó-Csallóköz) MOLNÁR BÉLA.

2.

a paszulyt nyővik.
paczi: piczi.
pad: padlás.
páhog: páhog az állat, ha kifárad
s nagy lélekzetet vesz; páhog
a szél: lengedez.
parázs: omlós (krumpli, pulyka-
mell).
pászos ujjas: testhez álló.
perszonátus: bátor beszédű.
píz: krajczár.
puja: gyermek.
sete: balog.
sunda: piszkos, félszeg, idom-
talan.
sunda: csúnya, rút.
szilke: cserépedény, fazék csak
ételhordásra használják.
szirony: keskeny bőrszalag, a
melylyel cifrázzák a köczét.
szivalkodik: szárad, lassanszárad;
pl. már kezd szivalkodni a sár.

a kinálónak soha sem mondja a
patonyszéli ember: már méltó-
táztattam, hanem: csak tessék
Isten áldásával, má vót benne
rízsem (t. i. otthon).
legyen szerencséje házamnál: soha
sem hallottam így, hanem:
évárjuk ekkorra v. akkorra.
bibi, kicsinyítő szó: seb.
bibis: sebes.
itt a bibi: itt a seb, itt a sebes;
csupán gyermekek használják,
s velük szemben, kedveskedve
a felnőttek is; nagyrítkán azon-
ban ily értelemben is előfordul:
éppen itt a baj, veszedelem.
potlohó: olasz kelkáposzta.
pős s nem pőzs: rőzse.
gombóta és nem gombáta: gom-
bócz.

szopornyika: kutya-betegség, ku-
tya-keh; szipornyikás: köhő-
gős, beteges.
szotyos: olvadós, folyadós, meg-
puhult.
taberna: pálinkás sátor.
tallu: toll.
el nem kell tekeríteni: tekerni;
alóra kell tekeríteni.
tinórcagomba.
toplász: lusta, ügyetlen; lompos,
a kiről lesír a ruha.
toszít: taszít.
tökéletlen: hamiskás, ravasz-kás.
tüledálló: otthonka.
veszteget: szemére hány; leszól,
megszól. Megteszem, hogy ne
vesztegessen, szemrehányást ne
tegyen.
zsemjékes: vizenyős, süppedékes.

MOLNÁR ÁGOSTONNÉ.

(Szabolcsmegye, Besenyőd.)

Zsidó gúnynevek.

Mohondöfi. Rókaficzi. Nyúlrika. Bajnak jött (uzsorás). Készre jött (zsidó szegény fiatal ember, elvett egy öreg gazdag nőt). Borzos. Böndő (kövér). Szúró. Tempó (csőr-csavar). Szattyán segű (nadrágjának ülepje szattyán bőrből van készítve). Pinczér. Vérébélű. Tyúkbőr. Kajba. Sárviz. Lepke. Végigüres. Nyakigláb (hosszu lábú). Rosszfazék (a népet sorsjegyekkel rászedte). Vadliba. Gója. Bodzfa. Hóltigszegény. Görény (büdös). Jajkeserű (mindig panaszkodik). Csacsi. Késő jött. Rádillik. Töklógó. Czifratetű. Hámtáska. Nyalkatetű. Kanálnyéi. Mécsbél. Nyaktekercs. Ropogós. Palacsinta. Tollseprő. Nyulláb. Vadkecske. Hajcsd ki. Sárgatetű. Dugott fülü. Kolbász. Hatvékás. Tűzmester. Kistokjó. Mitugrász. Vasfazék. Tetübőr. Hideglábu. Kopasztó. Pating. Szükség. Szálszösz. Páva. Irigyi. Pókos. Csütörtök. Rakdteli. Roszkosár. Üрге. Libucz. Bagoly. Agár. Borjuláb. Csizmaszár. Komorbika. Talpas. Dugó. Füles. Tetütáti. Rühes. Leszekur (mindig azt mondogatta a parasztnak : Leszek én még úr!) Üveglábu. Lángveres. Parásuliszka. Száraz rántás (tanító). Meddő. Bársony. Kanári (Kohn Ármin). Tyukos. Kotló. Nadáj. Macskanyereg. Cselecsali. Dupla sáru. Napraforgó. Patkány. Próbacsődör. Szivdfel. Rongyosháló. Nádméz. Lágytök. Vércse. Pehely. Darázs. Megadom (mindég azt mondogatja a parasztnak). Vadmacska. Eczetágy. Férges. Gernyedség. Hirtelen. Kutyaduda. Kutyavaczok. Sárga paszuj. Héja. Budár czuláp. Hattojás. Zöldlégy. Ludgége. Pokolvar. Kesztű. Hegyennyalka. Vastengely. Kissasszony (ugy jár). Háromlábu (a botját előre dugja és ugy ugrik egyet). Báró Ingyenbög (kutyájáról csufolják így).

(Nagy-Kálló és vidéke.)

KATZ SAMU.

Népdal.

Jaj istenem be szomorú vagyok,
Hogy ién illen fogolmadár vagyok,
Fogolmadár se minden ágro száll,
Jén se járok asz szeretüm után.

Be szeretnék a császárral beszéni,
De miég jobban szobájábo sitálni,
Megmondanám néki, de csak magának,
Szeretümet ne vügyő katonának.

(Resznek. Göcsej.)

KARDOS ALBERT.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Sugárút
116. sz.

XII. kötet.

1888. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASZNÁLÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

IX.

A „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár“ előmunkálatai.

2.

Budenz székfoglaló értekezése nem hogy eloszlatta volna, de még inkább növelte azon határozatlanságot, melyben összehasonlító nyelvtudományunk a magyar nyelv szorosabb kérdésére nézve a 60-as évek elején volt. Eddigelé két nézet küzdött egymás ellen, egyik a külföldieké, kik egyhangúlag vallották, hogy a magyar az altaji nyelvcsalád „finn“ csoportjához tartozik s ennek különösen „ugor“ (vogul és osztyák) tagjaival képez önálló nyelvkévé. Ennek ellenében állott Hunfalvy nézete, ki azt bizonygatta, hogy a magyar középállást foglal el a „finn-ugor“ és török nyelvcsoporthoz, mely véleményét később arra módosította, hogy ezen középállásban a tárgyias ragozással biró vogul, osztyák és mordvin nyelvek is a magyarhoz sorakoznak. Most Budenz egy harmadik eszmével lépett fel, avval t. i. hogy a magyar török nyelv, minélfogva nyelvünk tüneményeit csakis ezen alapon fejthetjük meg sikerrel. Hogy a három hypothesis közül még az utóbbi volt legkevésbé okadatolt bizonyítja az, hogy első nyilatkozata után következő tanulmányaiban maga Budenz sem erősgeti többé tételét, hanem azon meggyőződését látszik feltüntetni, hogy a szorosabb nyelvrokonság kérdésének végleges eldöntése végett első sorban a nyelveknek újból való, alaposabb átbúvárlása szükséges. Csakugyan ez is válik a 60-as évek munka-programmjává, mire nagy befolyással volt az is, hogy Reguly hagyó-

mányai mindeddig nem voltak kiadva s nyelvészeti értéküknek kimutatása is hiányzott. Míg Hunfalvy Reguly vogul hagyatékait teszi tüzetes tanulmánya tárgyává, Budenz a többi nyelvekre vonatkozó gyűjtéseit veszi elő kutatás céljából, még pedig legelsőben — valószínűleg mivel eddigi tanulmányaihoz legközelebb állott — a csuvas jegyzeteket. Közli Reguly csuvas példamondatait s ezen, valamint az előbb ismert források alapján oly pontos philologiai gondossággal szerkeszti meg a csuvas nyelv alaktanát, minőt mai napig is a török nyelvek közül csak a jakutról bírunk. A csuvas és cseremisiz nyelvek nagy történeti érintkezésénél fogva a csuvas tanulmányok után legalkalmasabb tárgyul kínálkozott Reguly cseremisiz hagyatékainak átvizsgálása. Itt is tehát közli előbb Reguly erdei cseremisiz példamondatait és textusait, majd e nyelv alaktanát dolgozza fel, hozzátoldva a cseremisiz nyelv idegen, különösen török elemeinek kimutatását, végül ide vágó munkáit az „Erdei és hegyi cseremisiz szótár“ szerkesztésével s az 1775-iki cseremisiz grammatika külön ismertetésével fejezi be. — A cseremisizről Budenz a mordvin nyelvre tér által. Ide tartozó tanulmányait szintén szövegközléssel kezdi meg, legelőbb is hű magyar fordítással ismerteti Regulynek jobbára erza-mordvin dialektusból való mese és dalgyűjteményét, majd moksa-mordvin nyelvtani jegyzéseit állítja össze s a rendelkezésére álló összes források alapján elkészíti moksa- és erza-mordvin szótárát. Ezen az ugor nyelvek terén kifejtett philologiai munkássága közben alkalma nyílik Budenznek a törökség ismeretét is gyarapítani „Khivai Tatárság“ című tanulmányában, melyben a Vámbéryvel jött kongrati tatár, Molla Iszhák nyelvjárását írja meg szövegek kíséretében. Ugyancsak a törökség ismeretéhez nyujtanak becses adalékokat „Hangutánzó igék a törökben“ és „Csuvas hangutánzó igék“ című tanulmányai, valamint azon elmés értekezése, melyben a csuvas és a többi törökség közt észlelhető különös hangtani viszonyokat tárgyalja érdekes példák bemutatásával. Az ugor és török nyelvcsoportok egyes tagjainak ezen tüzetes átkutatása *) új világot derít összehason-

*) Budenznek még ezeken kívül igen tevékeny és értékes munkássága volt ez időtájt a szorosabb körű magyar nyelvészet terén is. Ide tartozó tanulmányait, mivel az összehasonlító nyelvészet haladására különös befo-

lító nyelvészetünkre s átalakító hatással volt Budenznek a magyar nyelv szorosabb rokonságáról vallott nézetére is. Kénytelen volt tapasztalni, hogy a magyar nyelvet jellemző különös sajátságok, vagyis melyek benne nem közősek az összes altaji nyelvekkel, csakis az ugor nyelvek terén találhatók meg ismét s hogy a török nyelvekkel való hasonlítás minduntalan legyőzhetetlen akadályokba ütközik, sőt szigorú módszerrel egyáltalában nem is eszközölhető. Két ok volt eddig különösen, mely a magyar nyelv szorosabb rokonságát kutatók figyelmét a törökségre irányozta: az egyik az, hogy a magyarban és törökségben egy csomó, alakilag szoroson egyező szó található, a másik, hogy néhány alaktani részletben is van bizonyos összehangzás (anklang) a két nyelv alakjai közt. Ámde most, hogy az ugor nyelvek bővebb méltatásban részesültek, kitűnt, hogy amaz egyező török-magyar szavak aránytalanul csekély számúak szókincsünk azon elemeihez képest, melyek az ugor nyelvekben bírják azonos, vagy rokonhangzású másaikat. De meg másrésztől az is rögtön feltetszővé vált, hogy míg a magyar szókincs ugor elemei a legkezdetlegesebb társadalom fogalmait jelölik, míg az igék, testrészt- és számnevek kategóriájának csaknem összes szavai — t. i. a melyeknek csak eredetét az összehasonlító nyelvészet világánál láthatjuk — ugor származásúak: azalatt az egyező török-magyar szók jó részint csak egy bizonyos fokban előrehaladottabb cultura fogalmaira vonatkoznak s így alapos okkal, helyes nyelvészeti módszerrel tekinthetők olyan elemeknek, melyek nyelvünkben, fejlődése legelső korában még nem fordultak elő s csak későbbi története folyamában juthattak beléje. A mi pedig amaz alaktani egyezéseket illeti, melyeket a magyar

lyással nem voltak, e helyütt csak címük szerint közöljük; ilyenek: „A magyar *meg* igekötőről. Bevezetésül: Az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar nyelvre“ (Nyk. II.), „A magyar *el* igekötőről“ (Nyk. III.), „A magyar igekötők s árja praefixumok“ (Nyk. V.), „Szintén valami az *a ki-, a mi-ről*“ (Nyk. V.), „Szótaglalás s valami a magyar szóképzés iskolai tanításáról“ (Nyk. VI.) című értekezések. Foglalkozott B. a magyar-szláv kölcsönzőkkel is, midőn Miklosich „Lexicon palaeoslovenicum“-át, s később, midőn ugyane szerző „Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen“ című művét ismertette (Nyk. I. és VI.). A szorosabb finn nyelvészetbe vág „Az *-ime* végű finn eszköznevekről“ szóló értekezése.

és török nyelvek között tapasztalni véltek, azoknak egy részére már maga a magyar nyelvtörténeti nyomozás kiderítette, hogy csak látszólagos (ilyen pl. a török *-niñ* genitivus és a magyar *-nek* ragokról gondolt egyezés), más részéről ismét kitűnt, hogy nem specialis magyar-török egyezés, hanem előfordul mint egyező elem az altajság többi részeiben is (ilyen a török *-žik*, *-čik* és a magyar *-cska*, *-cske* kicsinyítő képzők egyezése) s a megmaradt részt is sokkal alkalmasabban s biztosabban lehetne magyarázni ugor, mint török alapon.*) Külömben az is föltűnhetett, hogy ezen egyező török-magyar grammatikai részletek semmiképen sincsenek összehangzásban azon körülménnyel, hogy a magyar nyelv legfontosabb specialis sajátosságai (pl. a liquidák szereplése a szókezdetben, tárgyias ragozás, a mutató névmás magas és mélyhangú alakja, igemódok stb.) épenséggel csak is az ugor nyelvek segítségével magyarázhatók. Élénken érezhette ezt Budenz, midőn a magyar képzéstan egyes részeinek fejtegetéséhez fogott (ilyenek a Nyelvtud. Közl. III. és IV. köteteiben megjelent s a magyar *-ód*, *-öd*, *-aszt*, *-ad*, *-ít*, *-ül*, *-t*, *-tat*, *-l* igeképzőket, a *-matos*, *-metes*, *-talan*, *-telen* valamint a pluralis névképzőket, továbbá a magyar viszonyragokat és postpositiókat tárgyaló cikkek), melyekkel bizony a török nyelvek világitása mellett aligha boldogulhatott volna.

Így ért meg lassanként szilárd meggyőződésé azon eszme, hogy a magyar határozottan ugor nyelv s az altaji nyelvcsalád semminemű más csoportjába nem sorozható. Budenz „A magyar és finn-ugor nyelvek beliszóegyezése k” című műve volt az első munka, mely ezen meggyőződést teljes világossággal kimondotta. E munka — bár számos részletében ma már túlhaladott álláspontú, sőt szerzője túlszigorú bírálata szerint teljesen elavult — igen fontos eseményt jelez nyelvészetünk történetében, a mennyiben az eddigi igen is tág körű, az egész altajság területén mozgó magyar nyelvhasználatnak a kellő határokat meg-

*) A magyar *-ó*, *-ö* igenévképzőt pl. a török *-ak*, *-ek* nomen verbale-val azonosították (v. ö. *kork-ak* = félő, innen *kork-* = fél); holott tekintve a HB. ezen alakjait: *volov*, *júrov* alkalmasabban egyeztethető az ugor *v* (*p*) egyenlő értékű képzővel; v. ö. pl. finn *anta-va* s magyar *ad-ó* alakokat.

szabja, módszert teremt, s a hasonlítás helyességéről meggyőződtető kriteriumok kutatása által a biztos tudás útját egyengeti. Igen tanulságosak különösen azon eszmék, melyeket előszavában fejteget. Az egyes altaji (ugor, török-mongol-mandzsú, szamojed) nyelvcsoporthoz egy közös őst altaji alanyelvből való származását egyelőre, csak mint pusztán valószínű hypothesis-t fogadván el, kimondja, hogy a „nyelvtudománynak egyelőre nincs módjában, hogy az egyes altaji nyelvcsoporthoz jobbadára merőben különbözővé vált nyelvanyagaiban az eredeti azonosságot kimutassa; mert ha sokszor sikerül is épen nem hasonló szók eredeti egyazonos voltát felismerni, ez csak kimutatható közvetítő alakok és hasonnemű esetek segítségével történhetik s ezenkívül ily felismerés csak annak alapján bírhat meggyőző erővel, hogy az illető nyelvek között az eredeti azonosságot a valóban szembevetendő nyelvanyagbeli egyezések tetemes száma már kétségen kívül helyezte.“ Ezen közvetítő alakok felderíthetőségét az altaji nyelvek szóanyagára nézve csak úgy remélhetjük, ha előbb sikerül az egyes kisebb nyelvcsoporthoz körén belül az ősnyelv alakját rekonstruálni, azaz az egyes nyelvekben fennmaradt nyomokból kiindulva a szóknak azon ősi alakját kikövetkeztetni, melyből a mai különböző nyelvbéli alakok közösen eredhettek. Ezen munkát pedig csak úgy eszközölhetjük, ha nem tekintve az egész altajságra, előbb külön-külön kutatjuk az egyes nyelvcsoporthoz maguk körén belül, vagyis pl. előbb a magyar, finn, vogul stb. nyelvekből meghatározzuk a közös eredetű alakokat, azután hasonlóképen járunk el a többi nyelvcsoporthoz, pl. a törökség terén is a jakut, csagataj, csuvas stb. nyelvek alapján s csak a mit ilyen módon közös ugor, vagy török ősnyelvi alakokként nyerünk, hasonlítunk egymáshoz. Világosítsuk meg a mondottakat egy példával. E magyar szónak *tűz* (ignis) akarjuk történetét a legvégső nyomokig visszavezetni. Mivel a magyar nyelv az ugor nyelvekkel volt legutóljára közösségben, következik, hogy eredetibb alakja az volt, melyből a szabályos hangváltozások figyelembevételével a többi ugor nyelvek alakjait is megmagyarázni lehet. Ez pedig a vogul-osztyák *tut, tut, taut, tuget*, finn-mordvin-cse-remisz *tule, tol, tul* alakok tanúsága alapján *tsgrds*. A köz-törökben 'tűz' neve *ot*, melynek másai jak. *uot*, csuvas *tot*

a szókezdő magánhangzó hosszúságát mutatják, miből egyéb hasonló esetek számbavételével egy **svst*, **sgst* östörök alakra lehet következtetni. A tunguzban tűz = *togo*, *toho*. Ha tehát általános altaji összehasonlítást akarunk üzni, azt módszere- sen csak úgy tehetjük, hogy pl. a *tűz* szó eseténél csak is a következtetett *tsgsds*, *sgsts*, *tsgs* ősalakokkal dolgozunk, de teljesen hibás eljárás volna, ha pl. a magyar *tűz* szót egyenesen a mai török *ot* alakkal vetnők egybe. Magyar szempontból egyelőre legfontosabb azon nyelvcsoport ősi alakjainak kikutatása, melyhez a magyar nyelv tartozik, vagyis az ugor ősnyelv rekonstruálása. Hasonló módon kell rekonstruálni majd a török-mongol-mandsu és szamojéd ősnyelvet s csak miután e munkákat szigorú mód- szerrel véghezvittük, juthatunk azon ponthoz, hogy az álta- lános altaji nyelvészkedéshez foghatunk. E két feladatot, t. i. a részletes, pusztán az egyes nyelvcsoportok körében történő nyelvhasznítást s más részről az általános altaji nyelvhasznítást semmiképen sem szabad összezavarnunk.

A „Szóegyezések“-ben Budenz a tőle legsürgősebbnek jelzett feladat valóztatásához fog, előkészületet tesz t. i. benne egy későbbi nagyobb munkához, melynek célja lesz a helyesnek bizonyult szóegyezések alapján az ugor ősnyelv alakjait rekonstruálni. E végből a szóhasznítások eddigi anyagából kiválasztja a használhatót s az újabban megnyílt nyelvforrások alapján maga is számos új szóhasznítást tesz hozzája. Ily módon 858 szóhasznítási cikket állít össze, melyből mintegy 540-et tehát az egésznek csaknem két harmadát a későbbi tüzetes vizsgálat után is helyesnek találván az összehasonlító Szótárba is felvesz. Nyelvészettörténeti szempontból nem lesz érdektelen az itt követett hasonlító eljárásnak néhány oly fogyatkozását felemlítenünk, melyek tekintetében azóta hasonlításunk módszere tökéletesbült. Ezek jobbára összehasonlító nyelvészetünk azon műlasztásá- ból erednek, hogy az egyes nyelvek között levő szabályos hangtani megfelelések mindedigélé kellőleg átkutatva nem voltak. Így pl. a Szótár szigorú tekintettel van arra, hogy azon nyelvekből, melyekben a magánhangzók eredeti hang- rendje még némileg épen maradt fenn, mint a finnből és mordvinból, magyar magashangú szóval csak magashangú, mélyhangú szóval csak mélyhangú alak egyeztessék. A Szó-

egyezősek korában még ez nem volt így s pl. egybe van állítva a *kerget*: finn *karkaa-* (fut), *kéve*: f. *kupo*, *kevény*: f. *kopia*, *költ*:- f. *kulutta-* (elhasznál), *vev*-, *vesz*:- f. *otta-* alakokkal. A szókezdő magyar *h*-nak mai tudásunk szerint *k*, vagy valamely dentalis hang felelhet meg a finnben, ellenben sohasem *j*: a Szóegyeztetésekben még találunk efféle hasonlításokat: *hattyú*: f. *joutsene*, cser. *jüksö*; *hideg*: f. *jähty-* (hül-), cser. *jüksö*. Az összehasonlítás kiderítette, hogy szókezdő finn *h* dentalis eredetű, tehát nem egyezhetik pl. f. *hyvä* a m. *jó*, vog. *jomas* szavakkal. A magyar nyelv történetéből nem tudjuk kimutatni, hogy valamikor szókezdő *k*-t *cs*-vé változtatta volna, e felvételt mégis a Szóegyezőések kelleténél több esetben alkalmazza s hasonlítja pl. az észet *kout* s magy. *csont*, f. *koipe* (czomb) s m. *csípő*, észet *kobar* s m. *csoport* szokat. A szóközépi magyar *z*-t ma már nem találunk megfelelőnek a rokon nyelvek *nd*, *nt* mássalhangzó csoportjával s ezért is hibás pl. a f. *kanta-* (hord) s magyar *hoz*-, f. *kanta* (sark) és magy. *-hoz*, *hosszá* egybevetése. Magyar szóközépi *d*, vagy *t* szintén nem felel meg az ugor nyelvek egyszerű *d*-jének, ezért is állt el Budenz a mord. *koda-* (fon) és magy. *köt*, f. *tietä-* és m. *tud-* azonos eredetéről való nézetétől. Ha az ugor nyelvek alakjaiban *nd*, *nt* mássalhangzó-csoport fordul elő, azoknak a magyarban csak egyszerű *d*-s alak felelhet meg, ezért ejtendő pl. el a f. *tunte-* (érez) s a m. *tanül*-féle egybevetés. A *pofo*, *szarvas* és *farkas* szók egyeztetése f. *poske*, *hirve* és mord. *virgas* szókkal még a Szóegyeztetések korának álláspontjából is ítélve hibáztatandók. Jó csoportja az elejtett egybevetéseknek azon hibát tünteti fel, hogy a nyelvben, melyből idézve vannak nem eredeti elemek, így pl. egyeztetve vannak m. *kecske* s votj. *keč*, m. *kép* s vog. *kép*, m. *kölcsön* s cser. *küsün*, holott mind e szók az említett nyelvekbe a törökségből kerültek. Valóban lelkiismeretes tudóshoz illő eljárás volt, hogy Budenz művének ezen valamint egyéb fogyatkozásait később maga mutatta ki, szigorú kritikát gyakorolván saját munkásságán.

A Szóegyezőések befejezésétől egész a Szótár első füzetének megjelenéséig terjedő időközben (1869—1873) Budenz munkásságának tárgyait főképp az ugor összehasonlító alaktan egyes részletei szolgáltatták. 1869-ben „Ugrische Sprachstudien“ címen két értekezést ad ki, melyeknek egyike az

ugor nyelvek többes birtokos személyragjairól szól, másika a mordvin s néhány más ugor nyelvnek, azon sajátságáról, hogy a névszót egy hátravetett névmási elemmel determinálják. „Denominativ igék az ugor nyelvekben“ című tanulmányát e folyóirat lapjai is ismertették (I. Ny. II : 385). Ugyanez időre esik azon jelentése, melyet Vámbéry magyar-török szóegyeztetéseiről ír s melynek kiváló érdeme, hogy a magyar és török nyelvek viszonyát tiszta világításba helyezi. 1873-ban adja ki „Finn nyelvtan“-át, mely azóta második (a mondattani részszel bővített) kiadást is ért s első sorban az 1872-ben rendszeresített altaji összehasonlító nyelvészeti egyetemi tanszék szükségletének kíván megfelelni. Mindezen, valamint az előbb vázolt művek a „Magyar-ugor összehasonlító Szótár“ előmunkálataiul tekinthetők, mely munkának tüzetes ismertetésére immár jövő cikkünkben áttérünk. Tekintve ismertetésünk tárgyának rendkívül bő anyagát, tárgyalásunkat négy fejezetben végezzük, az elsőben a szóegyeztetést pusztán hangtani, a másodikban alaktani, a harmadikban jelentésbeli szempontból vizsgáljuk végül a kifejtett főbb eredményeknek rövid összefoglaló ismertetését kívánjuk nyújtani.

MUNKÁCSI BERNÁT.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Éhomra.

Az *éhom* szónak eddigi magyarázói megegyeznek abban, hogy az *éh* (*éhes, éhség*) szó családjába sorozzák: Kresznerics az *éh* tőszó alá állítja, Czuczor-Fogarasi szótára így elemzi: *éh-om*, Budenz is 839. sz. a. az *éh* származékai közt említi. Nem adtak azonban kielégítő feleletet arra a kérdésre, hogyan keletkezett az *éh* szóból ez az *éhom*, hogyan lehetne magyarázni a második szótagját. Budenz nem is érinti ezt a kérdést, Cz.-F. pedig csak azt említik, hogy „némelyek véleménye szerint nem egyéb, mint az öszvehúzott *éhgymor*“, azonban könnyű átlátni, hogy e magyarázat tetemes hangtani nehézségekbe ütközik. Csak annyit tarthatunk belőle valószínűnek, hogy *éhom* összetett szó. Erre ugyanis két okunk van, egy hangtani s egy szóképzési: az első az, hogy

a második szótag mélyhangú, holott az *éh* szó származékai mind magashanguak; a második pedig az, hogy denominatív *m* képzőre a magyarban alig van egy-két példánk (talán csak az egy *alom* biztos *al*-ból; kétesebb szerkezetűek: *egyemben*, *vasmat* Ny. V : 129. =... vastag, vaskos, *zsírmát?* Tsz., *közmént* Ny. IV : 183, *hasmánt*; *koszmó* Ny. VI : 232.)

Ha tekintetbe vesszük egyrészt az itt említetteket, másrészt pedig az *éhom*-nak eltérő alakjait, akkor az alább adandó magyarázat olyan egyszerűnek fog feltűnni, akár a Columbus tojása.

Mindenekelőtt eszünkbe jut — mert legtöbbször találkozunk vele a régiéknél s a nyelvjárásokban — az *éjom*: „*éjom-ét*: früstück. szatmárvidéki szó“ Tsz.; — „ki szentekre akar eskünni, *éjomra* cselekedgye“ Czeglédi, Malach és Melach 62; „idd-meg *éjomra*“ Páriz Pápai, Pax corporis 9; — „az wy Figec igen ió *éhyomra* enni“ Melius, Herbarium 2; „az étel meg kívánást meg várd és várjad *éhyommal*“ Comenius, Janua l. lat. 214; várjad *éhyommal*: praestolare jejunos u. o. 173.

Az utóbbi két író nyilván *j*-vel ejtette a szót, de érezték, hogy az *éh* szóval összefügg, azért írták *éhyom*-nak. Ez az írásmód könnyen rávezethet bennünket arra a gondolatra: nem a ‚bél, gyomor‘ jelentésű *jonh* lappang-e a második szótagban, úgy hogy *éh-om*, *é-jom-ra* a helyett volna, hogy **éh-jon(h)*, *éh-jon(h)-ra*? Jelentés tekintetében e magyarázat teljesen megfelelő, hisz *éh-jonh* valóban annyi mint *éh-gyomor*. Hangtani tekintetben pedig csak az a föltűnő, hogy *u* helyett *m*-et mutat az *éhom* szó.*) De ez a hangváltozás nem épen példanélküli; így lett a szláv *mlin*-ből *malom*, *Gran*-ból *Garam*, *million*-ből *milliom*, *svadron*-ból *svadrom(-unk)* Ny. VI : 409), továbbá *kan*-ból *kam* (Kriza vadr. 504), és *lukno*-ból *lukma*.

Magyarázatunk támogatására idézhetjük az *éhom* szónak még néhány eltérő alakját, melyek csakis a *jonh* szó fölvételével fejthetők meg.

Ilyenek mindenekelőtt ezek az *m*-nélküli alakok: *éhóra*. Dunán túl, így már Zvonaricsnál Pázm. piron. 114; „mind

*) Hogy a *h* után az általános nyelvszokás elejtette a *j* hangot (*éh'om*), ez olyan jelenség, a minőt a régi *tanóhon*-féle alakokban látunk e. h. *tanóh(t)-jon*.

ez horaiglan *ehióra* valéc“ Heltai uj test. 15; „forrásból *éhorra* innya nem haszontalan“ Cisio K2. — Ezek nyilván a *jonh* szónak ismeretes *joh* mellékalakjára mennek vissza: *éh-joh-ra*.

Érdekes végre a székely *éhére* (Tsz.), mely régente így hangzott: *éhéra*, mint a következő idézet mutatja: „egyek meg reggel *ehera* ez kenyetben fel latot“ Frankovics, Hasznos könyv betegségek ellen (1588) 15. l. — Itt a *joh* szónak ismeretes összevont *éh* alakjával van dolgunk (*éha* vkinek a. m. joha, gyomra, belső része), tehát *éh-éh-ra*-ban *éh-éh* épen megfelelője azon *szom-éh*-nak, melyből a *szom-éh-oz* (*szom-juh-oz*) ige van képezve.

Az utóbbi alak egészen egyenlő kiejtéssel tünteti föl az összetételnek két tagját, s ez a körülmény arra a kérdésre vezet bennünket, nincs-e valami etymologiai kapocs az *éh* ‚fames‘ s az *éh* ‚stomachus‘ közt. Hangtani tekintetben a kettő egyezésének csakis egy híja van: az hogy az egyik magas-, a másik mély-hangú. Azonban *é* és *í* hangú szóknál nem ritkán találkozunk evvel a kétféleséggel: *lék* ragozása rendesen magashangú, de itt-ott mélyhangú (p. Merényi meséiben); a *nyír* ige is kettős természetű: *nyírom*, *nyírás*, *nyírém*, *nyírés*; a *csíp* ige is néhol mélyhangú (Pécskán *csípkod* és *csípkéd* van, Göcsejben *csípot* Lugosi szerint a. m. *csípet*); *szirt* azelőtt mélyhangú volt (*szirtion* Münch. c., *szirtok* még Batsányinál és Debreczeni Kievi csatájában is); az *íj* és *ív* azonos szó, de amaz most mély hanggal, emez magas-sal van megállapodva, holott nyelvemlékeinkben még ingadoznak (p. *yet*, azaz *íjet*, Bécsi c.) stb. stb.

Csak az szükséges tehát, hogy jelentés tekintetében találjunk kapcsot a két szó között. Erre nézve a következő analógiákra hivatkozhatunk. A finn *vatsa* ‚venter, stomachus‘ szónak megfelelő mordvin *vača*, *vačo* azt jelenti, hogy ‚éhes‘. A magyar *jonh*-nak megfelelő finn *jano* most szomjat jelöl, s az észten általánosabban ‚durst, begierde, appetit‘. És ugyanezen *jonh*, *joh*, *ih* szónak *ihás* származéka Dunántúl a. m. szomjas. Véleményünk szerint ez az *ihás* azonos az *éhes*, *éhes* szóval, csak hogy amaz a ‚szomjas‘ jelentést vette föl; talán olyan népetymologia-féle rejlik ebben, hogy az *ihás*—*éhes* szópárt az *iszik*—*észik*, *ital*—*étel* párokkal kapcsolta össze a nyelvérzék.

(A nyelvtörténeti anyag földolgozása közben vezetett

a régi alakok összehasonlítása az *éhom*-nak fönt adott magyarázatára. Csak cikkem átnyujtása után figyelmeztettek rá, hogy ugyanazt a magyarázatot s részben ugyanazon adatokra támaszkodva közölte már Mátyás F. (Nyk. IV : 200.) Mindazáltal közlöm e cikket, már csak azért is, hogy kitűnjék, milyen biztos kalauz a nyelvtörténet a szóknak származtatására.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Trágya.

„Szó elején két mássalhangzó eredeti magyar szóban nem állhat; két mássalhangzóval kezdődő szavaink tehát idegen eredetűek, mint: *préda*, *krajczár*, *tréfa*, *drága*, *gréta*, *trágya*.“ E jelenség fölfedezése nem új; ismerték azt már régesrégén; már Molnár Albert grammatikájában ott áll a tanítás, hogy: „A duabus consonis nulla incipit vox Ungarica“ (Corp. Gramm. 122). Benne is van minden újabb magyar nyelvtenban, s a tanítás oly erős gyökeret vért írástudóink lelkében, hogy egy tanító sem mulasztaná el a tétel igazságára figyelmeztetni hallgatóit; sőt a nagy rész meg is magyarázza, hogy *préda* latin, *krajczár* német, *drága* tót, *gréta*, már a minő a tudománya: latin vagy német, az avatottabbak a *tréfá*-nak is urát tudják adni; a *trágya* azonban még eddig mindenkit megakasztott. Nem csoda tehát, hogy találkoztak olyanok is, a kik, mint magam is tanúja voltam egy ily nyilatkozatnak, a melynek köszöni voltaképen e kis fejtegetés is világra jöttét, a kik már-már kételkedni kezdtek a *trágya* idegenvoltáról s nem tartották lehetetlennek, hogy hátha mégis eredeti magyar szó s talán valami kapcsolatban van a *tárgy* szóval.

Nem keresni s rábukanni valamely ismeretlen eredetű szó származására, könnyű dolog, annál nehezebb azonban keresni és megtalálni; sőt néha kárba vesz és hiábavaló minden erőlködésünk. Ez nem volt ismeretlen előttem; de kíváncsiságom már kissé erősebben föl volt izgatva s én nyomozni kezdtem e szót. Sok tétova után végre egy észrevehető nyomra akadtam. Ez azonban csak megzavart. Csakhamar következett azonban a második, harmadik, negyedik nyom; a zavar azonban mindegyikével csak fokozódott. A

nyomok határozottak, világosak voltak s kivétel nélkül mind egy ponthoz vezettek, egy cselekvésszóhoz, a melynek jelentése annyi mint: rá gicsálni, edde gélni; vallomásuk szerint tehát a *trágya* annyit tenne mint: nyalánság. A jelentésváltozások története sok csodálatos tényről tesz ugyan tanúbizonyságot, de ilyen merész szökés: *stercus*-ról a leckerei-ra vagy akár megfordítva is mégis csak hihetetlen dolog.

A ki magyaros szerkezeteket, töről metszett szólásokat, eredeti kifejezéseivel megkapó, velős-magvas nyelvet akar tanulni, valóban nagy mulasztást követne el, ha a mult századok tősgyökeres magyarságának tagadhatatlanul legigazabb tolmácsát, Faludi Ferenczet, tanulni elhanyagolná. Stilizta és nyelvész egyaránt sok újat, sok hasznosat meríthetnek belőle, sokban okulhatnak tőle. Engem is, midőn kétségemben jobbra-balra fordultam tanácsért. ő volt, a ki, mint már ezelőtt is többször, útba igazított; tőle nyertem az első biztatást, hogy nyomozásommal nem vak ösvényen, hanem igaz úton járok. A „Nemes Ember“-ben így szól: „A mi a komédiát illeti, ha mikor erkölcsre tanít és csendesen jár: nem tilalmas. Mindazonáltal egy végben három százat hallani, a hol szem is akad csúnyára, a fül is hall lustát: irtóztató botránkoztatás. Ki sok hímes *trágya* s igékkal mulat a theatrumokon, az gonosz.“ (Toldy-kiad. 85. l.)

E jelzőpár elseje, a *hímes*, elég biztos útbaigazítást ad társának, a *trágya*s-nak jelentésére nézve; a „hímes-trágyás igék“ köznapi szavakkal helyettesítve annyi mint: „virágos-ékes, kedves-tetsző, fűszeres-csiklandós“ beszéd! S ezzel az alak és jelentés közti merev ellentét jó részben meg van szüntetve; a mi a szövetkezés végső akadályát is elhárítja az útból s a két félt teljesen megbarátkoztatja egymással, az egy XVI. századbéli szakácskönyv, melyet Radvánszky Béla tett közzé „Magyar család és háztartás“ művében. Az idevonatkozó adat így hangzik: „Ha töltött anguillát akarsz csinálni, mosd meg fejénél, az bőrét foszd alá sat. főzd meg szépen, csinálj malasiás trágyát alá. A malasiás trágyát ilyen csináljad: Az zsömlét avagy az szép fehér kenyeret szeletöljed meg szépen, és piritd meg, azután hányd malosába a kenyeret, hintsd meg fölül gyömbérrel.“ (III. köt. 38). A másik hely így szól: „Kappan malozsa trágyával. Az

kappanakat meg köll sütni, metélni szépön és zsemlyét vagy szép, buza, fehér kenyeret szeletönként szépön meg köll piritani és az piritott kenyér szeletöket hányd az malozsába, hogy szépön megázzék benne az kenyér, aztán az kappanokat vevönkint (darabonkint) rakd az tálba, aztán rakd reá fölül az megázott kenyér szeletöket és hintsd meg felül szépön az trágyával, az trágyát, ha nem tudod micsoda és hogy törj bőven gyömbért össze nádmézzel egy mozsárba, ha ezt megszőrzöd aztán trágyád leszön.“ (U. o. 40. l.)

A két hely oly érthetően beszél, hogy alig szükséges magyarázat hozzájuk. A *trágya* eszerint fűszerekből s édeségekből készült kásaszerű keverék, pép volt, tehát az eledelek közé tartozott.

Ennek alapján immár a *trágya* családfája egész biztosan a következőkép állapítható meg: gör. *ράγω*: rágok, eszem; gyökere: *ραγ-*, melyből lett: *ραγγημα*: csemege, nyalánkság; ennek többese: *ραγγήματα* a közép-latinság szavává válván, idővel *tragata*, majd *drageia* alakra rövidült: „Et biberunt cum Domino, et de *Drageia* comederunt“ (Duc.) S e két utóbbin alapszanak a fr. *dragée*, sp. *dragea* (olv. *drachea*). ol. *treggέα*. A *drageia* mellett volt még egy közép-latin *tragea* alak is, melyet Dieffenbach szótárában (Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis) találunk „electuarium“ jelentéssel.

Hogy valamelyik román nyelv szavát tekintsük a magyar *trágya* példaképeinek, az ellen hangbeli okok állítják föl tilalomfájukat; az olasz *treggea*-ból (olv. *trezsea*) minden bizonynyal *trezsa* vált volna; a francia és spanyol nyelv pedig már csak azért se jöhetnek számításba, mert e népekkel semmiféle közelebbi érintkezésben nem állottunk.

Marad tehát kölcsönadónak a latin nyelv; a magyar *trágya* kétségtelenül a közép-latin *tragea* alaknak a módosulata. Ismeretes, hogy a magyar egyházi s huszár latinság az *e, i* előtt álló *g* hangot szerette megjésíteni, mint: *gyemini*, *gyeneratio*, *regyina*, *gyesztikuláció*. Igazolják ezt a nép ajkán forgó következő szók is: *gyehenna*, *gyeneralis*, *evangyeliom*, *registrum*-ból *lagyistrom* s később *lajstrom*, *gingiber*-ből *gyingber*, majd *gyémbér*, *gyömbér*. Így lett a *tragea*-ból magyarosan hangsúlyozva először *trágyea*, majd *trágyya*, a mint még Molnár A. is írja, s végül *trágya*.

Hogy a két ellentétesnek látszó „stercus, fimus“ és „condimentum, confiture“ jelentés egymás mellett szépen megfér, szemelláthatóan igazolják a germán nyelvek, melyek közül úfném. *schmeer* — háj, ó-skand. *smjörr* — vaj, gót *smauthr* — háj és gót *smarna* — ganaj.

A magyar szónak „stercus“ jelentése csak másod, vagy igazabban csak harmad fokú. A fejlődés menete mindenestre imez volt. Valamint az egyes, különösen szárazabb eledelekhez, hogy ízesebbek legyenek, trágyát adtak, ép úgy adtak, hogy megszirosítsák, megkövéritsék, trágyát a földnek is; az éték trágyája méz, mazsola sat. volt, a föld trágyája pedig leginkább az ígás barmok ganéja. Így forrt aztán a két szónak jelentése idő multával együvé, míg végre az előbbi erejéből lassanként veszítve egészen az utóbbiba csapott át. A szónak ez a ma már megállapodott „stercus“ jelentése vezethette félre a NSzótárt is, mely a *trágyát* a német *dreck* szóból magyarázza.

SZARVAS GÁBOR.

KAZINCZY MINT FORDÍTÓ. †

I.

Kazinczy működésének sulypontja kétségkívül fordításiban van. Ezekkel akarta gyakorolni saját erejét, akarta mívelni nemzete ízlését, fejleszteni nyelvét. Az az óriási küzdelem, mely a század elején nemzetünk tollat forgató férfait két hatalmas táborra osztotta, e fordításokból indult ki. Az ezekben található ujtások ellen szálltak sorompóba a nyelv régi állapotáért, szüzi tisztaságáért buzgó orthologusok és ezeknek igazolására, védelmére írta Kazinczy a maga ritka szép prózájú vitairatait, küldte világgá a satira korbácsát suhogtató leveleit és epigrammáit. A komoly érvelések és gúnyos vagdalkozások, az elkeseredés epés kifakadásai és a satira csipkedései, melyekkel a két tábor egymást majd meggyőzni, majd nevetségessé tenni igyekezett, mind itt találják meg forrásukat.

Azért nem csekély föladatot vállal az magára. a ki Kazinczyt mint fordítót akarja föltüntetni. Bele kell nyúlania egy egész korszak küzdelmébe. Valóban, Kazinczy fordítá-

sait nem lehet egyszerűen úgy bírálnunk, mint a mai napság megjelenőket. A nála előforduló szokatlan fordulatokat, erőltetett szóalkotásokat, és különösen az idegenszerűségeket egészen más szemmel kell tekintenünk mint a mai, legtöbb esetben gyári munkát végző fordítóknak a nyelv szelleme ellen elkövetett sértéseit. Ezek tudatlanság, a nyelv törvényeinek nem ismerése, nyelvérzékük eltompulása folytán vétkeznek. Kazinczy ellenben tudva, akarva vétett: germanismusai, idegenszerűségei a nyelv fejlesztése, bővítése, csinosítása körül alkotott elveiből folytak.

Nem elég, ha egyszerűen kárhoztatjuk, elítéljük Kazinczy idegenszerűségeit; nem elég, ha ridegen, pusztán kitárjuk, hogy ezek meg ezek a bűnei. Mi e bűnöket meg is akarjuk érteni; mi azt is akarjuk tudni, mért követte el a vétségeket és mi birta rá, hogy e tekintetben egész korával szembe szálljon. Nem kell üres fejtegetésekbe bocsátkoznunk. Műveihez a commentárt maga Kazinczy írta meg. Korszakának különböző folyóirataiban, barátaihoz intézett leveleiben, mozgalmas életéről tett följegyzéseiben elég alkalma nyílt és eléggé föl is használt minden alkalmat, hogy nézeteit kifejtse, hogy értük a küzdő sorompóba lépjen és ellenfeleit vagy meggyőzze vagy elnémítsa.

Dolgozatunk folyamában kutatni fogjuk, mi indította Kazinczyt a fordításra, milyen műveket fordított, mik voltak fordításában elvei és kik voltak példaadói. Vizsgálni fogjuk egyszerűs mind, hogyan fogadták fordításait és elveit kortársai és végül, hogyan ítélnék róluk a mi korunkban, midőn a nyelv gazdagítására és a fordításra nézve nézeteink annyira módosultak.

I. Mért fordított Kazinczy?

Csak egy futó pillantást kell vetnünk a korra, melyben föllépett és ennek irodalmi viszonyaiban meg fogjuk találni az okot is, a mely őt fordításra indította. Faludi prózája nem talált fejlesztőre, Mikes szellemesen csevegő, hajlékony stílusa még ismeretlen volt. A Faludi után és Kazinczy előtt föllépett prózairóknak legnagyobb részénél a mondatok folyása nehézkes, szerkezete ügyetlen. Majd minden sorukon meglátszik, hogy nem tudják, mit csináljanak a nyelvvel. Olya-

nok voltak mint a lábbadozó beteg, ki csak most kezdi sokáig tétlen heverő tagjait használni, gyakorolni. „Készületlen vala minden; lexiconunk szűk, szegény; grammatikánk habozó, hiányos; stilsztikánk feszes, ügyetlen,“ így jellemzi maga Kazinczy az akkori állapotot (Élet és Literatura 1826. évf. 257. l.). Formaérzékét bántotta a darabosság és minden áron művészi prózát igyekezett teremteni.

Olvasta a Kártigámot — az ő idejében még eredeti regénynek tartották — s míg az egész világ örömét lelte benne, ő futott „dagályától“. Nem volt inyére. De ez támasztotta lelkében a gondolatot, hogy lesse, „mennyre alkalmas már a magyar nyelv azt adni, a mit más nyelvek adhatnak“ (Kazinczy: Pályám emlékezete [Abafi kiadása] 244. l.) — Olvasta Báróczy Marmontel fordítását s örömeiben fel-felsikoltozott, megragadta a „báj“, a „kellem“, a „csín“, a „kecs“, mely fordításán előmlött (Báróczy élete); de Előbeszédét, Ajánlásait csak oly roszaknak találta mint többi kortársainak ügyefogyott stílusát s Bessenyeiről is az a nézete, hogy „bizonyosan jobban bánt volna magával is, az ügygyel is, ha a Pope kiseded munkáját fordította volna, de mesteri kézzel, mint hogy az Ember próbáját adá, mely oly rossz, mint a cím, melyet visel.“ (Muzáron IV. köt. 159. l.)

E jobbak írásából arra a meggyőződésre jutott Kazinczy, hogy „még nincs ideje eredeti darabokat adni s hogy azt legjobbjainktól sem kívánhatjuk.“ Midőn tehát barátai a Bácsmegyeihez toldott eredeti levelet többet érőnek ítélték mint az egész regényt és arra buzdították, hogy a fordítás helyett adjon eredeti darabokat, nem hallgatott szavukra. Ekkor már lelke mélyéből át volt hatva attól a gondolattól, hogy az ő fölléptével „még legokosabb volt fordítani s minél jobban, hogy követésre méltó példáink legyenek mind a teremtésben, mind a szólásban s izlésünk a kettő által nemesíttessék.“ (Kazinczy: Pályám emlékezete [Abafi kiadása 305. l.])

De azért nem volt ellensége az eredeti művek írásának, hisz közbe-közbe maga is irogatott ilyeneket. Tudta jól, hogy „a ki mindig fordít és csak fordít, a szerint jár, mint a ki mankón jár — elveszti erejét.“ (U. o. 158. l.). Az eredeti művet azonban csak akkor engedi meg, ha az remek, kitűnő, mert „a rossz originál az írónak dicsőséget

nem hoz, az olvasók ízlését pedig rontja s így literaturánk kifejlését nem segíli, hanem hátráltatja“ (Muzáron IV: 159. l.). Ugyanezt hangoztatja Báróczy életében is: „A gondos fordítás mind a nyelvnek igen sokat használ, mind az ízlést sikeresen képezi, holott a nem mesteri kézzel dolgozott originálok mind a kettőnek tetemesen ártanak.“ -

Egyáltalában fonák igyekezetnek nézte „addig gondolkodni mesterművek teremtése felől, míg a nyelv el nincs készülve, azaz míg az írók a szükséges teremtéseket és változtatásokat a nyelvben megteszik, az olvasók pedig a javulás által elfogadják“ (Kaz.: Pályám emlékezete 329. l.).

Eredetit Kazinczy már csak azért sem akart írni, mert nagyon hosszadalmas útnak tartotta az általa kitűzött czélnak, az ízlés nemesítésének, a nyelv fejlesztésének, elérésére. A mellett kevés volt a bizalma, hogy jót adhat és azt hitte, hogy csak sok által lehet hatni. „Látám,“ írja az Élet és Literaturában közölt vallomásában, (1826. évf. 258. l.) „hogy az idő nem csak minél jobbat, hanem jót minél többet is kíván. Ismertem magamat és a kort, melyben éltem; s ámbár tudám, mennyivel áll fentebb, a ki teremt, mint a ki másol, inkább vágyék nem rossz másolónak találtatni, mint nem jó alkotónak. A hol a faragás és festés Múzaji még vendég istenségek, ott kétség kívül azon kell nyúlni munkához, hogy a külföld nagy műveit állítsuk ki minél hívebb, de minél szabadabb kézzel dolgozott másolatokban.“

A börtönben „örök munkátlanságban, de nem contemplatiók nélkül“ eltelt hetedfél esztendő is újra meg újra megérlelte lelkében a gondolatot, „hogy nyelvünket és literaturánkat mostani korában semmi nem gyarapíthatja inkább, mintha a régiség és a classikus külföld íróit, kiknek érdemök közönségesen el van ismerve, minél nagyobb gonddal fordítgatjuk“ (Kazinczy: Pályám emlékezete 329. l.). Azt áhítja, hogy „beszéde a külföld írójótól szabad ömlést tanulhasson el és simaságot, a régiektől nemességet“ (Élet és Literatura I. k. 256. l.).

Az akkori lapos, terjengős, színtelen vagy, mint ő nevezi, „egyszínű“ próza helyébe jellemzetes, „sokszínű“ prózára törekedett; olyan prózára, mely a különböző írókat, a stilstika különböző neveit más meg más nyelven tudja kifejezni. Ennek elérésére pedig a fordítás „a legszerencsésebb szer.“

A fordítással Kazinczy első sorban formai javítást akart. a nyelvet akarta kisimitani. Másodrendű kérdés volt nála. hogy a fordított művek tartalma által nemzetét tanítsa. az írók gondolatait termékenyítse. „A mi itt főczélnak látszhatnék, hogy a csudált műveket lefordítván azt magunkévá tegyük, az czél ugyan. de csak másodrendű“, írja a Pályám emlékezetében (329. l.); „a főczél az, hogy a dolgozás alatt nyelvünk bővüljön, simuljon. szépüljön.“ — Egy 1805-ben Kis Jánoshoz írt levelében a fordítás hasznát és szükséges voltát részletesebben fejtegeti és czélját világosabban kitűzi: „A fordítás lassanként az idegen nyelvek szépségeit hozza a miénkbe és éreztetvén, hogy hol maradánk hátrább az idegeneknél. végre meggyőz a felől, hogy ha egy lineában akarunk valaha ezeknek írójival állani, újítani kell nyelvünkön“ (Kazinczy eredeti munkái [Bajza és Toldy kiadása] I. k. 73. l.).

Csakhogy 1801 után egészen mást értett az újításon mint 1795 előtt.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

II.

A -ben rag.

A mai *-ban*, *-ben* úgynevezett marasztaló rag a *bél* névszóból vált raggá. E páros rag (*-ban*, *-ben*) közül a magashangú *-ben* az eredetibb alak; a *-ban* csak később, hang után való alkalmazkodás módján keletkezett. A *-ben*-nek legtisztább jelentése valamely közbeeső, minden oldalról határolt helyben, anyagban való benneléssel (*locus intermedius*) pl. a szobában vagyok. a mag az almában van. De azért a testnek minden oldalról való, valódi, teljes határoltasága a *-ben* használatára nem mindenkor lényeges kellék pl. a víz a pohárban van, a szobában vagyok, ha ajtó, ablak nyitva van is. Sokszor elég a testnek részben való határoltasága pl. valaki a vízben járhat a nélkül, hogy egész testével a vízben legyen; padban, nyeregben ülhet, a nélkül, hogy a pad vagy nyereg által minden oldalról határoltassék; a kezében tarthatja a kalapját a nélkül, hogy azt minden oldalról befogja; valamint a régi magyar ember borban ivott a nélkül, hogy minden bort megivott volna.

A nyílt helyeknél határoknak vesszük a felületet és ha vannak, az oldalas határokat. A teljes határoltság itt is a legtisztább értelem ugyan pl. a torma a kertben termett; de azért mondhatom, hogy valaki a kertben jár, ha nem is úgy, mint a vakandok, vagy hogy valaki a mezőben van, ha nincs is úgy földjében, mint a csimasz. Egyéb-iránt a mezőnek is vannak határai: a hol a mező végződik, kezdődik az erdő, a hegy vagy a falu. Külömben a felálló oldalas határok hiányozhatnak is pl. a barom a vetésben van. itt határokul csakis a kerületi vonalak szolgálnak. Sőt a concret határok alapján képzeletieket is vehetünk fel pl. azt mondom: a madár a kertben repül, jöllehet a kert oldalkerítései felett jóval magasabban van; ilyenkor a madarat a kertnek gondolatilag meghosszabbított határaiban képelem.

Mereven képzeleti határokat veszünk fel az abstract fogalmakban, pl. örömben, bánatban, bajban. nyomorúságban, boldogságban, sietségben stb.; ezeknek képzelt határait legfőlebb csekély, kis, nagy s efféle jelzőkkel szűkítjük vagy nagyobbítjuk. Némely abstract fogalomnak is megvannak a maga rendes határai; ilyenek az időnek egyes kimért részei: ha valami perczben, órában. hónapban történik, tudom hogy az mennyi ideig vagyis az időnek minő határai között tart. Kevésbé korlátolt határu időfogalmak: hajnal, dél, ifjúkor stb.

(Sajátságos funkciót jelöl a *-ben* ezen kifejezésben: fejében van a kalapja, holott tényleg épen ellenkezőleg áll a dolog. Ha ennek megfejtésére nem állana az, hogy itt a bennelevőség tulajdonkép a fej körületében van, úgy e kifejezést nyelvi abnormitásnak kellene tartanunk. Külömben is e példa tán páratlanul áll; megfelelő analogja volna: a gyűszű az ujjában van.)

Ezek után a *-ben* által kifejezett bennelevőségnek különböző árnyékait egybefoglalva, azokat fogyó arányban röviden a következő példákban tüntethetjük elé: a mag az almában van (teljes határoltság); a kő a vízben van. ha a fele kiáll is; a gyermek a padban ül; kezében tartja a kalapját, hacsak a két újja között is; borban ivott, ha csak egy cseppet is (részben való határoltságok); a gazda a kertben jár; a nyúl a mezőben van (nyílt térbeli határoltság); a madár a kertben repül (részben concret, részben képzeleti határoltság); a mult évben jó barátságban és egymással való megelégedésben éltek (teljesen képzeleti határoltságok).

De a *-ben* akár teljes, akár részben való concret, akár teljesen képzeleti határokkal jelölje is funkcióit. azokban a bennelevőség fogalma sehol sem hiányozhatik.

Az előzményben említett első meghatározás szerint azt

mondjuk: a *-ben* a bennelevőség fogalmát mindig megtartja; a második szerint pedig azt mondjuk, hogy a *-ben* valaminek bennelevését fejezi ki azon szó fogalmában, a melyhez tétetik, legyen az: ház, falu, város, ország vagy egyéb hely; ember, állat, virág vagy bármely szerves lény; víz, bor, vas, ezüst vagy bármely anyag; könyv, szalma, fahasáb, porszem vagy mankó; szóval bármely concret fogalom; legyen az percz, óra, hónap v. egyéb része az időnek; öröm, kedv, bánat, harag v. egyéb lelki állapot; vadászat, futás, ugrálás, tollfosztás v. bármely cselekvés; barátság, remény, hit, vélemény, szóval bármely abstract fogalom. A *-ben* jelentésében különbség nincs; pl. e perczben nagy munkában, de jó kedvében van; ezekben a *-ben* funkciója ép olyan, mint ezekben: szobában, vízben, levegőben van. A különbség csakis a *-ben*-nel egybekötött szavak különböző értelmében rejlik.

Nagyon természetes, hogy a metonymikus kifejezések-nél a *-ben* mindig az eredeti fogalomhoz értendő, s nem ahhoz, a melyhez közvetlenül függesztve van. Péld. örölnec vala orgonában es hegedűcben (e. h. zenében) B. c. 26. Husz forintomban van e. h. husz forintom árában stb.

A mondottokat szem előtt tartva, és adatainkat egyes nagyobb nemi fogalmak alá csoportosítva, lássuk már most a *-ben* használatát a nyelv életében.

a) *Helységnevek* (Minél messzebb megyünk vissza a régi irodalomba, a városnevek mellett a *-ben*-t annál gyakrabban találjuk a mai szokástól eltérő használatban. Pl. közüllők ki Kanisán, ki Sziget Várban, ki Pétsen telele (Petth: Krón. 172.). Koronáztaték Székes Fejérvárban (u. o. 49.). Nagy Szombatban Seminariumot fundal (u. o. 76). Rémulés lön Nándor Feiervárban (Helt.: Canc. A. 3.). Futakban egy gyűlést tétetet vala (u. o. A. 2.). Budában végeze, à mit végezhető (u. o. 6.). Ennec lön írása az iö Colosvarba (u. o. R. 3.). Eger várban hogy öc hivec lönnénc (u. o. S.). Temes várba lön halála wrfinac (u. o. R. 4.). Ki Temesvarba Vice Ispán vala (u. o. O. 3.). Kiknec egész hó pénzt adá Kassába (u. o. T.). Uyszighetben üomtatta (Sylv. Ujtest.)

b) *Egyéb helynevek és concret fogalmak.* Es mend paradisumben uolov gimilictul munda neki elnie (HB.). Kic lakoznac vala Judanac földében (Bécsi C. 9.). Ha istennec vtaban iartal uolna (u. o. 60.). Eltauoztanac uala az utból mellet isten azoknac adot vala hog abban iarnanac (u. o. 12.). Haza jüvő utamban (Kem. Önel. 135.). Ha útban találod (Népk. Gy. II. 6.). Hadd aludjam kedvemre ez utban (u. o. I. 21.). Bizony vadnak Magyar Országban tudosabb Doctorok az Wittenberghaiaknál

(Bal : Epin. 9.). Valaki Magyarországon nemes vérből születettvén (Petth : Kron. 59.). Fal végében à Sándornac bástyaia vala (Helt. : Canc. S.). Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben (Ar. : Toldi I. én.). Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében (u. o.). Mert könnyű fegyverben minnyáian valánac (Helt. : Canc. 9.). Terdben két lábát el vagdaltác vala (u. o. O. 3.). O zenthseghes lakodalmkybe Christus eethetyk (Winkl. C. 113.). A' külső Embernec is jelen kel lenni a' Conciliumokban (Czegl. : Jke. 177.). Az utólszori Gyűlésben (Eszterh. : Int. Lev. 33.). Ismerem a csöngőt, Tiz forint az ára, Szeretöm vette a Fűredi vásárba (Ny. I. 329.). En kedeg örölc vrban es vigadoc en istenemben iesusban (Bécsi C. 161.). Hog betelleseggéc ő bennec Isáias propheciaia (Münc. C. 215.). Gondolanac őnőn bennec (u. o. 327.). Jezus fohaszkodik bennette: Jesus fremens in semetipso (Érdy C. 151.). Czudaluan es olyma panaszoluan ewnenbenneten: admirans et quasi conquerens intra semetipsum (Fer. Leg. 10.). Bizodalmoc vala czac à Christusba (Helt. Canc. S. 3.). Menet nagy dolgokat forgatván magába' (Ar. : Toldi VII. é.). Kire ismert János ebbe a banyába (Pet. : János V.).

c) Bizonyára a részben való bennelevés fogalma szolgált alapul a régi nyelvben a r ész es ü l é s, valamiben vagy valamiből bizonyos résztvevés kifejezéseire. Péld. es oz gimilsben halalt evec (HB.). Es oggun neki . . . mendio vben rezet (HB.). Kic iacodnac mennecc madariban (Bécsi C. 60.). Faknak agyban egy zegen czynal haylok: turgurium pauperculum de ramis arborum factum (Fer. Leg. 40.). Imagh érttem ees legeek rezes ymadsagodba ky ez kőnbe olvasandaz. (Winkl. C. 111.). Tatárocc eszt látuan (ot mind elfutánac, Egy nyihányan bennec meg is fogatánac (Helt. Canc. 10.). De még ezekbe soc el szecket vala (u. o. T.). Göndolnac kegyetlenségeket pogán Tatároknac, m e l l y e k b e n n a p o n k é n t nagy sokat látnánac (u. o. 14.). Az iol bant i u h o k b a semmi nints elvető (Born : Préd. 281.). Nyerne b e n n e, mint Bertók a' csikban (Czegl. : Jke. 196.). Be mit tud a b b a n ? (u. o. 84.). Noha hordgya a' malomban s onnan meg haza a' buzát, mind az által kevés jut néki a b b a n (u. o. 61.). Az török az táborra ütött, de b e n n ű n k b e n sok kárt nem tehetett (Thurz. : Lev. I. 85.). Tanúly, ha azt akarod, hogy ember légyen b e n n e d (Decs. : Adag. 164.). Az éh ember s e m m i b e n nem válogat (u. o. 160.). Keuér emberben ritkán látz bőltsset (u. o. 236.). Ritkán vagyon az hegedűsben bornemisza (u. o. 120.). Sem el nem veszen b e n n e, sem többet nem ádd hozzá (u. o. 247.). Cselédink b e és lovainkban ki kellett küldenünk (Mon. Hist. VII. 437.). Akarmint perseld az ebet, nem leszen szalonna b e n n e (Valk : Kir.

er. 37.). Az rabsagra kik benne k estenek (Cseng.: Jéz. V. 28.). Jó a' szántóvető. Nints a b b a n kivető (Felv.: Dics. 52.). Ha kettőt harmat bor b a n jól köppentünk (Vit.: Én. II. 116.) Seniues holt testül varas dögös vala, halmot azért t e s t e k b e n hortak vala (Cseng.: Jéz. V. 25.). Észik a' mézben (Bal.: Epin. 2.). A kenyérben sem ettek eleget (Népk. Gy. II. 412.).

A *-ben*-nek ez a használata ma már úgy szólván kivezett. csak néhány szólásban maradt fenn, mint: míg a pénzben, pogácsában stb. tart.

KÖNYVE NÁNDOR.

I R O D A L O M. †

Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti *Budenz József*. XVII-ik kötet. II-ik füzet.

Összehasonlító nyelvtudományunk még mindig az anyaggyűjtés munkájánál tart. Míg az ugor nyelvek mindegyikére elegendő textusaink nincsenek, míg magának a magyar nyelv történetének sem ismerjük eléggé régibb lapjait. addig az ugor összehasonlító nyelvészet eredményei is hézagosak maradnak. Ez érezhető hiányon nagyot pótol a *Nyelvtudományi Közlemények* minden újabban megjelenő füzete. Nem egy ugor nyelvből közölt már eddig is pontos és kritikai gondolat kiadott nyelvmutatványokat, melyek az illető nyelvek grammatikai feldolgozását készítették elő és nem egy régibb nyelvemlékünket vett tüzetesebb vizsgálat alá. mely nyelvünk régibb és újabb történetének tisztázására volt különösen befolyással.

A *Nyelvtudományi Közlemények* előttünk levő füzetének tartalmát is jó részt ez irányú értekezések töltik be. Nagy számmal vannak benne ugor nyelvi textusok, és ezuttal olyan ugor nyelveké, melyek eddig majdnem hozzáférhetetlenek voltak. *Budenz József* a *Vologodszki orosz-osztják szótárában* számos helyen beiktatott *Osztják mondatok*-at (mintegy 541-et) válogatta össze és tette használhatókká. Hunfalvy osztják grammatikája mellett (Az északi osztják nyelv. Nyelvtud. Közl. XI. k.) Budenz mondatai felette hasznosak, melyek nyelvészi becséről legyen elég felemlíteni, hogy az eddig közölt textusokban gyérebben előforduló grammatikai alakokra és ez alakok használatára sok új példát nyújtanak. Az osztják mondatok mellett mindig a megfelelő orosz szöveg van közölve, részint mert sok esetben ez az eredeti. részint pedig mert az orosz szö-

veg eltérése igen alkalmas az osztják szöveg önállóságát és sajátosságát föltüntetni.

Egy másik ugor nyelvből, a votják-ból Munkácsi Bernát közölt nagyszámú nyelvmutatványokat. Az ugor nyelvek közül a votják nyelv részesült eddig nyelvészeti irodalmunk részéről a legkevesebb méltatásban. Eddig többnyire fordított és vallásos tartalmú textusokat ismertünk, míg újabban Gavrilov Borisz nagyszámú eredeti nyelvmutatványokat is adott ki. Ezekből válogatott ki Munkácsi több dalt, mesét, találós mesét és imádságot. A szöveg mind le van fordítva magyarra, és a végén egy szójegyzék is van, melyben csakis azon szók vannak felsorolva, a melyek Wiedemann votják szótárában nem találhatóak. Óhajtandó volna, hogy e szövegek grammatikai feldolgozása se sokáig váratna magára.

A Nyelvőr közönségét azonban inkább fogja érdekelni Zoltvány L. I. nyelvemlék-tanulmánya, mely a régi magyar nyelv egyik becses emlékével a Nádor codex nyelvvel foglalkozik. E terjedelmes dolgozat tárgya az 1508-ban iratott codex nyelvének hangtani, szótani és mondattani szempontból való tüzetes átvizsgálása, mely ezúttal csak a hang és a jelentéstanra terjeszkedik ki. Nyelvi tekintetben vannak ugyan nála sokkal fontosabb codexeink is, de „választékos szófűzése és kifejezés módja, néhol szép és hathatós inversei, kerek mondat alkotása, s helyenkint folyékony előadása egyik legbecsesebb nyelvemlékünké teszik.”

A Nádor-codex hangjelölése általában nem tanulságos. Nem jelöli meg az *e* zártságát vagy nyíltságát, mint a Bécsi s Münchener codex, a hangzók hosszúsága sincs pontosan megőrizve benne. A magánhangzók változásai közül a legfontosabbra az időmérték változásaira a *iobb* (jobb), *ces* (is), *özveen* (öszve), *feeg* (fegy), *thee* (te), *meeg* (meg) szókön kívül alig mutat fel valami nevezetesebbet. Íz utóbbi példáról még kétes, hogy vajon Könnye kimutatta-e, hogy a *meg* régebben lágy *megy*-nek is hangzott. Sokkal valószínűbb, hogy *megi*-nek kell a *megy*-et olvasnunk. A hangzó cserénél a magasság esetei közt érdekes az *ötlés* (öntés) magas hangzója: *ver ötlés*. A *talhat* (tehát) szóról tévesen hiszi Z. hogy Debreczenben is így hangzik, azon a helyen, a honnan e példát idézte, csak az *eránt*: *aránt* analogiájaképpen van e szó közölve. Dialektikus sajátossága némileg a Nádor-codexnek az, hogy a zárt *e* helyett az *ö* vocalist használja, de e sajátosság is megtalálható más codexekben. Egyéb vocalisok helyett is gyakran használja e codex az *ö*-t, így p. a módhatórozó ragnál p. *híöön*, *beöön*, de megint téved, midőn a debreczeni nyelvjárásnak is ugyanezt a sajátosságot tulajdonítja. Az illető nyelvjárás leírásában csak az *ü*, *ü*-s hangú szókról van e sajátosság mondva l. Ny. IX: 102. A

kesen (későn) szó végső vocalisára tekintetbe vehető a *kései* alak, mely egészen egyezik a codexbeli alakkal. Másik sajátága a Nádor-codexnek. hozzá tehetjük a codexek jó részének is, hogy az *i*-t igen szereti *ü* helyett használni p. *bin*, *ezist*, *fil*, *gimóles*, *gil* (gyül), *ivólt*, *kylemb*, *ziz* (szüz), *kivil*. Sokkal fontosabb a reflexiv *-ül* képzőnek *-il* alakja p. *megrezógil*, *binósil*, *eggesil*, *sebesil*, *erósil*, *ekósil*. Nyelvjárásaink közül a szlavoniaiban van hasonló sajáttság. Egyéb vocalis cserék címe alatt sok érdekes, de nem ismeretlen hangtani sajáttság van összehordva. Fontosabb adat a *feketük* (feketék), a Winkler codexben *fekető*, melyről Zoltvány úr azt állítja, hogy a végső *ü* vocalis az eredetibb **feteke* (fetejke, fetőke) szóból szótag cserével lett. Nem merném e magyarázatot elfogadni. Először mert ilyen *-öke* és *-ekő* metathesisre aligha lehetne egy hamarjába példát találni, de meg sokkal valószínűbb, hogy az *ó* csak változata az *e*-nek p. *kései* és *késői*. Ugyancsak e csoportban kerül elő az *arcel* (arczúl) is, és ez alkalmat felhasználva az Ehrenfeld codex 61. lapján levő *tarsel* (társul) szóra is alkalmazza Budenz magyarázatát, hogy az előbbi t. i. lativ féle határozó és régibb *arculá*-ból való. Csakhogy ez utóbbinak semmi sem áll útjában, hogy a módhatározó *-ül*-nak ne magyarázhassuk a *tarsel*-beli *el*-t. Más kérdés a vocalis eltérése. A magánhangzók eltűnésére és megmaradására alig mutat fel codexünk valami fontosabb sajáttságot.

A más hangzók változásai között a rokon hangok cseréjére van néhány nevezetesebb, de szintén nem ismeretlen példa. Érdekes a *kukcl'a* (csuklya), továbbá a *fetettibek* (*feketé*-nek *fete-ke* az eredetibb alakja), ha ugyan nem sajtóhiba. Ilyenek még a *čičorgatas* (csikorgatás), *meňgörgó* (*menyő* értelemben). Az assimilationnak mindkét fajára, továbbá hangszervi közeledésre p. *istembe*, *ómbenne*, *ektelemb*, *mindómb*e szintén csak ismeretes példákra találunk érdekes pótlékokat. A hasonulás még nem ment végbe az ilyenekben: *hoziam*, *hoziaia*, de hasonulva is előfordulnak. A hangeltűnés és hangbővülésre nem sok új adata van a Nádor codexnek. Ez utóbbiaknál felemlíthetők a *hozyab* (hosszabb), *zaraszt* (szárazst), *zefpló*, *zikkós* (szükös) *tel essül*, *terdeppól* stb. A *nezeiert* (nevéért)-nél nem merném oly határozottan állítani, hogy benne a birtokos rag *j* van megőrizve. Alig ha nem csak hiatust pótol az *i*.

A hangtani részen kívül, még a jelentéstan szempontjából érdekes, vagy is a teljesen kihalt, alakilag vagy jelentésre nézve elavult s egyéb figyelemre méltó szók és végül sajátságos kifejezések vannak benne összeállítva. Különösen emeli nemcsak e szójegyzék, hanem általában az egész dolgozat értékét, hogy az adatok felsorolásánál más codexek hasonló példáira, sőt a nép nyelvére is kiterjed

figyelme. A nagy szorgalommal összehordott anyag. bármilyen újat derített is fel, éppen teljességénél fogva válik értékessé.

E nagyobb értekezéseket a „Kisebb közlések“ rovata követi. Az egyik közlésben Kúnos I. a magyar nyelv fordított népetymológiáit ismerteti Andresen német népetymológiai könyvének bíráló ismertetésével kapcsolatban. Ballassa József „A mássalhangzó-csoportok egyszerűsítéséről a magyarban“ értekezik, és megfejtí azon kérdést, hogy miért gyakoribb minden nyelvben a hátraható, mint az előreható assimilatio. Ennek oka a hangsúlyban rejlik, a mely nemcsak a szavak első tagját, hanem a szótagok első hangját is kiemeli. S így két összekerülő mássalhangzó közül mindig fontosabb a második, a szótag kezdő, mint az első. a szótag végző. Ezután a Magyar-Ugor Szótárból vett bő példatárral mutatja ki azon eseteket, midőn az ugor alapszóban eredetileg megvolt mássalhangzó csoportból a magyarban csak egyszerű mássalhangzó maradt. Az esetek legnagyobb számában a hátraható assimilatioval találkozunk. Feltűnő kivételt csak két hangcsoport tesz; egyik az *lg*, melyből soha sem lesz *g*, hanem vagy *l*, vagy *gy*, némely esetben mindakettő; másik hangcsoport a *tk*, melyből szintén sohasem lett *h*, hanem vagy *sz*, vagy *s*.

Egy nagyrabecsült keleti-török szó mostoha sorsának leírásával fejezi be a szerkesztő a közleményeket. Ki hitte volna, hogy a *paru*, sőt a magyar *bőr* kedvéért *baru*, a török-magyar rokonságot a faképnél hagyva a perzsa *paru*-hoz szegődik. E szó a perzsában *lapát*-ot jelent ugyan, de Vámbéryt e szó magyarázatában az oszmanli *kürk* szó vezette félre, melyet hamarosan *kürk*-nek (pelz, pelzkleid) olvasott. Pedig ha a helyesebb *kürk*-re (lapát) gondol, meg van fejtve a talány. Természetesen a török-magyar rokonság kárára.

KÚNOS IGNÁCZ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK. /

Czéhszabályokban talált nyelvatatok.

V.

Csapók.

(M.) A komáromi csapók 1698-ki czéhszabályaiból: Ha az csapómesterek közül találtatik valamely, ki az *mellyékfonalat* röviden csinálna vagy *abban* keveset *vetne*. — A gyapjat jól *megcsapni*. — Tartozik a szövés hosszúságát 47 *singnüre vetni* és az szélet 22 *jársban*, minden jársban penig 22 *szál*

légyen. annak felette tartozik egy *mellyék szűvéstül*, kinek *melléke 21 járás 5 pénzt*, egy *mellyeknek* avagy *bélynek meg-tépéséttül* és csapásátul penig 10 pénzt fizetni.

Búcsút adni (= felmondani). — *Kallómalom*.

(E.) A székesfehérvári csapók 1700-ki czéhszabályából: Száz *béts* bírság. — *Szürkalló. Mellékfonó*. — Melléktépő.

A mesterlegénynek adassék, ha *kártól* (ennyi), ha *szürt sző* (ennyi), ha peniglen *karol*, az *karlástul* (ennyi), ha pedig fölviszi az *karló* helyre (ennyi).

(E.) A rimaszombati szűrszabók 1693-ki czéhszabályából: Az remek bemutatásakor *tudománypoharat* 120 pénz ára bort tartozik adni. — A *kalló külyüje*. A mely mester a *külyüben* kallana . . .

T a k á c s s á g.

(M.) A makói takács czéh 1759-ki szabályaiból:

Szabad legyen az takács mestereknek *mazolánt* és *rását* csinálni, hanem ha történet szerint a mazolán és rásacsinálók ide *leterepednének* (kétszer így!) . . .

Remek: Egy szövőszéket felállítson és ugyan *tizenkettős szerszámút* ujjonnan *istromra* behuzzon és abból egy hímet vörös pamukból szőjjön, nem különben egy dupla *kigyófutást* és egy vég vásznat új *harminczkettős szerszámbul*.

Himpler (= czéhbe nem tartozó.). — Szabad legyen a takácsoknak a *vászon metszés* s vele való kereskedés. — Kék hétfő vagyis *bloben* móntóg.

(M.) A tapolczai takácsok 1756-ki czéhszabályából:

Mesterdarab, mely *abbul* áll: Elsőben: A *takácsszék* alacsony légyen és az *egymástul elhányt* szövőszéket 4 arra rendelt mesterek jelenlétében fölcsinálja. Egy egész darabban 16 *sámolyi rékre*-való munkát és darab vásznat 30 *rékre* munkáljon.

(M.) A kisbéri takácsok 1743-iki czéhszabályából, melyet németből magyarra fordított a pozsonyi czéh:

A kinlevő városokban, falukban lakozó takács mesterek tartoznak az ő mesterdarabokat úgy mint németül mondatik *Gestünt* fölvonni és bebocsátani, a mellett az *kigyójárást* és egy *laistromat* csinálni.

(M.) A körösiek takácsoknak 1725-ki czéhszabályából:

Szövőszéket ujjonnan felállítson s ugyan 12-ös szerszámot ujjonnan *istamra* behuzzon stb.

(M.) A nagy-ölbői takács czéh 1725-ki szabályaiból:

Csináljon fel egy takács szövő széket és négy *seftő* szerszámot az mesternek fonalából, melyet *hímsára* bevonjon és *abbul*, melyet bevon egy *kigyójárás hímet* szőjjön. (Ugyan így szól a komáromi takácsok 1700-ból való czéhszabálya.)

(M.) A csetneki takácsok 1697-ki czéhszabályaiból:

Az öreg abroszokban kellett lenni 50 *gang*nak 16 *száldá*-val *vettelve* vagy *számlálva*.

Mindenik mester ne tartson három *szátvándl* többet, az egyiket csináljon vásárra való abroszokat, az két másikon szöhet *parcsent* vagy *diktát*, négy *nyüstöst* avagy a két szövőszéken *parcsent*, *bársont*, harmadikon csináljon a mit akar.

Mindenik legény tartozik az *mangollóban* segíteni *megmangolni* a mesterének munkáját.

Nézőmesterek minden üres *nádszétl*ől vegyenek két pénzt.
— *Parkent mű*. — *Madaras munkát* ha szöni akar.

(M.) A keszthelyi takács czéh 1692-ki szabályaiból:

Egy szövőszéket fölverni s négy *számlás műszert* az mesterfonálból, az kinél munkáloszik, bevonni ily okkal, hogy az mesternek megmaradjon, hogy aztot készítesse és *hínszár*ra bevonja és egy kis hímet úgy mint az *kigyófutást* egy keskendő végében vétek nélkül szöjjen.

(M.) Az igali takácsok 1723-ki czéhszabályaiból:

Lábi munka. — Tartoznak az mesterdarabokat úgy mint az németül mondatik *Gestand* felvonni stb.

(M.) A pozsonyi takács czéh 1721-ki német szabályai-
ból ide iktatjuk a főnebbiek némi magyarázatául: Meister-
stück: Muss der Weberstull niedergelassen sein, den zerlegten
Stull von neuen aufrichten. Ein Stück Fuszengarbeit 16 schäm-
lich auf Riech und ein Stück Leinwandt in 30-ger.

(M.) A pozsonyi takácsok 1712-ki czéhszabálya magyar és német. Ezek összevetése szerint a *kigyójárás* — Nadergang, a lajstrom = Laisten, a mazolán = Másállan.

(E.) A győri takácsok 1747-ki német czéhszabálya ezt mondja:

Der Stuckmeister aber solle einen Stull aufschlagen und ein 4 schäftiges Zeuch zu richten auf *gestünd*, auch den doppelten *Ader-gang*, sambt zwey Beylaisten und Spitzeln.

(E.) A szigeti, penyedi takácsok 1747-ki czéhszabályából:

Az *remekesmester* pedig szövőszéket *fölverjen* és 4 sá-
molyra 12-ös szerszámot igazítson és *istráugra* huzza, úgy az *dió-futást* és az két *vesszöl* megcsinálni tartozik.

(E.) A pécsi takácsok 1752-ki német czéhszabályaiból:

Ein Stück Leinwandt in 26-ger Zeug neu *aufgestaindt* angezogen mit auf schluss eines Bertels verfertigen.

(E.) A szili takácsok 1693-ki czéhszabályából:

Mesterdarabot vagy remeket megcsinálja, ugymint egy szövőszéket fölcsinálni tudnia illik négy *neüstre* azon mester fonalából, az kinek munkáloszik és az *gisevara* fölígazítani.

(E.) A kapuvári takácsok 1681-ki czéhszabályából:

A ki czéhkor kártyákat, koczkákat és efféle játékokat kezdene 12 krral büntetessék, a ki pedig *pörgető koczkást* játszana 1 fttal.

(E.) A csepregi takácsok 1613-ki czéhszabályából:

Egy szövőszéket fölcsinálni tudnia illik, hogy *nüstre* és az *gestánra* föligazítani, hogy azt *befoglalja*.

S z i j g y á r t ó s á g.

(M.) A *szíjártó*, *nyeregjártó*, *paisjártó* avagy *kopliajártó* czéh 1665-ki czéhszabályából:

Az inast az mesterlegények *czifra megfejtett írásra* tanítani tartoznak. — *Megépitett pais.* — Jól meg *beöreözöt* paisokat és *megenyvesztetek* és hétszer jól megkenteket csinálni tartozik. — A nyeregjártó mester mesterségét szorgalmasan üzni és minden nyeregre két-két bört vonni tartozik; egyiket enyveznek a *nyeregfához* s a másikkal be kell földni fölül a nyerget. — Szíjártók avagy *fékcsinálók*.

(M.) Az ungvári szíjgyártók, csiszárok, lakatgyártók és nyereggyártók 1620-ki czéhszabályából:

A szíjgyártó renden levő mesterember *bört készítsen*, s ugyan azon börből négy lóra való szerszámot és egy katonai nyereghez illendő szerszámot mester remekben; az lakatgyártó mester, mikor beáll. az *fejérmíves* csináljon egy *partas kengyelvasat*, de réz nélkül forrassa meg és egy *fejérvári zabolát* és *felkötő tisztított sarkantyút*; az ki *pléhmíves* egy pléhet és egy lakatot; az ki *puskamíves* egy *pulhákot* és egy *banyai puskát*; az *csiszár mester* egy szablyát *magyar módra* valót és egy *merő farkú* hegyes tört, az kinek három arasz az *fark vasa* és *szegecs* legyen. Az nyereggyártó mester csináljon egy *huszárnyereget* tisztességet.

Béres apródnak fél esztendeig fizetése legyen 12 pénz. *fódozónak* pedig harmada.

(E.) A révkomáromi szíjgyártók, csiszárok és nyeregjártók 1692-ki czéhszabályából:

A nyeregjártó mindenik nyerget két börrrel *beborítsa*, úgy hogy egy *kennyel* az fát össze enyvezvén és az másikkával fölül *borítsa* be a nyerget.

(E.) A locsmáncsi szíjgyártók 1666-ki czéhszabályából:

Ha az inas az *ő apród* esztendeit ki nem töltené . . .

Remek: egy paripára való minden szerszámot, jó jártott börből, ugymint egy *fékagyat fékszárostul*, egy *kötőféket*, fékszárostul egy *szügy elöt*, farmatringot, egy pár kengyel szíjat és egy *tookia* szíját.

(E.) A fejérvári szíjgyártók és csiszárok 1692-ki czéhszabályáiból:

Remek: Egy lóra való rojtos szerszám; négy lóra való *kármány* fék; egy *terhellő*, egy lóra való *posztó szerszám*. — Inast *szabaddá vallni*.

(E.) A szegedi szíjgyártók czéhszabályáiból (év nélkül):

Apró béreses legény (→ alig felszabadult I.), *társ poharas* legény (az apró béreses ezzé akkor lesz. ha 5 ftoz lefizet).

(E.) A nagy-károlyi szijgyártók 1780-ki czéhszabályaiból:

A legény a mesternének egy kordovány cipellést és egy prágai *hüvelykést* tartozik adni. — Senki *éretlen* bőrből művet készíteni ne merjen. — Noha az kovács mesterektől az szijjártó mesterek néminemüképen elválnak, mindazonáltal ők is az vasszerszámmal némely dologból élnek és az *vasasok*-kal szövetségeseeknek kell lenni, azért mikor az hámorrrul vagy valahonnan *vasasok* jönnek stb. — Tiltatik a vargák *hamvasában* készítése a bőrnek.

FRECSKAY JÁNOS.

ADATOK A NYELVUJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ. 122. c.

Kormánynok, főszolgálnok:	részintén : particulariter.
minister.	mocskolódó irás v. paskilos :
irák, jegyzetek : minuta,	pasquillus.
lag, mód : modus.	szívkény, indulat : passio pro
fejedelemség : monarchia.	affectu,
nyerekedő : monopolista,	kegykedő, kegyadó, pártfogó :
maradság v. birság : mulcta.	patronus,
hangzatkodó : musicus,	külön érték : peculium,
hangzatkodás v. hangzatság :	hetyke tudós, iskolai ember :
musica.	pedant,
viszontos örökösödés : mutua	lógómány, függő : pendulum.
successio.	tollkés : penicillus.
szertelen szám : myriades,	iróber, tollbér : pennaticum.
nemzetmény : nationale (mili-	kegyzsoldos, kegypénzes :
tis) származmány,	pensionatus,
természetkedés : naturalismus,	pénzárnok, pénztartó : per-
természetkedő : naturalista,	ceptor,
ármányos : nequam,	részintes : particularis.
résztelenség, féltelenség : neu-	habahurgyán : perfunctorie,
tralitas.	körület, kör, környület, kör-
irtovány, ugar, új szántó föld :	nyék : periphoria.
novale,	látcső : perspectivum.
igttalan : nullius iuris,	megrázólag : perstrictim,
ötlény, tárgy : obiectum.	forgatás, munkálás : pertrac-
részütt, csappanólag, ferdén :	tatio,
oblique,	észfuttatás, eszkábolgás, kép-
sajdítás, előjelenet : omen,	zés : phantasia,
mondolat, beszéd : oratio.	észkábolygó : phantasta.
dictio.	szószép-tár : phraseologia,
adó czédula : paleta.	ékes szó, szószép : phrasis.
tömlék : parqueta.	laplag, árkos : phylira.
vidékes pap, megyés pap :	arczalkotvány, arczalat : phy-
parochus,	siognomia.
egyház vidéke : parochia,	arczalékos : physiognomus.

- levelész. ész lopó : plagiarius, forgovány : planeta, tárgyazat, tárgyalék : planum, tárgyalékozni : planum facere, fénykedés : pompa, tündér, csoda : portentum. kita : portio foeni. straminis. üzöleg : practice, jövedelmez, jövedelmész : praebendarius, habahurgyaság : praecipitantia, állítmány, mondatmány (történy), nevezék : praedictum. parancskodó : praescribens. színezés, színfogás, szín, ürügy : praetextus. állítás, mutatóvány, vitatóvány, vitalék : problema. ocsmosítani : profanare, ocsmos, világi : profanus, nyuló hegy : promontorium, életes ház : promptuarium, biznokokás, igellenzés, igeskedés : protestatio. ellátólag : provisorio modo, hamis, kendőzött, ál : pseudo, ál-orvos, himpellér, majom-orvos : pseudo medicus, csint csinélés, csint azonlás, cs. viszonzás : poena talionis, nyugtató : quietantia, ok, mód, lag, szám : ratio. rendész : registrator. rendézet, lajstrom, jelentőke : regestrum, szabda : regula, szabdas : regularis. vetőleg v. képesint : relative. ima, tisztelmény, hitszer, szerzet, vallás : religio. alszékony, tunya : remissus, vontató út : repulsualis via, follár, kaczár : salax, erevítés, kötés : sanctio, erevíteni : sancire, szörmény : scelus, serpely : scrupulus, (in sensu translato : fenakadás, megütkezés, nehézség, kétségkedés), zárlni : sequestrare, vidám, derültes : serenus, homlyóosság v. homolyság : seriositas. homlyós v. homoly : seriusus, gyilok : sica, együgyü, őszintes : simplex, emlékes, fényszeres, törvényes : solemnus. fényszeresség : solemnitas, szó csal, hamis okoskodás : sophisma, nemkés, különös : specialis, nemke, különke, fajzat : species, látomány, látványság, néze-mény : spectaculum, erkély, őrállóhely : specula, eszmélkedő, szerencskedő : speculativus, tengeri tapló, törő tapló : spongia. fenyedház : stabalis domus. fenyed : stabus, tehetség, szabadság : stallum, iktatás : statutio, alag, alagy : subiectum, fölöslegelni : supererogare. fölöslegelés : supererogatum, pótolmány : supplementum, foglalék, lajstrom : syllabus, védátya, védügyész : syndicus. mutaték : tabella. mutatékos jelentés : tabellaris relatio. szökfögbér : taglia, szokota, szokmány, váltság : taxa, türszokmány : taxa tolerantialis, szokotálás, szokmányozás : taxatio, szokotáló, szokmányozó : taxator,

álnokság, mesterség, furcsa csalás : techna,	csapófa, kankaló, emelő rud, korcsolya : vectis.
imászság, isteni tudomány : theologia,	növevény, éleszkedmény : ve- getabile,
imász : theologus,	vers, kóték : versus,
tudalék, tudalékos : theoria, theoreticus,	látoma : vidimata.
melegmérceő : thermometrum,	csellen, erkölcs : virtus,
szerencskedés, hamiskodás : traficatio,	távul, erővel : virtualiter.
nyomigázó, kegyetlenkedő : tyrannus.	szentanálta : visum repertum, ítélkedni (voksolni) : votisare, ítélkedés (voks) : votum.
önurító, öngig-adó : usurpa- tor.	irígy bánat, szerelemfáltás : zelotypia.
karozat : vallatio,	futó levél : currens,
dőre, romlott bor, eczet : vappa,	szorgalom szekér : currus di- ligentialis,
	ronda, szemérmetlen : cynicus.

Tiszti szótár, melyet n. Zala vármegyének ezen tárgyra nézve kirendelt deputatioja készített és 1807-ben bold. assz. hava 26-án tartott közgyülekezete jóváhagyott:

körközép osztó : diameter,	szabat, szabás : regula.
csalkert : labyrinthus,	szabad hely : salva Guardia,
martalék : manubiae.	szabad menet : salvus con- ductus.
gyíra : marca,	fogás bér : taglia.
szer : materia,	türedelem bér : taxa toleran- tialis,
czödör : rimanda,	könyvműhely : typographia,
szőrekesz : parenthesis,	balbirtokos : usurpator.
fiúttás : praefectio,	
nyug levél : quietantia,	

PÁRIZ PÁPAI ORVOSI NYELVE.

X. *Növény-nevek.*

Árva-csalán 352. l.	bál-fű 335. l.
árva leány-haja (Capillus Ve- neris) 352. l.	béka-lencse 347. l.
apró bojtortján (Agrimonia) 297. l.	bab-ír (sic!) (Laurus) 350. l.
arannyal versengő (Che- lidonium minus) 299. l.	borza virág 362. l.
bába-kalácsa (Carlina) 332. l.	földi borza 366. l.
	bürök 365. l.
	vizi petreselyem (Apium pa- lustre) 402. l.
	bogács kóró 390. l.

- tarka kerti bogáncs (*Carduus Mariae*) 290. l.
 belénd v. bolondító fű 90. l.
 belén-fű 202. l.
 barkócza 102. l.
 bab levelű fű v. fül-fű 103. l.
 földi borostyány 109. l.
 balha-fű 179. l.
 bába-ire (*Pimpinella*) 187. l.
 bagoly-borsó 213. l.
 bagoly-kóró 272. l.
 bors-fű 271. l.
 csaba-ire fű (*Pimpinella*) 282. l.
 csengő-fű 383. l.
 csengő-kóró 244. l.
 csombord 394. l.
 csipke-rósa fa 215. l.
 csere-makk 281. l.
 cser-fa gyenge jövése 276. l.
 cser-fa levelű fű (*Chamaedris*) 306. l.
 czékla 19. l.
 disznó-bab 59. l.
 disznó-tök 393. l.
 eper, eperj 217. l. (Vasme-gyében „epergye“).
 egér fark fű (*Millefolium*) 334. l.
 ezer levelű fű 383. l.
 eb-szőlő 347. l.
 eb-téj kóró 352. l.
 egres 82. l.
 erdei édes-gyökér (*Polypodium*) 213. l.
 egér-fül (*Auricula muris*) 275. l.
 eb nyelvű fű (*Cynoglossa*) 283. l.
 egér-csecs v. kis fül-fű (*Sedum minus*) 300. l.
 fülemile-fű (*Calendula*) 333. l.
 fürtös viola mag (*Lupini*) 352. l.
 föld-epe 352. l. föld epéje 71. l.
 földi epe (*Centaurea minor*) 158. l.
 farkas-alma 383. l.
 fái cyprus (*Sabina*) 75. l.
 földi-tök 215. l.
 fejér peszercze-fű (*Marrubium album*) 217. l.
 fejér mályva 227. l.
 fül-fű 347. l.
 földi-füst (*Fumaria*) 237. l.
 fa-gyöngy 350. l.
 fodor-menta 389. l.
 fekete nadály gyökér 360. l.
 fagyol 364. l.
 görög széna 348. l.
 gyöngy-virág 237. l.
 gyopár 402. l.
 havasi ugorka (*Cucumis sylvestris*) 397. l.
 harang-virág 399. l.
 hunyor 71. l.
 istenfája 34. l.
 isóp 109. l.
 kövér porcsin (*Portulaca*) 347. l.
 vad kömény v. *Coriandrom* 19. l.
 körtvély 20. l.
 kása v. szt. György virág 32. l.
 karó-répa 108. l.
 kakuk-fű 111. l.
 kapotnyak (*Asarum*) 260. l.
 katáng-kóró (*Cichoria*) 215. l.
 kő-rontó fű (*Saxifraga*) 244. l.
 keserű lapú 260. l.
 köszvény-fű (*Chamae-pythis*) 267. l.
 lörum v. ló-sóska (*Lapathum acutum*) 366. l.
 len-levelű fű (*Linaria*) 202. l.
 marti lapú 396. l.
 mezei mák 120. l.
 vad-mák 128. l.
 mezei méh-fű 133. l.
 macska-paré (*Lamium urtica mortua*) 229. l.
 muskotály alma 237. l.
 muharcza v. paponya (*Alkekengi*) 246. l.
 nadály-fű 133. l.
 napra forduló virág 397. l.

- nyúl-káposzta (Sonchus) 300 l.
 nyakas-tök 111. l.
 nyír-fa gomba 206. l.
 nyoszpolya 178. l.
 örmény-gyökér 330. l.
 ökör-fark fű 262. l.
 pápa-fű 333. l.
 porcsin-fű (Polygonum) 348. l.
 porcs-fű 79. l.
 kövér-porcsin (Portulaca) 347. l.
 pap erszénye fű (Bursa pastoris) 275. l.
 pirostító gyökér v. buzér (Rubia) 379. l.
 tyukmony p. gy. 216. l.
 peszercze-fű (Marrubium) 217. l.
 pár-hagyma 404. l.
 perje-fű 196. l.
 ruta 330. l.
 rósmarint 272. l.
 pólé (Pulegium) 409. l.
 szék-fű virág 347. l.
 szederj 341. l.
 somkóró (Melilotus) 350. l.
 sarkalep v. somkóró 242. l.
 súly-fű (Arum) 350. l.
 seb-fű (Betonica) 12. l.
 szapora-fű 13. l.
 szurok-fű v. szü-fű v. fekete gyopár 25. l.
 szederjes viola 73. l.
 sár-tök 71. l.
 szappanozó-fű (Saponaria) 218. lap.
 szarvas-nyelvű fű 230. l.
 Salamon-pecséti v. gyenge gyökér 275. l.
 sóska-fa (Berberis) 283. l.
 sóska 211. l.
 szent János gyökér (Polypodium) 285. l.
 szent László füve (Gentiana major) 390. l.
 kis szent László fű 396. l.
 szent György virág (Primula veris) 89. l.
 turbolya 344. l.
 temondád-fű (Eryngium) 158. l.
 tál mosó fű (Equisetum) 275. l.
 téli saláta (Endivia) 237. l.
 indiai tárkony gyökér (Pyrethrum) 16. l.
 házi tárkony 27. l.
 tabák 68. l.
 tyúk-szem nevű fű (Anagallis) 405. l.
 úti-fű 251. l.
 öröm; közönséges öröm, bárány ü., juh ü., 224. l., fekete öröm 271. l.
 varádics-kóró (Tanacetum) 410 lap.
 vízi-tök (Nymphaea) 367. l.
 vízi-torma v. deréce (Becabungua) 283. l.
 vére hulló fű (Chelidonia) 216. l.
 viola-gyökér v. kék lilium gyökér 271. l.
 varjú mogyoró 357. l.
 tarjú (?) mogyoró v. fekete csalán gyökere (Radix scrofulariae) 356.
 fekete zászpa 50. l.
 kisebbik féle zászpa (Helleboraster) 93. l.
 Olaszgyümölcsök 149. l.
 tengeri szőlő 211. l.
 citrom, narancs, lémonya, pomagranát 330. l.
 malosa szőlő 404. l.

XI. Állat-nevek.

- Verő-fény költő bogár 353. l.
 körös-féreg 57. l.
 tyúk-fi 235. l.
 csirke béka 341. l.
 varas béka 388. l.
 ganéjt az utakon gömbölygető bogár 205. l.

CSAPODI ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szádfal. T. Szerkesztő úr! Engedje meg, hogy a Nyelvőr mult füzetében megjelent „Szegedet lyukas fallal védték meg az ár ellen“ című czikkre némi megjegyzéseket, jobban mondva helyreigazítást tehessek. A cikkíró, ha szabad a félinkognitót megsérteni, a kinek munkáit mi is nemcsak figyelemmel kísérvük, hanem sok ízben kútforrásul is használjuk, ez esetben álúton jár mind szakbeli, mind nyelvi tekintetben. Ez az ikertévedés a tévedések elseje. A második tévedése az, mikor a magyar mérnökökről, hogy gyengén mondjam, nem elismerően szól. Külön-külön akarok az egyikre is, a másakra is felvilágosítást adni. A cikkíró téved a kifogás alá vett szó iránt s ennek az a hamis feltevés a kútfeje, hogy bizonyosra fogja, hogy a magyar *szádfal* a német *spundwand* vagy *gespündete wand* fordítása. Tehát oly fal volna, mely egymásba rótt deszkákból áll. A szádfalat rendesen csatornázáskor, csatornacsövek fektetésekor, folyószabályozásoknál stb. használják, s mindig valamely nyílás elzárására szolgál a végből, hogy vele a víz folyását elrekeszszék. Merőben téved pedig a *szegedi szádfal* tekintetében, mert ezt az árvíz alkalmával azon gátszakadás elé verték, a melyet az ár az Alföldi vasút töltésébe szakított. Áll pedig ez a szádfal az előttem fekvő rajz szerint: egymás mellé vert, egymásba nem rótt padlók-ból, melyeknek hézagai lécczel vannak fődve. Tehát ez nem *gespündete wand*. Midőn az előttem fekvő rajzot szerkesztő mérnököt úgy odavetőleg megkérdeztem, hogy hát miért nevezték ezt a deszkafalat „szádfalnak“, válaszkép egészen önkénytelenül azt mondotta: Miért? Hát valamely nyílást elzáró falnak „szádfal“ a neve. Azt hiszem, hogy szádfalnak mondták volna akkor is, ha kőből rakták volna. Az egymásba rótt deszkákból való szádfalat nem igen sűrűen alkalmazzák, mert drága is, czélszerűtlen is; a mennyiben nehéz a beverése stb. stb. Megeshetik azonban valamikor, hogy a cikkíró lát olyan deszkafalat, mely nem szolgál „szád, nyílás, rés“ elzárására, hanem csak árok kiduczolására, partfal védésére, s mely korántsem áll drága eresztékes deszkákból, s hallja, hogy ezt is szádfalnak hívják. Ne fordítsa ezt ellenemre, hanem keressen, mert talál minden nyelvben analógiákat az effélékre. Így például azt mondja a nép, hogy: „fejre való kezkenyő“, pedig az nem is kézkendő, sem nem kenyő (t. i. törülköző). Tenger példát lehetne illet idézni. Csodálatos, hogy oly jól magyarul tudó író, a milyen a cikkíró, annyira tévedhet, s hogy azt mondhatja: „Megtudják tehát a nyomozásból, hogy Szegedet olyan fallal igyekeztek és igyekeznek megvédeni, melynek száda vagy nyílása van.“ Miért keresi azt a magyarázatot, a mi

távolabb esik; mert hisz e szerint a szádfal vagyis lyukfal, azaz olyan fal, mely nem is fal, hanem lyuk, olyan képzés volna, mint árva gyerekek, özvegyasszony, bakterember. Miért hiszi erőnek erejével épen ezt? Hisz ez esetre a rátótiaknak párjuk akadt volna a szegedi mérnökökben, csinálván ezek lyukból falat. A szád és a fal szavak közt egyszerű birtokviszony van: a szád(nak) fala.*) A cikkíró tévedése, mint mondtam, merőben onnan ered, mert azt véli, hogy a „szádfal“ németből való fordítás. Tegyük fel azonban, hogy a szó valóban németből való fordítás. A cikkíró azt mondja, legalább tisztán ki lehet olvasni soraiból, hogy az ő mérnöke nem tudott jól németül (a mi magyar mérnökre nézve bajnak baj, de nem szégyen), mert szavai szerint: „sehogy sem bírjuk hát kisütni a spundból, hogy az a németben lyukat vagy nyílást jelentene.“ Én a megkérdőjelezett német műveltségű mérnökre azt állítom, hogy igen is jól tudott németül, vagy legalább hogy keze ügyében volt Adelung szótára, mert ott az áll: „Der spund ist ein wort, welches sowohl eine öffnung, als auch einen zapfen, als auch einen rand bedeutet.“ ugyanilyet mond Ballagi német-magyar szótára, Sachs-Villatte francia szótára szerint: „bonde = abflussöffnung eines teiches“ és „schutzbrett zum schliessen derselben“, továbbá: „spundloch“ és „spundzapfen“. Bondon = 1. spundloch, 2. spundzapfen. Bizonyosra fogható azonban, hogy a szádfalnak semmi köze a „gespündete = eresztékes falhoz“, bizonyos, hogy igen jó szó, s mi mérnökök ezentúl is, valamennyiszer valami nyílást el kell majd zárni, mindig a megrótt szádfallal fogjuk ezt tenni; iparkodni fogunk azonban, hogy olyankor, mikor a deszkák eresztékekkel vannak ellátva, „eresztékes“ vagy „rótt“ szádfalat mondjunk. Ennyit akartam a szádfalról mondani. Még egynémely megjegyzést úgy általánosságban kívánok tenni, mely ránk mérnökökre és a műszaki műnyelvre vonatkozik. A cikknek egyik-másik passzusa ellen lehet kifogást tenni. Az egyik ez: „A mit azonban nem tud más nációbeli mérnök, meg tudja csinálni német műveltséget (?) szerzett magyar mérnök.“ Nem tudom tisztán hol kell a kérdőjelet olvasni és hogyan kell a passzust érteni. A Nyelvőr olvasói, tehát a nagy közönség, továbbá a magyar mérnökök is egy kis megütközéssel azt vethetnék: vajjon mi itt a kérdés? Vajjon a kérdés az, hogy van-e német műveltség, vagy kétség van-e az iránt, hogy a magyar mérnökség egyáltalán szerzett-e műveltséget, avagy a cikkíró azt kérdezi-e, hogy a magyar mérnökök a német műveltség növendékei, és ezt veti szemükre? Én meg vagyok győ-

*) Ha lyukas falat akarnánk kifejezni ugyanazon szóelemekkel csak így mondhatnók: száda s fal.

zódve arról, hogy a cikkírónak eszeágában sem volt a mérnököket megsérteni, s e kombinációk közül az utolsót a leggyengébbik vádat olvasom ki. De ehhez nem is fér kérdés, ez egész bizonyos! S vajjon egész hazánkban nem a német műveltség-e az uralkodó, nem ez volt-e képzőiskolánk? S ha valaki, akkor a magyar mérnökség volt az, a mely német kutatóforrások alapján szerezte, s jobbára, habár más nyelvek műveiből, szerzi most is művelődését. A technikai műnyelv magyarosodása dolgában pedig ezeket tartom szükségesnek elmondani. Mindenki tudhatja, hogy még fiatal emberek azok, a kiket német nyelven oktattak a hazai reálistiskolákban és a hazai műegyetemen, s hogy mérnökeink legnagyobb része Németországban végezte tanulmányait, s ha akart volna is magyarul tovább képződni, vajjon tehet-e magyar könyvek nyomán? Hisz máig sincs magyar technikai irodalom! A mi pedig a technikai magyar műnyelvet illeti, már t. i. a milyen az volt, azon, igaz nem sok dicsérni való van; de vajjon roszabb-e mint más szakoké? Határozottan: „nem“. S hogy ilyen, az régi bűn, s hogy mi volt az oka, azt épen a Nyelvőr olvasóinak nem szükséges elmondanom. De ha az ember igazságos, s mi mérnökök követeljük ezt az egész országtól, s követeljük ezt első sorban e helyütt. — akkor csak a roszakarat, s ezt bárkiről lehet feltennem, csak a t. cikkíróról nem, hunyhatja be szemét, nem akarván látni, hogy mennyi történt a magyarosodásban e téren. S ha összehasonlításul egybevetjük a több szakokban történő magyarosodással, míg ott csak annyit engedhetünk meg, hogy „kezd derengni“ (a mennyiben csak egyes úttörő emberek működnek), addig mi mérnökök bátran kimondjuk, hogy nálunk már „megvirradt“. A mérnöki intézmény, a mint a jelen korban ismerjük, csak néhány évtizede hogy áll hazánkban, alig egy-két évtizede. Nálunk német volt ez jó ideig minden ízében; de most lelkes tanárok vezetése alatt magyar főiskolánk van, van a magyar mérnököknek és építészeknek egyesületük, s e két helyen minden kitelhető eszközzel azon vannak, hogy a mérnökséget s irodalmát „magyarrá csinálják“, s ez idővel fog is sikerülni. Kell-e meggyőzőbb példa erre, mint az az intézmény, melyet a magyar mérnökök egyesülete most létesített, s melynek, még pedig hangsúlylyal kimondott egyik főcélja: a magyar műnyelv megállapítása, t. i. egy műszaki irodalmi vállalat. S ezt áldozatok árán létesítik a mérnökök; hisz ismeretes, hogy állásunk nem épen a legfényesebb.

RÉVÉSZ SAMU.

A P R Ó L É K O K .

A Nyelvtörténeti Szótár. Régibb olvasóink bizonyára még jól emlékeznek rá, 1873. július havában volt, midőn a Nyelvőr szerkesztősége az első felszólítást közzé tette a Nyelvtörténeti Szótár anyagának egybegyűjtésére nézve. Azóta tíz év folyt le. Az anyaggyűjtés a múlt évtized végén nagy részében befejeztetvén, ez évtized kezdetén megkezdődött a szerkesztés nehéz munkája. A szerkesztők, Simonyi Zsigmond és Szarvas Gábor, a most folyó év április havában eddigi munkálkodásuk eredményéről az Akadémiának beszámoltak. A Nyelvtörténeti Szótár ügye közérdekű ügy, azért nem mulaszthatjuk el, hogy a felmutatott eredményt a nagy közönséggel is ne tudassuk. Az ultima manus munkáját leszámítva, a magánhangzók közül eddig teljesen be vannak fejezve az **A, E, É, O, Ö, U, Ü**; a mássalhangzók közül a **Cz, Z, Zs, N, Ny, B**. Azonkívül befejezésükhöz közel állnak az **Á**, és **Cs**, s fele részben kész a **P** betű is. Emberi számítás szerint, ha valamely előre nem látott véletlen zavart nem okoz, 1885. végével a szerkesztőség készen lesz munkájával s 1886-ban kezdetét veheti a mű nyomása.

Az ugor-török kérdés. Érdekes ülése volt e hó 9-ikén az Akadémiának. Budenz József válaszolt Vámbéry Árminnak. Nagy tudománya egész apparatusával szállott ki megtámadója ellen s „A magyarok eredete“ nagy művének nyelvszerkezeti adatait vetette a kritika éles metsző kése alá. Az olvasónak alkalma lesz e terjedelmes birálattal, melynek csak töredékes felolvasása is majdnem teljes két órát emésztett föl, a Nyelvtudományi Közlemények legközelebbi füzetében megismerkedni. Honnan kerültünk; minő vér foly ereinkben; ez a nyelv, a melyet beszélünk, minő nyelveknek a rokona; ezek ránk magyarokra tagadhatatlanul nagy fontosságú kérdések, a melyeket azonban csak a tudomány fegyvereivel dönthetni el; de a tudomány zárt kapu, csak kevés embernek van kulcsa hozzá, hogy kinyithassa s lássa, mi van belül rajta. Azonban a nagy közönségnek is megvan a maga, még pedig jogos követelése a tudománnyal szemben, az, hogy ne csak tudassa, hanem értesse is meg vele a megállapított igazságokat; ő nem csak hinni, hanem meg is akar győződni arról, a mit mondanak neki. Ezt a tisztet teljesíteni, valamely magyar, különösen magyar nyelvi kérdésre vonatkozó megállapítást a nem szakértőkkel, az avatatlanokkal is megértetni, a Nyelvőr kötelessége, s mi ezt a kötelességet a maga idejében teljesíteni is fogjuk; s akkor, az ugor-török kérdés megvilágításának folyamában bőven lesz alkalomunk Budenz felolvasásának nyomósabb tételeivel megismer-

tetni olvasóinkat. Meg kell még ez alkalommal említenünk, hogy az előadás végeztével Pulszky Ferencz emelt szót. Ő, ugymond, tiszteli a rokonság kérdésében folyó tudományos vitatkozásokat; nagyon becsüli Budenz József tudományosságát, valamint nagyra becsüli Vámbéry Árminét is, a ki majd meg fog felelni ellenfele bírálatára; de nagyon tévednek azok, a kik azt hiszik, hogy mi mai magyarok ugyanazok a magyarok vagyunk, a kik Ázsiából jöve e hazát elfoglalták, hogy mi Árpád magyarjainak ivadéka vagyunk. Mi nem vagyunk sem a vad, kóbor török-tatár, sem a szelíd halászó finn-mordvin népek utódai; a mi ereinkben, ezt nem szabad felejteni, már árja vér foly; az árja műveltség bennünket egészen árjakká tett. Hisz, hogy tovább ne menjünk csak itt, az Akadémiában kell körültekintenünk, hogy ennek igazságáról meggyőződünk! „Mi akart ez lenni? Vajjon hova czéltott Pulszky eme felszólalásával?” kérdé a jelen voltak egyike szomszédját. „Honnan tudjam én? Nem vagyok Oedipus”, feleli a kérdezett. „Én mindenesetre nagy köszönettel veszem az utbaigazító felvilágosítást, szóljt közbe egy harmadik, mert én bizony megvallom, eddigelé azt hittem, hogy a kik itt vagyunk, mindnyájan: a két Hunfalvy, Pesti Frigyes, Ballagi Mór, Simonyi Zsigmond, Sztoczek József, Joannovics György, Volf György, Heinrich Gusztáv, Goldziher Ignác, Lehr Albert sat. sat. mind egytől-egyig Árpád vérének igaz sarjadéka vagyunk. De most lehullt szememről a fátyol; Pulszky Ferencz felvilágosított.”

Hogy született meg a ,kerékpár‘. A főkapitányság jó hazafiság hírében áll; a jó magyar hazafisággal pedig semmikép sem egyeztethető össze, hogy ha a főkapitányság szabályrendeletet bocsát ki a veloczipédezők számára, a szabályrendeletet bármily idegen szó is éktelenítse. Világos tehát, hogy a *veloczipéd* magyar rendeletben nem foglalhat helyet, ebbe csak oly szó kerülhet bele, a mely eredeti, igaz magyar észjáráson alapszik. De honnan vegye ezt? A főkapitányság réjtjén elég bokor van, de tudvalevő, hogy nyúl meg jó szó nem minden bokorban terem; jó tanács után kell tehát látni. De jó tanács se terem minden bokorban. A főkapitányság ismeretes furfangos leleményessége azonban csakhamar ráakad a dolog nyitjára. Eddigelé a legmélyebb titok volt, még csak sejtelve se volt senkinek róla, hogy a tősgyökeres magyar szók s velős magvas kifejezések egyetlen igaz depozituma a magyar *hirlapirodalom*. De a mi rendőrségünk még az apokalipszisz titkaiban is könnyű szerrel olvas; hogy maradhatott volna tehát rejtve szeme előtt ez a nagyon is földi titok? Rábukkant, s a mint rábukkant, legott kapja magát, s oda fordul, a hova kell, a legilletékesebb forumhoz, a legmagyarosabb napi laphoz jó tanács-

ért: Tudom derék Egyetértés, tárházad rakva van a legritkább kincsekkel; adj egyet nekem belőlük, egy gyöngyöt, egy valódi igaz gyöngyöt! Szép szóért egyebet is, de legkivált szép szót ki ne adna a legszívesebben? S a derék Egyetértés adott is, adta a *kerékpárt*. Így beszélték nekünk; és a mi lelkünk felörvendett, miként felörvend a rendőrség, ha fog, a mi csak nagy néha, legfölyebb egy-egy vörös-betűs jubiláris napon esik meg rajta, ha fog — csizmadiát. De hogy ne örvendettünk volna fel?! Zsurnalisztikánk már a nélkül is egymagában évtizedek óta csüggedetlen kitarással fárad, dolgozik, buzgólkodik, keresi, kutatja, válogatja a szépet, jót; őrizkedik, kerüli a sértőt, selejtest, szóval megtesz mindent, a mi telik tőle, hogy nyelvünk gyarapodjék, széplődjön, nemesüljön; s most egész váratlanul még a rendőrség is előáll s hatalmas karját a nyelvművelés nemes munkájában szövetségre nyújtja neki! Boldog magyar nyelv. tudom örvendesz e házasságon! De van is igaz okod örvendeni. Hogy is beszélt csak a római meseíró? Egyszer híre futamodik, hogy a nap házassodni készül. „Ő nagy Jupiter segíts, oltalmaz, ne hagyj el! Hisz már eddig is, nőtelen legény korában, mikor még egy maga volt, csak hogy föl nem pörkölte szegény tanyánkat! Mi lesz árva fejünkkel, ha még rajt is ereszt!”

Bordeauxban németül beszélnek. A ki nem hiszi olvassa el dr. Liebermann Leonak az állami vegyakisérleti állomás vezetőjének jelentését a bordeauxi borkiállításról (megjelent a „Közgazdasági Értesítő“-ben). Ebben, miután elmondta, hogy mit észlelt Medoc vidékén, áttér az ottani borkezelésre s itt a többi közt azt mondja: „A mi a borok vegyítését, metszését (verschneiden) illeti stb.“ Ebből tehát azt tanuljuk, hogy a bor házasítását, keverését francziául úgy mondják: verschneiden. Soh'se tudtuk. Franczia szótárban hiába kutattunk utána. Megtaláltuk azonban a németben. Azt teszi itt: összemélni, megmetélni, metélve elrontani, herélni s meg azt is teszi: versetzen, vermischen, a mi Ballagi szerint annyi mint elegyíteni. Ha már a doktor úr abból indul ki, hogy a keverni, vegyíteni szók egyéb fogalmak jelzésére már le vannak foglalva, szét kellett volna néznie a magyar nyelv tág mezején, nem akad-e annak virágzata közt egy más olyan kifejezés, mely a verschneiden-nek megfelel és semmi szín alatt nem lett volna szabad egy idegen nyelv sajátosságát mir nix dir nix (hadd értse meg a német doktor úr), lemásolni, lefordítani. A nevezett német szónak semmi sem felel meg inkább a magyarban, mint az elegyítés, a mely szót a magyarban számtalan alakban találhatók meg. elannyira, hogy Budenz azt jegyzi meg róla, hogy alig van más magyar szó, melynek annyi változata volna. Dr. Lieber-

mann e szerint mondhatta volna: elegyítésnek, megelegyítésnek, egyelítésnek, ölgyétesnek, vegyítésnek, vigyítésnek, venyeledésnek, egyvelesítésnek, csak nem metszésnek.

Fr. J.

CSIGABIGÁK.

Piros tojás. Ő szereti. Mit szeret? Madarakat szeret. Ki szereti a madarakat? Csernátóni Lajos szereti a madarakat. És van is neki. Mije van neki? Van neki *röpdűje*. Röpde? Igen olvasóm, röpde, dölt betűkkel szedve *röpdé*. Mert tudnod kell, miszerint és mikép Csernátóni által még ma is a negyvenes évek alkotásdús világában életik, a midőn is a penészes ócskaságnak fogadlan védei (prókátorai) által végkép elnémultatott s teljes mérvben szabaddá vanatott a vásár. Tekintettel arra, mikép és miszerint az ortologia által napjainkban újból felüttetett a fej, s mikép nem csak az ékes *da, de*, hanem de sőt a praecis *-tatás, -tés* használata is korlátoztatni akartatik, méltán haragszatik általa s csak azért is megmutattatik, mikép és miszerint juszament nőt. Az ortologia részéről az állittatik, miszerint a *-da, -de* képző fictio s nincs analogiája a magyarban. Ez a paraszt nyelvtudomány nem csak vakmerő, de sőt tudatlan is. A *-da, -de* magyar ingenuitását kimutatni neki talán nehéz dolog, nekem igazi gyerekjáték. Füleikbe dörögtetem a tényeket, hadd süketüljenek meg bele. Ime! Azon hely, a hol a lovak által *nyerít*-tetik: *Nyeru-da*. Az iskola, a hol a nyirfavessző által *suhog*-tatik: *Suhaj-da*. A lebujok, a melybe a borivók által *bebu*-vatik: *Bu-da*. Azon ház, a melybe a honvédek által *menekül*-tetik: *Men-de*. Azon pad (deres), a melyen *megken*-etik a gazember: *Ken-de*. Azon hely, a melyen a fa *meg-szen*-esül-tetik (parasztul *sz é n é g e t ő* a neve): *Szen-de*. A hol a szomjas toroknak bor *csor*-og-tatik: *csor-da*. A koporsó, a mely által a halottra rá-*bor*-ul-tatik: *bor-da*. S végre a sír, s ezt vegyétek jól szivetekre, a hová mindenki, még édes anyátok is idővel pihenni *meg-tér*-ül: az anyátok *tér-de*. Tekintettel ezekre szeretettnek általam láttatni, kitől tiltathatik meg nekem, miszerint azon hely, a melyben az én madaraim által *röpd*-ül-tetik, ne leendhessen *röpdé*. A husvét a piros tojások napja. A nyájas olvasónak, ez jól tudatik tőlem, sok szép piros tojás leszetik, de olyan alig fog köztük vanandani, mint a mi általam nyújtatik neki mai nap a Nemzetben: „A z é n r ö p d é m.“

Szóajánlatok. Tisztelt szerkesztő Úr! Ne sudor ultra crepidam! Már mindenki belekontárkodik a nyelvészetbe; csinálnak egy új szót: *kerékpár* s ráfogják, hogy az velo-

czipéd. Szégyenlem magamat a felsőbb nyelvtudomány nevében. Nem látott a *kerékpár* szerzője soha galambpárt? Mi a galambpár? Egy hím és egy nőtény galamb. Hím-e a veloczipéd két kereke közül az egyik s nő-e a másik? Mit művel a galambpár? Kergetődzik; a hím üzöbe veszi a nőt, eléri, megbúbozza; az igaz, a két kerék is kergetődzik s a nagy üzi a kicsit; de jegyezze meg jól a kontrá szócsináló, soha el nem éri, se meg nem búbozza. A nyelvészeti fölmentje más szempontból ítéli meg a dolgot. Először is azt kutatja, (mi a veloczipéd? Könnyű jármű, olyan mint a *targonca*, *talicska*, *laptika*, *kordé* vagy *najdicsán*, mely *nyargal*, *iramlik*, *repül*, *futva forog*, *gurul*. Ekként egybeállítva képzőt és tőt, az iskolás gyerek is elkészítheti a veloczipéd helyes magyar kifejezéseit, a melyek: *nyargouca*, *iramicska*, *reptika*, *futfordé*, *gurdicsáy*. Így dolgozik a felsőbb nyelvtudomány. Tessék választani! Székesfehérvári Tamás, honi nyelvész.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

B a b o n á k.

A ki meglátta a lüderczet, az szúrjon le hamar a sarkához, már hogy a maga sarkához éggy bicskot. A lüdercz megáll, nem tud tovább menni feléje.

Éggy embert sokszor meglátogatott a zördög. Écczer aszt monta, hogy nem jön vissza többet, ha mond olyant, a mire ő nem tud bogot vetni. Az ember fíngott éggyet s a zördög mingyár elfutott.

Ha a léány a szeretőjje miatt úgy elbúsujja magát, hogy meghal, éggy piross pántlikával megkötik a karját s a szeretőjje soha se házasodik meg, me megvan kötve.

Ha a zugorka nem terem, le kell szedni a virágajit s mikó a tehéncorda jön, elejibe kell hányni.

A kicsi csirkéket béhunyt szemmel veszik le először a fészekből, hogy a varjak meg ne lássák.

Ha a macska betegeskedik, levágnak a füléből és a farkából, me a zördög borsér jár rajta.

András-napján a léány, mikó lefekszik, megeszik éggy fél zsemlét, a másik felét pedig a feje alá teszi. Osztán megiszik éggy fél pohár vizet, a másik felit pedig maga elé teszi. A ki álmába a fél zsemlét megeszi s a fél pohár vizet megissza, az lesz a zura.

A ki tavasszal először páros fecskét lát, ez abba a zesztendőbe férhez megy.

Mikó a zember tavasszal először lát fecskét, ájjon meg s ájjon abba a hejben addig, a még három darab szenet talál. Eszt osztán törje meg s aggya bé a téhénnek, sok teje lesz tölle.

Ujságkor nem jó semmit vetni, me amit akkó vetnek, virágzik, de nem terem.

A léány kihúzza égygyszál haját, rá fűz égyggy gyűrűt s belé ereszti égyggy pohár vizbe. A hányat út, annyi esztendő múlva menyen férhez.

Ila a macska a régi szállásra visszajön, oda kell vinni s a farka végiből égyggy darabot el kell vágni. Soha se fog többet visszajárni.

Mikó reggel valaki felébred, nem szabad a zablak felé nézni me elfelejti, hogy mit álmodott.

Mikó a kis ruczák a tojásból kibujnak, égyggy kád vízbe teszik. A kádot bétakarják fekete dülletel s megfűstölilik. Akkó a kis ruczák nem döglenek meg.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Támadás, támadásos: kiütés, -es (Dévaványa); támadás: roham, lázroham (Rákosi Jenő).

termisvan a szemin (Jász-Alószent-György).

kihányása im voltak (Csávoly).
vérés himlő (Bihar m.), (Bács-Bodrog).

vérés patécs (Csömör).

dobróc: hamar muló bőrkiütés (Somogy).

csécs, báráncsécs: himlő, bárányhimlő (Sopron m.).

szőcsin, szőcsény: szümölcs, (Dunántúl).

porsanás (Fesztergom m.).

pőrsenís: pattanás, (Dunántúl).

porzábás ne lígy az ujjesztendőbe (Somogy): beteg, nyavalyás; farsába: ischias (Páriz Pápai).

kellís, vad kellís, kellís ne légyn az ujjesztendőbe: nagyobb pattanás (Sopron m.).

békavar: az ököcs esülke vályujában nőtt varas daganat (Somogy).

megmozdút az egere: mirigy daganat a lónak a füle tövében (Somogy).

lábgyilok: „szarvasmarha lábán néha eredni szokott bőr

alatti apró kis nagyságú, gyuladás nélküli kemény mirigy nemű sok csomósodás, mely a míg nem gyuladt gyógyítható“ (Kriza Vadrózsák).

varadzík az orrom (Turkeve).
föhlőlagosodott (Veszprém megye).

elmírgűt a daganat (Pestmegye fölső része).

kipuskosodott a lábom: kifakadt (Palócság).

ragattam bele (fülemb) vizikátort, tisztítottam a sárvizet (Kisujszállás).

sárviz; vizikátort raktam rá, hadszíjja ki a sárvizet (Turkeve).

csús: orbánc (Dunántúl), hozzá ütközik a csús (Veszprém), különben a „csús“ kifejezést „izületgyuladás“ értelmében használja a tudomány.

fűlbeliba jom is van (Szatmár megye).

kehűtem (Veszprém m.).

inakásájo: lábikra (Dunántúl).

tökös ember; herniás (Dunántúl),

tökös veréb: a még tollatlan verébf; a herniát különben a lépdaganattal együtt „sérvés“-nek, „sérés“-nek nevezi a nép igen sok helyen.

CSAPODI ISTVÁN.

T á j s z ó k.

I.

- Abáll : a szalonát gyengén megfőzi.
alé : olaj.
árgovállódik : felesel.
bútyor (battyu), donyha : zsidókat csufoló szók.
bevetéll : beteszi a kenyeret a kemenczébe.
borsoska : czukorbáb, czukorsifli.
bűzlögeti az ítet : hibát talál benne, nem találja jónak, válogatja.
czincede : czienege.
csigaliga : csiga.
csipődő : szétcsipkedett tészta.
denczül : legyúr (pl. az ágyat).
derik-píz : tőke.
dokány : kabát.
dollik : megszagosodik (liszt).
dönti ember : nagy, magas termetű, de ügyetlen járású ember.
dőrész : tréfál.
egyebugya : rendetlen.
ekegirindű : ekegerendely.
erdőllis : erdőn a fa levágása, össze-takarítása, hazahordása.
fikető : fejkötő,
fióka : fiacská.
funtoska : egy font hus megfőzésére való fazék.
geriny : görény.
gubahodik : megköti magát, megcsökönösödik.
gyugó : dugasz.
hajtós : lusta (ló, ökör).
hère, teszi gyerek : jóra való, derék.
hetes : tizenhét kévből álló gabnakereszt.
hétköznapló : hétköznap (ruha).
hókkán : halkán.
hótrészég : oly részeg, hogy szinte holtnak vélnéd.
ígszettel : követelésével, kérésével kínozt, gyötört.
igevínyés : meleg föld, melyben ki szokott égni a vetés.
istenésen : igazában.
a még istenes : tűrhető, megjárja.
jászú : jászol.
kasza fogla : a kasza nyelébe ékelt derékszögű fa, mellyel a kasza tartatik.
kejj innen : menj innen.
kiózdulódik : kioldódik (kötés, csomó).
kivakkant : a titkot akaratlanul elárulja, kimondja.
koszmó : var.
koszmós : varas.
kutyú, tyutyú, szuszú : a kutyának gyermekesen kicsinyítése.
lapiczka : lapát alakú keverőfa.
magdisznó : malacozó, anyadisznó.
makhénya embér : hatalmas nagy termetű.
marhatatlan : maradni nem akaró.
mégakaszt : egy pár öltéssel nagyjában megvarr.
mesztélább : meztláb.
motozott : kerge (birka).
nagy üdő : késő reggel (má nagy üdő van).
ni' a : nézd a.
nyilat húzny : sorsot vetni, sors útján kiválasztani.
nyiszányi : roszt késsel vágni, metszeni.
palozsna : tyúk fészkeben a végből hagyott tojás, hogy oda járjon tojni.
póczik : pócz.
panyóka : silány abrosz ; eleség félének hordására használják.
purhás : pudvás.
rátóp : ráhág, rálép.
pöszös : a ki durván, megvetőleg, vagy kitérőleg és kiméletlenül felel a kérdésre.
resztett : reszelt tészta.
resztett leves : olyan leves, melyben reszelt tészta van.

sifli : négyszög alakú metélt tészta.
 sunyi, káboosztakerbenéző : kan-
 csal.

tom : taszít, tol, nyom és tudom.
 toató : kereken járó gyermekfek-
 hely, melyet nappalra ágy alá
 tolnak.

totoláz : piszmog, apró munkán
 dolgozik.

vatálé : kis hordó, melyben a mun-
 kásoknak szoktak vizet vinni.
 vedéll : illetlenül, mértéktelenül
 iszik.

viaksz : viasz.

veszkődik : boszant, háborgat, nem
 hagy békét.

vívódik : vesződik, erősen neki áll
 a nehéz munkának, bajban sín-
 lik.

egytestvérek : édes testvérek.

fírhe : férjhez.

ijen : ilyen.

mér : mért.

mer : mert.

széhet : szédhet.

ászló : zászló.

(Pannonhalma)

MOLNÁR BÉLA.

2.

Ázsop : motolla, az az eszköz, a
 melyre az orsóról a fonalat föl-
 tekerik.

becsükár : olyan kár, a mit a bíró
 felbecsül; pl. ifiur becsükárt tett,
 miér átugorta a sövinyt.

bugyogó : kis korszó; butykosnak
 mondják az alföldön. E név, azt
 hiszem onnan ered, hogy a korszó
 fülén lyuk van, melyen a víz bu-
 gyogva, bugyborékolva szökell
 ki. Másutt bucskának is hívják.

csömpörödni : összeszáradni, elfon-
 nyadni, megaszni. A jószágok
 (gabona) taval termettyebbek vol-
 tak, mast a szemek a hésiigtül
 naon egygű csömpöröttek.

csapig : színig, színültig, pl. töcse
 meg az üveget csapig; aligha
 nem onnan ered, hogy mikor a
 vékát vagy mérőt tele merik ga-
 bonával, akkor a csapófával le
 szokták csapni. Csapig van a po-
 hár borral, tehát annyit jelentene,
 hogy oly tele van, hogy le lehet
 csapni a felesleges bort, mint a
 vékáról a búzát,

egyirántos : egyenlő, egyforma, pl.
 a sárdi tik miér nem tojik akko-
 rát, mint a rezneki? (t. i. mint
 a mekkora a rezneki tyuk). Mert
 egyirántosak.

fogasul : boronál. E fogalomra és
 ennek árnyékklataira számos szó-
 val él a göcseji szántó-vető em-
 ber, mint: bránáz, kever, hordoz.
 gógálni : görbe, horgas bottal hin-
 tázni. A gyermekek valami hor-
 gas ágat keresnek, a felső végét
 a padlásához erősítik, az alsó ho-
 rogra pedig reáülve, hintázzák
 magukat.

hany, hanyas : hant, hantos. V. ö.
 hancsok, honcsok.

kisafa : hámfá, melyet akkor hasz-
 nálának, ha négy lovat hosszára
 fognak; az első lovak strárgját
 (istrárgját) a kisafához kötik,
 azért kisafás a nevük.

kajács : görbe, részütös; elkajácsul
 a fá, a deszka, ha nem egyene-
 sen hasad. V. ö. k a j l a.

lakodalom : nemcsak menyegző, de
 bármilyen mulatság, lakoma. Ér-
 dekes, hogy a menyegző fogal-
 mást szintén egy a lakozással,
 mulatással rokon szó fejezi ki,
 t. i. v e n d é g s é g.

majér : major, az Alföldön tanya.
 nyáralla : bizonytal nyár alja,
 gomba nem, a mely leginkább
 nyárfatövén diszlik; v. ö. f e n y -
 a l l a, szintén gombafajta.

ostoba : tunya, rest, lomha; pl.

megől a nagy fáradság. Még a nagy ostobaság. Véle egy jelentésű a r o s t o b a szó is.

pudivás: rothadt, kivált fáról használatos. Csokonainál is megtaláljuk; valószínűleg Dunántúl ragadt reá.

pióka: a p i ó c a mása.

suk: a sulyok szó vonódott a göcseji ember ajkán ennyire össze. S u k k e l (szulyokkal) csapdosák vízben álló asszonyok a ruhát, s u k k e l verik ki a lenfejéből a vető magot.

szelemen: a ház gerendázatának

(Resznek. Göcsej.) KARDOS ALBERT.

3

Padmáj v. padmoj: gyepes vagy fagyókeres vízpartnak azon része, mely a vízszínén alul van s melyben némely halak (különösen a menyhal) és a rákok tartózkodnak.

pajmog: mormog, zugolódik, zsörtölődik magában.

papál: eszik.

pating: azon szij, mely az ekét a taligához köti.

pattantyu: sugár, hosszú mogyorófa szál, melyből közönségesen abroncsot szoktak hasítani; szorosabb értelemben véve, azon keskeny, vékony szalag, melyet a mogyorófa színén levő évyűrű felpattantása (felhasítása) által nyernek s melyből kosarakat, rostákat stb. készítenek; innen az összetétel: pattantyu kas (kosár), pattantyu resta (rosta) stb.

patasa: juhtetű (Gyergyó).

pácska: a legközönségesebb trafikdohány, melyet régebben nem árultak papirba göngyölve, hanem tetszés szerinti adagokban mérleglen mérték ki. Ma már

része. A szelemenfák azok a vékonyabb ágak, melyek a r a g r a mint gerincre reá hajlanak.

tusa: kukoricza csövét körülvevő levél.

tanákszik: találkozik, előtanákszik: előfordul.

valamentenyi: valamennyi, egy kevés, valamicske, aliquantum, pl. Lesz az idén valamentenyi borsú is.

vagyom: vagyon.

vizgáz: vizsgálni, kutatni. Ezt a hét vizsgáлом, hány szeker szíéna fiér meg rajta.

kiment használatból a szó is; mert a trafikdohányt most mind papirba göngyölve árulják.

pászma: egy fogás; pászmára (fogásonként) aratnak, vagyis a szántóföldön nem hosszában haladnak az aratók, hanem keresztül, darabonként, (fogásonként); egy pászma fonal: tiz zseréb (egy zseréb 20 ige, egy ige három szál); pászmás eső van: mikor csak helyen-helyen esik.

péczenkó: picziny, kevés; ojan péczenkó szokés vót a kezemen, mind egy feteke mákszem, v. mind egy tőnek a hegye; csak egy peczenkót, hibázzék az ember, minnyát vége (azonnal megbüntetik), csak egy peczenkót késtem el stb.

pedétig: pedig.

pepécsél: tákol, babrál a munkával, hasztalanul tölti az időt a munka mellett.

pepe: kenyér; kis gyermek előtt nevezik így a kenyeret; vedd el fiacskám a pepét, met kokas tejjel süttük!

(Csíkmegye.)

T. NAGY IMRE.

4.

Alma-kiszi : almaleves.
 butu : bolondka, buta.
 békás : egy díszitmény fehérneműn.
 borozda : barázda.
 bízstalan : bizonytalan.
 csobolyó : kulacs-forma nagyobb víztartó.
 csigabogás : díszitmény kivarrva fehérneműn.
 doggya : kövér-vaskos (személyekről).
 féldikta : bolondos, szeles.
 górhó : kukoricza lisztből készült pogácsa.
 gyútani : a mesterembereknél a szükséges anyagra adni pénzt; tehát a mi neki hasznot nem hajt.
 haló holmi, pl. haló fejel stb. : még életébe elkészített temetési holmik.

krumplifú : kis burgonya. Mondják : nincs egy krumplifúom se.
 kálynysta menyország : egy tészta-étel.
 lúdláb : díszitmény neve fehérneműn
 lajszli : széle valaminek.
 lebbencs : palacsinta (tészta étel).
 levelensült : egy tészta étel.
 maczatos : sáros, piszkos.
 macskanadrág : kukoricza lisztből készült étel.
 mervényes, pl. dög : sebes, fékélyes.
 poszrik : keresztelő.
 orja : a disznó orra
 skulya : hibás szemű.
 sutús : ólmos palaczk (italra).
 szoba-szus : szoba cseléd.
 ütni : a fehérneműre u. m. drukkolni, pl. ebbe a boltba ütnek-e?

(Rimaszombat.)

LUBIK IMRE.

Gyermekversikék.

Az úgynevezett úri vagy süttő
 tőkre mondják :

Parázs, édes,
 Vastag, széles,
 Kostózza csak :
 De jó édes !

Kacsázáskor (egy játék neve)
 tánczolván danolják :

Kis kacsá fürdik,
 Fekete tóba,
 Annyához készül
 Lengyen országba,
 Lengyen országból
 Amerikába.
 Huss, huss !

Egy másik játék alkalmával :
 Mély kútha tekinték,

Asszonyomat láttam
 Bíborba, bársonyba,
 Gyöngyös koszorúba.
 Gyöngyöt, gyöngyöt
 A lányának,
 Hajdúpáczáát
 A fiának.
 Zibit-zabot
 A lovának. Kukk málé !
 (Lebukkannak.)

2.

(Körbe állva :)

Cziczkej, maczkaj !
 Vagyon-e szép lánytok ?
 Vagyon, vagyon,
 De semmire való.
 Add nekem ezt !

Elkapom ezt.

Szita, szita, péntek,
Szerelem, csütörtök,
Dob-szereda!

(egyik a körben.)

A legények regementje
Igen nyalka,
Benne forog Sándor-bándor
Igen nyalka.
Hej! libu-libukám!
Fordulj ki hát tubiczám!
Eszem-adta!
Szem, szem, gyűrű
Korom gyűrű.
Itt a lakat, itt a kúcs
Itt csörög, itt add ki!

A szavakat tagolva mondogatja
s valami vesszőt tör vagy vág da-
rabokra:

Vágtam, vágtam fát,
De micsoda fát?
Fűzfa rakottját.
Gyere velem vers!
Én is megyek vers.
Fogadjunk hát egy pint borba
Huszonkettő ez!

(az eldarabolt fácskák.)

(A réten:)

Lopjuk, lopjuk a csévét (= sóska)
Míg a pásztor ide ér.
Elalutt a pásztor,
Csipa van a szemibe,
Vaskalap a fejibe,
Ördög bújjon beléje!

Mikor „szednek“ (választanak)
a játszók közül, minden szótagnál
egy-et-egy-et megböknek, kire az
utolsó szótag esik, kiáll egyik vagy
másik pártra:

Egyedem, begyedem czi-czímer,
Áger, jáger dominer,
Imbrót, internót,
Aja-vaja, dika-muka
Von!

vagy pedig:

Egybem, begyem kerkendőben,
Szól a rigó az erdőben.
Csír-csár, szabó vár,
Égyet vesz ki közületek
Akkirály!

(Rimaszombat.)

LUBIK IMRE.

Helynevek.

T a v a k, m o c s a r a k n e v e i: Kis Rudas. Nagy Rudas. Ku-
biktó. Kis gát. Nagy gát. Ökörítő. Békató. Ludastó. Verébsár.
Kátyó. Halastó. Kerektó. Nádastó. Sóstó. Kenderáztató. Ladány.
Görény. Hosszurét. Nobórda.

T e r ü l e t e k. F ö l d r é s z e k. Tökös sziget. Gabonahely.
Göringy ódal. Bogaras (erdő). Perket (erdő). Pócsi sarok. Ördőghát.
Nyires (ezelőtt erdő, most szántóföld). Muszáj (nevet onnan kapta,
mivel az arendás azt paráncsolta, hogy abba a földben muszáj do-
hányt ültetni). Gyümölcsös kert. Isztikert. Rendek. Kenderföld. Gar-
don. Gyümölcsös lapos. Fülep tiszta. Vadkert. Varga lapos. Felekő-
dal. Porosladány (játszó hely). Bakony (erdő). Vár (erdő).

D o m b o k n e v e i: Csikóhegy. Leshegy. Hugyozó (a lovakat
itt hugyoztatják). Medgyesi hegy. Bábahegy (a nép az tartja, hogy
az e domb előtt lévő vízben minden évben egy embernek kell be-
fulni). Kishegy. Kondorhegy. Korhanyhegy.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Sugárút
116. sz.

XII. kötet.

1883. MÁJUS 15.

V. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Köcze.

Simonyi a Nyelvőr VII. kötetében (244. l.) a német szóvégek magyarosításáról szólván, a *köcze* szót is a német származásúak közé sorolja. Erre Szalontai (Arany János) a Nyr. VII. kötetének 409—414. lapjain szót emel az animozitás ellen, mely gyakran a puszta látszatra építve, eredeti magyar szókat is szeret idegeneknek tekinteni. „Ilyen méltatlanul kitagadott szó, mondja Szalontai, a *köcze* is. Gondolom, írja Simonyi, hogy *köcze* = *kittel*, vagyis bakanyelven *kitli*. Tehát a *köcze* azért *kitli*, mert az utóbbi vászon, vagy efféle vékony haczuka, az előbbi pedig ujjatlan bőrködmön. Úgy viszonylik a *köcze* a ködmönhöz, mint a mellény az ujjashoz; együtt is viselik ezt is, azt is. Nem természetesb, hogy a *köcze* a *ködmön* kicsinyítője? De ez megint a Nyelvőr egyik tilalmába ütközik: „de *cze* képző quod non est, nulla questio fiat.” Pedig van: ez az egy mégis boszorkány! Másik is van; több is van, ha keressük, bár némi módosítással: *borjudim. boczi*; *malacz, mancsi, manka*; *Judit, Juczi sat.*“ Vagyis: Szalontai szerint *köcze* azért nem lehet ugyanaz, a mi a *kittel*, mert amaz vászonruha, emez pedig bőrködmön. Szerinte sokkal valószínűbb, hogy *köcze* *-cze* képzővel alakult szó s ebből lett: *kö(dmön)-cze*. A *vászon* és *börre* alapított kifogás erőtlenségét az alább felhozandó példák eléggé ki fogják mutatni; a *-cze* képző, nevezetesen a *kö(dmön)cze* származtatás tarthatatlansága pedig annyira világos, hogy semmiféle czáfolatra nem szorul.

A tények bizonyító ereje bennünket a két fél közül Simonyi részére kényszerít állani, ha a kérdést imígyen tesz-

szük föl: idegen szó-e a *köcse*, vagy eredeti? Ha azonban azt kérdezzük, németből került-e ez a szó hozzánk, mint Simonyi állítja, erre szintén tagadó választ kell adnunk. A *köcse* nem a német *kittel*, hanem a latin *casula* képmása. A *casula* tudvalevőleg a *casa*: kunyhó, kalyiba deminutivuma s Páriz Pápai így adja magyar jelentését: „kunyhocska, kalyibácska“; a *köcse* meg a Nyelvőrben (V. k. 11. l.) ekként van magyarázva: „ujjatlan ködmen“ Látható, hogy a két szó egybevetése, akár alakjukat, akár jelentésüket tekintsük, fölötte merész, annyira merész, hogy egyéb adat hijával még tréfálkozásnak is erős volna; ha azonban az ide vonatkozó adatok felvilágosító vallomásait tudomásul vesszük, biztosak vagyunk benne, hogy a két szó egységében való hitetlenséget igaz meggyőződés fogja fölváltani.

A Tájszótárban olvassuk: „*Köczöle*: 1) ringy-rongy ruha (Kemenesali szó); 2) gyim-gyom ruha (Marczal melléki szó); *köczölye*: silány ruha, nevezetesen mellyben a dajka hordozza az ölbeli gyermeket (Pápa vidéki szó); *felköczölyészni* magát, azaz silány ruháit felöltetni; *keczele*: 1) fejrevaló (Vas várm.); 2) kötény, ruha (Barkó szó); *keczely* vagy *keczel*: felső asszonyi köntös.“

E szók együvértartozására, egységes voltára nézve nem lehet semmi kétségünk. A *keczel* a *keczele*-nek, a *kéczse* vagy *köcse* pedig a *kéczél*-nek rövidülése, ez utóbbi ép olyan, mint *seregély*-ből *serege*, *hangyál*-ből *hangya*, *körtvély*-ből *körtve* és *körte*, *estvel*-ből *estve* és *este*, *pendely*-ből *pendi*, *mántel*-ből *mente*.

A *casula*-nak a középlatinságban a „kunyhó“-n kívül Ducange szótárában még a következő jelentéseit találjuk: „1) Minor casa seu ecclesia; 2) vestis cucullata; 3) pro habitu monachico saepe sumitur, atque adeo pro ipsa cuculla; 4) vestis sacerdotalis, quae et planeta.“

A „lakás“ és „ruha“ jelentés azonossága a mind kettővel közös „védelem, oltalom, fedő, takaró“ fogalmán alapszik. Így a magyar *födél* szó egyrészt metonymice „ház“ értelemben is használtatik, a régi nyelvben pedig többszörte mint a mai „fátyol, orczatakaró“ egyértékese szerepel: „Égy nagy arany szélű fedél, kinek az vége slogos, gyenges. Egy képös fedél. Három fehér feköttő alá való fedél, egyiken arany him vagyon. az kettein selyem.“ Radv.: Csal. II. 7.

Diez (Etym. Wörterb. I. 143.) így szól: „wir wissen aus mehr als einem beispiel, dass man die wörter für hütte oder haus auch auf kleidungsstücke übertrug.“ S csakugyan Isidorus (Orig. XIX. 24. 17.) mondja is: „casula, vestis cucullata, quasi minor casa, eo quod totum hominem tegat.“

A magyar és a latin szó tehát jelentés tekintetében annyira közeledtek egymáshoz, hogy ha más nem gátolja őket ebben, barátságosan kezét nyújthatnak egymásnak. Az általánosnak alkalmazása a részre s megfordítva, továbbá egyik fajnevezetnek a másikra való átruházása ugyanis egész mindennapi eset a szójelentések történetében. Különösen áll ez a ruhanévezetekre nézve: lat. *camisia*: k a t o n a k ö p ö n y e g és i n g; fr. *chemise*: i n g; magy. *kámza*: c a p u z e, c h o r h e m d — lat. *mantellum*: k ö p ö n y e g; ném. *mantel*: k ö p ö n y e g; magy. *mente*: u j j a s n y a k b a v e t ő — tör. *csokva*: p o s z t ó; úszl. *čoha*: k ö p ö n y e g f é l e; rut. *čucha*, *čuchača*: f e l ő l t ő; magy. *csuha*: k u t t e (Mikl. Fremdw.) — a szláv *košulya* (ugyanaz, a mi a lat. *casula*) következő jelentésekben él a szlávságban: a szerbben: i n g, oroszban: b u n d a, szlovénban: m o g y o r ó k o s á r; ugyan e szó az albánban pedig: h á l ó s i p k a (Mikl. Fremdw.). A latin szónak „indusium, misemondó ruha“ s a magyar *köcse*, *keczelének* „ujjatlan ködmen, kötény, ringy-rongy ruha“ jelentései tehát nem alkotnak akadályt arra nézve, hogy a két szót egynek ne tarthassuk.

De vizsgáljuk a szónak korábbi történetét, talán akadunk oly nyomokra benne, a melyek nemcsak jelentés, hanem alak tekintetében is egész közel viszik a magyar szót a latin mellé. „Vékony gyölczoc, keszkenőc, ketzeléc: sindones, vittae, theristra (MA.: Bibl. II. 6.). Dolmányok hosszú selyem ruha, azon feljül fejér gyolcs vagy tafota keczele szabatu vagyon (Erd. tört. adat. I. 133.). Az en zekreniemben vagion 2 keozep ueres zeoniegh; vagion egy sarga kecze egy kis kecze (Radv.: Csal. II. 104.). Hagyok Pápai Istvánnak falra való tiz 12 szederjes kecsét (Radv.: Csal. III. 294.).“ Ez adatok tanúsága szerint tehát a mai „kődmon, ringy-rongy“ *keczele* hajdanta a legtisztességesebb öltözet volt. nevezetesen a mint Páriz Pápai a *theristrum* ot fordítja: „vékony ruha, mellyet asszonyok a nyári hévségben viselnek.“

De lássunk még egyéb adatokat: „Az kelhekből, serlegeket; az keczelékből, rokolyákat csinálnak (Pázm.: Kal. 197.). Megszenteltetnek az oltárnak ékességi; a' kelyh, a' keszkenők, a' keczele, mellyet reá szokott venni a mise szolgáltató Pap (K. Csipk.: Pápist. 486). A fejér Keczele, nem csak ama' fejér ruhát jelenti, melybe öltözteték Urunkat; de azt is, hogy tiszta öltözetben kell lelkünknek Isten eleibe járulni (Pázm.: Imáds. 197.). Minec előtte megkeresztelnéc őket a keresztelő pap kezeleiben oda ál.“ (Keresztség F. 7.). Ez idézetekből immár tisztán kiviláglik, hogy a magyar szónak régi íróinknál épen az a jelentése volt, mely a lat. *casula*-nak.

A jelentésegység kimutatása után nem hiányzik egyéb, mint az alakazonosságnak igazolása. Ezt teljesíti nekünk a Domonkos codexnek következő helye: „Az fratereknek egyházat ekeseytven aranyos draga barsony papy evltevezetekkel kasulakal, es oltar evltevezetekkel (DomCod. 132.).

Az alaki különbség kiegyeztetése egyszerű s nincs semmi nehézséggel egybekötve; a *kaszulából sz: cz* változással lett *kaczula* (v. ö. *maszat: maczat, vaszok: vaczok, pecsér: pecsér, koszor: koczor*), majd *kaczola, koczola*. Mélyhangú szónak magashangúvá változása kivált a kölcsönvételekben elég gyakori eset, mint *zomok: zömök, kántus: köntös, kondor: göndör, bodony: bödöny, csomota: csemete, Damaszk: Dömöczk* sat. Egynémelyike az ekként módosult szónak egyedül magashangú alakjában él nyelvünkben; egykori mélyhangúságukra csakis idegen eredetijükből vonhatni biztos következtetést; ilyenek: *berhe: köz.-lat. bracha, egres: ném. agras, löre: lat. lora, pelch, põle* (mókushoz hasonló állat Tájsz.): úszl. *pollh* (Mikl.), *tömlő: tör. tulum* (NyKözl. X.). Ezek közé tartozik a *közcöle* szó is.

Mint nevezetes jelenségeket meg kell még ehhez a következőket említenünk. A) Azt mondtuk, hogy a lat. *casula*-nak legközelebbi módosulata a magyarban *kaczula, kaczola* volt. Ez a *kaczola* régi íróinknál elég gyakran használt szó, jelentése annyi mint *kanczalo*. B) A fent idézett tájszótárbeli *keczel* alakhoz csatolt magyarázat kiegészítve így hangzik: „*Keczel: kutyakölyök*. M. I. 750. a *keczely* vagy *keczelen* felső asszonyi köntöst ért; a mit a székely rokolyának mond; de sem az erdélyi, sem a szé-

kely nem érti el a keczelt rokolyának. Székely szó. Ferenczi János.“ C) Kalepinus szótára a *casulá*-t evvel a két magyar szóval fordítja: „galyibácska, k u t t y á c s k a.“ A *kutya* szó „kunyhó“ jelentésben Temesvári Istvánnál is előfordul: „Ali bég egy pásztorhoz hegyben gyorsan bement vala, annak k u t t y á j á b a n a z é j j e l h á l t v a l a“ (Kenyérmező.) D) Az olaszban *cuccia* annyi mint „k a l y i b a, ó l“ pl. *cuccia de cani*: kutya ház, eból; *cuccio* pedig: kutya, *cucciolo*: k u t y á c s k a. E) A szerb-horvátban *kutja*: ház, *kučka* pedig: nőtény kutya. F) Az albánban *kúta*: kutya.

Mint hogy pedig kétségtelen, hogy a szerb-horvát *kutya*: ház a köz.-fném. s dialekticus *kote* = hütte szónak a hasonmása; minthogy kétségtelen továbbá az is, hogy a ném. *kotter* = kalitka, rekesz s *köter* = kutya származásilag a *kote*-val egy és ugyanazon szó: bizonyosnak vehető, hogy a szláv *kutja* = ház és *kučka* = kutya, eb, valamint az ol. *cuccia* = ól és *cuccio* = eb. s a magy. *kutya* = kunyhó és *kutya* = eb együvé tartoznak; s így bizonyosnak vehető az is, hogy a „ház, lakás“ átvitelkép egyszersmind lakóját, a benne tartózkodó állatot is jelentheti és néha jelenti is. Az a kérdés támad tehát, hogy a *kaczola* = kancza ló és *keczel* = kutyakölyök egybevalók-e, s egyik vagy másik, vagy mind a kettejük visszavihető-e a lat. *casula* = kunyhó szóra.

A lehetőség meg van, de kellő adatok hiányában az egybetartozás bizonyosságát eddig még kimondanunk nem lehet; s az egészset csakis azért említettem meg, hogy a nyelvbuvárok figyelmét felköltsem a kérdéses szókra nézve, több szem többet lát, s egy véletlen lelet nem ritkán rávezethet a keresett biztos nyomra.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPETYMOLOGIA A TERMÉSZET ORSZÁGAIBAN.

III.

A természetvilágnak egy másik országába, a növényekébe akarjuk ezuttal népünk nyelvét elkisérni. Vajjon akad-e emez útjában is, mint az állatvilág lakói közt járta-kor a nép természetével és gondolat menetével megegyező alakokra, vajjon képesek-e a növényvilág csemetái is termé-

kenyítőleg hatni képzeletére. A nép szint oly hű megfigyelője a növényeknek mint az állatoknak. A természetnek még e holt-eleven birodalmában is talált élő, majd hogy meg nem szólaló lényekre, különféle érzelmeinek lehető hű tolmácsolóira. Nemcsak az állatoknak, hanem a növényeknek is szeret a népi észjárás életük és eredetük után kutatni; nemcsak amazok országát, hanem ezeket is beszokta ismerősebb és hozzá közelebb álló alakokkal népesíteni.

A növények belső életébe is behatolt lassanként a népi észjárás. A fakadozó bimbók s a színeslő virágok bizalmasan símultak hozzá, az útszéli bozótok, a csalitok és cserjék belé kapaszkodtak a közte járó-kelőbe, mialatt százszor szép virágok és ezer jó füvek csodaregéket, rég elmúlt dolgokat sutogtak körül. És a szabad természethez oly annyira szító nép mohó füllel leste a Csaba íre és Szent László füvé regéjét, minden kis virág sorsa után érdeklő tudakozódott, melyek lassankint örömeiben osztályosaivá, bánatában búszlatóivá váltak. De nem maradhatott előtte elrejtve egykettőnek szeszélyes természete, olykor vést hozó rosztulajdonsága se. A jó barát mellett az ellenség is felütötte fejét, és míg az egyikért fűt, fát felkutatót, addig a másiknak még a pusztá nyomától is óvakodott. A vándor utas még ma is félve kerül a nyomvesztőt, hogy útját el ne vétse, és ha még is hálójába kerül, a türellemfűhöz folyomodik, hogy az igaz ösvényt újra megtalálja.

Mint minden ismeretlen szóban, az érthetetlen növénynevekben is értelemre, magyaros hangzásra törekszik a népnyelv. Maga is alkot ugyan akárhányszor jellemzetes elnevezéseket és népies magyarázatokat saját kénye-kedve szerint, de gyakran a már megszokott és jóformán meghonosodott idegen szokat is vérébe kellett vennie. Magyarosító törekvése ezeknek érthetővé tételére is talált módot. Rendszerint olyan elnevezésekhez folyamodott ilyenkor, a melyek a nyelvben úgy is értelmetlen szóalakok. Ilyenek első sorban a személyi elnevezések. Csak ezen az úton lehetett az idegen földről szakadt növényeket és egyuttal eredetüket is a maga módja szerint megfejtetni. Így járt a többek közt

„az a jó étel az áldott káposzta,

melyet országunkba Kápnévű úr hozta.

noha e magyarázatnak nem egészen népies ízű volta azt

sejteti velünk, hogy a tudákoskodó etymológiának is volt rá befolyása. Van benne némi része az öntudatosságnak és mintegy jelzi az átmenetet, mely az öntudatlan és tudatos népetymologia közt van. Mennyivel naivabb és közvetlenebb a *b a s a r ó z s á j a*, melyhez a nép képzelete a *b a s a* fogalmat fűzte, mintha e virág Isztambul kertjében nyitott volna először bimbót. Ny. VII: 502. Régibb íróink és növénykönyveink szintén ezt az alakot ismerik, de már a köznyelvi *b a z s a l*, *b a z s á l* szók hívebben megőrizték az eredetibb (*basilicum*?) alakot.

Némi csoportokba lehetne a növények népies elnevezéseit osztani. Így a növényvilág egyes képeinek magyarázatát első sorban a virágok szomszédosaihoz, a természet többi országaihoz fűzi a népi észjárás. Pompázóbb példányai még az emberek közé is eljutottak, és míg *F a r k a s*, *M e d v e*, *B i k a* és más állatbőrbe bujtatott személyi elnevezések a tréfalkozás vagy gúnyos vonatkozás színét viselik magukon, addig a *R ó z s a*, *H a j n a l k a*, *I b o l y a*, *E s t i k e* és *V e r o n k a* női virágnevek a legnemesebb hajtások költői átviteléből keletkezettek. A *m a j o r á n t*, vagy *m a j o r á n n a* szintén otthonosabb hajlékra talált a Sándor István szótárából is ösmeretes *M á r i a* fű-ben, pedig a népies eredetű *M á r i a* aligha több joggal vallja benne magáénak a *m a j o r á n n á t* mint *P e t r u s k a* az ártatlan *p e t r e z s e l y m e t*. Ny. X: 323. Mindkettő a meg nem értett elnevezés révén jutott a növények közé. *J a n k ó* is neki vetette magát két Istenteremtésének az előbbiekhöz hasonló szándékkal. A *r u b i á n k a*, botanikus nevének: *chenopodium bothrys*, a debreczeni s egy más fűvészkönyv vallomása szerint, fel is vette a *r i b i j a n k ó* nevet, de már az álhatatosabb bojtorján csak itt-ott mutatkozik *b o d o r* vagy *b o d r i j a n k ó* alakban. *D i n k a*, az úri tőkének úriasabb neve, ugyancsak a fentebbi tanu állítása szerint, egy néhai napon a szendébb *L i n k a* nevet vette fel. Mi minden félreértésre nem adott alkalmat a *n a t r a g u l y a*. A régibb kor fűvésze vagy nem vett észre a *n a g y - d r a g u l y á - b a n* a *n a g y o n* kívül semmi élő teremtetést, vagy pedig a *n a d r a f ü v é - b e n* ezt a kis magyarázatot is megtagadta tőle. Csak a tájszótár *n a t r a - g u l y á s á v a l* szállt egy kis élet e szóba. Ezek ellenében a latin *m a n d r a g o r a* természetesen hiába könyörgött kihallgattatásért. De még a

tatárjárás is nyomot ejtett a növényvilágban. Abban az időben keletkezhetett a sok t a t á r r é p a meg t a t á r k e n y é r, többnyire idegen nemzetiségű növénynevek eltatárosodása után; sőt ekkor tájt pogányosodhatott el a p o g á n y k a is, melyet vagy a szláv p o h á n k a, vagy a német-szláv hajdina (h e i d e) csábíthatott el az igaz hittől. De még pogányabb sorsra jutott néhány növényünket egy-két idegen származású társa. A német, de még inkább a szláv nép, szent buzgalmában az egyszerű füvet is Á r o n patriarchának nézte, és álszenteskedésével a magyart is lépre kerítette. Így jutott a növények közé Á b e l f ü v e, Á r o n v e s s z e j e, meg még egy csomó szent p a p. Az a n g y a l f ü sokkal igazabb úton járt, midőn a jobban érthetőség kedvéért az a n g y e l i k a nyomába lépett.*)

Az állatok birodalmából is nem egyszer csörtet elő egy-egy vérengző vad a gyenge virágok vitézi meghódítására. Nem gyanusítjuk ezuttal azokat a számosnál számosabb növényeket, a melyeket eredetileg is állatnevekkel keresztelt meg a népies észjárás. Azt a hódító harczot gondoljuk csupán, melyet az állatok a növények idegen vagy érthetetlen nevei ellen intéztek. Így nyert diadalmat a j u h a szláv s l a k, s o l a k-on oly formán, hogy j u h s z a l a g meg i s z a l a g-ra alakította át. Csak az az áruló s z u l o k, s z u l á k ne állt volna elő a tanuskodásával. Ny. XI. 221. A b á r á n y más nyelvek révén jutott a hódítók közé nyelvünkben. Egy növényt hogy, hogy nem *ἀγνος*-nak (szűz, tiszta) nevezett el a görög, de ez ártatlan szót megrohanta az alakilag hozzá közel álló a g n u s (bárány), és hogy a világ szeme közé is port hintsen, a g n u s c a s t u s-nak (szűz bárány) kezdte magát vallani. Szava hitelre talált nemcsak a németeknél, hanem nálunk is, amaz k e u s c h l a m m-jával, a magyar meg a b á r á n y - s z ű z f á -val örökítette meg emlékét. A magyar k o s z m a c s k á-nak már kevésbbé sikerült furfangja, mert Miklosich egy másik magyar szót a k ö s z m é t é t mutatta fel élő tanunak, mely a szláv k s m a t k a apasága mellett bizonyít. Egyik legszebb példája a magyar népetymológiá-

*) Számos olyan szót fordított le nyelvünk, melyeknek eredetije már az idegen nyelvekben is népetymologia útján keletkezett. Nyelvünk eme fordított népetymológiáit, a Nyelvtudományi Közlemények XVII. kötet 303 lapján állítottam össze.

nak a tubarózsa. Oly igaz meggyőződéssel mondja a magyar nóta:

„téli, nyári piros alma
az én babám tubarózsá.”

hogy a körülötte ólálkodó latin *tuberosa* kétségbe esésében menten halálnak eresztette magát. A gilicze túske még valahogy ragaszkodik szláv szülőjéhez az igliczéhez. de már fűvészkönyveink gerlicze tuskéje elcsapodároskodott mellőle. A bagolcsa vagy bagócsa lencse valószínűleg hűtlen magzatját sirathatja a bagoly lencsében. és az árticsóka szintén a csóka kedvéért fajzott el messze hazájától. Cseh Márton orvoságos könyvecskéjében meg az a csoda történt hogy az éger fa éger fává elevenedett meg.

A nagy küzdelemben néha az is megtörténik, hogy az állati test, mely a növények idegen nevébe betolakodik, fejét veszti. Ilyen baleset történt a többek közt a kapotnyak-on, melynek feje a szláv kopotnik rovasára vérzett el. Régibb tudósaink még a szótárírókat is félrevezették, midőn a kopotnyak fűvet magyaros alakja után értelmeztették velük. A szláv gornik még a görnyakot is hasonló sorsra juttatta. Ny. VIII: 300.

Egyéb fajta növény megmagyarosítások többnyire a rokonhangzás vagy véletlen egyezés közreműködésével keletkeztek. Leginkább szláv és német szók csinálják a zavart, de néha magyar szó ellen is támad gyanú. Rendszerint a magyarabb és ismertebb szóé a győzelem. Így vetélkednek egymással már a XVI-ik század óta a czuborfa meg a zugolyfa, de nyelvjárásaink egyiknek sem adnak elsőséget (Költők Tára III: 450.). A jávor fácskát is, homályos voltáért meg akarta a jámbor fácska semmisíteni, de csak itt-ott talált pártolókra. A teljesen idegen bűzű neveknél még kevésbé ingadozik a nyelvhasználat. Birokra kél a magyaros érzék az idegen elnevezéssel és addig-addig tördelgeti, míg új alakján megnyugodhatik. Azok a hangtani változások is nagyon megérdemlik figyelmünket, a melyek az átalakulások processusa alatt feltűnedeznek. Igen tanúságos a szláv *nospilo*-nak magyarrá alakított *nospolya* és *lasponya* alakja, de még inkább feltűnteti a népnek nem csak alak, hanem értelem magyarosító hajlamát ugyan-

ezen szónak ny es pu ha alakja, mellyel a magyaros szó értelmessé is van téve. A debreczeni fűvészkönyv a n á s z p o l y a mellett foglalt állást. A Hippophaeë nevű cserje alacsony sorsával meg nem elégedve hipófá-vá nőtte ki magát, míg a k a t a n g k ó r ó t a Tájszótár k a t l a n k ó r ó b a rekesztette. Az a s z a t r a egy az aratás idejére magasra nőtt tövises kóróburjánra, Miklosich a szláv o s o t u, o s a t a p a s á g á t akarta rátukmálni, de Halász erős védelmébe fogta a magyar szülöttet. Ny. XII : 6.

Az értelemnek oda illő voltára se sokat hajt a nép magyarosító törekvése, ha nagyon állhatatoskodik az idegen szó régi formája mellett. Csak hosszas küzdés árán sikerül ilyen esetben a betelepítés. A küzdelem nyomait gyakran meg is őrzi a népnyelv, a mint ezt különösen a latin l i g u s t i c u m példája mutatja, melynek az alföldi l e v e s t i k o n, l ö b ö s t ö k, l e s t y á n nevű áldozatait sorolja fel, míg végre a l e v e s c s i k - b a meg tudott érzéke nyugodni. Találó-e az értelme vagy nem, alig jön számba. Az apró b o j t o r j á n is, ha Leschkának hitelt adhatunk, a latin e u p a t o r i a legyőzetése után került színre; pedig ez utóbbi tudvalevőleg egész mást jelent. A török eredetű k i k e r i c s - n e k sem akartuk elfogadni kecsegtető rokonságát, nekünk a k i v i r i c s szó sokkal rokonabbnak tetszett. A legyőzött szó néha egy helyt két alakhoz is jut, hogy eredete annál nagyobb homályban vesszen el. Van pár és p ó r é h a g y m á n k, a nélkül, hogy tisztába volnánk akár az egyik, akár a másik eredetével. Annyi valószínűnek látszik, hogy a p á r u j a b b és magyarosítottabb alakja az előbbinek. Hasonlóan van f o k és f o g h a g y m á n k is, a nélkül hogy a közöttük tévedező nyelvérzékünk megállapodásra juthatna. A régi s z é k és s z i k f ű az u j a b b n a k látszó s z e g f ű - v e l jutott ellenkezésbe. A t ö k i n d á - v a l meg a g ö c s e j i t ö k i n a szállt síkra, de nem lehetetlen, hogy mind a kettő azon egy ágról szakadt növény.

De még tovább is sülyedhet értelmesítő törekvésünk. Nagy kényszerűségből nyelvérzékünknek néha avval is be kell érnie, hogy csak fele részében hódítsa meg az idegen szülöttet, a többit pedig régi állapotában hagyja. A b a z s a l i k - n a k például csak az utórésze nyert némi magyaros alakot, a k e r t i f i o l - n á l meg épen megfordítva, az előrész

vált értelmessé. Nagyváradon ez utóbbi néven nevezik a karfiolt. Az idegen *aloe*, *haloe* szintén felerészében vált csak az álóes-sel magyarosabbá. Elfáradt nyelvérzékünket pusztán a véletlen hasonlóság vezethette a *higviric-zre*, mely részben türethetőbb a *liquiritiá-nál*, avagy a *hájponiká-ra*, mely a *japoniká-ból* vált félig magyarossá. A *tormutilla* is csak annyiban engedett a magyarosító törekvésnek, hogy a *torma* *tilla* alakban nyugodott meg, továbbá a *pasterna* mely szintén elnézte, hogy *pásztorma*-vá változtatták.

A különböző füvek és lapuk eltorzításában nagyobb merészséggel hadakozhatott a magyarosító nyelvérzék. a mennyiben az idegen szó megsemmisítése után mindig odatette s növénynek általánosabb faji elnevezését is. Sok idegen szót sikerült ilyen módon megvesztegetni. Így nyugodott meg sorsában a német *senefblätter*, alávétvén magát a győztes *szénafű* hatalmának és ugyancsak ily megadó türelemmel kellett a *Matricariá-nak* is végig nézni, hogy emészti fel lassanként a *Mátrafüve* (Moln.: Könyvesház I.). Az se lehetetlen azonban, hogy a *nádra* szülte ez alakot. Sopron megyéről meg azt jegyezte fel a krónika, hogy a „*conium maculatum*“ mint esett benne áldozatául a *kónyi* fünek Ny. X: 411.; egy más vidékről pedig azt rebesgetik, hogy mezején az *árnyékfü* a latin *arnica*-t tette volna el láb alól. Hasonló esetet tudunk a *kolompos gyökérről*, mely a monda szerint a *radix colombo*-t emésztette volna el. Ny. VIII: 534. Néha még e parányi nyomok is megsemmisülnek elannyira, hogy a földig tiport idegen névnek még a híre pora se marad meg. Csak az írás tartotta emlékezetben, hogy a *szénapolyva* egy néhai *sennae folia* tetemén növekedett fel. Ny. VIII: 534. Sőt még magyar szó is megsemmisülhet, ha jelentése elhomályosul vagy érthetlenné válik. Így kezdték a *kanállaput* is azzal a bűnnel gyanúsítani, hogy a *kanállapó* a *voltaképi* eredete, Ny. III: 543, sőt még a *csukókafü* se menekedhetett meg a rossz nyelvektől, melyek a Fűvészkönyvben hirdették is, hogy igazabban a *csákóka* név illeti meg. Mintha régi hagyományairól feledkezett volna meg nyelvérzékünk, midőn a *Csabaíré*-t *csabaír*-nek kezdte magyarázni, noha az se lehetetlen, hogy az utóbbi név volt az eredetibb. A monda

alakító nép igen gyakran szeret egy-egy elavult kifejezését egy előtte ismeretes történettel kapcsolatba hozni. Nem lehetne egyhamar igazságot tenni a belénd és a bolondító fű közt; lehet, hogy az utóbbi újabban keletkezett, de másrészt tudvalevő, hogy a régi nyelv ismert egy beléndeskedni szót a bolond-hoz közel járó jelentéssel. Ez esetben magyar szókkal volna dolgunk.

Szót kell végül tennünk néhány gyümölcsnévről. Ezek közt is akad egy-kettő, melyek idegen földről költöztek be, de csak azon föltétellel nyertek bebocsáttatást, ha elébb idegen mezüket levetették. Azokat a tréfás értelmezéseket ezuttal nem is aprózzuk, melyek közt még legismertebb a szegedi lány magba való és duránczi szilvájához fűződő játszi vonatkozások. Sokkal tanuságosabbak azok a gyümölcsnevek, melyek részint még ingadoznak az általános nyelvhasználatban, részint pedig már meg is állapodtak. Ismeretes, hogy a Török Bálint alma mennyire magyarosabb színt kapott régibb türkischer weitling neve helyébe, és hogy a pergament körte is hogyan rejtőzött el bergamotte nevű szülője elől. A birs, vagy bisalmának se sokat használt eléggé meghonosodott neve, a Fűvészkönyvből tudjuk hogy büzös alma is kikerült belőle. A kármán körte könnyű szerrel válhatott Kálmán körtévé. A kajszibarack úgy tagadta meg török voltát, hogy színt váltott és kajszin néven honosodott meg. Példáját követte egy ismeretes szilva faj, mely nálunk inkább liglóg, sem hogy tovább is ringló maradjon. A málna is megtette azt az áldozatot, hogy manna alakban hullt le a fáról. A tudákoskodó etymologia vette hatalmába részint a raskszőlőt, mintha elrakni való gyümölcs volna, részint a ragszőlőt mintha levelei összeragadnának. Pedig a zalamegyei teljesebb ratok név mindkét magyarzatot megdönti. Egy másik fajta szőlőnk a kádárka egy ismertebb szóhoz a kádárkához folyamodott kiségitőért; a berkenye pedig vagy még másképp berkenye úgy jutott érthetőbb névhez, hogy belekenyér alakkal csábította maga felé az éhezőket.

KÚNOS IGNÁCZ.

KAZINCZY MINT FORDÍTÓ.

II.

II. Kazinczy fordításai.

Rengeteg sok s a legkülömbözőbb nemű művekben akarta Kazinczy kitűzött czélját megvalósítani.

Anyanyelvén kívül még a németet és a francziát beszélte, a latinban kitűnően jártas volt, a görögben nehezebben mozgott s értette az olasz nyelvet is. Mind e nyelvekből birunk tőle fordításokat. Legkevesebbet a görögből és olaszból, legtöbbet a németből. A görögből fordítása csak néhány anakreoni és pindari dalra s egy-két epigrammára terjedt ki. Az olasz költők közül egyedül Metastasióból birunk tőle fordításokat (Titus-t, Themistoklest és az Ariadne libera egy töredékét. Ezek közül a Titusnak Kegyelmességéből közölve van az első fölvonás első jelenete Kazinczy műveinek Abafi rendezte kiadásának II. kötetében [277. l.] és ugyanott jelent meg Metastasio egy kilencz soros versének fordítása is [214. l.]), de ezen fordításai se jelentek meg soha. A római írók közül Salustius épen maradt minden munkáit és Cicero néhány beszédét és levelét a Scipio álmával ültette át nyelvünkre. A francia irodalomban Molière két vígjátéka, Rochefoucauldnek Maximái és Marmontel Szív-képző Regéi ragadták meg figyelmét.

Angolul alig értett valamit. „Angolul nem sok leczkét vettem — elbetegedém, midőn Hajnóczy hozzám küldé a nyelvmestert,“ írja Guzmicsnak, másutt ismét úgy nyilatkozik, hogy semmit sem tud angolul. Dessewffynek írja: „Most jambusokban fordítom Hamletet, a Schlegel igen hív német fordításából, minthogy én angolul semmit nem értek“ [1814. maj. 1. Kaz. levelezése Dessewffyvel I. 321.]. Éppen azért az angol írókat, Shakespearet, Sternet, Brydont nem az eredetiből, hanem német másolatból vagy átdolgozásból fordította.

A német nyelvben volt leginkább járatos, a német újabb irodalmat ismerte legjobban, a német íróktól tanult legtöbbet. Mind ezen okok egyaránt befolyással voltak rá, hogy a németből fordítson legtöbbet. Már zsenge korában egy német szép-irodalmi dolgozat átültetésével próbálgatta erejét: Bessenyei

Györgynek egy tannovelláját „Az amerikai Podoc és Kazimir keresztyén vallásra való megtérésé“-t fordította magyarra. Ezen ifjúkori kísérlet után elhallgatott és egyedül csak tanulmányainak élt. Hosszú időköz után, tizenkét évvel később, 1788-ban, jelentek meg Kassán Gessner Salamon *Idylliumi*. Ezen kötettel indította meg a nyelv csinosítását, kiművelését célzó iratainak hosszú sorát. Egymásután követték ezt 1789-ben Bács megyeinek öszveszedett levelei („Adolfs gesammelte briefe“ című ismeretlen szerzőjű német regény után) és 1790-ben Hamlet, szomorújáték hat felvonásban, ugy a mint az a mi játszószíneinkre léphet (Shakespeare Hamletjének Schröder által színpadoknak szánt átdolgozása után). Az 1791. és 1792. évben a műfordítás terén szünetelt, 1793-ban azonban egyszerre három kötetet bocsátott világgá: Lemierre-nek *Lanassa* szomorújátékát német fordítás után (Endrődy János „Magyar Játékszíne“ negyedik kötetében); Herdernek *Paramythionjait* a saját, és mellettük Lessing Meséit három könyvben Aszalay J. fordításában, de Kazinczy átdolgozásában; a harmadik kötetben pedig Wielandnak *Sokrates Mainomenosát*, azaz a sinopei Diogenes dialogusait. 1794-ben Goethe *Stellá-ját* és ugyanabban a kötetben *A Vak Lantost* (Veit Weber *Sagen der Vorzeit* művéből) bocsátotta közre.

Ezek voltak Kazinczynak fogsága előtti korszakában megjelent németből fordított művei. De ezen kívül még számos fordítása volt készen és készülöben, melyeknek egy része csak negyven-ötven év múlva, más része pedig soha se látott napvilágot. Klopstock *Messiásából* tíz éneket prózában fordított le, egy részét jambusokban és hexameterekben is; készen volt Wieland *Gratiái-nak* egy része, Lessing után *Emilia Galotti*, *Miss Sara Sampson*, *Minna von Barnhelm*, Shakespeare *Macbeth-je*, Goethe *Clavigo-ja* és *Geschwister-jei*, Mitternek *Siegwart-ja* és egy akkor némi figyelmet gerjesztett német philosophiai darabnak, a *Természet oekonomiájának* a fordítása. A francia irodalomból ugyanekkor már már meg volt nála Molièrenek „két bohó játéka“: A kénytelen házasság és Rigó Dávid vagy a Bot-csinálta doktor, és készen volt Rousseau *Contrat socialja* is. (A Klopstock *Messiása* és a Rousseau *Contr. socialja* msriptum-

ban van“, írja Csokonainak 1793-ban Kaz. : Eredeti munkái III. köt. 281. l.). Az olaszból Metastasio Themistoklesén gyakorolta erejét.

A megjelent dolgozások közül legtöbb figyelmet keltettek Gessner Idylliumi és különösen Bács megyei nek öszveszedett levelei; legművészebben vannak dolgozva A vak lantos, melyben „rembrandti fényben egy komor tableaut akart festeni“ és Stella, melyben az volt igyekezete, „hogy a nyelvnek energiát, pathost, den ton der grossen welt, melyet azok, a kik . . . kongatnak harangot! — nem értenek és görgést“ adhasson (Kis Jánosnak írja 1794-ben. Eredeti munkái I. 16.).

A Gessner idylljeit először csak a maga gyakorlására, ereje próbálgatására fordította s nem volt szándéka kiadni. De Báróczy példáján lelkesedve és bosszankodva az akkori könyvpiacot ellepett ízetlen fordítások gondatlan nyelvén, elhatározta, hogy kilép vele a világ elé. Az átültetésre a legnagyobb gondot fordította. „Nem hagytam semmit próbálatlanul,“ írja az idyllek első kiadásának előszavában, „a mivel gondoltam, hogy fordításomat az eredetihez hasonlóbbá tehetem s annak újabb tökéletességet, csinoságot, correctiót adhatok; nem kéméltem semmi munkát, semmi fáradozást s a reménység, hogy végtére csakugyan mocskok nélkül láthatom meg fordításomat, elfelejtette vélem unalmát fáradozásimnak.“

Nagyobb figyelmet keltett Gessnerénél Bács megyeije. Nemcsak a tartalma, hanem a nyelve is. „Bácsmegyei volt csemegéjük,“ írja Pályám emlékezetében, „mint tíz esztendővel ezelőtt Kártigám. Egynél több olvasója, s nem egyedül szerelemben olvadozó ifjacskáink s leánykáink, phraseológiákat dolgoznak belőle. A hon első rendű tisztviselői két-három este gróf Ráday második Gedeonnál . . . gyülekezé- nek fel, felolvastaták a könyvet s innen lesék, nyelvünk kevés idő alatt hová fog emelkedhetni“ (Kaz. : Pályám emlékezete 156. l.). A könyvnek ezen nagy hatását azon kívül, hogy a történetet honunkba ültette át, még abból is magyarázza, „hogy némely kedves és érzékeny s poetai képű szólításokat hozott be a nyelvbe, melylyel előtte senki nem éle még nálunk, és hogy a szép társaságokban ismert idegen szokat nem igyekezett magyar névvel jegyezni meg, a mit

mások. s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek“ (U. o. 157. l. — Kazinczy Bácsmegyeijéről és e mű eredetijéről bőven szól dr. Heinrich Gusztáv a regény olcsó könyvtári kiadása előtt). A Bácsmegyei „kieresztésére“ csak hosszas rábeszélések, bátorítások után határozta el magát. Nem „ígért a munkának szerencsét“, s majdnem ugyanazon sorsra jutott ez a korára oly nagy hatást [tett mű is, mint nem sokkal utóbb a Siegwart fordítása, melyet, attól félve, hogy barátjai unszolásainak nem lesz képes ellentállni, tűzbe lökött (Pályám e. 167. l.).

Az 1795 előtt megjelent munkákban Kazinczy egészen más elveknek hódolt mint fogságából kiszabadulta után. Ez elvekről majd alább emlékezünk meg. Itt csak röviden annyit mondunk, hogy előadása e munkákban még nincs eltarkítva a későbbi munkáit jellemző idegenszerűségektől és új szóktól. Csak elvéve akadunk olyan kifejezésre, mint a hamletbeli „hány a harang?“ (= hány az óra?), melyen megütözhethetnénk.

Fogságából kiszabadulta után azonnal hozzáfogott eddigi fordításainak a börtönben érlelt elvei szerinti átdolgozásához s már 1801. nov. 21. jelenti Kisnek, hogy „Emilia Galotti s Minna von Barnhelm nemsokára hozzád veszik utjokat, hogy barátságos igazításaidat megnyerjék, minekelötte sajtó alá menjenek“ (Eredeti munkái I. 25.). De e munkák ebben az időben nem jelentek meg és nem is jelent meg a kilencz kötet megindultáig németből fordított művei közül egy sem. 1808-ban akarta már megindítani azt a vállalatot, mely csak hat évvel később indult meg, de az első kötettel, melyben Marmontelnek Szív képző regéi vannak, elakadt. 1810-ben Rochefoucauldnek Maximáit és morális reflexióit adta ki három nyelven. francziául, magyarul és németül (a német fordítás Schulztól való).

Végre Báróczy minden munkáinak kiadása után egyeségre lépett Trattnerrel, hogy előfizetésre hirdetés útján az ő összes munkáit is kiadja. E kiadást tizenöt kötetre tervezte. Fől akarta e gyűjteménybe venni minden prózai dolgozatát, hogy a mi csak tollából folyt, mind együtt legyen (Kaz.; Eredeti munkái II. 07. „Ezen gyűjteményemben minden prózai dolgozatomat felveszem, fel még Gessneremet is; és ezt azért, hogy valami tollamból folyt, együtt találtassék. Ver-

seim valaha külön kötetben jelennek meg.“ Kis Jánosnak 1713. szept. 4.). Kazinczy Ferencz Munkáji, Szépliteratúra, volt a gyűjteménye czíme és Helmecey ügyelése alatt folyt a nyomtatása. Legelőször, 1814-ben a kilenczedik kötet jelent meg, melynek tartalma Bácsmegyei gyötrelmei egy eredeti toldalékkal, A vak lantos Weber, A repülő szekér Herder, az Aetna Brydon után és Lessingnek Meséi három könyvben voltak. 1814-ben jelent meg az első kötet is Marmontel Szívképző regéivel és Herder Paramythiáival. A második és harmadik kötet Gessner Salamon Munkájit és életét; a negyedik Sternének két munkáját: Yorick leveleit Elizához s Érzékeny utazásait Francia- és Olaszországban, továbbá Goethe leírását: a római Carnevalt; az ötödik kötet Goethe drámái közül Stellát (Esztella), Clavigót és a Testvéreket; a hatodik és hetedik kötet Ossziánnak Minden énekeit; a nyolczadik Wieland elbeszélését: A Szalamandrin és a Képszobort, és Goethe Egmontját foglalja magában. A II—VII. kötet 1815-ben, a VIII. 1816-ban jelent meg.

A sorrendben Kazinczy a munkák nyomtatása közben ingadozott. A Gessner munkáinak nyomtatása után nem tudta. Ossziánt adja-e előbb vagy Sterne munkáit vagy Metastasio Titusát és Themistoklesét, Bouffler leveleit és Wielandnak két regéjét vagy a Goethe darabjait és Rigo Jonathánt, vagyis Molièrenek Le medecin malgré lui vígjátékát, a későbbi Bot-csinálta doktort (Kazinczy F. levelezése Berzsenyi Dániellel 1815. január 10-ikén, 187. l.) Márcziusban ismét az volt a terve, hogy az ötödik kötetet egészen a Goethe művei foglalják el, a hatodikat pedig Wielandnak két philosophiai románja, Metastasio Titusa és Le medecin malgré lui (Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferencz-czel I. 344.) A tizedik kötetben Klopstock Messiásának kellett volna megjelennie, de minthogy kevés volt az előfizető, Trattner megszüntette a kiadást (Kaz. Ered. m. II. 207.). Kazinczy e gyűjtemény számára Schlegel német fordítása után újra lefordította Shakespeare Hamletjét is, még pedig jambusokban (Kaz. és Dessewffy level. I. 321.).

E kilencz kötet az, melylyel Kazinczy maga ellen zudította majdnem az egész akkori magyar íróvilágot. Azt az elméletet, melyet a Dayka és Báróczy életében a nyelvújításról és a fordításról kifejtett és melyet az Egyveleg Irá-

sokban és a Maximákban még némileg tartózkodva alkalmazott, a kilencz kötetben már egész terjedelmében találjuk alkalmazva. Minden író a maga szeretett tulajdonságaival, minden írásnemet, beszédmodort a neki sajátos nyelvvel és hanggal akart kifejezni. Mint majd elveinek fejtegetésénél látjuk, ez vitte rá Kazinczyt első sorban, hogy valamely idegen író sajátos kifejezéseit szolgálilag lefordítsa, hogy ezáltal is jellemezze és nyelvünket ezen „idegen virágokkal“ is gazdagítsa.

Tudta Kazinczy, hogy e fordításokkal egész vihart kelt maga ellen, de e vihart akarta. „Alea jacta est“, írja Szentgyörgyinek 1815. jan. 20-ikán, „isten tudja s én is tudom, mi lesz belőle. Végre látni fogják, hogy valót mond Cicero, hogy *suus est cuique poemati (scripto) sonus . . .* Korholódjunk, úgy az jó; s végre az *oscillatio* után megállapodunk, a hol illik s enyém lesz az a dicsőség, sőt, ha élek addig, az az öröm, hogy ezt a megállapodást én hoztam fel.“ (Kaz. Ered. m. III. 293.).

A korholódás nagyon erősen megindult, és még a nyelvújítás ügyének legbuzgóbb barátjainál se találtak föltétlen helyeslésre a kilencz kötet túlzásai. „E gyűjtemény a legmagasabbat tényezte,“ írja Toldy, „mit addig szépirodalmi prózánk felmutatott, különösen az eposi s elbeszélő nemben; de a drámai dolgozatok, barátai véleménye szerint is, megbuktak, s az idegen szólásokkaliban bánás, mely sokszor szükségtelennek s egyszersmind helytelennek találtatott, valódi föltokat ejtett a legszebb lapokon is“ (A magyar költészet kézikönyve III. 58.).

A kilencz kötet ellen megindult mozgalom, a Beregszászi és Sipos értekezése, a kilencz kötet névtelen bírálata, a keszthelyi kör támadása, barátainak a hozzája intézett levelekben tett észrevételei elméletét a műfordítás és a nyelvújítás körül legkevésbé se tudták megingatni. „Én és társaim, a neologok“, írja 1815. szept. 15. Szentgyörgyinek, „botolhatunk in praxi, de theoriánk oly való mint a matematikai valók.“ Élete végeig nézeteiből egy hajszálnyt sem engedett. A különböző oldalról ellene intézett ostromok csak annyiban voltak rá hatással, hogy gyakorlatát ezentúl mérsékelte és az idegenszerűségekkel ritkábban élt. Csak pillanatnyi elbátortalanodásának köszönhetni e Kishez 1817-ben

intézett nyilatkozatát: „A mi darabos, a mi tarka, nem lehet szép s minden neologismus darabos.“ A neologismus alatt azonban itt is valószínűleg csak a túlzott neologismust érti, mert e nyilatkozathoz mindjárt hozzá teszi: „De nem az a darabos, a mit Perecsenyi Nagy László vagy Láczy József néz annak.“ (Ered. m. II. 248.).

1816-ban és 1817-ben újra kezdte dolgozni a kiadott darabokat. Egy részét kiigazította, más részét egészen átdolgozta. Eljárásáról legjobban fölvilágosítanak e Kishez irt sorok: „Most semmi újítást nem engedek, a mi nyereségére nincs a nyelvnek, és minden szó leírása alatt látom a Somogyiano — Ruszekiano — Kisfaludyano — Tuladunaino Satyr korbácsát.“ (Ered. m. II. 299.). A Sipos és Beregszászy ellen irt értekezésében szint így nyilatkozik: „Az, a ki itt szól, hamis szemérem nélkül kimondja, hogyha legközelebb megjelent kilencz kötetei újra nyomtattnának, a közönség látni fogná, hogy ő dolgozásain sokat változtatott. Van holmi, a mi ezen kötetekben nem a szerint van lenyomtatva, a hogy ő akará; van sok egyéb, a mi különben is kíván változtatást.“

1820-ban még egyszer neki fog fordított művei átdolgozásához és ezt írja Kisnek: „Több sanyarúsággal mint a mások dolgozásaikat szoktam végig futni, valamit husz eszt. olta nyomtatattam, végig tekintem a botlásokat, vétkeket megigazítom, a mi erőltetett, feszes, darabos, újra dolgozom.“ — De e javított gyűjteményt nem nyomtattákujra, a kiadás abban maradt. Nem is ir ezentúl barátjainak. Csak 1830-ban találkozunk ismét azon tervével, hogy eddigi fordításainak legnagyobb részét részint újra, részint először kiadja. (Kaz. levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. 197. l.)

Életében az eddig említetteken kívül még csak két nagyobb szabású fordítása jelent meg. Az egyik: Lessing Emilia Galottija Bajza Külföldi Játékszínében 1830. — a másik: A s z e n t h a j d a n g y ö n g y e i, Felsőöri Pyrker G. László után, Buda 1830. — Majláth Regéi, mondái és mesélései, melyekre 1825-től haláláig egyre, de hiába keresett és kerestetett kiadót, Lessing Miss Sara Sampsonja, Minna von Barnhelmja, valamint legkitünőbb fordításai: Molièrenek Botcsinálta doktora, Sallustius és Cicero művei már csak halála után láthattak világot.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA. /

III.

A -ben rag.

d) *Idő*. Ha a *-ben* valamely időt jelelő fogalommal kötetik össze, jelenti: valamely dolognak az idő illető részében való bennelevőségét. A múlt, jelen és jövő meghatározása természetesen mindig a mondatbeli ige dolga.

Példák: 1. Ezen kérdésre: mikor? aratásnac napiban Bécsi C. 8. Leznek narba és telbe u. o. 187. ielen vala annap kiben Hester Abyel nec . . . kellene bemenni kiralhöz u. o. 32. Igen lezen e uilagnac vegezeteben Münch. C. 217. ydőnek vegheben Winkl. C. 167. hamyssen iteletől vala valaztoth varosban hwsuet időben testődnek veraglo yfywságában u. o. Ees mynd ezenkezen apolgattya vala ew zenth fianak testeen való zent sebeketh u. o. 119. Az ydőbe (in illo tempore) u. o. 181. Ezemben egy nagy Wr elő iutot vala Helt. Can. 17. Ferdinandus Király ez üdő közbe Egy szép hadat boczátá segítségre u. o. S3. Irnac vala, más fel ezer, negyuen nyóltzba. (alább:) negyuen kilentzben mikoron irnánac u. o. R4. Szent Jacob hónap húsadic napiába, u. o. az időnek folytában Petth: Cron. 70. Nyárban aratnak nem télben Decs. Adag. 5. Télben, Nyárban . . . Készec szolgálni egymásnac mindenben, Ádámi: Tök. Bar. 5. az Husuéli Napokba Csepr. Isk. 365. ne gyuicson délben gyertyát Czegl: Japh. 194. Micsoda időtaiban lőt ez? u. o. 206. A tudatlan Iffiu Doctornak temető készítés elsőben tisztí u. o. 7. Ezen szempillantásban Rák. Tár. 37. szóllatlan kiseded korában Fal: N. A. 11. a' Pogány Római Dámák akkor időben Leticában vitették magokat u. o. 27. mentikás koromban Népk. Gyújt. I. 56. Ki hatszor napjába'. vizet mert magába'. u. o. 215. Ki a zöld farsangban hétszer megkéretett. u. o. 165. mert hogy ki a futósabb. tudod, harmadszoriban válik meg. u. o. II. 395. Nyárba egy kőből essőnek egy véka sárja. Ny. I. 271.

2. Ezen kérdésre: meddig? mennyi ideig? A *-ben*-nek ez értelemben való használata ma nagyon szokatlannak tűnik föl; a régi irodalomban is igen ritka. Pl. ne ígatoc három napocban es három eyiecben. Bécsi C. 35. És megueué a varosokat es ülő oth harminc napokban u. o. 9. En azert mikeppen mehetec be a kiralhöz ki ymmar harmió napocban nem vágók hiuattatot ő hoziaia. u. o. 35.

e) *Érzelmet, állapotot, helyzetet* jelentő fogalmak. Minden my nyawalankban es zomorwsagwnkban legy

seghedelem. Thewr. C. 178. ky lakozyk ez wylagnak nyavalyayaban. u. o. 338. Az my kenyergheseneketh nevtalyad meg zywkseghynkbe. Winkl. C. 113. Orozlánt látni álmokban néiőt iegeyz. Decs: Adag. 405. Valóban szaua húhet ember. u. o. 56. Még főúében iouában vagyon: in herbis est (metonymikus kifejezés) u. o. 322. Frigida aqua feruentem ollam aspergere: Vig korában (vig állapotában) valakit hertelen meg szomorítani. u. o. 391. vigeo, ich habe Kraft, erőmben, job-koromba vagyok. Com: Vest. 150. amaz jó erőben vagyok (ille viget), ez lankad és el sorvad. Com: Jan. 197. már hanyatlóban voltak a babonákra. Veresm: Jan. 67. igen nevető állapotban nem vagyok. Mik: Tör. Lev. 467. veszendőben hadgya jószágát. Mon Hist. VIII. 39. Raboltak javába. Pet: Ján. Vit. Jártá már a kancsó Isten igazában. u. o. 25. Üdvözlégy kis Jézus kis királyunk! Kit a szeginségbe főtalálunk. Népk. Gyűjt. I. 33. Váradí urítól teherben (terhes állapotban) vagyok én. u. o. 167. Ha az Isten elvette őt tőlem, Mért hagyott itt engem örülőben? u. o. 267. mennyibe' van már a buzavá u. o. 412. Csehó Pista múltat széles kedvibe' u. o. 231. Nagy őremben mind feienként valánac. Helt. Canc. B4. marad még vigyázóban 2000 levas. Rák. Lev. IV. 621. A barátságos szeretet és mély tisztelés nintsenek együtt-járóban. Fal: U. E. 145. Ha nem soká lészünk véle is így szemben. Népk. Gyűjt. I. 10. S mint a mely madár van elröppenő félben. Ar: Toldi IX. ének.

f) *Állapot, mely egy más dologra ható okúl szolgál.* Az előzményben említett harmadik meghatározásunk szerint: ha a rag által kifejezett helyzet viszonyba jő egy más dologgal, akkor ebből egy új funktió keletkezik. Így: ha az állapot, a melylyel a *-ben* egybe van kötve, a subjectumot bizonyos cselekvésre indítja, előáll az okság viszonya s az állapot indító v. ható okká (causa vel motivum alicuius rei) válik. Pl. Jó kedvében találtam; itt a jó kedvében csupán állapot. Ebben pedig: jó kedvében végig muzsikáltatta magát az utczán, a mennyiben a jó kedve ható okúl szolgált egy más cselekményre, állapot és ok is. (V. ö. örömben volt, örömben ugrált; nagy félelemben voltak, félelemökben elnémultak). Egyébiránt, ha arra nem reflektálunk, hogy az illető állapotban levőség miatt történik-e valami vagy se, úgy tisztán csak az állapotthatározás marad meg.

E viszony megjelölésére a *-ben* leginkább oly szókkal köttetik össze, melyek valamely súlyos testi vagy lelki állapotot vagy erős indulatot fejeznek ki s a melyek, mint erős motivumok, a subjectumot mintegy sarkalják, kényszerítik bizonyos dolgok véghezvitelére vagy neki új állapotot okoz-

nak. Az oksági viszony mellett világosan bizonyít mindjárt a következő két első péld: Touaba vetkeztem vr istenek elene, mas ember iozagat gonozol keuantomba, mert masnak gonozol keuantam iozagat. Virg. C. 262. Negyedzer vetkeztem haragossagomba, mert haragot tartotam. u. o. feltecben iuólteneec. Münch. C. 219. Egyebek: Ky merezkegyekh kewelkedny enny nawa lyassagokban es nyawa lyakban. Veszpr. C. 46. Iyettekben semmi rendet sem tartánac. Helt.: Canc. 15. Nagy féltekbe bemenni nem meréneec. u. o. T. Czak nem fakad meg mérgében u. o. T. Nem tud houá lenni buában. u. o. 348. Szíve bubánatban összefacsarodik. Ar.: Toldi I. én. Szintén eltörődtek az evésivásban u. o. III. én. ijedtében neki futott a tűznek. Népk. Gy. I. 437. Fájdalomban szíve majd megszakad u. o. 267. szerelembe' meghasad a szíve u. o. 194. nem tudott houa lónni bámulatában u. o. 416. mer' nagy fukarságába a' tejet is sajnáta u. o. 405. maj' ki pukkadtrisségébe u. o. 414. majd hogy kezét lábát meg nem ette búfvában, meghálnék bumba' u. o. 17. Agyarkodva rágták kínos haragjokban Ar.: Toldi IX. én. Elszakatt a' csizmám a sok keresésbe Ny. I. 329. Ide tartoznak még az ilyenek: siettében elfelejtette; futtában elbukott; kifáradt a sok gyaloglásban.

Concret fogalom, ben-nel egybekötve ható okúl nem szolgálhat.

g) *Cselekvés, vagy cselekvéssel mozgással járó állapot, elfoglaltság.* Vala a' Király is oly nagy készüledben Helt.: Canc. 14. Fő Hadnagyoc vadnac nagy forgodásba, Vitézeket vártákra elosztásba, mint czeledódienek megtanyításba u. o. T3. a póroc ninczenec hon mind az aratóba vadnac HG. m. 303. éktelenb a' tántzban, vagy kotzkajádzásban a' leány úja, hogysem az étekarlásban. Pázm.: Praed. 1127. nyllal való lóuódózésben gyakorollyák magokat Czomb.: Utleir. 87. sétálásokban gyönyörködneec. Mon.: Apol. 347.

h) *Helyettesítés* értelmében vehető fogalmak. Példák: Azonban, ez egész Ecclesia nevében tött végezést így így sarkallya másut. Czegl.: Japh. 10. zolgacba és zolgalo l'ano cba eladattatnanc (metonymikus kifejezés e. h. szolgák és szolgáló leányok számában v. képében) adgy azért nékem annyi forintokat Elemosynában. u. o. 149. Clio felel peng mindennek az ki oda megyen az többi képebe meg. Bal.: Gen. Magn. 14. Viszünk már néki ajándékba Egy-egy kis turócskát, Másik kis sajtocskát Áldozatba. Népk. Gyűjt. I. 60. aranygyűrüt küldött neki ajándékba u. o. II. 395. elbeszélte neki hogy járt a bérében (bére fejében) kapott dióval u. o. 377. úgy is elmegegy egy közember számban Ar.: Toldi VIII. én.

i) Egyéb *abstract* fogalmak. Menyi milustben terumteve eleve miv isemucut adamut HB. Mire bezellez nekic peldabez edecben Münch. C. 215. ki akarand te veled tőruenben perleni u. o. 201. örölnec uala nemberieckel es züzeckel es ifiackal orgonacban es hegedűcben (e. h. zenében) Bécsi C. 26. mert nem illic te orzagodnac hog gonozba neukeggéc haladec miat u. o. 33. enghömet bönökben el merültet Winkl. C. 169. Esmeeq vala nemely maas nagy deak es parisban, es teruenben tudo Dom. C. 212. Ma kazdag yozagokban Weszpr. C. 46. Hipparchi murus, Sok költsegeben álló épület Decs.: Adag. 269. Oltalmában Bela Királynac valánac Helt. Can. 6. Hogy iö hirben, nevben maradhattoc u. o. R4. Valának szorgalmatosoc tisztekben u. o. T. Rauaszoc Tatároc dolgokban valánac u. o. 14. így vagyon szóban forgó Salmeron mondása Czegl.: Japh. 228. káromkodásban meg rögzöt u. o. 8. marháját az hitelben adóknac el-pazarolni Com.: Jan. 191. kiknec a vitézkedésben jeles haszna vagyon u. o. 148. benne maradtak az nem igaz mondásban Csepr.: Isk. 151. Pápista vallásban hal meg Petthő: Krón. 43. Bizván a' Császár Gorda hivségébe u. o. 98. A második fogásban ismét sokféle étel vala u. o. 93. rendszerint eliaroc az feleletben Mon.: Apol. 347. Bizonyságim nekem ebben az egek Ny. I. 273. Anyját kérde minden tizedik szavában Ar.: Toldi X. én.

Képes kifejezések, melyekben a *-ben* logikailag más fogalomhoz értendő, mint a melyhez formailag függesztve van. Pl. Nyargal lóhalálában Pet.: Ján. vit. 23. Nem ment olyan lóhalálában Népk. Gyűjt. II. 383. Szemeszők-tében mén neki a gyerekének u. o. 403. halálban gyűlölük azokat Misk.: Vadk. 56. Deperit foeminam veszttül (halálban) szereti az aszszony embert Com.: Jan. 184.

KÖNYVE NÁNDOR.

FELSŐBÁCSKAI NYELVSAJÁTSÁGOK. †

I. Hangtani sajátágok.

A köznyelvben használt magánhangzókön kívül megvan e nyelvjárásban a hosszú zárt *â* és nyílt *ê* is pótlónyújtás alkalmával. A közép *é* hangot mindig pontosan megkülömböztetik.

Különös sajátága e nyelvjárásnak a hosszú hangzók kedvelése, főleg a hosszú *í*, *ü* és *ű* fordul elő gyakran ott, hol a köznyelvszokás rövidet ejt. Így hosszú *í*-vel ejtik mindig a *tanítani*, *írni*, *hízni*, *bízni*, *sírni* stb. igéket az egész ragozáson keresztül: *tanítsz*, *tanítottál*, *tanítottat*, *tanítás*; *írtam*,

sírt, de; *irat*, *biztat*, *sírat*; hosszú *ú*-val ejti mindig: *fordúl*, *tanúl*, *múlik* stb.; hosszú *ü*-vel: *széplül*, *terül*, *merül* stb. igéket. Az *i*, *ú*, *ü* hangzós egytagú neveket hosszan ejti *n* ragos alakjukban is: *víz*: *vízén*; *tíz*: *tízen-ként*; *kút*: *kúton*; *út*: *úton*; *nyúl*: *nyúlon*; *tűz*: *tűzön*; *úr*: *úron*. Ellenben röviden a tárgyrag, többes képző és birtokos személyragok előtt: *víz*: *vízet*, *vizek*, *vízem*; *nyúl*: *nyulat*, *nyulak*, *nyulam*; *tűz*: *tűzet*, *tűzek*, *tűzem*. De hosszan ezeket: *tűzet*, *tűzek*; *útat*, *útak*. És mindig a nem teljes tövűeket: *bűn*: *bűnön*, *bűnt*; *hűr*: *húron*, *hűrt*; *csűr*: *csűrön*, *csűrt*; *sír*: *síron*, *sírt*, *sírok*. Hosszú *ö*-vel fordul mindig elő: *kör*: *körön*, *kört*, *körök*.

A *tül*, *rül* stb. ragok személyraggal ellátott alakjaikban, ha az *ú*, *ü* az első szótagban van, s így a hangsúly ráesik, megmarad hosszúnak, különben rövid: *tülem*, *rúlam*; *alulam*, *fölülem*, *belülem*.

Eredeti hosszúság maradt meg a *hagy* és *ad* igék harmadik és második személyi alakjaiban: *hágy*, *ád* és *hágysz*, *ádsz*.

Nyíltság és zártság. Nyiltabb *a* helyett *o* van ezekben: *csollán* (csalán) és *osztán*, *magos*. Zártabb *i* van a nyiltabb *é* helyett ebben: *kinyér*; s szintén *i* a hosszú nyilt *é* helyett; *níz*, *nímet*, *píz* (péncz); és rövid *i*-vel *pinték*, *enyim*, *megint*, *messzi*, *kezin*, *képin*, *szerint*. Zártabb *ú*, *ü* nyiltabb *ó*, *ö* ellenében van ezekben: *túrú*, *fúrú*, *rúlam*, *kápuszta*; *ü*, *ük* (ő, ők), *söprü*, *lütt* (lött), *kü* (kő), *tülem*; *gyün* (jön), *gyükér*, *csütörtök*, *sütét*, *belülem*.

A közép *é*-t csak néhány szóban ejtik *ö*-nek: *szöm*, *köröszet*, *fölhö*, *vörös*, *söpör*, *kő* (kell), *mi lött?* (lelt). Az *i* helyett *ü* van ezekben: *üsmer*, *füzet*, *üzen*, *üdü*.

A hiatus elkerülése végett vagy elejti egyiket a két összekerülő magánhangzó közül, mint: *rám*, *rád*, *rá*, *lány*, *mér* (miért), *rádás*; vagy pedig *j*-t szúr közbe: *fijú*, *fija*, *lejánny*, *hijába* stb. Különösen ha az egyik szó hangzón végződik, s a másik hangzón kezdődik: *ha ja*, *ha jégy* (ha a, ha egy), *ü jasz montá*. A hangzóval kezdődő főneveknél pedig a névelő *z*-jét a főnév elé csatolja: *a zembér*, *a zág* stb.

A hangzóilleszkedés okozta változásokkal találkozunk ezekben: *oskola*, *kalandárium*, *chèn van* (e h. ehol ill. ehun van), *ekkö* (ekkor). Ellenben a hangzóilleszkedés ellenére a régibb alak maradt meg ezekben: *odébb*, *árcébb*.

Diftongusokat e nyelvjárás nem ismer, még az *aj*-t is gyakran *é*-nek ejti a szó végén: *paré*, *gané*, *taré*; még *j*-vel *héj*; ebben a szó közepén is: *létra*. A *zsétár* (sajtár)-ban az *é* nem *aj* helyett van, a szlávban; *zektar*.

Mássalhangzók változása: *t* helyett *d* ebben: *viszked*: *k* helyett *g*: *gunyhó*. *N* helyett *ny* ezekben: *nyöl*, *nyöstény*, *csinyáni*, *szappany*, *kappany*.

Az *ly*-t rendszeren *j*-nek ejti: *ojan*, *mijen*, *kiráj*. De: *luk*,

hel, Károl, Mihál. A *gy*-t *j*-nek ejti ebben: *hajma*; a *j*-t pedig *gy*-nek: *gyün* (jön), *borgyú*, *vargyú*.

A harmadik személyü birtokos rag, valamint az ige harmadik személyének ragja a tárgyask alakban, a *ja*, különféle változásokat szenved. Mediák után mindig *gy*, tenuisok után pedig *ty*: *tuggya*, *vággya*, *dobgya*, *kargya* (kard), *ággya* (ág), *habgya*; *hajtya*, *falattya*, *szándéktya*, *aptya*, *kaptya*. Az ige ragja *n* után *nnya*: *kivánnya*, *bánnya*; *r* után *gy*: *várgya*, *sárgya*; *l* után azt magához asszimilálja: *hajja* (hallja), *ája* (állja). A birtokos rag pedig *n* után, ha a szó mélyhangú *nnya*: *kinnya*; ha pedig magashangú *e*: *büne*; *r* és *l* után mindig *a*, *e*: *kára*, *vére*, *fala*.

A magánhangzók nyújtásán kívül legjellemzőbb saját-sága a nyelvjárásnak az, hogy a mássalhangzókat, a hol csak lehet, el szereti hagyni. És ezt kétféleképp eszközli: 1) vagy a szó végső mássalhangzóját hagyja el; 2) vagy a mássalhangzó csoportokat egyszerűsíti. Szó végéről elhagyja az *l* et mindig, midőn az valamely rag végén áll, s ekkor az előtte álló hangzó pótlónyújtást szenved. Ilyen ragok: *-val*, *-vel*: *-vá*, *-vé*, pl. *avvá*, *evvê*, *borrá*, *kézzé*; *-nál*, *-nél*: *-ná*, *-né*, pl. *házná*, *kertné*; a *-tól*, *-től*; *-ból*, *-böl*; *-ról*, *-röl* ragok zártabb hangú alakjukban maradtak fenn, s ezek mellől maradt el a végső *l* s lett: *-tű*, *-tü*; *-bű*, *-bü*; *-rű*, *-rü*, pl. *hástű*, *kéztű*; *hászbű*, *kézbű*; *hászrű*, *kéZRű*; ugyszintén a következő igehatározók végéről, melyek szintén nem egyebek, mint ragozott névszók: *allú*, *föllü*, *elő*, *hátü*, *kivü*, *bellü*; *véletlenül*, *váratlanü*; *nékü* (nélkül); *tavü*. Elmarad az *l* mindig, ha az igeik második személyében fordul elő: *aggyá*, *égyé*; *hozó*, *vésző*; *inná*, *kérné*. Végre elmarad néhány szó végéről: *jó* (jól), *fé* (fél), *fékezü*, *fö* (föl), *fö is*, *lé is*, *kö* (köll). Az *r* elmarad a szó végéről, de szintén pótlónyújtással a *szor* számnévképzőben: *éccé* (egyszér), *háromszó*, *öccö* (ötször); továbbá a *-kor* képzőben: *akkó*, *máskó*, *három órakkó*. A *s* elmarad a *-hoz*, *-höz* ragban, s lesz: *-hó*, *-hő*, pl. *kerthő*, *tüzhő*, *fáhó*. Néha hallani a *s* helyett *l*-t, főleg, ha a következő szó hangzóval kezdődik, s ekkor a rag hangzója rövid: *tüzhöl*, *fáhol*. Elmarad a szó végéről a *j* e szóban: *für*.

Igen gyakori a *t* elhagyása a szó végéről, ha azt még egy mássalhangzó előzi meg, s a következő szó szintén mássalhangzóval kezdődik, e szócskákban: *aszt*: *aszt az embert*, *az gondúják*; *oszt*: *hát oszt kinyittyák*, *oszt akkó ément*; *eszt*: *eszt a házat*, *esz nem láttam*; *majd*: *majd égyün*, *maj nem*; *most*: *most osztánd*, *mos má*; *mint*: *mind az annya*, *min te*; a *benn*, *kinn*, *fönn*, *lenn* hangzó előtt *bent*, *kint*, *fent*, *lent*, mássalhangzó előtt: *ben*, *kin*, *fön*, *lèn*, pl. *bent ül*, *ben van*; *szent*: *szent István*, *szen György*, s a rokonhangú *m* előtt az *n* is elmarad: *sze Mihály*.

Elmarad a *t* hangzó előtt is, ha előtte *r* van: *mert*:

mer ément, mer megüttek; ha az *r* előtt hosszú hangzó van, akkor mássalhangzó előtt az *r* is elmarad: az *ért* ragban: *azér is, azé még; mingyá nem, mingyár itt lesz*. Az *n* elmarad, ha utána mássalhangzó következik ebben: *mán: mán az ojan, má bizony*.

A mássalhangzó csoportok egyszerűsítését úgy eszközli, hogy a két összekerülő mássalhangzó közül az elsőt elejti, és vagy az utána álló mássalhangzót, vagy az előtte álló hangzót megnyújtja. A hangzót megnyújtja akkor, ha *l* vagy *r* esik el. Az *l* elesik mindig, ha szó végén áll, s utána mássalhangzón kezdődő rag vagy képző jő: *meghát, hágat, dobát, áni, ément, hère* (helyre), *besszeni, débe, szítam* (szilok), *vót, gondúsz*. A tőszóban csak az *ól, ül, ül* hangcsoportból marad ki: *bót, nyóc, kúcs, vögy, zód, föld*. De; *alma, szalma*. Az *r* elmarad pótlónyújtás mellett ezekben: *ára, mère*. A hosszú *l* és *r*-re végződő egytagú szavakat rövid mássalhangzóval ejti, és a hangzót nyújtja meg: *fór* (forr), *vár* (varr); *ál, szál* s a fölszólító: *áj, száj; ál, vál* (áll, väll).

A mássalhangzó pótlónyújtása előfordul, ha *d* és *n* kerül össze: *anni, fekünni, szenni*; vagy *gy* és *t*: *hatták*. Ily pótlónyújtás által lesz *azt sé*-ből *assé*. Leggyakrabban fordul elő az ily pótlónyújtás az *úgy, így, egy, hogy, az* szócskáknaál, melyek, ha utánuk mássalhangzóval kezdődő szó következik, végső mássalhangzójukat elejtik és a következőt megnyújtják: *ímmeg üttek* (úgy meg), *iinni* (igy ni), *énnap* (egy nap), *ékkönyv* (egy könyv), *ammég égyün* (az meg eljön), *assé* (az sé), *honné* (hogy ne).

A *tj* átváltozása *ts, ss*-re az igéknél nemcsak a parancsoló, hanem a jelentő módban is előfordul: *tartsa, hajtsa, szeressük*. A *dj*-t *ss*-re változtatja ebben: *engess*.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK. ✓

Czéhszabályokban talált nyelvatatok.

VI.

Gombkötőség.

(M.) A rohonczi gombkötők 1678-ki czéhszabályából:

A mesterremekek ilyenek legyenek: *Fölső ruhára* való két pár *szövés gomb*, melynek az közepi legyen arany fonálbul és szederjes karmasin selyemből, az szövésnek pedig 84 *kártyás* legyen, az két szék *mondola forma* ezüsttel és kék selyemmel szőtt az végén csillagos vitézkötések legyenek.

(M.) A révkomáromi gombkötők 1728-ki czéhszabályaiból: Egy ruhára való *rózsás szíves* gombokat, más ruhára

való *völgyes* gombokat és harmadik ruhára *som* gombokat csinálni köteles lészen.

(M.) A soproni gombkötő czéh 1718-ki czéhszabályából:
Csavargók avagy kontárok.

(M.) A galgóczi gombkötők 1703-ki czéhszabályából:
Az *ifju* avagy a mint héák az *apród esztendőket* ha híven kitöltötte. — *Fancsár gomb*.

(M.) A pécsi gombkötők 1699-ki czéhszabályából:
Öregbik vagy *igazgató* legény. — Egy pár *kapcza füzöt* minden hétben a gazda selyméből csinálhasson (a legény). — *Aprólékos inasi* vagy tanuló esztendő. — *Csigás gomb*, — *Fecskefarkú gomb*. — *Keresztes, ablakos, tiszta szives, habos* és *kamuka* gomb. — *Himplerkedni*. — *Himplér*.

(M.) A beregszászi gombkötők és szabók 1682-ki czéhszabályaiból:

Klontár szabó. — Minden uj mester embernek remeket próbamívet kell az czéh eleiben beadni. Minden *váltómíves, vásárimíves, szürmíves* és gombkötő mesterembereknek mindenek az ő rendek szerint a ki adott mód és szokás szerint, ugymint a váltómíves szabó krétával, a vásárimíves egy nadrágot, a gombkötő gombot készítsen. — *Klontárkodjék*.

(E.) A rohonczi gombkötők 1642-ki czéhszabályából:

A ki mester ember akar lenni és itt akarná *magát letenni*.

Szüccség és szabóság.

(M.) A kis kun-halasi szücsők és szabók 1744-ki czéhszabályaiból:

Ha ő (t. i. a legény) egy-két vagy három nap szántszándékkal *naplana* s így a mester ember Ura kényszerítetnék annak a legénynek *bucsut adni*.

(M.) Az aradi szabó czéh 1725-ki czéhszabályából:

Minden szabó mesterséget posztóból dolgozó s *meggyezett váltó* s vásári munkát szabadossan munkálkodó szabó mesterek stb.

Ugyan e példány meg van németül is: Ebben a főnebbinek megfelelően ez áll: Ein jeder soll auch frei sein von Tuch zu arbeiten, sowohl die Haus als Jahrmarktarbeit.

(E.) A váczai *vékony magyar szabók* 1699-ki czéhszabályából (megújítva 1761-ben):

Az olyan ifju ki az czéhben akarja magát anni, tartozék mester-remekül következő darabokat vagyis ruhákat grétával kirajzolni ugymint. Az római pápának lóra való *csuikárt*, hajdani paraszt kimetszett ujú mentét, paraszt dolmányt kicsényt nagygyal öszve foglalva, hajdani paraszt kifordított paraszt dolmányt, mostani ujonnan *föl-támadt* posztó bundát, repülő köpönyeget, magyar asszonynak való *válat*, megholt embernek köntését.

(E.) A pécsi szabók 1699-ki czéhszabályából:

Szür vulgo kepenyeg. — Tartoznak a mentéket a szücsöknek *belletésre* adni. — *Béltett* mente.

(E.) A sárvízi szabók 1697-ki czéhszabályából:

Ha valamely mester az egész czéh *ellen tusakodnék* és *húnyakodnék*.

(E.) A füleki szabó és nyírő (nyrő) mesterek 1674-ki czéhszabályaiból:

Midőn valamely mester az czéhben avagy gyülekezetben adja magát, az ottan tartozik mester remek *iratott szabással* egy papnak való köntöst, egy palástot, egy subát és egy ránczos szoknyát megmutatni.

(E.) A rajkai szabók 1670-ki czéhszabályából:

Ha valamely inas akarna beszegődni, tartozik az gazda házához két *kőzest* hozni és azok előtt szegődtessek.

(E.) A nagy-szombati szücsök 1679-ik czéhszabályából:

Senki az szücsök közül se itt való, se külső az ködmönökbe avagy *geresna bellésekben*, kiket bárány bőrből csinált, kecske bőrt bárány bőr köziben varrani ide behozni ne merjen, se pedig ködmönök *körniékét* festeni igaz premek nélkül.

(E.) A szépi szücsök 1642-ki czéhszabályaiból:

Mester remeket csinálni tartozik ilyen formán. Szerezzen tíz *metszett* arra való alkalmas nyers bőrt és azt tisztességesen *csáválja ki, kaszálja meg* és szabjon három ujjas kesztyűt.

(M.) A szentesi szücs ifjúság 1778-ki rendtartásából:

A szücs mesterlegénynek egy nap 50 bőrt *kimosni* és *meghúsolni*, *megkorpázni* és kádba berakni, más kádban levő 50 bőrt *kiteríteni*, *hasi bőrt* százat, juh bőrt 40-et, 25 báránybőrt *kikaszálni* és *ki is színelni* tartozik.

(E.) A besztercebányai szücsök 1640-ki czéhszabályaiból:

Bőrök kigyártása. — Remek: egy asszony embernek való ködmönt, egy dolmán-ködmönt és egy *csentét* módosan megcsinálni tartozik.

(E.) Az egi szücsök 1745-ki czéhszabályából:

A remek pediglen fog lenni egy férfiúnak való *fehér irhás ködmön* vidra bőr prémvel, kinek is a gallérja kerekded dupla légyen.

(E.) A jászói szücsök 1637-ki czéhszabályaiból:

Tartozik tudományának jeleit az az remeket bemutatni: legyen egy erdélyi formára készült kerek, színes, béltett ködmön úgy készült bőrből, hogy kétszeri háromszori eső vagy más nedvességtől való kiszáradása után se húzodjon öszve és se ránczos, se *kotzkás* ne maradjon, a szélei fekete ketskebőrrel prémzettek, a *körülete fiok-szíjjal* legyenek felvarrva.

(E.) A pásztói szücsök 1666-ki czéhszabályából:

Az *kolontár* mesterek.

B o g n á r s á g.

(E.) A nagyszombati kerékgyártók 1679-ki czéhszabályaiból:

Tartozik mesterremeket t. i. álgyú alá való két kereket csinálni. — Ha két avagy három szekérral hoznak (fát), olyankor *nylat* kell rá *vitni*, hogy valami gáncs ne essék benne. — *Kereket kifúrni*. — *Szárnyas tengely*. — *Boronában való deszka*.

P a p l a n o s s á g.

(E.) A győri paplany vagy zubbonycsináló 1695-ki czéhszabályából:

Csináljon pedig remekben egy öreg ujas zubbont melyet sing nélkül szabja meg, az ujat pedig mikor kiszabja egy metszéssel mind az kettőt négy soron messe és készítse meg zebbivel és *kapczával* össze.

(E.) A komáromi paplanyos és zubbonyos czéh 1675-ki szabályaiban a főnebbi szöveg végszavai ezek: *sebével* és *kaptsával* öszve.

A czéhszabályokhoz egy évszám nélkül való ujabbkori ív van csatolva, melyben ezek olvashatók:

Zubontsia czéh vagyis zubbony, paplan, pruszlég és Lajblit s más több töltött, tűzött munkát művelő mester embereknek czéhe.

Remek: Egy tisztességes két személynek el egedendő egész selyem paplan, melyet *rér* nélkül szabjon meg.

K ö m ű v e s s é g.

(E.) A lévai kőműves, kőfaragó czéh 1755-ki szabályaiából: Az oly vándorló legény, hogy ha az czéhben be akarná *magát ojtani* és beállani stb.

F a z é k a s s á g.

(E.) A fehérvári fazekasok 1692-ki czéhszabályából: Hedszaki bor (= egy hétre való). — *Béchy fillier*.

FRECSKAY JÁNOS.

PÁRIZ PÁPAI ORVOSI NYELVE.

XIII. Felzöi sajátosságok.

Taga el-esett ember 23. l.	gutta ütött 321. l.
foga fájó ember 88 l.	ifjabb idejü 100. l.
hideg vötte rész 370. l.	közép idejü 176. l.
puska-por égette rész 372. l.	ifjúi idő 294. l.

- nevendékeny kor 114. l.
 hét hólnapi korában 399. l.
 gyermekded marha 303. l.
 bizott barát 45. l.
 eleven szén 134. l.
 jó féle sáfrány 69. l.
 (bort) igyék keveset, édes
 kedvűt 134. l.
 jó szagtévő 328. l.
 tisztáltt méz 127. l.
 Ó háj 103. l. új vaj 68. l.
 sűrűske 186. l.
 nehezecke izű 238. l.
 szabados, nem tilalmas
 324. l.
 jóra forduló jelek 322. l.
 csudára méltó 206. l.
 ehez hasonlító 119. l.
 rendeletlen mozgás 138.
 lap.
 futosó mirigy 98. l.
 félelmes 233. l.: félenk
 véres természetű beteg
 242. l.
 véres, tagos, piros ifjat
 343. l.
 gyógyúlhatatlan 252. l.
 olvasható beteg 322. l.
 fel-gőzölő párak 57. l.
 busúltt bor 76. l.
 poshatt víz 175. l.
 sengett víz 113. l.
 poshasztó gyümölcsök
 212. l.
 nehéz emésztő eledel 201.
 lap.
 a kik természetek szerint
 könnyen emésztők és
 híg hasúak 240. l.
- a nedvesség vagy véko-
 nyabb és folyóbb v.
 vastagabb és nyúlóbb
 37. l.
 itali purgatio 144. l.
 irtózásra való dolog 149.
 lap.
 nagy hallatos zúgás 112.
 lap.
 döngős nyavalya 175. l.
 bajos hurut 105. l.
 terhes ok 28. l.
 nehezes asszony 176. l.
 nehezes a. 278, l.
 terhes a. 149. l.
 hév kovács-kő 179. l.
 vagy igen hevek v. hidegek
 46. l.
 munkásabb orvoslásó
 nyavalya 54. l.
 mód nélkül való 22. l.
 szüntelen való 18. l.
 gyakor csömörlés 142.
 mindezek felett való
 171. l.
 igen használatos 199. l.
 (hasznos),
 igen hatható 203. l.
 dicséretes hasznú 208. l.
 kedves italú és hasznos
 erejű 405. l.
 mindazokból készülhető
 206. l.
 s többek effélék 166. l.
 folia sennét három susták
 nyomót 210. l.
 egy falka fű 230. l.
 az ellenben való ér 78.
 l.: ellenkező oldali.

XIII. Határozói sajtó szerűségek.

- Alól fel, meg-ismét alá 118.
 lap.
 alább (kevésbé); hol inkább
 hol alább ég-meg 41. l.
 alkalmasint bizonyítják
 88. l. alkalmas módon.
- által; tölcser által 70. l.:
 -en át.
 aprón vagdaltt 168. l.
 aprónként 211. l. aprán-
 ként.

- arczúl önt 79. l. arczúl
mosdik 218. l.
- azután ósztán 88. l.
- ezután mikor osztán 42. l.
- azon melegen 172. lap.
azon az okon 172. l. azon
végre 246. l.
- aránt; azzal kennyék a szive
aránt 141. l. sem igen hideg
sem igen meleg, hanem
csak közép aránt 44. l. di-
cséretes ez aránt a tej
(ebben a tekintetben) 120.
lap, a beteg aránt szó-
fogadást kíván (részéről)
302. lap, a kristély aránt
meg-kell tudni (illetőleg)
168. l. mind-egyikből egy-
aránt 92. lap, egy arányú
mértékben 374. l.
- iránt; közepi iránt két felé
vagyon válva 85. l.
- ben; míg benne tart 170. l.
végé elé benne 62. l. fél
diónyit meg-eszik benne
272. l. kevés maradt ben-
nek (belőlük) 324. l., jól
ki-eresztvén a vérben (ér-
vágáskor) 359. l. mellyek
közzül a hiresebbekben egy
nehányat előszámlálok 32. l.
abban kell igyekezni 195. l.
szárban induló búza 197. l.
szítass-ki abban a rút vér-
ben 205. lap, a feredőben
ki-kelvén 271. l. az ebben
tudósok 9. l. jó ez is pa-
raszt orvosságban (-ül) 218.
lap. nyakban köthető 341. l.
e jelekben mennél több va-
gyon jelen.
- belé-is szokták hagyni orvo-
soltatását 258. l.: abban,
- bő mértékben 387. l.:
bőven.
- bezzeg (bizonyító szó Dunán
túl járatos) 6. l.
- ki-beszélhetetlenül
87. l. (kimondhatatlanul).
- csudálatoson szépen
el-oszol 119. l.
- sokkal csudásban 321. l.
csak a dörgölés-is használ
16. l.
- dereka sabbán; külső
okai d. ezek 46. l. legyünk
rajta derekason 340. l.
- egyszer: egyszerre pl. ke-
veset egyék e. 304. l.
- elegy; széllel elegy vagyon
163. l.
- éhomra fáj 155. l.
- el; meg-rág s el-nyel (lenyel)
145. l.
- alá-nyelni 247. l.
- elsőben, legelsőben mind-
járt 181. lap. elsőben-is
120. l.
- elein: mindjárt a nyavalya
elein (kezdetén) 181. l. elein
el-fordítani (ideje korán)
265. l.
- elevenességben (elevenen)
születik, néha pedig holtan
278. l.
- elébbé vagyon a rothadás;
azután 319. l.
- eszekbe nem veszik 321.
lap.: észre;
- eleve; jó eleve meg-ótal-
mazzad 341. l.
- egymértékbe elegyítsd-
összve 384. l.: egyforma
mennyiségben;
- eggyező értelemmel di-
csérik 208. l.
- ért; az iziért vess fa-héjat
bele 222. l. a szegényekért
egynehányat le-irok 187. l.
- kedvéért; a gyomor ked-
véért 189. l. az elme ked-
véért (könnyebb megjegy-
zés végett, 329. l.
- okáért; erősítésnek o. 280. l.
ótalomnak o. 339. l.

- felette igen dicséri 146. l.
 felettébb 176. l.
 felett; a föld felett vesze-
 kedő, vér-ontást a felett
 igyekező meg-sokasodott
 atyafiak 302. l.
 ennek felette 377. l.:
 ezen fölül;
 rendi felett hideg 46. l.
 folyton foly a vér 76. l.
 onnan fellyül: ugyan-
 azon az oldalon 77. l.
 az holdnak fogytán: a mi-
 kor a hold fogyóban van
 84. l.
 felől; kevés reménség a
 gyógyulás felől 120. l.
 formán; hasonló f. csap
 formán 191. l.
 gyakorta 290. l.
 gyengemelegen: langyo-
 san 365. l.
 hasznoson élni vele 96.
 lap.
 hosszan hasított 193. l.
 hosszára nyúl-el 193. l.
 hasmánt fekvén 203.
 hanyattá fekvőgyék 281. l.
 igen hathatóson segíti
 286 l.
 ha szintén terhes álla-
 potban vólna-is 120. l.
 ha mint a kemenczéből ki-
 veszik: a mint 123. l.
 higan sültt tyúkmony
 103. l.
 hova tovább mind tiszt-
 tább 41. l.
 héjába: hiába 32. l.
 helyén: helyett; ezek he-
 lyén 237. l.
 helyében: helyett; só he-
 lyében 85. l.
 -hoz; bizhatni hozzája 279. l.
 a párákhoz vagyon gyanú
 140. l.
 v. idejében vagy később-
 ben 277. l.
 ingyen sem vélnéd 322 l.
 -ig; tizenkét órakorig 51. l.
 jú idején 12. l.
 jó higacskán 221. l.
 jó hajnalban 221. l.
 jóra vitte e nyavalyát (a
 rhabarbarummal való élés)
 220. l.
 Kiméltetlenül igyad 387.
 lap.
 közönségesen uralkodik
 175. l.
 ha kénesebben akarod:
 finomabban. uriasabban
 274. l.
 közbé-közbé 306. l.
 közibe elegyít 299. l.
 körös-környül 360. l.
 a kerületin 341. l.
 közzé; a vér közzé elegye-
 dett (vérhez) 373. l.
 között; a vérnek azok k.
 hasonlósága 325. l.
 kívül; szokása k. 47. l. vi-
 selés k. (a mikor nem ter-
 hes a nő) 282. l.
 képpen; belsőképpen 172.
 lap. hasonló-k. 188. l. vak-
 merő-k. 324. l. ezen-képpen
 321. lap kivált-k. 172. lap
 illendő-k. 182. l.
 ként; minden harmad na-
 ponként 236. l.
 képezt; a nyavalya súlyá-
 hoz képezt 259. l.
 mentől erősebb 120 l.
 még-is nem 321. l.
 nyilván meg-índitya: bizo-
 nyára 165. l.
 nyárra kelve 278. l.
 nyirkoson 276. l.
 miatt, miá; a máj miá is
 meg-esik 143. l. az miá 240.
 lap, nagy szükségnek mi-
 atta 323. l. meleg miatt 76.
 lap.
 módon; patikái m. el-készi-
 tett 187. l.

- módra; flastrom m. 170. l.
 nagy szóval szólítsák ne-
 vén 30. l.
 -n; nincsen eszén 164. l. onnan
 függ 216. l. a purgáción
 kell kezdeni 213. l. a vize-
 leten ki-viszi (utján) 250. l.
 valami okon lőtt felbon-
 tása 323. l. szüdobogáson
 itt erthyük a szünek fel-ve-
 rését 138 l.
 nélkül; esze nélkül beszéll
 315. l. eszközök nélkül nem
 szükölködik (nem szorúl rá-
 jok) 6. l. mód nélkül meleg
 46. l. kétség nélkül 302. l.
 nézve; azt igya szomjúságra
 nézve. 171. l. a sűrű vér
 seprösségére nézve kinozza
 a beteget 200. l.
 óva és tapogatva: óvatosan
 180. l.
 Ottan hamar: azonnal
 221. l.
 ottan-ottan el-ered: ismét
 megismét 273. l.
 ollykor: olyankor 296. l.
 ottan meg-vész a tej: leg-
 ott 132. l.
 v. öszvességgel vagy
 külön vévén 306. l.
 -ra; nagy erőtlenségére va-
 gyon 173. l. el-kell tenni jö-
 vendő haszonra 388. l. nem
 tudjuk ki-menetelit életre
 lészen-e vagy halálra 9. l.
 -ról; gondot visel róla 4. l.
 rajta; haláláig el-tart rajta
 29. l.
 reggel-reggel egy-egy
 kalánnal 217. l.
 rövideden 110. l.
 rú túl csipázik 62. l.
 e rendbe és karba nem
 hozhatni: nem hasonlíthatni
 össze 6. l.
 igen rendesen (helyesen)
 cselekesznek 89 l.
 szerént; az ő helyek és
 rendek sz. 274. l. mind az ő
 rendi sz. 180. l. örökség
 szerént száll a fiakra 257. l.
 hol egészen, hol pedig csak
 rész sz. 55. l. természet
 szerént savanyú víz 144. l.
 szemlátomást 204. l.
 sietve nem kell vele banni
 302. l.
 szükön légyen itala 24. l.
 szánszándékkal 176. l.
 széllyel el-folyás 107.
 lap.
 szabadoson 113. l.
 szokszor („sokszor“ is elő-
 fordul) 131. l.
 szántszándékból 322. l.
 szenvedhetetlenül 291.
 lap.
 talám 258. l.
 többé; a kik többé nem
 szültek: a kik csak először
 szültek. 279. l.
 többire: többnyire 176. l.;
 tellyességgel ne igyék
 304. l.
 -tól; ez mind huruttól mind
 rekedéstől igen jó 111. lap,
 nedvességtől való bételése
 209. l. azt igya szomjúság-
 tól 251. lap. ijedéstől esik
 137. l. ha fenének valami
 jelét a szederjességtől látod
 290. l. savától ki-mosott ó
 háj 357. lap. mértékletlen-
 ségtől bővölködő 329. l.
 ugyanazon okoktól származ-
 hatik 62. l. mellytől emlé-
 lékezet vagyon szt. Márknál
 6. l.
 -ül; italul is használ: mint
 ital is 204. l. veszedelmesül
 megárt 173. l. meg-szítál-
 ván szép lány porul 290. l.
 újjolog 49. l. újobban 26.
 lap: újra, ismét;
 újonnan nőtt hús 382. l.

úttal; három v. négy úttal:
 v. négyszer 299. l.
 viszontag 269. l.
 virradtig 284. l.
 végtére 302. l.
 valaholott 323. 323. l.
 veszteg 121. l.
 valamint; jó melegen valamint el-állhattya 121. l.
 csak véletlen (váratlan) minden jelentődés nélkül 29. l.
 -vel; bőösséggel dohos 194. lap, bő nedvességgel való elázás 174. l. nem itallal enyhödik 220. mit köznévvel vizkórságnak hívunk 218. l. köz szóval 106. l. viszketeggel terjed 367. l. igen bővölködik vérrel 279.

lap, nedvességekkel bővös 280 l. a dagadás hévséggel vagy 86. l. mesterség erejével nem gyógyulható 73. l. a diaeta szoros gondviseléssel légyen 124. l. öntözéssel (-re) semmit nem akar ébredni 136 l.
 -va; melegen párálva tedd a gyomrára: a mikor párolog 177. meg-szorúlva vannak 163. l. hanem ha fenn ülve másképpen nem 112. l.
 -ván; vannak igen kemény dagadások össze verődött phlegmával rakván 451. l.
 -ni; fájdalom enyhíteni dicsertetnek 266. l. szű erősíteni 282. l.

CSAPODI ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szláv szók. A Nyelvőr februáriusi füzetében (65. l.) Kúnos Ignác úr azt mondja: „Azon módon járta meg a *gulya*-tyúk meg a *kusza*-tyúk is. Ezek is váltig bizonygatják magyar voltukat, pedig tudakozódjunk csak a szláv *gul'a* (kerek) és *kuši* (tarka) után azonnal rá fogunk ismerni a mi magyar tollasainkra.“ Hát bátor vagyok e *gul'a* és *kuši* után tudakozódni, de meg azután is, hogy mit ért Kúnos Ignác úr a szláv szón. Már rég bánt engem, hogy tudományos folyóiratban, mely nem egyszer foglalkozott azzal a viszonygyal, melyben a magyar nyelv a különféle szláv nyelvekkel áll, a szláv szót úgy használják, mintha valaki azt mondaná tudományos nyelvészeti értekezésben: a germán *knospe*, a german *knob*, a german *knopp*, a helyett hogy: a német, angol, svéd; vagy: a román *rien*, román *niente*, román *nimic*, a helyett hogy: a francia, olasz, oláh. Ismét aztán csak még egy lépés tovább az általánosításban és oda jutunk, hogy majd nem beszélünk latin, görög, német szókról, hanem azt mondjuk: az indogermán *culter*, *ἐργαστήριον*, *messer*, a finn-ugor *éljen*, *eläköön* s több efféléket. Ne használjunk általános kifejezéseket, a hová nem illenek; már pedig ide ugyancsak nem illenek. Mert ha nem is tudom, melyik szláv nyelvben jelent *gul'a* kereket és *kuši* tarkát, de azt az egyet szentül tudom.

hogyan nem általános szláv kifejezések. Kúnos Ignác úr nyilván tudja, melyik szláv nyelvben járják a nevezett szók, hát ha szives volna azt velünk is tudatni. A *kuši* hovátartozását sejteni sem sejtem, a *gul'a* (kerek) szó olyan tótfórmán néz rám, no de mégsem lehet tót, mert a tótban *gul'a* golyót jelent és bizonyosan idegen szó. ÁSBÓTH OSZKÁR.

Száfal. A Nyelvőr márcziusi füzetében azt a véleményt kockáztattam, hogy a *száfal* helytelenül alkotott szó a *spundwand* jelölésére. Ez ellenében a technikai műnyelv dolgában érdemekkel bíró Révész Samu kiáll a síkra abban a hiszemben, hogy jó ügyet véd. Védelme nem győzött meg. Én Kaltschmidt szótára nyomán kimutattam, hogy *spund* mindenképen csak csapot vagy csapfélét jelent. Erre R. Adelungot s Sachsot citálja rám, kik szerint *spund* a németben, meg *bonde* a francziában egyaránt csap is, meg szá d is. No már ez a legnagyobb erőssége épen mellettem szól, a ki azt állítom, hogy a magyarban ez nem úgy van, mert a *szád* egyszersmind nem annyi mint csap. És igazat ad nékem ez állításával abban is, hogy az a mérnök, ki a *száfal*at kikanyarította, csakugyan németül gondolkozott. Helyén valónak látom itt mindjárt megadni a felvilágosítást a sok magyarázatra okot adott kérdőjelre nézve. Az a kérdőjel azt mondta: tekinthetjük-e mi magyarokul az olyan magyar mérnök német műveltségét műveltségnek, ki beéri azzal, hogy németül ugyan tud, de a magyar nyelv szellemét, egyes szavainak jelentését nem tartja érdemesnek megismerni. Láttam én már részeg tanítót, kontár orvost a szinpadon, de még sem hallottam, hogy az ellen a tanítók, orvosok összessége tiltakozott volna. Az egyes hibáját eszem ágában se lehetett általánosítani. A mi pedig a dolog érdemét illeti, multkori állításom támogatására felhozhatom még ezeket: eleddig a magyarban a „fal“ összetételekben mindig oldalt jelent. Ilyen az ablakfal, csőfal, fürdőfal (chémiai műszó), csatornafal, hordófal (a székelyeknél a donga neve). Arra pedig nem tudok nyelvünkben esetet, hogy „nyílást elzáró rekesztés“ értelméig fejlődött volna. A *száfal* és *lyukfal* is e szerint szintén csak a szádnak, lyuknak hosszúságában elnyuló oldalt, jelentheti. Nem új az az igazság, hogy a műszónak határozott értelműnek kell lennie, miért is a műnyelv megalkotásánál az olyan példalódzás, hogy ime a keszkendő időjártán mivé lett, semmit sem ér, mert ennek a tételnek az elfogadásával a legnagyobb abszurdumot is igazolhatni. Megengedem, hogy jöhet idő, mikor a farkasveremre ráragad a birkaól jelentés, de ma, midőn a nyelv amannak értelmét még nem koptatta el, nem élhetek vele emennek jelölésére. A kérdéses szó ügyében külömben a leghatározottabban bizo-

nyít mellettem a Tájszótár. Azt olvasom benne: *szád* nyílás; *szádaló* = hordó akonája; *szádlófa* = fadugasz. Tehát a szádlófal jó lenne, de a szádfal határozottan rossz és a jó ügynek rossz szolgálatot tesz az, ki mindamellet azt mondja, hogy mi mérnökök azért is használjuk.

FRECSKAY JÁNOS.

Bukfencz, buksegg, bukseng. A *bukfencz*-czel a nyelvészet még nincs tisztában. A Ny. XI: 144. felel „a furófangos gyermek bukófenczet vetett“ elmésségre; a *furfang*-ot az olasz *forfante*, *furfante* kölcsönvételének mutatja ki, de a másíkról így szól: „A *bukfencz* szót eddigelé még nem tudjuk magyarázni.“ Kisértsük meg. Talán sikerülni fog a munka a *bukseng* segítségével. Azt hiszem aligha tévedek, ha a *fencz* végzetet csak olyan kitalált szótagnak tartom a *seng* (segg) helyett, melyet a szégyellős szólás mindenáron kerülni s azzal a mivel pótolni igyekezett. Olyan mesterséges elváltoztatása hát a *bukfencz* a *bukseng*-nek (a szóvég *ncz* hangcsoportnak, sőt az egész *fencz* szótagnak németes hangzása meg arra mutat, hogy a tán félig szemérmeskedő, félig pajzán beszéd készakarva idegen képre és hasonlatosságra fordította el a röstellt szót, olyanformán, hogy rá lehessen ismerni, ne is). A megszokás aztán ezt a tréfás intencióját az átjatszásnak elfelejtette, az egész szót komolyan vette, s ma senki se gondol rá, honnan eredt. Hasonló eset találkozik elég, mikor a nyelv szeszélye egyik-másik szóra olyan idegen bélyeget nyom, hogy maga se ismer rá aztán. Sőt kétséges egyáltalán, hogy nem a művelt osztályokból terjedt-e el a *bukfencz* alak. Szentesen legalább a nép nem is tudja, mi fán terem. Jómagam is az ottani középiskolában hallottam először, azelőtt biz én buksenget hánytam, mikor a nyelvészetről még legédeesebb álmaim se sejtettek semmit. Épen ez a *bukseng* alak a nagyon föltűnő az ott levő *n* miatt. A nép nyelvérzéke világosan érzi az összetételt, melynek a második felét határozottan alfel értelemben veszi; a jelentés iránt nincs tehát kétség. Az összetétel módjával nem bajlódom, csak a *seng* alakot próbálom megmagyarázni. Az *ng* hangcsoport mindenesetre ősi maradványkép tekintendő. Budenz MUGSz.-ában (208. és 344. cz.) érdekes rokonaira találunk e szónak. Az ugor *tenge* körülbelül „hátulsó“ jelentésű szónak *t* kezdőbetűje vagy megmaradt, mind az osztj.-ban (*teg* = fark), vogB-ban (*tüjäh* = azután, később), vagy spiransra változott, mint a cseremiszen (*šengal* = a mi hátul van) vagy mind a két jelenség meg van egymás mellett ugyanazon nyelvben, mint a m. *teg*-nap és *segg*, meg f. *taga* (hátsó) és *selkä*, *selgä*, mely utóbbi alak eredetibb *seglä* képzés metathesises alakja, tő tehát: sege. Az *ng* hangcsoport nasalisa pedig minden rokonnyelvben nyomtalanul

eltűnt, csak a cseremiszből maradt fenn és az egyik magyar változatban (*segg*) pótolja a mássalhangzó nyújtása. Itt érdekes aztán a sengé-alak, melyen a nyelv az egyik hangváltozást végrehajtotta, ép úgy mint a cseremiszből, a másikat pedig nem bántotta, ép úgy mint a cseremiszből. E tüneményre úgy együtt csak a kettőben van adat. S még egy más tanúságot szolgáltat a *bukseng*. Felvilágosítja azt a körülményt, hogy míg a többi rokonnyelvben az *n* kiestével beállott pótlónyújtás is már elsímult, miért maradt meg a magyarban s ép ebben a szóban mostanáig oly erősen a hosszú *g*. Mindenesetre azért, hogy az *n* kilökése e szóban újabb keltű, hisz az eredeti alak is él még a *buksengben*. NÉGYESI LÁSZLÓ.

Padmaly. E szóra nézve, melyet Halász Ignác Miklosichtól visszahódít, az igazság érdekében megjegyzem, hogy már Cz. F. szótára is visszahódította. A 'padmaly' cikkben, igaz, csak azt a két lehetőséget említik, hogy elemei *padmaly* vagy *adv-aly* azaz *odu-alja* („ebből lehetett *admaly*, s előhanggal *padmaly*“!). De külön cikkben megvan náluk a *partmál*, *partmaly* szó. melynél meg is jegyzik, hogy „másképp *padmaly*, *pandaly*; v. ö. *mál*.“ S a 'mál' cikkben meg van említve, hogy Pázmánál „a. m. üreg a *part* oldalában, másképp *pandal*, s néhutt *eredetéhez hűbben padmally*, *partmally*.“ (V. ö. még Pázmánból idézve Nyr. II: 356: „nem csekély vízben tapogat ám a jámbor, hanem ugyan a part mallyát turbokollya“.) — A *pandalló* magyarozatára nem alkalmasan idézi H. a *sár-máló-t*, mert ez a. m. *sár-mál-ú* azaz *sárgamell-ü*, holott amaz birtokos összetétel, melyben a melléknévképzőre nincs szükség. Talán a *kandalló* hatása alatt lett a *pandal*-ból *pandalló*? — Különös még a *pandás* mellékalak, melyet Cz. F. **pandalos*-ból magyaroznák.

Sétál. Ezen igének alapszava Halász véleménye szerint *sé-* s ez azonos a *száll* és *szalad* alapigéjével. Véleménye annyival valószínűbbnek mutatkozik, mert már én is, tőle függetlenül, ugyanazon eredményre jutottam, midőn e szót iparkodtam visszahódítani. Nyr. 1879. 104. l.

SIMONYI ZSIGMOND.

CSIGABIGÁK.

Nemes és paraszt nyelvek. (Legenda). „A föld pedig vala ékesség nélkül való és pusztá, és setétség vala a mélységnek színén. Teremte azért Isten napot, holdat és csillagokat. Azután teremte növényeket, fákat, virágokat és pázsitos rétet. Teremte még állatokat, ragadozó vadállatokat, házi barmokat, röpülő állatokat a levegőégben, halakat a

tengerekben és csúszó-mászó férgekkel a földön. Azután monda az Isten: Teremtünk embert a mi ábrázatunkra és a mi hasonlatosságunkra, és uralkodjék a tenger halain, az égen repdeső madarakon, a barmokon, és mind az egész földön, és a földön csúszómászó minden állatokon. És megteremté Isten az embert, még pedig — a *német embert*. Azután beleülteté Isten a német embert a föld birtokába. Látá, hogy gyönyörködik élvezetén. Kérdé azért tőle, vajjon meg van-e elégedve boldogságával. Felelé a német ember: „Meg Uram, meg, csak lásd magam vagyok és unatkozom.“ Teremte azért az Isten neki testvéreket: az indust, görögöt, latint, szlávot és a keltát. És ismét megkérdezé, vajjon meg van-e elégedve boldogságával. „Meg Uram, meg, felelé a német, csak lásd, keserves így élnünk, nem lévén nekünk szolgálánk.“ És az Ur megteremté a magyar embert, a finnt, mordvint, mongolt, tatárt és még számtalan sok embert, hogy örök időkre szolgálai legyenek a németnek és testvéreinek. És hogy meg is különböztesse őket egymástól, örök időkre adott a németnek és testvéreinek *flexiós* nyelvet, emezeknek meg agglutinálót. Azóta elszaporodának az emberek, valamint a fővény a tengerben, nagy nemzetekké növekedtek; de a különbség köztük még fönmaradt *nemes* és *paraszt* nyelvékben.“ Így beszéli el a genezis új históriáját *Karl Penka*, a ki nyelvtudósának hirdeti magát valahol Bécsben vagy nagy Németországban. Vagyis nem tudom biztosan, hogy elbeszéli, de azt igenis, hogy ilyennek gondolja. Mert ime, sok jeles nyelvtudós töri már rég a fejét az indogermán névragozás magyarázatán. Köztük a híres *Müller Miksa* is, a ki azt a borzasztó indogermán-áruló büntettet követte el, hogy valamelyes állítása bizonyítására az úgy nevezett agglutináló nyelvekből vett példákra hivatkozik. Helyes-e, nem-e, bizonyítása, az nem tartozik hozzánk, de igenis *Penka* urhoz, a ki megbírálja. *Die Nominalflexion*, (Wien 1878.) cz. könyvének 74. lapján. És a jogos büszkeség megbotránkozásával kiált fel: „Die von M. Müller herangezogenen fälle aus sprachen *niedereren grades* können hier nichts entscheiden, wo es sich um eine frage der indogermanischen *Nominalflexion* handelt.“ Noha később (120. l.) mégis meggondolja magát, így szólván: „Zugleich dürfen wir nicht unterlassen, die *niedriger organisirten* sprachen zur vergleichung heranzuziehen.“ Tehát: *paraszt nyelv!* Mi pedig, a kik nem találtuk fel a genezis új históriáját, mint *Penka* úr és társai (és társa van, fájdalom, elég sok nagy Németországban), mi nem ismerünk eddigelé és nem is fogunk ismerni a nyelvekben se arisztokrátiát se jobbágyságot. Mert tudjuk jól, hogy a nyelv az emberi szellemnek folyton változó, hullámzó művelete, hogy nem tárgy (ἔργον), hanem cselekvés (ἐνέργεια). Tudjuk tehát, hogy az az állítólagos különbség *flexiós* és aggluti-

náló nyelv között csak legfőlebb néhány német tudós agyvelejében létezik, mert a román és latin nyelvek egymáshoz való viszonyából, meg magának a német nyelvnek történetéből is megtanultuk, hogy a kik ma elsők (flexiós [?]), holnap utolsók. De hiába mindez néhány német tudósnak; azért ők „tument inani superbia“!

A magyar állatnevek. Hiába no, csak meg kell neki szólalni; s meg is szólal időnként édesen, bűvösbájosan a szittyamagyar nemzeti nyelvtudomány csodakürtje. A kürtös ez alkalommal Pajor István volt, s a hely, a hol kürtjét megharsogtatta, a Nemzet ápr. 24-iki száma. Olvasóink ismerik Kúnos Ignác népetimológiai fejtegetéseit. Ezekre veti rá a szittyamagyar nyelvtudós a vizes lepedőt. „Kúnos Ignác megfigyelései, ugymond, helyesek, magyarázatai azonban nem mindig találók; ezekre kívánok én észrevételeket tenni, nem mint felülbíráló, hanem mint olyan amateur, a kinek reményem lehet ahhoz, hogy sikerülhet nekem némely szók keletkezését a kútfők biztosabb feltüntetésével megvilágítanom. Hogy az *oroszlán* török szó-e, az még nem olyan nagyon bizonyos, a mint értekező véli. Én okadatoltabbnak tartom *H e r b a* alapos készütségu nyelvészünk véleményét, a ki az *oroszlánt* a sarmata-szláv *uraz* (sértő, sujtó) gyökből származtatja. Én a *bak* szót is, daczára annak, hogy a német bockcikal egyez, eredeti magyar szónak tartom s ha csakugyan kölcsön vette azt a két nemzet közül valamelyik, úgy nem a magyar itt a kölcsönvevő, hanem a német. Okaim erre, hogy oly sok helynevünk van, melyek a *bak* szóban ős gyökre mutatnak. Ilyen a *B a k o n y* és *Hontmegyében B a g o n y a* helység. A *toklyó*-ra nézve véleményem az, hogy a *tok* lévén a gyök, a *tokló* participium, zsenge, fiatal, a mi a *tokló* alatt értett egy évesnél nem idősb bárányra egészen ráillik. A *pók* szó aligha nem a *pok*-tól származik, a mi ad normam *pofók pohok*-ot, összevonva pedig *pók*-ot eredményez.“ Mi ezeket megtoldhatjuk a következőkkel. *Patkány*: patakban élő állat, rövidülve ebből: *patak-ány*. *Agár*: ugató állat, ebből: *ug-ár*. *Fülemile*: *fülemelő*, fülgyönyörködtető madár. Különös fontosságúak, mert a szittyamagyar mitologia ködös homályára nem kis fényt derítenek, eme magyar állatok nevezetei is. *Párducz*: hajdanta duczos volt, de, a magyar mitologia dolga lesz megfejteni miért; idő folytán a rajta lévő *ducz* (dudorodás) elpárolgott. *Kecske*, nevét kecsességéről kapta, melyet azonban, valószínűen azért, mert elég szivtelen volt a lélekvidító szőlőnedv anyját, a borágot pusztítani, büntetésből elvesztett s rúttá változott. Kiválóan nevezetese e tekintetben a *kancza* és a *mén*. Nevükből világosan következtethetni, hogy ezek német cseréltek; azaz a melyik ma nőstény, az hajdanában kan volt: *kan-cza*; a melyik pedig

ma kan, az régente nöstény volt: *mény* (menyecske). Méltó tárgy egy honi Ovidiusnak, hogy a magyar „Metamorphoseon libert“ megírja!

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Dologtételetlen vagyok.

Az anyjárú nagyon kicsike esött: az anyjáról kevés maradt.

Akkoriba fekütte ki a gyerökögyat : kelt fel a gyerekágyból.

Ammig az én kezem alatt lössz (a humija), addig jó lössz ; ammint én kezem alú kimén, fuccs lössz az egész.

Mögüsmerni a vajúgot a téglátú (köz. m.): a rosszat a jótól.

Úgy fokton foktam a mézárszékbe, mégis ellillantott.

(Kecskemét.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

B a b o n á k.

Szent György napján hajnal felé, a lovat fürösztik, hogy meg ne rühesedjék.

Szent György napja éjjelén, a kocsis a lovakat a falu határaihoz vezeti és mindenütt egy marék füvet szakít ; de azonnal tova iramodik, mert különben a boszorkányok széjjel tépnék ; otthon a füvet a lovakkal megéti és akkor azok kövérek lesznek az egész esztendőben és nem lehet őket megrontani.

Szent György nap éjszakáján az, ki egy árva ficzfa alatt levő vízben megfürdik, szép lesz.

A boszorkányok két héttel ujév előtt kezdenek egy zsámolyt készíteni, mindennap egy részt csinálnak belőle ; úgy, hogy ezen ülnek ujév északáján a templomban.

Ha valakinek hályog van a nyelvén, akkor csinál kilencz kis bábut ; mindegyikkel hétszer körül jár a hályogon ; azután elviszi a keresztutra, ott ellöki és akkor az, a ki ott reá lép, a hályog arra száll át.

Szent György estéjén kölest hintenek az ól körül, hogy a tehenet meg ne rontsák.

Ha a tehén meg van rontva, akkor egy keresztet hoznak éjfél-tájban a temetőből és a hídlás alá teszik ; akkor a teje visszajön.

(Nagy-Kálló.)

KATZ SAMU.

Gazdasági levelek.

(Ezen czim alatt egy sorozat levelet fogok közleni, melyeknek véletlenül birtokába jutottam. Semmit se változtatok rajtuk, csak a helyesírást idomítom át itt-ott a Nyelvőrben használatos népnyelvi közlemények helyesírásához. A levelek írója egy somogy megyei béresgazda, a ki K. R. földbirtokosnak B a b o d pusztáján szolgál s midőn ura távol van, ezt hetenkint tudósítja a gazdasági állapotokról. Nyelvi, különösen mondattani tekintetben nagyon sok becses adatot találunk e levelekben.)

1.

Tisztolt uraságom! Nagy hiba van nálunk, mert a falopókkal összeütköztünk, de elszalogattuk őket, mert a Jancsi kocscist nagyofejbe vágták, míg a Modrovicsot szinte mögvágták fejbe. De a kocsin csapáson elmöntünk be azon udvarba, a hová való volt a kocsi és azon embert mindeniket fölismértük, a kik az ölfát lopták, de nem (Jellemző a levélíró helyesírásában, hogy az *e* élesebb kiejtését annyira érzi, hogy a hol jelöli, egészen úgy jelöli mint a hosszú *e* -t. H. J.) vádóják a bíró előtt. Így hát a lengyeltóti bíróságnak átulattam őket. Haném ére kéröm az uraságomat, minél előbb a válosztatot mögírgya, hogy mi' tévé lögyek irányukba.

A gazdaság foltatása, törek hordása mögy, a mind az üdő és az ut engedi. Ezér bocsásson, ha valami hiján van az írásomba, mer kit ijetségembe, kit sijetségembe möghibáztam. — Babod, feburár 8-án 1879.

2.

Tisztolt uraságom! A vetéseket összevizsgátam. Üszí, tavaszí átalányosan mind kitünő szépök, csak a téglaházi táblaji rozs sovány. A ménesvögyi répa nem dicséretes, mer ritkán kelt; de a fölső répa, úgy nézöm, hogy sürűjebben kel. — A látrányijak az irtást tisztára ellátták a tardi határná is. Azon embör, a ki birta, elvetötte. — Az árokmetszők elvégeszték az alsó buza nyugoti szélit, kivágták a határig és a Mártánné erdeje mellett föl végig, de a Kőrmendi határja felü nincs kiigyenésítve.

A gazdasági dolgok így állnak: a trágyahordás mönt idájig. Ezön túl délelött a trágyahordás, délután pedig a rozsféjvágás készül naponkén. A trágyahordás a fölső táblának a keleccső (= keletső) oldalába van. A vége még legalább öt félnap ölég lősz behordani, a meddig szükséges rá a trágya. — A lovakbul három bevát; a Csipke, Bandi, Makár ezök bevátok a vizitácijón. — A kertöt elrakattam plántával rőndösen. Az öreg bérös beteg. Más baj nincs. Kelt Babodon május 16-án 1880.

Mög kéröm a tekintetes urat, lögyön olan szüves, hogy engeggye mög az ólajimat elhozni a helérül, már mögen a szöröncsétlenség rájuk gyütt a disznajimra. Már egy mögdöglött, egy mög mögbetegödött. Ha oda hanná csináni a ház végibe, a hun a favágittóm van, rőndös álásra, hogy takaros lönne szöm előtt!

HALÁSZ IGNÁCZ.

Találos mesék.

Szájas félélt ordics, ordics félélt világosság, világosság félélt tiszta mezzű, a félélt burusános (apró fenyüs) erdő, abba legelnek szölke malacok. Mi az? — Sz á j, o r r, s z e m, h o m l o k, h a j é s t e t ü.

Nekém van ész zsák kölesém, de ha ész szömet küvésznek belülo, mégis mégismérem. Mi az? B r á n a (sűrű fogas borona).

Nékém ollan hordúm van, kinek háromszáznál is több a dongájó, de csak égy az abrinca. Mi az? — Z s u p k é v e.

Ha hozzátésznek küesbb, ha küvésznek belülo, naobb. Mi az? — R ö s (rés) a kertén.

Ut-fut, mindén házho béfut. Mi az? — N a p v i l á g ?

Hasam a hasadon, hosszim a likadon. Mi az? — H o r d ú é s h é b é r. (Lopótök).

Kiét lölkös köszt lölketlen. — Mi az? N y e r e g.

Mikor örvend a nyul? — Mikor vizpartyán fut és a biékák elülo a vízbe ugrálnak, mert asz gondujja, hogy tüllő fiélnek.

Hanyatt vetik, oszt hussel döfdősik. Mi az? — D o g a s z t ú t e k n ű !

Mi mégy tetire a templomba! — A p a t k ú s z e g.

Ki mégy legelsöbe a templomba? — A k ú c s h a n g.

KARDOS ALBERT.

Névnapi köszöntök.

Nevednek napjára	Soha ne virradjál,
Szerencsés órákra	Soha te ne jussál,
Legyen virradásod	Szomorú napokra,
Gyakran elválásod	Siralmas órákra;
A mennyei áldás	Ne fogjon lelmeden,
A sok jó kívánság	Ne hasson szíveden,
Legyen rajtad bővön	Átok, azt kívánom,
Mint harmat a földön	Úgy légyen, nem bánom.

(Ezen köszöntöt annak szokták küldenü, kinek rosszat akarnak kívánnü. A köszöntő elfogadója azt a szokott módon olvassa, előbb a bal, majd a jobb oldalon levő versszakot; de haragosa vagy rosszakarója az egymással szemben levő sorokat érti, és azok gonosz tartalmát kívánja ellenfelének.)

(Zilah).

JUHOS BÉLA.

T á j s z ó k.

1.

perec : téasztából sült, körölatu lálható a p e r e c e l n e v e z é s ; a sütemény; innen átvitt értelem- m a l o m k e r e k p e r e c c e , ben az eszközök, szerszámok a k a s p e r e c c e s t b . körölatu alkatrészein is felta- p e r e p u t t y : a családtagok v. ugyan-

azon nemű tárgyak sokaságát jelenti s mint ilyen gyűjtőnév, pl. ott vót az egész Csató pereputty; a szél kidőjtötte a kertet egész pereputtyostól. Mikor a pereputty családról mondatik, kicsinylést, lenézést jelent a cseléd iránt. Néha egyről is mondják, hogy hitvány pereputty; de akkor azt jelenti, hogy valamely hitvány nemzetségből, családból, vagy helységből való; cigány pereputty: arczátlan ember.

péreszlen: gyermekek az orsó sarkát levágnak s ujokkal a padláson, asztalon vagy más sima felületen elperdítik, mely magára hagyva gyorsan forog közép sarka mint tengelye körül; pereszlen gyermekek, pereszlen csürke; ojan fíros, mind a pereszlen.

perje: 1) kukac, nyű; 2) fű, mely a szántóföldben hosszú gyökereket hajt. Tele van perjével a túró. 2) Felfogta a perje az egész kertet.

pérpénce: a forgó malomkőbe vésett s közepén egy négyszögletű lyukkal ellátott azon vas, melynélfogva a követ a korong forgatja.

pérséj: a kerékfej mindkét végének torkába erősített karika-vas.

pest: a cserepes tüzelő alja és melléke; pest ajja, pes' mejjéke.

pétérke v. pétélke: csap (de nem a hordóé). Fából való építkezésnél az épületfák vége — különösen ajtó és ablakok mellett két vagy négy oldalról berovatik és megvállazva lefaragtatik, hogy valamely vésésbe beleilleszthető legyen: ez a kis bele-

illeszthető rész a pétérkes maga a vésett fa: pétérkesfa; ígét is képeznek belőle: pétérkesem, -ed, -i. stb.

pészlek: apró, kicsiny, silány vékony.

peszgenye: kender nyűvés után a földön maradt apró, letörött v. letaposott kender hulladék (Gyergyó); Csikben: bérzénye.

péringat: vékonygat (fonalat), fonás alkalmával a fonalat túlságos vékonyan fonja és felette megsodorja, megsíríti.

pétérke: kukac, féreg a mogyoróban, túróban, szalonnában v. más ételmi szerben. Egyébiránt csak szelíd kifejezése a kukacnak, melyet különben általánosan nyűnek neveznek Csikben. Megnyűvesedik a túró, a szalonna, az alma stb.

pili: pehely, pilinkézika; ahó; pilivel van töltve a vánkös.

pimpó: 1) penész, 2) pálma. Megpimposódik a kenyér; pimpót szentelnek virágvasárnapján.

pislen: a kis csirke, mig a tollu belepi.

pirészlenyedik: penészedik.

pisztiric gomba: süveg gomba.

pojéka: sült leves; olyan husos leves étel, melybe már előbb megsült húst főznek bele; közönségesen kaláka étel (Gyergyó.)

pokszösz: fonás közben a fonó, a mint nyálozza a fonalat, kender-szál hulladékok jutnak szájába, melyet hogy nyála könnyebben gyűljön, szájában forgat, gomolygat és rág, ez a pokszösz.

pománába: ingyen, hiába; nem adok én neked pénzt csak úgy pománába; pománába jártunk (hiába).

(Csikmege).

T. NAGY IMRE.

2.

Börze : növésében elmaradt kender.
csibék : az aratásnál a gabnának
összegyűjtése után elmaradt
gabnafejek.

csibéznyi : a gyűjtés után elmaradt
gabnafejeket összeszedni.

déványos : a mi nem legjobb, közép-
szerű. Eszt nè védd még, ez u
sse legdéványosabb.

elzsoválog : ha esni is akar, nem
is. Ma alig léssz esűő, csak ugy
ezsuoválog az idűő.

gobánczol : a sárban nehezen jár.
Nè gobáncujj abba a sárbo.

héjazás ; az asztag tetejének lesze-
dése cséplés alkalmával.

hűbörget : kiabál. Nè hűbörgess
mindítig.

kacat : bútor, holmi, Eg gazdag
embér, mer sok kacattya van.

kecmerég : mászkál. Ez a gyerek
mindítig a fűdön kecmerég.

körömszél : karmol.

ladáz : lármáz.

lany : A folyóvíznek sekélyes helye,

hol nagyon csendesen folyik, s
állni látszik.

latyakos : vizes, piszkos. Hun jártá
egísten latyakos a ruhád !

módos : tehetős, gazdag. Aziér jár
ollan kevíllen, mer muódos leginy.

nesznek jön : kábulás, elájulás után
magához tér ; észreveszi tévedé-

·sét. Kisűőn gyűttiel nesznek ;
ugyan rászedtek.

passogat : pislogat. Má igen ámos
vagy, mer nagyokat passogaccz

paszat : piszok, szenny a ruhán.
Nizd ott valami paszat van a

ruhábo !

rempül : háta mögött rosztat beszél
valakiról. Huólag támatt a nyi-

évimén, rempűnek valahun.

retyeg : folyton beszél. De sokat
tunnak beszínyi ezek a fehiér-

népek, ezek mindig retyégnek.
sóhajt : kíván. A pálinkát nem suó-

hajtyuk, ha bor vuóna ak-kiéne.
taráta embér ; oly ember, ki magát

egísten elhanyagolja.

(Csécsény, Győrvidék).

WEISZ GÁBOR.

Gyermekjátékok.

Kapitány uram küldetéek.

K é r ő. Kapitány uram küldetéek,
Kelmed lánya kéreték,
Szebbiket, jobbikat,
Karsú, magosabbikat.

K i a d ó. Az en lányom nem eladó,
Csak házamba beillendő;
Kapufélig sem engedem
Csíkos szoknya nélkül,
A kis ujját sem mutatom
Aranygyűrű nélkül.

Kérő. Már én ismét elmegyek,
Többé vissza sem jövök,
Míg apátoknak, anyátoknak
Gyöngyből gyöngykoszorút nem kötök.
Állj közénkbe Gyurka!

(A gyermekek összefogózva körben állanak; egy gyermek a kör belsejében áll, ez a kiadó, egy másik a körön kívül, a kiadóval szemben, az a kérő vagy küldött.)

A kérő elmondja küldetése célját, mire a kiadó megadja a feleletet; erre a kérő megindul a kör körül s el kezdi mondani: már én innét stb.; mire az utolsó szót kimondotta, a körben levő gyermekek közül egyet magával visz.

A kérő és kiadó között a mondóka újra kezdődik, mialatt a kérő a magához vett gyermekkel folyvást a kör körül jár; midőn az utolsó szót kimondotta, újra egy gyermeket vesz magához. — Így folyik a játék mindaddig, míg a kérő minden gyermeket magához szedett, s a kiadó egyedül marad. — Most a kiadó meg akarna szökní, de a gyermekek útját állják s közbe veszik; erre a gyermekek örömkialtások és vidám kac zaj között a kiadó feje felett tapsolnak, mire a játék véget ér.)

(Zilah.)

JUHOS BÉLA.

Mesterszók.

1857-ben Magyar Néplap című lap jelent meg Pesten, melynek 20-ik számában Bugát Pál felhívást intézett a mesteremberekhez, a melyben a kézi mesterségek körében előforduló műszavak összegyűjtésére szólítá fel őket. Felhívásának volt némi sikere. A 39-ik számban Tóth Antal a szűrszabóságot, a 76. és 77. számban Sár váry a takácsságot írja le jellemzetes mesterszóikkal. Kár, hogy egyik sem jelölte meg közleményében a vidéket, a melyen belől a gyűjtést eszközölte.

A Nyelvőr elejétől fogva azt tartván egyik fő hivatásának, hogy nyelvünk szókincsét a mennyire lehet teljességében jutassa olvasói elé, eddig is nem szorítkozott csupán a nép ajkáról került szavak, mondások, stb. közlésére, hanem kiterjesztette figyelmét régi könyvek, régi oklevelek sárgult lapjain előforduló sajtáságosabb és kevésbé vagy egyáltalán nem ismert szavakra s kifejezésekre is. A főnebb jelzett gyűjtések felett még csak egy negyedszáz folyt le és az azokban foglalt szavak bizonyára még ma is élnek, mindamelllett legtöbbjét egy szótárunkban sem találtam följegyezve. Azt hiszem tehát, hogy a Nyelvőr hivatásának betöltéséhez járulok némileg, midőn ama gyűjtéseket hasábjain közlöm.

I. A szűrszabóság mesterszói.

(Magyar Néplap 1857. 39. szám) Tóth Antal közlése.

Én mint testestől lelkestől mesterségének élő, becsületes szűrszabómesternek fia, ki diák koromban a szűrszabó műhelyen, boldogult atyámnak foglalkozása mellett irám össze tanulmányimat, megkísértem, ha sikert arathatnék, e mesterség mibenségeit s foglalkozási körét részletesen leírni. A szűrt csapó készíti, magyar birka gyapjuból, mely faj csak az alföldön s Erdélyben tenyésztetik és vég számra adja el. A végszűr összegömbölygettetik s e gömbölyөг rétegeit türetnek hívják, melyeket megszámlálván, a szűrszabó megítéli egész vég hosszát. A végszűr hosszását singgel méri, mely sajátos mérték s a közönséges használatban levő rőfnél hat hüvelykel rövidebb és három sing tesz egy ölet; így tehát egy singben van két láb, vagy 24. hüvelyk. A szűranyag tömötségét, jóságát a nyüstök től, melyek között a fonál fel s alá vezettedik, itélik meg s nevezik négy, hat, nyolcz nyüstös szűrnek. Az egész darab szűr kezdő végébe a csapó keresztben két veres fonalt sző, melyek közt becses neve diszelg és neveztedik bélyeges vagy első végnek a vonalak pedig himzésnek. A két végszéleken mintegy szegély gyanánt, hogy a szövés ki ne rojtozzék, ujnyi vastag durvább szövés tétetik, mely sallang nevezetet visel s a szűrszabó által, a megvarrott kész szűrön összekötő gyanánt felhasználatik. E sallangnál fogva, beleakasztván a kajmós nyelű gereblye fogait a kajmóra pedig rácsatolván a vonó kötelet, a szűrvonó karók közé a megátatott szűr kihuzatik, hogy az anyag egyenlőséget nyerjen s könnyebb feldolgozatú legyen és megszárttatik. Az ekkép elkészített végszűrűből egyes darabokat szab a szűrszabó; hogy pedig az egyes darabok s azok alkatrészei érthetőbbek legyenek, lássuk előbb a megvarráshoz megkívántató készleteket. A szabásnál elhullott darabkákat, melyek metéléssnek neveztednek, a takarékos mester összeszedi, a nagyobbakat toldásnak használja, a kisebbeket pedig összeszedi, azaz összevagdalva hosszukás alakban, hosszában összevarrja és szűrprémét alakít belőle; de varrogat össze rongyos posztódarabkákat is hason módra és ezt posztóprémnek nevezi. Hasonlóan varrogat össze szélesebb posztódarabkákat is, melyeket szegésre használ. Így végtelen hosszúra összeábdálván üres idejében a prém vagy szegésnek valót, néha 100 singnyire is fölgömbölyítja nagy gombolyagokba, kalapbőr vagy szűrdarabból kalapot csinál tetejére, hogy a por be ne lepje, s további használat végett elteszi. Szintén nyári üres idejű munka a sodrás (valószínűleg sajtóhiba sodrás helyett Fr. J.) csinálás, mely közönségesen két különböző színű posztó nyiredéket összezsdörvén készitedtik. És pedig: a két különböző színű posztódarabkákat hosszában, turós mácsik alakjában fölmetélvén, összevarrja és színvegyületesen vercesenyel, mely szintén sajátos sajtóságos kézi eszköz, összezsdörvi, és további használatra elteszi a gondos mester. Ezen eszköz közepén nyele által forgattatik. Ily előkészületek mellett készül a hosszú-

szűr, mely bokáig ér s ha a hátán lefelegő négyszegletes gallér körökörül posztóval van beszegve, szegett szűr lesz; a szegés alá közönségesen piros, vagy kék posztót szokás fogni s ez sujtásnak neveztetik; ha pedig szűr vagy posztó prémmel egyszerűen van körülfogalva a lefelegő gallér, kész a prémzett, paraszt vagy kancza szűr. Ha vállain kétfelől gömbölyeges veres posztós czifrázattal van ellátva, patkós szűr, mely ha egészen be van borítva egész patkós, ha pedig félig, hogy közte a szűr láthatú, félpatkósnak hivatik. A juhászok különösen veres posztó czifrázattal ellátott szűrűt szoktak viselni, mely alól fölül részint kivágott részint kivarrott virágokkal ékesítetik és ez cifra vagy juhász szűr; némelynek ujjá beszokott fenekeltetni, hogy a pásztoember kenyerét, szalonnáját, aczélját, kováját belerakhassa és ez fenekes újjú szűr; ha az ujjá alatt a pájhája körül matolla alaku veres posztó czifrázat van, matollás vagy a kasztófás szűrnek hivatik. Ha a négyszögű gallér helyett csuklyája van, csuklyás szűr. Ha köpenyféle hosszú kerekcs gallérja van, kerékgallérú vagy köpenyegszűr nevet visel. A cifra gallérosokon a szegély melletti széles szalag alakú posztózat, csipkének neveztetik. A hosszú-szűrök ujjá alatti darab pájhának s ezzel kapcsolatban levő s a szűr bőségét meghatározó darab, mely egész az aljáig benyulik, a szaly. (Innen mondják: a szűr be a szalyozni, azaz a bőségéhez megkívántató darabokkal ujjával együtt beállítani, összevarrni.) A hosszú-szűrök alját fekete czérnával szokás kimesterkélni, mely kivarrás különböző alakjára nézve rostély, vagy vízfolyás lesz. A dolmány szűr, vagy szürkankó, rövid térdig érő szűröltöny, melynek csak kis fölálló szegett vagy prémzett gallérja van, melytől nevezetét is, szegett vagy prémzett dolmány szűr nyeri: van kézelője is e szűrnek, mely kézelő ha kivágott czifrázattal, melybe sodrás van foglalva, láttatik el s e czifrázat ha gömbölyeges kukurikunak, ha pedig egyenes ludlábnak vagy vének neveztetik. Ezen öltöny dereka táján ránczot szokás tűzni, mint közönségesen az atilla dolmányoknál, azon különbséggel, hogy a posztó dolmányoknál a ráncz hátul, a szürdolmányoknál pedig oldalán van tűzve. Ha a dolmány szűr térdhajlason alól ér, béres vagy hajós szűrnek neveztetik, ennek ráncza azonban kiállóbb, mint a rövid paraszt dolmány szűr. A szürszabó mesterségéhez tartozik a guba-varrás is, mely szürke szüranyagból, vagy zöld s egyéb színre festettekéből készül; mielőtt azonban az anyag megfestetnék s fölvarratnék, végig huzogatja kárttal, mely a felső szálakat megszaggatja s az anyagban nyaságot, hosszabb szört nyert; a gubát ratalnal szokás bélleni, mely hasonlít a vattmollhoz, de a banna darabosabb és erősebb szövetű. A gubának lehajlott vagy fekvő-gallérja közönségesen bársonnyal szokott bevonatni; czifrázatul használtatik reá szélesebb zsinór, pertl; e mellett vékonyabb zsinórral, sujtással kihányatik; a nyakára varratik hosszú zsinór, mely hátul lelóggatik és ez vitézkötés, vagy nyakkötő, vagy bakalló, nyakbavető

nevet visel; az ujjá összevarrásához rózsát illeszt, melyet ugyan a gombkötő csinál, valamint a többi czifrázatot is; de rózsát a fehér szűrőkre is használ a szűrszabó, melyet maga többféle színű posztó darabokat bemetélvén és összegyöngyörgetvén, készít és hasonlít a azon bemetélt papiroszhoz, melyeket gyertyatartókra is használunk a gyertya megerősítése végett. Általában a szűr viselet nedves időben, kivált a pásztorembernek, igen jó szolgálatot tesz; mert a posztóruha esőben hamar átázik, a sok sárban elernyed, a szűr pedig daczol minden elemekkel; kár, hogy a divat miatt lassankint e viselet szinte kimulik, jelenleg is a falusi ember éjjelenként csak hálásra használja.

FRECSKAY JÁNOS.

Néprománczok.

Csányi bíró lyánya.

(Változata: Arany-Gyulay „Magy. népkölt. gyűjt.“ I 208. 209.)

„Jó estét, jó estét,
Csányi bíró asszony;
Mi' csiná' a rózsám,
A kedves galambom?“

„Hadd el cigány!
Hagy' mennyek pihenni;
Gordovány csizmából'
A vért kiönteni.“

„Mit tunna csináni
Egy szép lány magába':
Aluszik, nyugoszik,
Gombos nyoszolyába'.“

Átkozott az apa,
Hétszerte az annya,
Ki este a lányát
A bálba bocsátta!

„Ménnyén hát, kőcscsé fél,
Kűggyé el a bálba:
Ződ selyém ruháját
Végyé fél magára.

Este elbocsátta,
Réggelig nem látta;
Reggel nyócz órákkor
Má' halva talállya.

Gordovány csizmáját
Húzza a lábára,
Tíz arany gyűrőjit
Rakja az újjára.“ —

„Nyiss' ki asszony!
Nyiss ki, levelés kapudat,
Hagy' vigyük be rajta
A té szép lányodat.“

„Ki az a két legény,
Ki engem hivatott?“
„Gyere ide, igyá'!
Maj' mé' mondom mingyá'.

Harangoznak dére,
De nem az ebédre,
Csányi bíró lányát
Mos' tészik a fődbe.

Húzzad té, té cigány!
Világos virattig,
Míg a csányi bíró
Lyánya el nem alszik!“ —

Csányi bíró lyánya
El vagyon temetve,
De az ő szép neve
Nincsen elfelejtve.

(Karancsallya).

MOCSÁRY ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Sugárút
116. sz.

XII. kötet.

1883. JUNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓEGYEZTETÉSEK.

Zaj.

Jól ismert szó s mindenkitől eléggé érthető; szép számú tagokból álló családja van, s ezeknek nyilatkozataiból tisztán kivehető a jelentés, a melynek kifejezésére tisztét teljesíti a nyelvben. „Mintha valami zajt hallottam volna a szomszéd szobában — Zaj és lárma keletkezett — A nép zajongni kezdett.“ Több példa nem is szükséges, már e három, a melyet mindenki akárhányszor maga is használt s másoktól is elég sokszor hallhatott, világosan kiolvastatja magából a *zaj*-nak következő jelentéseit: zörej, lárma, felzúdulás, háborgás. Van azonban egy más *zaj* is, melyet leginkább igei alakjában használ a mai beszéd: „Erősen zajlik a Duna — Jégzajláskor veszedelmes a vizenjárás.“ Azzal a kérdéssel akarunk foglalkozni, vajjon egy és ugyanazon szó-e a két *zaj*, vagy hogy egyik a másiktól külön választandó-e.

A Magyar-ugor Szótár a kettőt egybenemtartozónak mondja s az elsőt a *szó*-val (*szava*-) rokonítja (322. l.), a másodikat pedig a lapp *čuoke*: superficies terrae glacie obducta szóval azonosítja (266. l.). Ehhez fel kell jegyeznünk azt a tudnivalót, hogy a régiebb irodalomban gyakran találkozunk a *zaj*-nak *szaj* alakjával is. Mielőtt tovább megyünk, szükséges, hogy arról a harmadik *zaj*-ról (*szaj*) is megemlékezzünk, melyet a mai nemzedék már alig ismer, de az ősóknél még elég járatos szó volt. A régi írók ezeket beszélik: „nem azonkeppen vagyon mykeppen ty aloytтыatok, hogy ezek zayo sa k volnanak, mywel hogy napnak harmad horaya legyen: Non enim, ut vos praesumitis, isti ebrii sunt, quum sit hora diei tertia (Jord. cod. 710). Daudid irta:

meg z a y o s u l n a k ű hazanak bewsegetül (Sánd. cod. 11). Az ýztelen vÿz borraa valtozeek, es meg z a y o s w l w a n meg ýsmereek Cristust ew choda teeteleeben (Érd. cod. 75). Mÿkoron meg z a ý o s w l a n a k : cum inebriati fuerint (u. o. 124). zomehoztak hozyad ywnek the nalad meg z a y o s w l n a k (Thewr. cod. 291). Crystwsnak zent weere z a y o s y c z meg engemet (u. o. 303). Jÿy ah poharra ah kiuel ah hiueknek az ű lelki indulatiok meg z a i o s o d i k : inebriatur (Ozor. Kriszt. 188). A' bor ittaltól meg z a i o s ű l t a' feie (Helt. Mes. 318). előszer is jó bort adnac az vtan hogy meg z a i o s o d n a c (a mulatók) alab valot (Born. Préd. 94.). Végre itt az Pinczén csak meg z a j d u l á n a k (KecskTört. II. 500).“

A *zaj* szónak tehát, a mint tisztán látható, három fő, egymástól elég élesen megkülömböztethető jelentése vagyon: a) r é s z e g s é g, b) l á r m a, z ö r e j (Büdenz szerint: szó), c) j é g k é r e g.

A *zaj*-nak e külön osztályozását kezdetben magam is elfogadtam s egészen belenyugodtam volna, ha két új lelet egy már eddig is meglevő nehézséggel párosulva e belenyugvásomat erősen meg nem háborították volna. A már eleve ismert nehézséget egy részről az alkotja, hogy a *zaj* = sz ó (vox) alig foghat barátságosan kezet a *zaj*-nak „f r a g o r, strepitus“ (MÁ.) jelentésével, más részről az, hogy MÁ. a *zaj*-nak első „f r a g o r“ jelentéséhez másodikúl a következő csatolja: „item: glacies cum fragore labens in undis.“ Ezt a nehézséget tudós szerzőnknek éles szeme is észrevette s imez ellenvetéssel háritja el útjából: „Moln. Alb. nyilván a *zaj* „fragor, strepitus“-hoz akarja a *zaj* (szaj) „glacies“-t kötni, hogy annak értelmezésébe a „cum fragore“-t is fölvette (266. l.).“ De lássuk most az említettem két új adatot. Az egyik így hangzik: „Halván a vitézek, mint amaz gyors szelek, a Tömöri szavain, igen busulának, s meg is z a i d u l á n a k káros igyekezetin.“ (Liszi, Mars 88. l.) A másik Kresznericsnél olvasható: „Meg z a j l i k a bor a meleg nyári napokban. Hallottam Ságbon 1828. aug. 11.“ E két adatbeli *zaj* jelentésének kibetűzéséhez épen nem kell nagyító üveg; az elsőből könnyen kiolvashatni a „felháborodnak“, a másodikból a „felforr“ (felfordul) jelentést. Sem az első, de különösen a második sehogy sem illeszthető egyi-

kébe se a föntebbi három jelentés keretébe, mert a bor tudvalevően nem szól (lármáz), nem jegesül (nyáron) s nem lesz részeg. Külön egy negyedik s ötödik osztályba való e két *zaj*? Megférnek-e egymással? Vagy talán beleilleszthetők a föntebbi osztályok valamelyikébe, vagy épen mindegyikébe? Nézzük.

A *forr* magában egyesíti a hő (forró vas), a buzgás (forra viz), a hullámzás, háborgás (csak úgy forra tenger nép, az egybegyült sokaság forrongni kezdett) jelentését. E jelentések kettejét megtaláljuk az utóbb idézett két példában: megzajlik a bor = felforr; megzaidulának káros igyekezetin = felháborodának. A forr-nak hő jelentését is megtalálni a *zaj* alapszóban; az én véleményem szerint ugyanis zajos: ebrius (tulajdonkép bortól zajos) annyi mint: (bortól) fölütözösült, (bortól) nekihevült (v. ö. a ném. vom weine erhitzt kifejezést). Igazolja ezt a föltevést a Keresszezinél (Praed. 838.) előforduló ama hely, melyben melegedik és zajdul mint szinonimák vannak egymás mellé állítva: „nem a bortul való megmelegedések és zajdulásokbul tselekedték ezt.“ Hátra van a *zaj* „zörej“ jelentésének az előbbiekkal való összeegyeztetése. Ez semmi nehézséggel se jár. Hang és mozgás ugyanis okozat és ok viszonyában állnak egymással. Innen a nyelve két fogalmat nagy gyakran egy szóban egyesíti: *pattan* (lórapattan, — a pisztoly nagyot pattan), *pendül* (tánczra pendülnék — megpendül a húr), *zendül* (commovetur, sonat. PP.), *roppan* (a két fél egymásra roppant — megroppant a derekam) sat. A megzajlott bor, a (jéggel v. jégtől) *zajló* (cum fragore labens) Duna, a *zajongó* (háborgó) tenger, a *zajló* (lármázó) sokaság, mindenki láthatja, egymással szépen megférő, s azért nem mondok vele valószínűtlent, hogy testvérfogalmak. Kissé messzebb állónak s azért első tekintetre valamennyire merésznek tünik fel a *zaj*-nak „ebrius“ a többi, de különösen a „zörej“ jelentésű *zaj*-jal való egybevetése. Mind ez utóbbi, mind a többi *zaj*-nak egybetartozása ellen tehető kifogást és támasztható nehézséget szépen elsimit egy idegen nyelvbéli analog példa. Ez a *rausch* szó. Szó szerint idézem Sanderst: „*Rausch*: 1. Rasch auflodern des feuer (nach Adelung: einen rausch, ein räuschchen im ofen machen); 2. heftiger andrang („im ersten rausche“:

in der ersten hitze, im ungestüm der ersten erregung); 3. gewöhnlich aber von der trunkenheit; 4. *geräusch*: schallgewirr.“

Hasonló jelentésrokonságot tüntet föl a lat. *aestu*-tő: 1) *aestus*: tűz, láng. Exsuperant flammae, furit aestus (csapkod a láng) ad auras Verg: Aen. II. 759. conficit animam vis vulneris, ulceris aestus (égő daganat) Cic.: Tusc. II. 7. 19. — 2) *aestuare*: forr. Veluti cum flamma sonore virgea suggeritur costis undantis aëni exsultantque aestu latices (forrni kezd a víz) Verg.: Aen. VII. 462. — 3) *exaestuo*: nekimelegszik, fölhevül. Statim latere convulso et ut exaestuarat (fölhevült vala), afflatus aura in graviorem recidit morbum Suet: Tib. 72. — 4) *aestus*: hullámzás. Quid de fretis aut de marinis aestibus (a tenger hullámzó mozgásáról) dicam? Cic.: Divin. II. 14. — 5) *aestus*: zúgás, zajongás, háborgás. Undique omnes venti erumpunt, saevi existunt turbines, fervit aestu pelagus (zúgva tombol a tenger) Cic.: De orat. III. 39.

Ez egybevetésből látható, hogy a magy. *zaj* egynek, a tűznek kivételével egyesíti magában mindazon jelentéseket, a melyekkel a ném. *rausch* s a lat. *aestus* bír; világos tehát, hogy valamint a ném. *rausch* és lat. *aestus* szóban a „forr, hevül, részeg (bortól hevült, v. ö. lat. vino caleferi), háborg, zúg“ jelentések egyesítve vannak, akképen egyesítve lehetnek s minden valószínűség szerint egyesülve is vannak a magy. *zaj*-ban is; s így teljes valószínű az is, hogy lát-szatra különböző s jelentésre egymástól kissé távol álló *zaj* nem külön, hanem egy és ugyanazon szó.

SZARVAS GÁBOR.

A BECZÉZŐ (KICSINYÍTETT) KERESZTNEVEK.

Gyökerestül kiirtotta Magyarországon a pogányságot a keresztény vallás hatalma. Nagyobb, fényesebb győzelmet nem aratott, és az ős vallásnak, az ősi civilizációnak minden nyomát úgy mint itt nem söpörte el sehohsem. Máshol a trónjafosztott pogány istenségek legalább névleg megmaradtak, és így éltek tovább elpártolt hiveik emlékezetében. Vagy bosszút esküdtek nekik, és a kik előbb áldással árasztották el az ájtatosan esedezőket, most mint rossz szellemek kísértették

őket, vagy a könyörtelen ördög képében üldözték, riasztották. Az ős szokások és szertartások divatjukat multák ugyan, de nem vesztették el teljesen hitelüket, és a babonáság ezerféle változataiban megtartották csudálatos erejüket. Még soká zengett az ősi dal az istenekről és hősookról, szerelmükről és borzasztó csatáikról: Odinről, Balderről, a hős Sigurdról, a kegyetlen Brynhildről, a világhódító Atliról, meg az isteni Väinämöinenről. Szóval, nincs olyan nép Európában, a mely ne őrzött volna meg valamicske kis emléket pogány vallásából. Csak a magyar az, a melynek nem maradt meg semmije, tán a legkisebbke foszladéka se.

Az idegen civilizáció, melyet a kereszténység magával hozott, befurakodott mindenhová. Egészen megváltoztatta a koborló nomád nép élete módját. Megtelepítette, új fegyvereket adott a kezébe, ismeretlen eszközöket a föld művelésére, sőt még ősi ruházatából is kivetköztette; legalább az idevágó szavak tudvalevőleg majd mind idegenek. És befurakodott az idegen civilizáció a családi élet legbensőbb zugába is, a mint kitűnik az abból a körülményből, hogy a használatos keresztnevek között nem található egyetlenegy eredeti magyar se. (Arpád, Zoltán stb. csak újabban váltak divatossá, és a nép nem használja őket. Ezek között is német eredetű a *Géza*, a mely 10-dik századbéli oklevelek tanúsága szerint a Madelgericus, Wartgis, Gisevertus nevek rövidítése v. ö. Stark: Kosenamen der Germanen 13, 14, 16. l.). Pedig egyébként a kereszténység is elfogadta a pogány neveket, úgy hogy a zsidók mellett látható a nagy csoportban latin, germán és szláv név egyaránt, csak a magyar nincs benn a tarka kaleidoskopban.

De hát hagyján, hogy keresztneveinket tóttól és némettől kaptuk; legalább átalakítottuk a magunk szája ize szerint. De ez a vizsgálatunk se maradhat meg, ha ugyan rászorulnánk. Mert ép e sorok feladata leszen kimutatni, hogy még a beczéző hizelkedő nevek is mindenestül kölcsönvételek.

A népnyelvben járatos beczéző nevek nagyjából a következők (v. ö. Könnye: Nyr. VII. 238.): Andi (IX. 132.), Andri Andris, Andriská, Bandi; — Anis, Anikó, Aniska, Annók,

Annus, Ancza, Nani, Nanicza, Nacza, Panni, Panka; — Tóni; — Bélus; — Berczi (Bertalan és Albert); — (Borbála): Bori, Boriska, Borka, (Bábi?); — Dani, Danika, Danicza; — Erzsi, Erzsik, Erzsike, Erzsók, Erzsu, Lizi, Lizinka, Liszka, Pörzsi, Pöre, Pörke, Pözzsi, Pöszke, Böske, Czöre (VI. 319.); — Eszti, Esti, Esztiike; — Évi, Évicske, Évus, Vicza; — Feri, Ferus, Ferkó, Ferke, Ferczi, Fercsi; — Gábris, Gábi; — Gáspi, Gazsi; — Gyuri, Gyuricza, Gyurka; — Náczi, Bigna; — Ila, Ilka, Iluska, Ilók, Ilca, Linka, Licza, Lenka, Lenke, Lencsi, Csela, Pila; — Imri, Imriske, Imrus, Imbrike; — Ista (Kreszn.), Istók, Estók, Pisti, Pista, Pistika; — Kobi, Kobika (Jakab); — Jani, Janó Janók, Jancsi; — Józsi, Józsika, Jóska, Józsa, Jóka; — Juczi, Juczika, Jutka; — Juli, Julis, Juliska, Julcsa, Lula, Lulis, Lulácska; — Kari, Karcsi; — Kali, Kálmus; — Kata, Kati, Katicza, Katika, Kató, Katócska, Katinka; — Klári; — Kriska (Krisztina), Tini, Tinka; — Laji, Lajika, Lajkó, Lajcsi; — Laczi, Laczó, Laczkó, Laczu; — Lazi (Lázár); — Nörke (Lőrincz); — Lidi, Lidis, Lidiske, Lidus; — Marczy; — Matyi, Matyó, Matyóka; — Mări, Mari, Mariska, Marcsa, Riczi; — Misa, Misi, Miska, Miskócz, Miskucz, Mihók; — Mikli, Miklicske; Mózsi, Mózi, Móka, Móska, Móska, Mózsika; — Pali, Palika, Paliska, Palicza, Palkó, Palcsi; — Peti, Petike, Peticske; — Rebi, Rebus, Rebuska; — Rozi, Rózsi, Ruzsi, (Furus?); — Rudi; — Samu, Sámi, Muki; — Sándri, Sándi, Sányi; — Sári; — Tera, Teri, Terka, Tercsi, Tecza, Treszka, Trézsi, Trézsiike; — Zsiga, Zsigis, Zsigucza; — Zsófi, Zsófiika; — Zsuzsa, Zsuzsi, Zsuska.

E sorozatba csak a rövidült becéző nevek vétettek fel; az olyanok, melyek külföldben megmaradtak teljeseznek, és csak a kicsinyítő képző felvétele által tűnnek ki, minők pl. *Gáspár-ka*, *Lázár-ka*, kimaradtak természetesen, minthogy alakulásuk egészen világos.

A felsorolt neveknek tehát közös tulajdonságuk, hogy rövidültek. Még pedig a legnagyobb részük úgy, hogy a teljes névnek leginkább elő- vagy utórésze maradt meg csak. És ezek meg feloszthatók:

1. Olyanokra, a melyek a teljes névnek elő- vagy utórészt változatlanul megtartották: *Kata*: K a t a l i n, *Samu*: S á m u e l, *Sándor*: A l e x a n d e r.

2. A melyeken képző mutatkozik, még pedig: -i, mint:

Feri: Ferencz, *Náci*: Ignác; vagy -s, mint: *Ferus*, *Évus*; vagy -ka, -kó, -cza, -csa: *Danika*: Dániel, *Jankó*: János, *Ilca*: Ilona, *Marsa*: Mária, *Lencsi*; vagy mind-ezen képzők változatos összetételei, mint: *Andri-s*, *Ani-ska*, *Évi-cs-ke*, *Pisti-ka*.

3. Vannak azután olyanok, a melyek összevonást szenvedtek, az az a teljes név elő- és utórészből is megtartottak valamit. Képzők ezekhez is járulnak. Ilyenek pl. *Kálmus*, *Katinka*: Katalin.

4. Jól kiemelendő, hogy maga némely teljes név is már beczéző alakban került hozzánk, mint: *Sándor*, *Károly*: *Karlmann*, *Lajos*: *Ludewig*, (v. ö. *Liu-z-i*, *Liu-z-i-ko*, *Liu-z-i-li*, *Lotzo*, *Lutze*, *Stark*: 92, 95, 94, 77. l.), *Vincze* (*Stark* 89.), maga az *Anna* is, a mely valószínűleg a *Johanna* rövidülése, v. ö. *Hani*, tót *Hanka*. Érdekes nagyon a *Ferencz*. Hogy ez nem egyéb, mint a német *Franz*, az bizonyos. Ezt meg *Schmeller* úgy magyarázza, hogy a *franciscus* appellativumból vált tulajdonnévvé. Amde magyar alakjából azt kell következtetnünk, hogy eredetileg a németben is *Frenz*-nek hangzott. Erre nézvést *Stark*-nál találkozik is némi útbaigazítás. Az összevonás által képzett beczéző nevek között ott találjuk a 115. lapon ezt a szót *Fern*, mint a *Ferdinand* rövidült alakját, a mely úgy képződött mint pl. *Curt*: *Cuonrad*-ból. Amde ugyanott meg van említve, hogy a *Ferdinand* eredeti alakja meg *Fredenand*, ugyanolyan összetétel lévén, mint *Fredibert*, *Fredericus*. Ebből a *Fredenand*-ból tehát összevonás útján *Fren* származhatott, és ehez hozzájárulván a kicsinyítő -s képző (v. ö. *Goet-z*: *Gotfrid*, *Renz*: *Reinhard*), lett belőle *Frenz*. Ebből meg úgy lett a mai *Franz*, mint *Reinke*, *Remke*-ből *Ranke*, a melyek szintén a *Reinhard*, *Reinhold* továbbképzett rövidülései. *Schmeller*; *Stark* 71. l.

Érdeemes volna tovább is folytatnunk ezt a fajta kutatást, az az keresnünk, honnan és mi módon kerültek hozzánk a teljes nevek, ha kitűzött célunk ezt a kitérést megengedné. De sietve vissza kell térnünk a beczéző nevekhez.

Állítsuk csak a fentebbi sorozat mellé a németben fel található hasonló beczéző neveket. (A lapszámok *Stark* id. könyvére vonatkoznak, egyéb példák *Schmeller* szótárából valók). Ilyenek: *Nánni*, *Nándl*, *Tuoni* 53. l., *Toni* 9.,

Bodi 53., Bersi 54., Lisi, Lis'1, Názi (Názo 81.), Katti, Katri, Katra, Kad'1, Rudi, Ródi 53., Sigi, Sigi-zo 57. (Sig-mond és Sigifridus).

A Starkból vett példák mindannyian körülbelül a 10-dik századból valók, de a ki ismeri az ilyen ma is általánosan használatos neveket, minők: Idi, Betti, Gisi, Wiki, Fritzi, Willi stb. az tudja, hogy a becéző nevek ilyen képzése módja (-i képzővel) a német nyelvben ma is rendes, és Stark kimutatja, hogy általános volt az egész germánságban. V. ö. angol Winny: Winfred, Willy: William.

A tótban találjuk meg azonban a legtöbb magyar becéző névnek képmását. (Az alább idézett adatokat Cherven Flóris, Rybar István budapesti és Rombauer Emil selmeczbányai tanár urak szivességének köszönhetem). Ezek:

Anka, Anička, Anulka, Anulienka; — Andriš, Andriško, Ondrejko; — Málika (Amália); — Betka, Betuška, Liza, Lizika, Halže (Erzsébet); — Boriška, Borča (Borbála); — Bercik (Adalbert); — Cilka (Cecília); — Dorka (Dorothea); — Danko; — Fero, Ferko, Ferik, Feričko, Francko, Francik; — Fricko (Friedrich); — Gyurko, Gyurik, Gyuričko; — Nácik (Ignác); — Števo, Števik, Števko, Števičko, Štejko; — Janko, Janik, Janičko, Janičok; — Hanna, Hanka, Hanička (Johanna); Joško; — Kubik, Kubičok, Kubo (Jakab); — Juliška, Julka, Julča; — Karlik, Karčo; — Katka, Katuška; — Linka (Karolin); — Lacik, Lacuško, Lacko, Laco (László); — Ludo, Ludko, Lajko, Lajoško, Lajčik (Ludwig); — Lujzka; — Marka, Mariška, Marina; — Lenka (Magdalena); — Matejko, Maco, Macik, Macko; — Martinko, Marci, Marcik; — Mišik, Miško, Mišo; — Petrik, Petričko, Petriček; — Palik, Palíčok, Palko; — Rózika, Rózka; — Rudik, Rudičko, Rudko; — Samik, Samičok, Samko (Samu); — Tina, Tinka, Tinuška; — Terka, Terinka, Teruška; — Zuzka, Zuzika, Zuzička, Zunka (Zsuzsánna).

Összehasonlítva ezeket a magyar becéző nevekkal, azt tapasztalhatjuk, hogy szakasztott képmásaik. Ugyanazon mód szerint rövidülnek, ugyanazok a képzők találhatóak vagy egyenként, vagy csoportosulva rajtuk. Csak az egy -i képző hiányzik egymagán, hanem könnyű átlátni, hogy esetleg a

magyar nyelvérzék egyszerűen kifejtette a csoportosultakból, így osztván fel őket: Gyurko, Gyurik, Gyuri-čko, miután előbb szája izéhez alakította ilyformán: Gyurka, Gyurika stb. Erre pedig rávezethették a németből kölcsönzött nevek, minő Tóni, meg az a körülmény, hogy a *-ka*, *-cska* mint kicsinyítő képzők appellativumokon is szél-tében használatosak.

A feltűnő hasonlatosság a német, tót és magyar beczéző nevek képzése közt megvan tehát kétségtelenül. Kölcsönvétel okozza-e vagy esetlegesség?

Mínthogy mi kaptuk az idegenektől a teljes keresztneveinket is, az föl se tétélezhető, hogy viszont meg ők kölcsönözték volna tőlünk beczéző neveiket; de az utóbbira, t. i. hogy esetleges a találkozás, jogosan gondolhatnánk. Mert ama képzők, a melyek a beczéző neveket alkotják, részint közhasználatuak appellativumokon is, minő: *-ka*, *-cska*; mások, noha nem annyira járatosak, de mindazonáltal, valamint emezek, kétségtelenül ugor eredetűek, minő: *-s*, *-csa* (*zölde-s*, *tó-csa*); végre az *-i* kicsinyítő képzőnek is meg van még tán némi nyoma v. ö. Simonyi, Nyr. V. 481. l., míglen a *-cza* képzőt szívesen átengedhetnök tótjainknak. Ha tehát csak a képzők döntenének a kitűzött kérdés megfejtésében, néhány egyes kivétellel, a melyeket mindenesetre kölcsönvételnek kell elismernünk, okvetetlenül arra a következtetésre jutnánk, hogy beczéző neveink képzése tisztán magyar, bármennyire hasonlít is az idegenhez.

Ámde nem ezen sarkallik a kérdés, hanem a teljes nevek rövidülésén, és ennek vizsgálása mindjárt nagyot fordít ügyünkön. Mert hasonló rövidüléseket és összevonásokat tapasztalunk ugyan a magyarban is, de rendesen csak névutókon, ragokon és kötőszókon, vagy általában olyan szókön, a melyek, valamint ezek, pro- vagy enklizisben állanak. Tehát vagy összetételeken, vagy olyan szókön, a melyek kiválóan egy megelőző vagy következő szóhoz támaszkodnak, úgy hogy azzal egy accentus alá kerülnek, pl. *tán* (talán, talám, találom); *isten-uccse'* (úgy segéljen); *'csértessék a Jézus Krisztus*. Ebben a jelenségben könnyen kimutatható bizonyos törvényszerűség a pro- és enklizis alapján, de mit szóljunk a beczéző nevekhez, a melyek a teljes névnek hol elő- hol meg utórészből állanak? Hiszen egy-

formán használatnak mindannyian, mindig hangsúlyosak, tehát klizisben nem állanak, és mégis mily szeszélyesen változatosak. Azután meg azt tapasztaljuk rajtuk, hogy gyakran megrövidül többeli hangzójuk, mint *Fancsi, Pali, Peti* stb. bizonyítják, és ezt a jelenséget lehetetlen megmagyaráznunk. Lehetetlen máskép, hacsak föl nem tesszük, hogy mindenestül kölcsönvételek.

És erre nézvést most akarjuk még csak előadni fő-fő bizonyítékunkat, mert a mit eddigelé itt elmondtunk, az csak legfőlebb negatív eredményt biztosíthat a számunkra. Ugyanis azok a rövidülések és összevonások az indogermán nyelveknek ősi és közös birtoka. Ugyanazon a fönt kifejtett módon alakultak a beczéző nevek az indiai, a görög, a germán és szláv nyelvekben, a mint azt *Fick Die griechischen Personennamen* című munkájában kimutatja és számtalan példával bizonyítja. Ugyanazon módon alakították át aztán az európai indogermán népek azokat a neveket is, a melyeket még a kereszténység hozott a számukra, és annyival is inkább, minthogy a kereszténység nem is küszöbölte ki a régieket. (Lajos, Károly, László, Hermina és még sok számtalan mind pogány nevek).

Fick kimutatta, hogy az indogermán nyelvekben a nevek mind összetételek voltak eredetileg; ezen összetétel mind-egyik tagja önálló szó, úgy hogy könnyen érthető, miként lehetett beczézve majd elő- majd utórészüket képzővel vagy anélkül használni. Néhány példa a görögből, németből és a szláv nyelvekből fel fogja világosítani a mondottakat. A többi indog. nyelvekre (sanskrit, kelta stb.) vonatkozólag, tán elég Fick idézett művére utalnunk.

Vegyünk tehát a görögből csak néhány biztos példát, olyan beczéző nevet, a mely a teljessel lépten-nyomon váltakozik, mint Ἄμφις : Ἀμφι-άρασις; Ἄφρω : Ἀφρο-γένεια; Δηώ : Δη-μήτηρ; Εἰδῶ : Εἰδο-θέα; Ἐκατος : Ἐκατη-βόλος; Κύπρις : Κυπρο-γένεια; Γέρων : Δημο-γέρων. Demosthenés egy helyt ugyanazt az embert majd Κτησίας majd meg Κτησι-κλής-nek nevezi, és Platon a Protagorasban (318 B. C.) Ζεῦξις-t kétszer Ζεῦξι-ππος-nak mondja. Ennyit mutatványul; Fick egy egész könyvre valót gyűjtött össze.

Stark idézett munkájából meg meggyőződhetünk, hogy a németben ugyanez a módszer uralkodik. Már fönt említett-

tem a *Geso-t* mint a *Gise-vertus*, *Wart-gis* rövidítését. (Meg kell jegyeznünk, hogy ugyanaz a beczéző név több egyforma összetételű teljes név helyett volt használatos valamennyi indog. nyelvben). Ilyen még *Abel*: *Albelt*, *Albold*, *Adelbold*-ból; *Lampe-l* (az elválasztott rész kics. képző): *Landbert*-ből; *Hampe-l*: *Haginbert*-ből; *Göt-z*: *Gotfrid*-ből; *Lem-ke*: *Lamprecht*-ből; *Cuno*: *Cunradus*-ból; *Benno*: *Berngerus* és *Bernhardus*-ból; *Adela*: *Adelheida*-ból; *Opizo*: *Otbertus*, *Oppertus*-ból; *Wenz*: *Werner* (Schm.), ebből: *Wenz-l*; *Ren-z*: *Reinhard* (Schm.); *Ghise-ke*: *Gisibertus*; *Riedl*: *Rudolf*-ból (Schm. a dialektikus *Ruedolf*-ból véli származottnak, de azért még kétségesnek tartja) stb. Mindezek és még sok más ma is használatosak részben mint kereszt- vagy családnevek.

A szláváságból Miklosich nyomán ismét Fick állít össze vagy 20 lapnyi mutatványt. Ilyen: cs. *Bêl*, bolg. *Bêla*, szerb *Bêlik*, *Bijelič*, *Bêloš*, v. ö. cs. *Belimir*, szerb. *Belo-slava*; szerb *Nini*, *Ninoš*: *Nino-slav*; or. *Radila*: szerb *Rado-mil*; szerb *Istan*, *Istojka*: cs. *Isti-slav*. A teljes nevek nem mindig ugyanazon nyelvből valók, mint a beczézők, mindamellett már e néhány példából is kitűnik, hogy ez utóbbiak a szláv nyelvekben is általánosan a már tárgyalt módszer szerint képeztettek.

Különösen figyelembe veendő még, hogy a kicsinyítő képzők is ugyanazok, a melyeket már a tótban, de meg a németben is találtunk, sőt még a görögben és sanskritban is megvannak, és ugyanazok a magyarban is, a mint azt fönt összeállítottuk.

Erre nézve is soroljunk fel néhány példát Fick idézett könyvéből. 1. *-i* képzővel: *Κόπρι-ς*, *Ἰππί-ας*, *Rudzi*, szerb *Nini*, skr. *Devija*, m. *Palz*. — 2. *-š* (*s*, *z*, *c*, *č*) képzővel *Ἀνδρ-ις-νο-ς* (Fick szerint az *-ις-νο-* képző eredeti *-δ-νο-*ból való), m. tót *Andris*, m. *Ilcza*, tót *Maco*, m. tót *Julcsa*, or. *Tiška* (v. ö. slov. *Tihomêr*), szerb *Beloš*, or. *Ninilica*, szerb *Pribič*, ném. *Hildis*, *Weris*, *Bilis*; *Hence*, *Hinz*, *Benzo*. — 3. *-k* képzővel: *Ῥόδαξ*, *Δώρι-χο-ς* (v. ö. *δέχομαι* — *δέχομαι*), skr. *Devaka*, ném. *Ranke*, *Amka*, cs. *Ranik*, szerb *Bêlik*, *Vitko*, or. *Ijutka*, tót *Bercik*, *Joško*, *Julka*, m. *Janók*, *Palkó*, *Miska*.

Vegyük még tekintetbe azt is, hogy részben már a magyar teljes nevek is beczéző alakban vétettek át, és

lehetetlen, hogy ne jussunk a fönt kimondott következtetésre. Ki kell mondanunk, hogy a magyar becvező nevek mindenestül különös alakjukkal és képzőikkel együtt idegenek, még pedig java részben német és tót kölcsönvételek.

Igaz ugyan, hogy a kereszténység hozta nevek becvező képzésében nincs meg az a törvényszerűség, mint amazokban a régiekében, és nem is volna lehetséges, mivelhogy nem is olyan összetételek, a melyek két önálló részből állanak. Csakhogy azért ők se vonhatták ki magukat amaz általános formák kényszerítő hatalma alól. Mert fölösleges volna hangsúlyoznunk, hogy a nyelvbeli törvények idővel mind sablon-szerűvé válnak; azaz kivész belőlük az értelmnek és megmarad a formának törvényszerűsége. Tapasztalhatjuk ezt mindjárt a németben, ugyancsak a becvező neveknél. A már egyszer rövidült nevek még egyszer megrövidülnek, most már természetesen csak külső, formai okokból. Így lett *Adelbertus*: *Alto* meg *A-zi-li*, *E-de-lin*; *Heinricus*: *Hein-ze-ke*, meg *He-zi-lo*; *Rudolfus*: *Ro-z-in-us*, v. ö. Stark 92. l.

A magyar nyelv szelleme is hamarosan hatalmába kerítette a formát, és önállóan tovább is képezte. Legalább tiszta magyar képzésnek tűnik fel az *Ista*, *Pista*, *Pisti* az *István*, *Istán*-ból (v. ö. Están), tán a *Feri* stb. is, noha a németben már a 12. században meg van *Fericus* a *Federicus* összevonása, Stark 185; tán a *László* is a *Ladislav*-ból, noha a bajorban is meg van a *Lasslè*, *Schm.*, meg a keresztnevek mintájára alakult képzéseknek lehetne tartani az ilyen kedveskedő vagy gúnyos megszólításokat is, minők: *ángyi*, *néni*, *buti*, *vaksi*, *ugranci*, *szaladóczi*, *nyaksi*, *hazugcsi*, *locsi-fecsi*, minthogy elég feltűnően, hol ige, hol meg névszó az alapjuk.

Tisztán magyar alkotás továbbá a kezdő járulék más-salhangzó a becvező neveken, mint: *Ila*: *Pila*, *Ista*: *Pista*, *Andi*: *Bandi*, (*Igna*): *Bigna*. Ezekről már szólt *Kunös* (*Tanulmányok az egyet. magyar nyelvtani társaság köréből*. I. 251. l.), és kimutatta, hogy az ilyen járulék ajakhangok az ikerszókból általánosak, és a neveken is játszi kettőzés által keletkeztek, v. ö. *ista-pistáz*, *Zsuzsi-Buzsi*, mint *farkas-barkas*. Hozzátehetjük még, hogy valószínűleg

ugyanezen okból néha valamelyik közbülső mássalhangzó kerül a szó elejére. Ilyen: Jula : Lula, Lőrincz : Nőrincz (Kriza 386.), v. ö. angol Bob : Robert-ből. Ilyen módon keletkezhetett a Csicsa (Nyr. VI. 444.) a Pista, Istából. Ista-Sista lehetett ebből meg Csista, mint sajka: csajka, továbbá Csisa és végre ebből Csicsa. (Gyanúm van, hogy innen magyarázható a Siska gúnynev is, legalább sokszor használják így a tulajdonneveket, magát a *Csicsát* is, IV. 94. Alakra hasonlítana a *Miska*, *Misé*-hoz).

SZILÁSI MÓRICZ.

KAZINCZY MINT FORDÍTÓ.

III.

III. K a z i n c z y m ű g o n d j a.

Kazinczy rendkívül nagy gonddal, mondhatnám, beteges gonddal járt el fordításában. Nem elégedett meg valamely munka egyszeri lefordításával, hanem addig törölt, simított, javítgatott rajta, míg végre egészen új dolgozás lett belőle. Mikor aztán már végig javítgatta, végig simítgatta, neki ült és leírta az egészet újra és újra átdolgozva. Gessner idylljeinek 1788-diki kiadására ezt írja: „sok esztendőig tartottam szekrényemben, de még mindig nem eléggé gyakorlott, nem biztos kézzel“ (Pályám e. 104.). 1794-ben Gessnernek már tizenötödös zőri fordítását említi Kisnek irt levelében (Eredeti m. I. 20.), Berzsenyinek pedig 1810-ben így ad számot munkálkodásáról: „Betegen töltött napjaimban Gessneremet, azaz az ő irásainak fordítását tekintetem végig, hogy, a hol tollam megsikamlott, a munkának igazítást s főbb csínt adhassak . . . Idylljein és Első Hajosán lángoló szívvel dolgoztam. Nem hiszem, hogy Idylljeit húszszor nem dolgoztam volna újra.“ (Kaz. levelezése Berzsenyivel, 82. l.).

Sallustiusát még nagyobb gonddal fordította. 1823-ban azt közli Guzmiccsal, hogy Sallustiusán harmincz esztendő óta dolgozik és arról tudósítja, hogy végső gonddal fejezte be (Guzmics I. és Kaz. lev. 23. l.). Csakhogy a „végső gond“ 1831-ben se engedte még meg neki a kiadást, mindig javított, mindig simított rajta. 1829-ben egy darab időre látogatóban volt Pesten, még ott is vele foglalkozott és kétszer

leirta. Összehasonlította a legkülömbözőbb német, francia, spanyol fordításokkal, s mindenütt leste, hogy ez vagy az a nyelv, ez vagy az a fordító, hogyan fejezi ki Sallustiusnak ezt vagy azt a helyét s rajta volt, hogy a magyar fordítás szabatoságban és a sallustiusi szellem visszaadásában a lehető legtökéletesebb legyen.

Nem sokkal kevesebb gondot fordított többi dolgozataira is, különösen azokra, melyek a kilencz kötetben vannak közölve. Ezeknek legnagyobb része itt most már második kiadásban és az elsőtől annyira eltérő fordításban jelent meg, hogy e kettőt alig lehet összevetni. De a kilencz kötetben először megjelent dolgozatok is nagy átalakuláson mentek keresztül, mielőtt sajtó alá kerülhettek. Az Ossziánt Rhode és Denis után fordította és egészen készen volt már a nyomtatásra, mihelyt azonban a „literária ujságokból“ arról értesült, hogy legújabbán egy Ahlwardt nevű oldenburgi professzor szintén lefordította, még pedig az eredeti ghaelből, és vele az eddigi Ossian-fordításokat mind „elszégysítette“, bécsi útja alkalmával azonnal megvette az Ahlwardt munkáját és a saját régiebb dolgozatát e szerint egészen átalakította. Annyira átalakította, hogy „szó nem maradt szó mellett.“

A Minna von Barnhelm már 1795 előtt készen volt, 1814-ben, 1817-ben újra sajtó alá rendezte, 1827-ben ismét van szó átdolgozásáról, és midőn 1829-ben Bajza Külföldi Játékszine számára kéri, ezt írja Bártfaynak: „Bajza várja Emilia Galottimat. Betegen is neki állék s ime a négy felvonás le van tisztázva“ (Kaz. lev. Kisfaludy Károlylyal és ennek körével, 281. l.). 1830-ban, midőn Bajzának már régen elküldte a Galotti Emilia kéziratát, arra kéri őt, hogy még egyszer vesse össze az eredetivel. A Marmontel Regéi is már kétszer megjelentek és 1830-ban újra sajtó alá rendezte. Valóban a legnagyobb készséggel elhisszük neki, midőn Toldynak ezt írja: „Nem képzelhetsz munkatűrőbb dolgozót, mikor látom, hogy előképem megérdemli“ (Lev. Kisf. K.-val s ennek körével, 63. l.); Kisnek pedig: „Szeretném, igen szeretném látni némely jobb iróinknak maculatumát, hogy láthatnám, törülnek-e ők annyit mint én. Az én maculatumaim valóságos maculatumok; kivált pedig a szók elrakovatásával van sok bajom“ (Eredeti m. I. 79.). Legkedveltebb

fordítása saját vallomása szerint Emilia Galotti, Marmontel és kivált Sallustius volt (Lev. Kisf. K.-val és ennek körével, 63. l.). Mindezekben, mint láttuk, sokszor és sokat is dolgozott.

Szeretett Kazinczy erejének gyakorlására és próbálgatására olyan munkákat is fordítani, melyeknek már volt a magyarban fordítása és a melyeket a közönség javalt is. Így belefogott a Fenelon Telemachjába, „nem hogy egészen lefordítsa, hanem hogy egy-két könyvvel éreztesse, mennyire ment nyelvünk a Haller ideje olta“ (Eredeti m. II. 276.). A Marmontel Regéit is azért fordította, hogy beletanuljon a Báróczy módjába és „hogy azon mértékben adhassa még jobban mint ő, melyben nyelvünk az ő ideje olta, ki ezeket 1775-ben adta ki, emelkedett“ (Pályám e., 214.). E nembeli eljárását részletesen leírja Dayka életében: „Nékem . . . az vala egyik gyakorlott studiumom, hogy elmelegítve magamat a Báróczy Regéinek olvasása által, egyikét vagy másikat azon daraboknak, melyeket literatúránknak ezen tisztelt s csudált, de nem eléggé ismert s csudált bajnokja Marmontelből fordított, azalatt, míg munkám tartá, fordításába belé nem tekintve, igyekeztem általtenni s a tanítvány fordítását a nagy mesterével csak akkor hasonlítottam össze, mikoron már jobbat tenni rajta semmit nem tudtam.“

Kazinczy a fordításokban nyelvét még egy módon gyakorolta. Néha a vulgusnak is akart dolgozni, azoknak, kik újításait rosz néven vették. A Bot-csinálta doktort különösen azon czélből fordította, hogy ellenségeinek megmutassa, hogy „mikor annak látja helyét, hogy ugy szóljon, mint ők szeretik, ott ő is tud magyarul“ (Kaz. lev. Dessewffyvel, I. 344.). Sallustiusát is kétféleképen fordította. Az egyik fordítás egészen a Sallustius stílusát utánozza, a másik pedig szabadon volt dolgozva, hogy a nagy közönségnek is tessenek. Ugyanezt akarta tenni Marmontellel is.

Megtörtént, hogy a túlságos gond, a sokszoros átdolgozás, a folytonos törölés és csiszolás nem mindig vált a dolgozat hasznára. Maga Kazinczy is azt mondja; „Könnyen elhiszem, hogy gyakorta rosszra változtatom, a mi szenvedhetően állott, mert a szerfelett való kétségnek ez szokott lenni az effectusa“ (Eredeti m. I. 79.). Nem tekintve az idegenszerűségeket, az 1789-diki Bácsmegyeinek is jobb például

a stilusa is, mint az 1814-dikinek. De ez csak kivétel. Az átdolgozásokon mindenütt meglátszik a művészi gond, melylyel munkájánál eljár. Nyelve a fogsága előtti időben természetesebb, épebb, összehasonlíthatatlanul tisztább. Csak sajnálnunk lehet, hogy akkori eljárásában és elveiben meg nem állapodott. De stilusában folytonos emelkedés vehető észre, melyet csak az idegenszerűségek és egyes erőltetett fordulatok rontanak meg.

IV. Kazinczy elvei.

Kazinczynak a nemzeti nyelvet és izlést átalakító nagy-szerű működésének két része van. Az a hetedfél esztendő, vagy mint maga szereti mondani, az a 2387 nap, melyet Brünn, Kufstein és Munkács börtönében töltött, nemcsak életére volt döntő hatással, hanem irodalmi nézeteire is. Egészen mások voltak az elvei 1795 előtt és egészen mások 1801 után.

Az eredeti irások nyelvének 1795 előtt még hymnust zengett. „Ha leteven a szolgálai nyügöt, magunknak eresztve irunk“, így szól a Gessner első kiadásának előszavában, „nálunk szebben senki sem ir; legalább akkor nem irt, mikor nyelvek készülni kezdett. Gróf Teleky, profes. Szabó, Rajnis, Bessenyei György és, a kiket legelől kellett volna emlitenem, Zrinyi és Gyöngyösi atyáink példái lehetnek némely fogyatkozás mellett is, milyen édességgel, milyen velősen, milyen pompás méltósággal ir a magyar, ha nem majmol, akár versbe' kívánjuk, akár prosába'.“

De a fordítást már ebben az időben is egyik leghatalmasabb eszköznek tartotta a nyelv csinosítására és gazdagítására. Hisz nálánál jobban alig érezte más a fordítás nehézségeit, élénkebben alig tapasztalta valaki, mennyi bajjal, akadállyal kell a fordítónak megküzdnie, midőn munka közben majd minden sorban elakad s nem tudja az idegen eredetivel szemben „az idiotismust áldozza-e föl az energiának vagy az energiát az idiotismusnak.“ E korban azonban azért még sem engedi meg, hogy „késsel nyuljanak a csomófejtéshez“; nem engedi meg, hogy új faragású szókat és szólásokat alkossanak, mert „sértegetik a fület s a jobbakon is idegen iz esmérzik“ és hamis

vádnak mondja a nyelvünk szűk volta ellen való panaszkodást.

A korabeli fordításoknak fogyatkozását s nevezetesen érthetlenségét „az idegen szóknak szükségtelen s nagyobb részént káros kikerüléséből“ származtatja; abból, hogy „erőlködve akarunk mindent magyar szóval kitenni s elfelejtjük megfontolni, hogy ezen új elnevezés által nem vesz-e az értelem, az energia, az idiotismus.“ Saját fordításában nyelvérzékére („fülére“) s a külső nemzetek példájára támaszkodik. A külső nemzetek példáján azonban nem azt érti most, mint 1801 után. Csak azt akarja vele mondani, hogy úgy mint például a németek „széltében él mindaddig az idegen szókkal, a hol ki nem kerülheti, míg helyettek ugyanazon értelmű magyar eredetűt s hangzásút nem talál.“

A Bácsmegyeit is ugyanezen elvből kifolyólag fordította. Ott is kerüli az új szót és megtartja az idegent, „mert szófaragásra vetemedni nem akart.“

A fordításról e korszakban általában az volt a fő elve, hogy ne lehessen rajta észrevenni, hogy fordítás, és úgy lehessen olvasni, mintha eredeti munka volna. Az Orpheusban így szól: „Ugy igyekeztem ezt lefordítani a mint gondoltam, hogy maga írta volna . . . ha magyarul írt volna; mert az én szememben az a helyes, okos és igaz fordítás.“ Dessewffynek pedig ezt írja 1793-ban: „A grammatikai botlások szenvedhetetlen piszkok szemeimben s a félig tett munka csak félig elégíti meg az olvasót. Meg akarom érdemlenni, hogy fordításaim originális darabok gyanánt tartassanak (Dessewffy J. level. Kaz. F.-vel I. 1.).

Mint nyelvünk fő fogyatkozását e korban úgyszólván csak „fél-réfnyi hosszaságú szavainkat“ emlegeti, „melyből gyakorta szenvedhetetlen monotonia ered.“

Csirájában azonban már ez időben is meg volt Kazinczyban mindaz, a mi írásaira később annyi gáncsot vont: az idegen szépségek szeretete. Legalább a Pályám emlékezetéből ezt lehet kiolvasni. Csakhogy mostanáig még jobb szerette a mások írásain csudálni, mint a magáéin alkalmazni. Midőn Gyöngyösit olvasta, legjobban tetszett neki az a négy sor, melyen Palinodiáját kezdi, mert „latin szépségek után ejtett beszéd“, s minél tovább olvasott, annál inkább

meggyőződött, „hogy magyarul is csak az írhat szépen, a kinek írásán az idegenek szépségei átsugárlanak.“ (Pályám e. 244.). Kazinczy e Pályám emlékezetében közölt visszaemlékezésében azonban aligha meg nem téveszti az időt egy pár esztendővel. Legalább első korszakában, midőn lett volna alkalma erről szólni, sohase közöl ilyen nyilatkozatot, sőt ellenkezőleg, a hol idegen sajtáságról szól, ott mindig magyar sajtásággal való kifejezését sürgeti. Midőn Selei J. Robinson-fordítását bírálja, hibásnak tartja az „andere arbeiten sich zu tod“ kifejezésnek ezt a fordítását: „mások halálra dolgoznak“ s így javítja ki: „mások majd megszakadnak a munkában“ (M. Musa I. 50.). Midőn pedig ugyanott (53. l.) ehhez a mondathoz ér: „milyen dicső módra kocsikázik elő a setétes felhők közül a fényes villámás“, fölháborodva kiáltja: „a mennyi szó, csaknem ugyanannyi hiba.“ Báróczyról 1795 előtt tudtommal nem nyilatkozik, de majdnem bizonyosnak mondhatjuk, hogy azokért az idegen szépségekért, a miket később annyira kiemel, ekkor legkevésbé rajongott. Más volt az, a mi úgy Báróczyhoz vonzotta; ugyanaz, a miért ez író akkor egész kora dicsőítette: „a könnyű, mívelt tónus, a választékos, tiszta, dallamos folyású nyelv, melynek irodalmunkban elődje nem volt.“

Kazinczy, mint fentebb említettük, fordítói működésének első korszakában az idegenszerűségeket csak elvétve s ekkor is, csekély kivétellel, öntudatlanul használta. A hol idegenszerűséget találunk, ott inkább az történt vele, a mit a Magyar Muzeum I. köt. 50. lapján említ, hogy „az idegenszerű idiotismus a fordítókra oly igen szokott ragadni, hogy idegenségét maguktól gyakorta nem veszik észre.“

HALÁSZ IGNÁCZ.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA. /

IV.

Az -n rag.

Az -n úgynevezett állapot ragnak, mely a szóbeli magánhangzók szerint a mássalhangzón végződő szók után *o, é v. ö* összekötő hangzót vesz maga elé, legtisztább jelentése valamely testnek bizonyos fölületen való közvetlen rajtalevősége. Pl. a könyv az asztalon van; a réten szép

virágok vannak; sok ember él a földön; a munkások a mezőn dolgoznak; a kocsis az úton halad; a fa a vízen úszik. Az *-n* tehát a nyílt localismus fogalmát képviseli. Az ő funkciójában az oldalas határok tekintetbe nem jönnek; de elengedhetetlenül megkivántatik hozzá, hogy a test az illető felületet legalább is egy pontban közvetlenül érintse. Az sem szükséges, hogy a felület vízszintes legyen; lehet teljesen függőleges pl. a kép a falon függ; sőt merőben felettünk is lehet pl. a templom boltozatán szép festmények vannak; a csillagok az égen vannak.

A rajtalevőségnek különböző árnyéklatait tüntetik fel a következők: pl. kimegyek az ajtón v. a kapun; hegedűn v. fuvolyán játszik. Hasonlóképp meg van a rajtalevőség fogalma ezekben is: kinéz az ablakon, egy húron pendülnek, orron esett, lovon jár, kocsin, hajón sat. utazik.

Furcsa jelentése tetszik fel az *-n*-nek ebben: feje tetején áll; de ha nem ütközünk meg ezeken: lábán áll, térden állva könyörög, akkor nem akadhatunk meg a feje tetején áll kifejezésben se, mely amazokkal ugyanegyenemű.

A mi a jelentése az *-n*-nek a konkrét világban, ugyanaz a jelentése van az abstract fogalmakkal is. A mai napon, a múlt héten, egy valláson, egy akaraton, egy véleményen vannak, eszén van, jó néven veszi, azon van, hogy győzzön sat. a rajtalevőség fogalmát fejezik ki az abstract fogalmakon.

A nyelv fejlődése folyamában az *-n* a következőkben nyilatkozik:

a) Helységnevek. (Pesten az ő népét táborba iártatá, Helt. : Canc. 7. Budán valánac, Petthó : Krón. 225. Kassán templomot építettett, u. o. 38. vegesztetet Sempten, Born. : Évang. és Epist. címlap. Nyomtattatott Alsó Linduan, Kulcs : Örd. veteked. Niomtattatott Varadon, Mel. : Szt. Istv. jelen. Béla király, a ki Aradon nagy gyűlést tétete, Szék. Istv. : Cron. Tei-falun Nyomtattatott. Calend. 1638. egy prédikátzió, mellyet mondott el Gyulafejejrvaron. Keresztúri : Oréd. Váradonn, Sasv. : „Szt. vall. titka“ (címlap).)

b) Egyéb helynevek és concret fogalmak. Olofornes a földön feken, BécsiCod. 25. es lata ég ieles bündöst leui neuöt a' vamon üldt, MünchCod. 295. es ymee az zenthseges labak kyknek a theengher raita iarwan hatath vethe, WinklC. 116. Húsz melly földön Pestől már à Tatar vala, Helt. : Canc. H. 8. nem-is mégyen egyenes által-úton, hanem tekergősön, Misk. vadk. 173. De a' mezzón az Olaszok, és mások a' posztót nagyon ószve darabolták, Petthó : Krón. 217. teretve leszen tesztec Jerusalemec vcha-

ian, Mon : Apol. 423. Az tömlőcz fenekén elrotvasztalak beneteket, OkmT. VI. 71. Ki, találkozot... egy Tengere hányatatot Hajora, Czepl. Ike. 133. A' Pásztor a Legelő mezőn a Nyáját Legeldegeli, Com : Vest. 47. Kis király leszsz te az egész vidéken, Ar. : Toldi 4. én. Füredi vásáron vette, Ny. I. 329. Sokat jártam a betlehemi pusztán, Népk. gy. I. 43. Mardocheus kiralnac aitaian lakozik uala, BécsiCod. 32. terden hompol'guan ő eleibe, Münch. Cod. 223. fygggh vala a magas a kazthofan, WinklC. 119. Wayda fiát nagy szépen kezen fogá, Helt : Canc. B3. nagy sok naszádokba alá ereszködének a Dunán, Szék. : Cron. Im hogy nem iú eszembe, csak nyeluem en forog, Decsi Adag. 363, foggal rágandó, orralyukán beszívandó orvoságoc, Com : Jan. 174. Egy fekete hollo Huniadi Janosnak paisan irua vala, Nagy bánk : Huny. 14. louan jártoc és űgettóc, Csákt. : Róm. fő assz. 7. mind egy húr on pendült, Czepl. : Ike. 98. Akkor bütt fel a nap az ég karimáján, Meg is akadt szeme a fiu ruháján, Ar. : Toldi 11. én. Kilöki az ajtón ő kelmöket, Népk. Gyűjt. II. 17. Nem messze van Lésa faluja, Vasas kocsin járok én oda, Ny. I. 273. órronn esik, u. o. III. 318. es kőnrőlő ő raitoc, MünchC. 218. Merth sonha nem akartalak een theghedet egeeb fyon eel waltany, WinklC. 118. A' Szolgán nem Rab-szolgát kel érteni, hanem Béres-szolgát, Czepl. Ike. 441. itt Christust a kő'szálon nem errthettyúc, Mon. : Apol. 279. Negyuen ezer forintot raytam kéried, Helt : Canc. C. feladok én e vén megaggott fatuskon (feleségén), Vit. én. II. 260. mindeneken Uralkodó Papnac hivattya magát, Czepl. : Ike. 131. ki-adtac a' Jesuitác-on u. o. 186. Mar-kos gyerek volt ő, háusz legényen kitett, Pet. : Ján. vit. Ny. I. 25. Mer inkább az urakon Kapkodnak, mint Jézuson, Népk. Gyűjt. I. 34. Megegett már rajtam, mi meg akart esni, u. o. 234.

c) Idő. 1. Ezen kérdésre: mikor? ysa ki nopun emdul az gimilstvvl, H. B. És lattac vala őtét a uenec egmeden napon bemenette es testoua iaratta BécsiCod. 84. halalonknac ydeyeen, WinklC. 113. Pita ám ez údön az kenyérnek neue, Decs. : Adag. 384. vadászó időmön tapasztaltam, Rák. : Levt. I. 646. elején erő gyümölcs, Bethl. : Élet. II. 333. most is hold ujságon meszelt, Népk. Gyűjt. II. 401. későcskén látta meg, u. o. 384.

2. Ezen kérdésre: meddig, mennyi ideig? Az -n ragnak ez értelemben való használata nagyon ritka, én csak egyetlen példájára tudtam akadni: valaky akar ygaz gyonast tenny, mynden byneyrwl meg emlekezek, kyket twth ifyusagatol fogua kereztsenek vtana, gondolya meg három napon es, mikepen istenek elene vetkezeth, VirgCod. 258.

d) Ható ok kifejezésére alkalmazva: cudal-

kodanac az ő tanosag an, MünchCod. 233. ewrewle yelen-uoltan, Fer. Leg. 37. Félec raita, hogi ha megh tudangiak az emberek, Pont. Hist. 168. A Törökec vadnak azon nagy vigasággal, Helt: Canc. K. Halla Laszlo, meg szomorodéc ezen, u. o. A. 2. Kutennek halálát a köznép hogy erte, Rayta zöndülés lön, u. o. 12. Ezen megröttene szüuek magyaroknac, u. o. 3. És elámul rajta mind egész hadával, Ar.: Toldi 1. én.

e) Egyéb abstract fogalmak. Kic ég a karaton lendne. MünchCod. 225. Véué aszszonybeszédeket iö neuen, Helt.: Canc. B. 2. Mind egy tanácson ez wrac valánac, u. o. B. 3. Az többbin mind által méne s im szinte az végén süle belé, Decs.: Adag. 197. Ki ugrot a' több Papisták korláttyábul, s-csak félen beszél, Czegl.: Ike. 175. De, itt is raita veszti az ősz Jámbor, u. o. 60. ű rajta-is ki-ütöt, az Halál háza, u. o. 215. Valamely Törvények zabolán hordozzák a szélel nyargaló szabadságot szenteknek tartom azokat, u. o. 140. Ha valaki meg-eskünnéc azon, hogy . . . u. o. 64. soha sem vetekedünc ezen, Mon.: Ap. 14. versengettetek raitta egymás között, ha . . . u. o. 14. azonnis int bennünket, u. o. 305. és anny, száz esztendőknék hitelét, azonn igiekezik, hogy meghamisiccsa Csepr. Isk. 149. És így a' hazug fabulának élteni igaz rabságát viseli, Fal.: Nem. Assz. 145. erön-erővel jóra ősztöndözik a' gyermeket, u. o. 153. a' kevélység gyűlölséges és rajta-vesztő látomás, u. o. 120. valahogy erőt vett rini való kedvén, Ar.: Toldi 6. én. Édes anyám azon kérem. Ne sirasson többé engem, Népk. Gyüjt. I. 200. legálább te is lendítesz valamit a gazdaságon, u. o. 398. azon törte a fejit, hogyan szabadújon meg hazúru, Ny. I. 275. Ha ebédén éred, Tedd az asztalára, Ha vacsorán éred, Tedd az ablakába, Ebédén találta, Népk. Gyüjt. I. 163.

Az *ad* ige mellett a régi nyelvben az *-n* rag volt használatos az ily kifejezésekben: halaat ad raytta. ErdCod. 357. Nem adna ő ezt ez világon, Decsi Adag. 149. Egy ferges diót nem adnék raita, u. o. 55. Tsac egy Babot sem adnéc a' Jesuita irásán, Czegl. Ike. 140. Balás leuelén kic semmit adnac, Tin.: Eger ostr. IV. Joseph, kit túárron Egyptusba adátoc, Helt.: Ó szö. 45. bezzek szep fenes állatot találtam, de metzek vele; nem adnek egy arpa szömet rayta. Helt.: Mes. 1. a németen semmit nem adnak vala, sőt böcstelenül bántak vala véllek, Erd. tört. I. 61. à papságnak tisztit adtam tinéktek aiándokon, Kár.: Bibl. I. 137. Azt akarják, hogy az irás magyarázattyában egy babot ne adgyunk a Szt.-Atyákon, Igaz Ist. II. 407. it meg láthatod hány forintra menne, mikor ó singet 110 penzen adtz, M. ar. H. 3.

FELSŐBÁCSKAI NYELVSAJÁTSÁGOK. /

II.

A hangtani sajátságok közt föl kell még említenünk záradékul a következőket. Egész szótag elhagyásával találkozzunk a *megyek* ige ragozásánál: *mék, mész, mén*, mely az ige eredeti hosszú hangzós alakjából van összevonva: *mégyek, mégyesz, mégyen*.

A *mán* (már) és *hun* (hol) szavaknál nem beszélhetünk *r : n* és *l : n* hangcseréről; ezek a *máron* és *holon* vagy zártabb hanggal *hulon* (mint *hunnan*) alakból vannak összevonva. Az *on* rag ugyanaz, mint mely meg van ebben *immáron, mikoron*. Ugyan e *hun* szót érzi e nyelvjárás az *ithun, máshun* szavakban, és ez előfordul a rag nélkül így is: *ithol, máshol*.

Különös, hogy míg e nyelvjárás annyira szereti a más-salhangzócsoportokat egyszerűsíteni, a következő *n* végű határozók végéhez *d-t* csatol: *ittend, ottand, mostand, osztand*; az *ippen*-hez pedig *g-t*: *ippeng*.

II. Alaktani sajátságok.

A személynévmasok többes száma mindig ily alakban használatos: *mink, tik, úk*, pl. *a mink házunk, a tik kertéték, az úk kertjük; minkhozzánk, tiknekték, úktülük*. A tárgyraggal így használatosak: *éngemet, tégedet, ütet, minket, tiktéket, úket*. A birtokos raggal ellátva a harmadik személyben a teljesebb alakot tünteti fel: *üvéje, üvejük*. Ha több birtokról van szó, az első személy így hangzik: *ényimek*; a többi személy ép oly alakú, mintha egy birtokról van szó: *ezék a házak a tieték, az üvéjük*.

A névutók, ha személyrag járul hozzájuk, a 3-ik személyben a teljesebb alakot tüntetik fel: *föléje, alája, melléje, hozzája, betéje, rája*. Az *előbe* névutó *elejbe* alakban fordul elő, s így veszi fel a személyragokat: *elejbém, elejbéd, elejbéje* vagy *eli-béje* vagy *előbe, elejbénk, elejbéték, elejbéjük*.

A denominális igeképző *l* előtt az *ó, ő, ú, ü* hangok mindig hosszúnak: *doból, tanul, mázól, ostromól, hegedül, fésül*. Ugyszintén hosszú hangzóval vannak az *it, ül, ül* igeképzők. Az *it* képző *ajt* alakban van meg ebben *hasajt*; az *aszt* képző pedig *iszt* alakban *szakíszit, fáríszit*; s *ajszt* alakban: *szakajszit, hullajszit*. A *koz, köz* frequ. képző *dz*-vel van ezekben: *birködzik, vetkődzik*. E frequentatív igét *hurcolkodik* ily alakban találjuk *hurcoskodik*, bizonyosan a *rosszaskodik* féle melléknévből képzett igeek analogiájára.

Az igeragozásból egyedül a jelen időt s a *t* végű múltat ismeri e nyelvjárás. Az óhajtó mód első személye mély-

hangú igéknél mindig így hangzik: *írnák, olvasnák, innák*. A tárgyas alakban a többes szám első személye *nánk, nénk: megíránk a levelet, szeretnénk ütet*.

Ha *a*-ra végződő főnévből igét képez, a jelentőmód jelen idejének első, második személyében, valamint a többes számban az *l* képzőt használja; az egyes harmadik személyben a *z*-t, és pedig *ik*-el: *tréfálok, tréfász, tréfázik; vacsorálok, vacsorász, vacsorázik; pipálok, pipász, pipázik*. A többi idők és módokban mindig *l* van, csak a parancsolót alkotja meg *z*-vel: *vacsorátam, vacsoráná, vacsorázzak, vacsorázzá, vacsorázzon*. A parancsoló előfordul, habár ritkábban, az *l* képzővel is: *vacsorájak, vacsorájón*.

A *főni* és *lőni* igék az egyes harmadik személyben *l*-re végződnek, a *főni* akkor is, ha utána magánhangzóval kezdődő rag következik, a *lőni* ekkor *v*-t vesz fel: *főlök, főszi, föl, fölünk, főtök, főnek; lüvök, lüsz, lül, lüvünk, lütök, lünek*. A parancsoló módot az *ít* képzős igék kétféleképp alkotják: *tisztija, tisztijad, tisztijon* és *tiszticcsa, tiszticcsad, tiszticcson, javija* és *javitccsa*. A *-va -ve* végű határozói igenév *v*-je elvesz a megelőző mássalhangzó pótló nyújtása mellett, az *á, é* hangzó pedig hosszú, de ha az utána következő szó magánhangzóval kezdődik, úgy az igenév *l*-re végződik s hangzója rövid: *irrá, irral*.

Az *ikes* igék első személye mindig kivétel nélkül *k*: *észek, énnék, égyek; iszok, innák, igyak*. A második személy minden *sz, s, z-re* végződő igenél *l*-re, illetőleg egy hosszú hangzóra végződik, máskor mindig *sz*: *iszó, olvasó, ázó; irsz, füröcc, pipász*. A parancsoló és óhajtó módban mindig *l*, illetőleg egy hosszú hangzó: *inná, igyá; olvasná, olvassá; ázná, ázzá; írná, írjá; fürönné, füröggyé; pipáná, pipájá*. A melyeknél a parancsoló *ss* vagy *gy-re* végződik, a második személy kétféleképp fordul elő: *engess* és *engessé, szalaggy* és *szalaggyá, maraggy* és *maraggyá*. Az óhajtó mód végzete mindig *na, ne*, a parancsolóé *on, én*: *inna, igyon; ázna, ázzon; éenne, égyén*. Egyedül az *ördög bujk beléd* kifejezésben van meg a parancsoló mód *ikes* végzetének a nyoma.

III. Mondattani sajátosságok.

Az *é* kérdő szócska, ha főmondatban fordul elő, mint rendszeren, az igéhez csatlakozik, de ha a mellékmondatban, akkor az igekötőhöz, vagy más azt kiegészítő határozóhoz; tagadó mondatokban pedig a tagadó szóhoz: *égygyüssz-é? kérdészte, hogy el-é gyüssz? kérdészte, hogy nem-e gyüssz-é? monn még neki, hoj jó-é vót*. Az *is* szócska, ha föltételes mondatban áll is, az igekötő, vagy más, az igét kiegészítő határozó után következik: *nem bánom, ha el is mongya, ha aszi is tészti; nem bánom, ha agyon is üti*.

A kettős tagadást akkor is mindig alkalmazza e nyelvjárás, ha hangsúlytalan a *sem*, melyet mindig *sé*-nek ejt. Pl. *én sé nem láttam; nem tilt anyád, anyám sé nem tilt*. Ép így a tiltást is kettősen használja: *té sé né tedd; ű sé né merjen oda gyünni*. És a *sincsen* helyett is mindig *sé nincsen*-t alkalmaz: *a bátyád sé nincsen ott*. Ha a tagadás ígére irányul a *sé* mindig hangsúlyos, s utána kiteszi a *nem*-et; tehát Simonyi példáját a hangsúlytalan *sem*-re (Magy. kötösz. I. 74.): *itt sem hagylak, el sem felejtlek*, itt így mondják: *sé itt nem hagylak, sé é nem felejtlek*. A tagadó névmásoknál pláne háromszoros a tagadás: *sénki sé nem vót itt; soha sé nem láttam; séhol sé nem vótam*. E jelenséget úgy magyarázhatjuk, hogy az ilyen kettős tagadásnál úgy érzi a beszélő, mintha az első tagadóval csak az alanyt tagadta volna, s azért külön tagadót használ az állítmány tagadására. E példánál *itt sem hagylak*, a beszélő azt akarja tagadni, hogy *i t t* hagyja, s azt is hogy *e l h a g y j a*, az előbbi tagadja a *sé*-vel: *sé itt*; az utóbbit a *nem*-mel: *nem hagylak*.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Gróf Bercsényi Miklós kurucz locumtenens generális leveleiből.

- B o d z o g á n.** Szombatnok nem méltó azért complacálni, hogy Ricsánt várja; rossz, kutya mentség az. megérdemlik: az rézbodzogánt az hátokhoz verjük.
- B o t o r k á z n i.** Hogy véletlenül Ebeczkiék bele ne botorkázzonok az ellenségben Szólnoknál.
- B r e s s a.** De nem két három nap alatt, ha bressához kezd (Bresche).
- C z i k á z n i.** Másik az: fél attúl mig esze czikáz! kegyelmed az bécsi hostanczoit is porrá teszi, sőt Linczet is elérhetné mig ő visszadobolna innen.
- C s u h ó d n i.** Most még semmi szüksége nincs, mert az német még csak most kóvályog, s csuhódik az Csalóközben.
- E g y e l i t e n i.** Isten ilyen revolúciókat rosszakkal azért egyelít, ut probi ab improbis dignoscantur.
- E b e l k e d n i.** Tudom, az hevert Rabutin hada fog most együtt a ráczokkal ebelkedni.
- F e l k á s z o l ó d n i.** Bezzeg mikor insperate Viard uramot megüthetné az falubon kegyelmetek, mig felkászolódnék Prukbul, megesnék az vásár.
- G u g a.** Mind Gyöngyösön, Miskolczon, Csáton s másutt, s Füleken is igen kezdettek halni; még ugyan Füleken

- nem gugának mondják: de igen félek rajta, közikben ne hasson az hodoknok is.
- Hallaszson. Az szent-benedeki jószágbon praefectust küldhetnek: de nem Kürtösit, ki manifesta prodióban tanálatott; de az kit küldenek is. annak obligációja legyen az vár és egyéb hadi állapotokban az dependentiáro. — ne halasszon az káptolomro.
- Hével-lével. Ihon gyün Okolicsányi hével-lével.
- Kardély. Nekem parancsolt ő nagysága sietve mennem ha lehet ő nagyságához, de lehetetlen kardélyra hadnom itt az dolgokat.
- Kordély. Valamig kordélybon nem hódul.
- Kirivasztani. Gutánál sánczot csinál az német, már kétszer kirivasztatván fektibül.
- Megkenyerezni. Nem tartok most hertelen nehezebbet az communicatiónal, provizio fogyotkozása nélkül: az mint is Gyöngyösnek elfutásával, alig tudtam az gyalogot megkenyereznem.
- Megmellőzni. Tudom, kegyelmed tett rendelést Ónodban, ki járjon elütte? Holnap ugyan, ha étczaka is, megmellőzöm: hogy lehessen eleire is, s hátuljaro is vigyáznom. (a németet t. i.)
- Megtozpadni. Felvette az rácz nyomokat; utjában megtozpadt, s kirendelvén magát, az német helyén kerestek nyomot.
- Meginalni. Akár hova menjen: de meginaljuk már, az mit hozzá fogtunk, Isten kegyelmébül.
- Meglibbenni. Pálfi megértvén az hadaknak mind iminnen, mind amonnan való megtérésit, meglibbent vala Divinnél.
- Megfélemlettsé g. Inkább az megfélemlettségtül, mintsem az állhatatlanságtól féltém ökö.
- Mazur. Igy lettem mazurrá a hazáért mindenem oda van, még az rézedény is.
- Meglappanni. Ha ugyan által akarna gyünni: bizony megcsaphatni az eleit, ha lesre vehetnék; még jobban esnék Séllyénél, az hova írja kegyelmed, Ebeczki uram gondolja hogy ment; de mibül gondolja? talám csak megloppant, s majd az hódvilágon mutatja ki magát.
- Nyögdegélni. Károli katonája részegen sem oly rosz, mint ez józanon; az szegény csak iszik, s tékozol ha van mit, ha nincs mit, nyögdegél, s helt áll; de ez ex professo pusztít s kedvetlenít mindent, mintha regulamentuma tartaná.
- Petekirolni. Viard most is Bodvánál fekszik; elhiszem Murányt petekirolja.
- Püskölni. Bár Haister is mustráro menne Ačton után, de ez még Iglyóban püsköl.
- Rosztogolás. Kibül látom bizonyosnak lenni: az ellen-

- ség mai rosztogoláso után ugyancsak Szolnoknak veszi utját.
- Szél-fúva. Most hallik szél-fúva olyan hír, hogy az horvátországi hadak gyűnnek.
- Szepe. Az szepe lóval engem kegyelmednél kerestek; ide várom, Bik Lászlóék elkésérhetik.
- Strapácza. Megvallom, nem látom módját, miként lehetne azon egynehány felekezetbeli katonaságot öszvecsapni; mert nem considerálok csak Somodit és Géczit, mivel azok közül egy sem strapáczáro vágyó.
- Süpitő. Ez az süpitő nép lassan hozza az hírt.
- Tetves. Kőszeg városra embereit ma absolváltam: salagvárdájok lesz német is, magyar is, mint Szakolczának; kimegy a praesidium, 50. tetves volt benne (azaz 50 horvát).
- Visszahurogati. Elek Zsigáékot is valami bolond hír visszafordította, egy szóval csak igazán bódulás volt. Magam reggel visszahurogattam őket, s ki sem gyűttem mig meg nem csenededett lármája.

KISBIRÓ MÁRTON.

Szólásformák s példabeszédek

Nagybánya város jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1560-tól kezdődőleg.

Levesebb matériát kívánnak a város bányái = könnyebben olvadót, mely a nemesebb fémek olvadását elősegíti.

A fiscus regius a kipkai-házba berugtatott = minden törvényes formát mellőzve elfoglalta, erővel elvette.

Ügyét magaviseletével nagyon megnyomta = súlyosbította, vétkét tetézte.

A kilenczed dolgát alkalommal eiszemléltük = könnyedén elnéztük, elengedtük.

Hozzánk eresztett levelét szivesen vettük = irott s küldött levelét.

Az volt oka a köztünk lobogó versengésnek = a köztünk dúló veszedelemnek.

A város javának előmozdítására keresztül fekusznak = akadályozzák, annak ellentállanak.

Nyakokban sorvad a házok = rájok szakad a gondatlanság, vele nem gondolás miatt.

Kézvezetve mutatnak a fajtalanságra a behozott tanuk vallomásai = kézzel foghatólag bizonyítják.

A gonosz cselekedetnek elígy segítségére volt, kívül strázsálván = e szerint, kívül strázsálván, segítségére volt.

Azon jussáról semmi fegyvere nincsen = bebizonyítani okirattal nem bírja.

Zabolátlan természete szerint gázlódott = gyalázkodott, becstelen szavakat szólott rám.

A makkló sertések váltója három részre osztassék = a makkra hajtott sertések váltásádjája.

Hasznát vette a szőlő építésének = művelésének, javításának.

Elölők a megfogott embereket eliktatták = futni engedték, megszöktették.

A mézárások rendfelül adják a bőröket = igen drágán, rendkívül való áron.

Elmetszett decretum érkezett hozzánk = végleges határozat, rendelet.

Isten ne tegye nyomossá maradékot se e földön = veszzenek el, nyomdokosokat se hagyjanak maguk után.

Tilalmas nézésért fogságban tartatott = varázslásáért, büvülés-bájolásáért.

Hushagyó hetében lőtt el a gyermeke = akkor született, jött a világra.

A fernezelyi bányánk igen elvékonyodott = megcsökkent, kevés jövedelmet ad.

Az isten meg-meg világosságra hozta azon bányát = vastagabb ér tűnven elő, jövedelmezőbbé lett.

A fokhagymási erdőllő út reparáltassék = erdőre járó, vezető út.

KATONA LAJOS.

Egy ismeretlen szótár.

Gazdasági szótár főméltóságú herczeg Batthyány Fülöp ur, Német-Ujvár' örökös ura, strattmanni gróf, Leopold cs. rende középkeresztese, ő cs. és kir. felsége kamarással, tek. Vas vármegye örökös és valóságos főispánja magyarországi uradalmainak számára. Szombathelyen, Nyomtattatott Perger Ferencz betűivel. 1831.

Ilyen című 55 lapra terjedő kis német-magyar szótár került a napokban birtokomba, melyről, minthogy néhány nyelvadatát nem találtam Ballaginak Teljes Szótárában, sem pedig ugyane szerző magyar-német szótárában, azt kell hinnem, hogy a nyelvészek előtt ismeretlen.

A mondott közkézen forgó szótárakban elő nem fordulnak a Gazdasági Szótár következő szavai:

Abrichter in der schmiede : v a s i g a z í t ő. — Aufschubladen beym ziegelofen : f e l j á r ó p a d. — Blöckel in der Binderwerkstadt : e r e s z t ő t ő r z s ö k. — Bramschnitthobel : c z i f r á z ó g y a l ó. — Dippelbohrer : b o r o n a f u r ó. — Dreheisen : k u p á s v é s ő. — Fasswinde : h o r d ó e m e l ő c s i g a. — Roher Fausthobel ; S z i n z ő f e n é k g y a l ú. — Führeisen : f ü l e s v é s ő. — Gerüst : á l l á s , h i d l a t. — Gesims-bretchen : p á r t á z ó f o r m a. — Hohleisen : k u p á s v é s ő. — Hohlziegel : o r o m c s e r é p , ö b l ö s c s e r é p , k u p á s c s e r é p. —

Holdhaken (?) in der schmiede: h o m l i t ó. — Kuppelgewölb: kupásbolt. — Pfoste: padlódeszka, ficzkó. — Reischiene beym Ingenieur: kengyeles lineázó, hosszvono. — Riegelwand: hevederesfal. — Schraube: sróf, teker. — Schrotter: ülővágó. — Schrottmassel: nyelesvágó. — Sperringeisen: karikavas. — Spranzung: ráilletés. — Stangen-, Stockzierkel: toldott czirkalom.

FRECSKAY JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kölcsönvett szók, kölcsönszók. Így nevezi Halász, Vámberi és mások példájára a meghonosult polgárjoggal fölrüházott idegen szókat, s nem veszi észre, hogy ezek a kifejezések vastag germanizmusok. *Lehnwörter* und *Fremdwörter*: így különbözteti meg a német s egészen helyesen. *Lehnwörter* a németnek a. m. átvett szók, mintegy hűbérül (*lehen*) ótalomba fogadott szók, s *entlehenen* első jelentése szerint a. m. átvenni, elfogadni, s csak második jelentése „kölcsön venni”. *Verleihen* is a. m. átadni, hűbérül, osztályrészül juttatni, s a kik az egyszerű *leihen* „kölcsönözni” jelentése után indulva a *verleihen*-t így fordították: „ártatlansága tudata bátorságot kölcsönzött neki”, azok kirívó németességgel szaporították irodalmi nyelvünk tárházát; ámbár egyelőre örülhetünk még annnak, hogy ő Fölsége nem „kölcsönzi” az érdemes uraságoknak sz. Istvánrend nagy keresztjét vagy a vaskorona-rend kis keresztjét. A „kölcsön-szó” vagy „kölcsönvett szó” a mi nyelvérzékünknek olyan szó, melyet kölcsön vettünk, de mihelyt a magunkéból telik visszaadjuk; tehát épen az, a mit a német *fremdwort* jelöl. vagy még kevesebb, és mindenesetre furcsán esik a minapi cikkben azt olvasnunk, hogy némely szláv szók „a nyelv életébe teljesen behatoltak, vagyis igazi kölcsönszavak.” A *lehnwort*-ot helyesen magyarul meghonosult szónak mondjuk.

Azomban, ellemben. Így olvashatni a Nyelvőrben, a különben társaságában és hasonlóságára. Evvel szemben megjegyzem, hogy amazokat csak akkor írhatnók így, ha a szófejtő írást elvetve a fonétikus írásmódot tennők szabálylyá; holott a különben-t én azon föltevésben védtem, hogy nem csak fonétikus, hanem etimologikus alapja is van. Külömben nem a. m. különben, hanem különben = eltérő-en; v. ö. még különbözik. A különb alapszava pedig nem a határozó külön, hanem a melléknévi külön, melynek eredeti hangzása valószínűleg külön. (Az erede-

tibb külö m ö s nem egy vidéken hallható még a köznyelvi külö n ö s-sel szeuben. V. ö. „külöm istállóba vezette“ Szeged népe II : 124, „külö m ö s s e n f é r e l e g e l t e g y s z a m á r “ u. o. 140).
SIMONYI ZSIGMOND.

En gros, en détail. Kereskedelmünk magyarosítása. bár lassan, napról napra előrehalad. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok könyveiket magyar nyelven vezetik, magyarul leveleznek s így tovább. Ebbeli buzgalmuknak csak az az egy öreg hibája van, hogy a levelező uraimék rendesen németül gondolkodnak és iratuk minden egyéb csak nem magyar. Nem az illetők jóakarátán múlik, hogy e téren a magyarság ügye nem áll jobb lábön, hanem eddig arra hivatott, művelt magyar ember még nem adta reá a fejét, hogy a kereskedők számára magyaros mintákat szerkesszen. Míg e munkára vállalkozó nem akad, mi e folyóratban alkalimlag közlünk majd apróbb észrevételeket, melyek a kereskedelem magyar nyelvének ügyét talán előmozdítják. Az adás-vevés két főneme Európaszerte en gros és en détail néven ismeretes. Ennek szolgálai magyar fordítása *nagyban* és *kicsinyben*, jelzőképen használva pedig *nagybani* és *kicsinybeni*! Ha olvasom, sérti szememet; ha hallom, bántja fülemet. Így volnék vele talán életem fogytaíg, ha elvégre reám nem jár a rúd ez iker-csoda képében: egy mathematikai kérdés fejtegetésében az en gros és en détail fel- említése elkerülhető nem volt. Irni irnám a francia terminusokat, mert azokat mindenki érti; de mégis rösteltem, hogy a közönséges életnek ily köznapi fogalmait nem adhatnók vissza édes nyelvünk megfelelő kifejezéseivel. Elgondoltam tehát, miként használja a francia, a német az en g r o s t és az en d é t a i l t. Csakhamar meggyőződtem arról, hogy a mondatban csak kétféle szerepük van: vagy h a t á r o z ó k é p e n vagy j e l z ő k é p e n állanak. A megfelelő magyar kifejezéseknek tehát oly természetűeknek kell lenniök, hogy a megfelelő ragok vagy képzők segedelmével e kettős szerepet jól betöltsék. Én minden habozás nélkül a tömeges adás-vevést és a részletes adás-vevést használtam. Ebbeli választásomat igazolják talán e példák: „A boltos tömegesen vesz és részletenként ad el. A tömeges vételnél az árból 2°/_o-ot engedek. A részletes vételnél nagyobb árat szabnak.“

Zárlat. Naponként szúrja szememet napi lapjainknak az az állandó rovata, melynek czíme: „A bécsi értéktözsde zárlati árfolyamai.“ Avval ugyan édes-keveset törődöm, a mit a bécsi börzén mívelnek; figyelmemet csupán a kövér betűjéből szedett cím, illetőleg a benne éktelenkedő *sárlat* szó köti le. El-elgondolok rajta, vajjon micsoda fán terem

hetett és mi az értelme. Elolvasom az egész közleményt, talán akad benne olyasmi, a miből a zárlat természetére következtethetnék. „M. földt. kötv. 98.—. M. orsz. bank r.—.—. M. nyer. k. s. 115.25.“ s így tovább 15—20 soron át. Már ebből a hieroglifából akárhogy nézem, ki nem okosodom. Nézem újra magát a *zárlatot*; hátha a magyar szónak elemzése elvezet a helyes nyomra! *Zárlat* jelenti azt, a mit zároltak; tehát ez amolyan szekvesztráció-félét teszen. De, uramfia, mindennap csak nem szekvesztrálnak annyit és annyifélét a bécsi börzén! Hosszas tépelődés után rábukkantam a nyitjára, még pedig oly módszerrel, mely száz esetben kilenczvenkilencszer csalhatatlannak bizonyult be. Mások épülésére közlöm a módszer lényegét. Ha valamit magyarul meg nem értek, hasontárgyú német, francia vagy angol könyvben lapozgatok és ekkor rendszeren akadok oly helyre, mely az érthetetlen magyarságot érthetővé teszi. Ez esetben a Pester Lloydot nézvé, látom: „Schlusskurse der Wiener Börse.“ Most még csak egy lépésre kellett magamat elhatároznom, t. i. a német „Schluss“ számtalan jelentéseiből ki kellett azokat szemelnem, melyek ez esetben alkalmazhatók. „Schlusskurse“ itt kétértelmű; jelentheti a végső árat, melyeken a börzeórák utolsó pillanatában alkukat kötöttek, de jelentheti egyszersmind azon árat, melyeken egyáltalában az nap alkukat kötöttek. Az efféle dolgokban járatost kérdezvén ez iránt, feleletül kaptam, hogy itt a „Schlusskurse“ az utóbbi értelemben veendő, tehát „Schlusskurse an der Wiener Börse“ magyarul annyit tesz, mint „kötött alkuk árfolyama a bécsi börzén“ vagy „a bécsi börze kötéseinek árfolyama.“ CSÁSZÁR KÁROLY.

Bukfencz. A Nyelvőr (XII. 228. l.) a bukfencz származását tárgyalja. Ez eszembe juttatja, hogy nálunk Soprony megyében (Horpács), e szó ismeretlen; helyette a szintén földérintetlen hengerbóc (hengerbuóc) járja s tovább képezve hengerböczöz. Egyetlenegyszer hallottam egy legénykétől, hogy „lebakfinczosztam a szekérről.“ A bakfincz és bakfinczozni szót a Tájékoztatóban is megjeltem, mint balatonmelléki és őrségi följegyzést.

CSAPODI ISTVÁN.

APRÓLÉKOK.

Követésre méltó példa. Két év előtt nyílt fölszólítást intéztünk a vidéki hirlapok szerkesztősegeihez, tegyék meg nyelvünknek azt a szolgálatot, a mi nekik oly csekély fáradságba kerül, hogy irjanak vagy irassanak helylyel-közzel olyan nemű közleményeket is, a melyek a környékbeli nép beszé-

dét, különösen a sajtóságos kifejezések s szólások föltüntetésével az ottani kiejtéshez hiven visszatükrözzék. Fölszólításunknak, mint már azelőtt is többször, most se volt foganatja. Sokszor kérdeztük magunktól, ugyan mi lehet az oka, a nem-törődöm-e, vagy valami más efféle, hogy például csak az olyan városban is, a minő Pécs, a hol van líceum, szeminárium, gimnázium, reál- és több népiskola, hirlapok, tehát a hol annyi a tanító, annyi a művelt magyar ember, s a melynek szomszédságában fekszik a nevezetes Ormánság, hogy annyiszor ismételt fölszólításunkra nem akadt senki, a ki nyelvünknek ezt a csekély áldozatot meghozta volna — csekély, mert legtöbb esetben a tanítónak ki se kell mennie az iskola falai közül; hisz a környék falaiból jött gyermektanítványok rakásával szolgáltatják neki beszéd közben a följegyzésre méltó adatokat. S hány ilyen több közép- és népiskolás s hirlapos városunk van nekünk! No de reméljük, hogy jövőben talán máskép lesz. Két vidéki hirlapunk legalább, a Székelyföld és Debreczen megtörte már a vastag jeget. Az első pontos utasítás kíséretében meleg szavakban buzdította olvasóit a gyűjtésre s szavának volt is foganatja; már öt számában közölt székely népnyelv hagyományokat (egyét mi is fölvevünk jelen füzetünkbe). Másikában, a Debreczenben, Tippan Tóbiás kezdte meg „Beszülgetéseit“ a szerkesztővel s már az „Ötödik porciónál“ van. Tudomásunkra jutván Tippan Tóbiás gazd-uram Beszülgetesei, megkértük őt, juttassa kezünkhöz fölhasználás végett az illető számokat, és ő azonnal engedett kérésünknek s szives készséggel megküldte a Debreczen illető számaikat a következő levél kíséretében: „A Nyelvőr tekintetes szerkesztőségének Budapest. Itt küdöm a kivánt porcijókat. Van bion ebbe nagyon sok hiba, mer hát a typográfus legínyek nem tuggyák jól kirakni; osztán meg a szerkesztő urak se javitytyák ki annak rendi szerint. Én megpróbátam kijigyazítani, de hát a nyomtatásról mán azt nagyon bajos dolog vóna. Hanem hát ha egy kaphatnék belüle egy hosszú példányt, mint a ‚Debreczeny‘ szerkesztő-jinél láttam, hát ugy csak valahogy ki tunnám bion én igazítgatni. Tippan Tóbiás.“ E „Beszülgetisekből“ is fogunk majd a maga idején egyet-mást közölni.

Nem lehetünk el nélküle. „A ‚vigarda‘ szóval született egy napon a ‚hordár‘ szó. Amazt már-már kiszorítja a magyárosabb ‚vigadó‘; de már ez a nyelvörtagadó ‚hordár‘ hogyan változzék át a jobb hangzású ‚hordóvá‘? mikor hát ez egyebet jelent. Ám törödjünk hozzá, mert bizony el se lehetünk már nélküle.“ Így olvassuk az Egyetértés jun. 3. számának tárczájában. „A szünidőkről. Ezen a címen meg fog akadni a ‚Nyelvőr‘ iskolája. A ‚szünidő‘ szóösszetételben,

nem tagadom, szócsonkítás fordul elő, s helyes egészében így kéne írni-mondani: „szünő idő”. Mentségre szorul, miért ragaszkodom mégis a csonka kifejezéshez.“ Ezt meg a Budapesti Hírlap jun. 10. számának tárczájában olvassuk. Ime két szó, a melyekről írójuk nyíltan elismeri, hogy nem helyesek; de mégis mindegyikük használja. Miért? P o r z ó, ez a magyaros tollú író, egyike ama nem nagy számú kivételeknek, a kiknek egészséges nyelvérzéke diadalmasan megállotta a tűzpróbát, megmondja nekünk az okát: „mert bizony már el se lehetünk már nélküle.“ Álljunk szembe ezzel a kijelentéssel! Hanem mégis halljuk meg előbb, mit mond a Budapesti Hírlap ugyancsak jun. 10. számának „A nyelv“ feliratu cikkében! „A német plititud és hivatalnoki szójárás elhallgattatja a fiatal magyart, a ki nyelvéből nem képes egyenértékű frázist sodorni, dolgoknak megfelelő nevet adni, helyzeteknek pedig elmés és találó kifejezést. Min mulik a dolog? Csakugyan magyarjaink tehetetlenségén? Elmebeli restségén? Szellemtelenségén? — Nagyon nehéz elhinni. Sokkal valószínűbb, hogy hiányzik a dolognak magasabb felfogása belőlük: az a meggondolás, hogy ezen a téren rájuk illetén munka vár.“ E nagyon találó, való-igaz szavakat nem azért idézzük, hogy a két tárczacikk írójára, hanem hogy a nagy-sokszor előrántott „nem lehetünk el nélküle“ ment ségre alkalmazzuk. A *hordár* szintén annak a szellemi lustaságnak a szülötte, a mely annyi ferdeséggel rakta meg nyelvünket; testestül-lelkestül német, minden erecskéjében idegen vér folydogál. Alapszava a *hord*, a *tragen*-nek fordítása; képzője: *-ár*, hasonlókép a ném. *-er*-nek utánzata. S én, a mennyire ismerem szótárkészítőink hélota gondolkodásmódját, meg vagyok róla győződve, hogy ha a németben történetesen nem *träger*, hanem *trägling* vagy *sendling* lett volna a neve, mi ma bizonyára *hordoncz*-ről vagy *küldöncz*-ről hirdetnők, hogy nem lehetünk el nélküle. Ezt a ment séget a röstelkedő kényelemszeretet gondolta ki, s ha a sebtiben dolgozó napi sajtó védekezésül fölhasználja, megbocsátjuk neki, de elfogadni nem fogadhatjuk el, mert egész terjedése merő ürességből áll. Először is meg kell jegyeznünk, hogy a mi hordáraink fő foglalkozását tekintve, az alapszó: *hord*, nem elég jól van megválasztva, mert nálunk a hordár legtöbbször nem h o r d, hanem v i s z valamit. De magában véve ez még nem volna hiba; fonáksága nem az alapszóban, hanem a képzőben rejlik. Azt mondják, *hordó* nem lehetett, mert ez már egy más jelentés számára le volt foglalva. Igaz, de erre van egy nyomós h a n e m ünk. Kétségtelen, hogy ha szavaink alkotásában irányadónk a német nyelv s ahhoz szabjuk magunkat, a mit ott találunk, akkor bizony vajmi sokszor megakadunk. A német például a *laufen*, igéből személy nevet csak *-er* képzővel alkothat: *laufer*, vagy legföljebb

még *läufig*-et mondhatna. S ezzel készletének fogytára jutott, úgy hogy egy más árnyalat kifejezésére kénytelen volt a francia *courier*-hez folyamodni. Mikor aztán szótáríróinknak ezt a két szót le kellett fordítaniok, előállott a baj s vele a panasz, hogy milyen gyámoltalan képzők dolgában ez a magyar nyelv; a *laufer* ugyan lehet *futó*, de mi lesz akkor a *courier*, a melyet a német se tud a *laufen* igéből való más képzéssel kifejezni? Pedig ha kissé tovább néztünk volna az orrunknál s idehaza is körültekintettünk volna, mi könnyen megküzdhattünk volna a vélt nehézséggel. Igaz, hogy *fut*-ból személynevet csak *-ó*, *-ő* vagy *s*-sel megtoldva *-ós*, *-ös* képzővel készíthetünk: *futó* és *futós*, e tekintetben tehát nem állunk rosszabbul a németnél; de nézzük magát az alapszót: *fut* s nézzük sarjadékait: *futos*; *futkos*, *futkos*; *futkál*, *futkároz*; *futamik*, *futamlik*, *futamodik*; *futdogál*. Tud-e olyan nagy családját, ily számos sarjadékját előmutatni a német az *ö laufen* igéjének? Látnivaló, hogy minek kell tartanunk s mily fontosságot tulajdonítanunk a panasznak, hogy képzők tekintetében nyelvünk szegény, s a mentségnek, hogy erre vagy amarra a rossz szóra szükségünk van, nem lehetünk el nélküle. Ha tehát a *hord* kellett épen alapszónak, s a *hordó* már egy más fogalomra le volt foglalva, vajjon nem lehetett volna-e *hordogató* vagy *hordogáló*? Csak ne ragaszkodnánk annyira az idegen képhez, hanem gondolkodnánk a magunk fejével, egészen másként menne a dolog! Mire használjuk kiválóan a hordárt? Megbizzuk valamivel, elküldjük, elfuttatjuk, elugratjuk valahová, postának használjuk sat. Mondhatnám tehát: *bizatos*, *ugróci*, *ugratos*, *ugriposta*, *futosó*, *utófutó*, *küldözös* (v. *ö. kapós*: a min kapunk, *rágós*: a mit rágni kell), *hírvívő*, *szálposta*, *kurtaposta*, *fiaposta*, *hírláb*, és mit tudom én mi minden, százszor jobbak, jellemzőbbek, találóbbak az elsoroltaknál, egy szerencsés ötlet foganásai. A *szünidő* pótolhatatlanságának ügye még gyarlóbb lábon áll. Ez már nem csak azért rossz, mert ige-tős összetétel, hanem azért is, mert azt akarná mondani, hogy megszűnt a tanulás, a munka, s helyette az időt szünteti meg. Helyesen: (tanítás v. tanulás)szünet, szünetelő, *pihenő*, *üdülo* sat. sat.

Észrevételek a 'kőcse' szóhoz. Multkori fejtegetésünk a következő három hozzászólást iratta meg s juttatta kezünkhez. I. Kocza nyelvész létemre a Szarvas Gábor cikikkének végén levő fölszólítás, hogy „több szem többet lát“ bátorít arra, hogy a *kocza* szóban mutassak rá a *kőcse* mélyhangú mására. A *koczá*-t a Schedel-Vörösmarty-féle Zsebszótár így magyarázza: fn. mutterschwein; mn. mutterlos — bárány, malacz, gyermek; fn. eine art kinderspiel. A Tájsszótárban ez van följegyezve róla: *kocza*: 1) hálónem; 2) árva fiatal állat

p. o. malacz. Soproni szó. Kis János. Malacz és korán elválasztott vagy árvaságra jutott gyermek. Balatonmelléki szó. Horváth Zsigmond. Kocza-gyermek, házasságon kívüli, apátlan, elhagyatott kis gyermek. Pápa vidéki szó. Matics Imre. Saját emlékezetem szerint nálunk Soprony megyében (Horpács) kocza csibének, kocza malacznak hitták az olyant, mely vagy az eldöglöttekből egyedül maradvá, vagy gyöngesége miatt a többtől s anyjától elválva folyton a konyhában, ház körül tartózkodva külön gondviselésben részesül s a háziakkal, valamint a kis kutyával, macskával legjobb barátságban él. Csapodi István. — II. Tisztelt szerkesztő úr! A nyelvőr utolsó száma hozott egy cikket, mely a „kőcze“ szóval foglalkozik, ez eszembe juttatta gyermekkoromat, melyet Szepes megyének Lőcse városában töltöttem 1850-ig. Akkor persze csak 13 éves voltam, de azért mégis tudom, hogy akkor a dada ott a kis babát a „Kotschpelz“-be takargatta. A „kotschpelz“ egy különösen e célra varrt ruhadarab volt. A dada a gyermeket karjára, a „kotschpelzet“ pedig nyakába vette, a „kotschpelz“ fele a vállán fekeve körülfogta a gyermeket a dada karjával együtt, a másik fele a jobb kar alatt jött előre és vége szintén a gyermeket tartó kar alá volt rejtve. A „kotschpelz“ semmi tekintetben nem hasonlít a „pelz-hez,“ mert mindig tarka, mosható kelméből van varrva. Nem tudom a szepesi németek használják-e még ezen ruhadarabot. 1871-ben Németországban utazván, Halle városkában szintén láttam a dadákat „kotschpelz“-be takarni a kis babákat. Még ezen kifejezésekre is tudok emlékezni: sich einkotschen: sich einhüllen, sich einwickeln; kotsch dich ein: hülle dich ein, wickle dich ein. Kétféle neve van e ruhadarabnak: der kotschpelz vagy die kotsche. Tisztelt öje N. N. — III. Igen tisztelt uram! Engedje meg, hogy a mai Nyelvőrben megjelent „kőcze, keczele“ fejtegetéséhez egy hivatlan megjegyzéssel hozzájárulhassak. Ha az a „keczele“ egy ujjatlan vászon női ruhadarabot jelent, vagy pedig a papok misemondó ingét is annak nevezik, mert ez is ujjatlan, miért ne származhatna az — mikor más ruhát is a nép olyan egyszerű nevekkal lát el, mint: felöltő, kis és nagy ujjas, tüled-álló stb. — *kétszélű*-ből, vagyis egy egyszerű ruhadarab, mely csak *két szél*-ből, azaz két darab vászonból vagy egyéb kelméből áll. *Kontárkodó*. Mindezekre a maga idejében megteesszük észrevételeinket.

CSIGABIGÁK.

A nyolczadik. Ismeritek a hét alvó-szent legendáját? Elmenekülének üldözőik elől s egy mély barlang titkos zugába rejtőzének. Nem sokára erős álom nyomá el őket. Fene kopóik ezenközben felszimatolák rejteküket s kemény uruk szavára befalazák a barlang szádát. Hosszú, szertelen hosszú idő után, midőn a hét jámbor szeméből kipattant az álom — mert nem haltak volt meg — a nyílás ismét szabad volt. „Éhezem! mondák mind a heten egy szóval. Menj, Malchus, a városba s hozz nekünk eledelt; itt a pénz. De légy óvatos.“ És Malchus beméne a városba és vásárla először is kenyeret. „Hohó, barátom, te rosz pénzzel fizetsz; csak tartsd meg magadnak, s add vissza kenyeremet!“ mondá a kufár. Malchus válaszola: „Ne légy felségsértő! Nem látod a császár képét rajta?“ „Látom, de ma II. Theodosius uralkodik, s ez Decius képe rajta. Ennek a pénznek már rég nincs járata-kelete. Te nagyon nagyot alhattál jó barátom!“ Ennek a legendának folytatása is van. Mély odujába rejtőzködék a jámbor MÁ 11 a m, és aluvék nagyot, aluvék hozsztat; midőn pedig fölébrede, előkotra tüszőjéből egy ócska, rossz vert vasat, s az értéke veszett pénzdarabot vásárra vivé. Azt tartá a jámbor nagy alvó, hogy ma is Decius uralkodik. Pirosfükösd-vasárnapi számában így ír: „Mélyen tisztelt Lovag s Főszerkesztő Úr! Miután a dynamit magyar neve mind ez ideig nincs végleg megállapítva, legyen szabad a kedves „Magyar Állam“-ban szerény nézetemet kifejezni. Miután elvitázhatlan tény, hogy a dynamit a görög δύνამις-ból, mely erőt, erősséget, hatalmat jelent, képeztetett, tehát magyar nevét is ezek valamelyikéből kell képezni, ha azt akarjuk, hogy a magyarítás hű legyen. Én azt hiszem, hogy e szóból *erő* legkönnyebben előállítható a dynamitnak megfelelő magyar név azáltal, ha a *vevény*, *vény* mintájára hozzá ragasztjuk az *ny*-t, s lesz belőle *erőny*, igéje pedig *erőnyözni*. Horváthi, 1883. május hó 9-én. Mocsár Endre, gör. szert. kath. plébános.“ Ez ajánlathoz a szerkesztő a következő észrevételt csatolja: „Veleményünk szerint csak az a kis baj van az *erőny* szónál, hogy a gyengébbek igen könnyen fölcserélhetik az *erőny*nyel, minélfogva tanácsosb volna nem pusztá *ny*, hanem *nye* képzőraggal alakítani az új szót, ennek mintájára: *fehér-nye*. Volna tehát akkor a dynamit: *erőnye* és belőle *erőnye-robbanás*, *erőnye-raktár*. A gyakorlat annak fog jogot adni, a mely legalkalmasabb, s ha az *erőny* fogadtatnék el, akkor három ily képzésű szavunk volna: *előny*, *erőny*, *minőny*, mely utóbbi általunk az *epitheton* kifejezésére már harmincegy év előtt ajánlatotott és sokak által használtatott már.“ Pange lingua! Dicsérjük a Mállamot, dicsérjük nemes buzgalmát, hogy szép magyar nyelvünket

az idegen lafanczoktól megtisztítani s a mint valóban illik, hogy övé lehessen a nyelvek sorában majdan az első rang, hogy végkép megszüesíteni törekszik. Egyetértünk vele mindenben, egyet abban, hogy pusztuljon közülünk minden, a mi idegen, valamint egyetértünk vele az elvben is, hogy a *dynamit*nak alapszava a magyarban csak az *erő* lehet, mert *δύναμις* = *erő*. E szerint magyarok lesznek, kell, hogy magyarok legyenek a *kardinális*, *plébános*, *klerikus*, *kapuczinus*, *szeminárium*, *czeremónia*, *mise*, *graduálé*, *pluviálé*, *pasztorálé*, *breviárium* sat. sat. A megmagyarosítandó szók természetesen nem a parasztos-porias goromba, hanem a MÁllam megtisztult izlése szerint a művelt osztályok finomított képzőivel alkotandók. Lesz ezutánra, minthogy *cardo* = sark, a kardinális új-magyar neve: *sark-orján* (v. ö. *nyak-orján*); plébános (plebs = nép), ha városi: *nép-nők*, ha falusi: *nép-encz*; klerikus (*κλήρος* = sors): *sors-oncz*; kapuczinus (capió = kap): *kap-or* (v. ö. *áld-or*); szeminárium (semen = mag): *mag-da* (v. ö. *csónak-da*); czeremónia (cera = viasz): *viasz-ma* (v. ö. *szak-ma*, *szőr-me*); mise (mitto = küld): *küld-öny* (v. ö. *függ-öny*); graduálé (gradior = hág): *hág-ár* (v. ö. *áldoz-ár*); pluviálé (pluvia = eső): *eső-nye* (v. ö. *erő-nye*); pasztorálé (pasco = legeltet): *leg-emér* (v. ö. *El-emér*); breviárium (brevis = rövid): *rövid-nye* (v. ö. *kem-nye*). A megmagyarosításnál azonban e modern képzők kiválasztásában nem lehet eléggé ajánlanunk az óvatosságot. Minthogy az alapszóra nézve az idegen szó lekötve tartja kezünket, bármennyire szép, hangzatos és kedves is például az *-ár* képző, alkalmazását a *testamentom* magyarra tételében még se tanácsolnám a t. lelkesz úrnak, mert *testa* tudvalevőleg magyarul *cserep*-et tevé, *testa-mentum* volna *cserep-ár*; s ha teszem azt a szolgálóhoz így szólanék: „Te Julis, kérd el a plébános úrtól s hozd el nekem az új *cserepárt*“, aligha meg nem zavarnám vele szegény fejét. Azért mi is egy nézetten vagyunk a t. szerkesztővel, a ki a *dynamitra* inkább az *erőnye* szót ajánlja, mert, úgymond, a gyengébbek könnyen összetéveszthetnék az *erőny*-t az *erény*-nyel. Hogy mennyire alapos a t. lovag úrnak ez az aggodalma, bizonyosság rá, hogy annyira gyengék is vannak, a kik még az új magyarságnál annyira gyökeret vert *erény*-t is összetévesztik holmi más dologgal, a mint a következő, valóban végbement szakácsné-párbeszéd igazolja, melyet derék Kresznericsünk lelkiismeretességével ekként hitelesíthetek: Hallottam Budapesten, 1883. június 9-ikén, délutáni 3 órakor. Átkiáltja a szakácsnék egyike a szomszédba a másiknak: Mari! — No? — Hallotta má? — Mit? — A Ninának főszakatt az erénye. — Mije? — Az erénye. — Mi az? — No, ti ödern (die adern).

Stilisztiko-logikai százsorszép. Megfogamzott a „Magyar Földben”, kivirult május 22-ikén. „Mikor a cancellár a mult télen egy ebédről *haza jött, hasztalan keresett felöltője zsebében egy tárcza után*, melyben azon napon kapott 30.000 rubel papirpénz volt. Azonnal elhivatta a pétervári rendőrség főnökét, a ki neki azonnal megígérte, hogy a pénz 14 nap mulva ismét tulajdonában *leend*. Egy hét mulva valóban el is hozta, nem a tárczát, mert a tolvaj megvallotta, hogy azt eldobta, *de* a 30.000 rubelt. Gorcsakov herczeg csodálkozott és *bámulta* a rendőrséget. A megelőző napon ugyanis *a mint kész felöltőjének megnézni elfeledett zsebébe dugta*, megtalálta tárczáját, melyben az ellopott rubelek hiány nélkül meg voltak.” Ember legyen, a ki azt érti.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

Z i l a h i a k.

A ferésztlű vizet nem jau mindénüvé kiönteni; legjobb a rauzsafa alá.

Ha a kis gyereket a lába nagy ujjánál fogva végig húzzák a ferészteő vizén, jau uszau lessz.

A hányszor a kis gyerekek aszt mongyák: bíka, anyi huszonnégy óráig nem neő.

Ha a gyereket, mikó mégszületik, ócska ruhába eötöztetik, özvég asszon felesége lessz.

Ha valaki nyúttya a laskát s osztán a kijukad, mind fiai lésznek.

Ha az embér uj lakásra megyen, a macskát a zablakon vigye be s kilenccér kerüjje meg vele a kemencét. Akkó a macska nem megyen el a háztul.

Ha valaki, mikó vâr, megsúrja a zujját, kevíj lessz az, a ki aszt a ruhát viseli.

Fekéte macskának elvágják a füle hegyit meg a farka végit, hogy a boszorkány ne lovagojjon rajta.

A ferészteő vizet nem szabad este kiönteni, mer valaki még hal.

Ha valaki szilvesztereste a zasztalt tizénkét órakor két embérnek megteriti, éggy gyértyát teszén a zasztal közepire, a zajtót becsukja, kimengyen s csurdád kilenccér futva mégkerüli a házat, osztán a kúcsjukon beníz: megláttya a zasztalnál jövendeöbelijit.

VERSÉNYI GYÖRGY

D o m o k o s i a k.

Este kinízni a zablakon nem jó, me megkísírnek a gonoszak. A házba nem jó füttyerelni, met pusztaság lesz a házba.

A bossat (borsat) nem kell elpergétni, met veszekedés lesz a háznál.

Ha asszany-ember jön a házhoz új esztendőbe először, akkor a házat egész esztendőbe sok szerencsítlenség fogja írni.

(Szolnok-Doboka megye.) M. NÉMETH SÁNDOR.

Gazdasági levelek.

3.

Tisztolt uraságom! Nagyon fáj a belső részem azért, hogy negyedik év utá szolgálok és még sèn tudom, hogy a mezeji vetemények vannak-é biztosítva vagy nèm jég ellen. Mast hát az isten csapása rágyütt a határunkra; így annálfogva tudósítottam, hogy pünkösöd más napján délután 4 óra közbe elverte a határnak kisebb részit a jég, annak pedig fekvése a ménösvögyi és irtási táblának a zalsó nagyobb része.

Mindönt öszvevizsgátam, de sèn árpába sèn rozsba olan tete-mös hibát nèm lehet találni, hogy a jég áltá nagy bajt lehetne mondani, de egészen annékü sincs, de a ménösvögyit mögpocskóta.

Két levelit mögkaptam pünkösöd napján. Abbol azt találtam, hogy Boglárra fát köllötett (? ugy látszik iráshiba e helyett köllötött, mint Dunán tul általánosan mondják) volna szálittani. De én azt mind nèm tuttam. Hanèm ezön tudósittás áltá, mihást az essö nèm esik, mingyár égy baggon (= waggon) fát fölszálított Boglárra. Kelt Babodon, május 18-dikán 1880.

4.

Jelönlegi levelit mögkaptam és abbul mindönt kiértöttem; de én a trágyázást jól megértöttem, csakhogy a mastani zakoji (= akoli) trágyának a helit nèm tudom, hogy hun lészön. A ménesvögyi táblának a dombgyára a roszt buzaszolma mast hordatik és ha a züdü engedi azonnal bele is szántotom. A kocsisok fahordása mast égyet mögszünt, mer a Hokmon (= Hoffmann) nèm tuggya hová tönni a fát, más az mög, nagyon roszt volt az ut. — Még idájig mindönféle jószág kijárt a mezzöre, de ezön a hétön befogok mindönt, mer szénát adni ugyis köll nekik, szolmát mög minek spórójam. A fejös és hasas marhák szinte füllesztöt (= polyva és répa keverve) ugy kapnak mind az ökrök.

A gamási pintér itt volt a dugájér, de pénzt nèm hozott, én pedig a dugát neki nèm attam pénz nékül. Hanèm irgya mög a zuraság, hogy a harmados dugát neki lehet-é adni vagy nèm pénz nékül, mer a zapróléknak az árát azt feleli, hogy elsején füzeti lé és az erdőbéli égött tölfát azt akarja, hogy én metéjem össze neki a fenéknek valót, a mibe én sémmit sém tudok.

Turót és vaját és a mögintö czédulát elküldöttem. Más ujság

semmi más nincsen, minthogy a meszes vermőt fölverték a magunk cselédasszonyaji. A Czárné, Szentgrótiné, Szabóné ezek voltak a jó madarak. — Babod, december 20-án 1880.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

- ehés, megehül : éhes, megehezik (Dunántul).
- csorba : a kinek az elülső foga hiányzik, kicsorbult (Soprony megye).
- és enved a lábom : elzsibbad (Dunántul).
- meleg forró bizsergés a fejem tetején (Somogy).
- úgy bizseréli (az elektromosság a tagot) (Pest m.).
- kórság nyavala bántyo (Somogy).
- fűgyütt a nádrájó : gyomorgörcsöt kapott (Somogy).
- poklájó : az ellés, csikózás, borjazás után kiürülő hólyag, a „mássa“ (secundinae) (Somogy).
- ellődik a bika (Somogy).
- gana jlik, nem tud ganyézni, elát a ganéja, hugya (Somogy).
- igen bányyo a lábát : a barom nem hagyja megfogni a fájós lábát (Somogy).
- beleöröködik a baj (Somogy).
- megöröködik rajta a vír (Monor).
- a súlyossa (a bajnak) (Győr megye).
- megfájdút a szemém, fájdítya a lábát (Dunántul).
- megfájósodik (Nagy-Oroszi).
- a hlokomat hasigatta (a fájdalom) most má kiát béllöle (Nagy-Oroszi).
- nekigyün a viszketeg (Jász-alsó-szent-György).
- meg-megtért, meg-megint ráfogta a fájás (Uj-Kécske).
- fájt minden tetemém (Heves megye).
- főhasigatás (Nógrád m.)
- nagyon hasogatta (Somogy).
- a fájás kiszűnt, emút a fájás, észűnt a fájás (Somogy).
- a hasigatás kiment a fejemből (Nógrád).
- a szemémet tűzete a rossz csúsznyavala (Somogy).
- vágja a szemémet a világosság (Bács-Bodrog).
- úgy megdőfte : szűró fájdalmat érzett szemében (?).
- csiklángya a szemémet a csöpp (?).
- éga szemém (Komárom m.).
- né sajnállo bele csöppenteni, csak úgy ujjul tőle a szemém (Tolna m.).
- hogy né maraggyak egészen látatlan (látástalan, vak), nem vagyok békettüretlen (Veszprém m.).
- a vérkócca : fehérje, fibrinája (Somogy).
- mikor belesöppentett úgy megrögzött a szemém (Veszprém).
- a látásom elborút (Nógrád).
- semmi észrevételem nem vót benne : nem láttam semmit (B.-Bodrog).
- csak a közeletrü látok (Somogy).
- a nagyobb tagokat látom, de a kisebbet ném (Somogy).
- látom a hódvilágot is, de nem tudom fővenni a minéműségét (Nagy-Várad).
- a sűrű könnyek fótak, osztán ez

- úgy éborította a szemémet (Somogy).
 ékkicsit ezzel a szemémmel is nésszelélek, ha a világosságra megyek (Dömsöd).
 gyuladás vót a szemémén, de étérűtrúla (Somogy).
 rajtaesett a hájog (Somogy).
 aszonták, míg idejét nem ájjo, négyűjek ide: míg meg nem érik a hályog (Somogy).
 olyan homályt látok (Veszprém).
 megcsomósodott a szemém (Somogy).
 hojjan a szemémvilága (Nógr.).
 a fülem is hibázik: nagyot hall (Kis-Újszállás).
 meghibázott a szemém (Visznyek, Heves m.).
 a szembe nem tett semmi hibát (Szilas-Balhás).
 könyvezni kezdett (Nagy-Oroszi, Nógrád m.).
 az őténézheték valamit: látok (Nagy-Oroszi).
 a szemém lobbotkapott, azután az egyik szemém megtért, de rágyűtt a másikra (Kunszentmárton).
 szikrátvetétt a szemém (Czepléd).
 vérágos lett a szemém (Sümege).
 a sötét szobát folytattam három hétig, úgy javasolta az orvos úr (Czepléd).
 nagyon izzadok, csak úgy görög rólam a víz (Czepléd).
 lüktetett a vakszemém: halántékom (Czepléd).
 akkora lött a szömöm feketéje, mint a sárgájo (Páty, Pest m.).
 vastag vérgyűtt a szömömre (Páty).
 a képem csontya (Páty).
 a szemem partya (Jászság).
 szemhábo: pupilla (Nógrád).
 nyakam erejére (Nógrád).
 még érik rajta a hályog (Dévaványa).
 már eczerlehasította rulla a vírt, de most nem birt vele: az orvos már egyszer meggyógyította volt a szemgyuladását (Dévaványa).
 látom, de nem tudom kieszmélni, nem birom elismerni (Mélykut).
 valami kenőt adott az orvosur (Nagyvárad).
 kenyőcse (Somogy).
 fejflastrom (Somogy).
 recére: receptre (Bács-Bodrog).
 a patikás (Dévaványa).
 nem sokat hibázik tőle: egyik szemüveg a másikkal összehasonlítva (Új-Kécske).
 ez is párzik: ugyan olyan (Új-Kécske).
 nyákra: nyálka, genyedség (Új-Kécske).
 mikor kihülést kap a fejem (Kis-Újszállás).
 vízavarásból esett (Kis-Újszállás).

CSAPODI ISTVÁN.

Tájszók és szólásmódok.

1.

A g g v m i e l : aggódik, gondja van rá, vigyáz rá. Mekkötöztem a zsákokat, fédobátom a szekérre, asztán nem ag g o t t a m v e l é k t ö b b e t ; hát ébacsku az égyyik féódott osztánnik felé buza is küfót beüllő az uton.

a j o n t ú l : azontúl, azután. Csak aggyák kü a jussomat, a j o n t ú l n e m b á n o m , a k á r h o g y é s z i i s ő k e t a f e n y e .

a j t u p e l h e l i k : ajtóhelyük. Békukucskát az a j t u p e l h e l i k o n .

a k o m a s : alkalmas. Etörtő rajt a bottyát, peig a k o m a s n a g y v ó t á n .

a k o m a s i n t : alkalmasint. Hun van a János bácsi? A k o m a s i n t a d ü l l ű b e v a n .

a l i l : alél, ájul. Mikor léesett a f á r u é d d a r a b i g m é g s é m o z d ú t , e l a l i t .

a n y á m a s s z o n y : gyenge, gyáva.

Nem mer as semmit, csak ollan a n y á m a s s z o n e m b é r .

a n y á s : anyját szerető, anyjához szokott. Ollan a n y á s e z a g y e r é k , m i n d é t i g c s a k a z a n n y a u t á n r é n .

á n g y i : így nevezik rendesen az unokanővéreket, de azért nem-rokon fiatal asszonyra is használják.

a s z t a f i a : asztalfiókja. Hun van a kenyér? Ott van a z a s z t a f i á b a .

á t o l l á b a : átallában, mind egy-bevéve. Hogy aggya ezt a k u p o c z g u b a c s o t ? H o g y a n ? F u n t - s z á m v a g y á t o l l á b a (m é r é s n é l k ű l) ? Á t o l l á b a n e m v é s z é k t ö b b e t , m é t s o k s z é m e g c s a l u t t a m . D a r a b o s n a k (h e l y e n k é n t) b i z r o s s z a k a v e t i s é k , d e a j i t á t o l l á b a j o b b , m i n t t a v a v ó t .

a v i t t : avult. Két db a v i t t p a t k u (k o v á c s s z á m l á n o l v a s t a m) .

(Őrség.)

KÖNNYE NÁNDOR.

2.

S z é k e l y s é g i e k .

(A Székely Földből.)

a l a t t f e n n e z : rendetlenkedik.

a l i t : 1. alább hagy, enged, tágít; 2. altat; 3. valamire (pl. szóra) hajt.

b o k á j : karcsu edény (pokál), néha: kis csupor.

c z é g e t : úszíta.

c s a t ó k a : sallang, fityegő, appendix.

c s e h e t e l : szóval czivódik.

c s i h a (m n .) : élénk, pajzán, hamiska (állatokról).

c s i n ó d : (viz)ér, (viz)árok.

c s u g a : töredék, csutka.

c s u g o r : vmi gömbölyded dolog, dudor.

d é c z e g : vad, tudatlan, tanulatlan (ember és állat).

d i v a t l a n k o d i k : ügyetlenkedik; („divat“ tehát nem „módi“-t, hanem helyes, rendes eljárást vagy usust jelentett). (Csikban: sokat eszik, d i v a t l a n , t e l h e t e t l e n) .

- ehez et: esti idő (ehez etkor: este felé, esti ebéd idején).
- elfü dül: félre megy, dől.
- elhorvaszt: gyengít, betegít, (hervosztani; itt: hirvasztani).
- elsasul: csillapul, tompul (fájdalomról).
- elszentül: lenyugszik, (nap-szentület: napnyugta).
- eltökít: ferdít, elcsavar (pl. szót).
- eme (fn.): gője disznó, emse.
- ennyet: miatt, végett, iránt.
- éh(om), -od, -a: gyomorgó dör.
- fájtja: fájdalma (vminek).
- fillódik: sűrög, forgolódik.
- fonyákol: betegeskedik, gyengélkedt.
- gal: rög.
- göthe (fn.), göthés (mn.): korhadat.
- gyápol: gyaláz.
- hinýár, hákicza: mindennemű nyálka, köpet.
- hopsa: elkárosodott marha felosztása, részenként megvétele a tulajdonos némi kártalanítására. Társaságba marhát ölni s husát egymás közt felosztani.
- hottó: hatható.
- behottani vmit: átjár, behatol.
- ipor: 1. serény, szemes, 2. bátor, érelyes.
- irá m: árnyék.
- irtományi: piczi, parányi.
- íz ik(izom, izol): tüsszent.
- kamzsa: kan.
- kandargat: forgat (körül-), csavargat.
- kónósz: társ, pajtás, cimborá.
- kő sönkődik: fogó dzik, kapaszkodik, rögző ddk.
- lű feles: dülő s, féloldalra hajló, ferde.
- megkavanyodik: összezavarodik, kocczan.
- megnyivól: mereved, zsibbad.
- megok vmit: kiáll, eltű r.
- megpiszonyodik: 1. elromlik, penészedik; 2. ránczosodik (használtatik gyümölcsökről, étkekről); 3. tőpörődik. (Ilyes valamit jelent).
- mindszente: minduntalan, mindegyre.
- remes: végből.
- ritok: hiány, kivágás, csorba.
- roszátlódik: tágul, lazul (az eresztékekben), romol.
- rózánik: elnyugszik, csillapodik.
- sza jzik: a felszínén fagyni kezdő vizről mondják.
- sziligy: 1. gyáva (a nép nyelvén testileg gyengét jelent), 2. szelid (utóbbi csak átvitt értelemben).
- tepel: 1. toporzékol, 2. türelmetlenkedik, elégedetlenkedik.
- tarogat: kézzel integet, hívogat.
- tonya: 1. tócsa, 2. szélesebb, mélyebb, csendesebb hely a folyó vízben.
- vacsarog: nyafog, sirdogálni.
- vadolvmit: kíván, sováro g.
- váncsi: vézna.
- zuvat: mende-monda, pletyka (másutt, pl. Háromszéken „zuvat“ mindenféle szemét keverékét jelenti, a mint azt pl. az árvíz hajtja).

(Gyergyó-Ditró).

FEJÉR D.

3.

- csórézik a kis gyerekek, mikor a tejet kihányja.
 csönkít: csonkít. „Hogyan csonkította mög a fogát?”
 híd: padló, mely az utcza két oldalán futó, kövezett gyalogutat összeköti.
 humi: holmi.
 jákol: ugrálva kurjongat.
 kuczó: kuczó.
 lóiskola; az épületre „Lovarda“ van írva, de azért az írni-olvasni tudó paraszt is lóiskolának mondja.
 lóiskola utcza: „Lovarda utcza“.
 lutorányos: lutherános.
 mericske: meregető edény.
 mijön: min; pl. mijön átá?: min álltál? (de mije n: milyen).
 mirkő: merkél, himez.
 mögkörttyútam, mögkoplátam (szomjaztam, éheztem) még összeszöröszttem.
 mögsápúl: megsápad.
 műte: mióta.
 nyanya: anya (dédelgetve mondják).
 pálmafa: rezgő nyárfa.
 száрма: töltelék a töltött káposztában.
 terpisz-lábisz; kis gyerekek mutogatta nagyanyja az ugráló Paprika Jancsi képét, mondván: „Nisz csak, mije n terpisz-lábisz!”
 vertli: verkli.

(Kecskemét.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

Gúny- és ragadványnevek.

- Ágas: egyenes, nagy ember.
 Batyufarú.
 Bánóczi: szószegő.
 Bika Kányicz.
 Bimbó: Grünbaum.
 Biztos: ügyvéd, a ki mindent biztosra ígér.
 Béletlen.
 Bécsali. Darócz.
 Bohó Hasi. Szalók-Abád.
 Bogaras: habajka ember.
 Borulás.
 Czérnalábú.
 Czinége.
 Czepe-tőkű.
 Czifráné.
 Czitromfejű.
 Csámpás.
 Csicsóka: nagy orra van.
 Csúnya baba.
 Csupasz: nincs szőr az arczán.
 Déren gyött. Fűzes-Abony.
 Égimeszelő: (Nagy-Ivány) Hosszú, vékony ember.
 Égiptomi zsidó: nagyon fekete arcú.
 Fakó: a lováról.
 Fiasné: (Nyék, Borsodmegye) tizenégy fia van és egy lánya sincs.
 Fagyos. Mező-Csáth.
 Fabábu.
 Fosógém.
 Gyíkfesű doktor.
 Gombszemű. Tisza-Füred.
 Bűgős. Derecske.
 Béka boncz. Parád.
 Csonka: fél keze van.
 Csupaláb. Pétervásár.
 Előszúr. Derecske.
 Farhám.
 Férmeteg.
 Gíga.
 Gyorsposta. Mezőkeresztes.

G ö t h ö s.	H a b a r b a b. Debrő.
G u n á r. Füzes-Abony.	Hamargyótt: tévedésből 2 nap- pal előbb ment az esküvőjére.
G r ó f.	H e r g é l t.
H ó t t y i g (holtig) b e t e g.	J a j d e l e s z : Jajteles a neve.
H ó d v i l á g : (Nyék, Borsodm.) kopasz fejű.	J é r c z e. Tisza-Füred.
H a r c z i s ó g o r : Herzl a neve.	J ó k o m a. Szihalom.
H ő s é g.	J a j l e s z.
H á t u l l ő k.	J e r k e.
	Eger) és vidéke). CSILLAGH MÓR.

Pü nk ö z s d ö l é s.

(A Nyelvőr V. kötetében van ismertetve a Szeged vidékén divatozó „pü nk ö z s d ö l é s.” Ehhez hasonló népszokás járja Kecskeméten is, mely az ismertetett szegeditől annyiban tér el, hogy az előadók nem csupán énekelnek, hanem mindegyiköknek külön mondókája is van.

Öt kis leány képez egy ilyen pü nk ö z s d ö l ő csoportot; közülök négy egyforma nagyságú, az ötödik, a legkisebb, rendszeren 4—5 éves leányka, megkoszorúzza és fátyollal leborítva; ő a „pü nk ö z s d i királyné.” Házról házra járnak s megkérdik, hogy „szabad-e megmutatni a pü nk ö z s d i királynét?” Ha aztán engedelmet kapnak, akkor kettő előre, kettő hátra, a királyné pedig középre áll s elkezdik a következő éneket:)

Dicsértessék, adassék szent lélek malasztya,
Melytől árnyékosztaték a szűzek virágja,
Midőn a szent Gábrriel üdvözléssel álgya,
Testben öltözött igét méhében fogaggya,
Szűz anyától születött Krisztus istállóba,
Kint és halált szenvedött fekvő koporsóba.

A z e l s ő s z ó l :

Krisztus urunk testyét czédrusfa tartotta,
Szencségős két karját bálvánra nyujtotta,
Végre titilussát olajfa mutattya,
Szent vére elfolyvást bűnünket lémosta.
El né felejtökközünk Jézus hét szaváról,
A mellyeket mondott magas keresztfáról.
Első és utolsó órát így várom:
A galamb képébe repül az egekbe.

Dicsértessék a Jézus Krisztus.

A m á s o d i k s z ó l :

Drága szállóvessző,
Nem száll arra fejhő;
Szájjon miránk tűz az égből,
Hozzon ki a reménségből

Fölségős úr isten
Mér hosztad ennyire,
Az idegön földre?
Teste étel, vére ital.

Dicsértessék a Jézus Krisztus.

A királyné szóli:

Én kicsinke vagyok,	Bor, búza és gyümölcs
Alig tudok szólni,	Szájjon erre a házra,
Mégis szólok nektők,	Mint régönten szátak,
Kirájné asszonya,	Szent apostolokra.
Kirájné páczája.	Dicsértessék a Jézus Krisztus.

A negyedik szóli:

Hét pöcsétös könyvem lé van pöcsétölve,
 Sénkí föl nem nyittya égyéb a báránál,
 A ki a körösztfán magát mögalászta.
 Kóstolván kóstótam égy harapás almát,
 Mihen eszt lényeltem, kívül is mögégtem,
 Belül is mögégtem,
 Móg ne csudájjátok, az isten tüzétöl
 Hogy megfeketöttem.
 Dicsértessék a Jézus Krisztus.

Az ötödik szóli:

Hej cintus, cintus,	De az oroszlányok
Fehér tulipántos,	Kiásták markából.
Öncsetök virágot	A pokol ajtaja,
A Jézus markába.	Földig le van zárva,
Öntöttek virágot	Ményország ajtaja
A Jézus markába,	Szépen ki van nyitva.
	Dicsértessék a Jézus Krisztus.

Ének:

Ezén rördös verseket nagy ájtatossággal
 Néköd mongyuk szent lélek lelki buzgósággal,
 Hogy minket möglátogass ménybe vigassággal,
 Hogy örökké élhessünk örök boldogságban.

(Kecskemét).

PINTÉR KÁLMÁN.

Gyermekjátékok.

Hidas játék.

Kapus. Tíz, tíz, ki népei vagytok?
 Utasok. Lengyel László jó királyé.
 Kapus. Az is nekünk ellenségünk.
 Utasok. Mire való ellenségetek?
 Kapus. Minapában itt járatok,
 Hidunk lábát eltörétek,
 Föl sem csinálátok.
 Utasok. Ácsok vagyunk, áncsorogunk,

Fenyőfából fát faragunk,
Ingyen aranyozunk.

K a p u s. Honnan vettétek ingyen aranyotokat?

U t a s o k. Föl, fölmentünk Boldogasszonyhoz, kérve
kértük, adva adta, kis tekenyővel mérte.

K a p u s. Hazudtatok: vagy loptátok, vagy orozoltátok.

U t a s o k. Mi nem loptuk, sem nem orozoltuk.
Mi a kaputok váltsága?

K a p u s. Egy arany szilva.

(Két gyermek a kezét összefogja és magasan fenntartja. A fenntartott kezek képezik a kaput, a két gyermek közül az egyik a kapus; ezekkel szemben több gyermek áll egymás háta mögött, ezek az utasok. A kapus és az utasok egyike a fennebb közölt párbeszédet elmondják, ennek végeztével az utasok a kapu alatt mennek. A kapus azon törekedik, hogy legalább az utolsó utast a kapu váltságául visszatartsa, a mi többnyire sikerül is; az utasok pedig váltság nélkül iparkodnak a kapun átmenni. Átmenetel után a játékot újra kezdik, s mindaddig folytatják, míg csak egy utas marad. A játék többnyire azzal végződik, hogy az egyedül maradt utas feje felett a többi gyermekek tapsolnak.)

(Zilah.)

JUHOS BÉLA.

Találós mesék.

Ennyihány birkának hány körmi van? — H ú s z (annak, ki a birkának enni hány).

Erdőn terem, rétén hízik,

Asszonyok közt dombérozik? — S z i t a. (Erdőn terem a kávája, réten hízik a ló, melynek farkszőréből a szitát kötik).

Még éltem féltem,

Embéért láttam szalattam,

Hátam után a templomba jártam? — R ó k á s m e n t e.
(Félt és szaladt a róka, templomba jár a bőre).

A két szélyit méffogom,

A magamét belé gyugom? — C s i z m a. mikor felhúzzák.

Úton mégyén picit (húst, mezítlábat) les? — T ö v i s k.

Négy ördög mindég kergetyí égy mást, méssé éri utó. Mi a'? —
K o c s i k e r é k.

Egész határt át éri,

Mégis égy tyúk átlépi? — K e r é k v á g á s.

Hogy híják a macskát magyaró (magyarúl)? — C i c i c.

Mi van léfelé fejvel a templomba? — A p a t k ó s z ö g.

Egy jól ejkésztett kocsiba hány szög kell? — É c s s é.

Nekém is van, nekéd is van, a tőgyfának is van? — Á r n y é k.
(Ipoly-Litke.)

BORBÁS VINCZE.

Tánczmondások.

Olá leán az én anyám
Azért rongyos az én gagyám.

A csür alatt árpa törek
Kén tám béréghetnék öreg?!

A vén asszon kerémbába
Borsot törnek a likába.

Siricsd meg, fordicsd meg,
Ha megteczik csókód meg!

Tyuhaj ja, tyuhaj ja,
Hónap hammas szereda!

Törökbúza csutika
Megersítlek Juliska!

Hopp szűz!
Korom bűz,
Ég a szemed
Mind a tűz.

Habab habab,
Mégfőtt a bab
Megkeresztelt
Ingem a pap.
Nem és a pap,
Ficki Jakab.
Habab, habab!

Mádéfalva Szenlélek
Bőjtös czibrével élek.

Tyúhaj babám! . . . bolondujj
meg!

(Csik-Szentkirály).

T. NAGY IMRE.

Mesterszók.

„Mív és Mesterszavak az Asztalos, Bodnár, Fazekas, Gombkötő, Gubás, Kerekjártó, Kovács és Lakatos - Mívszereikből, Szótári rendel. S. Patakról 1833. Febr. 1-sőjén ugyanazon Czehektől be adva.“

a b l a k v a s a l á s : [lak.] :	(vonó-, kávézó-, író-, tábori-, fensterbeschlag.	közönséges) a s z t a l.
a b r o n t s h ú z ó [kov.] :	reif- zieher.	d e s z k a e r e s z t ő b a k [aszt.] : fugbock,
a b r o n t s (kerek) [kov.] :	rad- reif.	e n y v e z ő s r ó f o s b a k : schraufbock.
a c z é l (élesítő) [aszt.] :	zing- klingstahl.	f a r a g ó b a l t a [aszt.] : hacken axt.
A j t ó g o m b [lak.] :	thür- knopf.	a p r ó z ó b a l t a [bodn.] : spaltbeil.
Á t a l ü t ő [kov.] :	schloss- dorn.	b á r d [bodn.] : Langhacken. b ö g r e [faz.]
Á r [aszt.] :	schnitzbohrer.	b u n k ó [bodn.] : schlegel.
f o r g ó a s z t a l :	tisch-dreh.	c s a p ó s p á n t [lak.] : zapfen- band.
j á t s z ó a s z t a l :	tisch-spiel	c s i k l ó p á n t [lak.] : schar- nierband.
k i h ú z ó a s z t a l :	tisch- auszug.	

- c s i k l ó v a s (fedéltartó) [ko-
csikov.] : spreizstange.
 c s i g á s p á n t [lak.] : schnek-
kenband.
 c s i p ő f o g ó [lak.] : flach-
zange.
 c s i v é k [gombk.]
 c s i v é s t á b l a [gombk.]
 c z i f r á z ó [bodn.] : kranz-
hobel.
 c z i r k a l o m : zirkel.
 d i ó p á n t [lak.] : nussband.
 d ö r g ö l ő f a [gombk.]
 e n y v e z ő s z o r í t ó [aszt.] :
leimzwinge.
 e n y v e z ő é k e k [aszt.] :
keil.
 e s z t e r g á l y : treibbank.
 e t s e t [faz.] : bimsel.
 f a r a g ó [bodn.] : beil.
 f a v é s ő [lak.] : holzmeissel.
 f a z é k [faz.]
 f e d ő [faz.]
 f e j e z ő s z e g [lak.]
 f e j s z e [bodn.] : grosse axt.
 f e j s z e f o k o z ó [kov.] :
hackendorn.
 f e l h á g ó [kov.] : auftritt.
 f e r h é t z [kov.] : wach.
- f e r h é t z s z e g [kov.] : wag-
nagel.
 f o g ó [lak.] : zange.
 t ü z i f o g ó : feuerzange.
 g ö r b e f o g ó : stollzange.
 p á n t f o g ó [kov.] : band-
zange.
 t e n g e l y f o g ó [kov.] : aas-
zange.
 h a r a p ó f o g ó : beisszange.
 f o n ó k e r e k [gub.]
 f u r ó [lak. aszt.] : bohrer.
 f o r g a t ó f u r ó (furdants) :
drehbohrer.
 c s a p f u r ó [bodn.]
 l e v e l e s f u r ó : schalu-
bohrer.
 f u v ó [lak. kov.] : blasbalg.
 f ü r é s z [aszt.] : säge.
 l a p l ó f ü r é s z : fourniersäge
 f a r k f ü r é s z : schweifsäge.
 c s a p o z ó f ü r é s z : erter-
säge.
 k i a k a s z t ó f ü r é s z :
aushebsäge.
 l y u k f ü r é s z : loksäge.
 h e v e d e r f ü r é s z : grad-
säge.
 l e v é l f ü r é s z : laubsäge.

FRECSKAY JÁNOS.

Néprománczok.

Lénva Zsófi.

Lénva Zsófi szoknyájo,
 Étőrekiütt az ágybo ;
 Küvasalla kemindre
 Lénva Zsófi Vilmus zsidú kedvire.

Lénva Zsófit kísérik,
 Talán vasra is verik,
 Hármat vágott a hajdú,
 Lénva Zsófi jöngé szívő mégfájdú.

Lénva Zsófi firhangja,
 Kűszakatt a sallangja ;
 Maj vész újat Vilmus úr
 Lénva Zsófi écczér-kécczér még-
 csókú.

Odaugrik a bírú :
 „Ném sajnálad té hajdú?“
 „Ném sajnádom a ringyit,
 Miér szerette Lénva Zsófi a zsidút.“

(Resznek).

KARDOS ALBERT.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.*

XII. kötet.

1883. JULIUS 15.

VII. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

X.

A „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár“.

A „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár“ feladata a magyar szókins azon elemeit kimutatni, melyek benne bebizonyíthatólag a nyelvnek azon legrégebb korából valók, midőn még nem képezett önálló nyelvegységet, hanem a rokon ugor nyelvekkel közösségben egy alapnyelvben, az ugor ősnyelvben élt. Ezen különösen magyar szempontú nyelvészeti feladat megoldásában jelentékenyen közreműködik az ugor összehasonlító nyelvészet legfőbb céljának valószínűsítésére, az ugor alapnyelv rekonstruálására is. Nem elégszik meg ugyanis pusztán az egyes magyar alakok ugor eredetének bebizonyításával, hanem megfelelni igyekszik azon fontos kérdésre is, melyik azon legrégebb ősnyelvi alak s melyik a hozzá fűződő jelentés, melyből a magyar s a megfelelő rokon nyelvi alakok és jelentések fejlődtek. Nem tartozik tehát a Szótár munkakörébe a magyar nyelv ugor eredetének bebizonyítása, mint ezt legutóbbi időben azok hitték, kik a magyar nyelv ugor eredetét akarván alaptalannak kimutatni, a Szótár czáfolgatásával foglalkoztak. Ama cél egészen más eszközöket és bizonyító eljárást követelne és semmiképen sem volna elérhető egy olyan munkával, mely már a nyelv-eredet kérdését befejezettnek tekintvén a magyar szókinsból egyszerűen csak az ugor nyelvekkel való egyezés adatait szedi ki és sorrendbe állítja, minden tekintet nélkül arra, hogy mily fontosságuak, mennyi bizonyító erővel rendelkeznek a nyelv eredetére vonatkozólag. Még az ugor nyelvrokonság teljes adattárának sem lehet a Szótárt tekin-

tenünk. mert elnézve is azt, hogy csak szók egyeztetésével foglalkozik (grammatikai egyeztetéssel legfeljebb akkor, ha a szóegyeztetés szempontjából kívánatos) — még e tekintetben is meg van szorítva munkaköre azon korlátozással, hogy csak magyar szempontból indul ki, azaz nem öleli fel tárgyalása keretébe az olyan ugor szókat, melyek egyező alakkal mutathatók ki több rokon nyelvben, de a magyarban világos nyomuk nem tűnik elő, pl. finn *maa*, mord. *moda*, vog. *ma*, oszty. *mu*, zürj. *mu*, votj. *mu-žem*: föld. Sőt a korlátozás még ezen a határon is túl megy, a mennyiben vannak egyes szócsoportok, pl. állat- és növénynevek, a nem épen primitív műveltség szavai, melyekből szintén kirekeszt egyes adatokat, noha több egyező rokon nyelvi alaknak szembe-
szökően egyező magyar megfelelője is található, pl. *fecske*, finn *pääsky*, votj. *poškl*. — Jelzett céljainak megvalósítására a Szótár két főszóközzel él: 1) egyszerű szóhasonlításokkal, midőn t. i. kész szókat vet egybe, nem vizsgálva vajjon tőszók-e, vagy származékok; ilyen eszköz van alkalmazva pl. a *szem* és *szív* szóknál, hol a Szótár a rokonnyelvi (finn *silmä*, *sydäme*; mord. *selmä*, *sedej*; zürj. *sin* (tő *sinm-*), *sölmö*; vog. *säm*, *sim* stb.) alakok nyomán csak azt állapítja meg, hogy ős ugor alak *sülmä*, *südümä*, nem elemezvén tovább ezen alakokat, noha igen könnyen képzett szóknak mutathatók ki; 2) elemző szóhasonlításokkal, midőn az egyezés csupán a tőszóra szorítkozik, vagyis nem a kész szók, hanem csupán alaprészeik hasonlítottatnak egybe; pl. a *néz*- és *lát*-cikkekben a vogul *negl-*, *nejl-* erscheinen, sich zeigen és finn *loista-* splendere, *lucere* nincsenek a teljes *néz* és *lát* szókkal, hanem csupán a finn *näke-*, mord. *näje-*, oszty. *ni-*sehen, észt *loita-* flackern, aufflammen alakok nyomán kikövetkeztetett *né-* és *lá-*tövekkkel azonosítva, még pedig szintén csak következtetett vogul *neg-*, *nej-*, finn *loi-* alaprészeikben. Mindkét eszköz alkalmazásánál főkellék a teljes alaki és jelentésbeli egyezés, nem értvén ez egyezésen azonosságot — mert hiszen ez annyi évezredes külön fejlődés után nem is várható — hanem csupán szabályos megfelelést, melyben a szabályosságot lehetőleg nagyobb számú analogia, a physiologiai és pszichologiai törvények igazolják. Ezeken kívül az elemző szóhasonlításnál megkívánatik a szók grammatikai tényezőivel való pontos beszámolás is; vagyis kimuta-

tása annak, hogy a szóvégző módosító, vagy viszonyító elem (pl. a *néz-* és *lát-* szóknál a *-z* és *-t* képző, a *vissza*, *rajt* szókban az *-a* és *-t* ragok) valóban használatos az illető nyelvben és hogy esetleg más példákon a többi ugor nyelvekben is kimutatható, valamint hogy functioja is összeillik a kész szó jelentésével. Látni való ezekből, hogy az Összehasonlító Szótár eredményeinek megvizsgálásában is természetesen csak e három szempontból indulhatunk ki, vagyis át kell tekintenünk a szóegyeztetéseket 1) hangtani, 2) jelentésbeli, 3) alaktani szempontból. Kezdeni fogjuk munkánkat a hangtani szempontból való fejtegetéssel, elősoroljuk t. i. egyenként a számos analogia által igazolt s így kétségtelen érvényű hang-megfelelésbeli szabályokat, azaz a hangtani kriteriumokat, még pedig a mint a) a szókezdetben, b) a szóközépi magánhangzókon, c) a szóközépi egyszerű mássalhangzókon, d) a szóközépi mássalhangzó-csoportokon mutatkoznak. Minden külön esetről ki fogjuk emelni azon egyeztetéseket, melyekben az általános szabályoktól eltérés forog fenn, vizsgálni fogjuk, mennyiben van igazolva, vagy igazolható-e általában az eltérés, vagy ismét nem kell-e e miatt az egész egyeztetést hypothetikus értékűnek jelenteni, melyre tovább építeni nem lehet. Nyíltan kijelentjük előre is, hogy tárgyalásunk egész anyagával szemben skeptikus álláspontot foglalunk el s leginkább a nézetünk szerint kifogásolható részekkel foglalkozunk; mert sokkal üdvösebbnek hisszük az eszmék tisztázására, a tudomány fejlődésére, a felmerülő kétségek, a kérdéses pontok előtérbe való tolását, mint az amúgy is ismert, világos igazságok ismétlését.

A) A hang-megfelelés esetei a szóegyeztetéseken.

a) A szó kezdetén.

A szó kezdetén mutatkozó hangtörvények az ugor nyelvekben a következők:

I. Eredeti ugor torokhangú explosiva általában változatlanul marad meg az egyes nyelvekben; eltérést csupán az éjszaki ugor ágnak három nyelvében találunk: a magyarban, a szurguti dialektus kivételével az osztyákban s a

kondai vogulban, melyekben a többi nyelvek torokhangú explosívájának részint ugyanehang felel meg a szókezdetben, részint spiransa χ , h ; pl. finn *kahte* kettő, mord. *kafta*, cser. *kok*, lapp *kuekt*, zürj. *kikk*, voty. *kikk*, vog. *kēt*, *kit*, szurg. oszty. *kätjen*: magy. *kettő*, oszty. *kat*, *kat*, *kad*, kond. vog. *kit* | finn *kuute* hat, mord. *kota*, cser. *kut*, lapp *kot*, *gut*, zürj. *kvajt*, voty. *kvat*, vog. *kat*, szurg. oszty. *kūt*: magy. *hat*, oszty. $\chi\dot{u}t$, χut , χot , kond. vog. χot .

Kiindúlva azon általános természeti törvényből, hogy különböző okozatok nem azonos okoknak eredményei, kérdés, miben rejlik alapja azon hangtüneménynek, hogy a torokhangú szókezdő explosiva az említett három nyelvben kétféle alakot öltött, azaz némely esetekben megmaradt *k*, *g*-nek, másokban χ , h hangokká gyöngült? Hasonló jelenséggel találkozunk a törökségben is; nevezetesen a jakut és csuvas nyelvekben a köztörök *k*-nak mélyhangú szókban általában χ felel meg (kivéve a jakutban, ha az első szótag vocalisa *ɪ*), míg a magashangúakban megmaradt a *k* eredeti hangfokán. A mongolságban is mélyhangú szókban csakis χ , γ fordulhat elő, ellenben *k*, *g* nem; míg magashangú szókban csakis *k*, *g* található. A torokhangú explosiva ezen kétfelé ágazásának meg van a maga okszerűsége az említett nyelvekben, a mennyiben voltaképen nem is egyféle *k* nyer ott két alakot, hanem a két alak két különböző torokhangú explosívára vezethető vissza. A mélyhangú szókban ugyanis a kezdő *k* velaris s megfelel az arab *kaf*-nak, míg a magashangú szók kezdő *k*-ja palatalis s az arab *kef*-ben bírja mását. A *k*-nak eredeti kétfélesége az árja nyelvekre is bebizonyult, úgy hogy ezen analogiák után nem habozhatunk többé fölteni, hogy eredetileg — ép úgy mint a rokon török és mongol nyelvcsoportokban — az ugarságban is kétféle, velaris és palatalis *k* divatozott. A legtöbb ugor nyelvben a kétféle *k* fejlődésének eredménye a hangbeli egybeesés volt s csak a fentebb kiemelt nyelvekben történt a fejlődés oly irányban, hogy a velaris *k* jó részben elváltozott χ -vá, míg a palatalis *k* megtartotta eredeti hangállapotát. — Ezek után csak azon kérdés áll elő, vajjon az ugor torokhangú explosiva eredeti kétféleségének az említett altaji nyelvekben van-e meg teljes analógiája, vagy

pedig az árja nyelvekben; másképen szólva, függ-e az ugor torokhangú explosívának velaris vagy palatalis volta a mellette álló magánhangzó mély- vagy magashangúságától — a mint e tényt a mongolságban és törökségben tapasztaljuk — vagy pedig egész független tőle, úgy hogy pl. velaris *k* magas hangzó előtt is állhat, mint az árja nyelvekben? Hogy e kérdésre feleletet nyerhessünk vizsgáljuk a *k* eredeti kétféleségének nyomait az ugorságban, illetőleg nézzük, miképen tanuskodnak a mellettük álló magánhangzó hangrendjére nézve. A kondai vogulban a velaris *k*-ra valló χ általában csak mélyhangú szók elején fordul elő. (Nem áll azonban a megfordított tétel, hogy mélyhangú szó elején csakis χ (*h*) fordulhat elő, mert nem is tekintve azon eseteket, midőn a kezdő *k* után nyílt *a* hangzó van, mely körülmény legtöbbször eredeti magashangúságra mutat [mint: oszty. *kāt*: magy. *két*; kond. vog. *kat*: oszty. *kēt*, magy. *kész*; oszty. *kar*: vog. *kēr*, magy. *kéreg*]: van, bár nem nagyszámú eset arra is, hogy *o*, *u* hangzók előtt megmarad a *k*. De ezek jó részint váltakoznak χ (*h*) hangokkal kezdődő alakokkal, mint oszty. *kot*, $\chiāt$: ház; kondai vog. *kujt* impellere, v. ö. χajt - futni; magy. *kúm*, *húny*; *kullog* v. ö. *halad* stb. [l. MUSz. 64.]; másrészt a mennyiben megtartották a *k*-t eredeti hangállapotjában, csak azt bizonyítják, hogy a velaris *k*-nak spiranssá való fejlesztése aránylag igen későn — nemcsak a nyelvek, hanem a dialektusok szétozlása után — jött divatba, úgy hogy a hangváltoztató hajlandóság nem érvényesíthette magát mindenütt. Megjegyezhető, hogy az eredeti explosiva megőrzése néha a jelentésárnyéklatok hangbeli megkülömböztetése miatt történt, pl. a *hív*, *kíván*; *halad*, *kullog* stb. szók-nál). A magyarban a Szótár 63 cikkben tárgyalja a gutturalis eredetű *h*-n kezdődő szókat; ezek közül 60 mélyhangú s csak 3 magashangú, mely aránytalanság már eleve azon kétséget támasztja bennünk, hogy vajjon helyesen van-e ezen magas hangú szók kezdő *h*-ja torokhangú eredettel bírónak állítva. A palatalis *k*-nak is megmaradt nyoma abban, hogy több ugor nyelvben dentalissal váltakozik, különösen *č* és *t* hangokkal. A finn nyelvnek vót dialektusában a *k* többször *č*-vé változik, de csak is magashangú szókban pl. finn *kene*- ki: vót *čen*, f. *kive* kő: vót *čivi*, f. *kynele* köny: vót *čünel*, f. *kenkä* calceus: vót *čenčü*. A magyarban gutturalis eredetű *cs* van

a *cseter*-drehen (v. ö. f. *keträä*-, *kehrää*-spinnen MUSz. 365) és *csülök* öhr (v. ö. mord. *kilgkks* schlinge MUSz. 380), tehát magashangú szavakban. Megvan a *k—č* hangváltozás a lappban is, még pedig nemcsak magas vocalis előtt, mint *keura* és *čeura* ‚vidra‘, hanem mélyhangú előtt is, mint *čoke* rakás, v. ö. finn *koko* id., *čorbmo* pugnus v. ö. lapp *korbmo*-klettern, *čokka*-ülni v. ö. f. *kykky*-, magy. *gugg*-. E jelenség látszólag ellentmond a föntebbi esetekben észlelt törvényességnek, mely szerint palatalis *k* csakis magashangú szóban constálható; ámde tekintetbe kell vennünk, hogy a lapp nyelv az eredeti hangrendet tetemesen megzavarta, s hogy pl. finn *sylke*-köp, *silmä* szem, magy. *fél*-ellenében a lappban *čolgo*-, *čalbme*, *palle*-alakokkal találkozunk. A lapp *čokka*-szót Budenz is a finn *kykky*-teljes megfelelőjének tartja s így eredetileg magashangúnak veszi; *korbmo*-, *čorbmo*-nak is van magashangú megfelelője az ugarságban, a magy. *köröm* (*körmö*-) szóban; *čoke* talán szintén a magashangú *kögö*-, ‚fluere, currere‘ ige származéka, mint f. *koko* a mélyhangú *kögö*-é. A palatalis *k*-nak egyéb nyoma mutatkozik a *k—t* (*t'*) cserében; ilyen hangváltozást tüntet fel a finn nyelv liv dialektusa, hol magashangú vocalisok előtt *t'*-t találunk a köznyelvi *k* ellenében, pl. *tum* tiz : f. *kymmene*, *tulma* hideg : f. *kylmä*; *tirabi* : f. *kirjava* cifra, tarka. A magyarban *töp* : *köp*-, *töpöröd* : *köpöröd*, *gyötör*- v. ö. *ket'rää*-spinnen, *telek* (*telke*-) strick e. h, **kelke* (v. ö. f. *köyte*, zürj. *köl* id.); a finnben *kyrpä* membrum virile : *tyrä* id., *kynkkä* : *tynkä* stumpf; cser. *tertez* kör : *kör*; permi *tepiš* : zürj. *kepiš* handschuh csupa magashangú szók. Előfordúl ugyan *torok* is a finn *kurkku* ellenében, de itt szemmeláthatólag dissimilatio esetével van dolgunk, *torko*- e helyett való **korko*-, valamint vog. *turr*, oszty. *tür* is e helyett **turk*, **kurk*. Ime minden nyom arra mutat, hogy valóban van összefüggés az ugor torokhangú explosiva palatalis, vagy velaris volta s a mellette álló magánhangzó között, még pedig szakasztott olyan módon, mint a mongolságban és törökségben, azaz: a palatalis *k* (*g*) általában csak magashangú szóban, a velaris *k* (*g*) csak mélyhangúban vehető fel, mi egyszersmind az *e*, *i* vocalisok palatalis s az *o*, *u* gutturalis természetével is egyezik. Tételünk utórészenek, vagyis hogy velaris *k* (*g*) általában csak mélyhangú szóban vehető

fel, megokolására szolgálhat a fentebb említetten kívül még egy másik jelenség is, nevezetesen a parasitikus *v* kifejlődése a *k* mellett több éjszaki ugor nyelvben. Tudvalevőleg a parasitikus *v* fejlesztésére természeténél fogva főkép a velaris *k* alkalmas, úgy hogy viszont is következtetést vonhatunk egy ilyen hangjelenség előfordulásától, hogy előbb ott velaris *k* létezhetett. Már most nézzük, milyen magánhangzók előtt találjuk a parasitikus *v*-t az ugor nyelvekben, támaszkodván a Szótár adataira. A lapp nyelvből idevágó adatok: *kvopes* boszorkány: magy. *kofa*, *kvosmo-* megközmásulni: *kozmas*, *kvocce-* currere: *kúsz-*, *kvode-* relinquere: *hagy-*, *kvolmes* cortex: *hám*, *kvorbe-* ardere: *hervad*, *kvokso* aurora: *hó*, *kvolmo* crepusculum: *homály*, *kvepper* unguis, ungula v. ö. finn *kopara* ungula equina, magy. *kapar*; e szók kivétel nélkül mind mélyhangúak. Wiedemann zürjén-votják szótárában a *kv*-vel kezdődő szók mind mélyhangúak s hogy a hasonlítás is ilyeneknek bizonyíthatja, mutatják a Szótár adatai: voty. *kvaj-* fett werden: *háj*, voty. *kvamln*: *harmincz*, zürj. *kvajt*, voty. *kvát*: *hat*, voty. *kva* hütte: *ház*, *kvara* stimme v. ö. f. *kurkku*, zürj. *gorš* kehle és zürj. *gora* laut, voty. *kvašml-* trocken werden v. ö. cser. *kukšo*, mord. *koškü*, f. *kuiva* siccus. A vogul nem tanuskodik teljesen egyértelműleg az előbbi nyelvekkel; igaz ugyan, hogy a *kv* mint szókezdő itt is általában mélyhangú szókon fordul elő (*kväžertajt* keseredni e helyett való **kvažertajt* v. ö. finn *kathera*, cser. *kočo* keserü); de kétségtelen hogy van közöttük több olyan, melynek mélyhangúsága aránylag újabb kori, mint: *kväl-*, *kval-*: *kel-*, finn *käy-*; *kvos-*, köszönt: *köszön-*, f. *käskjubere*; *kvotl*, *kvätl* közép: *köz*, f. *keske*. Azonban e jelenség is csak újabb bizonyítékát adja a mély magánhangzó és a velaris *k* szoros összefüggésének; mert pl. *kväl-* nyilvánvalólag úgy keletkezett, hogy az eredetileg magashangú **käl-* előbb diphtongizálódott s **kuäl-*, *kval-* alakokat öltött, melyekben a mély magánhangzó oly hatással volt az előtte álló, eredetileg palatalis *k*-ra, hogy az velarissá változott s parasitikus *v*-t fejlesztett.

Mindezeknél fogva hypothetikus értékűnek kell kijelentenünk azon szóegyeztetéseket, melyekben palatalis, azaz kétségtelenül magashangú szót kezdő *k*-nak olyan hangváltozás tulajdoníttatik, mely a fentebbi kimutatás szerint biz-

tossággal csak a velaris, azaz mélyhangú szót kezdő *k* saját-
ságának tartható. Ilyenek azon esetek, midőn magyar ma-
gashangú szót kezdő *h* a többi ugor nyelveknek ugyancsak
magashangú szót kezdő *k*-jával van egyeztetve, mint :

1) *h e g y* : f. *kärke* cuspis, apex acutus, cacumen arboris ;
észt *küŕg* honigwabe ; lappF. *garga* : *dolla-g.* flamme (tdk. feuer-
spitze). Külömben a szóközépi magy. *gy* sem egyezik a finn *rg*
mássalhangzócsoporttal ; mert a magyar minden egyéb esetben
inkább a *g* hangot gyöngíti vagy enyészteni el mintsem az *r-t*.
így : *ér-*, *jér-* : f. *kerkeä* properare ; *ért* pro : f. *järke* ordo ;
erö : f. *järkeä* crassus ; *kora* : f. *korkea* magas ; *taraj* : lapp
čorge apex ; *tart-* : cser. *turk-* pati, tolerare ; *tör-* : f. *särke-* ;
szárny : lapp *suorge* ramus ; *szürke* : lapp *čuorkok* canus ;
serken, *serény* ; mord. *sŕgese-* aufwachen ; *sorvad* : finn *surkene-*
marcescere ; *varr-* : cser. *org-*, *orug-* id. | *gerjed-* : észt *kiŕg*
begierde, flamme ; *terjed-* : észt *sirgu-* sich strecken ; *férj* :
cser. *pörgö* mann. (Ellenben a magy. *gy*-nek megfelelnek a
a szóközépen : 1. *lg* : *kegy-* : mord. *kelge-* szeret, *jegy* :
jälke vestigium, *fegy-* : lapp *pälke-* rixari ; *ágy* : vogL.
alaŕ nest ; 2. *lj* : *kigyó* : f. *kaljame* glatt, *fagy*, *fogy-*,
hagy-, *vágy-* igék az oszty. *pot-* frieren, észt *püdu-* man-
geln, f. *katoa-* perire, f. *vaati-* exposcere alakok nyomán *j*
igeképzővel látszanak továbbképezve *s e* helyett valók : **falj*,
**folj* stb., mint *vagyok*, *figyel-* *e* helyett valók *valjok*, *filjel*
s négy e helyett *nélgy* v. ö. f. *neljä* ; 3. *rj* : *szegy*, *szügy* :
f. *syrjä* margo, *bogyó* : f. *marja* bacca ; 4. *d* : *nagy* : votj.
mod herr ; *húgy-* v. ö. *huddoz*, *egyház*, *igy-kő* v. ö. *idnap*,
idvöz, ugyan : f. *tote* verum ; 5. *ń, ng* : *megy* v. ö. *men-*
gyen e. h. **menj-*, *bogyol-*, *bengyel-* v. ö. vog. *muñilt-* auf-
wickeln, *rogy-* v. ö. osztB. *roŕn-* umstürzen, f. *raukea-* lan-
guidum corruiere, *agy* : osztB. *oñlt*, vogB. *ánt* ; 6. *nž, ns* :
agyár : vog. *añzer*, *lággy*, *langyos* : vog. *lanž-* sich
abkühlen, f. *lensüä* tepidus ; 7. *g* : *begy* : mord. *pekä* bauch,
egy unus : ugor *egdš*, *igyekez-* : lapp *vigge-* eniti.) A Szó-
tár ez ellenében azt hozza fel, hogy „különösen *k (g)*-val
érintkezve többször váltakozik a finnben *r* és *l (rk : lk)*,
v. ö. *ylkä* és *yrkä* sponsus ; *kurkku* és *kulkku* guttur, észt.
nurk és *nulk* ecke, *winkel* = f. *nurkka*. E szerint f. *kärke*
helyett felvehető *kälge*“, mely esetben csakugyan helyes
lehetne a szóközépi mássalhangzók egyeztetése. Ámde a

felhozott példák nem igen bizonyítják az *l*-nek eredetibb voltát, mire a felvétel szempontjából szükség volna, mert pl. *yrkä* *r*-je megvan a megfelelő cser. *pörgö* mann, *erge* fiú, lapp *irke*, *irge* vőlegény alakokban; *kurkku* *r*-je ugarságszerte változatlanul maradt és észt *nulk* is ugyancsak észt *nurk* és f. *nurkka* ellenében csak specialis dialektikus hangeltérésnek látszik, nem pedig eredetibb alaknak.

2) *h é v*, *h é*, *h ö*: észt *kē*- kochen, glühen, f. *keittä*- coquere, cser. *kü*- maturescere, coqui. — A finn és cser. alakok az ugor *kügü*- ‚splendere, calere‘ (magy. *hó*, *hajnal*, *hugy*) igének megfelelő magashangú *kügü*- ‚splendere, calere‘ képviselői; míg a magy. *hév* talán inkább az ugor *sügü*- ‚splendere‘ ígéhez tartozik, mely megvan a magy. *szín* farbe, f. *siintä*- von ferne schimmern, *siimekse* lux parva szavakban is. A magy. *tet*-, *tetsz*-, *teként*- szokat tárgyaló cikkben a Szótár egy ugor *tügü*- ‚splendere, calere‘ jelentésű igét fejt ki, mely az előbb említett *sügü*- eredetibb alakjának látszik.

3) *hiv*-, *hisz*- credere: mordE. *keme*-, *käme*- glauben, trauen, sich verlassen.

4) cserM. *γirikt*- fölgerjeszteni, excitare: magy. gerjed, észt *kirg* begierde, flamme; lapp *kirjo* laetitia, mord. *kirvüze*-meggyuladni. — A cseremis nyelv bebizonyíthatólag ugor eredetű szóban nem szokta a szókezdő *k*-t spiranszá változtatni s annál különösebb volna, ha épen magashangú szóban tenné. Tekintve, hogy a cseremisben előforduló *γ*-s kezdetű szók jó részben idegen eredetűek s hogy a csuvasban is van egy hasonló hangzású és jelentésű szó: *γirt*- tüzet, meleget gerjeszteni (v. ö. tatár *kizit*- forróvá, izzóvá tesz, innen: *kiz*-izzóvá lenni, hevülni; föllobbanni, haragba, tűzbe jönni) igen gyanússá válik előttünk a cser. *γirikt*- eredetisége, noha rajta az eredeti cseremis műveltető képző *-kt* mutatkozik. Lehet hogy a *γirikt* csupán analogikus képzés a csuvas *γirt*- illetőleg régibb *γirit* (v. ö. tatár *kizit*-) alakból a számos hasonló végű eredeti szó (*pižikt*- meggyújt, *mikt*- eljövét magával, *jükt*- itat stb.) mintájára. Vagy pedig az is lehet, hogy az eredeti cseremis *-kt* képző magához a csuvas **γir*- hevül, haragba jön alapszóhoz járult, mely nem mutatható ugyan ki a csuvas nyelv tőlünk ismert szóanyagából, de hogy létezett, vagy talán létezik is, jogosan föltehető a tatár *kiz*- alak alapján.

A palatalis *k* természetével egyezik, hogy váltakozhatik *j*-vel, látjuk is világos példáját pl. a finnben, hol *järkeä*, *järeä* crassus megfelel a lapp *kjäuura*, *gjevra* robustus szónak s *kääpä* boletus igniarius mellett előfordúl *jääpä* is. Ámde miként magyarázható, hogy velaris, azaz mélyhangú szót kezdő *k*-ból alakulhasson *j*? Az ugor nyelvekből biztos példák nem támogatják e hangváltozás fölvételét; egyéb nyelvek közül különösen a csuvas mutat rá ugyan pár példát (csuv. *jor* hó: tör. *kar*, *jon* vér: tör. *kan*, *sonat* e helyett **jonat* szárny: tör. *kanat*), de ez szintén egyike azon saját-ságos csuvas hangváltozásoknak, melyeknek eredetét a közvető alakok hiányánál fogva nagy homály borítja s amúgy egyszerűen más nyelvre ép oly kevésbé alkalmazható, mint pl. az *š—l* hangváltozás (v. ö. csuv. *šol* kő: tör. *taš* és csuv. *šil* fog: tör. *tiš*). Hypothetikusak ennél fogva azon szóegyeztetések, melyekben szókezdő *j* mélyhangú szóban eredeti *k*-ból keletkezettnek van felvéve, ilyenek

5) finn *julmukse* membrana corticis betalinae exterior: h á m, lapp *kvolmes* cortex, cser. *kom* id., votj. *köm* rinde. — Az egyezés külömben itt igen feltűnő s talán azon felvétellel volna megmagyarázható, hogy már az ugor alapnyelvben két alak volt a szóban forgó fogalomra: *kulms* és *julms* mint az ugor *kugx-* „fluere, currere” mellett is van *jugx-*.

6) mord. *jártsa-*, *járhtsa-* enni, mordÉ. *jarsa-*, *jártsa-* id: h a r a p, cser. *kar-* edere, cserS. *kočk-* edere, zürj. *kurtsi*, votj. *kurts-* beissen. Előbb tett megjegyzésünk itt is alkalmazható.

Szókezdő palatalis *k*-nak *j*-vé való változásával s ennek későbbi eltűnésével magyarázhatók azon szóegyeztetések, melyekben több ugor nyelv magashangú szót kezdő *k*-jával egyszerű magánhangzós kezdetű szók vannak szembeállítva, bár kellő számú analogiával e hangváltozás sincs megokolva a Szótárban. Ide tartozó esetek: ér-, érint, ért-: f. *kerkeü*-properare, pervenire | cser. *er-* melegedni: g e r j e d | f. *äskén* nuper, mord. *äškä* az imént: k ö z e l, lapp *käskes* közelvaló, *käcket* nuper, cser. *kizet* most, vogK. *kışmov-* közeled-

Ugyancsak nagyobb számú analogiára szorul annak kimutatása, hogy szókezdő ugor *g* a magyarban *v*-vé is változhatik, amint ez két szóegyeztetésben fel van véve: vires, üres, üveg, verem: vog. *keuriñ* hohl, *käjr* unterleib, zürj. *girk* höhlung, votj. *girik*, *girk* höhle, cser. *körgö* pars-

interior, lapp *kuoros* vacuus, f. *koro-puu* arbor intus cava | vidék: votj. *kídokä* weithin, in der ferne, *kídokis* aus der ferne, f. *kenttä* unbebautes, freies feld.

Összeállítva az ugor torokhangú explosivának, mint szókezdőnek összes, rendes és ritkább megfelelőit, a következő két képletet nyerjük:

Ugor alapnyelvi velaris $k, g = k, g, \gamma, h, | (?j)$

Ugor alapnyelvi palatalis $k, g = k, g, | t, t', \check{c}, j', (?v)$.

MUNKÁCSI BERNÁT.

KÉT „-A, -E“ VÉGŰ FŐNÉVKÉPZŐ.

Szerepükre nézve egészen különböző az a két képző, melyet itt együvé foglalok, s egymás mellé csak hangtani szempontból sorozhatók, amennyiben fejlődésük története teljesen megegyező. E két képző elseje az a deverbális névszóképző, mely a *lenge, pörge, huza-vona, mende-monda* féle szavakban van meg; a másik képző pedig a *-ka, -ke* és *-cska, -cske* diminutivumok végső *a, e*-je. Az első képző eredetére nézve Budenz, a másodikéra nézve pedig Simonyi (Ny. V: 482.) állított fel véleményt, tehát mindenekelőtt ezekkel kell leszámolnunk.

Szerintük az első az ug. *g(j)* nomen verbale, az utóbbi az ug. *g(j)* diminutiv képzőhöz tartozik. Nézzük csak, igazán úgy van-e? Az ug. *g(j)* nom. verbale képző teljesebb alakban van meg a *szilaj, tolvaj, mcezej-telen* stb. szavakban. Ezen $\angle aj, \angle ej$ képző ily teljes alakban igen ritka, annál gyakoribb tovább fejlődésében, midőn először *é* lett belőle: *mezé-telen, fogaté* (Ny. V: 146.), *áhé* (Tsz., Kriza), azután leggyakrabban *i: jálszi, csali, rátarti, ugri* stb. Ez az $\angle aj, \angle ej$ képző rendes fejlődése, s mint láthatjuk az eredeti *j* nyoma mindvégig megmarad; ha pedig az $\angle a, \angle e$ képzőt is ide csatoljuk, ebben az eredeti *j*-nek már semmi nyomát sem találjuk. Egyedül az, hogy továbbképzett alakjukban, pl. a többes képző előtt az *a, e* hangból *á, é* lesz, mitem bizonyít, mert hisz így van ez minden *a, e* végű szónál: *alma—almák, kefe—kefék* stb., pedig ezeknek *a, e*-je csak nem lett megelőző *aj, ej*-ből. S ha a többes képző előtt álló *é* egy *j*-s diphtongusból keletkezett volna, úgy azt a debreczeni nyelv-

járás *i*-vel ejtené, pedig nem ejti, míg a főnevek harmadik birtokos személye *könyve*, *háza* alakjában, a hol az *a*, *e* csakugyan *j*-s diphtongusból keletkezett, nemcsak a debreczeni nyelvjárás, hanem az ország legnagyobb része is a továbbképzett alakokban az *é* helyett *i*-t ejt: *könyvit*, *könyvibe*. — Ugyanezek az okok szólnak Simonyi magyarázata ellen a diminutiv *a*, *e*-ről.

Mindezekből annyit láthatunk, hogy a magy. $\angle a$, $\angle e$ képzők származtatása egy ug. *g(j)*-ből, ha nem is teljesen lehetetlen, mindenesetre nagy nehézségekbe ütközik; s e nehézségeket tán sikerül elhárítanunk más magyarázat által.

Van ezen *a*, *e* végű igenevek némelyikének egy testvérpárja, mellyel ma is vegyest használjuk, s ez az *ó*, *ö* végű: *szülő*, *szüle-je*, *szülém*; *tető*, *tete-je*; *idő*, *ide-je*; *ajtó*, *ajla-ja*; *biró*, *birá-k*; még gyakoribb a nép nyelvében: *szerető*, *szerete-je*; *gyűrű*, *gyütre-je* (Ny. V: 125.), *gondvisele-je* (Székelység), a gyümölcs *hulla-ja* (Ny. VIII: 168.), és a régi nyelvben: *ő vere-je* (sudur eius) Mc. Ki hengereiti el nekönc a' kőuet a' koporso *aitarol* Mc. 105, ki fekzen vala *ő aitaria* Mc. 149, *adajokat* Azon közbe oda is meg vötte. Erd. és a Porta 287. Török *adajának* terhét stb. Koh. Ist. I: 9. E két alak, mint látjuk oly szoros összefüggésben van egymással, hogy mindegyiknek egész más eredetet tulajdonítanunk, s azt mondanunk, hogy az *idő* képzője az ug. *m*, az *ide-je* képzője pedig az ug. *g(j)*, úgyszólván lehetetlen. Annál kevésbé mondhatjuk ezt, ha látjuk, hogy az *ő* hang más esetekben is ép így váltakozik *e*-vel és *é*-vel, valamint az *ó* hang *a*-val és *á*-val, tehát e változás csakis hangtani. Ily változásokat látunk ezekben: *késő* — *kései* (*kesen* Nád. c. *késén* Ny. V: 466.), *hető* — *hetfén* — *hetfe*, *velő* — *veleje*, *kettő* — *ketteje*, *hármónkat* — *hárman*, *csikó* — *csikaja*, *zsidó* — *zsidaja*, *Brassó* — *Brassai*, *Makó* — *Makai*, *Üllő* — *üllei*, *Krakkó* — *Krakkai* (Ny. VIII: 41.), *disznó* — *disznaim* (Ny. I: 374.), — *disznák*, *disznak* (Ny. V: 61; VI: 133.), *holló* — *hollajim* (Ny. VIII: 375.), *patkó* — *patkaját* (Ny. VIII: 374.), *dió* — *diafa*, *fenyőfa* — *fenc-fa* (Bc.), *kigyó* — *kija-fark* (Ny. VII: 168.), *szöcskő* — *szöcske*, *penető* — *penete* Kriza, *szuszogó* — *szuszoga* (Ny. IV: 43.), *bingó* — *binga* (Ny. III: 140.), *méltó* — *méltán*, *hosszú* — *hosszabb*, *lassú* — *lassabb* — *lassan*. Mindezen adatokból világos, hogy csupán hangtani okokból is

lehet az *ó, ő* hangokból *a, e*; csak még *e* hangtani jelenségnek kell magyarázatát adnunk.

Az *ő* hang nagyon könnyen váltakozhatik *é*-vel, mert elég közel állnak egymáshoz, t. i. az *ő* hang képzése módja teljesen megegyezik az *é* hangéval, csak hogy míg annál az ajak is működik a hang képzése alkalmával, addig emennél ajkunkat szétvonjuk *s* a nélkül ejtjük a hangot; ép ily viszony van a rövid *ö* és *é* között, *s* e két hang váltakozása egész közönséges a magyarban; az előbbire is csak néhány példát idézek: *szélé*: szőlő, *réf*: rőf (Ny. X: 520.), *lén*: lön (Ny. V: 221.), *csendér*: csendőr (Ny. IX: 502.), *erételen*: erőtelen (Ny. V: 119.); a codexekben is: *gezedelem* Nád. c. 243, *beteles*: bőjtölés u. o. 441. stb. Az igenév *ő* végső hangzójából tehát először *é* lett, *s* így olvasom én a codexekben igen gyakori *e* végű igenevet, míg a mélyhangú szavak természetesen csak *ó*-val vannak, mert ennek oly megfelelő párja, mint az *ő*-nek az *é*, nincs a magyarban; az *á* már egy fokkal nyiltabb nála. Így találjuk a Nyelvemléktár második kötetében; *epeythe*: építő, *keree*: kérő, *eerze*: érző, *yle*: élő, *kehergenek*: könyörgőnek, *veueket*: vevőket; továbbá: *ide*: idő Nád. c. 556, Gyöngy. c. 2, B. c. 151, (v. *ö. idén*), *emlc*: emlő Nád. c. 595, 651, *zále* N. c. 492, *terónte* u. o. 654, *vers törleyte* u. o. 67.

S az így létrejött *é* hangtól a mi *e* hangunk ép oly messze van, mint az *ó*-tól a mi *a* hangunk: t. i. annál egy fokkal nyiltabb és rövid. Létre jött pedig a következőkép: az igenév hosszú végső hangzója, az *é* és *ó* megrövidült *s* lett belőlük *é* és *o*. Csakhogy a magyar nyelv szó végén a nyíltság második fokán álló hangot rövid alakban (*é, ő, o*) meg nem tűr, hanem egy fokkal nyiltabbra változtatja. Rövid *o* végű szava egy sincs a magyarnak, *é*-re is csak e néhány egytagú végződik: *lè, tè, nè, sè* és *-é*, de már *be* (csak Göcsejben *bè*); egy-két nyelvjárás van csak, a melyik megtűri az ilyen alakot: *lábo, könyvö*, *s* a codexekben is találkozunk néha velők, de a mai köznyelvben lehetetlen. Hogy e változás csakugyan így történik, legjobban bizonyítják a *körtvély, seregély* szavak, melyeknek *l*-je a hangzóba olvadt, ez azután megrövidült, *s* ekkor szóvégi *é* jött volna létre, csak hogy nyiltabbá vált, *s* lett belőle *körtve, serege* (s Budenz szerint az *elme* szó eredeti alakja is **elmél* MUSz. 847.).

Teljesen így alakult a *konka* szó (Ny. I: 380.) a *konkoly*-ból t. i. az *l* a hangzóba olvadt, lett *konkó*, azután az *o* meg-
rövidült s nyiltabbá vált. Ép így a *ma* szóban, melynek eredeti alakja **mol*, s még Göcsejben hosszú *ó*-val *mó* (B. MUSz.). Hogy a szóvégi rövid *o* hangot a magyar nyelv *a*-ra szereti változtatni, bizonyítják az *o* végű szláv szavak is, melyeket átvéve a magyar nyelv mind *a*-val ejt: pl. *akna* uszl. *okno*, *borda* ószl. *brudo*, *csuda* uszl. *čudo* stb. Az *áspa* szó is olasz *aspo*-ból való (l. CzF. szót.) — Tehát az *a*, *e* végű igenév nem egyéb, mint az *ó*, *ö* végűnek egyszerű mellékalakja, hangtani változata.

Most már áttérhetünk a másik képzőre, mellyel ezek után hamar végezhetünk. A dim. *-ka*, *-ke* képző végső hangzójának mindenesetre testesebb alakúnak kellett lennie, hogy egy képző után még így megmaradhatott s bizonyosan nem is lehetett más, mint még egy diminutív képző, melynek eredetére előbbi fejtegetésünk a szóvégző *a*, *e*-ről vet világot. Van ugyanis egy *ó*, *ö* (ug. *m*) dim. képzőnk, mely ép a *k* dim.-mal kapcsolatban is előfordul teljes alakjában: *buckó*, *furkó*, *mankó*, *bunkó* (és *bunkaja* Ny. II: 143.); de magában is: *apró*, *kigyó*, *olló*. Hogy egyedül ritkán fordul elő, valószínűleg éppen azért, mert a *k*-val kapcsolatban szokott a nevekhez járulni, s így történt rajt az a változás, a mely által létrejött a mai *-ka*, *-ke* diminutívum. — Ezen dim. képző van meg a *fekete* szóban is, melynek eredeti alakja *feteke* (l. B. MUSz. 531.) s a codexekben még megtaláljuk *ö*-vel és *é*-vel is: *feketo* Nád. c. *fetekee* Érdy c.

BALASSA JÓZSEF.

KAZINCZY MINT FORDÍTÓ.

IV.

A börtönben és kiszabadulta után érlelt gondolatok majdnem homlokegyenest ellenkeznek a fogsága előtti elveivel. Azelőtt hamis vád volt nyelvünk szűk volta, a neologus most szűknek találja; azelőtt az új faragású szók sértették a fület s helyettük inkább idegen szókat kellett használni, most ujakat kell teremteni; azelőtt az idegen szólásokat kerülni kellett, most magyar szólásokká kell változtatni; azelőtt, úgy kellett fordítani, hogy az írás eredetinek tessenek, most

hogy a fordítással az idegen írónak a szépségei és szeretett tulajdonságai is átjöjjenek.

De halljuk magát Kazinczyt. Az Orthologia és Neologia értekezésében van egy pont, mely dióhéjban magában foglalja Kazinczynak a nyelvújításra vonatkozó egész programját és további fejtegetésünknek alkalmas kiinduló pontul szolgálhat. „A neologus“, így szól, „a nyelvet szűknek s czéljaira el nem készültnek találván, nem elégszik meg a szokottal, hanem mind azt, a mi a beszédnek erőt és szépséget adhat, keresi s elfogadja. E végre az idegen szókat, midőn oly dolgokat jegyeznek, a melyek ismeretére nem kelle mások által vezéreltetnünk, kerüli, mert az idegen szó tarkít s elárulja a szegénységünket s a nemzeti büszkeséget igazságtalanul alázza. Nem így, midőn a dolog ismeretét másoktól vevénk s olyakhoz szólunk, a kik ezen idegeneket ismerik vagy ismerni tartoznak, mert akkor bizonyságok, hogy a mit máshol minden ért, mi is értjük (triposz, nimbusz, glória — nem dicsőség, hanem festői értelemben, a mennyei fénynek széjel sugárzása stb.). Szokásban nem forgó szókkal s szólásokkal él; szókat csinál, a készeket, de rútatok szebbekké teszi, a kiholtakat sirjaikból előhozza, a nem nemtelen s nem kedvetlen hangzású környékieket a nemzetnek visszaadja; a gyökerekkel inkább él, mint a származtakkal; az öszveforrasztottakat particuláiktól megszabadítja, szavait új syntaxissal, periodusa tagjait szabadabban, merészebben, gyakorta idegen példányok után szövi fel; az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatja, nem azt nézvén, ha előtte más valaki szólott-e már úgy s az uralkodó szokás azt javasolja vagy engedi-e, hanem ha lehet-e úgy szólni s az a nem, a melyben szól, az a hely, a hol szól, szokatlan mondását engedi-e, kívánja-e s a beszéd így erőt s szépséget nyer-e.“

A neologismusnak e most felsorolt eljárását mind alkalmazva találjuk Kazinczy fordításaiban; eredeti munkáiban csak elvétve. Nézzük, mi indította rá, hogy alkalmazza. A szócsinálással, a régi és tájszók fölélesztésével itt nem foglalkozunk, ez a nyelvújítás általános céljához tartozik és nemcsak Kazinczynak, hanem minden elődjének és utódjának egyaránt sajátja volt. Az idegenszerűségek öntudatos és széles körű alkalmazását mint elvet azonban először

Kazinczy tűzte zászlójára. Ő volt az első, a ki a nyelvfejlés és szépítés egyik fontos, majdnem elkerülhetetlen kellékének tartotta. Báróczy szava és alkalmazása eltörpül a Kazinczyé mellett.

Az idegenszerűségek a fordításról alkotott elméletéből folytak; ez pedig szoros összefüggésben van azzal, melyet magának az író és a nyelv közti viszonyról teremtett.

Elméletét, elveit több helyen fejtegette. Legelőször a Dayka és Báróczy életében védi eljárásának jogosultságát. 1817-ben a Tudományos Gyűjteményben felelt Sipos Ó- és Uj Magyarára és Beregszászy Dissertatio Philologicájára. Ugyancsak e folyóiratban közölte 1819-ben Antikritikáját és legfontosabb értekezését: Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél. (Ez utóbbi értekezést egy 1818-ban készült, de ki nem adott ily című munkából vette: A Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségéről). Mind ezen értekezésekben bőven vitatja a nyelvújítás jogosultságát, ezekben terjeszkedik ki az idegenszerűségek véde sére és ezekben vitatja az írónak uralkodását a szokáson és a szépét a törvényeken. A fordításban követett irányadó elvét, melyből a most említettek mind folytak, az Élet és Literatura első kötetében, Pályám emlékezetében és barátaihoz intézett levelezéseiben találjuk.

Kazinczy egyik elve volt, hogy „csak az igazán jót kell fordítani, s az fényt vet a hibás fordításra is“ (Pályám e. 157.). Azért választotta az ó és ujkor előtte ismeretes legkitünőbb classikusait és e classikusoknak izlése szerint legjobb műveit.

A műfordításban követendő vezérelv iránt nem tudott mindjárt megállapodásra jutni. A cél már ki volt tűzve, de még nem volt egészen tisztában a móddal, hogyan küzdjön a közdivattá vált ellaposodott népiesség ellen. 1801-ben, midőn Kisnek jelenti, hogy készülöben levő munkáit nem sokára elküldi neki átnézés végett, csak ezt írja róluk: „Azoknak mindenike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessenek.“ (Ered. m. I. 25.). De már ugyanazon évben, a Gessner Idylljei sajtó alá készített kéziratának végén e sorok vannak: „Nem elég, hogy az originálból semmi el ne vesszen; a ki csak ennyit tud, nem sokat tud; az a mesterség, hogy úgy, nem hogy azt.“ Ez nagyjában megegyezik ké-

sőbbi eljárásával. Mind a mellett 1802-ben, midőn a börtönben megkezdett Sallustiusát ismét előveszi, kétféle fordításban kísérli meg: egy szorosban és egy szabadban. Az előbbiben tehát az újyot, az utóbbiban az aztot tartja szem előtt.

Csak későbbi dolgozataiban találjuk elveit teljesen kifejtve. „Mint kelljen fordítani, a munka neme határozza meg, melyet fordítunk, a cél, melyért fordítunk, az olvasók kiknek fordítunk“, írja Sallustiusának előbeszédében. Mind a három szempontra nézve megváltak a maga elvei. Vizsgáljuk ezeket a most felsorolt három szempont szerint részletesebben.

Kazinczy tisztában volt vele, hogy nem lehet minden író, minden műnemet, sőt a művekben föllépő különböző személyek beszédét is egyforma nyelven fordítani. „A stilistika különböző nemeinek“, így szól az Orth. és Neol. értekezésében, „más meg más szavaik, más meg más phrásaik, más meg más nyelvök van s ezeket nem szabad összetéveszteni. Más a poesis nyelve, más a prosaé, sőt a poesisé és poesisé s a prosaé és prosaé is más, s a mi a templomi beszéd nyelvében nem jó, igen jó lehet a románokéban s a játékszinében s megfordítva. Így az élet nyelvében is, hol másként szól az udvarnok, másként a falusi lakos, másként az úr és szolgálja, másként a had s iskolák nagyjai.“ — „Az a bajunk, édes barátom“, írja Berzsényinek is, „hogy sok ember nem akarja érteni, hogy a magyar nyelv egy nyelv, de minden karakternek más meg más a nyelve.“ (Kaz. és Berzs. lev. 187.) E több helyen is fejtegetett nézetéből kifolyólag arra buzdít, hogy a többszinűségre kell törekedni, s „nem a mit mások óhajtának az egyszinűségre“, mert „nyelvünk többszinűséget (vieltönigkei) kapván, Homert és Horáczt, Liviust és Tacitust, Klopstockot és Voltairet egy nyelvben fognánk ugyan, azaz magyar szókból fűzött beszédben, de nem egynemű beszédben s mindeniket a neki tulajdon szinben, tónban fordíthatni“ (Báróczy élete).

Saját gyakorlatában Kazinczy ezt csakugyan mindig szem előtt tartotta s hogy a nyelvnek a többszinűséget megadhassa, legtanácsosabbnak látta, hogy „ne egy író fordítson, hanem minél többet s ne egy nemből, hanem többekből s az ellenkezőkből. Francziát és németet, újat és régít,

Wielandot és Klopstockot, Cicerót és Sallustiust.“ (Pályám e. 158.)

Valamennyi fordításánál, mint az *Élet és Literaturában* (I. k. 259.) közölt nagyfontosságú vallomásában mondja, a következő főelv szerint járt el: „nem néztem eléggnek csak a munkát hozni által: azon voltam, hogy íróm is általjöjjen minden szeretett sajtásgaival; azon, hogy ne én láttassam szólni az író helyett, hanem hogy ő általam.“

Mit értett Kazinczy az író szeretett sajtásgái alatt? Mit értett az alatt, hogy ne ő láttasson szólni az író helyett, hanem az író általa? E kérdésre egész terjedelmében csak akkor felelünk majd, midőn Kaz. egész fordítói működéséről kimondhatjuk összefoglaló ítéletünket. Itt csak röviden vázoljuk Kazinczynak a fordítással követett célját és a célban benne lesz a felelet is.

Kaz. egy szökéssel oda akarta emelni nyelvünket, a hol a nyugat többi nyelvei voltak. Akarta, „hogy legyen udvari nyelvünk és artistai“, azért fordította Emilia Galottit és Minna von Barnhelmet; akarta, hogy a francia conversatio stilusa nálunk is meghonosodjék, azért fordította Marmontelt; akarta, hogy legyen tömött, velős stílusunk, azért fordította Sallustiust. Tetszettek neki a külföldi írók fordulatái, tetszett neki a sajtásgós alak, melyben gondolataikat előadták. Ezt a fordulatot, alakot irigyelte meg tőlük, ezt akarta a magyar nyelvben is meghonosítani. Ezeket az alaki szépségeket tekintette az illető írók szeretett sajtásgáinak. Csakhogy mikor ezeket utánozta, végzetes hibába tévedt. Az alaki szépségek túlnyomó része idegenszerűség volt. Kazinczy átvette ezeket is, mert hisz „idegen virágokat, kecsket“ látott bennük. A hol a francziában egy neki tetsző gallicismust, a németben germanismust, a latinban latinismust lát, azt szolgálilag lefordítja. Ezzel szintén jellemezni akarja a fordított író, ez által szintén gazdagítani akarja nyelvünket s mindent kifejező, hajlékony irodalmi nyelvvé átalakítani. Ezek az idegenszerűségek is szeretett sajtásgái voltak az imádott írónak.

Az idegen szólások átvétele Kazinczy egyik sarkalatos elve volt. Nemcsak megengedhetőnek tartja, hanem a maga

helyén szükségesnek is. Megköveteli ezt a nyelvgazdagítás, meg a hűség, meg a jellemzés.

Latinos műveltségünk egyik következése volt, hogy irodalmi műveink a legrégebb időktől fogva csak úgy hemzsegnének a sok latinismustól. Senkinek se jutott eszébe, hogy ezért valakit megróvjon. Ugyanazon hibában leledzett mindenki, nem is tűnt föl senkinek. Kazinczy éppen ezen körülményre alapítja azt a jogát, hogy az újabb nemzetek nyelvéből is vehessen át neki tetsző sajátságokat. „Ha virágokat római mezőkön szabad szedni“, így okoskodik az Orth. és Neol. értekezésében, „s nem azért szabad, mivel a római nyelv iránt nem tudom mely tekintettel tartoznánk, hanem mivel azok szép virágok: nem látjuk, miért . . . legyen tilalmas virágokat az új nemzetek mezején is szedni, ha ezek is szépek. Példát az ily kölcsönzésre nyelvünk századok óta mutathat s nagy bőségben s így nem vezethetjük elő a két nyelv természetét; az a társalkodási, országlási, vallásos és tudományos összeköttetés pedig, mellyel a nyugat műveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek gondolkozásával és így nyelvünket is, mely nem egyéb mint a gondolkozás képe, az ő nyelvökkel rokonságba hozta.“

Az idegenszerűségek átvételében követett eljárását legjobban összefoglalja egy 1819-ben Ercseihez írt levelében: „Igen is szükség“, így szól, „hogy a mit irunk magyar legyen; pedig nem lesz az (akár originál az, a mit irunk, akár fordítás), ha másként szólunk mint a magyar szólani szokott; mint az nem volna jól fordítva, a ki Zrinyit vagy Gyöngyösit fordítaná németre, francziára, deákra etc. s a magyarismokat általvinné a maga nyelvébe. De más, midőn elkészült nyelvből fordítunk el nem készült nyelvbe és midőn megfordítva; a Róma írói éltek hellenismusokkal, nem a görögök latinismusokkal etc. Ezen felül a fordítónak nem kellene felejteni, miért fordít és kinek fordít. Ha Schulzénak prof. Rozgonyi úrhoz írt levelét fordítottam volna, ezt a titulust: Ew. Wohlgeborner, így adtam volna: tek. úr, nem pedig jól született úr! — De ha azt akartam volna láttatni olvasóimmal, hogy a német hogy titulázza egymást, szóról szóra és lexicalis értelemben adtam volna a wohlgebornert. — Rövideden: én azt tartom az aesthetikára tartozó munkák fordításában szükségesnek, hogy a munka

ugy hozattassék által, hogy a ki a nagy originált ismeri, sőt szereti, annak rejtettebb szépségeit feltalálja a fordításban; s ez a mi nyelvünkben annál szenvedhetőbb, mert ez el nem készült nyelv s a fordítónak az is tiszte, hogy a fordítás fortélyai által nyelvünket meggazdagítsa,“ (Eredeti m. III. 401.).

Dayka életében idézi a debreczeni grammatika e mondatát: Látjuk, hogy eleitől fogva egyik nyelv a másiknak tulajdonságait tette magáévá és annál fogva pallérozódott. Ennek kapcsán aztán így okoskodik: „S ha így nevetetholmi furcsa ember, ha társasági beszédben, társasági tónusú irásokban így szólunk: Jónak lelt em elvenni (ich fand gut, je trouvai bon); szerencsáját csinálta nála (er hat bei ihr sein glück gemacht); jó vagyok hozzád (ich bin ihnen gut), mert ez nüansza a szemérmes leány vallásában ennek: szeretlek; jól vagy rosszul néz ki (er sieht gut oder übel aus); szerencsém van ötet nálad bemutatni (ich habe die ehre ihn dir vorzustellen); megismerte a republicát (er hat die republik anerkannt; németül is szóról szóra fordítása az: il a reconnu la republicue után). Nevetethi-e ha a sok hogy-nak elmellőzése végett infinitivussal élünk? láttam jőni; holott már példát ad rá Zrinyi: Német, mely (ki) tégedet a föld alatt kíván lenni, segítségethozkárával talán? s Gyöngyösi: Gondolnád azt lenni Dido siralmának s Beniczky: Emberterkölcséről, nem nemzetiségéről ismerjed jónak lenni.“

Kazinczy az idegenszerűségek átvételét már csak azért is megengedhetőnek tartja, mert úgy fogja föl mint trópusokat, mint költői szépségeket, melyek minden nyelvben egyformán alakulhatnak és szellemét nem veszélyeztetik. Csak a „nyelv alkotmányába“ vágó idegen szólásokat nem engedi meg. Nem fordítaná le például a francia je ferai faire-t csinálni csinálni fogokkal, sem a német ich fürchte mich-t félelem magamat-tal „mert kész a csináltatok és félek s rövidebb s éppen azt mondja a mit amaz.“ A német ich habe mich zerstreut, ich suche zerstreung kifejezéseket azonban szóról szóra lefordítja, „mert ebben képet (metaphora) hoz által.“ (Kaz. és Dessewffy levelezése II. 138.) A Muzáronban is tiltakozik ellene, hogy a neologus „a nyelv

alkotmányát“ dúlja: „Mi úgy declinálunk, conjugálunk, mint a jők mindég . . . syntaxisunk az, a mi volt, s nem az arczt akarjuk megváltoztatni, hanem csak nem ismert virágokat fonní a Múza szép fürtözetébe (IV. k. 161). Dayka életében ugyanazt mondja: „a régulától eltávozni sok helyt trópus vagy figura és nem anomalia.“

A fordításban jellemezni kell a beszéddel, kik szólnak, angolok, németek, francziák vagy magyarok-e, s ennek a megkülömböztetésére is élni kell az illető népek sajátságos kifejezéseivel: „Hamletben ez fordul elő: hány a harang? azaz hány az óra? mert a szomorújáték személyei angoldánok s az angol ezt így kérdi. A német fordító is így tevő a kérdést: wie viel ist die glocke? Clavigóban a francziásan szóló Carlos ezt mondja: wenn du ein gemachter Mensch bist s magyarul: ha csinált ember leszesz. Ha a személyek magyarok volnának, a szólás vétkes lenne, így nem az.“ (Orth. és Neol.) — Ugyanezt fejtegeti már 1804-ben Szentgyörgyinek irt levelében is: „Magyar scénájú drámában, p. o. Rigó Sámsonban (a későbbi Bot-csinálta doktor), én se szólanék *ξινολογως* és nem ejtenék *ξινολογισμος*-t. De miért ne Clavigóban? Hát a német Clavigó nincs-e tele gallicismussal? Ha az idegen scénájú drámában a szólók idegen módon beszélnek, azon a fül úgy nem botránkozhatik meg, mint a szem nem, hogy rajtok spanyol öltözetet etc. lát.“ (Ered. m. III. 24.)

A szépiró „az idegen szólással nemcsak szorútságból él, minthogy a maga nyelvében ugyanazt jelentőre s alkalmasra nem akad, hanem azért is, hogy az ilyen a tanulabb olvasót kedves emlékeztetéssel lepje meg, és mivel az ilyen magát olykor még az ujság kecsse által is megkedveltetetheti. S kivált akkor szereti az új szót és új szólást, midőn azzal dolog, kép s oly bélyeg jön által, mely a jelentést az értelmesebb s az idegen nyelveket értő olvasóval kitalálathatja.“ (Orth. és Neol.)

Attól nem kell félnünk, hogy nyelvünk ez által arczát idegen kecskekkel eltarkítja, mert az véték lenne. Az idegen szólások a maguk helyén nem tarkítják el a nyelvet mint a római nyelvet nem a görög kecskek és a németet a francziák. „Szemünk ezen idegen kecskek látásához a magyar arczon végre hozzászokik s az idegen kecsk a magyar arczon,

addig nézzük, hogy végre magyar kecs legyen.“ (Báróczy élete.) Ha az idegen szépségeket alkalmazzuk, „a mi műveltségének szennyében senyvedett nyelvünk ezeket a szennyeit végre lerázza, természeti erejét kifejti, a neki tulajdon szépségben előkél s ezt idegen, de elfogadható szépség által növeli.“ (U. ott).

A fordítónak mindent föl kell tüntetnie a fordított iróban, a mi annak sajátsága. A ki tehát Sallustius fordítja, attól semmit sem kívánhatni inkább, „minthogy Sallust a fordítás nyelvében is Sallust maradjon. A különözni szeretőnek itt is különözni kell, a merni szeretőnek itt is merni; a szilajkodónak, vétkezőnek itt is szilajkodni, vétkezni.“ (Bevezetés Sallustiushoz).

A fordításnak más szóval a lehető leghivebbnek kell lenni. Többször említi Kazinczy írásaiban a fordítás jellemzéseül az Emilia Galottiból e mondást: „Nem oly híven, még hívebben volt volna“, és a hűség érdekében az erőszakot is megengedi. „Ítéletem szerint annál jobb a fordítás, minél hívebb, ha az olykor egy kevés erőszak nélkül nem eshetik is meg,“ írja Ercseinek a már idézett helyen. Jellemző a mit a nyelvbéli erőszakról Szentgyörgyinek ír: „Barátom, te tudod mint orvos, hogy a szűz sohasem szül; ha tehát akarjuk, hogy szüljön, ne féltjük szüzességét, ne még az erőszaktól is.“ (Ered. m. III. 300.)

A legnagyobb befolyással volt Kazinczy fordításainak stílusára és idegenszerűségére, hogy lenézte a nagy közönséget és csak választottaknak írt. Goethe mondását tartotta szem előtt: „Werke des geistes sind für den pöbel nicht da.“ Az olvasók nagy többségére nem adott semmit. „Nekem az ő javallások s szidalmok semmi,“ írja Berzsenyinek. (Kazinczy lev. Berzsenyivel 188.)

Csak bizonyos körtől akar megértetni. Midőn Pestről arról tudósítják, hogy több társaságban Marmontelét nem értették, ezt írja Dessewffynek: „Hogyan lehet az ily munka mindennek érthető? Én csak azoknak akartam érthetővé tenni, a kik a francia conversatio stílusát ismerik.“ (Kaz. és Dessewffy lev. I. 16.) Ossian fordításáról pedig így szól: „Poetát, régi poetát, nehéz értelmű s tonusú poetát úgy kell-e fordítani, hogy a szentmihályi predikátor hallgatói is megérthessék? Ezért lesz még nekem!“ (Kaz. és Dess. lev. I. 336.)

„Ezek magasztalják a görög és római classikusokat,“ írja Kisnek, „de nem akarják, hogy mi úgy írjunk mint ezek. Nekik csak könnyen érthetőség kell. Annál könnyebb nekünk győzni.“

Az orthologusok a grammatikát és szokást teszik urrá a nyelvben. Megkövetelik az írótól, hogy ezt tisztelje; mert az író nem ura, hanem öre, sőt szolgája a nyelvnek.

Kazinczy a szokás s grammatika ellen egész hévvel tud küzdeni. Nézete homlokegyenest ellenkezik az orthologusokéval. Már Báróczy életében kimondja, hogy „a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, a minek lennie illik: hív és kész és tetsző magyarázója mindannak, a mit a lélek gondol és érez, de ennek értésére komoly tanulás, el nem foglalt elme, idegen nyelvek ismerete s dolgozási gyakorlatok vezethetnek el bennünket.“ — Beregszásznak „usus dominatur in linguis, scriptor nequaquam“ mondására az a felelete, hogy „soha még hamisabb tanítás adva nem volt. Sőt az író parancsolja, hogy úgy legyen s úgy lesz; sőt az író usussá csinálja, a mi usus nem volt.“

Kazinczy is tiszteli a szokást, de nem azt, melyet az orthologusok értenek. „Az ugynevezett nyelvrontók is a szokást teszik egyik urrá a nyelven. (Grammaticae loqui non est semper latine loqui, ezt mondja Gellius); de nem azt a szokást, a melyet dr. Beregszászy tisztel — a Károli Gáspár és Molnár által canonisáltattat, hanem a melyet Horácz nevez annak és Quintilian. (Consuetudinem vocabo consensus eruditorum.) És a melyet minden régi és új, literatúrával biró nemzet tiszteli; azt a szokást, a melyet rész szerint az idő, rész szerint a jó írók hoznak be.“ Siposnak is ezt írja egyik levelében: „a grammatikai villongás veszedelmes dolog, a legjobb írók példája sanctional, nem a szokás.“ (Kaz. és Sipos lev. 12. 1.)

Más szóval Kazinczy az írókat teszi a szokás helyébe, mint azt ugyanazon értekezésében bővebben is kifejti. „A mi szokásba megyen,“ így szól, „annak kezdődni kell s nem értjük, miért lehetne jobb, a mi a seregben veszi eredetét s ott csak vaktában támad, mint a mit az író s okok után kezd, bár az ő tanait mindenki nem érti.“ Tizenkét évvel később a Muzarionban is ugyanezt hangoztatja, csak hogy

határozottabban: „Az élet nyelvében a változások, jóra vagy rosszra a seregben támadnak, nem ismert javítók vagy rontók által: a könyvek nyelvében változást az írók tesznek. A mit az írók s olvasók legjobbjai szükségesnek, hasznosnak, tűrhetőnek néznek, az a könyvek nyelve, szavává vál és minek-utána onnan áltmégyen az élet nyelvébe, az egész nemzetévé.” (Muzarion IV. 153.)

A grammatikusok följajdulására, hogy a nyelv törvényeit sértegeti, Quintiliánnal válaszol: „A grammatikusok törvényeiken keresztül kell nyargallani, nem benne megfenekleni.” (U. o. 163.)

A szokás és grammatika föltétlen uralkodása helyébe a szépet, az izlést helyezi. „Az író nem ismer főbb törvényt,” írja Sipos és Beregszászy ellen irt válaszában, „mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem.” Verseghy ellenében pedig így jelzi álláspontját: „míg ő a grammatikát magasztalja, én mindég az izlést magasztalom.” (Pályám e. 166.) Sőt annyira megy, hogy ilyen kijelentésre ragadtatja magát: „zsenednek az író az által bizonyítja magát, hogy ő törvény és fennálló szokás ellen szól, de szépen szól.” (Muzar. IV. 154.)

Azt azonban sohase magyarázta meg, mit ért a szép alatt. „Nem mindig adhatjuk okát mindennek: néha elég, ha érezzük, hogy az így vagy amúgy van. S földolog mégis mindig csak az lesz, hogy írásunk a szép nemében szép legyen.” (Kaz. és Guzmics lev. 61.) Azoknak, a kik ennek a megfejtését kívánják, a szép nagy hangoztatója mindössze csak azt feleli egy görög után: kérdje azt a vak.

A szép elvéből folyt Kazinczynak minden ujítása, ennek köszönhetőek eredetüket az idegenszerűségek is; mert hisz ezekben is csak a szépet akarta általhozni.

Az izlés érzi meg, mi a szép; azért első sorban izlést kíván az íróktól. Ez fogja megmutatni, „mi igazán szép és felvehető.” Az izlés tanítja meg az írókat, hogy „rettegni az ujtól, szokatlantól, idegentől éppen úgy hiba, mint mohón kapni mind azon, valami új, szokatlan, idegen.” (Dayka élete). „Olykor az kedves,” írja a Sallustius bevezetésében is, „ha semmi idegen szint nem látunk a beszédben, olykor, ha azon átsugárzik a csudált idegen. Mit hol illik és az ily töreke-

dés mely fényt ígér a nyelvnek, értik a nyelv felavatott barátjai.“

Az íróra, különösen a fordítóra, az eddigieket összefoglalva, azt a feladatot rója, hogy „valami a nyelvben kár nélkül megmaradhat, illetés nélkül megtartassék s szépségei, melyek éppen az által, hogy azok neki tulajdon és másokkal nem közös szépségei, még becsesebbek, idegen szépségek által neveltessenek s literaturánk nemzeti bélyeget és szint birjon ugyan, de mégis olyat, hogy poetáinknak és prosaistáinknak remek műveik a szépnek örök példányaihoz, a régi és újabb nemzetek íróinak munkáihoz . . . hasonlíthassanak.“ (Orth. és Neol.). Nem kell attól rettegnünk, hogy ezáltal „nyelvünk egyéb lesz mint volt . . . hiszen éppen azt óhajtjuk. Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e, mert a mi szép mindig jó.“ (Pályám e. 330.)

HALÁSZ IGNÁCZ.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA. /

V.

A -nál rag.

A veszteglő -nál, -nél ragnak eredetibb alakja a -nál; némely vidéken még most is csak a -nál-t használják a mélyhangú és magashangú szók mellett egyaránt. Pl.: a ház nál', a kert nál', kinál' van? stb.

Legtisztább jelentése a -nál-nak valamely testnek egy más test közelében való léte, tehát mellette levősége, mely lehet akár közvetlen érintő, akár pedig távolabbi. Egyes árnyalatait a következő példák tüntetik fel: A kő a falnál van, sok vendég van a háznál, a műveltség nagy volt a görögöknél.

Használata a következőkben nyilatkozik:

a) Helynevek és concret fogalmak. De mikor jutot volna Losoncznál az szét Marton Calastro-mához Szék: Krón. 208. es megveere a' kereszteseknek taborokat Temesvarnál, Varadnál és Erdel'be Colos-uarnál u. o. 226. talalanac nag' fazakakal ember hust a' tüznel u. o. 224. a' pesma, a' melly a' patkány szabásu pėsma matskának köldökénél egyben gyúlt alut vér Com: Jan. 62. Mint farkasnál elkel a' lóhus ó kőzetek (tatárok között) HeltC. 3. Mellyért soc nemzetnel vtálatban volna u. o. 12. Nincz iob izű, mint mikor házánál eszik az ember Decsi: Adag. 330. Károlyi uram pengi Fel-

séges Urunkkal Dunánál maradtak (Levelek 1710-ből, Törtl. 1883. évf. II. füz.) az ellenség Kassánál fekszik u. o. Máskor a tűzhelynél tengerit morzsolva, Itéletnapig is elhallgattam volna Ar: Toldi, 4. én. Azt hinné az ember: élő tilalomfa, Űtve általutnál egy csekély halomba u. o. 1. én. vagyon nekem szövétnekem, S meg is gyujtom, mihelyt lehet, világánál által jöhetsz Népk. Gyüjt. I. 183. Fejénél meggyujtás lábánál megótá u. o. 152. minden öltésnél ki kellett az ablakon ugrani u. o. 394. akkorra a vasfejü ember is ott termett a tűznél, de nem szaladhatott rajta keresztül u. o. II. 382. es anyt zepet latam nala akar-tam hogy en nalam lwt volna az alath Virg. C. 262. Kewzbe iaryon myerthewnke kegelmesseghedneel Winkl. C. 113. zyz Maria is lele malaztoth vrnal Weszpr. C. 47. egebkent erdemet nem vallatoc tú atoknál Münch. C. 202. Ritka Magyaroknál az ió egyenesség Helt. Canc. 12. Magadé az, az mi barátodnál vagyon Decs. Adag. 254. mindeneknel keduetlenec valanac hitec és mestersegec Mon: Apol. 8 köz azert az eretnekeknel az iras u. o. 286. hogy az ű neue Istennel be legyen iruan az eletnec könyueben u. o. 3. Nem igen nagy betsületben tartatic az Embereknél Czegl: Jke 62. Talán mind egy ez nála u. o. 153. némely Púspókóknél szokásban ment az, hogy... u. o. 135. Igen titkos dolog volt én nála is u. o. 23. lassa nalunk is nagy kőniű voltat, az szo szedeghetesnek Bal: Epin. 4. de az nem akarásnak nállók is nehéz a' véghe u. o. 9. Hát előbb, mint Miklós, ő is Budán termett, Hogy Lajos királynál megássa a vermet. Ar.: Toldi, 8. én. A játszi reménység a midőn imette, A boldogtalannál hitelét veszette u. o. 10. én. Űljön le minálunk Népk. Gyüjt. I. 153. Nincs ki nála a négy kerék Ny. I. 272. Tizenegy óra minálunk Ny. III. 41.

b) Hasonlítás. A -nál rag az összehasonlításnál is megtartja eredeti alapjelentését, a mellette levőséget. Pl. a templom nagyobb aháznál, a ház nagyobb a kunyhónál. Egymástól távol levő tárgyakat a képzeletben állítunk egymás mellé, pl. Páris nagyobb Bécsnél, A Volga hoszszabb a Dunánál. Kew szyklak kyk természet zerent nala toknal kemenbek Winkl. C. 116. Es az zolga nem nagyobb vranal Weszpr. C. 45. mend az zentheknel felette magasztatal Peer C. 87. semmyt ot egyebet nem leleneek hamunaal Sánd. C. 237. a' kinél bölczebet nem lat Szék.: Krón. 229. hog' a' Romai szent eg'haz e világon mindennel nagioib legien u. o. 123. Az Wrak marháia drágab mindenkor a szegény emberékénél Decs: Adag. 22. Az atiafiaknak haragiok tartóbbak egyebekénél u. o. 12. Nò mind felveszi az székely valami egy tetünél iob u. o. 118. Nem jób a' Deákné Vászánál Czegl: Jke. 138.

az fazék üresen telesnél jobban kong Vit. Én. II. 117. Legyec szép hogy sem vagyoc, Legyec feiérb hónál Bal.: Gen. ac Magn. 9. olvastam edg' Historicusban hogy soha Carolus Magnus Pannoniában Györnél és a Rába vizénél aláb nem jött volt Liszny.: Krón. 235. Toldi György veresebb lón a főzött ráknál Ar.: Toldi, 8. én. Talán még az aranynál is többet tészén Népk. Gyüjt. I. 37. Jöttek is nagyobb nál nagyobb urak u. o. 393. Tenáladnál szebb is, jobb is Ny. I. 328.

Némely tájszólásokban, különösen a székelyeknél és a csángóknál a -nál ragot gyakran a -hoz értelmében használják. Pl. Jöjjenek immar nálunk es. Kriza Vadr. 555. Nállunk es eljöhetnének u. o. 357. Hoá ménsz? Ménék fel ide né némnél (v. ö. Szarvas-G.: Ny. III. 52.).

Észénél van, N. színésznő ma nem volt szokott hangulatánál és hasonló kifejezésekhez, a minők az újabb irodalomban igen gyakoriak, analog példákat sem a régi, sem a népnyelvben nem találtam. Bizton állítható, hogy a -nál rag ily értelemben abstract fogalmakhoz nem járul, legföllebb hasonlításban pl. nincs jobb a jó egészségnél.

A -be rag.

A beható -ba, -be ragok közül eredetibb a -be, mely teljesebb belé, bele, bel alakokból vonódott össze. A Halotti Beszédben még uruzag bele, nugalumbeli alakokat találunk.

A -be-nek alapjelentése a tárgy belseje felé való irányulás. E jelentését világosan megtartja akár helyi, akár concret vagy abstract fogalmakkal kötéssék egybe. Példák:

a) Helységnevek. A régi nyelvben gyakran a mai szokástól eltérő használatuak. Pl. azt fogada neki, hog' feier varba (Nándorf.) viszi, de nem viszi, de nem viue oda. hanem Szenderőbe Szék.: Krón. 208. Budába őbe méne Helt.: Canc. S3. Czac hammar őc Egerbe szorullyanac u. o. R4. Vigadának, jó Budában szállának Tin.: Zsigm. kir. 10. Sebesbe hozzája urakat hivatá u. o. küldé Prényi Pétert Koprontzába Petthó: Krón. 106. ki Tokaiba, ki Patakra szaladvan u. o. 58. Matyást penig Prágában küldé Liszny.: Krón. 329. László király készüllettel indula Duna vizen jöve, Budában szálla Göröcsöni: Mátý. kir. 10. Vég Temesvárba a' király indula u. o. 10 órakor érkeztem Mesztréba Bez. utaz. napl. Törtt. 1883. évf. II. füz. ebédre Passaviumban (értünk) u. o. érkezünk Concor-diába, Cremsiumba, Mantuába u. o. Kegielmed mely napra igiekezik be Fogarasban Levelek 1670-ből u. o. Jövő szerdán isten éltetvén Szebenben igiekezem u. o.

b) Egyéb helynevek és concret fogalmak. Es veteve vvt ez munkas vilagbele H. B. hug ur vvt . . . abraam kebelében helhezie u. o. es oggun neki munhi uruzagbele utot u. o. Es erezte leueleket ő vrzaganac menden videkibe Bécsi C. 30. es ő feiebe vete az orzagnac koronaiat u. o. 32. es a' ket halakat menbe tekintuen meg alda Münch. C. 218. iutanac genezaretnak földebe u. o. 219. Nemde ég esti penzbe zegóttel velem u. o. 228. te kezydben aianlom een lelkómeth Winkl. C. 170. Akarode azt, hog' keuel angaloknak helebe zeköd vettesec Nagysz. C. 82. De nem mehetec meeg mastan az zerzetben Dom. C. 212. vyuen evtet az felseges istennek zyne eleyben u. o. 183. belmene frateroknac gewlekezet hazaba Fer. leg. 86. Olasz országba iöuenec laknia Szék.: Crón. 127. mert főlliül hagit vala be az akol'ba, nem az aytó u. o. 123. Egy főlegény, Nagy Antal eséc sebbe Helt.: Canc. V. Rackásban a' sok fáképeket őc rackác u. o. 10. Gyakran fu kómébe u. o. R3. Egy tő mellet őc is táborban szallanac u. 14. nyakba vetőket, drága pantzéllyokat u. o. V2. karban őltő kosároc Com.: Jan. 109. a' kovács a' vasat ki-nyujtya és a vashive-sítő vizben béveti u. o. 104. buároc (vizben bukóc) u. o. 91 aszszonyi kurta suba, nyakba rántó kis mente, subitza u. o. 100. Had aláb ió száz, mert nem babodban találtál Decs.: Adag. 237. Vay ki keueset orrokba veznek az Wrak u. o. 386. Száíába vető falatia sincz u. o. 154. Mi mind nyakában fordittyta Isten ezeket a Jesuitának u. o. 133. Pápává lőt s oly keuély ruhában őltőzködőt, hogy . . . u. o. 111. ha szólhatna az Csepregi nyakatokban szakatt Templom Csepr.: Isk. 31. szemkőzbe mégyen a' Madarászokkal Misk.: Vadk. 352. Lábomban vonszom karmazsin csizmám Vit. Én. II. 79. sok kenyereket gyülte- nek halmocskákban Kem.: Őnél. 102. nem széd a' Török is mások kosárjában eperjét Eszterh.: Intő lev. 8. fülbe eresztő fű, sedum maius vulgare Beythe: Stirp. nom. 8. Könybe lábada szeme a nagy öröm miá Ar.: Toldi, 12. én. De Toldinak a szó szivébe nyilallik u. o. 1. én. Találnak egy czitromfára, Leülnek az árnyékába Népk. Gyűjt. I. 146. Aztán meg a tánczba hijja u. o. 208. Felöltözék gunyájába u. o. 147. ölbe kapta a gyönyörű teremtést u. o. II. 384. egy őszibe csavarodott öreges asszony u. o. 383. a fülébe ment ez a hir u. o. 393. avval sarkan- tyuba kapva a lovat elkezdett vágatni u. o. 380. Menj el inkább az erdőbe, Annak is a közepébe Ny. I. 328. Szomszéd-határba ér a nyelve u. o. 271. mert hitte- nec őbele Bécsi C. 78. mert nem hagód meg tebeléd bizokat es őbeleiec merézkedőket megalaznod u. o. 13. hozzaak előmben Sánd. C. 230. De Volfgangus Capito-is

az Eretnekek közzében számláltatott a' Jesuitátul Czegl. Ike. 138. Nagy Istenbe vettéc reménségeket Helt.: Canc. X.

c) Abstract fogalmak. Es vezesse vvt paradysum nugulmabeli H. B. es vettétendic az vndoksag' a puztolatban Bécsi C. 84. siralmoc és gázolattoc örömben es vígasagba fordeitattac u. o. 41. és nag' hirtelenkedettel geriede nag' haragba u. o. 10. Es ime mű ma mó fog-saginkban vagonc houa múnket el hintettel bozzosagba es atocba es bűnbe u. o. 60. Azert a kiral megharaguec es igen nag' hirtelenkedetbe geriede u. o. 30. eel reychte sebeidnek melsegheben Winkl. C. 169. Azert ebbelöl ezöngbe vehettúc hog' . . . Nagysz. C. 66. Zent atyam, te tudod hog' evrevmest allottam az te akaratodba Dom. C. 183. mennien be ew lelky esmeretynek tythkyaban Veszpr. C. 39. nem zamlaltathatol ozton az zyzeknecc tarsassagokban Sánd. C. 231. Más nyelwbe vetni az szót Decs.: Adag. 392. Az ki másnak gonoszát keresi, ő maga vesz belé u. o. 269. Job kárt vallani, hog' nem pörbe indulni u. o. 259. másnak beszédében ne essél Com.: Vest. 103. a' számokat egyben veti Com.: Jan. 163. Gyanoságban Kunoc felöl estec vala Helt.: Canc. 6. Nagy szégyenbe hozá à Császár hadát u. o. X. 3. budossóba esséc Helt.: Mes. 356. midőn Philo Judeus Romaban volna Peterrel szoba egylettenec ketten Mon.: Apol. 32. kérdésbe tészik Misk.: Vadk. 296. némely Püspököknél szokásban ment az, hogy . . . Czegl. Ike. 135. hogy Mátyás a' Törököket nagyobb félelemben hozna Petthő: Krón. 224. úzóbe vett vad Boda: Emb. nemz. törv. 59. Fal: Udv. assz. 9. került sok bajába Pet: Ján. Vit. Akkor a mi elmúlt feledségben mégyen Ar.: Toldi, 4-én. Dehogy véski és zbe, hogy a szeme is fáj az erős nézésben u. o. Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem u. o. 8-én. Az ő hírét nevét homályba takarja u. o. 12-én . . . összezsibasztotta, megrészegítette: Ennyibe került, mig elszenderíthette u. o. 6-én. Gyilkosságban estem lettem bujdosóvá, Hej! ki tudja mikor leszek bele jóvá? u. o. 4-én. Veled együtt vettek fel a szoba Népk. Gyűjt. I. 260. Álomba borula aj Biró szép Anna u. o. 177. szerelemben estem u. o. 163. Sorba kerül mint a tápéi bíróság Ny. I. 271.

d) Ok. A be-nek ezen functiója nagyon ritka, csak néhány kifejezésben van némi nyoma. Pl. El süketültem belé Decs.: Adag. 420. Ezer búval van életem tele, Egyszörre mind elfelejtem bele Népk. Gyűjt. I. 198. Mikor visznek Veszprém felé, Meghasad a szívem belé Ny. I. 329.

KÖNNYE NÁNDOR.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA. †

A Zrinyiász a XVII század erőteljes új magyar nyelvének hivatott képviselője. sokat tartva meg azon régibb eredeti sajátságokból, melyek a középmagyar nyelvet jellemezték, úgy hogy nyelve mintegy átmenetet képez a közép magyar nyelvtől az új magyarra, melyet Pázmány Pétertől szoktunk számítani. S ebben áll a Zr. nyelvének történeti fontossága. Más részt nem kevésbé fontos a Zr. nyelvi tekintetben azért is, mert eredeti mű s szerzője nyelvérzékét semmi olyas körülmény meg nem vesztegette, a mi fordítóinkra zavarólag szokott hatni. Kétségtelen ugyanis, hogy az eredeti mű sokkal gyökeresebb nyelven van írva, mint minő a fordításé, melynél a fordító kevésbé tudja magát emanczipálni az idegen formáktól, melyekből kivetkőztetve a gondolatot hazai alakba önteni igyekszik és sokkal inkább ki van téve a veszélynek, hogy a gondolattal idegenszerűség is lopózik be a nyelvbe, míg az eredeti író szabadon követheti saját jellemző gondolatjárását s nyelve nehézkes, darabos lehet ugyan, de idegen zamatú nem. Ilyen a Zr. nyelve is: nehézkes, gyarló, nincs benne numerus, de magyaros, tősgyökeres s idegenszerűségek csak nagy ritkán s a valószínűleg fordítások révén szélteben elterjedettek közül akadnak meg itt-ott.

A Zrinyiász nyelvi sajátságainak elsorolásánál s a mai nyelvtől való eltéréseinek kimutatásánál a mondat szerkezetből indulok ki. A mondattani sajátságokat tehát a szó és mondatfűzésben kell keresni. Értekezésem szólani fog a Zrinyiásznak A) Szófűzéséről, B) Mondatfűzéséről. *)

A) Szófűzés.

I. Az alany és állítmány viszonya.

Az általános alany a Zr. nyelvben sűrűen s a lehető legváltozatosabban van használva. Így az általános alanyt kifejezhetjük

1.) leggyakrabban az egyes második személlyel, ilyen a Zrinyiászban: Azt tudnád távulról, hogy sitó ördögök. I. 76. | Nem vélnéd, hogy éri földet száraz lába II. 32. | Azt tudnád, hogy nagy erdő jár körülötte. II. 39. | Azt tudnád, ördögök ugatnak pokolban III. 55. | Vélnéd lába földet, hogy nem is illeti IV. 23. | Azt tudnád, hogy Mars jár, mikor látod ötet. V. 46. | Jün pécsi Olaj bég maga ezek után; Látod, hogy haraggal ül most is lóhátán. IV. 25. | S míg

*) Az idézetek mellett a római szám az éneket, az arab szám a versszakot jelöli.

az előbbi példákban feltételes mód van használva, addig az utolsóban „látod“ jelentő módban áll.

2.) Gyakori az az eset, hogy az általános alanyt többes sz. 3-ik személlyel tesszük ki, pl. Deák Ferenczet a haza bölcsének nevezik. Erre a Zrinyiaszban csak néhány példát találtam: Haissennek híják vala török szóval. XIII. 7. | Magok választottak kapitányt magoknak; Eztet híják hadverő Ajgás basának. I. 89. | Azért érdeméért tevék most vajdává. V. 56.

3.) Főnévi igenév is lehet általános alany; így pl. Mind ezekből láthatni, hogy stb. A Zrinyiaszban: Nem esmérni félelmet. X. 83. | Szörnyű méltósággal kétfelé tekinget, Könnyen esmérhetni, hogy gondja nagy lehet. II. 38. | Körmérül esmerni az vitéz oroszánt. XIV. 5. | De ennek nem árthatni soha fegyverrel. V. 51.

4.) Kifejezhetni az általános alanyt „az ember“ (francia o n, némét m a n) kitételrel is. Erre is van példa a Zrinyiaszban: Jámborul csendesesen császár alatt jára; De hogyha az ember fogdosni akará. II. 35. Még egyféleképpen használjuk az általános alanyt, t. i. többes 1. személlyel, pl. Széchenyi Istvánt a legnagyobb magyarnak tartjuk. Erre azonban analog eset nincs a Zr. nyelvében.

Egyik lényeges sajátsága a Zrinyiasznak az alany és állítmány viszonyát tekintve az, hogy az állítmányt alanyával nem a nyelvtani alak, hanem az értelem szerint egyezteti. Ily értelmi egyeztetés mai nyelvünkben ugyanazon mondatban nem használatos; de megvan, ha a következő mondat visszavonatkozik az előbbinek egyik szavára, mely többséget fejez ki. Pl. Sok vendég volt nálunk, de már mind elmentek; vagy: a két könyvet, melyeket tőled kaptam, elvesztettem. A Zrinyiaszban: Megyen császár előtt Hosa hatvanhárom, pénzt osztnak, mind széllal. II. 43. A Zr. nyelvében azonban az értelmi egyeztetés ugyanazon mondatban is gyakran elékerül; így: Egyik a másikat gyűlölik, mint ebek. I. 65. | Sietnek szállásra kiki eloszlani. VII. 27. | Zrini Deli Viddal így beszélnek vala. IX. 14. | Így adnak választot az két vitéz vajda. IX. 37. | Fele az tábornak érette fáradjunk. XII. 63. | Nem úgy két Badankovits esmértek engem. XIII. 53. | Gyorsan sok bosztancki megfogják galambot. XIII. 88. | Ilyenforma értelmi egyeztetés ez is: Csak alázatosan nagyságotat kérem, Hogy ilyen raboddal jó kegyelmet tégyen. IV. 47. Rendesen így mondanók: raboddal tégy, vagy rabjával tégyen.

Ez értelmi egyeztetésnek külömben ma is gyakori példáját találjuk a moldvai csángók nyelvében, mint: Mit busulsz kegymed; eljöttél a mélszégből tisztelendő Ur? derebé nállunk gyeák ur; vadnak alatta sok falu; bémentek az egész stb. Régebb irodalmunkban hasonló esetekre bukka-

nunk : Minden erősséged megpusztítatnak (Bécsi C.); bűnnek sem tartják az emberek nagy része (Pázm. Préd. 865) Ny. X : 199.

II. Az állítmány és tárgy fűzése.

Tárgyat tesz néha olyan ige mellé is, mely rendesen tárgyatlan. Igy : Az kinek Europa rettegte szablyáját I. 2. | Széles mellyel elefántot hasomlitja. II. 34. | Futnod már kell néked szerencse próbáját. VI. 34. | Futnod, uram, néked kell méltán a hadat. U. o. | Hasonlit ördögöt feketeségével. IV. 69. | A gyermek atyja szavát igen fülelé. V. 76. | Istrázsákat osztán körül az palánknak, Hogy mind éjjel nappal ezet renddel járják. V. 68.

Szenvedő szerkezettel aránylag gyakran találkozunk a Zr. nyelvében. De érdemes a megjegyzésre, hogy a működő személy vagy dolog sohasem a német „durch“ és francia „par“ fordításából eredő „által“ névutóval köttetik össze, hanem a magyar nyelv természetének sokkal inkább megfelelő *-tól, -től* raggal ragoztatik. A „kell“ ige szenvedője „kelltetik“. Alaktani szempontból a szenvedő képző sokszor megkettőztetik, pl. ölettetik, kérettetik stb. mint a következő példákban is látható: Igy mutatának tülem mame-lukok. I. 37. | Ezek küldettettek khán Praecopitától. I. 68. | Azért minden ügyében tüle áldatott. II. 63. | Nem-é én te-tüled csináltattam földbül. II. 67. | Mert lá megölettél Zrini kezétül. III. 85. | Ilyen jótétünkért istentül áldatunk. IV. 67. | Az seregek között ezek hordoztatnak. IV. 20. | Ottan eleiben fia György viteték, Melynek az atyjátul ily szép szó adatek. IV. 55. | Kegyelmes fülei be nem dugattattak. V. 11. | Mint széltül hajtatik az ingadozó ág. V. 93. | Ilyen méltó oktul ő megindéttatott. VI. 13. | Nem kérettetik tüled ingyen ez az vár. VI. 21. | Ott tüled kurt aga egy sebbel öletik. VI. 79. | Mikor agyon üttettem Rahmat totjátul. VII. 7. | Azután Penezics tüle ölettetik. X. 29.

Ama következetlenség, melyet a Zrinyiásban a tárgy-as és tárgyatlan ragozás körül látunk, csak látszólagos s korántsem tulajdonítandó talán Zrinyi hibás nyelv-érzékének. Lássuk csak közelebbről a dolgot.

Az említett alakok használata egészen szabályos. A látszólag hibás alkalmazás számaránya megítélhető abból, hogy az V. énekben, melyet minden különösebb ok nélkül vizsgáltam át, a tárgy-as és tárgyatlan ragozás alkalmazása 180 esetben egyező a mai szokással, 7 esetben a mostani beszédétől eltérő. De ez eltérések a többiekkel együtt könnyen megmagyarázhatók.

Azon esetek, melyek a tárgyatlan ragozást illetőleg a mai nyelv szokástól elütő használatot mutatnak, s melyeket

felhozandó példáim csaknem egészen kimerítenek, két osztályba sorozhatók: vagy a sor végén fordulnak elé, vagy a felszólító mód folyó cselekvésének egyes számú 2. személyei.

a) Ha a sor végén vannak, mindig a rím kedvéért használatos a tárgyatlan alak tárgyias ragozás helyett: Azt az Szulimánnak ágyában bocsátott. I. 44. | Annak szabadulását én szívem kíván. IV. 49. | Ezeket benn vágnak. X. 75. | Kit az világ adott egy kézzel, kettővel mindjárt visszarántott. V. 80. | Én aztot kerüljek V. 87. | Mint legjobban tudhat. X. 40. | Mert heában éltét fegyverderékban zárt. X. 81. | Seregek megbontó istenét dicsérnek. X. 106. | Az kaurokat egy csapással levágtál. XI. 10. | Melyért Deli Vidot más bántani nem mér. XI. 38. | Harczban nem látott senki vitézségedet. XIII. 51. | A tárgy határozatlanságából érthetők a következő alakok: Nagy atyának rossz fiát minden nevesen. V. 89. | Világbiró császárt meggyóztunk a harczban, V. 26. | Seregek megbontó istenét dicsérnek. X. 106. — Az összefüggés ugyanis azt mutatja, hogy e mondatokban inkább a jelzőkre esik a súly, mint a tárgyra, mely nem fontos s azért határozatlan. Hibás használat van a következőkben: Vér s fáradság nélkül megverénk Ulámát. V. 17. | Nem váránk ágyutul falának romlását. V. 20. | Mert elveszténk ködben röpülését sasnak. IV. 75. | De ezekre nézve azt mondhatjuk, hogy az elbeszélő alak többes első személyének hibás használata a kor hibái közé tartozott. Zrínyi tárgyias alakot gondolt és tárgyatlant használt. Külömben ma is napirenden van ugyanezen hiba, midőn annyi nyelvtan tanítja a helyes alakot. Uton utfélen hallható: őt is megvárnánk, elvinnénk barátainkat is hozzátok stb. Akkor csak Geleji Katona I. sürgette a szabályos ragozást. Így ír „Grammatikátskájában“: Némellyek így szólnak: Mi is mondhatnánk, tselekedhetnénk, művelhetnénk etc. azt, pro, mondhatnók, tselekedhetnők, művelhetnők.“ (Toldi F. Corpus Grammat. 321. l.) Vagy az is lehet, ez alakokat akkor szójárásilag felváltva használták.

b) A többi tárgyias ragozás helyett álló tárgyatlan alakok mind az *-it* vagy *-t* végű igék felszólító alakjai a folyó cselekvés egyes számú 2. személyében: Hajts le füleidet. II. 66. | Lágys meg bánatod. IV. 42. | Eztet szabadéts meg. IV. 51. | Hajts meg szómra te füledet. IV. 72. | Tarts meg fiam magadat nagyobb szükségre. V. 95. Ronts el hitetlen pogány kaurokat. VII. 11. | Ne félt, Deli Vida, mástól életedet. VII. 107. | Vagy ifjabb, méltán hosszabbíts életedet. IX. 25. | Tarts meg könyvedet. IX. 81. | Azért vidámíts meg emberi szüvedet. XV. 44. | Maga te tekints meg körörsztyén világot. I. 13. | Van még több is ugyanily második személy a Zr. nyelvében; de ezek tulajdonképpen mind tárgyias alakok. Csak az írás és tán kiejtés különbözött

a maitól; mert föl nem tehető, hogy Zrinyi nyelvérzéke tévedt volna mindezekben. Hisz más igékben a felszólító módban is pontosan megtartja a tárgyas ragozást a határozott tárgy mellett. Továbbá egyéb költeményeiben föltöbb ritkán fordulnak elő analog esetek: „A török afium ellen való orvosság“ című prózai írásában egyszer sem. Ennek már jeliséje is így hangzik: „Ne bánts a magyart.“ Ezen tünemény valószínű okát G. Katona grammatikájában találjuk meg. Katona előtt a magyar helyesírásnak csak egy elve volt: úgy írták ki a szavakat, mint kimondották s így az ortografia szerfölött ingadozó volt. Geleji Katona ez elvet korlátozza, illetőleg megtoldja s kiegészíti avval, hogy a származék és ragozott szóknál azok elemeit is tekintetbe kell vennünk s a szerint írunk. Grammatikájában a XIX. pont alatt így szól: „Az Imperativi praesens verbumoknak mikor tertiae personae nomenek, vagy pronomenek, mellé tétetnek, mindenkor *d*-ben kell kiíratniok, vagy pronuátiáltatnak jól ki, vagy nem. Mint: Tartsd, értsd, írtd, segítd, éppítsd, szépiítsd, szabadítsd etc. Tarts-meg engem, tartsd-meg ötöt, vagy valakit, pro tartsad, értsed, írtd, segítd, éppítsed, szépiítsed, szabadítsad, per syncopen.“ (Corp. gramm. 302. l.) E mű 1645-ben jelent meg, a Zrinyi éposza meg 1651-ben. Zrinyi vagy nem ismerte Katona művét legalább költeménye írásakor, vagy nem tudta magát emancipálni a kor meggyökerezett, kiejtés szerinti hibás írásától. Ennek következtében a felhozott tárgyatlan alakok nem mondattani hibák, hanem csak ortografiai vétségek.

Kevésbé érthetők már a következő tárgyatlan alakok: Az basa veszését ezer trombitával hirdet, elvesztét. IV. 53. | Mind az kettőt meggyőz ő szépségben. XII. 25. | Es valamint kívánt, maga is úgy jára. XII. 108. | Ketté vág Malkuchot derékban. XIII. 25. | Es nagyobb kínra hí átkozott fejemet. XIV. 59.

VASS BERTALAN

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Régi szavak és szólásmódok.

Czeh János gyűjtése.

Ara, anyám ara, avunculus (Ars notarialis formularia sub Ludovico 1. Rege Hung. conscripta in Kovachich Joamulis solemnibus in 4. pag. XIX.) Páriz Pápainál a meny neveztetik arának (nurus).

Árulni valamire azaz alkudni „árult a lovakra“ (1642-diki irományban).

Árutétel, commercium (Kovachich loco citato p. XII).

- Bárdallja, sylva magna, quae jam succidi potest (Anonym. ars notarialis sub Ludovico I. conscripta apud Kovachich l. c. pag. 270).
- Calw, institor („Institores autem regis fisci quos vulgari-
ter Calw vocant“ — in litteris Colomanni Regis d. a. 1111 quo parte Ecclesiae Sti Hyppoliti de Zubur in collectione mea), úgy látszik a kalauz, kalandos, kalandozó, kalákos (furti index) szavak gyökere.
- Chewk (czövek?), claviculus ligneus, a bajviadal jele a régiéknél (Anonym. ars notarialis l. c. p. 36).
- Chymer (czímer), ligatura hermelinearum (Ratiocinium Sigismundi Episcopi Quinque. d. a. 1494/5 in Engels Geschichte des ungrischen Reichs in IV. Tom. 1.).
- Egyvenghy (egyvengye), atyam egyvenghy, patruelis (Ars Notarialis l. c. p. XIX).
- Emlékedni, invitare (Ars Notar. p. XXVIII).
- Epleen (eplény), forale, a kocsin (ibid. p. XXVIII).
- Farmeringh, farmatring. Ratiocinium a 1494/5 l. c.
- Felhythew, félhitű, schismaticus (Ars notar. l. c.)
- Felwethe, felvető, pyxis bombardae (Ratiocinium l. c.)
- Fewal, főal, auriale (Ars notarial. l. c.)
- Fyal, fial, privignus (Ars not. l. c.)
- Gerjed, saevit (Ars not. l. c.)
- Gepű, incisio indaginum („indulsimus etiam ne populi ipsorum compellantur ire ad incidendas indagine, id est Gepű Lit. Andr. II. d. a. circiter 1229 in Fejér Codicæ Dipl. J. III. Vol. II. p. 191).
- Hugfgy, consobrinus (Ars notar. pag. XIX).
- Hythember, stolidus (Ars notar. l. c.)
- Igazság látó, Judex, igazságlátó bíró, „igazság látótúl az igazat kiszolgáltatni“ 1612-iki egyesség levélben.
- Isztra, clausura aquae (Literae Belae IV. junioris Regis d. a. 1226 apud Fejér T. III, Vol. 11, p. 89).
- Kalynár, frenum (Ratiocinium a 1494/5 l. c.)
- Kezet lábot öszve kötve, 1610-diki itéletből.
- Kenyewregni (könyörögni), conqueri (Ars notarial. p. XXVIII).
- Kerengew, atrium (Ars notar. l. c. pag. XII).
- Kevetkezni (következni), exequi (Ars not. p. XXVIII).
- Kyztek, suggestio, kisztek. (Ars not. ib.)
- Követség, iudicium dupli („ut neutra pars iudicium dupli quod vulgo követség dicitur“ in litt. Andreae II. d. a. 1228 ap. Fejér Cod. Dipl. T. III, Vol. II. p. 147.)
- Magvaszakattul meghalni 1610-iki kötésben.
- Menni a latrokra, vagy az ellenségre, procedere contra latrones vel hostes (1609-iki végzésben).
- Merthéklek, penso (Ars notarialis p. XXVIII.)
- Mezzőn szolgálni, in plano militaria servitia exhibere.

Mezző kapitány, a latrok kergetésére rendelt kapitány (1609-iki iratból).

Nevezetve, nevezetesen, nominatim (ugyanazon 1609-iki levélből).

Nyrkadás, torpor (Ars notar. l. c. p. XXVIII).

Pelph. blasus (ibid.).

Porosz, currus, szekér neme „concedentes quod neque equos neque currus qui porosz vocantur“, — in Litt. Colomanni Ducis Sclavoniae d. a. 1234 apud Fejér Cod. Dipl. T. III, Vol. II, p. 413.

Resew idest fransae (?) (Ratiocinium d. a. 1494/5).

Szava hihető ember, homo fidedignus, előjön 1642-iki ítéletben.

Tekerwen, attractaria (Ratiocinium a. 1494/5).

Themeng, sellipendium (Ars notar. p. XXVIII).

Törvényt látni, törvényt láttatni valaki felől (1612. kötetben).

Targh, targy, attinentiae bombardarum (Ratiocinium a. 1494/5).

Trusgo, targh, „ „ „ „ „

Valtság, commercium (Ars not. p. XII).

Weyz, vész, locus sagenarum (Anonym. notar. p. 267).

Zandakozni, machinari (Ars. notar, pag. XXVIII).

Zelewene gyie, materia ?? (ibidem).

Zydalmatos, perniciosus (ibidem). FRECSKAY JÁNOS.

ADATOK A NYELVUJITÁS TÖRTÉNETÉHEZ. †

Vegyteni szavak.

I.

Kovács Mihály orvos: *Chemia vagy Természet-titka* című (1807-ben Budán megjelent) munkájából. Első — magyar nyelven írt — ilyenmű önálló mű.

Szemfény: *Chemia*. — Akármint legyen a' dolog, csak ugyan van már a' magyarnak is szemfénye.

„*Chemia* teszen szemfényt, 's azért tettem tziimerének is egy szemet.“ (A könyv címlapján csakugyan egy szem van rajzolva). — Bevezetés, illetőleg Előszó VI-dik lap.

Később a XVIII. lapon ezt mondja: „*Chemia* a' szem feketéjét vagy a szemfényét teszi görögül. . . Ugyde az állatok képeikkel való írás szerint (hieroglyphice) a' szem feketéjével vagy a' szemfényével a' titkot, az elrejtett dolgot szokták vala kiábrázolni; a' minthogy *Chemia* arabul is titkolódzást teszen. És így utóljára is az sül ki, hogy ez a' szó: *Chemia*, titkot teszen.“ — Ezért nevezte Kovács is a *Chemiát* természet titkának.

Titkácsok: *Chemicusok*. „Az arany és ezüst csinálás mesterség . . . vólt a'nak az oka, hogy a' természet-

vizsgálók minden más tárgyról elfeledkeztek, 's nevezetesen a titkácsok (Chemicusok) csupán az érczolvasztás körül foglalatoskodtak.“ XX. lap.

S z e r e d : Patika, gyógyszerár. „Mert szer orvosságot is teszen, a' honnét Debreczenyben az orvosságot általában szer-nek nevezik. Az *ed* vagy *d* végezet pedig a magyar nevek végeken, a mely néha *ad*, *od*, *öd* sat. képen változik, a törzsök szó természete szerint, helyet teszen p. o. Erdő-d erdő helye; Falu-d falu helye; Homor-ód homoru hely; Komló-d komló helye sat.“ XXVII

T a l p : Basis. Az életlevegőnek a' talpa az égő testbe általmegy. XXX.

É l e t l e v e g ő : Aër vitalis . . . Az égéskor a' tűz kutfeje nem az éghető testben, hanem egyedül az égő testen kívül lévő életlevegőben vagy. XXX.

S z e r á c s : Patikarius. — A'ról pedig kételkedni se lehet, hogy akármelyik orvos vagy szerács ur e'ben a' részben szívesen nem nyujtaná a' segedelmét . . . XXXII.

V í z t á r g y : hydrogenium. 2. l.

S a v a n y í t ó : oxygenium. 2. l.

K é n k é n e s ő : Czinobrium . . . Egészen így vólna ez a' nevezet: kénkökénéső, azaz kénköből vagy bűdösköből és kénésöből álló elegy. 2. l.

M a s z l a g m é s z : Calx arsenici. 3. l.

S á r g a M a s z l a g : Arsenicum flavum. 3. l.

É g ő t á r g y v a g y a' V i l á g t a l p a : Phlogiston. 5. l.

S a l é t r o m t á r g y v a g y F o l y t ó t á r g y t a l p a : Azotum 5. l.

S z é n v a g y S z é n t á r g y t a l p a : Carboneum. 6. l.

K é n t á r g y : Sulphureum. 6. l.

P h o s p h o r t á r g y : Phosphoreum. 6. l.

F e j é r a r a n y : Platina. 6. l.

L á g y é r c z : Molybdänum. 6. l.

F a r k a s n y á l : Wolframium. 6. l.

T a j t é k f ö l d : Magnesia. 6. l.

M a s z l a g v a g y E g é r k ő : Arsenicum. 8. l.

B o r l e l k e : Spiritus vini. 9.

S z é n s a v a n y u s z e s z : szénsav. Gas Carbonicum. 9. l.

L e m e r e n g e t é s : Decantatio. 11. l.

É d e s í t e t : Edulceratio. — „Ha a' szűrön felakadt maradékra ismét meg ismét vizet töltögetnek, hogy az a' még hozzá ragadt idegen részekről megtisztuljon. 11. l.

H é v t á r g y : Caloricum. — „Alább megtanuljuk, hogy minden levegő neme két részből áll t. i. talpból (basisból) és hévtárgyból. 17. l.

I r ó s z é n : Plajbász. 48. l.

- Jég: Chrystallus. 20. 1.
 Elreпитés: Föllengítés. 49. 1.
 Lecsepegetés: Destillatio. 52. 1.
 Görbe-tők: Göreb. 54. 1.
 Pedzőszer: Reagentia, kémszer. 61. 1.
 Remekék: Kísérletek, experimentumok. 71. 1.
 Szuradék: Punetum. — A' fagy szuradékja az olvadó hóban, vagy az olvadó vízjégben állhatatosan megmarad. 75. 1.
 Salétromlelke: Spiritus Vini fumans. — A' füstölgő Salétrom lelkével összeelegyedettt hóból származó hideg. 76. 1.
 Sójég: Chrystalli salinae. 76. 1.
 Megtiszáltatott: Concentrátatott. 78. 1.
 Kénszag: Aether vitrioli. 79. 1.
 Világtárgy: Lux. 81. 1.
 Menykövés: Electrisatio. 83. 1.
 Lábtó: Scala. 85. 1.
 Fojtószesz: Gas azotum. 88. 1.
 Savanyítószesz: Gas oxycum. 92. 1.
 Félsavany: Oxydum. 95. 1.
 Félsavanyítás: Oxydatio. 95. 1.
 Pedzi: Afficiálja. 95. 1.

KOOS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Timár. Szarvas e folyóirat X. kötetében kimutatta, hogy a *timár* szó és rokonai a görög, latin, olasz és rumuny nyelvekben is előfordul. Azonban a szónak első eredetére nézve azt véli: „Hogy a szó melyik nyelvből került a többibe, azt a hézagos adatok miatt meg nem mondhatjuk“; mert az új görög *τομάριον* ‚bőr‘ jelentése és az ó-görög *τομάριον* ‚schnitt, abgeschnittener teil, stück‘ jelentése között „igen nagy a hézag, s míg ez valami közvető által áthidalva nem lesz, a kettőt összetartozónak nem vehetjük.“ Részemről azt hiszem, hogy a közvető fogalom a ‚szij‘ volt s csak később lépett talán ennek helyébe a ‚bőr‘ jelentés. A szij pedig éppen könnyen magyarázódik a ‚hasíték‘-ból, valaminthogy a m. *szij*, *szíju* szintén a *szíó kés*, *szíjács*, *szíat* (szelet) szók rokona, l. Budenz Szót. Így hát a görög eredet kétségtelen volna. Hogy a *timár* szó a magyarban változtatta *o*-ját *i*-re, azt talán bizonyítja a Kassai Szókönyvében följegyzett állítólag gömör-megyei *továr* v. *tóvár* mellékalak (egy helyt emigy, más helyt amúgy írja); kívánatos volna, hogy ez alakot azon vidéki gyűjtőink megfigyeljék. — „*Timsó*-val már ma csak a szíj-jártók készítik a bőrt“ mondja Kassai, de azért ez a szó mégis

összefüggőnek látszik a *timár*-ral. Minthogy bizonyos, hogy a *timár* nem származik a *tim-só*-tól, talán emez származik attól valami különös rövidítés vagy elvonás által?

SIMONYI ZSIGMOND.

A liquidák nyújtó hatásához. A Ny. márcziusi számában Kúnos Ignác a „Magyar nyelv liquidáiról“ értekezésén, a debreczeni nyelvjárásban szabályszerűen uralkodó liquidatio eseteit állapítja meg, mely szerint a debreczeni népnyelv az *l, r, j* előtt minden magánhangzót hosszan ejt, ha a nevezett liquidák ugyanazon szótagban maradnak; ellenben helyreáll a hangzó eredeti rövidsége a liquidáknak a következő szótagba való átlépésekor (XII: 116, 117. l.). Értekezése végén a gyűjtöket e hangtani jelenség megfigyelésére hívja föl, a mennyiben alig hiheti, hogy ez más vidékeken is ne volna elterjedve. S valóban megerősítheti hitében a tény, hogy a nagybányai nyelvjárás, mely a debreczenihez amúgy is közel áll, ezt a liquidatiót, egész szabályszerűséggel, szintén felmutatja. Természetes dolog, hogy a gyűjtő figyelmét, ki rendszerint az irodalmi nyelv hangzóihoz méri a népnyelv vocalisatióját, e jelenség mindjárt első tekintetre nem ragadja meg, s legföllebb oly hangzóknál esik fülébe a nyújtott kiejtés, melyeknek hosszú párjait az irodalom is használja és megkülönbözteti. Ezért eleinte magamnak is főképp az *o, ö* hangoknál tűnt fel e sajátság, a mint már első közleményemben (IX: 141.) a *tólvaj, bórsóst, gyanakszól* szókban meg is jelöltem. Kúnos tanulmánya a „debreczeni nyelvjárásról“ figyelmesebbé tett aztán egyéb esetekre is, s e megfigyelés, a XI: 479. l. közölt gyermekvers jelölései szerint, ugyanazon tapasztalatra vezetett, melyet Kúnos utóbbi cikke a debreczeni nyelvjárásról — physiologiai magyarázattal megvilágítva — constataált. Az ott felsorolt esetekben tehát ez a nyelvjárás is hosszú magánhangzóval él s megnyújtja a rövid hangzót a hosszú liquidák (*ll, rr, jj*) előtt is: *hájjal, öllél, hájnarra*. — Ennek a liquidationak a mint a léptenyomon szembetűnő adatok tanúsítják, régibb nyelvünk kiejtésében is szabályszerűen meg kellett lennie, habár megjelölését csak egyes hangzóknál (*o, ö*) tapasztaljuk. Irodalmunk nyomtatott termékeiben orthographiánk hivatalos megállapításág sűrűen találkozunk főképp az *o*-nak *l* előtt való nyújtott jelölésével. Pázmán pl. „az *o* hangzót *l* előtt *töbnyire hosszúnak* írja, mint: *öltalmaz, műöltta, völtunk, völtak* stb.“ (Nytud. Közl. XV: 182.) Az *ö*-nél nem tudhatjuk biztosan Pázmán kiejtését, mert — rövid legyen bár, vagy hosszú — egyformán (*ö*) jelöli. Az *o* analogiája szerint azonban itt is valószínűnek tartható az illető positiókban a hosszú ejtés. — Felsorolok tehát a sokból egy pár adatot e hangbeli tünemény régi voltának constatalására, felhasználva a Nyelvtört. Szótár czédulái közül böngészetteket is. XVI-ik

száz.: Sztáray Mihály egy szindarabjában *vólt, vólna* stb. így írva többször (Értek. a ny. és széptud. I köt. 9. érték.). A Nyört. Szót. adatai között: *vólna* Helt.: Krón. 14b. és (előszó) 2. Helt.: Mes. 408. Decsi.: Adag. 249. *vóllanac* Helt.: Bibl. II: 121. stb. XVII száz.: *szólga* Lépes: PTükör. I. 278. *vólt* Mad.: Evang. 102. Matkó: Bányász csák. 182. Haller: HHist. II.: 317. Káldi: Bibl. 232. megengedetett *vólt*, hogy *szólgálót* tarthatna. MA: De summo bono 221. A bihari születésű Pázmánt fentebb már említettem. XVIII. száz.: Mészáros Kártigámjában (első kiad. 1772) a *vólt, vólna*-féle alakok állandóan így, továbbá *bóldog, hólt, hóld* stb. Legérdekesebb számmal éppen a dunántúli (kőszegi) Rájnisnál találni ily példákat. Helikonra vezérlő Kalauzában (1781), hol „a szótagoknak igaz mérséklésére“ is tanít, a létige positiós alakjait következetesen mindig hosszú *ó*-val írja s ezen kívül sok egyéb szóban is megjelöli a nyújtott ejtést, u. m.: *erkölts* 72, 73. lap, *gyümölts, bóldog* 79. *zöld* 91. *nyóltz* 102, 104. *fóld* 86, 106, 109. *bójt* 107. *kópóltýú* 115. *óltózetü* Megszerzés A2. *kóltt* A3. stb. Hogy pedig Rájnis mindezekben az akkori kiejtésnek hű és pontos megjelölője, eléggé bizonyítja ekként formulázott „régulája“: „A’ melly magánhangzó hosszan hangzik a beszédben, azt a’ tudós Magyarok egy felly ül-reáírtt vonásotskával szokták megjegyyezni“ (112. lap). A székely Baróti Szabó Kisdéd szótárában (II. kiad. 1792) a *vólt*-féléken kívül: *hóld, hóltt, kólts. óldal, tóldani* („Fóldalék: Tóldalék. Fót: fólt. Fóltozni: földözni“ 65. lap) stb. Pápai Páriz szótárának kezem közt forgó 1801-iki (Bodféle) kiadásában: *bólt, fólt, földás, hóld, hólnap, hóltt, kólts, kóldus, óldal, sóltár, tólg, tólt* stb. összes származékaikkal együtt mind így írva. Ha a felhozott példák egyikében-másikában az összehasonlító nyelvészet szemüvegével etymologikus hosszúság volna is felismerhető, ezen eredetibb hosszúság megőrzését a többi rendes rövid hangzóju alakokkal szemben akkor is természetesen a liquidák hatásának kell tulajdonítanunk. Nem lehetetlen, hogy ebből a hangtüneményből magyarázandó az Érdy-codex eddigelé megfejtetlen számos oly hosszú magánhangzója is, melyekre nézve az összehasonlító etymologia nem tud adni felvilágosítást pl. *baal keez, cheerghetegh, heely, zeer, zeertartas, zeerzeth*. L. NYK. XV: 56. s köv. ll.

TÖMLŐ GYULA.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Az eszlári ügyre vonatkozólag az utóbbi hirlapok tudósításában a következőket olvastuk: „Bary vizsgálóbíró megkezdte Cseresné kihallgatását. Az e kihallgatásról felvett jegyzőkönyv így hangzik: „Másolat. 235 Vb. számú btó 1883.

A mai napon ki lett ön hallgatva a községi előljáróság által, ha igen, mi volt ezen kihallgatásnak előzménye, önként jelentkezett-e vagy megidéztetett a kihallgatásra? — A mai napon korán reggel a tisz-eszlári előljáróság által *ki lettem hallgatva*. A kihallgatásra Vajda Antal kisbíró útján *idéztem meg*, a ki tegnap este volt lakásomon az előljáróság azon izenetével, hogy mai napon kora reggel *jelenjek meg* a község házánál. Kihallgatásom *előzményeképen* pedig előadhatom, *miszerint* már f. hó 20-án, vagyis szerda reggel, *megjelentem* a község házánál a végett, hogy a mit Solymosi Eszter *eltűnése tárgyában* tudok, *bejelentsem*, de *minthogy* a község házánál senkit sem találtam, nem tehettem meg a *bejelentést*. Azóta *tudomására jött* az előljáróságnak, hogy valamit *bejelenteni akarok*, s *ez okból* idézett meg a községi bíró, a ki Nyiregyházáról haza érkezett. — Mondja elő, miket adott fel a községi előljáróság előtt Solymosi Eszter eltűnése tárgyában. — A községi előljáróság előtt következőket mondtam, mint a melyekről *közvetlen* tudomásom van: Mult évben azon hétfőt megelőző pénteken, a mely hétfőn Tiszadadáról egy *hulla hozatott* Eszlárra, a melyről az a hír volt, hogy Solymosi Eszter *hullója*, reggeli 8 órakor átmentem Groszberg Leo házához, magát Groszberget nem találtam otthon, azonban kevés idő múlva nagy sietséggel érkezett haza valahonnan s *nejéhez* zsidó nyelven a következő szavakat intézte: Még se öltöztél fel, pedig mondtam az este, hogy hová fogsz menni. Erre az asszony szinte zsidó nyelven azt válaszolta: Én nem megyek, eredj te, a fekete fenébe. Erre Groszberg reá kiáltott *nejére*, hogy mennie kell, *amikor is* az asszony öltözni kezdett, miközben én a papucsát olajos kefével *dörzsöltem meg*. *Amidőn* felöltözött, *férje* azt mondta neki: Csak vigyázz, eredj a Jákobhoz, vegyed a ruhát menj fölfelé a nagyfalusi fűzhöz a Tisza partjára és ott add oda. Ezek után Groszbergné eltávozott otthonról. *A midőn* estefelé hozzájuk ismét átmentem, akkor találtam otthon, vagyis már a magam udvaráról láttam a hazaérkezését és *minthogy* már vártam haza, *azon célból*, hogy szapant kérek tőle, a mikor észrevettem, hogy jön hazafelé, mentem át rögtön hozzájuk s követve a hazatérő Groszbergné, hallottam, hogy *férje ezen* szavakkal fogadta“ stb. —

Kérdezzük, használja-e az írástudatlan nép, különösen megletebb kora asszonyok akár Eszláron, akár környékén a dőlt betűkkel szedett szókat, kifejezéseket, szerkezeteket és szórendet?

APRÓLÉK.

Pályaház. A Föv. Lapok július 7-diki (157.) számában egy tárczalevelet közölt; örömmel olvastuk czímét: „A pályaházban.“ Egy szerencsés pillanatban tehát a magyar nyelvérzékű tárczairó tolla hegyén megszületett íme az alkalmas szó, mely az *indóház*at minden tekintetben pótolni lesz hivatva. Semmi kifogást nem tehetünk ellene, teljesen megfelel szóalkotásunk szabályainak s a mellett metrikailag sem hosszabb 3 szótagú elődjénél. Összetételére nézve analogiái az *országház*, *vámház*, *árvaház*, *bölcsőház* (*bölcsőde* helyett), melyet a lapok már többé-kevésbbé forgalomba is hoztak) I. Ny. IV: 101.; továbbá *kórház*, *menedékház*, melyeket a *kóroda*, *menház* neologizmusok kiszorítására ajánlottunk. A kiket tehát az *indóház* kerülésétől talán az eddig ajánlott, szabályos képzésű *indulóház* hosszadalmassága tartott vissza, a *pályaudvar*-t pedig minden esetben alkalmasnak nem tartották, azok most meglepéssel fogadhatják a Föv. Lapok tárczairójának sikerült, szerencsés felfedezését, mely egy annyira természetes szóval szaporította tisztúlni kezdő szókincsünket, hogy éppen azon kell csodálkoznunk, mint nem jutott már előbb valaki e gondolatra? Van e szerint két, valóban hézagpótló helyes szavunk, két fogalom szorosabb megkülömböztetésére: *pályaudvar* és *pályaház*. Hogy mily esetekben kell egyikkel, milyenben a másikkal élni, az eléggé világos. A Föv. Lapoknak az *ápolóház*: ápolda (1882. évf. 4. sz.) *úszóház* (1883. 108. sz.) *lövőház* stb. szavak közkeletűvé tételében is van érdeme s ez alkalommal a *pályaház* szót idézett számának napi hírei közt is használva, maga megy elől a jó példa adásában.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Népetymológiák.

I.

Almarázó: armer reischer.	Szigor: szivar, cigarre.
Házik (zsidónév): Eisik.	Petri (családnév): Pekri.
Rengő szilva: renglot.	Velicipész: velocipéd.
Kertifíj: kartoffel.	Iskáláb: iskola.

(Szökefalva. Kis-Küküllő megye). KISPÁL MIHÁLY.

II.

Kőkinnyokas: Cochinkakas (Debreczen).	Fénygépész: fényképész (Debr.)
Darabális: drabális (Pest).	Isten-szia: instancia (Szabolcs megye).
Ernyő: Ernő (N.-Várad).	Markos bélyeg: mark (Pest).

Söntés: schenk-tisch, a korcs- V a s p a r á d é: wasch-apparat
 mában v. ö. öntés (Göcsej). (Kaposvár).
 Strumpándli: sturm-band K o l o n c z: Toloncz, a nép-
 (Kaposvár). szinmű czime (Debr.).

KÜNOS IGNÁCZ.

Találós mesék.

I.

Fán víz, vizen kő, kövön vas, vason hus. Mi a'? — K ö s z ö r ű.
 Mikor van a mónár fejetlen a malomba'? — M i k o a fejít
 kigyugja az ablakon.

Egy fű (fél) száma szához mi hasonlít letjebben? — A m á s i k
 f e l y i (fele)

Miko fut a hégy a nyúnak (nyúl)? — M i k o a n y á r s a t
 b e l é s z ú r j á k.

Ágazik, bogzik, mésse virágzik. Mi a'? — P a t a k.

Erdőn vagják, falun szól. — C s é p l ő.

Mi a', hogy — Magosabb a toromná, vékonyabb a zsinorná?
 — E s s ő.

Fejnött a fa ága nekű, rászátt a madár szárnya nekű, meg-
 étte szája nekű. Mi a'? — E l é g ő g y e r t y a s z á l.

Sütyik, főzik mésse eszik mé soha. Mi a'? — A h u r k a v é g i -
 b e n a k i s f a.

Mié (miért) nyú a nyú? — A m i t e l n e m é r.

Mi hja van egy jó elkészített tyizmának? — A p á r j a.

Mit nem mondott mé soha senki? — H o g y a m á s v i l á -
 g o n v o l t.

Hun nem volt még az Isten se? — A z u t ó s ó i t é l e t e n.

Mi a', hogy belű' egy nagy lyuk, kivű' sok kis lyuk. —
 G y ű s z ő.

(Ipoly-Litke).

BORBÁS VINCZE.

2.

Hová mígy be tekergős, facsargós? —

Mi gondod én rám te feneketlen jukas,

Mikor nékem még a farkom is aranyos.

K é m é n y m e g a f ű s t j e.

Dom dom deszka

Hajparászka,

Három hajtya,

Hat forgattya. — M a l o m.

A kódús elhajíttya,

Az úr a zsebibe horgya. Mijaz? — T a k o n y.

Meretten dugják be,
Lankattan húzzák ki. Mijaz? — Szalma.

(Debreczen vidéke.) VOZÁRY GYULA.

Gazdasági levelek.

5.

Tisztolt uraságom! A változási üdőt mögtudtam a Körmen di uraságtul; szömélesen magátul mögkérdeztem, hogy az üdöfö lmondás mikor fog mögtörténni, de bizonyossan mondotta, hogy február 24. fog mögtörténni az üdöfö lmondás. Így hát majd én 19-én elküldök a póstára, csak irgya mög az uraság mikori jövetelét, hogy a kocsit tudhassam mikorra alkalmasztatni Boglárra. Így hát azér égy nappal előb küldök a póstára, hogy mögtudhassam a jövetelét.

A gazdasági dolog így ál: a trágyát kihortam. Mast a cselédek a zerdőre járnak, ölfát vágnak. Mindönféle jószág egészséges, csakhogy soványak. Bárány van 225 darab. Nagyon sok elhullik belülük, nincsen té a zanyuknál. — Kelt Babodon, február 13-án 1881.

6.

Tisztolt uraságom! Mast jelönleg hozzon magával 3 Vidocsekére való vasat mög 1 czénkli-ekére való vasat, mög 1 kormánt, mer az ekéket lévitettem a kovácshoz öszveigazgatni üket, de azok nekü ném löhet kiigazétani üket.

Turót és vaját elküldöttem. Tisztölöm a ténzsasszont, mas már töb turót, vaját né várjon, még csak valamöllik tehén mög nem borgyazik, mer má ezök elapattak. Semmi ujság nincsen, mind hogy a gyöngöe bárányok igön elhullottak. — Babod, február 22-én 1881.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Tájszók.

K é t t á j s z ó .

A közelebbi napok egyikén, az utcán palóczasszonyokkal találkoztam. A nők egyike egészséges arczu, pozsgás gyerkőczöt czipelt a hátán lepedőbe kötözö tten. A körülmény föltűnt. Nem állhattam meg. szó nélkül.

— Hát ez a kamasz nem tud a maga lábán járni? — De ném ám, kérem szêpen, mer hogyím m é z z a b á t (megzabált)a lába.

Az értelmes arczu palóczasszony kíváncsian kérdő tekintetéből ösztönszerűleg értette meg, hogy válaszának bővebb magyarázatát várom, s azért így folytatta: — Hajnal óta gyövonk Bocsró. Nem szokta mémmég (még meg) a gyaloglást. Egészen felpüffett a lába. Nem tud rá s u l l y o n k o n y n y i .

Nem foglalkozom ugyan a nyelvészettel, de azt hiszem, a főnebbi szórúl szóra hiven közölt párbeszédnek van egy pár kifejezése, mely megérdemli a nyelvtudósok figyelmét.

Az első a „megzabálni“ szó, mely, mint az idézett példából látni való, általánosabb értelemnyel bír, mint ahogy azt mai nap a társalgási nyelv használja.

A második a „sulyonkodni“, vagy, a példa szerint „sulyonkodni“ kifejezés, melyről, ha a physikának a „nehézség“ és „suly“ között való éles, és véleményem szerint, logikailag is okszerű megkülönböztetését tekintetbe veszem, azt tartom, hogy nyelvtudományilag is helyesebb a közhasználatú „nehézkedni“ kifejezésnél.

Nem kétlem, hogy a palóczban a „nehézkedni“ kifejezés szintén nem lesz ismeretlen. S hogy e helyett mégis a „sulyonkodni“ szót használja, azt hiszem, hogy ebben a palócznépnél már több esetben föltűnt helyes nyelvérzék egy újabb példáján kívül, oly szóval van dolgunk, melynek ódonágáról nyelvemlékeink aligha tanuskodnak ugyan, s az is kérdés, vajjon más vidékek vagy nyelvjárások szókincseiben fordul-e elő; de mert az általa kifejezni kívánt fogalomra szabatosabb a használatban levőnél: megérdemli, hogy az irodalmi s társalgási nyelvben közkeletivé váljék.

(Eger).

SZABÓ IGNÁCZ.

duszi: tőpörtyüvel készült tört burgonya, melyet tejjel vagy a nélkül szoknak elkölteni.

mehagyul: színét veszti, megfakul, megpuhul, keményített vászon hajlékonyá lesz, me-revségéből vagy szigorából veszt.

kasita: vesszőből font két fülü kosár, mint a melyet a fővárosban fa- és szénhordásra szoktak használni.

kosornya: madzagból készült kosár, melyben a mezőre ételt hordanak.

licselni: sárga agyaggal kitapasztott padlót egy sűrűre feloldott agyagból készített vízbe áztatott ronggyal felfrissíteni, aztán száraz homokkal vastagon behinteni. Rendesen minden ünnep előtt licselni szokják az asszonyok a lakó szoba padmalyát.

(Ó-Pályi, Szathmármegye). DUBAY MIKLÓS.

Szólásmódok.

I.

Átkozódások: No hogy száraggy karóba! A pénzém, a kit kicsátál, légyén nekéd koporsószőgre, még tetyűsírra!

A fityonyos fene égyén még!

Kössön fél a kassai hóhér, gaznáczio, zabhégyező, füstfaragó!

Milyen nagyhirű, pedig hát vízhozta, galycsapta, pokolbú gyütt-
mént! — (Új lakosra mondják).

Vékony, hosszú pípaszár (Sovány emberről).

Kapkodik mint Zsadányba a ménkü. (Mindegyik házba bele-
ütött egy kicsit).

Össze mégy mint a prónai szűr. (Megázott az új szűr s össze-
ment).

Én is láttam karón vargyút! (Tréfás ellenvetés).

Ókumlál (lesékedik) mind a nyúl.

(A félig tót, félig magyar asszonyt így csúfolják :) Komám
asszony! ném látta-é az én kravicskámát, arra szalatt az uticskába,
olyan czingilingi vót a nyakába.

Én bizony éménék, mondok neki, s ném is gyüvök haza mi
hamar.

K ü l ö n ö s r a g o z á s o k :

Hol voltál? Baksai n o t t , T i b é l i n e t t (bóltok).

Hová mégysz? Baksai n i , T i b é l i n i .

Honnan jösz? Baksai n ú , T i b é l i n ú .

(Rimaszombat vidéke).

LUBIK IMRE.

2.

1. U j - j ö t t m i n t a k a r i k a c s a p á s t i . g y o r s a n ,
nagy zajjal.

2. M e g - á j , m e e n e m v i s z e d e e - l e s z t e t s z á -
r a z o n ! = meglakolsz érette.

3. M á j h á t r a k ö t ö m é n a s a r k á t = utánna
járok valaki után, megfigyelem a mit tesz.

4. C s i d r i l o m b o s !

5. N e i z é j j M e z e j i !

6. H á t r á b b a z a g a r a k k a l !

7. M o s t v a g y m i n g y á r ?

8. H i s z i a s z ö s z m i g e g y e t n e m k ö p s z !

4—8 az oly parancsszóra mondják, a melyre semmit sem
adnak.

9. H o v á m í s z ? — N á r i t y e n b e j e g e t a s z a l n i .

10. H a n e m h i s z e d , h á ü j j a H i c z i p i c z i f a r -
k á r a a d d i g v i s z e n a m i e e h i s z e d .

11. K ű f i l i b e l e g y e n m o n d v a = senki se tudja meg.
ee = diphtongus é helyett.

(Szilágy Somlyó).

MÁRTONFI LAJOS.

Erdők nevei.

- D u r m ó (sötét rengeteg, talán Durumótól?).
 G y ö r k o v á c s (ma már kaszálják, s hihetőleg valami György Kovács lehetett, ki e helyet legelsőbbben kaszálónak felfogta).
 I s t e n k a s, L e s h e g y n y a k a, F u t á s (a nép hite szerint Istenkasban rejtőzött el a k.-bacsoni nép a tatárok elől, Leshegy nyakán leste, Futásban pedig futott elölük).
 B o d v a j k a r é j a (Bodvaj: bányatelep erdő között).
 G a l a m b o s.
 C s i h á n y o s.
 L i k a t (gyér csererdő, likatos).
 K i c s i s o r o k.
 N a g y s o r o k (sorok : sark, sarkalakú).
 S z i l h á t t y a (most hire-helye sincs szilfának, csererdő).
 S z i k o s (szikányos, vizes talajú erdő).
 E r c z e s (ásványos hely).
 V a s h á n y á s (vasköves hely).
 M a c s k a k ő.
 K a p u s t e t ő.
 M a g y a r ó s d o m b.
 K u k u j z á s (kukujzát vagy más néven áfonyát termő hely).
 R o m á n (régii csererdő, szántóföldek nyomai is látszanak még, de semmi szájhagyomány nem maradt fenn arról, hogy itt szántott volna valaki).

BENEDEK ÉLEK.

Korcsmáros műszók.

- G á n t á r f o (Soprony m.).
 c s á n t é r f a (Somogy).
 b o r v á l l u v. b o r t ő t i k e.
 f é r t á l o s s a j t á r.
 c s a p s z é g.
 a k o n a (a felső dugó).
 b o r e r e s z t ő.
 c s a p.
 h é b é r.
 a k ó p á c z o (mérő vas pálcza)
 b o r m í r ő (szeszmérő eszköz).
 j é g t a r t ó (eiskasten).
 g r á d i c s.
 k o r c s o l a (két rud, melyet két végén belül keresztfa köt össze, evvel eresztik le a hordókat a szekérről).
 b o r l é e r e s z t ő f á k.
 b o r l é e r e s z t ő k ö t e l e k.
 b o r s z i v a t y u (olyan gép, melyel a hordónak csak a tartalmát eresztik a pinczébe levő hordókba).
 s ő n t i s (az a léczes rekesz, a hol a bort mérik).
 v e n d í g s z o b a.
 i c z e.
 m e s s z ő.
 v e r d u n g.
 t ő c s é r.
 ő v e g é k.
 f e j é r b o r.
 v ő r ő s b o r.
 k á s t i l o s b o r (sillér).
 f ő l ő s a b o r, h a v i r á g o s.
 a m u s t f o r r, s ő p r e j é.

CSAPODI ISTVÁN.

Állathívó és állathajtó szók.

Libahívás: c z i r i, c z i r i, c z i r i;	borjúhívás: n e b é c z i n e;
csibehívás: p i, p i, p i;	Libahajtás: j e j, j e j j;
réczehívás: l i, l i, l i;	csibehajtás: h é s s, h e s s;
csikóhívás: n e m u c z i n e;	réczehajtás: k á c s, k á c s;
	(Pannonhalma). MOLNÁR BÉLA.

Gúny- és ragadványnevek.

K o n k o l y o s: buzakereskedő.	M a l a d ó: sebes beszédű lévén,
K i s g ő z ő s: gőzmalma van.	ezt kiáltja a helyett, hogy: „mi
K í n a i: fekete, csúf ember.	van eladó.“
K a n á' f i l ű: kanálfülű.	M é z e s z s i d ó: hízelgő be-
K i s k a m a t: uzsorás orvos.	szédű.
K a m p u j k a: gőgös, Kón a	N y a k i g l á b.
neve, talán azért „kam.“	N y e s s v e r e b: nyers veréb,
K a b a.	Füzes-Abony,
K i s k u l a c s: Eger-Szalók.	N y a k r a g y ö t t.
K i t ú r i.	N á g y i: (nádi) veréb.
L o c s - p o c s: Nyék, Bors. m.	F.-Abony.
L ő t ő m a t ő t ő m: fanyelvű	N a g y M ó z e s.
ember.	N y u l f a r k.
L é c s c s a p ó f i l ű: légyecs.	N y a k i g c s i z s m a.
Tisza-Igar.	Ö k ö r.
L u c z i: a lova neve.	P á j n k á s K ó n.
L ü t y i.	P u j k a t o j á s: szeplős.
L ú b ű r. T.-Igar.	P a k l i n c s: gyapjúkereskedő.
M á s f é l z s i d ó.	P i s z k a f a.
M ó k u l l á r é s: pápaszemet	P a t y i k á s: drágás boltos.
visel.	F.-Abonyon.
M a k f i l k ó.	P é r k é l t z s i d ó: Verpe-
M i t u g r á s z: apró fűrge	léth, háromszor égett le.
ember.	P i s z e.
M i t e t s z i k.	CSILLAGH MÓR.

Gyermekversikék.

Szöm szöm gyűrű,	Ettü kérém, az ágyá ki.
Kollár gyűrű,	Ádd ki czikul czinél!
Ván é nálád	Uj vár,
Árány gyűrű?	Fényes vár;
Kér ki, kér ki	Borsos kápitányká.
Kis fiától,	Lápos pátkó,
Áránybéli szomszéggyától!	Némét czipó,
Zöd ágá zöd levele,	Hajdu osonácská.
Piros borájtéká.	

(Visk. Hont m.).

UJHELYI GÉZA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XII. kötet.

1883. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

K a g y l ó.

Még nagyon fiatal koromban, abban a korban, a melynek a jó Pápai Páriznál „szőre serkedző ifjuság“ a tisztességesege neve, midőn első izben akadt meg szemem a *kagyló* szón, sehogyse tudtam tiszta képet alkotni magamnak róla s képzetem jó sokáig ingadozott bizonytalanul idestova a komló meg a tapló között, a nélkül hogy valamelyikén a kettőnek megállapodott volna. Később tanultam meg, hogy *kagyló* annak a tekervényes szép fénylő csontteknőnek a neve, a melyet a mi városunkban mindenki „tengeri csigának“ nevezett. Tetszett az új szó, s minthogy akkorta még magam is tüzes vérű neologus voltam, szótáramból örökre kitörültem a „tengeri csigát“ s a diszes „kagylót“ iktattam be helyébe, s dehogy jutott volna eszembe olyan bűnös gondolat, hogy törvényes voltát kutassam s honnan került után kérdezősködjem s a mily igaz szittya etimologus voltam, kétségtelenül meg voltam róla győződve, hogy kajla formájáról kapta *kagyló* nevét. Azóta nagyot fordult velem a világ; meggyőződtem, hogy a *tenger* nem azért tenger, mert teng; az *oszlop* nem azért oszlop, mert a kit hozzákötnek, eloszlik a becsülete; a *járom* se onnan kapta nevét, mert a barmok nyakára jár; és sok más ilyesmiről is meggyőződtem.

A *kagyló* kajla ságáról való meggyőződés azonban jó ideig tartotta magát bennem, úgy értem a dolgot, hogy olyanforma Bartzafalvi-kombinációnak tartottam, a minők: *ivla*, *fényle*, *bájla* s a mi ritkaságai vannak még a Hanák-Mihálkaféle elmésségeknék. E hitemben csak megerősített

még az a jelenség, hogy hiteles szótáraink közül Calepinustól kezdve le egész Kresznericsig egyik sem ismeri a *kagyló* szót. A kajlaság hitének azonban egyszerre vége szakadt; végét szakasztotta a Tájszótár, melyből kitűnt, hogy a *kagyló* nem új, se nem csinált, hanem, akár honi birtok, akár idegen szerzemény, de mindenesetre régibb szó, mely kiválóan a dunántúli vidékeken járatos. Régibb volta mellett bizonyít az a sokféle változat, a melyben, habár csak egy vagy két részében e hazának, használják. A Tájszótár szerint következő alakokban él a dunántúli nép ajkán: kágyilló, kágyula, kágyu és kagyó. A *kágyuló* alakot már Kresznerics szótárában is megtaláljuk. A *kagyló* alakot Márton szótára jegyezte föl, s nekünk semmi okunk sincs, a mely arra kényszerítene bennünket, hogy hitelességében kételkedjünk.

Hogy itthon termett szó-e, vagy pedig polgárjogot nyert jövevény, azt akarjuk ez alkalommal vizsgálni s lehetően megvilágítani.

Hogy első őseink nem voltak tengervidéki nép, bizonyítja, hogy a t e n g e r nevezetét is idegen néptől, a töröktől kölcsönözték, annál kevésbé tudhattak tehát valamit a tengervilág lakóiról, azokról az állatokról, a melyeknek nagy részét kevés kivétellel ma is csak könyvekből ismerjük. Előre is biztosnak vehetjük tehát, hogy valamint a *czet*, *bálna*, *czápa*, *fóka*, *hering*, *márna* sat. nevezetek idegen, még pedig nagyobbára görög-latin eredetűek, úgy a *kagyló* név is valamely görög-latin szóra viendő vissza. Bár kissé burkoltan, de ilyesmire látszik célozni a NSzótár is, midőn előbb *kagyol-ó*-nak elemezve a szót hozzá teszi: „A hellen *κοχλίας*, *κόχλος*, s latin *cochlea* igen közel rokonok vele.“ A magyar alakot azonban, a görögöt több nyomós okból számba se véve, nem lehet a latin szó másolatának tekintenünk; a *cochlea*-ból ugyanis a magyarban *kohla* s ebből minden valószínűség szerint *kolha* lett volna (vö. *kachel*: *ká hla*, *kályha*, *kuhnja*: *kon y ha*, *duhna*: *dun y ha*). Más alakot kell tehát s talán más nyelvet is keresnünk, melyen keresztül a latin szó hozánk eljutott; és ez a más alak a *conchilium* vagy *conquilium*, mely az olaszban mint *cochiglia* (olv. kokilyá) szerepel, ezt kell *kagyló* szavunk eredetének tekintenünk.

A fő változás, melyet az olasz szó a magyar ajkon szenvedett s mely alapjául szolgál további módosulatának,

mindenesetre a jésülésnek az utolsó tagból a másodikba való átvétele; vagyis a *kokillyá*-ból lett *kogyilla*, *kagyilla* (a kezdő szótagban *o* hangnak *a*-ra változása különösen a régibb kölcsönvételekben igen gyakori eset: *potok*: *patak*, *golomb*: *galamb*, *bojnik*: *bajnok*). A *kagyilla*-nak legközelebbi változata a Zala-Vasmegyei *kágyula* (a kezdő, hangsúlyos szótagbeli hangzó megnyulásának példái: *pakost*: *pákosztos*, *kapusta*: *káposzta*, *papista*: *pápista*). A *kágyula*: *kágyilló* vagyis a szóvégző *a* hangnak *ó*-ra változása szintén elég gyakori a magyarban (csobolya: csobolyó, furca: furkó, bátya: bátyó, zsákcsa: zsákcsó, zsácskó, Laczika: Laczkó, Zsiga: Zsigó). *Kágyilló* és *kágyiló*-ból igen egyszerű, csak egy rövidke lépés az átmenet a *kagyló*-ba.

SZARVAS GÁBOR.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

XI.

A szókezdő foghangú explosivára vonatkozólag következő törvény mutatkozik az ugor nyelvekben:

II. Eredeti ugor foghangú explosiva részint változatlanul marad meg az egyes nyelvekben, részint a megfelelő fúvó (*s*-féle) s a belőle fejlődhető hangokká gyöngül, pl. magy. tél: vog. *teli*, *tel*, *tal*; oszty. *tal*, *tede*, *tülex*; zürj. *töl*, voty. *tol*; lapp *talve*; f. *talve*; mord. *tele*, *tala*; cser. *tele* | magy. *tolvaj*; vog. *tolmar* dieb, *tulment*- stehlen; oszty. *tötm*-, *lüt*m-, *lotm*ř- stehlen; voty. *talal*- rauben; lapp *suola* dieb; f. *sala* absconditus, *sala*- occultare; mord. *sala*- stehlen, berauben; cser. *sola* fur.

Tekintetbe véve, hogy két ugor főnyelvben, a magyarban és finnben a foghangú spirans elváltozhatik *h*-vá, továbbá hogy a magyarban és sporadikusan más nyelvben is egészen eleshetik (v. ö. vog. *táll* klafter, magy. *öl*, mord. *äl* schoos és *sel* klafter), de meg ezeken kívül, hogy néhány kétségtelen esetben a szókezdő foghangú explosivának *k* (*g*), *n* sőt még *l* hanggal való váltakozása is kimutatható: a Szótár azon eredményre jut összehasonlító eljárásában, hogy a

kis labialis hangsort kivéve, alig van szókezdő, mely szókezdő foghangú explosiva egyértékese ne lehetne. Természetes, hogy a hangváltozások különböző eseteinek ily széles körben való felvétele csak az etymologiai biztosságának rovására történhetik, úgy hogy önként áll elénk a kérdés, vajjon nincsenek-e bizonyos megszorító feltételek, korlátozó szabályok, melyek a hangváltozások bármilyen combinatióját ama széles körön belül valamennyire akadályozzák; mert bár pl. általánosan áll a tétel, hogy az ugor nyelvekben előfordul *t-s* hangváltozás, lehetséges mégis, hogy a finnben megfelelhet *s*-es szókezdő a magyar *t*-nek, ellenben viszont nem áll, hogy finn *t* szókezdőknek a magyarban, vagy vogulban *s* hang állhatna szemközt. Az efféle, esetleg előforduló részletes szabályok kimutatása annál kívánatosabb, minthogy a szóhasonlítás tudományos értéke első sorban azon hangtörvények szoros meghatározoltságától, szabatoságától függ, melyeken az egyeztetés alapszik. Vizsgáljuk tehát rendre a szókezdő foghangú explosiva különböző hangmegfeleléseit a jelzett szempontból:

α) Leggyakoribb azon eset, hogy az explosiva hangfok változatlanul marad meg minden egyes nyelvben. A Szótár mintegy 30 ilyen tőszót mutat ki, melyek közül mi példa kedvéért csupán kettőt iktatunk ide:

magy.	vog.-osztj.	zürj-voty.	lapp	finn	mord.	cser.
<i>tűz</i>	<i>taut, tüget</i>	<i>tül</i>	<i>toll</i>	<i>tule</i>	<i>tol</i>	<i>tul</i>
<i>tev-</i>	<i>täg-</i>	<i>teč</i>	<i>takke-</i>	<i>tege-</i>	<i>teje</i>	—

β) Ellentétben ezen esetekkel, jelentékeny számban fordulnak elő olyan szóegyezések, melyekben egyes ugor nyelvek szókezdő *t*-jével más ugor nyelvekben *s* vagy más sibilans hang áll szemközt. Hogy áttekintést nyerhessünk arra nézve, hogy miként oszlik meg az explosiva és spirans hangfok a nyelvek szerint, felsoroljuk e szóhasonlításokat teljes számban, még pedig a rövidség kedvéért úgy, hogy egy-egy főnyelv legteljesebb alakja lesz a többi összes fogyatékosabb alaknak képviselője.

magy.	v.-osztj.	zürj-voty.	lapp	finn	mord.	cser.
<i>tát-</i>	—	—	<i>čoaŋdde-</i>	<i>hauta-</i>	<i>šuvl-</i>	—
<i>tavas</i>	<i>toŋl</i>	<i>tulus</i>	—	<i>suoja</i>	<i>tundā</i>	<i>šokšo</i>
<i>tara</i>	—	—	<i>čorge</i>	<i>turja</i>	—	—
<i>te</i>	<i>nāñ</i>	<i>ton</i>	<i>ton</i>	<i>sinä</i>	<i>ton</i>	<i>teñ</i>

magy.	v.-oszty.	z.-voty.	lapp	finn	mord.	cser.
teher	<i>tägert</i>	—	—	<i>terkeä</i>	—	<i>šerge</i>
teker-	<i>takil</i>	—	—	<i>sykkä</i>	—	—
terjed-	<i>teremd-</i>	—	—	<i>sirgu-</i>	<i>serä</i>	—
tetü	<i>tagutem</i>	<i>täj</i>	<i>tikke</i>	<i>täi</i>	<i>si</i>	<i>tī</i>
til-	—	—	—	<i>sulge-</i>	<i>šolgi</i>	—
tó	<i>tuu</i>	<i>tī</i>	—	<i>suo</i>	—	—
tolvaj	<i>tolmaj</i>	<i>(talal-)</i>	<i>suola</i>	<i>sala</i>	<i>sala-</i>	<i>šola</i>
toll	<i>tōgot</i>	<i>tīl</i>	<i>tolke</i>	<i>sulg</i>	<i>tolga</i>	<i>tīl</i>
tosz-	—	<i>točki-</i>	<i>šuočča-</i>	<i>soške-</i>	<i>tostije</i>	—
törpe	—	—	<i>čaur</i>	<i>täpäri</i>	—	—
tud-	—	<i>tod-</i>	<i>tobde-</i>	<i>tund-</i>	<i>soda-</i>	<i>tušt-</i>
tüdő	—	<i>tī</i>	—	<i>täky</i>	<i>tevilav</i>	<i>šede</i>
derü	<i>lert</i>	—	<i>šära</i>	—	—	—
döl-	<i>tiv-</i>	—	—	<i>työntä-</i>	—	<i>šind-</i>
dug-	—	—	<i>cogge-</i>	<i>tungi-</i>	<i>tongi</i>	—
gyakor	—	—	—	<i>sagarik</i>	—	—

Első tekintetre kitűnik e felhozott húsz szóegyeztetés összeállításából, hogy a szókezdő mássalhangzónak explosív és spirans hangfok szerint való megoszlása harmoniában van az ugor nyelvek szétágazásának egyéb nyomok alapján kifejtett elméletével. Ezen elmélet szerint tudvalevőleg az ugor alapnyelv elsőben is két fő ágra oszlott: déli és éjszaki ágra; amabból a finn, mordvin és cseremisiz nyelvek váltak ki, emez pedig különfejlődésének aránylag korai stadiumában, az egyes nyelvekre való szétoszlást megelőzőleg két részre bomlott, egyikét alkotja a lapp nyelv, másikat a magyar, vogul-osztyák és zürjén-votyák, vagy mint rövidebb néven nevezhetők (ellentétben a mindenesetre régebben is nyugotibb helyzetű lappal s a déli ugor ág tagjaival) a „keleti ugor csoport“ nyelvei. Visszatérve kutatásunk tárgyára azt tapasztaljuk, hogy a felsorolt esetekben a szókezdő explosíva hangfoka csakis a nyugati ugor nyelvekben változott el spiranssá, míg a keleti ugor csoport tagjai az eredeti hangállapotot következetesen megőrizték. Ezen jelentéget úgy magyarázhatjuk, hogy a szókezdő *ž-s* hangváltás, mely — mint lejjebb alkalmunk lesz vele foglalkozni — már az ugor alapnyelvnek is hangváltoztató hajlandósága volt, az alapnyelv szétoszlása után a déli ugor ág dialektu-

saiban tovább működött mint ilyen hajlandóság, ellenben nem kapott lábra az éjszaki ugor nyelvekben. Az, hogy a lapp nyelv mégis mutat fel explosiva eredetű spirans szókezdőt, megfejtethető abból, hogy a lapp igen korán vált ki az éjszaki ugor nyelvek csoportjából s önálló történetén belül is végrehajthatta a tárgyalt hangváltozást. De másrésről megértetheti a lappnak, mint egykori ugor alapnyelvi dialektusnak elképzelhető földrajzi helyzete is. Amennyiben t. i. különféle tényekből következtetést vonhatunk az ugor alapnyelv dialektusainak (melyekből a mai önálló nyelvek alakultak ki) földrajzi elhelyezésére, csaknem bizonyosnak látszik, hogy az éjszaki ugor dialektusok közül a lapp volt az, mely a legnyugatibbra feküdt s pl. a finn, vagy mondjuk általánosabban a déli dialektusokkal legközelebbi érintkezésben állott. Ezen alapon igen könnyen elgondolható, hogy valamely, a déli ugor dialektusokban szereplő hangváltoztató hajlandóság a szomszédos lapp dialektusra is kiterjedt, noha ez más tekintetekben az éjszaki ugor dialektusokhoz csatlakozik szorosabban. *) Mindenesetre annyi következni látszik a felsorolt szóegyeztetésekből, hogy eredeti ugor szókezdő foghangú explosiva a keleti ugor nyelvekben is megmarad ezen hangminőségében; csak az a kérdés, vajjon egyéb adatok nem czáfolják vagy módosítják-e ezen tételt. Lássuk azért ezeket közelebről, még pedig mivelhogy ezen adatokra nézve két eset állhat elő — t. i. hogy 1) vagy valamely nyugati ugor nyelv őrizett volna meg explosiva szókezdőt egyik másik keleti ugor nyelv spirans szókezdete ellenében; vagy hogy 2) valamely keleti ugor nyelv tartott volna meg explosiva szókezdetet ugyancsak egy másik keleti ugor nyelv spirans szókezdője ellenében — foglaljuk ezeket külön.

Arra nézve, hogy valamely nyugati ugor nyelv szókezdő *t*-je ellenében keleti ugor nyelvben spirans (*s*-féle) szókezdő találkozna, négy szóegyeztetés tanuskodhatnék: 1) észt *tubra-*, *tubri-* quirlen: m. *z a b a r-*, *z a v a r-*; zürj. *sor-*, *soral-*, voty. *sural-* mischen | észt *subra-* quirlen; mord. *šovора-*, *šo'ra-* mischen. — Ezen egyező szókban a spirans szókezdet

*) Hogy a finn nyelvnek (dialektusnak) egyéb tekintetben is volt hasonló hatása a lappra, körülményesen fejtegeti Budenz „Verzweigung der ugrischen sprachen“ című művecskéje 38. s köv. lapjain.

négy ugor főnyelvben, még pedig két éjszakiban és két déliben mutatkozik, föl kell tehát tennünk, hogy ez nem esetleges találkozás, hanem annak eredménye, hogy már az ugor alapnyelvben kifejlődve élt egy *szbsrs-*, 'mischen' jelentésű ige, mely bár az ugor alapnyelv történetének valamely régiebb stadiumában eredetibb *tsbsrs-*-ből is keletkezhetett, a mint ez utóbbi alak léteztét az észti *tubra-* mutatja. 2) Finn *tietä-* wissen, kenne; lp. *tete-* scire: m. sejt-; voty. *šedišk-* fühlen, merken | cser. *šinž-* scire, nosse. — Budenz a Szóegyeztetésekben a f. *tietä-*, lp. *tete-* alakokat a f. *taita-* posse, scire magashangú változatainak tartotta, mely szóknak a magyarban *diadalom*, *dívat*, *dévaj*, *dísz* felel meg (MUSz. 251.1.). Azt, hogy ujabban a *sejt-* mellé állítja, ekképen okadatozza: „Ellenében az 'észlelés, megérzés' fogalmából kiinduló f. *tietä-* scire igének a f. *taita-*-nak alapfogalmául határozottan 'képeség, erővel bírás' tűnik fel, miszerint is ez utóbbit, habár alkalmilag a *scire*-féle fordításban a *tietä-*-vel összehalálkozik s ettől alakilag lényegesen csak mélyhangúsága által különbözik, most már nem csak a *tietä-* változatának, hanem különvaló szónak tartjuk.“ Azonban semmiképen sem világos előttünk, miért kelljen épen az 'észlelés, megérzés' fogalmát a f. *tietä-* alapjelentésének tartanunk s miért ne lehetne a 'scire' értelmet itt is a 'posse, valere' fogalomból eredtetnünk. Ezt vévén tekintetbe, valamint azt, hogy a f. *tietä-* igének alapul szolgáló *tvgs-* 'valere' tőszónak amúgy is magashangú *tvgš-* párja is találkozik (vog. oszty. *tin* preis; oszty. *tah* brautgabe; m. *dísz*) nem habozhatunk a m. *sejt-*, voty. *šedišk-* alakokat külön választani a f. *tietä-*-től s szókezdő spiransukat eredetinek (nem ugor *t*-ből keletkezettnek) felvenni. 3) f. *tila* locus, occasio, status rei; lp. *tilje* occasio, oportunitas: m. hely s végül 4) f. *tu-* bringen; mord. *tuje-*; oszty. *tu-*; vog. *tül-* id.: m. hoz- szóegyeztetések, melyekben a *h* eredetibb *s* (*sz*) hanggal érne föl, mint később tárgyalni fogjuk, hypothetikusak, úgy hogy szavazatuk a fennforgó kérdésben nem jöhet számba. — Kimondhatjuk tehát ezek után, hogy a Szótár összes tekintetbe vehető adatai azt tanúsítják, hogy a nyugati ugor nyelvek szókezdő foghangú explosívájának a keleti ugor nyelvekben is ugyancsak explosiva, vagy ennek teljesen egyértékese (pl. *l*, *n*) felel meg. Ime az

első korlátozó szabály a szókezdő *t* (*d*)-nek felvett hang-megfelelési változatosságára nézve.

De menjünk tovább, vizsgáljuk a második eshetőséget, azaz nem találkoznak-e adatok, melyekben valamely keleti ugor nyelv szókezdő foghangú explosívájával más keleti ugor nyelvben spirans (*s*-féle hang) áll szemközt. Itt háromféle combinatio lehetséges 1) az explosiva hangfok meg van a zürjén-votyákban *s* vele szemben a spiranst a magyar, vagy vogul-osztyák mutatja fel; 2) az explosiva hangfok a magyarban van meg 3) az explosiva hangfok a vogul-osztyákban található. Minthogy az első combinatióra nincs adat, vegyük rendre a másik kettőt.

Négy szóhasonlítást tárgyal a Szótár, melyekben magyar szókezdő *t*, *d*, vagy az utóbbiból fejlett *d'* (*gy*) hangnak más keleti ugor nyelvben *s*-féle szókezdet felel meg. Ezen szóhasonlítások a *tör-*, *töröl-*, *gyér* és *gyülöl-* szokat tárgyzó cikkekben fordulnak elő. Nézzük egyenként bizonyító erejüket:

7) *tör-*; vog. *taur-* klein stossen: voty. *ser-*, *sért-* brechen | lp. *sarge* dissecare; f. *särke-* contundere, mordE. *serede-* schmerz haben. — Itt a voty. *ser-* nem a *tör-*-nek megfelelője, hanem a magyar *sér-*, *sért-* igének, a mint erre már maga a Szótár utal, midőn az ugor *tögrü-* ‚frangere‘ mellett (m. *tör-*, vog. *taur-*, cser. *türed-* aratni) még egy már az alapnyelvben kifejlett *sögrü-* változatot vesz fel, melynek fennmaradt alakjai a fentebb felhozott *s* szókezdős alakok *s* ezeken kívül: magy. *sér-*, *sért-*; vog. *šagr-*, *sajr-* hauen, oszty. *sagr-*, *seurstb.* Tehát a votyák alak szókezdő spiransa nem a votyák, vagy a keleti ugor nyelvek külön életében fejlett ki, hanem meg volt már ugyanezen hangminőségben az ugor alapnyelvben is, azaz = ugor *s*, nem pedig ugor *t*.

8) *töröl-*; oszt. Irt. *tard-* scheeren; osztB. *lort-* id.; cser. *turž-* dörzsöl: vog. *särt-* reiben, vogK. *šart-* schmieren; voty. *šer-* schleifen, *čuč-* abwischen; zürj. *šir-*, *šiški-* id. | f. *hiertä-* defricare, észt. *hõru-* reiben. — Itt is az előbbivel azonos eset forog fenn; a Szótár, tergere, fricare‘ alapjelentéssel négy ugor alakot vesz fel, ugor *tögrü*(oszty. *tard-*, cser. *turž-*), *tögrü-* (m. *töröl-*, *dörzsöl-*), *sögrü-* (m. *sürol-*, voty. *čuč-*, zürj. *šiški-*) és *sögrü-* (vog. *särt-*, voty. *šer-*, zürj. *šir-*, f. *hiertä-*)

igéket. Látni való, hogy a vogul és zürjén-votyák spirans szókezdők itt is ugor *s*-nek, nem pedig ugor *t*-nek felelnek meg.

9) *gyülöl*- (eredetibb **dilöl*- helyett): vog. *säll*- vogK. *salg*- speien; zürj. *sölal*-, voty. *salš*- id. | lp. *čolle*-, *čolga*-; cser. *šüvöl*-; mord. *selge*-; f. *sylke*-, *spuere*, *hylkää*- repudiare, rejicere. — Tekintve, hogy a szókezdő explosivának egyetlen ugor nyelvben sem mutatkozik egyazon hangállapotú megfelelője, továbbá, hogy a felhozott 'spuere' jelentésű alakoknak a magy. *hagy*- és *hagyap*-, f. *hylkää*-, 'rejicere' s az ugyancsak e szócsoporthoz tartozó osztB. *selt*- werfen, zürj. *čölt*- id. tanúsága szerint alapértelme 'hagyni, vetni,' az ugor alakoknak alkalmasabb magyar megfelelője a *szül*-, *szilgebären*, *junge werfen* v. ö. *vetélni*, *elvetett* a macska és régibb *szillet* (Ny. IX: 155). alakját. E mellett a *gyülöl*-nek a 'spuere' etymon megtartásával alkalmasabban megfelelő alakilag zürj. *dul* speichel, voty. *dildl* id.; miszerint *gyülöl*-, *gyülöl*- denominativ képzés egy régebben létezett *gyül* (ugor *dugls*) 'speichel' jelentésű szónak, mely úgy viszonylik a *nyül*-hoz (ugor *nygls*, *nygls*), mint *mell* a *mál*-hoz és akkép vált magashangúvá, mint *tüz*- az eredetibb **tsjz* (osztS. *tüget*, vogK. *taut* stb.) alakból. Ezek szerint a vogul-osztyák és zürjén-votyák alakok szókezdő *s* hangja itt sem eredetibb explosiva képviselője.

10) *gyér*; lp. *narbe* rarus; oszt. Irt. *türap* licht, undicht: voty. *šer* selten | mord. *šura*, *čuro*; észt *sore*, f. *harva* undicht.— Ezen eset is szakasztott mása a *tör*- és *töröl*- szókének; t. i. a felhozott ugor alakok határozottan két synonym alapnyelvi tőnek származékai, egy magashangú *dör* alaké, melyhez a m. *gyér* és lp. *narbe* (e. h. *närbe*, *närbe*, *dör*+*bü*) tartoznak s egy mélyhangú *tür* (*dür*), *sür*-é, melynek a többi alakok képviselői.

Kitűnik mindezekből, hogy a Szótár adatai közt egyetlen egy sem található, mely teljes biztossággal mutatná, hogy szókezdő magyar foghangú explosivának valamely keleti ugor nyelvben spirans állana szemközt, minélfogva felállíthatjuk a második korlátozó tételt a szókezdő ugor *t* (*d*)-nek felvett változatos hangmegfeleléseire nézve, mely így hangzik: szókezdő magyar *t*, *d* hangnak a vogul-osztyákban és zürjén-votyákban is *t*, *d*, vagy valamely egyértékese (pl. *l*, *n*) felel meg, vagy nega-

tive: szókezdő magyar *t*, *d* hangnak a vogulosztyák és zürjén-votyák nyelvekben nem felel meg *s*-féle hang.

Folytassuk kutatásunkat a harmadik combinatio számbavételével. A vogulosztyák néhány kétségtelen adatban szókezdő *t*-t őrizett meg egyéb ugor nyelvek spiransa ellenében, mint: oszty. *tut* mund; vog. *tuos*: magy. *s z á j*; vog. *-suop*, *sop*; voty. *šu* | f. *suu* id.; lp. *šuv* gula, guttur || osztyIrt. *tabet* sieben: vog. *sat*; zürj-voty. *sizim*; magy. *h é t* | lp. *čieča*; f. *seitsemä*; mord. *sisem*; cser. *šem* || oszt. *tigbi*, *tibe* das innere: magy. *s z é k* medulla, nucleus | f. *sisä* das innere; lp. *sisa* in, intro || oszty. *tugor*-, *töyr*- zuschliessen; vog. *tovrtayt*- verschlossen werden, *tqrt*- zusperren: magy. *z á r*. Miként egyeztethető ezen jelenség a fentebbi tények alapján kifejtett azon tapasztalattal, hogy a keleti ugor nyelvek a szókezdő *t* (*d*) iránt conservativek maradtak s nem fejlesztették *s*-féle hanggá? Nézetünk szerint ugyanazon magyarázat, melyet fentebb a lapp nyelv explosiv eredetű szókezdő spiransainál alkalmaztunk, megvilágosíthatja ezen tümenényt is. Tudniillik tekintetbe kell vennünk, miként terjed el valamely hangváltozás nagyobb nyelvterületre. Bizonyos hangváltoztatás rendszeren a legszűkebb körből, esetleg egy individuumból indul ki, kinek organumában ama hangváltoztatás természeti föltételei megvannak. Ezen szűkebb körből elterjed a környezetre s lassanként egész vidéknek válik sajátjává, honnan idő teltével egész nagy nyelvterületre is elterjedhet. Természetes, hogy ott, honnan valamely hangváltoztatás kiindult, azaz hol előállítására az organum természeti okai folytak be, ama hangváltoztatás nemcsak egy vagy egyes esetekben történik, hanem minden hasonló feltételek közt levő szón, vagy hangcsoporton. Másként történik ez azonban azon nyelvterületeken, hová a hangváltoztatás az imént említett terjedési processus következtében jut. Itt a hangállapotukban megváltoztatott alakok nem egyszerre keletkeznek, hanem az érintkezésből eredő nyelvhatás természeténél fogva előbb csak a közönségesebb használatú szókban s csak aztán a többiekben. Ebből kifolyólag minél távolabb esik valamely nyelvi területi pont bizonyos hangváltoztatás eredetihelyéről, annál kevesebb esetben tünteti fel az illető hangváltoztatást, sőt egy pontnál annak szereplése

teljesen megszűnik. A szókezdő *t-s* hangváltoztatást is az ugor alapnyelv dialektusai közül a déliek kapták fel; innen terjedt ki aztán — mint láttuk — a szomszédos lapp dialektus nyelvterületére, sőt néhány közönséges használatú szóban mint *száj*, *hét* (melyeknek az osztyák kivételével minden ugor nyelvben *s*-es szókezdője van s így fel nem tehető, hogy véletlenül minden egyes nyelv a saját önálló történetében, külön hajtotta volna végre a *t-s* hangváltoztatást) elhatott egészen a magyar és zürjén-votyák dialektusokig, de még a vogulig is, ellenben nem juthatott az osztyák dialektus nyelvterületig. Ebből érthető, hogy lehetnek magyar és zürjén-votyák *s* szókezdetű szók, melyek az osztyákban *t* előhanggal bírnak, ellenben nincs vogul-osztyák *s* szókezdet, melynek pl. a magyarban *t* állana szemközt. — Megjegyezhető még ezekkel kapcsolatban, hogy a szókezdő *t-s* hangváltoztatás terjedtségi aránya némi világot derít az ugor alapnyelv dialektusainak földrajzi elhelyezésére nézve is. Legnagyobb szerepű a lappban, csekély számú esetben mutatkozik a zürjén-votyákban és magyarban, nem fordul elő az osztyákban. Legközelebből érintkezett tehát a déli dialektusokkal (a finnel) a lapp, legtávolabb állott tőlük, tehát legkelelsebb helyzetű volt a vogul-osztyák, közbenső helyet foglalták el, még pedig valószínűleg délre a magyar, éjszakra a zürjén votyák dialektus. Ezen felfogást az ethnographiai tényezők is támogatják.

Szándékosan félrehagytuk eddigi fejtegetéseinkből azon eseteket, midőn a szókezdő *s* hang eredetibb explosívából láthatólag csak újabb időben, valamely különvált nyelv történetek előrehaladott stadiumában keletkezett. Ilyenek minden nyelvben található; pl. cserM. *-cic*, *cic* tele v. ö. cser. *til*, *tic* id. | zürj. *sí*, *síja* der, jener; voty. *so* id. v. ö. z. *tl*: *tlton* dort, voty. *tu-palan* jenseits | oszty. *sos-* trocken v. ö. vog. *tqs-* id. | magy. *szere-*: terem (Ny. IX : 488). Ide tartoznak azon *č* elejű szók is, melyeknek egyik másik ugor nyelvben *t* áll szemközt s melyek a *t*-ből nem *s* hangfokon által, hanem *t* közvetítésével *s* aránylag újabb időben képződtek v. ö. m. *tyúszik* és *csúszik* (Ny. V : 182); mord. *tapa-* schlagen, mordE. *tapude* és *čepade-* einmal hauen | m. *tat* és *csat* (Ny. IV : 121); *tonka* és *csonka* (Ny. I : 332). Ilyeneknek mutatkoznak még a hasonlítás világánál: csend: *tüüänt-*

stille werden; osztB. *tevíñ* still; f. *tyvy-* tranquillum fieri | csepp: f. *típpa* id. | csík streif: zürj. *tuj*, f. *tie* weg | csuk-: f. *tukki-* obturare; zürj. *tupki-* zustopfen | csap is lehet bár idetartozó a f. *tappa-* erschlagen, mord. *tapa* schlagen mellett (v. ö. hogy a mordvinban is képződött *čepade-* a *tapude-*, *tapa-* alakokból); de tekintve, hogy zürj. *čapki-* werfen, voty. *čapki-* schlagen; lp. *čuoppe-* caedere alakok is vannak, lehet hogy az éjszaki ugor nyelvek felhozott alakjai az ugor *sšvs-* 'vágni' (m. *szab-*) tőből valók. Magy. *csap-* olyan mellékalakja lehet a *szab-*-nak, mint *gyap-*ont, *hupolyag* a *gyúl*, *hólyag* alakokból következő eredetibb **švs-*, *kšvs-* igetőknek; zürj. *čapki-* úgy viszonylik az ugor *sšvs-* ('vágni') alakhoz, mint *tupki-* zustopfen ugor *tsvs* (m. *csuk*, f. *tukki*, e. h. **tub*+*ki-*) gyökhöz; végre a lapp *čuoppe-* (pr. i. *čuopam*) is lehet erősbödött mellékalakja a *cappa* 'klein schneiden' (pr. i. *cavam*) szónak, mint sok más hasonló esetben történik (v. ö. pl. *čappet*, *čappes* niger és ugor *sšbš-* 'bedecken' alakokat). — A zürjén-votyákból ilyen eredetű *č* szókezdőt képviselő *š* van pl. e két adatban: voty. *šer*, zürj. *šoč* 'gyér' v. ö. mord. *čuro* selten, *šura* id.; oszty. *turap* licht, undicht | voty. *šapik* tropfen v. ö. m. *csepp*; cser. *čev-* tropfen; f. *típpa* gutta.

Ime a szókezdő foghangú explosiva s-féle hangváltozásának áttekintése. Láttuk, hogy annak minden irányban való felvételét bizonyos szabályok korlátozzák. Hátra van még, hogy a szókezdő *t*, *d* hangmegfelelésének képletét megállapíthassuk, a felvett *t-s-h* és *t(s)*' hangváltozások vizsgálata. Erről jövőre.

MUNKÁCSI BERNÁT.

NÉPETYMOLOGIA A TERMÉSZET ORSZÁGAIBAN.

IV.

A növényvilágnak még csak egy-két lakóját kell közelebbről szemügyre vennünk, és azzal a természetnek még hátra levő harmadik országába, az ásványokéba pillantunk be. Idegen nemzetségbeliek galibáskodnak néhány megmagyarosodott növényünk miatt; mindenek előtt ezeknek tegyünk igazságot. Itt a szláv földről szakadt *pečirka* gomba, mely a mi talajunkon először *pečsérké-*vé rendezkedett, később

meg a nép értelmesítő hajlama *csiperké*-vé alakította Ny. VII: 351. Idő multával, talán a szb. *pečurka*, de még inkább a rum. *čuperku* példáján is neki bátorodva, egy egészen érthető *csuportka* gombává nőtte ki magát. Mikl. Főleg e miatt is neheztelt a szláv szüle. Igen érdekes példája a nép szómagyarosító hajlamának, ha ugyan helyes a feltevés, a *makopáncs* elnevezés, mellyel sok helyt a csecsszopó gyereket illetik. E magyar eredetűnek tetsző kifejezés P. Thewrewk F. szóbeli közlése szerint a német *nacket pantscherl* elferdítéséből keletkezett volna. Így nevezik ugyanis a kisdedeket nemcsak ausztriai helyeken, hanem Pozsony vidékén, sőt itt-ott Budán is.

Magvas teremtményeink közül is honiba öltözködött egy-kettő. Egyikőjük, az *írmag* magyar burokban született ugyan, de miután neve a közhasználatból kikopó félbe jutott, úgy vergődött megint hírre, hogy *hírmag* alakban jelent meg a világ színe előtt. Egy társa meg, az országszerte ismertes *keménymag*, valószínűleg török földön nyert (kemen) neve után keménykedett meg nálunk. A németek *künmel*-je szintén e szó rokonságához tartozik. *Szalad* a neve a kicsirázott árpának, polentának, vagy még másképp malátának. E szó idegen eredete, a mint ezt a hasonló jelentésű szláv *slad* első tekintetre is bizonyítja (l. Nyelvtud. Közl. II: 474) kétségbe se vonható. Nyelvérzékünk mindamelllett a *szalad* igével hajlandó e szót összefüggésbe hozni l. Thewrewk: A helyes magyarság elvei 33. l. Ehhez egészen hasonló tévedés kísért bennünket, valahányszor csak a *borköles*, vagy *bor-mohar* (*panicum germanicum*)-beli *bor*-ra gondolunk. Pedig csak az ószl. *bürü*, horv. szb. *bor* (eine art hirse. Mikl.) adatokat kell figyelembe vennünk, hogy a már-már kábító hatása *bor* valódiságáról való ítéletet mondhassunk. Ez a *bor* már magában véve is *kölest* jelent, és csak emez eredeti jelentésének elhomályosulta után vette maga mellé kiségitőnek érthetőbb társát. Ugyancsak a borhoz fűződik a debreczeni Fűvészkönyv *borrágó*-ja is, pedig latin *borago* neve ennek is józanabb eredetre vall.

Ide sorozhatnók némileg azokat a tréfás módon nyilatkozó szófejtéseket, melyek többnyire vagy szójátékok, vagy találós mesék alakjában ismeretesek. Az efféle játszáság szülte etymológiák, mint „*Borka*, Borka sós *uborka*“,

vagy „nem is *paszúr*, ha nem *szúr*“, továbbá „*hagyma* lesz holnapra“ (azaz: *hagyj ma*), és „*hagymával* élj“ (*hagyj má*-ról holnapra is) mind megannyi bizonyító példák, hogy a népi észjárásnak jellemzője a szók eredete után való kutatás, és hogy a szók értelmét, ha másképp nem, tréfás találgatással vagy játszi rárimeléssel is keresgeti. Különösen a szójátékoknak van bővében a népnyelv, főleg pedig az olyanokénak, melyek csak hasonló hangzású, de különböző jelentésű szók összezavarásán alapulnak. „*Borsóval* teli a torka“, mondja egy szóbeszéd, czélozva a *bor* és *só* szavakra, melyeknek együvé mondása alkotta meg a szójátékot. A népetymologia e fajta termékeivel alkalom adtával még bővebben foglalkozunk.

Néhány álnövényt kell még a természet világából kiutasítanunk, melyek pusztán nevüknél, de nem jelentésüknél fogva jutottak ez őket meg nem illető helyre. Hozzá nőttök hasonló hangzású szótestvéreikhez, a népi észjárás meg szentesítette őket élődsi helyükön. Másutt is találkoztunk már ugyan ilyen jelenséggel. Nemcsak az állatokhoz, hanem a növényekhez is hozzá fűzte a nép egyes nehezebben megemészthető szavait; emezek egy-kettejével is nem egy homályos kifejezést próbált kapcsolatba hozni. Igen érdekes példát mutathat fel erre népnyelvünk a *cseri barát* szóban, mely névvel tudvalevőleg a francziskánusokat illetik. A *cser* szóról mindenki valami elrejtőző erdei lakóknak tartaná e jámborokat, pedig e gondolatra pusztán egy rosszul értelmezett szó a szláv *černa* (fekete) adhatott alkalmat. Hasonló játékot üzött velünk az *etyepetye*, egy ismeretes növénynév, de ismeretes mint az „appetitus“ magyar mása is. Ez utóbbi értelemben valószínűleg a két szó rokon hangzása folytán, különösen Mikesnek nagyon gyakori szava, de járatos a nép nyelvében is: „sömmi *etyepityéje* sincs a számnak, mintha valaki bele tojott vóna.“ Ny. VII: 377. Mikes is valószínűleg a nép nyelvéből vette e szóhasználatot. A *babkáros* szót hallva, nem is csoda, hogy egy ismerősöm avval áll elő, hogy hiszen nem *bab*-ot szokott az ilyen árulni.

Igen sokszor adott alkalmat efféle nyelvérzékies népetymológiák megszületésére a hórihorgas *fa* is. Ilyen a többek közt a *násfa*, vagy más néven *nászfa*, mely nem, mint első pillanatra hajlandók volnánk gondolni, a *fá*-val, hanem

a szláv *naušva*-val függ össze Ny. V: 208. Hamis *fá*-val tüzelt az az etymologus is, a ki az *ásfa* (motóla) szóban *fa* után kereskedett. E szó alighanem egy az *ásop*, továbbá a német *haspel* szóval, a mint Simonyi sejtí Ny. IV: 171. Hogy az *alafa* se ejtsen bennünket kísértetbe, ügyet kell vetnünk a török-arab *ulufe* létezésére is, mely csak nyers elődje a magyar földön megigazodott *alafa* szónak „zsoldgya *alafája* nagyobb-nagyobb lön.“ RMK. III: 457. Az érthetetlen, de sokfelé ismeretes *satrapát* köznépünk sok helyt *sátrafá*-val cserélte fel; a kaszánya helyiségeiben meg a *qua-tambour*-ból hajtott ki egy *fás* népetymologia a *fa-tambur* Ny. III: 328. Az a három *fa* virága sem kókkadt még el népünk emlékezetéből, mely *Mustafa*, *Karaffa* és az *akasztófán* termett, lévén mindezen három *fa*-, — a közmondás szerint — mind a három rossz *fa*. Erdélyi: Közmond.

A tulajdonnevek közzé becsempészett növényekből csak egy-kettőt említek meg ezuttal. Már a régi magyarok nyelvében megtörtént *Aachen*-nek *Ág*-ra való hurczoltatása, a mint irva vagyon: „jertek én hozzám, bódogasszonyhoz Colóniába, onnat a nagy *Ág*-ba“ RMK. II: 204, 458. A Helység névtárban található bünjelek halmazából csak a következőket hozom napfényre: a német eredetű *Agendorf*-ot megint egy *Ágfalvára* húzták fel, továbbá a hasonlóképen idegen származású *Fidisch*-t a magyar *Füzes*-sel ölték el, *Bugschdorf*-ot meg *Bogács*-csá alakították. Nem különbül járt a homályos eredetű *Wassied*, mely *Vesszöd*-del szenvedett vere séget. Csalogatónak jött a *Répás*, s lön veszte *Riepsch*-nek, előkerült az *Almakerék* és pusztult *Malmkrog*, de már *Káposztafalu* ősbibb voltának tán lehetne némi hitelt adni a németes *Kabsdorf* gyanúsítgatásával szemben. Mindezekért a *fát* érte utól a nemezis a többek közt a *Márffy* család névben, mely Ballagi Aladár szerint, eredetét egy *Márfa* nevű községtől kapta Ny. III: 547. Hogy ez a *fa* nem elrövidülése-é *falvának*, a mint ez számos helyneven megállapítható (*Gergelyfája*: *Gergischdorf*, *Farkasfa*: *Farksdorf*), ezuttal nem kutatjuk. A növények szórontó természete még egy maros-tordai cigányra is rávetette a szemét elannyira, hogy tisztességes nevét még egy 3-ikkal is megtoldatta vele a katonaságban. *Kánis* és *Buta* nevéen sorozták ugyanis be az ezredbe, és minthogy a sorozó listában a többnevű egyéneket meg szok-

ták különböztetni, rendesen a „recte“ latin szó közbeszúrását használták erre. Barna vitézünk tehát a katalogus felolvasásakor mindig e megszólításban részesült: Kánis *recte* Buta, és midőn haza került, kérdezni találja tőle földes ura: „hát Buta, te még most is Kánis vagy?“ — „Nem“ felelt önérzetesen a cigány, „mehagyták ugyan e két nevet, de még egyet hozzá szereztem, s most így hívnak, hogy: „Kánis *Retek* Buta.“ Budapest. Hirl. 1883. évf. 179. sz. A Phil. Közl. 1883. évf. 4-ik füzetében egy *Puzdor* nevű uraságról emlékeztem meg, a kit néha napján *Armbuster* néven ismertek. E név átalakulásnak egész kis története van. Három egy testvérnek volt csakugyan ez a neve, és ennek alapján csakhamar *Hárompuzdor* lett az *Armbuster*-ből. Az idők vas foga megemésztvén közzülők kettőt, nagyon természetes, hogy a *Hárompuzdor*-ból csak egy *Puzdor* lett. Így szenvedett hát rövidséget *Puzdor* az *Armbuster*-ből.

Eljutottunk végre a természetvilág legutolsójához, az ásványok országához. A szerves anyagok e holt birodalmában mintha a népi elme működése is megszűnt volna. Az élénken nyüzsgő állatsereg, a tarka-barka növényzet buja téreit az ásványok birodalmának kopár mezeje váltja fel még a nyelv életében is, és csak itt-ott mutatkozik egy-egy jelenség, melyhez a nép képzelete még oda tapadhatott. Az ásványok országában hálátlan talajra talált a magyar népetymologia. És ezt igen természetesnek találjuk, ha a fémek hegyek körül levő nemzetiségi és nyelvi viszonyokat tekintetbe vesszük. Csak elvétve származhatott el az ásványvilág körébe tartozó szók csoportjából olyan kifejezés, melyre a nép saját esze járásának bélyegét rányomhatta volna, és nagy ritkák eme szók közt az olyanok is, melyek a nép nyelvében, a legközönségesebb fémeket kivéve, közkeletűek volnának. A tudákos etymologia igen is tévedhetett, a midőn a német *wismuth* (latin: bismuthum)-beli *muth*-ot *bátor*-nak értve, megalkotta a *bátrany* szót, a népi észjárás tévedése egészen másszerű. Sajátságos, hogy egy ásványföldi népetymológiánk épen az alföldön termett. E vidéken ugyanis rendesen azokat a helyeket, melyeken kőszerszámokat és ugarkovákat találnak, a nép *kovács*völgynek, vagy *kovács*-dombnak nevezi. Nagyon valószínű, hogy a *kovács* szó appericipiálására a nagyon is ráütő *kovás* szó adott alkalmat. A

borostyánkő meg úgy gazdagította népetymológiánk tárát, hogy a *borostyán* nevű növényünk, minthogy neve véletlenül hasonlít a német *bernstein*hoz, eme fogalomra is odakölcso-nözte nevét.

Az ásványvilág egyéb megmagyarosított termékei főleg összetett szókon fordulnak elő, még pedig a fentebbi növények példájára, becsempészett úton. Legközönségesebb fémeit vette elő a nép szómagyarazónak, ha hozzá hasonló hangzású szókkal nem tudott kibékülni. Ez idő óta fordul meg nálunk az *érczherceg*, mellyel már régibb iróink igyekeztek az *erzherzog* érthetlenségén egyet lendíteni l. Thewrewk: Helyes magy. elv. 29; a jámbor somogyiak meg a *czinbolond*-dal fogtak bolondot, mintha ez okosabb elnevezés volna a *czimbalom*nál Ny. III: 140. A *czinterembe* is beleférközött némi idegen anyag, bármennyire tiltakozott ellene a latin *coemeterium* (görög: *κομητήριον*): „nem kell hát a *czinterem*? nem, mer ott bor nem terem“ mondja egy korcsmai beszélgetés Vadrózsák 196. l. A kaszánya levegőjében *kuraczel* pattant elő a katona szájából, a mint a *cuirassier* szó megütötte fülét Ny. V: 210, és ugyancsak e fém kínálkozott egy szójáték megszületésére is. „*A czél a jó*“ tartaj ugyanis a közbeszéd, mit egy földi azon hiszemben hogy *aczélról* van szó, így pótola ki: „de kovája rossz.“ Erdélyi: Közmond. A katonák nyelvében ízetlenkedik még mai nap-ság is a *vasprádé* az érthetetlen *vaschapparát* rovására Ny. V: 332; nyoma maradt még ezenkívül a *vas*-nak a *vaskondé* szóban, mely *absconde*-ra fente fogát. Imre S.: Geleji mint nyelvész 22. l. Alighanem efféle eredetű a *vasgém* vagy más-kép fosó gém neve is, mellyel Sándor István az ardea cine-reát magyarosítja meg. Azt a takaróforma kendőt, a melyet úri nyelven *plaid*-nek nevezünk, a hozzá nem értő előtt *pléh* kendő lett Ny. IX: 69. A *kéneső* is váltig a született magyart mutatja, pedig egy török szónak (gömüs szu: ezüst víz) került életébe az előteremtése. A *síkvíz* mivolta nem tudott az egyszerű ember fejébe beleférni, csinált belőle *síkvizet*; még kevésbé jöhetett tisztába a *szódavíz* eredetével és addig-addig nézte, míg *szógavíz* nem vált belőle. Mióta a német *sparherd* hazánkba költözködött sok *port* földelt el *porhellyé* változott alakjában, mintegy utánozva *tűzhely* nevű társát Ny. II: 237. Még egy idegen eredetű *port*, a

pulvis *carmini*-t, kellett elemészteni, a mi a *kármentő* por segítségével egészen sikerült is Ny. VIII: 534.

Egy-két fémmel beeresztett helynév vonja végül magára figyelmünket, mintegy befejezéseül az előbbi két ország elnevezéseinek, melyeknek lakói oly édes örömet állapodtak meg a tulajdonnevek emez osztályánál is. *Hezel* alakjában járta meg egy helynév a magyarok ajkait, míg a sok bolyongásban meg nem *aczelosodott*, *Siegendort* vagy *Cindraf* pedig úgy verhetett nálunk erős gyökeret, hogy *Czinfalva* lett belőle és végül *Pallnstein*, mely a Helység-névtárnak *Borostyánköt* szolgáltatta.

KÚNOS IGNÁCZ.

SZÓRENDI SZÓRSZÁLHASOGATÁSOK.

Egy nyelvészünk — nevét meg se kell említenem, országvilág ismeri arról, hogy korszakos munkáit egy-ivnyi kötetekben szokta kiadni — „Magyar Nyelvbúvárlatok“ című munkája II. kötetének vége felé Antibarbarusomnak néhány mondatát szórendje miatt pellengérré állítja. Másnemű hibákat és barbárságokat is „kimutatott“ ő és egy-egy bajtársa az említett könyvecskében; de minthogy a Nyelvőr terét nem pazarolhatjuk százszor elmondott elemi dolgok fejtegetésére: egyelőre csak az említett kifogásoknak akarok a szemük közé nézni; mert a szórend kiváló érdekű tárgy, s mert nem jól tesszük, hogy évről évre halogatjuk a szórendi jelenségek részletezését. Mióta Fogarasi fölállította a magyar szórend Columbus-tojását, azóta csak Brassai foglalkozott sikeresen e fontos tárgynak alapvető kérdéseivel, kevesebb eredménnyel Vadnay Lajos a magyaros szórendről irt kis munkájában. A mi azonkívül történt, az csak egyes jelenségek földerítésére szorítkozik; ilyeneket szolgáltattak Joannovics és Arany János cikkei a M. Nyelvőrben, és főleg Lehr Albert elszört cikkecskéi a Toldihoz irt magyarázatokban. Az Akadémia pályakérdései közt már két ízben volt kívánva a magyar szórend elmélete, de sem a „Magyar Nyelvbúvárló“ sem pedig a hozzáértők nem buzdultak föl a föladatnak rendszeres megoldására. Ezt csak annak tulajdoníthatjuk, hogy eddigelé e tárgyban kevés előmunkálattal rendelkezünk, s azért hasznosnak tartom, ha egy-két idevágó kérdést ez alkalommal fölvetek, illetőleg fölmelegítek.

Az Antibarbarus 9. lapján ezt irtam: „Az é mélyhangú szavakban is fordul elő, az e nem.“ Ama nyelvbúvár szerint ez a mondat rúdul vét a magyar szórend ellen, s helyesen csak így írhattam volna: az é mélyhangú szavakban is elő-

fordul, az e nem; vagy az é előfordul mélyh. szavakban is, az e nem. — Ama nyelvbuvár az idézett mondatot ép oly rútnak és vétkesnek tartja, mint Heinrich Gusztáv-nak u. o. (15. l.) idézett efféle mondatait: „*E tárgyat Chamisso is dolgozta fel.*“ Ilyent nem ír, nem is mond, a kinek jó magyar nyelvérzéke van, s legyen nyugodt a Nyelvbúvárlatok szerzője, ilyent nem is fog találni sem az Antibarbarusban, sem egyéb munkáimban. Ez, igenis, rút vétség s mint ilyen meg van róva az Antibarbarusban is (51. l.), de ott is, a hol éppen az *is* szócska szórendi szerepét tárgyaltam (Ny. IX: 294 és „A magyar kötőszók“ I: 37). — De már helyesen volna mondva: *ilyen tárgyat Chamisso is dolgozott föl*; habár ama nyelvbuvárnak közepszerű nyelvérzéke és fölszines ítélete talán ezt is magyartalannak bélyegezné. S ép oly helyes az én mondatom, ámbár p. teljes igazsággal róttá meg Joannovics (Ny. I: 168) a köv. elrendezést: „Itt is fordul elő az 1000 frtnyi tétel.“ Lássuk, miben áll itt a nyelvbuvári ítéletnek fölszínessége, s miben áll a két szerkezet közti különbség. *)

Joannovics, a hol a gyenge magyarságuaknak ama „Chamisso is dolgozta fel“-féle szórendjéről szól, helyesen magyarázza ez eltévelyedést abból, hogy az *is* kapcsolta fogalmat hangsúlyozzuk, s hogy a magyarul tanuló idegen valamint egyéb hangsúlyos kifejezések után, úgy az *is* kapcsolta névszók után is megfordítva használja az igekötős igét. A szabályt, melyet az idegennek a hibátlan elrendezés céljából meg kell tanulnia, így fogalmaztam (az id. h.): „Az *is*-sel kapcsolt egész kifejezés mindig hangsúlyos, de soha sincs rajta a mondatnak fő hangsúlya; tehát ha az *is* fogalmakat kapcsol, nem következhetik utána hangsúlytalanul az ige, vagyis az *is*-es kifejezés nem lehet benne a mondatzömben.“ — Lehetne egy gyakorlati szabályt is adni nekik: „Az *is* kapcsolta fogalomnak nem kell megelőznie az igét, utána is következhetik: kisérted meg emígy.“ S ha ezt megkísértette volna az illető,

*) Csak multság kedviért említet, hogy a nyelvbuvárlat az én mondatom helyreigazítására Ihász nyelvtanának következő szabályára hivatkozik: „Ha *is* kötőszó vagon a mondatban, az mindig a hangsúlyos szó után tétetik, s ilyenkor az igekötő igéjétől el nem válvá, elül áll, pl. szükség idején a gyáva is megbátorodik.“ — E szabály szerint tehát előbb így kell képzelnünk a mondatot: szükség idején a gyáva megbátorodik; s most járjunk el a szabály szerint: a hangsúlyos szó nyilván a „megbátorodik“, tehát ez után kell tennünk az *is*-t, minthogy azonban „ilyenkor az igekötő igéjétől el nem válvá, elül áll“, a mondatot e szabály szerint így kellene elrendeznünk: megbátorodik is szükség idején a gyáva Nemde takaros egy mondat! s hogyan illik a szabályhoz az ott álló mondat! S ilyen szabályra hivatkozik annyi lelki nyugalommal a nyelvbuvárlat! — Kiméletről nem feszegetem azt a kérdést, hogy hátha teszsem két hangsúlyos szó van a mondatban, melyik az „a hangsúlyos szó“, a melyhez az *is* kötőszó járul?

a fönt idézett mondatot kétségtelenül így szerkeszti vala: E tárgyat földolgozta Chamisso is. „Már most ha előre teszed e fogalmat, egyéb változtatást a szórendben nem szabad tenned, vagyis nem szabad a hangsúlyos szót (föl-) az igétől elválasztanod.“ Tehát: E tárgyat dolgozta föl Chamisso is. (Vagy p. há az előbbi esetben ezt mondtad volna: E tárgyat dolgozta föl Chamisso is, — az átváltoztatás így esnék: Chamisso is e tárgyat dolgozta föl.)

Ez a hátratétel a legjobb próbája minden olyan mondatnak, melyben *is*-sel kapcsolt kifejezés előfordul. Ha az *is*-sel kapcsolt fogalom hátravethető a nélkül, hogy a mondatnak hangsúlyozását változtatnunk kellene, akkor helyes a szórend; ha nem, nem. Ha például H. G. mondatával végrehajtjuk ezt a próbát, vagy egészen hallatlan szerkezetet kapunk: E tárgyat dolgozta föl Chamisso is; vagy pedig egészen megváltozik a hangsúlyozás: E tárgyat dolgozta föl Chamisso is. — Vessük alá most az én mondatomat e próbának: Az é *mélyhangú szavakban is* fordul elő, az e nem. Lesz: Az é fordul elő *mélyhangú szavakban is*, az e nem. A hangsúlyozást nem kell változtatnunk, tehát mindakét szórend helyes. — Szintügy: Ilyen tárgyat Chamisso is dolgozott föl = ilyen tárgyat dolgozott föl Chamisso is. Tehát itt is mindakettő helyes. (Más volna az é fordul elő *mélyhangú szavakban is*, nem az e; és: ilyen tárgyat dolgozott föl Chamisso is.)

Miben áll tehát ama nyelvbuvári ítélet fölszínessége? Mint-hogy az *is* után rendszeren megmarad az igekötő az ige előtt: azt hiszi, hogy mindig ott kell állania és soha sem előzheti meg ilyenkor az egyszerű ige az igekötőt. Pedig bizony fordulhat elő ilyen eset is; vagy bár azt mondom: pedig bizony ilyen eset is fordulhat elő. T. i. fordul elő akárhányszor, hogy magát az egyszerű igét hangsúlyozzuk s azért az igekötőt hátravethetjük. Ilyenek a következő mintamondatok Joannovicsnak a „Szórend“ cz. cikkében (Ny. I: 170, noha ő másképp magyarázza őket): „Nőkkel is vesztem össze ma. Rozsot is küldök be a vásárra. A vásárra is küldök be rozsot. Aratók is várnak künn.“ Ugyanez a szórend előállhat akkor is, ha az igekötőt külön hangsúlyozva vetjük hátra: vagy azért, hogy utólag jut eszünkbe, vagy azért, hogy külön kiemelhessük. Így magyarázódnak Joannovics példái közül ezek: „Vendégek is jönnek fel a lépcsőn. Katonák is mennek ki az uszóba. Ez a beszéd zavart is idézhet

elő.*) — Az utóbbi mondat szakasztott olyan, mint az enyém!

Van még egy eset arra, hogy az *is* után az ige következik s csak ez után az igekötő: ha t. i. az *is* nem az előtte álló fogalmat kapcsolja valamely más fogalomhoz, hanem az egész gondolatot, az egész állítást egy más mondathoz (l. A m. kszók 24. cikk 2.), de ilyenkor teljesen hangsúlytalan az ige, mert csak ezen föltétel alatt előzheti meg az *is*. Ilyenek a Joannovics példái közül: Későn is fekszem le; nem csoda, hogy álmos vagyok. Furcsán is ültél fel a lóra [nem: máskép is; hanem p. így: jót nevettek rajtad, furcsán is ültél fel a lóra]. Rosszul is hajtották végre az ítéletet. — Így lehetne mondani ezt is: E tárgyat Chamisso is dolgozta föl, tehát nem csak a fölfödözés dicsősége az övé. Vagy: E tárgy fölfödözését Chamissonak köszönhetjük, Chamisso is dolgozta föl először.

S valamint az én mondatom helyesnek bizonyult, ép olyan helyes Gregussnak u. o. megrótt mondata: „S az apród jó vissza és jelenti.“ S nem hogy ez németül volna gondolva, de még a következő mondatnak is kifogástalan a magyarsága: „Csakhogy Magyarország az előre megy, Ausztria pedig tér visszafelé“ („Nemzet“ I: 65); v. ö. ezt a közönséges tiszavidéki szólást: érik a búza meg fele. Helyesen írja Kazinczy is munk. IV: 116: „Utánunk indult a nélkül, hogy én vagy Dessein vettük volna észre.“ Vagy Arany Arist. I: 265: „Hyperbol fazekasból lett demagóg, már fordult elő“; vagy „Rózsa és Ibolya“ I. szakaszában: „Szolga és szolgáló csak úgy bukdosott fel“ (nem: csak úgy bukdosott fel; mint holmi tudákos pedáns olvasná, hogy viccelhessen rajta). — Hogy mi a különbség a jó vissza és visszajö közt, az megint más kérdés, melybe most nem akarok belebocsátkozni. Csak azt a sejtelmet akarom kifejezni, hogy a „jó vissza“ szórend a többi közt arra van fölhasználva mai nyelvünkben, hogy egyik kifejezője legyen a b e f e j e z e t l e n

*) Joannovics az id. h. ezt a megjegyzést teszi: „De mihelyt p. névelő, mutató névmás, számjelzős vagy birtokragos szó áll a mondatban, azonnal megváltozik a szórend: A rozst is beküldöm; beküldöm a zabot is. Bejönnek a katonák is. Lovamat is kiállítom a vásárba. Három titkár is lemondott.“ — Igaz ugyan, hogy a mondatnak határozottsága és határozatlansága kapcsolatban áll az itt tárgyalt kétféle szórenddel (v. ö. fönnebbi példáinkat: *e* tárgyat Ch. is földolgozta; és: *ilyen* v. *efféle* tárgyat Ch. is dolgozott föl), de ez a kapcsolat nem olyan természetű, mint Joannovics gondolja. Helyesen vannak mondva üzezetem szerint ezek is, noha ritkábban fordulnak elő: A rozst is küldöm be. Küldöm be a zabot is. Jönek be a katonák is. (De az utolsó két példát már nem lehetne így elváltoztatni.) — Mindez még behatóbb nyomozásra vár.

vagy az ismétlődő cselekvésnek. Az én nyelvérzékem szerint legalább „az apród visszajő“ (elbeszélésben) v. „visszajött“ a. m. le page revint, ellenben „az apród jő vissza“ v. „jött vissza“ a. m. le page revenait.)

A nyelvbuvárló az idézett helyen még két mondatomat megrója állítólag hibás szórendje miatt.

Az Antibarbarus 16. lapján arról szólok, hogy az *öccse*, *bizonyyal*, *királlyal*-féle alakokban a hosszú *cs*, *ny*, *ly* mássalhangzókat rendesen fölösleges kettőztetéssel írják: *öccscse*, *bizonynyyal*, *királylyal*. Azután így folytatom: „A hosszúság megjelölését hibásan elmulasztják a következőkben: *rosz*, *köny*, *épen*“ . . . A kinek ép nyelvérzéke van s figyelmesen olvassa e helyet, okvetetlen így fogja hangsúlyozni, mert első sorban a jelölésnek elmulasztása van kiemelve szemben az előbbi jelölésnek (*öccscse*) fölösleges bőségével, s csak második sorban áll az a megjegyzés, hogy ez az elmulasztás is hiba. — De a nyelvbuvár így hangsúlyozta azt a mondatot: hibásan elmulasztják; s kijavítja erre: hibásan mulasztják el! Vörösmarty Hedvigjében van egy mondat: „S ím egy ország föltünék szemébe.“ Ezt a nyelvbuvárló kétségtelen így olvasná: ím egy ország föltünék szemébe, s erre javítaná: ím egy ország tünék föl szemébe. — E sorok elején azt irtam, hogy Antibarbarusomnak néhány mondatát szórendje miatt pellengérré állítja. Bizony megeshetik rajtam, hogy előáll a Nyelvbuvárlatok éleseszű szerzője s kimutatja, hogy én itt nem a pellengért, hanem a szórendet akartam kiemelni, tehát azt kellett volna írnom, hogy „szórendje miatt állítja pellengérré.“ Risum teneatis amici?

Vége az Antibarbarus 51. lapján az igekötős igenevek hibás szórendjének példái vannak felsorolva és kijavítva: „† e pártnak szétbomolnia kell: szét k. b. † a birtok a legtöbbet ígérőnek eladatni fog: el fog a. † a lakosok kedélye fölizgatva van: a l. szíve föl van i.“ stb. — A nyelvbuvár kikapja a második példát s azt mondja: „Ez az Antibarbarustól helyesnek hitt változtatás sem helyes ám; mert a kérdés nem az, hogy el fog-e adatni a birtok a legtöbbet ígérőnek vagy nem, hanem azt a gondolatot kell itt kifejezni, hogy a birtok annak fog eladatni, ki legtöbbet ígér.“ Quaere: honnan tudja a t. rabulista, hogy itt a kettő közül melyik a főkérdés, mikor a mondat minden összefüggésből ki van szakítva! (Ép oly biztosan tudhatta volna, hogy az első példában „e párt“ s a harmadikban a „lakosok“ volna kiemelendő, hogy tehát így kellett volna írnom: e pártnak kell szétbomolnia, a lakosok szíve van fölizgatva.“ Ellenkezőleg: az árverési hirdetésben azt szokták hangsú-

lyozni, hogy el fog adatni a tárgy, mert hogy a legtöbbet ígérőnek fogják eladni, az magától érthető. — Azonfölül mindenki tudja, hogy azt a hibás „eladatni fog“ szórendet mindig az „el fog adatni“ helyett használják az illetők, nem pedig a „fog eladatni“ helyett.

SIMONYI ZSIGMOND.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA. ✓

II.

III. Az állítmány és határozó viszonya.

Mindenesetre különösnek tűnhetik fel bárki előtt is, ha az általános szokás ellenére e fejezetben, mely az állítmány és határozó viszonyáról szól, az igemódokról és időkről tudni valókat is előadom. Nézetem szerint az igemódok és idők nem egyebek, mint általános határozások, az állításnak vagy cselekvésnek mód- és időhatározói. Csakhogy ez általános határozások magán az igén vannak megjelölve egyes hangok vagy szócskák által, míg a tulajdonképpen határozók külön. önálló szóval végzik az állítás meghatározását. S míg az igemódok és idők határozásai csak a legtágasabb körben mozognak, addig az igazi határozók a legkülönösebb körülményeket értelmezik, a legközelebről határozzák meg az állítmányt. Például, ha azt mondom „irok“, ebben az alanyon és állítmányon kívül az utóbbinak két legáltalánosabb körülménye is meg van határozva, t. i. irok most és valósággal. „Irnék“ azt állítja, hogy a cselekvés nem történik valósággal, hanem föltételhez van kötve, de azért a jelenre vonatkozik stb. Ezekben azonban csak az általános körülmények, módok iránt tájékozódunk; míg ha azt mondom a „szobában, iskolában, gyorsan, ülve, tollal, krétával stb. irok, vagy irnék stb.“, akkor a cselekvésnek már legapróbb körülményeit is megtudom, mert a legspeciálisabb módon meg van határozva. Míg tehát az állítmányban (igében) magában csak az általános határozás van kifejezve, addig az igazi határozók a különös viszonyokkal ismertetnek meg bennünket. Az igemódok és idők tehát általános határozók, az ugyemondott határozók pedig különösek s négy csoportra oszthatók a határozmányok természete szerint: hely-, állapot-, mód- és időhatározókra.

1. Általános határozás az igén.

a) Igemódok.

Zrinyi nyelvérzéke is lankad a módok használatában, de műve nagy terjedelme s kortársai nyelvéhez képest (l. Imre S. Hibás szók 143. 1.) ritkán vét a magyaros kifejezés

ellen. Hátha még azokat a helyeket kivesszük, hol a hibás használat a rimeltetés kedvéért van. Nézzük csak a következő versszakot:

„S, hogy inkább hamarabb elhitesse véle,
És hogy megrettenést szüvében ne tenne;
Magára nagy Szélimnek formáját vévé;
Szélim Szulimánnak atyja volt, míg éle.“ I. 33.

Világos, hogy „tenne“ „tegyen“ helyett a rim összcsengéseért van használva. Leszámítva a leszámítandókat kevés hiba marad fenn. Egyébiránt a következő esetek kerülnek elé a Zrinyiaszban: α) Feltételes áll felszólító helyett; β) feltételes jelentő helyett; γ) felszólító jelentő helyett.

α) Feltételes módot találunk felszólító helyett ezekben: Megvetvén az istent, hogy imádna bálványt. I. 8. | Megparancsolá Hogy minden vezér táborában szállana. I. 49. | És hogy . . . az egész hadak szállanának táborban. I. 50. | Mindennap áfiumot ű eszik vala, Hogy keresztény vérré ű kegyetlenb volna. II. 21. | Küldé Petrafot, hogy Gyulát szállná meg utjában. II. 52. | Ne engedd meg, uram . . . , Hogy haragod miatt földig törettetnénk, Hogy az te szent nevedet űk megvetnék, Mitülünk: te hol vagy? kevélyen kérdeznék. II. 73. | Hogy utjokat Egervár felé tartanak és viselnék gondját Dunán való hidnak. III. 3. | Hogy változást rajta senki ne esmérne. VIII. 21. | És hogy heába az galamb röpülése ne lenne, bocsáta. XIII. 97. | Az isten ne adja, hogy Zrini itt lenne. IV. 84.

β) Feltételes mód áll jelentő helyett, mint: Mert ha egyességök volna, van erejek. I. 36. | Valaki bégséget és timárt tartana. I. 49. | Azt mondják Delimán mikor országokat járt volna látásért. I. 71. | Ne engedd meg uram, noha érdemlenénk. II. 73. | Midőn már megparancsolt volna hadának. II. 3. | Míg birnám magamat. II. 115. — stb.

γ) Jelentő helyett fölszólító mód használtatik, pl. És nem is gondolják, Hogy ily dolgot megpróbáljanak. II. 10. | Véli, hogy ez légyen a kaur csoportja. IV. 91. | Nem félnek kereszténynek, hogy kijűjenek. VI. 61. | Láta Juranicst, hogy török közt légyen. IX. 64. | Kérdik, honnan légyen? XIII. 19. | Hazudja Alkairban hogy lakása légyen. U. o. | Hogy ő meglássa, mit kellessék legjobbat török hasznára cselekedni. VIII. 25. | Nem híven . . . Hogy ily bajra Szigetből kijűjön. VIII. 89. | Kívánja hallani . . . mi módon kelljen veszni. VIII. 24. | Zrini megmutatta . . . Tovább mit reménylhesen. VIII. 11.

b) Igeidők.

Az igeidőkre nézve Zrinyinél is nagyjában azon szabályszerűséget találjuk, melyet Hunfalvy és Szarvas a régi

nyelvre nézve megállapítottak, bár a vers kedvéért megenged magának egy-egy szabadságot, pl.

„Az nagy mindenható az földre tekinte,
Egy szemfordulásból világot megnézé;
De leginkább magyarokat észben vette,
Nem járnak az úton, kit fia rendelte.“ I. 7.

Vagy ebben :

„Megindult ezekért méltán ű haragja;
Azért Mihály arkangyalt magához hívá;
És kemény haragjában így parancsola.“ I. 11.

Vagy :

„Igy szól vala Fáti. Tüzre olajt önte.
Kumilla tisztességét hátra vetette,
Sem az nagy császár atyját meg nem böcsülte,
Kis levélre könyvével ily szókat önte.“ XII. 39.

Az *ir ni fog* alakot sokkal gyakrabban használja, mint Pázmány (kinél Kiss Ignác szerint ritkán fordul elő, I. NyK. XV : 221); így I : 22, 35, 101, II : 81, 83, 84, III : 88, 98, V : 12, 93, 95 stb. — De sem az *irand*, sem az *irandó* vagyok alakra nincs példa a Zrinyi nyelvben.

2. Különös határozás az u. n. határozók által.

A határozók használatában legkülömbözőbb gondolatjárást mutatnak a nyelvek, azért a határozók és állítmány fűzésénél nagyon kell vigyázni, hogy akarva nem akarva idegen nyelvek hatása alatt ne álljunk, s abból, hogy valamely műnek vagy írónak nyelve a határozók használatában szabályos, legtöbb joggal vonhatunk következtetést annak magyarosságára. E két mondat: „Ich fürchte mich vor diesem Menschen“ és „félek ez embertől“ teljesen egy gondolatot tartalmaz, de a határozók és állítmány viszonya mindenkben más. Amabban az a fölfogás érvényesül, hogy az ember előtt mintegy állva félek, emebben az a gondolatjárás, hogy félelmem az embertől ered. Vagy: „Caesar reportavit victoriam de Gallis“ ugyanaz, mint: „Caesar győzedelmeskedett a gallokon.“ Csakhogy a latin úgy fogja fel a dolgot, mintha a győzelemért elmenne Caesar a gallokhoz és azoktól elhozná, a magyar meg mintegy a gallok fölé állítja Caesart, ki azok fölött állva diadalmaskodik. A mily nagy hiba a határozók helytelen fűzése, ép oly könnyű a helyes szerkezet ellen vétetni. Ennek okát abban leljük, hogy a határozók oly sokfélék és oly külömböző viszonyba léphetnek az állítmánnyal, hogy azok mindegyikét kipuhatolni és szabályok alá vonni alig lehetséges; továbbá a határozók közül általában csak a helyet jelölők eredeti jelentésűek, a többiek jobbadán képes kifejezések, átvitt értelműek s mint ilyenek különféle összeköttetésben is kifejezhetik ugyanazon gondolatot; azonkívül

a határozást eszközlő, vagyis a határozó és állítmány viszonyát jelölő szócskák idővel megváltoztatják funkciójukat, minek következtében egészen új összeköttetések állnak elő.

a) *Helyhatározók.*

A Zrinyiász úgy fűzi a helyhatározókat, mint mai nyelvünk. Itt-ott azonban akadunk eltérő szószervezetre is, a ragoknak a maitól különböző használatára. De minthogy ez eltérések csak szórványosan fordulnak elő s maguk is igen különbözők, alig lehet őket valami rendszerbe állítani. Minden különösség úgyszólván egy magára áll, melyek között összefüggést a legfigyelmesebb vizsgálat sem találhat. Általában még is azt mondhatjuk, hogy a Zr. ritkábban használ névutókat, mint mostani nyelvünk, jobban szereti a ragos szófüzést, többször ragos főnevet használ ott, hol névutóval élnék vagy legalább élhetnék. S e tulajdonság főleg az állapothatározói ragok és névutóknál föltűnő, hol a gondolkodást, kételkedést, törődést, aggodást, uralkodást s efféléket jelentő igék mellett mindig csak ragos főnevek állanak; a szenvedő és reflexiv igék nem „által“ névutóval köttetnek, hanem „-tól“-ragos főnévvel; mely körülmény mindenesetre a Zr. nyelvének régiessége s eredetisége mellett tanuskodik, mert tudvalevő dolog, hogy a ragok, melyek már önállóságukat is elvesztették, eredetibb viszonyjelölők, mint a névutók, melyek még külön szók gyanánt s eredeti alakjukban szerepelnek a viszonyjelölésnél. Felülőbb helyhatározások ezek:

1. A *-ba*, *-be* helyett *-ban*, *-ben* ragos főnév használatik; ritkán jön elő az ellenkező eset; mint: Szállj le pokolban. I. 20. | Röpülését tartja nagy Törökországban. I. 32. | Táborában megtére. II. 18. | De ő is rákerül valaha az törben. III. 25. | Esék az fülében az vad Demírhámnak. VII. 3. | Egy szép kerék rétet völgybe találánk. XIV. 101. | Szigeti népek vannak csendességbe. VII. 49. | Egyébiránt a *-ba*, *-be* és *-ban*, *-ben* a régiségben általában felváltva használatik, s az összetévesztés könnyen érthető onnan, hogy a régieknek legalább Geleji K. előtt csak egy orthografiai szabályok volt, hogy t. i. a szavakat úgy kell kiírni, a mint kimondatnak. E két rag pedig most csaknem egyformán hangzik a népnyelvben, sőt művelt beszédben is. A Zr. megkülönbözteti e ragokat, *-ben*-t használ a „hol“ kérdésre, *-be*-t a „hová“-ra, azonban többször el is tér a szabálytól.

2. A *-ben* rag áll között névutó helyett; így: Sokat benne levág. II. 9. | Vágtunk le ő benne kétszer két ezret. V. 16. | Ilyen a *-ra* rag ellen névutó helyett: Farkasra bátran hozod nagy botodat. III. 103.

3. Valamint a *-be* helyett *-ben*-t használ Zrinyi, úgy az

a lá helyett alatt van ebben: Mely tégedet az föld alatt kíván tenni. VI. 29.

4. Az *-n* rag gyakran áll *-ben* helyett; mint: Maga is Geréczi fején sebesedett legutolsó harczon, kiben basa vezett. V. 55, | Sok vitézségét harczon mutatá. V. 56. | A *-tól* rag *-ből* helyett használtatik ebben: Delimán hogy megtért rettenetes harctul. XI. 3.

5. A „hová“ kérdő szó sokszor vétetik „hogyan“ értelemben; pl. Hová kívánhatom tovább életemet? XI. 5. | Hová hadnál engemet. IX. 19.

VASS BERTALAN

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásformák és példabeszédek

Nagybánya város jegyzőkönyvéből s egyéb irataiból 1560-tól kezdődőleg.

Utána frissebb törvények jöttek = újabb keletű.

Jó, véres legényeket rendeltek a katonák mellé = erős, izmos, bátor legényeket.

Port kívánt rugni a szemébe = elámitani, félrevezetni.

Felemelt szeméinek meghunyasztására a' kalitkába záratik = hogy nagyralátása, dőlyfössége megaláztassék, mozgó börtönbe záratik.

Mikor szénára lépik a marha = ősszel, mikor a legelőről le- és jászolra száll a marha.

Fiumnak sem adhatom házamat jó mód nélkül = törvényes forma nélkül.

Nem épen talpán esett megfogtatása = nem volt egészen helyes oka megfogtatásának.

Fűszin kellett volna előbb keresni az embert = ott-hon, saját házánál.

A mesterségről elizetlenítették = kedvét szegték, elvették.

Éjszakának idején összezendültek = nagy lármával veszekedtek.

Megpeczkelvén magukat a mesteremberek = daczosan ellenállottak, nyakaskodtak.

Ezen festésnek ellene áll a giudiciale prothocollum = a dolog ily színbe való állításának.

Vigyázni kell, hogy a számadásokat meg ne heréljék = meg ne hamisítsák

Hogyha engemet nem igyekeznek számadásomban obfuscalni s begányolni = nyűgözni, gáncsolni.

Tudni kell, meddig erdőzhessék a királyi fiscus = meddig használhatja az erdőket.

A kéményseprőket nem szabad senkinek megelőzni = ellentállni, akadályozni.

Férjét, a saját házatól elidézte = bizonyos ürügy alatt elküldötte.

Vak alkut kötöttek egymással = alkudtak a nélkül hogy látták volna az alku tárgyát.

Első munkáját a szőlőnek még vakon elvégezte = előbb mintsem a szőlő kihajtott volna. — (A szőlőmunkánál a metszést, karózást, hajzást, első kapát vagy kapálást, ma is vak munkának nevezik e vidéken.)

Boldogtalan fiát esztendeig tartotta = gyengeeszü, hülye fiát.

Maguk vaktokbul vitették el a hust = semmit sem nézve, kérdés nélkül, erővel.

Megdorgáltatott, hogy egyes életét jobbitsa meg = nőtlen életét.

Állapotjoknak mivoltát elmérsékelvén = megtekintvén, megfontolván.

Senátor uraimék az én feltevésemben elhasznlottak = nem voltak egy véleményen.

KATONA LAJOS.

ADATOK A NYELVUJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Kazinczy idegenszerúségei.

I.

A „Nyelvőr“ régibb köteteiben Halász Ignác tüzetesen foglalkozott a Kazinczy műveiben található új szókkal. Azt hiszem, hogy amaz új szólások, melyek a nyelvújítás mesterének majdnem valamennyi munkájában özönével fordulnak elő, szintén megérdemlik, hogy e lapokban bővebben legyenek ismertetve. Sőt talán azt is lehetne állítani, hogy e soloecismusok még sokkal fontosabbak a nyelvújítás történetére nézve, mint a Kazinczy alkotta új szók; régi igazság ugyanis, hogy a nyelvújítás nem annyira az új szavak gyártása által mételyezte meg a magyar nyelvet, mint inkább ama tengernyi idegenszerűség által, melyel Kazinczy és hívei nyelvünket „szépíteni“ akarták. Az egészséges nyelvérzék az alant följegyzett barbarizmusok legnagyobb részét kivetette már a magyar nyelvből; de azért fájdalom, egy részök még folyton kísért, legkivált napilapjaink hasábjain.

Az alábbi gyűjtemény, melyet kizárólag csak Kazinczy műfordításaiból szedtem össze, még pedig legnagyobb részt a „kilencz kötet“-ből: nem mondható ugyan teljesnek, hanem úgy hiszem, felöleli a Kazinczy-gyártotta idegenszerúségek legjellemzőbbjeit mind.

Az idegenszerúségeket a következő rendben állítottam

egybe: először felsorolom azokat a sólocimusokat, melyekben bizonyos grammaticai és syntacticus alakok elleni véttség van elkövetve. Ilyent látok pl. az *az* mutatónévmás, az állapotjegyző némely helytelen használati módjában, illet a jelző németes elhelyezéseiben stb. Ez idegenszerűségeknek betűsorban való elsorolása után áttérek azokra a „szólás“-okra, melyek idegen nyelvekből vannak fordítva, s ellenkeznek a magyar nyelv szellemével. Ilyenek pl. szóig jönni, e helyett szóhoz jutni, vétket csinál valamiből, e helyett valamit vétkül felró stb. Ezeket is, ép úgy mint amazokat betűrendben fogom elsorolni.

Az (m u t a t ó n é v m á s).

E névmást Kazinczy sok olyan helyen használja, a hol a magyar nyelv természete meg nem tűri; viszont el is hagyja ott, a hol a nyelvérzék megkövetelné. A hiányt alábbi példákban | huzás jelöli.

Hogy *azt*? (Wie das) Est. 22.

Minek *azt*? Miért *azt*? Clavigo 180.

Érzem *azt*, hogy . . . stb. Est. 38.

Hogy ötet szeretéd, *az* nem volt csuda. Clavigo 101.

Mondjad Mariskának, hogy te *azt* nem ellenzed, hogy te *azt* akarod. A Testvérek 226.

S hogy mindennek vége, *az* egyedül a te hibád. Egm. 138.

Ha nem emlékeznénk|, mivel tartozunk a regensnének. Egmont 231.

Nem egészen méltatlan|, hogy férjet kapjon. Barnhelmi Minna 104.

Vagy | hiszed talán, orozva oltanak el bennünket. Egmont 180.

A regensné tart|, hogy a zenebona eddig jöhet. Egm. 143.

Bizonyos levék|, hogy elhagyja. Est. 10.

Felkiáltások.

A felkiáltások alakját gyakran teszi Kazinczynál németessé a *hogy* használata Például:

Hogy az ember oly változó! Clav. 102.

Ej, hogy igen! (Ja doch!) Barnh. Minna 53.

Ej, hogy nem! (Nicht doch!) Est. 54.

Hogy nekem épen ma teszik e bajt! Est. 49.

Hogy te feledni nem tudod azt a parancsolgatást! Est. 7.

Egyéb idegenszerű felkiáltások:

Pfuj! e. h. piha! Testv. 202.

Isten! (e. h. istenem!) nagyon gyakran.

Anyá; kedves anyá! (Ezen és ehhez hasonló felkiáltásokban Kazinczy többnyire elhagyja a magyar nyelv termé-

szetétől megkivánt személyragokat. Minden magyar ember így szólítja meg anyját: „anyám!“, nem pedig így „anya!“
Az volna még! (e h. Még csak ez kellene!) Clav. 174. stb.

H a t á r o z a t l a n s z á m n é v.

Nagyon sűrűen fordul elő Kazinczynál az *egy* használata, a német *ein* határozatlan névmásnak megfelelőleg. Pl.:

A grófné egy áldott lélek. Esztella 13.

Egy nagy, nemes lélek. Clav. 104.

Egy sokat ígérő cím alatt megjelen. Clav. 121.

Egy ily testvér barátságában. Clav. 128.

De hátha a királynak egy bizonyos tanácsot találnának sügni? Egm. 177.

S mi lenne egy ítélet megvizsgálás előtt? Egy igazságtalanság, melyet Filep elkövetni sohasem fog, egy oktalan tett, melyet én tőle s tanácsosaitól nem rettegek. Egm. 180.

Egy hosszú, száraz ember volt, egy komor s elborult arcczal. Érz. Ut. 281.

Osztán meg még egy! (e h. még valami) Testv. 222.

Vezessen hát szobámba, míg minden (e h. mindenki) fel nem kél. Miss Sara Sampson 9.

De nincs-e ideje, mindazt feledni már e g y s z e r. Esztella 10.

Hiszen arról mi nem tehetünk, ha ilyenek vagyunk e g y s z e r! Esztella 32.

Az egyszer nincs különben. Clav. 156.

I d e g e n s z ó k.

Nagyon fokozza a „kilencz kötet“ stílusának idegen szerűségét az is, hogy Kazinczy rendkívül sok idegen szót használ bennük, még pedig használja őket olyan alakban, a minőt a magyar nyelv természete meg nem tűrhet, s használja őket mindamellet, hogy legnagyobb részük számára már az ő idejében volt alkalmas magyar szó is. Ilyen pl. az „Onkel,“ melyet az előtte is ismeretes „nagybátya“ helyett csakis azért használt, mert szebb hangzatúnak tetszett előtte; vagy ilyen a „fájn“, mely helyett már a XVIII. száz. közepén használták a „finom“-ot.

Abbreviatür, accent, allée, allegorie, amüsement, anecdot, archiv, areszt, arterie, atóm, attaque, attitüd, axiom.

Banquier, bassin, battant, bilansz, bukét, büszte.

Capitain, carricatür, cavalerie, czepter, czüg, chaise, chinése, chór, commercium, companie, compliment, complot, contrast, cordon, costüm, couver (teriték), crayon, cypresz.

Delicatesz, detail, divinatío, doublírozni.

Emigrant, enthusiasm, étuis, esquisse, excellens, excessz, executíroz, experiment.

Façonnírozott, fájn, figür, feldzug, flüse, frizér, frizür, forposzt.

Groque, general, galant, galanterie, gravitas, grossierté, gouverneur.

Harmonie, honneur, horizon, holländer, hypothéz, hymen.

Invalíd, intereszánt, infanterie, interesz, instrument.

Juvelier.

Kárt, kanapé, katasztróf, kulisz, kokett, koketterie, kritik.

Labyrinth, latte, laufer, linea.

Materiál is m, maszk, monak, muszkel, morál.

Noblesz, nevő, nymphe.

Orakel, Onkel, original, ovál, officier, orcheszter.

Phantasie, pauze, plan, protokoll, projekt, patrouille, poszt, polizey, pantomím, philosoph, pilót, partie, pill (pilula), phisionomie, portrait, passagier, parterre, postillon, patriót, princz, pulsz, phráz, prospekt, promenád.

Román, románozni, roll, reváns, remise, reveránsz, regalizál, retraits.

Stuer, symból, skláv, sentimental, szopha, system, situatio, sphaera, secunda, secrétaire, scharmützel.

Tempel (előfordul templom is), terrasse, thée, thron, triumf, traszik, tón, trinkos (trinker), tánt, turnír, thém, tour, text, tyrann.

Vizit, vehiculum, vizír.

Zsabó.

RADÓ ANTAL.

Vegyteni szavak.

II.

B ű z s ó : Ammoniacum. 99. 1.

K é n v a s : Pyrites Sulphureus. 100. 1.

J ó l l a k á s : Saturatio, telítés. 115. 1.

S a v a n y : Acidum, ma sav. 117. 1.

T ö k é l l e t l e n m a s z l a g s a v a n y : Acidum arsenicosum. 121. 1.

B ű z s ó s z e s z : Gas Ammoniacale. 125. 1.

K ö z s ó k : Sal neutrum. 126. 1.

V e l ő f ő l d : Márga. 142. 1.

F o l y ó r é t e g : Spatum fluoris, ma : folypát. 142. 1.

N e h é z r é t e g : Sulypát. 144. 1.

A u s t r á l f ő l d e s : Cambriát. Wedgwood valamely földnemében Uj-Déli Walesben találta.

K i h u z a d é k : extract. Tartalom. VIII.

I n d i k v. indiai festék : Pigmentum indigum, vagyis ma indigó. VIII.

K é n s a v a n y u v i z : levegő savanyuviz, Aqua

aërata. — A magyarok hívják: savanyuviznek; Erdélyben pedig: borviznek. 2. l.

S z é n s a v a n y ú s ó k : *Salia carbonica*. 2. l.

G o r a d : tégely. 17. l.

G á l i t z k ö v e s b o r k ő : kénsavanyú hamu'sir, azaz kénsavas hamany. 18. l.

K é n e s b o r k ő : kénessavanyu hamu'sir, azaz kénsavas hamany. 31. l.

K é n e s v i z t á r g y s z e s z : k é n m á j l e v e g ő : m á j a s s z e s z : *Gas hydrogenium sulphuratum*: kőnkéreg. 34. 35. l.

K é n b ű z s ó : *Ammoniacum sulphuratum*: repülő kénmáj, azaz kénammonium. 38. l.

K é n m é s z f ő l d : *Calx sulphurata*. Másként: mészmáj, mészföldes kénmáj (*Hepar sulphuris calcareum*). 39. l.

S a l é t r o m s a v a n y u b ű z s ó : *Ammoniacum nitricum*: salétromsavas szalamia: lángoló salétrom: jelenleg salétromsavas vagy légenysavas ammonium. 49. l.

S ó s s a v a n y : *Acidum muriatosum*: sósav. 68. l.

S ó s a v a n y u m é s z f ő l d : *Murias calcis*; most mészhalvag.

S ó s a v a n y : *Acidum muriaticum*. Másánt: dephlogisztizáltatott sósavany, *Acidum salis dephlogisticatum*.

568. §. A sósavanyt szegkövel (lásd fölebb), készítik; . . . rugós halvány sárga nedv . . .“

Ez nem egyéb, mint h a l v a n y .

S a l é t r o m s a v a n y u s ó s a v a n y : királyviz. 85. lap.

F o l y ó s s a v a n y : *Acidum fluorosum*. „ . . . folyórétegsavany, rétegsavany, *Acidum fluoris mineralis*. Ma nevezik: folyósavanyinak, *Acidum fluoricum*.“ — Köneny folyag. 86. 87. l.

F o l y ó r é t e g s a v a n y u s z e s z : *Gas acidum fluoricum*. Légnemű könenyfolyag. 88. l.

P o r i s s a v a n y : *Acidum boracicum*. Másánt: tsen-desítő. *Sal sedativum Hornbergii*. 91. l. Bórsav jelenleg.

S z é n t á r g y a s v i z t á r g y s z e s z : *Gas hydrogenium carbonatum*. „Másként: nehéz éghetőszesz“, azaz világítógáz. 101. l.

M á k l é : opium. 175. l.

M o h k é k : lakmus. 192. l.

T o j á s f e h é r t á r g y : tojásfehére vagyis fehérye. 30. lap.

K a n a f t á r g y : állati fibrin. 32. l.

T e j m é z : tejcukor. 35. l.

KOOS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Timár, továr; timsó, timffü. A *timár* szó fejtegetése alkalmával (X. 433—439.) azt mondtam, hogy hasonmását, az újgör. *τομαράς*-t nem lehet a *τεμ.* (τέμνω: metszek, vágok) származékának kimondanunk, mert a *metszet* (τόμος) és *bőr* (kgör. *τομάρη, τομάριον*) között nagy jelentésbeli mélység tátong, a melyet kellő adatok hiányában nem hidalhatunk által. Simonyi Zsigmond az áthidalás lehetőségét állítja (Ny. XII. 326.): „Részemről azt hiszem, hogy a közvető fogalom a ‚szij‘ volt s csak később lépett talán ennek helyébe a ‚bőr‘ jelentés. A szij pedig éppen könnyen magyarázódik a ‚hasiték‘-ből, valamint hogy a m. *szíj, szíju* szintén a *szíó kés, szíjács, szíat* (szelet) szók rokona.“ A *szíó* (kés), *szíjács, szívács* és *szíat* (szelet), *szíju, szíj* (lorum), oly világos analogia, a jelentésfejlődés természetességét annyira kitünteti, hogy minden kétséget eloszlat s a *τομαράς*-nak a *τεμ.* gyökérrel való egybevetésére nézve minden aggodalmat megszüntet: *τέμνω*: metszek, *τόμος*: metszet, darab, *τομάριον*: szeletecske, szíj, bőr. Simonyi azután a következő adattal járul még a *timár* = *tomár* igazolásához: „Hogy a *timár* szó a magyarban változtatta *o*-ját *i*-re, azt talán bizonyítja a Kassai Szókönyvében följegyzett állítólag gömörmegyei *továr* vagy *tóvár* [cerdo, coriarius] mellékalak.“ Kassainak én ez adatát nem ismertem; de, megvallom, ha ismertem volna is, nem mertem volna, valamint még most se merem, a *timár*-ral egybetartozónak állítani, noha a *cerdo, coriarius* (schuhflicker) jelentés erősen csábit reá. Ez a *továr* ugyanis lehet hogy ugyanegy (s én míg ellenkező adatok birtokába nem jutunk, egyelőre annak is tartom) a *tár* (gaza, merx, supellex, onus) szóval, melynek régibb alakja tudvalevőleg *tazar* volt (Ny. X. 162.) s mely hozzánk a szláváságból, ebbe pedig a töröktől került. A *timár* és *tár* (*tavar*) egybetartozását elfogadhatatlanná teszi az előbbi közvetett eredetijének: *τομάρη* (bőr, darab) s *z e l e t*, s ez utóbbi közvetett eredetijének: tör. *tovar*: *b a r o m*, *b a r o m f i* jelentése. A *τομάρη* (bőr) görög eredetiségéről s *τεμνω*-val való egybetartozásáról épen Simonyi győzött meg bennünket; de *z e l e t*-ből még a *szíj, darab* mediumán által is, azt hiszem, mégis csak merészség volna a *pecus* jelentést leszármaztatni. S én egyelőre azon a nézetem vagyok, hogy a Kassai *továr*-ja az orosz *tovari* hasonmása, melynek Schmidt szótára szerint következő jelentései vannak: „1. waare, kaufmannsgut, 2. (bei den schuhmachern) leder“, s mely talán a rutének útján jutott el hozzánk. A jelentésváltozás: „bőr“, aztán „bőrből dolgozó“ ugyanoly jelenség volna, mint a melyet a *timár*-ra nézve elfogadtunk: ol. *tomara*: *b ö r* (oberleder), magy. *timár*: *f o l t o z ó v a r g a*. E két észrevételt Simonyinál a következő megjegyzés rekeszti

be: „Minthogy bizonyos, hogy a *timár* nem származik a *tim-só*-tól, talán emez származik attól valami különös rövidítés vagy elvonás által?“ A *timár*-nak *tim* és *ár* elemekre bontása s *tim* gyökérből való származtatása első tekintetre tagadhatatlan, hogy szerfölött csábító; hisz a *timsó* világos hogy *tim* és *só* alkatrészekből áll: aztán van még egy más összetételünk is, a *tim-fü*; ebben is elvitázhatatlan a *tim* elemnek önállósága. Hogyne lett volna tehát kézzelfogható a *timár*-nak *tim* és *ár* elemekből való származtatása? És láttuk, hogy ez a magyarázat mégis csalékony volt. De hasonlóan csalékony a *timsó* s *timfü*-beli *tim*-nek a *timár*-ból való elvonása is. Az előbbinek (*tim-só*) a *timár*-ral való egybevetése ellen hangbeli ok emeli föl tiltó szavát. A *timár*-beli *i* ugyanis, a mint láttuk, *o*-ból keletkezett; a *timsó*-beli *i* pedig eredetibb *í*-ből változott át: „a l u m e n : t é m s ó“ (Calepinus). Hogy mi ez a *tém*, az még egyelőre föl nem deríthető; de az bizonyos, hogy a *tom(ár)* és *tém(só)* egybetartozása hangtani lehetetlenség. Másképp áll a dolog a *timfü*-vel, azaz nem annyiban másképp, mintha a *timár*-nak rokona volna, hanem, hogy első tagjának (*tim*) mivoltáról nem lehet semmi kétség. Eredetije ugyanis nem más, mint a görög-latin *thymus*, melyet Calepinus e szóval fordít: *Meg fw* (meggyfű?), Bod. Páriz Pápai így: *balsam fü*, Kresznerics pedig Faludyból idézve: *tim-fü*. Hogy melyik nyelvből került hozzánk, az olaszból-e: *timo*, vagy a németen át a francziából: *thym*, vagy a németből: *thymchen*, azt egyéb adatok nélkül még el nem dönthetni. A három *tim* tehát (*tim-ár*, *tim-só*, *tim-fü*), bár mennyire együvé tartozónak látszanak is, egymástól mégis külön választandók.

SZARVAS GÁBOR.

Ha-is. Simonyi „Magyar köztörzök“ című nagy munkájának I: 49. lapján*), hol a megengedő *is* helyét tárgyalja, a német *wenn auch* szolgál fordításának — Király P. ismert vádja ellenében — a „*ha-is*“-t tartaná s a jegyzetben kételkedőleg említi Lőrincz K. kapnikbányai közlését: „szörend elleni botlások ezek: *ha is* nad vad, míg se nem filek tetüled“ (NyK. II: 370.). „Ez ott is alig lesz használatos kifejezés mód, mondja Simonyi, s a közlő tán csak egyszer hallotta magyarul nem jól tudó embertől.“ Boldogült Lőrincz K. helyett, ki maga igazolására már nem emelheti fel szavát, tartozom az igazságnak a közlés kétségbe vont hitelességét megerősíteni, a mennyiben a *ha is* ily szórenddel Kapnikbánya nyelvének valóban egyik sajátja, s odavaló emberektől magam is nem egyszer hallottam. Külömben maga a kapnikbányai nyelvjárás leírása is (NyK. II. köt.)

*) És a Nyelvörben, hol ez a rész mutatványként megjelent, a IX: 343. l.

eloszlathatja bárki kételkedését. Mert e sajátság nemcsak a 370. lapon, a „szórendi botlások“ között, hanem — itt azonban már nem éppen helyén, s innen érthető, hogy a mondatani adatok után kutató Szerzőnek figyelmét kikerülte — a tájszók közt is (376. l.) fel van említve, még pedig nem az előbb idézett példával. Ez a körülmény világosan mutatja, hogy Lőrincz ilyen szórenddel bizonyára többször hallotta a *ha is*-t s nem egy ily példát adott át Vass Józsefnek a nyelvjárás összeállítására. Lőrincz a Ny. I : 361. lapján e sajátság-nak csak székely voltát tagadja, de kapnikbányai volta mellett a NyK. idézett helyére utalással újra tanúskodik. A mi e valóban létező sajátság magyarázatát illeti, nem szükséges benne a régies szórend*) megőrzését látnunk; sokkal egyszerűbb és helyesebb újabb fejlődésnek tartani. Hogy az *is* ígétlen megengedő mondatokban a *bár*, *ha* kötőszók mellé kerülve elliptikus mondatot alkothat, arról már a Debreczeni Grammatika megemlíkezik: „ezekkel pedig *bár is*, *ha is* csak feleleteinkben szokunk élni), és mikor több szó nem következik utánok.“ (Sim.: Kszók I : 45.) Arany többször használja ezt a „*bár is*“-t. Pl. „Ezt se teszem, *bár is*, magamért“ **) (azaz : *bár* teszem *is*). „Bencze, gyerünk *bár is!*“ TSzer. XI : 44. Arany is így magyarázza glossariumában : „*bár is*; e h. *bár* hogyan lesz *is*.“ A *ha is*-re Joannovics példája (Ny. I : 307.): „Nagy pazarló. — (felelet:) *Ha is*, *ha is*; jó ember ő azért mégis.“ S magában a kapniki nyelvjárásban is divatos a *ha is*-nek ily elliptikus mondatként való használata: „*ha is*: — — Mint feleletre vonatkozó indulatszó, a. m. nem bánom; legyen!“ (NyK. II : 376.) Ez a megengedő kifejezés azután nagyon könnyen válhatott *hogy*-os alanyi mondatnál bíró főmondattá ilyenformán: „*ha is*, hogy nagy vagy, még sem félek tőled“, „*bár is*, hogy süt a nap, mégis hideg van.“ Ily szerkezetre igaz ugyan, hogy positiv adatunk nincs a kapnikbányai nyelvjárásból, de a magyar nyelvérzéssel egyáltalában nem ellenkezik s felvehetjük mint közvető szerkezetet, melyen át a *hogy* kihagyásával a mai „*ha-is*“ fejlődött. Analog fejlődést mutatnak az „*ügy-e* igaz?“ „*ügy-e* eljössz?“ stb. mondatok, melyekben az *ügy-e* eredetileg ellipsis s a. m. „*ügy* van-e“; ehhez *hogy*-os függő mondat járulván, „*ügy-e*, hogy igaz“, „*ügy-e*, hogy eljössz“-féle kifejezések állottak elő, melyek ma is közönségesek a nép nyelvén, míg végre a *hogy* kihagyásával az „*ügy-e* eljössz?“ „*ügy-e* igaz?“ kérdő mondatok fejlődtek ki. (V. ö. székelyeknél: haza kell menjek; lat. oportet dicam.) Joannovics (Ny. I : 306.) annyira nyelvérzéke szerintinek érzi ezt a „*ha-is*“-t, hogy a copula nélküli feltétes mondatokban föl-

*) Bécsi és Münchener codex. I. Kszók. I : 49.

**) Új olcsó kiad. III : 333

merülhető kétértelműségen éppen ezzel, az *etiamsi*-nek megfelelő *ha . . . is* „egy testbe vonásával“ kísérti meg segíteni. Pl. Ha is nagy úr, mit bánom én. Próbáját ugyancsak Lőrincz közlésében látja igazolva és azt mondja végül erről a „*ha-is*“ról, hogy „a magyar nyelvnek se törvényeivel, se szellemével nem ellenkezik; hiszen a *habár, hamindjárt, haszinte* szók módja szerint van alkotva és egyjelentésű is velük.“ Tehát — bár két nyelvű vidék nyelvjárásában, minő a kapnikbányai is (magyar és rumun), a szórend ily összezavarásának lassanként való megállapodása éppen nem volna megfajthetetlen — a fentebbiek alapján a tárgyalt sajtóságot nem sorozhatjuk Vass Józseffel egyszerűen a szórendi botlások kategóriájába.

TÖMLŐ GYULA.

Pályaház. A Ny. XII. k. 330. l. a pályaház van ajánlva az indóház helyett; nekem nem annyira az ajánlott szóra, mint inkább a kísérő sorokra van némi megjegyzésem. Az említett sorok írója szerint a Föv. Lapok „magyaros nyelv-érzékű“ tárczairója tolla hegyén született a pályaház (?!) Itt az Alföldön mi már régóta ismerjük ezt a szülöttet. A szőregyi — és ezen a vasúton menve — más indulóházakon is régóta ott fittyeg az indulóház falán felírva a „*Pályaház*.“ Nagyon jól emlékszem, hogy a hatvanas években Szegeden sokszor hallottam a tanultabbaktól pályaháznak mondani az indulóházat, azóta megírva is elégszer láttam, de nem kaptam rajta, kivált mióta indulóházat jegyeztem le a nép ajkáról: „*Oda mönt az indulóházhoz*.“ Hát miért indulóház az? *Mer' onnan indul a masina*.“ Mit csinál? „*Indul a masina mindég, tüle*.“ (Szőregyh.) Ha oly jó volna a pályaház, mint a Ny. tartja, Szőregyen könnyebb volna a népnek pályaházat mondani, már csak azért is, mert nagy, fekete betűkkel van felpingálva, mint indulóházat használni. A Szegedi Hiradóból meg azt látom, hogy nem jár nehézséggel az indulóház használata: derűre-borúra indulóházat ír az indóház helyett s az olvasó közönség sem idegenkedik tőle. Én a pálya szóval nem tudok megbarátkozni: ha utazom, hát *utazni, menni* szoktam és nem pályázni. Merre visz az *útad?* és nem a pályád; mi pályázni szoktunk *valamire* és nem valamerre. A nép az *indulóházat* használja, de következetesen *indulni* is szokott: „Sirass anyám . . . mer' ho'szú útnak indulok“ (Koszorúk I. 23.) „Jaj de széles . . . az az út, kire Dorkó . . . elindult, elindultak a zsidót megrabolni“ (U. o. 39.) „Két út van előttem, melylyikre induljak?“ (U. o. 116.) stb.

SZŐREGHI.

VÁLASZOK,

a Nyelvőr XII. köt. 328. lapján tett kérdésre.

A Ny. XII. 328. l. azt kérdezi a szerkesztőség: használja-e az írástudatlan nép az ugyanazon a lapon dült betűkkel szedett szókat, kifejezéseket stb.? Kérdésére Cseresné kihallgatása alkalmával Bary fölvette jegyzőkönyv szolgált alapúl. Ma, mikor már tudjuk, hogy Cseresné jól tud olvasni, a kérdésnek alapja nincs. Cseresné külömb szókat, kifejezéseket stb. is használhat, mint a minők a Nyelvőrben fel vannak sorolva. Ha most kellene feltenni a szerkesztőségnek a kérdést, mikor már tudjuk, hogy Cseresné a törvényszék előtt is beszélt így: „*hogy azon pénteki napon, mely után hétfőn ama hulla, . . . kifogatott, azon szónál, . . . ezen asszony-nyal*“ stb. akkor hiszem ekképpen tenné fel: Az írástudatlan nép használ-e oly szókat stb. minőket az írástudó Cseresné használt? Erre azután azt kell felelnünk, hogy többször, kivált ha urasan akar beszélni, *használ*, de többnyire helytelenül. Lássunk példát: „*Mi' csinál a nyője*“ kérdezi a pusztaföldvári parasztasszony az apáczai x—nét. „*Mos*“ mondja tréfázva. „*Az enyim is*“ volt a felelet a parasztasszony részéről, pedig az *ő nyője* = férje hordta a kukoricza szárat. Hasonlóképpen hallhatni, de nem oly sűrűen mint a *nyő-t, nő-t, a férj-et, férjem uram-ot* is Szeged tájékán. „*Szenvedél' van a gyomromba'*“ panaszkodék előttem az urasan beszélni akaró sült paraszt. „*Midőn*“ stb. kezdé beszédjét írni, olvasni nem tudó paraszt, ki azután annál jobban tudott beszélni. stb. Ebből pedig az a tanulság, hogy siessünk a gyűjtéssel s meg kell válogatnunk, hogy kitől jegyezzünk le valamit.

SZÓREGHI.

APRÓLÉK.

Nyiregyházi nyelvzavar. Most, mikor a nyiregyházi tárgyalásnak az ítélet nap már véget vetett, mely hivatva voltit élni elevenek és holtak fölött, — a kik csak az ügy menetét különböző fokú és irányú figyelemükkel végig kísérték, összeszedik emlékezetükből a fontosabb momentumokat, tanulságosabb jelenségeket; igyekezik kiki a maga észleleteit összevetni s mérgetni, mit tanulhat a gondolkozó ész egy törvényszéki tárgyalás eseményeiből. A pszichologus a Móricz-rejtvény megfejtésén búvárkodik; a politikus az ország reputációja, a külföld ítélete, középkori babonáság, kulturállam s efféléken jártatja számító gondolatait; a zsurnaliszta megelégedett mosollyal üt duzzadt zsebeire, hogy az uborkaévad javát szerencsésen átúszhatta; miniszterelnök-

től Absentiusig, Istóczytól Kraxelhuberig, Rothschildtól Seifensteiner Salamonig mindenki ezzel van eltelve. Nem lehet tehát semmi csodálatos abban, ha mi is beszámolunk többé-kevésbé érdekes és tanulságos észleleteinkkel. Minket természetesen itt is csupán a nyelv rész érdekel, s míg a tárgyalás folyamán felmerült figyelemre méltóbb nyelvsajátságok összeállítását legközelebbi füzetünkre hagynók, itt csupán egy pár érdekes dolgot akarunk megörökíteni. Irodalmi nyelvünket illetőleg egy nyereséget már múlt számunkban konstatáltunk: a *pályaházat*, mely alig született meg (tudomásunk szerint nyiregyházi tudósítók tollából), már is szerencsésen szárnnyra kelve, lapjainkban (Főv. Lapok, Egyetértés) többször olvasható. De ezalatt egy másik rovásos szavunk, a *hulla*, annál erősebben állotta ki az orthologia maczerá-czióját. Már ezentúl mindig csak *hulla*úsztatásról, *hullacsem*pészetről fogunk — ha fogunk — hallani. A hírlapíróknak meg egy nagy bajuk is akadt. Nem mertek egyrészt hivatalos nyelvérzékükön csorbát ejteni, másrészt meg nem bírtak ellene szegülni a köznyelv parancsoló hatásának, s így kétségben ingadoztak azon, hogy tudósításuk *nyiregyházi* legyen-e, vagy *nyiregyházai*? De mindezeknél érdekesebb volt előttünk az az itt-ott mulatságossá fejlődött harc, mely az egyszereű népnyelv s az irodalmi, illetőleg a tekintetes törvényszéki stílus között lejátszódott. A népies észjárás még nem emelkedett arra a színvonalra, melyről a bírások s a védők kérdéseiket Tisza-Eszlár s környéke parasztjaihoz intézték. E miatt ezek a nagyságos és tekintetes urak szép mondásait feszült figyelemmel hallgatták ugyan, de — meg nem értették. — Egyébként még a stilizták is feljegyezhettek maguknak Solymosiné igazi népies átokszavát, melyet lánya rágalmazóira összecsapott kezekkel kiáltott: „Haragudjék meg rá a csillagos ég, a ki a száját rá merte eresztetni!” Mindenki emlékszik, hogy az elnök azon felszólítására: „írja le hát, hogy nézett ki a lánya?” tisztességgel azt felelte: „Kérem alássan, nem tudok *írni*.” Hiába, — a nép az *írni* (*leírni*) szót még nem fogta abba a speciális jelentéskörbe, melyben stiliztikánk használja. Egyik fura neologus szavunk is ámulatba ejtette a gondolkozó Vámosiné asszonyomat. Az elnök kérdésére: „Hát bizonyos *össze*gről volt-e szó?” „*Sze*gről?” felelé álmélkodva, a hallgatóság derűtsége között. Mert *össze*-et ők még a patikából sem ismernek, a nagyságos úr hát bizonyosan szeget akart mondani. De az ügyes tapintatú és bölcs belátású elnök csakhamar megmagyarázta a dolgot s az ősi magyar *summá*-val eloszlatta a népetymologia tréfáját, a komikus félreértést.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

Z i l a h i a k.

Ha valaki éggy legínt mégakar keríteni, hat hétig szérdán este jobb, pinteken este bal feleől boncsa ki a haját, de csak kilenccer húzza végig rajta a fésüt. Asztán így félig kibontott hajjá hájjék. A hajas fésűvel a fejit kericcse körül, de úgy hogy a fésű a fejihez né írjén s mongyon é kilenc miatyánkot. Asztán a szoknyája madzagjából tépjen lé éggy araszt s tégye fél éggy pácára a füstre, hogy ott ájjon hit napig. Hit nap múlva a kürtön kiáccsa be a legín nevit. Ha igént kiátanak vissza, mán bizonyos, hogy évészi.

Ha a jány éggy bókát megnyúz, a bűrit éggy pácára tűzi s fêtszi a füstre, a húsát pedig éggy kis csupor vízbe a túszyen az égeő tűz alá ássa: a szereteője szive úgy íg majd írte, mint az a bíka ott.

Szilvesztereste tizenkét órákkor összegyűlnek a jányok. Elmennek a patakho s visznék magokkal kilenckilenc darab hautszenét, kilenckilenc darab forgácsot, kilenckilenc darab saut. A forgácsoknak nevet adnak, mindenikre rákötnek éggy darab szenét és saut s elerésztk a vizén. A mejik ném úszik é, az a legín veszi é eőket. Ennek kiátyták a nevit kilenccer s csóré seggeket kilenccer a jígbe ütik.

András napján a jány bütöl. Este éggy darab kinyerét pirit, megsauzza, felit mégészi, a más felit meg a párnája alá teszi. Balfeleől a haját kibontya. A fésüt hajjá éggyütt s égy gatyát a párnája alá tesz. A piritott kényérre éggy korty vizet iszik, a többit maga mellé teszi. Álmába eljeő égy fírfi s a vizét kiíssa. Ahho mengyen fírhe.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Találós mesék.

Mi nem szükséges a templomba? — A pregyikacio szék fölött a deszka, mer' az esső úgy se esik be.

Miko kel fel az ö k ö r letelőszyör? — Miko kiherélték, előbb bika- v. üszőbornyú volt.

Virágzik nem magzik, nem virágzik és magzik. — A hím és magvas kender. Amazt közönségesen „virágos vagy paszkoncza kender“-nek mondják, s természeténél fogva mint hím nem hoz magvat; a magvas (nő) kendernek ugyan van virágja, de nem oly szembetűnő, mint a hímé.

(Ipoly-Litke).

BORBÁS VINCZE.

Tréfás mesék.

I.

Eccer egy obsitos katona betéved egy faluba 'gy asszonho ; kérdi túlle az asszon : Hunnan jön ken katona bácsi ? — Hát a mennyországbul ! feleli a katona. — Ugyan katona bácsi, hogy íl ott az én Sándorkám ? — Hát bion elrongyollott a ruhája. — Jaj az én ídes Sandrikám, itt van százsz forin, ha visszafordul katona bácsi, ne sajnájja odadni ! — El is viszem néki, — avval elmegyen ű kelme.

Estére haza ír a gazda a fődrül, kérdi, hogy ki vót itt ? — Hát itt vót egy katona a mennyországbul, — mongy az asszony — oszt odaadtam neki százsz forintot, vigye el Sándorkának, mer elrongyollott már szegínnek a kis ruhája. Kapja a gazda, ráfordul a jó lura, utánna a katonának, hogy ű most törík-szakad visszaserzi a pizt. A hogy az erdő fele vágtat, hajja a katona, hogy nyomába vannak ; kitér az utrul, s egy bokorba huzza magát. — Látja a gazda, hogy így lúhátrül rá nem akad a katonára, oda köti lovát egy fiatal fához, s oszt kajtatni (kutatni) kezd erre is, arra is. Eccere csak kiugrik az obsitos a bokor megül, ráfordul a jó lura, alló elvagtattott. — De a gazda kísón vette észre, nagy szígyenkedve elballagott. A mint haza ír, leül egy sarokba, meg se kukkan. Kérdi az asszon, hogy hát megtanáltá-i a katonát ? Meg a — mormogja az öreg — odaadtam neki a lovat is, hogy hamarébb nyargajjon a mennyországba. (N. Szalonta).

II.

Vót eccer egy öreg ember, dógózni nem szeretett, lopni se ; csak úgy húzavonábul ílt. Hortak neki innen is onnan is sok jó ílelmet, — no hát csak jól ílt ; mer boszorkám mestersége vót, hát a szíp jányok mindíg zaklatták űkemit, hogy hát — tanítsík meg bennünket valamire ! az öreg híába szabadkozott, mindig a nyakán vótak. Hát eccer aszongya nekik : Hozzatok elő egy nagy szalma petrenczét ; hoztak is nagy örömmel. Meggyujtya a petrenczét az öreg, oda kiát a jányoknak : Na vetkezzetek mezítelenre, hadd ígessek meg egyyet közületek ! Erre úgy megrebbent a fejír cselédsíg, elszaladt, vissza se nízett többé.

(N. Szalonta).

KÁNTOR PÁL.

Gazdasági levelek.

7.

Kelt Babodon janiár 2-án 1881.

Tisztölöm a tekintetes uraságot és a ténzs asszont, kisasszonyokat, ifiurakat mind kicsintül fogva nagyig. Kivánok nékik friss

álandó egészségöt. Hálá légyön az istennek, hogy ezt a zuj eszten-dőt mögértük. Aggya mög a fölséges ur isten, hogy erőbe, egés-ségbe el is tölthessük. Azt kívánom a fölséges ur Istentől. Éljön!

A gazdasági dolog így ál: a kocsisok kihorták az boglári eladot fát és a cselédfát, a bérösök pedig hun trágyáznak, hun pedig szántonak. A birkaakoli trágyát kihordattam az áláskerítés mellé kazalba. Ot legjobb helit találtam néki.

Turót és vaját elküldöttem. A jószág egészségösen álnak. A rozsvetésök kitünő szépök; az első vetés buza is szép, de az utóbbanyijak nem dicséretessek. Kéröm a tekintetes uraságot, már mast szeretném, ha möggyünne, mer a lovak abraktyuk elfogyott. Más ujság sémmi, mind hogy a Bene részére való juhászt mögfogtam a zalsó rozsvetésön éjjel szérdáro vérradóra; be is hajtottam azonnâ. Három darab ürűjét elvöttem néki álagba (= zálogba). Evvel bezárom leveletem.

Az őzrül majd elfelejtettem írnya. Beszéltem a tardi kerülövel az őz felű, de azt mondotta, hogy ű nem lűn még kétszáz pön-gőjér sém.

8.

Tisztölt uraságom és ténzsasszonyom! Mast turót és vaját ném tuttam küldeni, mer égy tehéntül már égy hét uta vért fejtek, égy mög tisztára elapatt, így hát csak kettőt csöpögetek égy hét uta.- A tikok közê a mönyét odakapott a tikházba, hármat mögölt belölk.

A gazdasági dolgok így álnak, hogy a ménösvögyi táblát be-trágyáztam és fölszántottam. Csak ippen égy fogás maratt belöle szántotlan. A bérösök és kocsisok mast jelenleg trágyát hordanak a fölső répaföldre. A 2 álásbul kifogyott. A házi kis kertöt szinte betrágyáztam. A juhok szinte a vetésre járnak. — Alázotossan ké-röm a tekintetes uraságot, gyűjjön lé, mert a lovak abrak nekű vannak. — Rabod janiár 9-én 1881-be.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Közmondások.

A futás szemérem, de hasznos.

Viên fa árnyikábo jó megpihenni. (E közmondással mentegető-zött egy java idejebeli férfi, a ki magánál sokkal idősebb asszonyt vett feleségül.)

Ollan fűriss, mint a piépbe esett legy.

Nem fizet más az ien zsákomtul vámot.

Körmetlen macska nehezen mászik föl a fáro.

(Resznek.)

KARDOS ALBERT.

Szólásmódok.

I.

Aki berúg, kirúg.
 Aki engém nem szeret, égye még az egeret.
 Akinek szekere farán úsz, annak a nótáját fújad.
 Annyi van, mind a dög, mind a szemét.
 Annyi van, hon na, hocs csuda.
 Beadtak neki, befütyűtek neki.
 Bocskor a pofája.
 Cifra, mind a rácz ótár.
 De biz attú nem okáccz. (Akkor mondják, ha valaki olyat
 kér, amit nem akarnak neki megadni.)
 Dögivé van. (Sok van.)
 Éhúzták mán a leves nótát. (Elharangozták a delet.)
 Émút mán ennek a böcsülete. (Elmult már az ideje.)
 Éméheccz Kukutyinba zabot hégyezni, jeget aszáni.
 Éméheccz oda, ahun a part szakad.
 Füzettem a sintérnek, hon nem viszek dögöt. (Akkor mondják,
 ha valaki másra nehezedik.)
 Harmadnapos vendégnek czoki a neve.
 Hány van? Eggyik sé hányya a másikát.
 Itt a bolond, hun a zsák?
 Itt a vége, vezsd a vízbe, eriggy vele Bátaszékre. (Mesék vé-
 gén mondják.)
 Jö hébehatták. (Jól elverték.)
 Kápusztás kerbe níz. (Kancsalra mondják.)
 Kurta, mind a szeremlei szoknya.
 Lassan páter a körösztté. (Annyi mint: hátrább az agarakkal.)
 Mégléssz, mégléssz kis keddén, borgyúvágó pintékén.
 Mégrázlak, mind Krisztus a vargát.
 Né sajnád, nem apád.
 Ojan nincs a sifonérba, pakliba, patikába.
 Számbú vètte ki a szót.
 Szömérmes, mind a rácz ménnyasszony.
 Verik a Pilátust. (Mídon nagycsütörtökön a délutáni breviá-
 rium után a gyerekek a templom padjait pálczákkal ütögetik.)
 (Baja, Bács-Bodrogh m.) BALASSA JÓZSEF.

2.

Úgy áll a szád, mint a kinek dinnye főd nem jutott.
 Olyan a szád, (piszkos) mint a segg szüretkor.
 Törüdd meg előbb az órodat, úgy beszélj velem.
 Hol kóboroltál megint te falufarka?
 Ne butykássz, mint a disznó, az ételben.
 No ugy-e, nem esett le az aranygyűrő az ujjodrul?
 Nem szakadtál meg a nagy munkában?

Nem öli meg az ördögöt (nem nagyon dógos).
 Ne siess, talám csak nem esik ki még a világ feneké!
 Nincs semmi baja, csak a nyaka véres.
 Te tyutyu-mutyu ember. (ügyetlen).
 Huncut még a porczikája is.
 Mindég csorgóra áll a szája. (síró).

Ne pityeregg mán te!
 Bömbölsz mán megint, te bömbösbika!
 Elhord innen az irhátat, mer ugy felfinakollak, hogy !
 Emlékezek rá, hogy felfinakoltatta a szógabíró a legényeket,
 ecczer engem is lehúzatott a Tötésközben, mikor bíró vótam, csak
 úgy füstölt a farom.

Csak úgy fintorgati az órát (nem tetszik neki).

Mindég motyog valamit (magában beszél).

Csak úgy tél-túl teszen valamit.

Öcsém fityakos, tied a gémfos.

Úgy áll a kalapja, mint a keserű gomba!

De nagy Mahumet ember!

Peczkesen jár. Talán kipeczkelték a szádót, vagy bevarták,
 hogy nem tuccz szólni!

Olyan varkocsa van, egész a faráig ér. Végig fonta a var-
 kocását pántlikával.

(Szürnyeg, Zemplén m.) CSOMÁR ISTVÁN.

Tájszók.

I.

Kalotaszegiek.

butykó: fatuskó; a kútgém
 butykója: azon idomtalan, vas-
 tag fadarab, melyet a kútgém
 végére kötnek; másutt: k o -
 l o n c z.

c z i g l e: két végén hegyes fa-
 darab, mellyel gyermekek ját-
 szanak; másutt: b i g e.

c z o r h o l ó: a bőr puhítására
 szolgáló szűcsszerszám, mely
 egy rúdból s annak végére al-
 kalmazott kampós alakú éles
 vasból áll.

c s á v a: korpás sósviz, melyet a
 báránybőr megpuhítására hasz-
 nálnak a szűcsök.

e k e l ú vagy k a b o l a: azon
 villaalakú szerszám, melyre az

ekét helyezik, ha egyik helyről
 a másikra vontatják. A Tjsz.
 székely elnevezése: e k e k a -
 b a l a v. k é n t e l e n c s ú s z ó.

f é l k é z - k a s z a: fába ékelt
 éles vasdarab, melyet a szűcsök
 bőrpuhításra használnak.

f i s h á z: konyha; talán e helyett
 mondják: f i s t h á z, f ü s t h á z.

f u t ó g é m: fotogén (népetymo-
 logia).

g u l y a tyúk: azon faja a tyúk-
 nak, melynek sarkotollai rövidek
 és lehajlók.

i s z t ó h á t a: szövfőszék (népety-
 mologia).

j u h á s z o l á s: azon neme a szir-
 nyolásnak (ennek jelentését l.

lejobb), melyet főképpen a mellre való gallérszijójának levarrására használnak, s mely a közönséges szirnyolástól abban különbözik, hogy a varrás rajta nem látszik.

k o m i t a: húsmérő szék.

k o p a d: kopaszodik; nekem nem kopad a fejem. — Úgy látszik, azon viszonyban van e szó a k o p a s z - h o z, mint s z á r a d - a s z á r a z - h o z.

k u k r a, k u k a b b r a hajtani: egyenesen föl magásra.

m a k, m a k o l a t: az ajtó zárására szolgáló, régibb módú falkulcsnak 3 kiálló foga, melyet vaskulcsoknál t o l l - n a k neveznek.

p e n g y e l: pendely, alsó szoknya.

r á t ó: kerek szilke, melyet étel-hordásra használnak.

s z i r o n y: a mellre való (más nevén: k o z s ó k) kihímezésére szolgáló színes bőrfonalak; s z i r n y o z, s z i r n y o z á s a szironnal való műveletek. — A Tjzs. szerint e szó ugyane jelentésben Tolna megyében is divatos.

s z ü t t e s; székely szüttes kötő, melyet t. i. székelyek szüttek.

t a c s m o l, t a c s m o l á s: két szironnal való juhászolás (ennek jelentését l. feljebb).

t ö r k ő: hegyes, szegalakú eszköz, melyet a kikészített báránybőr lyukgatására alkalmaznak.

ü g y e s: csinos; ügyes csizma.

v á l l: leányok díszruhája.

(Bánffy-Hunyad).

KIRÁLY ILONA.

2.

Ő r s é g i e k.

b a g u, b a g u z: bagó, bagóz. Réggetű fogva nem vót a számba égyáb, mind ék kis b a g u. Ném dohánzik a',haném csak b a g u z.

b a k s z a k á l l: mőh a fákon.

b a l i g á c s: bal, balkezes. Jó ráhuzogatott avvé a b a l i g á c s kezijje.

b á l i z s: így nevezik az olasz árusokat, kik hátukon nagy faszekrényben hordják portékáikat egyik háztól a másikhoz. — Jó partika, b á l i z s t u v a l u.

b e g e t: béget. Aggyatok imán énnyi annak a birkának, détű fogva b e g e t.

b é k a n y á l: zöldes, nyúlós növényrostok a mocsárban.

b é l é s: tésztanemű; vágott répa, káposzta v. egyéb töltelékkel.

b é l l i s: béllés, ruhában. A posztújja még jó vóna, de a b é l l i s é mind küszakatt.

b e n d ü: bendő, bél, gyomor.

b é n: bög. B é n a tehén. A marhák nagyon b é t a k. Ragozása: b é j o k, b é s z, b é n, b é j u n k, b é t o k, b é n a k.

b e n y i l l u: benyilló, kisebb szoba.

b e s ü s z o b a: belső szoba, melybe egy másiktól kell átjárni. A kocsmába mulattak a b e s ü s z o b á b a.

b e z g e t: izgat, ingerel. Haragudott án, mét a többiek f é b é z g e t t i k.

b i g g y e s z t: szájával gúnyos mozdulatot tesz. Ném szót rá sémít csé csak éggyet b i g g y e s z t e t t a v v é a l e f f e n t e t t s z á j á j j e.

b i l l e g: bélyeg.

b i l l e g: inog. Tégyeték valamit a zasztal lábo alá, mét b i l l é g.

b i l l e n: dül. Vedd oana aszt a fazikat, mas mingyá fé b i l l e n n y i k.

- b o c s i ! : bocsásd! Né b o c s i !
né! Mondja az egyik a másik-
nak, hogy kerüljön az elszaba-
dult marha elé és ne bocsássa el.
- b o g á r : így neveznek minden
szárnyas és futó rovarat. A legyet
is így hívják; de azért a légy
elnevezés is használatos csak-
hogy legy alakban.
- b o r g y u : borju. A b o r g y a
után b é n (a tehén).
- b o r s ó : a mit máshol babnak hí-
nak, Őrségben mind borsó.
- b o s z i n t : ingerel, haragít. Né
b o s z i n t s, mét rád huzoga-
tok.
- b o z g a t : mozgat. Ollan nehez
vót (pl. hordó), hok két embér
még sé tutta b o z g a t n y i.
- b ó f á s : buta, bolondos.
- b ö k : döf. Ményy onna, mét az
ökör még b ö k.
- b ö s t ö r ü : kisebb fajta famozsár,
melyben söt törnek. A Tájszó-
tárban b ö s t ö r ü -nek van
írva, de én így ejtve sohasem
hallottam.
- b u b o r c s i k : bub, pattanás.
B u b o r c s i k o s atészta: apró
kis búbocskák vannak rajta.
- b u b o r k a : ugorka.
- b u e s k a : kis hordó.
- b u g a : a lenszár megszáradt feje,
melyből a lenmag már kipatto-
gott.
- b u g y o g a : kis korsó.
- b u n g : bűg, melyben a régi -n g
képző megmaradt. Húb biza'
csudálatossan b u n g o t t a z a
masina.

KÖNNYE NANDOR.

3.

- k r i n g á l : csuszkál a jégen.
- k é c e l é : kötény.
- t á c z ó : női felöltő, u. n. rékli.
- s é s t á l l ó : testhez álló rékli.
- l z á l i k a : testhez nem álló rékli.
- i é j s ö : legfőképpen.
- l é j s ö b b b : leginkább akkor.
- b ó d : bolt.
- b a o s : bajos.
- Ó z s i v. C s ö r e : Őrszi.
- L á o s : Lajos.
- P a n k a : Anna.

(Kóka, Pest m.)

Teleki István.

Mészáros műszók.

Édes apám, ki jelenleg Somogyban lakik, évek hosszú során volt kocsmáros és mészáros Soprony megyében. Otthon való tartózkodásomat fölhasználva elmentem vele a mészárszékbe s elmagyaráztattam vele, hogyan neveztek ő és a többi sopronymegyei magyar mészárosok a „l e v á g o t t” marha, „l e m e t s z e t t” borjú és „m e g ö l t” disznó különböző részeit, valamint a használt eszközöket. Az ő jól megtartott sopronymegyeies kiejtése szerint írom le kifejezéseit. A disznóölésről és tagolásról megjegyezte, hogy másképp végzik mészárososan és másképp parasztosan, azért e két módhoz tartozó műszavak is mások- mások, az utóbbiakat ő is a somogyi „pógárok“-tól tanulta.

1. Disznóölés.

Orra, fejé, tokájo, fűső és ásó fej, éső sunka, hátuső sunka, lapicka, ódalis, fejr pecsénye, pásztor pecsénye (a disznó vese

pecsenyéjé, melyet azon frissiben sütnék meg); gömböc, ha ezt megtöltik disznósajttá, szintén gömböcznek vagy prézvurstnak, Somogyban „sýártli“-nak nevezik; husos, vörös, májás, kásás kőbász. Parasztosan először is a gerinczét vágják ki s ez a rajta maradt kevés hússal az órgya, ennek átellenese a nyula, melyből a szegycsont kettős vége úgy áll ki, mint két nyulfül, (tiszai fiuktól úgy hallottam, azért, mert a szegycsont a hozzá illeszkedő kulcs-csontokkal és bordaszélekkel olyan forma, mint a négy hosszú lábú nyúl); szalonnájo, hasaalla, ódalas, sunkák, hájo; a sunkák kikerekítése után ott maradó, némi hússal takart csontot nevezik csigolának. Máramarosban „lesipecsenyének“ hívják a sonka helyéről leszelt husdarabkákat, melyeket a gyerekek (pulyák) kapnak meg; Zemplénben „borsóshus“-nak nevezik a torkaalja laza husát, melyet először szokás megenni. Somogyban a szivből kiinduló főeret „királhurkájó“ néven nevezik.

2. Borjumetszés.

Borgyufej, borgyuvelő, lábok, gyomor vagy sajtleesztő, krézli v. borgyubél (melyet megtisztogatva megesznek), brizli, nyaka, karmonádli, borgyu mellé, borgyu veséssé, borgyu czomb.

3. Vágás.

Vágó hid, vágó kötél, tagló (az a nagy fejsze alakú eszköz, melynek fokával az ökröt leütik, élével pedig a homlokát bevagdadják, hogy a szarvát kiszegjék), a vérét kieresztik, mégtiporják, a bürt lefejtik késsel, leverik a tagló nyelivel, a mikor a bürt a bürhorgokkal (tomba horog párral) feszíti meg a legin, aztán föl-vágják, kissebb részeit 5 horgokkal, a mellét a kettős szegyhoroggal viszik a székre, fogásra akasztják (a szállós-györki mészáros „rémfa“-nak nevezte a fogast), a nagy emelőhoroggal rudon viszik be az egy tagban maradt hátulso részt, a hátgerinczet hosszában vágják ketté, tárgyázza a tárgyázó-val (a taglónál szélesebb, hosszú nyelvű bárd, melynek foka egyszerűen tompa s nem áll úgy ki, mint a taglóé, egyébiránt evvel is helyettesíthető), a marha alá csuszatják a két lábú rézsutos tárgyázó sráglát; a szállizó asztalon (alacsony kis asztal) fejtik le a belekről a faggyut; a bürt levirézik, azután rudra teregetik föl; a székre van a törzsök, melyen bárdal (rövid nyelvű széles eszközzel) meg a törzsökkel vágják kiméréskor a húst, van még disznó ölő kés fejteni való kés, görgekés (Somogyban), késtok, aczil, funt (mérleg), mázso (nagyobb mérleg); husvágó asztal, melyen a husvágó szekerczével vagy „pradhakli“-val vágják apróra a kőbásznak való disznó húst.

Orra, pofa, főso és aso csontok (állcsontok), nyak, tárgya, porcogós tárgya, virágos tárgya, csontos tárgya, lapiczka, margya, böcsing (első lábszár), köröm, nagy köröm és füköröm (a föllebb

álló), hátszí, ódalas, rostilossa, virágos (husos) és csontos rostilos, keskény hátszí, vesepecsénye, vesék, tüdő, szívó (sziv), májája, czomb, lábszár v. bőcsing (hátulsó), fősál (a czomb belső oldala), czafragos fősál (az eleje), fősálszil, fartű (a comb külső fele), kérészt fartű, csipő fartű, közép fartű, fartű szélé, szegyé, szegyfej, vastag szegyé, víkony szegyé, lebényéjé, tőgyő, kábosztábo való (a hasa alla), puha ódalas, (ha a marha eleven „h o r p a s s z a“), ásó nyak, fősál csont (a czomb velős csontja), vöröscsont (a tárgyázóval hosszában ketté vágott gerincoszlop), fősál szelet (a fősál legszebb husa, ennek nyulványát Somogyban „bubgya-hus“-nak nevezik); p a c z a l, nagy paczal, százártú paczal, gyomra, d a r á z s f i s z k é s (az a gyomra, mely olyan rekeszes, hogy a györki mézárós magyarázata szerint „a mit a marha beészik, széget vaj akármit, ki nem gyün bellülö egisz íletibe“), víkony bél, vastag bél, bél vígé (vakbél), faggyuja, hártyo faggyu, vese faggyu, bél faggyu, s z ü h ö l a g, h u g y h ö l a g, b i k a c s é k, n y é d e k l ő (németül vázling, Somogyban bázrsing), gégé v. tüdőcső, k á m g y o (apám magyarázata szerint a „v í r j á r ó j a“ t. i. a szivből kiinduló főér), apró erek, h a j n y ő l e s z t ő (a nyak erős inas része), k í r ő z ő j ő (a főlős és alsó állcsontokon levő hus, mely az állat kérődzésekor egyre mozog), e m í s z t ő j ő (a pofa belső felén levő csipkézet), vöröshus (Somogyban így hívják a különben krónfleisch-nak nevezett diaphragmát); c s i r a t e h é n (körülbelül annyi mint „riská“); n y o m t a t í k (zuwag).

CSAPODI ISTVÁN.

Szántóföldek, rétek, szőlőhegyek, erdők és hegycsúcsok nevei.

Alsó-Németikert, Babuta, Csillagos, Dombalja, Dudor, Éhmező, Éleske, Észak, Farkasdomb, Fenyőtér, Felső-Németi, Fosdóoldal, Füzellő, Gergelycsere, Góréhold, Gardán, Hagymásmál, Hatló, Hatlóirtás, Hagymásmező, Hegyes, Hollóspatak, Homolygó, Horvátirtás, Huszti, Juhosdomb, Juhoshidakert, Kalvária, Kávásmál, Kigyóstó. Kismicze, Kisémeti, Kecskemál, Kerekliget, Kertmegi, Kosaroldal, Kőbánya, Köleskert, Körtesliget, Kösörűpatak, Kövicsesdomb, Kukukmál, Laczkert, Liget, Lovaskert, Micze, Miczealj, Mihályhida, Malomdomb, Mátyáskert, Mogyorósoldal, Nádastó, Nagymál, Nagymálalja, Nagyszeg, Németi, Németikert, Nyíres, Nyíresalj, Nyomás, Oláhút, Oláhútsere, Olalat, Ördöglyuk, Órhegy, Órhegyalja, Pálkert, Pendsoné, Puliczkamál, Pulitető, Ravaszmál, Récse, Récsealj, Récsebércz, Récsekert, Récsepatak, Ravaszmálalja, Sarmás, Sarmásirtás, Simándi, Somóság, Somosoldal, Szendi, Szanuta, Szódokgödör, Szent-Mihályút, Szénhely, Tómál, Tompos, Tölgyes, Tövískert, Várbércz, Vardombalja, Vargákréte, Veresgál, Verőfény, Vigyázódomb, Zsákbércz.

(Zilah).

JUHOS BÉLA.

Állatok párosodása.

A szárnyas állatok tojózkodnak.

A kakas v. átalán a himvámot vesz a tojásból, ezért hiányzik belőle.

Üzik a ju(—h.), egy tokjuhom nem akar megüződni.

Iszik (= ívik) a hal.

Fojatnak a tehenek.

Ménzik a lú.

Sárhíthatna az a kancza.

Bagzik a nyúl, farkas, róka sat.

Ridzik a disznó.

Koslat a kutya.

(Szürnyeg, Zemplén m.) CSOMÁR ISTVÁN.

Népdalok.

Az alapi tó szélében,

Ére gyere, anygyalom,

Léány vásár léssz a hétén,

Ére gyere, né méenny

ára galambom.

Szökét né végy, mer betegés,

Ére gyere, anygyalom!

Vöröset sé, mer részégés,

Ére gyere, né méenny

ára galambom!

Két krajcárér annak éggyet,

Ére gyere, anygyalom!

Talán én is vészék éggyet,

Ére gyere, né méenny

ára galambom!

Barnát végyé al-lesz a jó,

Ére gyere, anygyalom!

Az a dolog alá való,

Ére gyere, né méenny

ára galambom.

(Felső-Alap, Fehér m.) STAUBER JUDIT.

Tánczmondások.

Az én gyűrűm karika,

Tennap vette Máriska,

Ha még egyet éjment venne,

Két karika gyűrűm lenne.

Öreg anyád aluszik,

Ne lármazz, met felugrik!

Az az a!

Az lesz a!

Kendermagos galuska!

Kotormánba nevettem,

Úgy-e derék legén lettem?!

Hujzad édes mozsikásom,

Neked adom a tojásom, hopp!

(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XII. kötet.

1883. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

XII.

Az ugor szókezdő foghangú explosivára vonatkozólag a hangmegfelelésnek két esetével foglalkoztunk eddigelé: egyike, midőn az explosiva eredeti hangfokát minden nyelvben megőrizi, másika, midőn *s* vagy *s*-féle hanggá gyöngül. Ez utóbbinak felvételére nézve az adatok összefoglaló áttekin-
tése bizonyos korlátozó szabályokat derített ki. Kitűnt nevezetesen, hogy a *t*-s hangváltoztató hajlandóság kiválólag a nyugati ugor nyelvek sajátja; gyér számú példában mutatkozik ugyan e hangváltoztatás keleti ugor nyelvben is, de nem mutatható ki bizonyos adattal, hogy az egységes vogul-osztyák alapnyelv valamely eredeti *t* szókezdőt sziszegővé fejlesztett volna. Mert ha előfordul is pl. oszty. *sos*- trocken: vog. *lys*-, *toš*-, hasonlóképen vog. *sāt* hét: oszty. *tabet*, *labit* ellenében, látnivaló hogy ezekben a hanggyöngülés e nyelveknek aránylag csak újabb történetében, legalább is az egységes vogul-osztyák alapnyelv kétfelé oszlása után képződött, úgy hogy az eddigi tapasztalatok alapján állítható, hogy a vogul-osztyák alapnyelv az eredeti *t* szókezdőt minden esetben megőrizte. Kitűnt továbbá, hogy a szókezdő *t*-s hangváltozás a zürjén-votyák nyelvben is csak akkor constatálható teljes bizonyossággal, ha ugyanazon adatban a magyarban is mutatkozik, vagy más szóval kifejezve: szókezdő magyar *t*-nek más keleti ugor nyelvben nem felel meg *s*-féle hang. Mindezen vizsgálatok még nem meritik ki teljes körét a szókezdő foghangú explosiva hangmegfeleléseinek; mert nem is szólva a sporadikusan előforduló *l* és *n* hangokkal való cseréről: még két fontosabb

szerepű hangfogyatkozást vesz fel a Szótár, melyek tüzetesebb átkutatásra szorúlnak; t. i. hogy szókezdő ugor *t*-nek a finnben és magyarban *h*, ezenkívül a magyarban még magánhangzós szókezdő is megfelelhet. Mielőtt azonban ezekre rátérnénk, kísértsük meg feleletet adni azon kérdésre, melylyel fentebb a torokhangú szókezdő explosiva tárgyalásánál is találkoztunk, hogy t. i. miben rejlik alapja annak, hogy a szókezdő foghangú explosiva bizonyos szókban eredeti hangfokát az összes ugor nyelvekben megőrizi, ellenben másokban az ugarság kisebb nagyobb nyelvterületén spiranszá gyöngül. Kiindulva abból, hogy ugyanezen jelenséget a szókezdő torokhangú explosivánál emennek eredeti kétfélesége magyarázza meg: önként kínálkozik a feltétel, hogy a kétféleképen mutatkozó szókezdő foghangú explosiva is voltaképpen kétféle eredetre vezethető vissza. S erre nézve azt hisszük, támogatásul szolgálhat, egy már az ugor alapnyelv történetét jellemző hangsajátság a *t-s* hangváltozás a szókezdőben. Ha t. i. a hasonlítás kifejtette ugor szógyököket vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy feltűnő számban vannak közöttük olyan synonym párok, melyekben az alaki különbség csakis annyi, hogy az egyiknek kezdő mássalhangzója *t*, másiké *s*, így vannak ugor *tsgu-* és *sugu-*, 'aperire' (magy. *tát-* és *szánt-*, *száj*), *tügü-* és *sügü-*, 'splendere' (magy. *tekint-*, *tetsz-* és *szín-* *sül-*), *tgra-*, *tügrü-* és *sugru-*, *sügrü-*, 'caedere frangere' (magy. *tarol-*, *tör-* és *sarol-*, *sér-*) *taru-*, *türu-* és *saru-*, *süru-*, 'rigere' (magy. *dermed-* és *szirony-* schneekruste), *tüngü* és *süngü*, 'posticus' (magy. *teg-* nap és *segg*), *tügu-* és *sügu-*, 'caedere' (magy. *döl-* és *szédül-*), *tubu-* és *subu-*, 'splendere' (magy. *tavasz*, *gyapont* és ugarságszerthe *s*-es alakok) stb. gyökök. A *t* és *s* hangfokok közt való átmenet legtermészetesebben az aspirata *th* és dentilabialis *ʃ* közvetítésével képzelhető és tekintve, hogy a *t-s* hangváltozás divatja az ugor alapnyelvben is mutatkozik, igen könnyen feltehető, hogy az eredetileg *t*-vel kezdődő ugor szók egy részében a szókezdő *th*, *ʃ* hanggá gyöngült, azaz hogy az egyes nyelvekre való szétoszlást megelőzőleg kétféle *t* szerepelt az ugor alapnyelvben egy explosiva (*t*) s egy aspirata (*th*, esetleg ebből fejlett *ʃ*). A *t-s* kezdetű ugor alapnyelvi szók az explosiva hangfokot az egyes nyelvekre való szétoszlás után is megőrizték, míg

a *th* (ð) kezdődőkben kétfelé irányuló hangfejlődés történt: a nyugati ugor nyelvekben folytatólag gyengülő, tehát *s* hangfokba menő, a keletiekben ellenben erősülő, azaz bennük a *th* (ð) visszaváltozott *t*-vé. A foghangú aspirata az indogermán és sémi nyelvekben is előfordul közösen és felvétele az ugor alapnyelvben annál szükségesebb, minthogy vele sok, különben homonymnak tekintendő gyökszó, különalakúnak volna magyarázható és nem kellene pl. felvennünk, hogy ugyanazon hangzású *ts/ʃ*-tő szolgált a ,jönni' és ,lopni' jelentések kifejezésére (m. talál: f. *tulle*-venire | m. tolvaj: mord. *sala*-stehlen), hasonlóképen *tšgš*-a ,facere' és ,tumere' (m. tev-, tesz-: észt *tege*-facere | m. tūdö: cser. *šedü* ira, *šoda* pulmo), *tsɣʃ*-a ,stare, cessare' és ,aperire' (m. tohonya, tunya: észt *toгу* träge | tát-: mord. *šuvl*-graben) értelmények hordozására, a mennyiben az első helyen felemlített jelentésekhez tartozó szók — melyek minden ugor nyelvben *t*-s kezdetűek — alapalakja volna: *ts/ʃ*-, *tšgš*-, *tsɣʃ*-: ellenben a másod sorban felhozott jelentések alakjai — mivel a nyugati ugor nyelvekben *s*-es kezdetűek — *thʃ/ʃ*-, *thšgš*-, *thɣʃ*-, *thšgš*-, *thɣʃ*-) tövekre volnának visszavezethetők.

Ezen, talán nem épen fölösleges kitérés után, folytassuk vizsgálatunkat a megkezdett irányban, azaz lássuk a szókezdő foghangú explosiva egyéb hangmegfeleléseit:

γ) A Szótár összehasonlító eljárása szerint ugor szókezdő *t* (*d*) hang a magyarban és finnben *h*-vá is gyengülhet s pl. magy. *hoz*-megfelel f. *tuo*-, mord. *tuje*-, oszty. *tu*-, vog. *tul*-alakoknak; magy. hely: egyezik a f. *tila*, lp. *tilje* szókkal, szintígy f. *heittä*-jacere, *dejicere*: az ugyancsak f. *työntä*-trudere, továbbá m. *döl*-, oszty. *tiv*-, vog. *těl*-geboren werden szókkal volna egytövű. Miként tanúskodnak erre nézve az összehasonlítás többi ide vágó tényei?

Foghangú eredettel bíró *h* szókezdőt 16 magyar szó fejtegetésében vesz fel a Szótár; hallgassuk ki ezek vallozásait azon kérdésre nézve, melyik azon legeredetibb dentalis hangfok, melyre ezen *h* visszavezethető. Pusztán spirans (*s*) hangfokú megelőzőre bizonyítanak a következők: (Itt, valamint minden következő, hasonló szempontból tör-

ténő összeállításban egy-egy főnyelv legteljesebb alakja, képviselője az összes előforduló alakoknak. Pusztán hangtani szempontból törtévé az összeállítás e helyen a jelentések idézése is elmaradhat.)

magy.	vog.-oszty.	z.-voty.	lapp	finn	mord.	cser.
h a b	—	—	<i>sopt</i>	—	<i>šov</i>	—
h á b o r ú	<i>sump</i>	—	—	<i>somp</i>	<i>sumbra</i>	—
h á j, h é j	<i>sog</i>	—	—	—	—	—
h a j	<i>sogom</i>	<i>si</i>	—	<i>hiukse</i>	—	—
h a l k	—	<i>čöl</i>	<i>suolga</i>	<i>hilja</i>	—	—
h a n g	<i>somgi</i>	—	<i>suobman</i>	<i>sana</i>	—	—
h a r m a t	—	<i>zor</i>	—	—	—	—
h í j, h í ú	—	—	<i>saje</i>	<i>sija</i>	<i>šava</i>	—
h ó: n i x	—	—	<i>sueve</i>	<i>suve</i>	—	—
h ú r	<i>suglet</i>	<i>šul</i>	<i>čoalle</i>	<i>suole</i>	<i>šula</i>	<i>šolo</i>
h ü v e l y	<i>sipel</i>	—	—	—	—	—
h ü v e s	—	<i>sijal-</i>	<i>čavadak</i>	<i>süvcl-</i>	—	—

Ezek ellenében még eredetibb, azaz a spirans hangfokot megelőző explosívából vannak származtatva következő *h*-s kezdetű magyar szók:

magy.	vog.-oszty.	z.-voty.	lapp	finn	mord.	cser.
h o z-	<i>tuvla</i>	—	—	<i>tuo-</i>	<i>tuje-</i>	—
h e l y	—	—	<i>tilje</i>	<i>tila</i>	—	—
h a b a r-	—	<i>sor-</i>	—	<i>tubra</i>	<i>čovora</i>	—
h é t	<i>tabet</i>	<i>sizim</i>	<i>čiečča</i>	<i>seitsemä</i>	<i>sisem</i>	<i>šem</i>

Kitűnik ezen összeállításból, hogy az adatok túlnyomó nagyobb számában foghangú eredettel bíró magyar *h* szókezdőnek pusztán spirans (*s* nem explosiva) felel meg a rokon nyelvekben. Ezen körülmény már előre is azon kétséget támasztja, vajjon nem férhet-e szó azon hasonlítások biztosságához, melyeken a csekély számú ellentmondó adatok alapulnak. De meg a *t-h* hangváltozás a magyarban nem képzelhető máskép, mint *s* közvető hang felvételével; már pedig a fentebbi fejtegetések nyomán kitűnt, hogy magyar szókezdő *s*-nek a nyugati ugor nyelvekben nem felelhet meg *t*. miképen volna hát érthető, hogy ilyen *t*-ből fejlett magyar *s* szókezdő még tovább is gyengült volna *h*-vá? S valóban ha közelebbről vizsgáljuk a nevezett adatokat egyéb okokat is találunk, melyek számbavehetőségük ellen szólnak, így:

11. hoz: f. *tuo-*, észt *tõ-* holen, bringen; mord. *tujc-* id.; osztyB. *tu-* bringen, tragen, *tuvilla-* id. (frequ.); vog. *tül-*, *tuol-* hozni. — A jelentésbeli momentum kivételével semminemű szorosabb egyezés nem javallja e hasonlítás felvételét. A Szótár szerint a *hoz-* képzett szó, melynek végső mássalhangzója az ugor *-sk* gyakorító képző volna, ugyanaz, mely a *néz-*, *fáz-*, *fűz-*, *úsz-*, *játsz-*, stb. szókban is előfordul. Ennek alapján az ugor alakokból következtetett *tgz-* gyöknek a *hoz-* szóból a *ho-* előrész felelne meg, melynek pedig rövid magánhangzója semmi nyomát nem mutatja az eltűnt *g-*ből származott *j*, *v*-féle mássalhangzónak, a mint az pl. meg van őrizve a *néz-*, *fűz-* stb. szókban. Ilyen körülmények között semminemű hangbeli kényszerítő ok sincs, hogy a *hoz-* ugor alakjául épen a *tgz* + *sk*-t vegyük fel, lehetett az bár ugor *kšškš-* (*kštkš-*), ép úgy mint a *köz*, *közel*, *hűz-* szókban, melyek a *hoz-*-nak alkalmas hangbeli analogonjai az ugor alapnyelvben (*kštkš-*) *kšškš*, *kšškš-* tők felelnek meg; vagy lehetne még *hoz-* = ugor *kšdš-* is, mint *mozog-*, *kész*, *víz* származott ugor *mšdš-*, *kšdš-*, *všdš-* alakokból. Magában állva a szoros jelentésbeli egyezés a magyar és ugor alakok közt ez esetben nem nyomós körülmény; mert nem okvetetlen-ség, hogy a ‚hozni‘ jelentés alapetymonja épen az azonos ‚ferre, afferre‘ legyen, lehet az akár pl. ‚emere‘ is, a mint a Szótár a *hoz-*-zal synonym *všz-* igénél is felveszi, melyet a *vesz-* (*vev-*) hangbeli változatának tart, vagy mint a finn *otta-*-nak ‚auferre‘ jelentése fejlődött az eredetibb ‚sumere‘ főjelentésből. Másrészt az sem szükségképi, hogy az ugor ‚hozni‘ etymonnak a magyarban ugyancsak szorosán azonos ‚hozni‘ jelentés legyen képviselője; mert igen könnyen történhetik jelentésfejlődés is, úgy hogy pl. az eredeti ‚hozni‘ jelentés ily árnyéklatot vesz fel: ‚létre hozni‘ és csak efféle kifejezésekben marad meg: ‚terem (pl. gyümölcsöt), nemz, szül, toj stb.‘ S valóban az utóbb említett körülmény számbavételével a Szótár az ugor *tgz-* ‚ferre‘ igének a *hoz-*-nál sokkal pontosabban megfelelő magyar szót talál a *toj-*-ban, melyet a *hoz-*-alaprészével azonosít, illetőleg eredetibb alakjául vesz fel, noha ez azonosításra — mint láttuk — semmi kényszerítő ok sincs.

12. hely: f. *tíla* locus, occasio, status rei, conditio, *tílukse* locus cui proprius, spatium, possessio, észt *tíla* stelle;

lapp *tilje*, *dille* occasio, oportunitas, *šilljo* baustelle, bau-
platz. — Ez ugor szóknak alkalmasabban megfelel a magy.
táj, *tájék*, mely első sorban szintén ‚locus‘-t jelent (*háztája*,
megütötte a szíve, agya *tájékán*) s ebből átvive időbeli pon-
tot (*déltájt*, *éjfeltájban*), mint az ugor szók is jelentenek ‚alkal-
mas időpont‘-ot (v. ö. f. *tila* ‚occasio‘, lp. *tilji*, *dille* ‚occasio.
gelegenheit‘ jelentéseit). Alakilag a finn *tila* nem szükség-
képen magashangú, mint a magy. *hely* szóval való egyezés
szempontjából kívánatos volna; lehet mélyhangú is, mint
f. *hilja* tacitus (v. ö. magy. *halk*), *nila*, *nilja* lubricum quid,
pituita (v. ö. magy. *nyál*), *viha* ira, odium (v. ö. magy. *acsarog-*),
vilaa- micare (v. ö. magy. *világ*, *villog-*); *lintu* vogel
(v. ö. magy. *lúd*), *sito-* ligare (v. ö. magy. *szalag*), *nito-* ligare
(v. ö. magy. *nyaláb*) stb. A lapp *tilje*, *dille* sem bizonyít magas
hanguságra, mert először van a lappban mélyhangú *šilljo*
alak is, másodszer a lapp *tilje* úgy viszonylik a finn *tila*-hoz,
mint lapp *hillje* a kétségtelenül mélyhangú finn *hilja*-hoz; de
meg a *šilljo* alak mellett igen valószínű, hogy a lapp *tilje*,
dille csak egyszerű átvétele a finn *tila*-nek, melynek régibb
alakja *tilja* lehetett, mint most is található egymás mellett
f. *nila* és *nilja*. Kiindulva a finn-lapp *tila*, *tilje* és f. *nila*, *nilja*
közt levő hangbeli rokonságból, amannak ugor alakjául *tuǵls*-t
vehetünk fel, mint emezé is, *uǵls*, *nuǵls* (v. ö. f. *vilaa-*
micare és ugor *uǵls*- és több más hasonló esetet), melyből úgy lett a
táj, mint ugor *nuǵds*, *muǵls* alakból a *máj*, vagy mint
uǵls-ból *váj*-, *suǵds* (*tuǵds*) többől *száj* (v. ö. oszty. *tut*, *lut*
mund, vog. *tuos*, *tus* id.), *kuǵds*-ból *háj* (v. ö. vog. *köt* hizni,
zürj. *gos* fett). (A *száj* és *háj* szókban a Szótár a *j*-t a *suǵs*-
kuǵs- gyökök *g*-jéből eredteti s teljes alaki megfelelőjükül a
finn *suu*, *kuu* szókat tekinti; holott az eltűnt *g*-nek nyoma
a *j*-t megelőző magánhangzó hosszúságában maradt meg s
a *j*, a *máj* és *váj* analógiák tanúsága szerint, eredetibb *l*, *l*,
d helyett való.)

13. h a b a r-t a Szótár a *zavar*- mellékalakjának tartja s
egybeveti észt *subra-* quirlen, zürj. *sor-* mischen, mord. *šovora-*,
šoŕa id. alakokkal, melyeknek az észtben még eredetibb
explosiva kezdetű *tubra-* quirlen mása maradt fenn. Ámde
a *habar*-t nem kell okvetlenül a *zavar*- változatának tekinte-
nünk, ép oly joggal tarthatjuk a *kavar*- gyengült alakjának,
mire még egyéb analógiák is kínálkoznak, mint: *kúm* és

húny- kuzud- és *hovad-*, *kajla* és *hajl-*. De ha még megmaradnánk is a felvétel mellett, hogy *habar-* a *zavar-*, *zavar-*alakok változata — mint fentebb is már fejtegettük (Ny. XII : 342.) — azon körülmény, hogy az *s*-es szókezdő négy ugor főnyelvben, még pedig két éjszakiban és két déliben előfordul, arra mutat, hogy már az ugor alapnyelvben élt a *tsburs* ‚mischen‘ jelentésű igének egy *sburs*- mellékalakja, minélfogva a *habar*-nál ez esetben sem kellene *t-s-h* változást felvennünk. — Annak, hogy magyar *h* ét mellett osztyák *tábet*, *labit* előfordul, igyekeztünk már fentebb magyarázatát adni (Ny. XII : 346), midőn arról volt szó, hogy miként állhat osztyák *t-s* szókezdővel szemben más keleti ugor nyelvben *s*-es szókezdő. Azon körülmény, hogy az ugor *tšbŕš* ‚septem‘ szónak az osztyákat kivéve minden ugor nyelvben *s*-es szókezdete van (f. *seitsemä*, észt *seitse*; mord. *sisem*; cser. *šem*; lapp *šiečča*; zürj. *sizim*, voty. *sizim*; vog. *sat*) kétségtelenül arra mutat, hogy ez nem esetleges találkozás, azaz hogy a *t-s* hangváltozást nem külön hajtotta végre minden egyes nyelv, hanem hogy abban az időpontban, midőn az ugor alapnyelv dialektusainak széteszlása történt, már az *s*-es alak szerte divatos volt az egész ugarságban s csak az osztyák dialektusban nem kapott még lábra. A magy. *hét*-nek szókezdője tehát ezek alapján ugor *s*-nek *s* nem ugor *t*-nek felel meg, bár kétségtelen, hogy ezen ugor *s* az ugor alapnyelv régibb stadiumában *t-s* hangfokú volt.

Látjuk mindezekből, hogy voltaképen nincsen számbavehető adatunk arra nézve, hogy a magyar valamely ugor foghangú explosiva szókezdetet saját történetén belül *h* hangfokig gyöngített volna, azaz hogy (kivéve gyér esetben az osztyákat) a magyar foghangú eredettel bíró *h* szókezdővel szemben az ugor nyelvekben csupán spirans (*s*-féle) hangfok áll.

Nézzük ezek után mennyiben felel meg a finn *h* szókezdőnek a többi ugor nyelvekben explosiva hangfok. A Szótár 51 cikkben foglalkozik *h* kezdetű finn szókkal, ezek közül 38-ban a többi ugor nyelvek csakis *s*-féle szókezdőt tüntetnek fel *s* nem ritkán maga a finn is megőrizett eredetibb *s*-es kezdetű alakokat a *h*-s mellett. (Ilyenek pl.: f. *hoke*- verba eadem repetere és *soi*- sonare; f. *selkeä* és *heleä* clarus; f. *salehe* és *halke* lignum fissum; észt *sore* és *hore*,

harv undicht; észt *sāma* rechte seite és *hüva* gut; f. *soukka* és *hoikka* gracilis; f. *sütehe* pruina és *hyy* id.; f. *sykke*-spuere és *hylkää*-repudiare; f. *sapsa* inguen és *häppäü* pars dorsi tuberosa ad scapulas [equi, bovis etc.]. Azon esetek, midőn egyik-másik ugor nyelvben *t* (*d*) hanggal kezdődő alak van finn *h* szókezdősnek szembe állítva, részint olyanok, melyekben a *t*-s szókezdetet csakis a vogul-osztyákban találjuk meg, mint:

finn	mord.	cser.	lapp	magy.	zürj.-voty.	v.-oszty.
<i>häne</i>	<i>son</i>	—	<i>son</i>	ő	—	<i>teu</i>
<i>heisi, sisä</i>	—	—	<i>sisa</i>	szék	<i>söz</i>	<i>tigbi</i>
<i>hiire</i>	<i>šejer</i>	—	<i>šhüra</i>	egér	<i>šir</i>	<i>teñer</i>
<i>hija</i>	<i>šov</i>	<i>šokš</i>	<i>soje</i>	újj	<i>sos</i>	<i>tajt</i>
<i>heveä</i>	<i>čevte</i>	—	—	év	<i>nebid</i>	<i>tibet</i>

részint pedig olyanok, melyekben más ugor nyelvben is a *t* kezdőhangú alak van megfelelőül felvéve, mint:

finn	mord.	cser.	lapp	magy.	z.-voty.	v.-oszty.
<i>harva</i>	<i>šura</i>	—	<i>šarbē</i>	gyér	<i>šer</i>	<i>turap</i>
<i>hauta-</i>	<i>šuvl-</i>	—	<i>čoute</i>	tát	—	—
<i>heittä-</i>	—	<i>šind-</i>	—	döl-	—	<i>tw-</i>
<i>hiertä-</i>	—	<i>turš</i>	—	töröl	<i>šer-</i>	<i>tard</i>
<i>hylkää-</i>	<i>selge-</i>	<i>šüväl-</i>	<i>čolge-</i>	gyüölöl-	<i>sölal-</i>	<i>sałg</i>

Ez utóbbiakhoz sorakoznak még: f. *houraa*-delirare mint az észt *tubra-*, *subra-* quirlen (magy. *zavar-*) szóknak megfelelő változata | f. *huomene* tempus matutinum, *hopea* argentum, *hohta-*, *hohka-* splendere, mint a magy. tavasz, gyapont, gyúl; oszty. *tovl*; zürj. *tulls*; mord. *tunda* szókkal egy töből fakadt származékok | végül finn *hyönteme*, *hyönti* etwas kleines und leichtes, melyek a magy. tődő, lapp *tabde* lien, f. *täky* pulmo, zürj.-voty. *tš, ti*, mord. *tevilan* id. szókkal egy családba vannak sorozva.

E felsorolt adatok közül a második csoportbeliek nem vehetők tekintetbe azon tétel meghatározásánál, hogy mennyiben felel meg finn *h* szókezdő egyéb ugor nyelvek *t*-jének. Egyről egyre t. i. olyanok, melyekről okunk van hinni, hogy a finn alak nem explosiva, hanem spirans kezdetű ugor tőnek képviselője. Hogy *töröl*-, *gyér*-, észt *tubra* s a melléjük sorakozó *t*-s kezdetű alakok más ugor alapnyelvi töből származnak, mint f. *hiertä-*, *harva*, *houraa*- s hogy az utóbbiak alapnyelvi tőjének *s* kezdőhangzója volt, azt már

fentebb fejtegettük (Ny. XII: 344 s köv. 1.). Ugyancsak szólottunk arról is, hogy a f. *hylkää-* kezdő mássalhangzója szempontjából a magy. *gyűlöl-* nem jöhet számba (u. o.). Magy. *tát-* ugor *tšgš-* ‚aperire‘ származéka, míg f. *hauta-* (mord. *šuvh*, lapp *čoute-* s hozzá még magy. *szánt-*, *számlik* s a *száj* összes ugor megfelelői) egy alapnyelvi *sšgš* ‚aperire‘ többől erednek. Szintígy külön *tšgš-* és *sšgš-* ‚cadere, jelentésű tőknek képviselői magy. *dől-* (f. *työntä-* trudere; oszty. *tiv-* geboren werden; vog. *tē-* id.) és f. *heittä-* werfen, *heity-* schwindeln (magy. *szédül-*, (?) cser. *šind-* setzen, pflanzen). Külön *tšš-* és *sšš-* ‚splendere, ardere‘ tőknek felelnek meg f. *huomene*, *hopea*, *hohta-* (f. *suo-* gönner, *suuttu-* indignatione capi, *save* argilla, lutum; mord. *šovin* lem, ton; cser. *čukt-* accendere; lapp *čuouke-* lucere; zürj. *sot-* verbrennen, *šonal-* warm werden stb. 1. MUSz. 188 s köv. 1.) és *gyapont-*, *gyúl*, *tavas*, *nap* stb. A finn *hyönteme*, *hyönti* ‚etwas kleines und leichtes‘ jelentése nem utal okvetetlenül ‚tumere‘ etymonra, mint a *tüdő* stb. szókkal való egyezése kívánná, eredhet akár egy ‚levari‘, vagy ‚minui‘ etymonnal bíró *sšgš* többől (v. ö. *kevés* és lapp *keppane-* levári, minui), mire a *sekély*, *csekély* is mutatni látszik. (*Sekély* e szerint igei *sek-* alapszóból olyan képzés volna mint *dagály*, *aszály*. Az igei alap fölvetését a f. *hyönteme* javallja, mely szintén *freq-ud* † nomen verb. *m* képzővel alakult *hyö-* igéből.)

Ezen adatokkal ellentétben az első csoportbeliek kétségtelen bizonyosságát adják, hogy szókezdő finn *h* eredeti ugor *t*-nek is megfelelhet, mely *t* ily esetben csakis a vogul-osztyák nyelvben maradt meg. Kimondhatjuk tehát ezek alapján a tételt, hogy szókezdő finn *h*-val a többi ugor nyelvekben általában spirans (s-féle:) hang áll szemközt, kivéve a vogul-osztyák nyelvet, mely néha a közugor *s* szókezdő ellenében, ilyen esetben is megőrizett eredeti *t*-t. Ezen tapasztalat harmoniában áll avval, melyre fentebb a magyar szókezdő dentalis eredetű *h* s a szókezdő *t*-s hangváltozás elterjedésének vizsgálatánál jutottunk. Azon, hogy finn *h* szókezdővel szemben kivételesen vogul-osztyák *t*-t találunk, épenséggel nem csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a *t*-s hangváltozás még az egységes déli ugor alapnyelvben nagy divatban volt s hogy azon hangváltoztató

hajlandóság, mely az eredettől fogva *s* hangfokú szókezdőket érte (t. i. az *s* hangnak *h*-vá való gyengítése) egyes esetben a fejlődött *s* hangfokuakra is kiterjedett.

δ) A szókezdő foghangú explosivának legnagyobb fokú gyöngülése az, midőn nyomtalanul elenyészik. Elszórva egyes példák akadnak erre különféle ugor nyelvekben [v. ö. mord. *äl*, *elle* schoos és *sel* klafter, f. *syle* schoos; vog. *täll*- klafter | voty. *ottn* dort és *tu-palan* jenseits, *so* er (ugor *tš* = *az*) | mord. *esa* dort, *esta* von dort; voty. *cčc*, *ičc* solcher (ugor *tš* = *ez*); de főképen nagy szerepe van a magyarban, melynek 26 szavát fejt meg a Szótár *e* hanggyöngülés fölvételével. (Voltaképen 33 magánhangzóval kezdődő szót magyaráz ilyen úton, azaz a szókezdő dentalis elenyészttével; de ezek közül 7-ben csak spirans (*s*-féle) hangfokot mutathat ki eredetibb szókezdőül). Ezekre nézve azt jegyzi meg a Szótár, hogy „ha csak eredeti *s* nem forog fenn, többnyire csak a vogul-osztyák főnyelv őrizte meg a dentalis explosivát, míg a többi azt dentalis spiranssá (*s*, *š* — *z*, *ž*) vagy éppen már *h*-vá gyengítette.“ Azonban a tények ez állításnak ellentmondanak, mert több mint harmadrésze az ide tartozó szókknak olyan, melyben az explosiva a vogul-osztyákon kívül más ugor nyelv alakján is megtalálható, ezek:

magy.	vog.-oszty.	z.-voty.	lapp	finn	mord.	csér.
aka d-	<i>tägep-</i>	<i>takal-</i>	—	<i>takistu-</i>	—	—
árnyék	<i>tqrom</i>	<i>döröm</i>	—	<i>turb</i>	—	—
ered-	<i>taret</i>	<i>termal-</i>	—	—	—	—
orr	<i>torlp</i>	<i>tirp</i>	—	<i>turpa</i>	<i>turva</i>	<i>tirbä</i>
év, éved,	<i>iēbet</i>	<i>nebid</i>	—	<i>heveä</i>	<i>čevte</i>	—
ugyan	—	—	<i>tuoda</i>	<i>tote</i>	—	—
az, tova	<i>to</i>	<i>tš, sč</i>	<i>tuo</i>	<i>tuo</i>	<i>to</i>	<i>tu</i>
e z, té-tova	<i>tä</i>	<i>ta</i>	<i>ta</i>	<i>tä, se</i>	<i>tä, se</i>	<i>te, se</i>

arat- egytövű a *tarol* igével.

elég-
el-me } töve ugyanaz, mi a *teli*-é (ugor *tšgdš*)
ernyő } alapszava ugyanaz, mi az *árnyék*-é (ugor *tšrš-*,
orom } *tšrš-* „tegere“).

Azon ugor *t* (*d*) szókezdőknek természete, melynek a magyarban magánhangzós szókezdet felel meg, eltér mindazon *t* (*d*) szókezdőkétől, melyekkel eddig foglalkozni alkalmunk volt. Nem olyan, mint az α) pont alatt tárgyalt *t*,

melynek minden ugor nyelvben explosiv kezdőhang felel meg; mert itt az adatoknak csaknem két harmad részében — a vogul-osztyákat kivéve — minden nyelv a *t*-t spiranssá gyöngítette. De nem azonos a β) pont alatt tárgyalt *t* (*d*) szókezdővel sem; mert ez a keleti ugor nyelvekben általában nem változik *s*-szé, míg itt a vogul-osztyák *t* ellenében a zürjén-votyák jó számú kétségtelen példában *s*-et tüntet fel, (mint: vog. *teñer*: magy. e g é r; zürj. *šir*, *šir* | osztylrt. *tev*-, vog. *tē* : magy. e v- (*eszik*); zür. *šoj*-, voty. *siŋl*- | vog. *tan*-, osztylrt. *ton* : magy. ín nervus; zürj. *sön* | vog. *tol*-, oszty. *lola*- : magy. ol v a d-; zürj. *šil*, voty. *šujal*- | vog. *táll*-, oszty. *lal* : magy. ö l sinus; zürj. *šil*, voty. *šil*, *šul* | vog. *tägus* : magy. ő s z autumnus; voty. *sizil* | vog. *tule*-, oszty. *tuj*, *luj* : magy. ú j j digitus; zürj. *čuh*-, voty. *ciñl*, *cini* | vog. *tujt*-, osztyB. *lit* : magy. ú j j manica; zürj. *soj*-, voty. *šuj*) de meg másrészt mivel a magyar magánhangzós szókezdő is legalkalmasabban egy eltűnt szókezdő *s* képviselőjének tekinthető (v. ö. dunántúli *áp*, *álog*, *ápor*, *ásló*, *acskó* szavakat, továbbá ezeket: *arany* és zürj. *zarni*; *ég* aer és zürj. *ziñ* geruch; *egész* és zürj. *šoh* ganz) e nyelvben is voltaképen spirans felel meg szókezdő vogul-oszty. *t*-nek. Mindenesetre a β) pont alatti *t*, melyet az ugor alapnyelvben létezőnek felvett *th* (θ) másának tekintettünk, közelebb áll azon *t* (*d*) hanghoz, melynek a magyarban magánhangzós szókezdő felel meg, mint az α) alatti; mert amannál szintén tapasztaljuk a szerte divatozó spiranssá való gyöngülést, míg ennél nem. S tekintve, hogy a δ) pontbeli *t* kezdőhangnak a magyarban *s* felel meg, míg a β) pontbelinek azon néhány esetben, melyben a magyarban is megtörtént a spiranssá való gyengülés jó részben *s* (*száj*, *szék* medulla, *hét*) — azt hisszük — hogy a két *t*-féle hang közt levő különbség abban rejlik, hogy míg emez ugor alapnyelvi kemény aspirata *th* (θ) hangból ered: a magyarban elenyészett *t*-féle szókezdő lágy aspirata *dh* (s ebből fejlett δ dentilabialis) képviselője, mely hang felvétele a *th* (θ) mellett annál kívánatosabb, minthogy a lágy mássalhangzók létezése a többi kemények mellett is kimutatható. Ezen *dh* (δ) hangból fejlett *s*-k hangfejlődése más irányban történt, mint az eredettől fogva spirans hangfokú *s*-ké; azok t. i. a szókezdőten elestek, ezek követték az ugor nyelvekben ko-

rán lábra kapott hangkeményítő hajlandóságot és *s*-szé változtak. (Ézért találunk oly kevés eredeti magyar szóban *s* szókezdőt. A Szótár ezeket tárgyalja: *saj*, *záp*, *zár*, *zavar*, *zomok*; de ezek közül is *zomok* azóta szláv szónak bizonyult; *saj*-nak *szej* alakja, *záp*-nak *áp* alakja van.) A többi ugor nyelvben a *dh* (ð), mint minden egyéb lágy hang megkeményült *s* visszaváltozott *t*-vé, itt-ott azonban el is esett a szókezdetről, mint a magyarban (l. fentebb).

Ezek a szókezdő foghangú explosívának felvett szabályos hangmegfelelései; számba vévén ezekhez a ritkábban előforduló szókezdő *d*-n és *d*-l hangváltozásokat, mely utóbbi különösen az osztyákban (ennek éjszaki és szurguti dialektusában), kevésbé a vogulban és magyarban fordul elő (l. MUgSz. *le* és *lak*-essen, schmausen cikkeit) — következőkép állíthatjuk össze a szókezdő foghangú explosíva hangmegfeleléseinek képletét:

Ugor alapnyelvi t-féle szókezdők	vog.- oszt. y.	zür.-voty.	magyar	lapp	finn	mord.	cser.	
t_1	<i>t</i>	<i>t</i> (? <i>l</i>)	<i>t, d</i>	<i>t, č, (?d)</i>	<i>t, d</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>
	<i>d</i>	<i>t, l n</i>	<i>t, d n</i>	<i>t, d, d' n</i>	<i>t, d, n</i>	<i>t n</i>	<i>t</i>	<i>t</i>
t_2	(<i>th, ð</i>)	<i>t</i> (? <i>l</i>)	<i>t, d s</i>	<i>t, d s, z</i>	<i>t, d, s</i>	<i>t, s h</i>	<i>t, s</i>	<i>t, s</i>
	(<i>dh, ð</i>)	<i>t, l</i>	<i>t, d, n, s</i>	' <i>t</i>	<i>t, d, s</i>	<i>t, s h</i>	<i>t, s</i>	<i>t, s</i>

(A kövér betűvel jelzett *s* az *s* hangon kívül a többi sziszegőket is jelenti, t. i. annyi mint *s*-fél e h a n g o k (ezek lehetnek: *s, z; č, ž, c, ž, č, é, ž, š, ž*).

MUNKÁCSI BERNÁT.

KAZINCZY MINT FORDÍTÓ.

V.

Kazinczy példái.

„Ki vagy te, szép szűz? Lángoló szemed
S e barna, fürtös üstök, e szemérem,
Orczáid színe, e varázs kecsék
Benned hazámnak szültjét sejtetik.
De barna, fürtös üstököd virágai

S a hang, mely édes ajkadról folya,
 S egy mondhatatlan báj, melyet szemem
 Még egyikén sem láta szépjeinknek,
 Külföldinek mutatnak. Ah, ki vagy?
 Csudállak és szeretlek!

S a leány

Mondá: Nevem Xenídon s Magyarcsa.
 Báróczy volt az ápolóm; az új
 Szép Attikának méhe. Ő tanított
 Engem szemérmes-édest selypeni,
 S távozni a durva nép beszéditől,
 S nevetni a durva népnek gúnyait.“

Kaz. költeményei II. köt. 24. (Abafi kiadása).

A magyar irodalomban egyetlen elődje, a ki a fordításnál hasonló uton járt mint Kazinczy, Báróczy volt. Ő is hangoztatta az ujtást, ő is barátja volt az idegen „gyöngyök“ átvételének. A K a s z a n d r a végén így védi ujtásait: „Ha a görögök ujtást nem hoztak volna be, soha annyira nem vitték volna tudományokat és az ékesszólásban úgy el nem hiresedtek volna. A deákok nem szégyenlették a görögöktől kölcsönzött móddal ékesíteni nyelvöket. A francziák még mai napig is a görögből és deákból szedik a gyöngyöket, melyekkel nyelvöket gazdagítják s ékesebbé teszik írásokat; miért ne követhetnök hát mi is nyomdoku-
 kat s ne ujtánánk nyelvünkön; a mint hogy valósággal ujtottunk is. mert csak kétszáz esztendővel azelőtt nem volt nyelvünknek az az ékessége, mely most van; sőt gyanakszom, ha vajon Scythiából, Attilával és azután a hét kapitányokkal kijött eleink megérthetnének-e bennünket akadály nélkül.“

Báróczy ujtásai azonban nem voltak bántók. Szókat nem teremtett, az idegen szólásokat pedig nem halmozva, hanem csak imitt-amott alkalmazta. „Oly szerencsésen lopott bé nyelvünkbe holmi idegen szépségeket, hogy azokat az olvasás közben csak észre is alig vészed, s nem is mint ujságokat, hanem mint már esméretes kedves óságokat úgy nézed“, írja róla Bacsányi is a Magyar Musában (70—72. sz. „A fordításról“). Báróczy inkább a mondatban ujtott mint a szókban. Rövidebbek nála mint más írónál és a szófü-

zés is csinosabb. Gyakran használja az idegenszerű infinitivusi mondatszerkezetet, a hosszabb kötőszók helyett rövidebbeket alkalmaz, és a hol csak lehetséges, egészen elhagyja. Az akkor divatos halmozott képzős szokat megfosztja fölösleges czafrangjaiktól és francia mintára, a latin szók végezetét is gyakran elejti. Általában a francia mondatok könnyű folyását akarta utánozni.

A hatást, melyet Báróczy Kazinczyra tett, legjobban kifejezte Pályája 1828. kiadásában: „A könyvtárnok tudatá velem, hogy kezéhez egy magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, de tele van igen szép képekkel. Vegyem meg, ha tetszik. Marmontel Regéi Báróczytól. Még ma is birom a könyvet, mert rajta van ifju esztendeim örömeinek emlékezete; még ismerem a helyeket, hol a Báróczy csudálásában fel-felsikoltozám . . . Már akkor feltevém magamban, hogy az ő koszoruja után fogok törekedni minden erőmmel, a mi lesz.“ E visszaemlékezés 1777-ből való. A Bácsmegyei 1789. kiadását „Báróczy tisztelőinek“ ajánlja és az ajánlásban a többi közt így szól: „Megléhet, hogy én Marmontelnek elhevítése nélkül nem nyultam volna tollhoz. Hogy irtam és irok tehát — ha mit ér irásom, — hogy nevemet nem látott hazafiak is esmérik, — a Báróczy míve. Boldog, a ki Báróczyval, a selypítő, francziává vált Báróczyval futni mer! Nékem nyomdokait csókolni, ötet távolról követni . . . elért tárgy, nyert dicsőség!“ E lelkesedés egész életén végig kíséri. Magának Báróczynak is azt írja egyik levelében 1808-ban: „Gyermeki korom olta te valál példányom, melyet követni igyekeztem.“

Báróczyért nemcsak Kazinczy lelkesedett, hanem lelkesedett érte majd minden kortársa. Decsy Sámuel ezt mondja róla Pannóniai Fénikszében: „Ugyan melyik nyelvben lehet a szép nemnek jobban hizelkedni s több édesgető szokat mondani, mint a magyarban. Kérlek, olvasd meg ama magyar Márмонтelnek, kapitány Báróczy Sándornak Kassandráját és Erkölcsei leveleit, majd tapasztalni fogod beszédemnek igazságát. Ezen a r a n y s z á j ú m a g y a r n a k fordított könyvei teljeseek a szép nemet édesgető s a szivnek legbelsőbb rejtekéig is béható drága magyar szókkal.“ (47. l.). A kortársaknak Báróczy iránti általános lelkesedését festi Kazinczy e néhány sora is: „Mind azon, a mi

Báróczynak tollából folyt, annyi báj, annyi kellem, annyi csín és kecs ömlött el, mely az ő vétkeseknek látszó szólásait még azokkal is megkedvelteti, a kik a nyelvnek úgy nevezett tisztasága mellett buzognak s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak.“

Kazinczy működésének első korszakában nem az idegenszerűségek átvételében utánozta Báróczyt, hanem abban, a mit főntebb fölsoroltunk. Ő is a mondatok kerekdedségével és csinosabb, rövidebb szöfűzéssel ékesítette beszédét és ez által szintűgy megnyerte kora javallását és tetszését mint mestere.

Példája volt ugyan Báróczy az idegen szépségek átvételében is, de csak 1801 után. A mit az félve, elvétve kísérelt meg, azt Kazinczy szélesebb körben alkalmazta. Csak-hogy Báróczy példája egymaga alig tudta volna őt arra az útra terelni, a melyre lépett. Kazinczy jól ismerte az akkori német irodalmat, ismerte fejlődését a XVIII. században és ismerte a latin írókat is, különösen Sallustiust, Horatiust, Cicerót, Quintiliánt. Ezen íróknál ugyanazt az eljárást találta meg, a mellyel már Báróczynál megismerkedett és e nemzetek íróinál találta meg a szócsinálás és az idegenszerűségek jogosultságának vitatását is; megtalálta náluk a nyelvújítás egész elméletét. Nincs a nyelvújítás védelmére, fordítói eljárásának igazolására irt értekezése, melyen e nemzetek íróit például ne idézze.

De különösen a németek voltak e részben is tanítói. „Mit, hát a német írók nem újítottak?“ írja Szentgyörgyinek, „Klopstock mondá: man lerne mich verstehen! Wieland Menanderjében új flexiójú, soha nem hallott szók és constructiók vannak. Clavigo tele van gallicismussal.“ Dayka életében pedig így védi idegenszerűségeit: „Lessing, Klopstock, Goethe, Wieland, Schiller, Voss mennyi graecismust s gallicismust vittek be nyelvökbe s neologisálásuk által mint tették a Hans Sachséhoz hasonlatlanná . . . de a ki nyelveket ért, vegye elő (Goethe) írásait s csodálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de leginkább a francia nyelvek virágait mint egyesítette a német nyelv virágaival és hogy ezek a sokféle virágok az ő írásaiban mely gyönyörű játékot tesznek.“

A magyar nyelvnek s irodalomnak ugyanazt a fejlődést szerette volna adni, a melyen a német ment keresztül. „A . . . nyelvek közül a német az, melyhez a magunkét az előnkbe szabott tekintetekben összehasonlítanunk lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelv mint a miénk, úgy ázsiai eredetű mint a miénk s úgy emelkedésben van mint a miénk“, ezt mondja az Orth. és Neol. értekezésében. „Én azt az utat óhajtom nyelvünknek, melyet a német teve,“ írja Kisnek is 1818-ban (Éred. m. II. 267.); mert „a németek nyelvek és literaturájok említett korában nem bánhatának bölcsebben, mint bántak. Durva, darabos nyelvek . . . és az a csámpás ügyetlenség, melyben beszédök mind addig vonalgott, így könnyebb járásúvá vált, kisimult. Gellertnek francia izlésű meséji, a Gleim levelezései Jakóbival (a Chaulieu és mások példái után), a Wieland francia izlésű románjai . . . jóltevőleg hatának nemcsak a nemzet literaturájára, hanem a nemzet nyelvére is, mert ezek nem pirultak követni a francziákat szóban, szólásban, fordulatokban, ha beszédök az által nyerhete. Maga Klopstock is, a német nyelvnek ez a nagy hőse, újjá teremője, soha sem éré vala el a tetőt, hol páratlan dicsőségben ragyog, ha igyekezetét a görög és ángoly s a latin és francia példák nem segíték volna. És mégis a német arcz ma, a legvakmerőbb választatások, erőszakok, még pedig világos erőszakok mellett is, úgy német arcz mint régebben volt, de most szebb arcz mint régebben volt.“ (Muzáron IV. 156.)

A fordítás elméletét is egészen a németektől vette. Többször hivatkozik Herderre, kinek nézeteit magasztalóan emlegeti, Wielandra, kinek Adelung ellen irt értekezését le is akarta fordítani és hivatkozik Klopstockra és Vossra. Herdernek különösen a következő, nyelvmívelésre vonatkozó nézete ragadhatta meg figyelmét: „Man bilde unsere sprache durch übersetzung und reflexion. Unserè sprache kann unstreitig von vielen anderen was lernen. in denen sich dies und jenes besser ausdrücken lässt; sie kann von der griechischen die einfalt und würde des ausdruckes, von der lateinischen die nettigkeit des mittleren styles, von der englischen die kurze fülle, von der französischen die muntere lebhaftigkeit und der italienischen ein sanftes mahlerische lernen.“ (Fragmente zur deutschen literatur I. 13. §.) Vajjon nem ennek

a hatása alatt fordított-e valamennyi itt felsorolt nemzet íróinak a művéiből?

Hogy az írásnak nem mindenkire kell érthetőnek lenni, hogy a művészi fordításnak az idegen mintát szolgálilag kell utánozni, ennek igazolására Sallustius előszavában a nagy német humanistának, Heynének ítéletét idézi a fordítás törvényeiről. A fordítás szerinte is különféle lehet, a szerint, a milyen czélt a fordító magának kitűz. Végül azt mondja: „Die hauptlehre bleibt: nicht alles lässt sich übersetzen, nicht alles auf einerlei weise, nicht alles gut und verständlich; aber auch nicht alles braucht übersetzt zu werden. Ueberall gibt es grenzen und ein ziel, und in jeder kunst fasst ein und dasselbe werk nicht alle, nicht die ganze kunst; jede gattung hat ihre eigenen vorzüge und andere vorteile, die der anderen abgehen; und am ende bleiben in jeder übersetzung alter schriftsteller, vorzüglich der kunstgebildeten ihrer art, noch stellen, die nur dem verständlich werden, der das original zur hand nehmen, und es aus eigener altertumszeit, sprach- und sachkunde verstehen und verdeutlichen kann. Die künstlichste, die bewunderteste übersetzung, die sich dem original anschmiegen, nebenbegriffe der ausdrücke im original durch nachgebildete worte wiedergeben will, ist desto unverständlicher; dies liegt in der sprache selbst, in dem verschiedenen genius der sprachen.“ — Az Ahlwardt-féle Ossian előszavából az angol Johnson nézetét idézi annak támogatására, hogy minden élő nyelvnek valamely régi után kell alakulnia, még pedig szolgálilag: „Fremde wortfügungen hat man als gefährlich verschrieen, welche den charakter der sprache ändern sollen, aber es ist meine ernsthafte meinung, dass sich jede lebende sprache nach irgend einer alten recht knechtisch bilden müsse, wenn unsere schriften dauern sollen.“

Általában alig van Kazinczynak a fordításra és nyelvújításra vonatkozó olyan tétele, melyet a németeknél meg ne találánánk. Különösen nagy hatással voltak rá azon elvek, melyeket Wieland az 1782-diki Teutscher Merkurban Adelunggal való pörében fejtegetett. Adelung azt feszegette, hogy az írónak nincs befolyása a nyelvre. Wieland szerint

ellenben az író az, a ki a nyelvet tisztítja, csiszolja és a tökély lehető legmagasabb fokára emeli. A nagy író nem rabszolgája, hanem törvényhozója a nyelvnek. Szabad új szókat csinálnia, szabad tájszókat forgalomba hoznia, a nyelvet tetszése szerint gyarapítania. A nyelv tökéletesítése nem a grammatikus, hanem az ízlés műve a múzsák közreműködésével. — Mint láttuk, Kazinczy ez elveket mind hangsúlyozta. (A német irodalom hatásáról Kazinczyra bővebben szól Riedl Frigyes „Kazinczy Ferencz és a német irodalom“ című tanulmányában. Budapesti Szemle 1878. 35. sz.)

De nemcsak Báróczy példája lelkesítette, nemcsak a német írók adtak neki irányt és erősítették meg a megkezdett út követésében. Volt a régi rómaiak közt is különösen egy író, kinek koszorújára sovárgott és egy költő és egy rhetor, kiknek elmélete jó részt megegyezett az övével. A gyakorlatban Sallustius tartotta szem előtt, elmélete védésében pedig Horatius és Quintilián szavait idézi. Példát adtak azonban neki egyéb római írók is. Catullust, Propertius, Lucretius, Cicerót szintén nem egyszer említi állításai támogatására.

Guzmicsnak írja: „Csak kivallom, édes barátom, engem Sallust tevé nyelvrontóvá“ (Kaz. és Guzmics lev. 39.), és Toldynak: „Sallust ronta el engem s kevélykedem, hogy azt Guzmicson kívül talán egy olvasó sem érté“ (Kaz. lev. Kisfaludy Károllyal és ennek körével, 87. l.)

Sallustiuson tapasztalta, hogy stílusában nagy mestert, Thukydidest, szolgálilag utánozza, tapasztalta, hogy „inkább akará követni a nem római példányt, a nyelvrontó Thukydidest és önmagát, mint a mit a szokás és grammatika igájába vert római nyelvmesterek tanítottak“ (Muzarion IV. 187.). „Sallust, mint Rómának minden írója graecisált szabadon, bátran, olykor vakmerően, s az vétek, de szép vétek.“ (U. o. 154.). Midőn Teleky László egy-két okot hoz föl egyik Kazinczyhoz intézett levelében a neologismus ellenében, a többi közt, hogy az írásnak érthetőnek kell lenni, ezt írja Dessewffynek: „A régiek nem azon igyekeztek, hogy minél könnyebben értethessenek, hanem hogy írásokban levő erő és szépség egyesülve s minél nagyobb mértékben találtassék. Ha commentátorok és minden eszes olvasó ítélete szerint az első phrasis: Omnes homines, qui sese stu-

dent praestare ceteris animalibus ,nem teszen egyebet mint ezt: qui student (operam dant) ut (prae) ceteris animalibus stent: miért írá Sallust czikornyásan? S ilyet minden sorában találunk. S mire való volt irni senati (nem senatus), labos (nem labor)? Mire való volt a sok hyperbaton? Ezeket fogom mondani a grófnak.“ (Kaz. és Dess. lev. II. 374.)

(A rómaiak példája, kik a görögöket utánozták beszédökben, birta őt is arra, hogy irásában, gondolatmenetében a németek után járjon.) Midőn Molnár megszólítja: Sie denken deutsch, da sie ungarisch schreiben, ezt feleli neki: Und das wäre ein Fehler? Cicero dachte ja, während er lateinisch schrieb, griechisch und in Rom galt der schriftsteller, der die schönen formen des attischen ausdrucks in die sprache der römer übertrug. Der das nicht bemerkt hat, hat die alten nie studirt. Ezt a párbeszédet örömmel beszéli el Kisnek (Ered. m. II. 57.) Dessewffynek is ezt írja egyszer: „Nem hiba az, ha te francziául, én németül gondolkozom. Catull, sőt Horác is, mint Propercz és Lukrécz görögül gondolkoztak s deákul irtak. Egészen görögül gondolkozni s deák szókkal görögül, egészen görögül irni, az vétek volt volna: de nem egészen görögül, az nálók nem hiba. Ez nekem tántoríthatatlan hitem.“ (Kaz. és Dess. lev. II. 96.)

A grammatika törvényei ellen való vétkezésnél mentességül, mint föntebb már láttuk, Quintiliánra hivatkozik. Ugyancsak a Muzarionban (IV. 154.) még egyszer fölemlíti: „Quintilián megengedi, hogy a grammatikák törvényei ellen szóljunk, csak cum virtute szóljunk, azaz, ha szólásunk nyer a szokatlanság által.“ — Horatiusból többször idézi, a mit általában az újról mond, azon Augustusnál tett panaszát, hogy a római nép eléggé elmétlen az újat, bár szép, gyűlölni és a régít, a szokottat, bár rút, magasztalni (epist. II. 1. 85.) és különösen, a mit az új szókról ir a Pisókhöz intézett levelében. Az utóbbi azonban nem ide tartozik, mert a szóújításról szól.

Kazinczy tehát Báróczyt vallotta mesteréül, a németeket utánozta és a rómaiak példáját hozta föl hirdetett elveinek igazolására.

HALÁSZ IGNÁCZ.

ÉLŐ MEG ELAVULT IGEKÉPZŐK. *) †

B) Denominatív igeképzés.

1. Denominatív igeképző: -I.

Kertel bekerít IX. 426. Szkl. | *hássol* és *hársol* fahéj-hántalékkal szőlőt kötöz IX. 477. | *megkövérelni* a disznóbélt IX. 479. Mtúr. | *ncszel* hall VIII. 43. KKHallas | *elekelte-mekelte* akadozva mondta el I. 225. Szkl. | *hátrál* „a (mai?) nép nyelvében termett“ IX. 464. Palócz (SJ. *hátrál* recedit, retrocedit) | *ünnepel* ünnepre visel VIII. 40. Dt. (ma *ünneplő*) | *nyoszol* I. 280. Csall. | *szemérli magát* I. 332. Csall. | *kívírczöl-kavírczol* I. 378. Csall. | *bevályogol* I. 381. Deésakna | *nyom-dékol* utat: nyomot ver I. 382. u. o. (v. ö. „nyomdékos felén járj az útnak“ u. o.) | *tisztül* tisztogat u. o. 383. (*tisztálkodik* ArGy. II. 7. m.) | *egyetmásol* ArGy. II. 12. m. | *országol* u. o. I. 1. | *javasol* u. o. | *megeggyelték* mverték I. 415. Szeg. | *vaklál* vakoskodik II. 136. NKúns. | *kártyál* k-t kever. II. 235. Kapn. v. | *nagyolkodik* nagyratartja magát III. 3. Csángó | *erdől* fát gyűjt és haza hord III. 324., V. 36. Hrmsz. | *lepárjál* V. 473. Érm. (Csok. Dorottya: „lepáriált levelek“) | *megsokál* III. 281. | *bájol* bajlódik III. 522. Abauj | *összeka-rolkozik* u. o. 325. | *leöregem* a piszkot a kerékről III. 87. Tolna | *éllel* élez, élesít IV. 427. | *elődányi* (oldalni) eloldalogni V. 427. Veszpr. | *vacskol* TSztImre | *szomszédol* VII. 474. Veszpr. | *telekel* trágyáz (*telek* trágya) VIII. 470. KMajsa. | *megigenlik* megsokalják VIII. 523. Szatm. stb. stb.

császárlat uralkodás MC. | „*hangostassanak* auag *hangossassanak*“ NagyszC. | *bajnoklat* Bc. | *kintornál* hárfáz Matkó 53 . . . PP. | *sötétell* Ilosv. | *kárall* kárnak tekinti Fal.

Pet. Ján. v.: Hadd *öleljelek* meg | *Rácsókolom* lelkem piros ajakadra | A patak habjain *piroslott* az este | Megnézem, mit csinál, ha *henyél*, jaj neki.

Akár a közbeszédben, akár íróknál minden léptenyomon találkozunk az *-l* denom. igeképzővel. E termékeny-ség képzőnk élő voltát kétségtelenné teszi. Ilyenek mint: *éllel* élesít h., *bájol* bajlódik h., *leöregel*, *szomszédol*, *megigenli*, *megeggyel*, *hássol*, *egyetmásol*, *nyomdékol* stb. *jajol* Krszn..

*) A deverbális igeképzőket l. Nyr. XI.

továbbá Aranynál *kémel* kémlél (v. ö. *nézel* és *nézlel*) Toldi, *vénelni* Toldi est., melyeket régibb szótárainkban is hiában keresünk, magukon viselik újabb keltük bélyegét.

Az *-l* képző sokszor régibb *-z* helyébe lépett: *szemetesz*, Pázm.: ma *szemetel* | *kémszódoh* Veszpr. c.: kinlódó, de ez mitsem bizonyít, minthogy mai napság is sokszor váltakozik a denom. *-l* és *-z* képző: *botol*, *-z*, *babondl*, *-z*, *lánczol*, *-z* stb. (Bud. NyK. X.); viszont: *tréfáz* II. 185. Veszpr., *megterhözve*: -ölve II. 130. Orm., *pipál* és *pipáz*.

A denom. igeképző *-l* tehát élő képző és új szókat, melyek *valamit tevést* (vmivel való működést pl. kapál, vmit alkalmazást pl. szól, vminek tartást pl. urall) jelentenek, bátran képezhetünk vele. Helytelen azonban az ily képzés: *érvél*, *árnyal*, *külzel*, *igényel*, *mímel*, mert csonkított, vagy nem világos alapszóból képezvék; *átló*, *hánnylat*, mivel az alapszó nem a képzőnek való; *egészél* (egészleti hánnylat), mivel nem azt jelenti, a mit ki akarnak vele fejezni: *egészli* legfeljebb azt jelenthetné, hogy „egésznek tartja“, mint *kevesli* „kevesnek tartja“; végül *gyógykezel* és *indokol* szókban az összetétel első része hibás, mert a *kezel* és *okol* ellen semmi kifogásunk sem volna.

Itt az ideje, hogy a latin és görög igéket magyarosító *-ál* képzővel is végezzünk. Fentebb, a frequ. *-ál*, *-él* képzőnél (Nyr. XI. 204) említettük, hogy ehhez semmi köze sincs, mivel csak mélyhangú alakban használatos, míg a frequ. *-ál* val egyenlőszámú *-él* képzős igéket állíthatunk szembe. Hátha a denom. *-l* igeképzővel van itt dolgunk? Hátha úgy alakultak a *prédikál*, *pingál*, *kántál* igék, hogy előbb névszónak vette a nyelv a *prédika*, *pinga* stb. szókat s úgy képzett belőlük igét a denom. *-l* segítségével? A mint hogy létezik csakugyan a *rexa* és *visita* mint önálló névszó a magyarban.

Hogy ez *-ál* képzőben az *-l* denom. *-e*, arra azonnal tagadó választ nyerünk, mihelyt megvizsgáljuk, miképen igésíti e képzővel a nyelv a névszókat, pl. *fraternizál*, *silabizál*, *németizál*, *bolondizál*, *komótizál*: a névszót ugyancsak idegen képzővel előbb igévé változtatja, s csak azután függeszti hozzá az *-ál* képzőt, mi világos bizonyítéka annak, hogy csak igéből képez s így a denom. *-l* képzőhöz semmi köze sincs. Bármily furcsának is lássék tehát, hogy éppen az infinitivus alakja származott át nyelvünkbe: nem magya-

rázhatjuk másképp e képzőt, csak úgy, hogy nem egyéb, mint a latin *care* elváltozott mása: *praedicare, cantare* alakból lett *prédikál, kántál*.

Azok a latinos műveltségű emberek, kik az ily szót a magyarban először használhatták, nagyon meg lehettek akadva ez idegen igékkel. A személyes alakoknak nem vehették hasznát, mert nem ragaszthatták hozzájuk újra a magyar személyragokat; az igetövet sem használhatták, még pedig amaz egyszerű okból nem, mert a véghangzóra nézve nagy eltérés volt közöttük.

De ha tekintetbe vesszük, hogy a táblabíró-latinságban megvolt a hajlandóság arra, hogy az igék nagyrészt *-a*-san használja: pl. *repetare*, vagy. pl. *corrigatio* (Kaz.), ép úgy mint az olasz nyelvben is megvan: (pl. *studiare, oppressare*); továbbá ha figyelembe vesszük, hogy legnagyobb számban az *-a* tövű igék jöhettek forgalomba: *dictare* diktál, *gratulari* gratulál, *superare* szuperál, *cantare* kántál: természetesen fogjuk találni, hogy az az *-á* (*-ál*) megmaradt a magyarosító képzőben. Ilyenformán az *-l* nem lehet denom. képző, hanem valószínűleg a frequ. *-l*, mely aztán az *-á*-val egybeolvadva egészen magyar színezetet nyert (*-ál*).

Az *-a* tövű latin igék megmagyarosodott alakjai később meghonosodván, a nyelvérzék az *-ál*-t az idegen igék magyarosító képzőjének kezdé tekinteni s ezentúl könnyen hozzáfűggesztette minden latin igéhez, tekintet nélkül arra, vajjon a latinban *a, -é, -i* vagy mássalhangzós tövű-e az ige: *pingál, colloquál, censiál, praelegál, protestál, ókumlál, conjundál, confrontál* stb.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA. /

VI.

A *-ra* rag.

I.

Eredetibb alakja a *-ra*, mely régibb *rajá, reá, rá* alakból lett. Ezekben az *á* fejezte ki a lativitást, mely később megrövidült. Alapjelentése valamely felületre való *r á m e n* és, abstractive: *r á h a t á s*. A felületre nézve nem határoz, ha az vízszintes, oldalas vagy épen fölöttünk való is pl. A lapdát dobhatom a padlóra, a falra, a plafondra.

A rámenés fogalma is többféle árnyéklatú lehet. Legtisztább a rámenés fogalma, ha a test a felületre felülről lefelé esik pl. az alma a földre esett; de azért a rámenés fogalma nem kívánja meg szükségképen a testnek felülről lefelé való haladását, megmarad a rámenés fogalma akkor is, ha a test egyik felületről a másikra vízszintesen halad. Pl. az udvarból az utcára megyek; sőt a test az illető felületeken akár tapadva haladhat pl. a sakktáblán a bábót a feketéről a fehérre huzom.

a) Helységnevek. 1. Magyarországiak: Laszlo kiral' Beczből ala iöue Budara Szék.: Cron. 212. Onnat mene Zolio mra u. o. 210. Onnat iöve Rosnobañai Castelra. Onnat a Szepessigbe valokra. Az vtán Debreczenre u. o. 210. ő el szállad vala Pestre seregéuel Helt.: Canc. 16. Mária Királyné nagy gyűlést hirdete Szekesfehérvarra Helt.: Magy. Krón. 214. Sárospatakra aka vala menni Pethhó: Krón. 106. feleséget elfogák és Pétsre vivék u. o. 106. Szt. Péterre elmenyek Levelek 1670-ből Törtt. 1883. évf. II. füz. Kükküllő várra jönnek u. o. Háromszékre ment be ő kegyelme mindentől u. o. vissza is érkezik Krasznára u. o. elmenyek Vinczre u. o. elmegyek Munkácsra. Levelek 1710-ből u. o. betekint mint Bakó Gyulára Ny. III. 334. Diószegre jár u. o. 333.

2. Külföldiek: Bezerédy Zsigmond az ő utazási naplójában, melyet 1665-ben jegyzett (v. ő. Törtt. 1883. évf. II. füz.) az idegen helységnevek mellett is következetesen *-ra, -re* ragot használ, a hol azt a jóhangzás megengedi. Pl. Ebédre Tarlaura (értünk), északára Svaoniczra, mentünk ebédre Spitalyra, . . . Venczaora, Estvére Sz. Dánielre Gemona város mellett. Ebédre mentünk Sessanára Forli város mellett; Vacsorára Zavnickra; Ebédre Chatolicora Rimini város mellett, melly a tenger partján van . . . Estvére mentünk Nai Khirkhenre . . . Értünk Mürzuhislagra, Portora, Consalvira, Frankulinra, Monte-Fiaskora, Radicofanora. Pogiara, Potundarfra, Szt. Faitra. Die 15. ebédre Passaviumban, estvére Linczre u. o. . . mentem Zierekzeere és onnét egy tenger öblén által Sluzára Bethl.: Ónél I. 294.

b) Egyéb helynevek és concret fogalmak. 1. E kérdésre: hová? mire? le esuen ő orcáiara Bécsi c. 3. es törhetetlen remólet esec őraioc u. o. 25. es ő felelme esec földnek minden lakozoyra u. o. 8. ne eskeggetec se meñre, se földre Münch. c. 201. megyen uala egyházakra (ibat per ecclesias). Érd. c. 96. az ewnek sethetseghe napvelagra változeek Winkl. c. 119. ki ez napon az ő edes zileyenec zekit helhőztethe ő zenth

i o g y a r a Nagysz. c. 85. haragot tartotam re a Virg. c. 201. gonoz hyrt kwltwttem reayok u. o. 251. Völgyekre, hegyekre Bassa fel szálla Helt.: Canc. V2. Jutánac Törökec Variassi mezőre u. o. K. Az Bela Királyra Bathus siet vala u. o. 8. Belara Magyaroc ezért boszonkodnac u. o. 16. Vtokba à Kunoc reáioc találánac u. o. 12. Czoda szép helyen Eger vára vagyón, Az völgyre fekszik egy hegy orozaton u. o. S. Ra gondola Király ió Magyarországra u. o. 6. Szopolia Estvant az ő seregenec hannagiat rablani, es egetni boczata Lengiel orszagba, ki nag messze földre mind el egete es rabla Lengiel orszagot Szék.: Krón. 219. hadgyuc azokra igyunket Mon.: Apol. 258. kecske sem menne vásárra, de útik hátul Czegl.: Jke. 130. Hogy mert nyakfalvára menni u. o. 105. mit hoz a' Konyhára? u. o. 228. Ki, találkozot, némely régi irásban, egy Tengeré hányattatott Hajóra u. o. 133. Ludra szénát vesztegetni u. o. 217. Förtőre téré disznó. Decs.: Adag. 284. Ne meny bár, hires eperjre kosárral u. o. 219. Czépre s kapára termet ember u. o. 412. Mit hánz falra borsót? u. o. 182. Gyakran még az méltatlan is küzcinből nagyra megyen u. o. 117. Az tzelra arányozni u. o. 363. Mind két kézre tudgya ő u. o. 23. Vetőt aztalra iú u. o. 402. Nincz oly rakot szekér, kire egy vella széna fel nem fer u. o. 523. Én senkire nem vetek, Isten dolga u. o. 231. de itt is emberre talál bár meghúd u. o. 201. Régi barátidat, az vyakra való képest meg ne vessed u. o. 198. orvosságoc, kiuúl a' testre ragasztóc Com.: Jan. 175. Az orvosokra tréfás tsűfbeszéd az hogy tsak ő nékik szabad büntetlen megölni u. o. 217. Tanáts házra gyülekezik a' Tanáts Com.: Vest. 91. Kézre-vizöntő-edény u. o. 82. Jó-zsef ő reájok kezd feddenie. Nagyb.: Józ. hist. midőn a' gyenge veszsők a' közel levő magas fakra hutyorodnak fel Ap.: Enc. 224. de neki nincs gyűszűie, ha mikor tata-rozza is zabszemre hánya varrasat Bal.: Epin. 6. azonnan házunkra ütnek Erd. és p. 62. el üzték a' német táborra bávászkodó cselédséget Bethl.: Önél. II. 44. az fejedelem csak valahány magával kitörtetett falura Kem.: Önél. 64. szem hegyre kell venni azokat kik más dolgával botsátkoznak valamibe. Fal.: Udv. emb. 165. Lám ni! azt a háztól világra zavarta Ar.: Toldi 8. én. Tudd meg a legyilkolt atyafinak vére, Boszuért kiált fel az egek egére u. o. 5. Fut hideg forrásnak enyhítő vizére u. o. 4. Másfelől örül hogy gyilkos a testvére, Kit, hogy elveszessen, most esik kezére u. o. 3. De a veszett állat karikára forgott u. o. 9. Mentek-e tatárra? mentek-e törökre? u. o. 1. Jól tudom, rám nézne földi öröksége u. o. 8. Lábra szedte magát s útra keredett Pet.: Ján. vit.

(V. ö. Ny. I. 25). Erre a magyarság lóra kerekedett u. o. Valami egy óra járásnyira lehetett u. o. 24. Nosza tehát jó gazda, Bocsáss minket útunkra, Házadra maradjon istennek áldása Népk. Gyűjt. I. 69. Jól legel a nyájátok, Hajtsátok a forrásra u. o. 84. Csikót akar lopni, Kecskeméti zöld vásárra Pénzt akar csinálni u. o. 221. majd lábra kelünk u. o. 86. térdre állok u. o. 161. Kedves rózsám gyere a blakodra, Hogy adjak egy csókot ajakodra u. o. 198. Szomszéd asszony szép leánya Reá kapott a rózsánkra u. o. 253. Ugyan mi ennek az ára? Csak ne szabja nagy kaptára. u. o. 211. talán fogaid csikorognak a ríg elejtett vadra u. o. 3. mostani világban a szegény öregre csak feneket fordítanak u. o. 40. Végig mentem a kállai utcán, Szembe jött rám az én édes rózsám. u. o. 223. Még csak harangot se kondítanak rá t o k u. o. 227. kifordulok a konyhára u. o. 381.

2. Ezen kérdésre: merre? a különbség csak az, hogy itt a *-ra* irányt jelölő szókkal köttetik össze. Pl. es elvalaziatic ő hegenek fele ez fekre es ű fele delre Bécsi c. 187 kic lakozanac nap keletre u. o. 11. ha atra haytott horgok Sánd. c. 236. közel nap nyugotra egy torony vagyon. Helt.: Canc. S. Nehéz szél felre euezni. Decsi: Adag. 374. Akár merre jársz, kelsz, ott legyen sarkadnál. Ar.: Toldi, 10. én. Szép magyar leventék . . . Merre, meddig mentek? u. o. 1. as se tutta, m ő re fusson. Ny. I. 276.

KÖNNYE NÁNDOR.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA.

III.

b) Állapothatározók.

A magyar nyelvben az állítmány többi viszonyát, a cselekvés egyéb körülményeit szintén helyhatározó ragokkal fejezzük ki. Csakhogy míg a helyhatározásnál e helyragok eredeti jelentésökben használatnak, addig a többi határozóknál átvitt értelemben vétetnek. S valamint bármely szónak különféle átvitt jelentése lehet a szerint, a mint bizonyos időkben különböző hasonlatos fogalom megjelölésére használtatik, úgy a ragoknak átvitt értelme is sokfélekép változhatik. Tehát az állapothatározók kifejezésére is időnként különböző helyhatározói ragokat alkalmaz a nyelvszellem, a mint a ragokat különböző felfogással viszi át az állapot meghatározására. Ezért tapasztaljuk, hogy az állapots egyéb átvitt értelmű határozók a nyelvfejlődésben legtöbb változásnak vannak alá vetve. Ebből érthető, hogy a csak nem nagyon régi irodalmi mű is oly sok és nagy eltérést mutat a mai nyelvhasználattól.

A Zr. nyelve is sok különbözőést tüntet fel a mostani nyelvszokástól, tekintve az állapothatározókat. S ez eltérések is oly különbözők, annyira egymagukban állnak, hogy valami általános elvet, mely az író, s nyelvértékét vezetete volna, találni az egész Zrinyiászban nem lehet. A főbb eltérések a következők:

1. De leginkább magyarokat észben vette. I. 7. | És ha idején észbe nem veszik magok. I. 23. | Rézmán észbevette keresztény dandárát. III. 62. | Ma a nyelvszellem a *-ra* ragra viszi át azt az értelmet, melyet Zrinyinél s annak idejében a *-be*-nek tulajdonított: észrevesz.

2. A lelki állapotokat, örömet, gyönyört, reményt, továbbá bővelkedést kifejező igék a maitól eltérő s Zrinyinél is különböző vonzattal jönnek elé; pl. Örül az szerencse ember esésében (ma: esésén) IV. 3. | Mintha régente az lett volna a fölfogás, hogy a szerencse mintegy az ember esésében benne van és ott örül, ma pedig mintha a szerencse az ember esésén volna s azon uralkodva örülne. — Éppen ellenkező eset a következő példa: Áll Zrini nagy gondokon (most: gondokban) V. 2. | Mindenik gyönyörködik kaur romlásán. I. 99. | Gyönyörködnek külön külön vallásoknak. I. 12. | Nem gyönyörködöm az te pénzednek. III. 95. | Hogy gyönyörködhessék nagyobb esésében. IV. 3. | Jelenleg ez utóbbi szerkezet használatos. Vagyon reménysege számtalan sok hadán (most: hadában) V. 6. | Bővelkedik vitézséggel és okossággal. V. 48. | Bővelkedik tanácsa bolonddal. VIII. 61. | Ma bővelkedik vmiben szerkezetet használunk. A szükölködés viszonya nélkül névutóval van kifejezve: A nélkül nem szükös tárházam. III. 95. | De mit törődöm én más esztelenségén. III. 62. | E kifejezés a rajtalevés viszonyát emeli ki, a mai *-val*, *-vel*-es szófűzés az együttléte nyomatékosítja. E példák azt is mutatják, hogy a Zr. állapothatározó ragjai még közelebb állanak eredeti helyjelentésökhöz, mint a mostaniak, mert intenzívebbül, mint egy valóságos helynek véve jelölik az állapotot, míg ma az állapothatározó ragok kevés vagy éppen semmi összefüggést sem mutatnak az eredeti helyjelentéssel.

3. A *-val*, *-vel* rag sokszor *-ban*, *-ben* helyett áll az állapot jelölésére; mint: Delimán haraggal és dücsőséggel nagyobb. VII. 94. | De az keresztyének vannak hallgatással (hallgatásban). III. 51. | Nem szól ő semmit is rettenetességgel (rettenetességben). XV. 70. | Hogysem szemén élni szégyennel mindennek. III. 90. — Helyett áll helyére helyett ebben: De mivel orvosságot elmúlt üdöre, Nem lehet csinálni: bánkódjunk helyére. XIII. 67.; — a *-nak*, *-nek* helyett *-ul* van e mondatban: Játékul tartja az emberek dolgát. I. 94., *-ul*, *-ül* helyett *-ben*: Vegye büntetésben én vitéz fejemet. XI. 27.

4. Az együttlét kifejezésére *-val*, *-vel*-en kívül *-val*, *-vel* együtt, *-stul* *-stül*, *-stul* *-stül* együtt használtatik: Uraságot adott, kivel én megéröm. II. 68. | Kardjával együtt jobb kezét elcsapá. III. 83. | Lovastul kemény földre Mehmet leesék. III. 84. | Zászlóstul együtt futni készülének. III. 86. | Különös szófüzés van ebben: Futnak az törökök futó vezérestül. VI. 81. | és ebben: Bán belső várban szorult ötszáz magával. XIV. 74. | Az I. ének 87. versében ez van: Ezek húsz ezerezen jó lovasok voltak, — a 88-ban pedig már ezt olvassuk:

Ezek de lehetnek ötvenkét ezerek,
Mert zincsiek, géták, barstok vannak vélek.

Mint látható a rím kedvéért áll ezerek ezerezen helyett.

5. A gondolást jelentő igéknél a Zr. nyelve azt emeli ki, hogy miről ered a gondolat, most azt hangsúlyozzuk, hogy mire irányul: Mindenik magáruul gondol, nem társáruul (társára). XI. 89. | De mindennek gondja van nagyobb magáruól (a magárua helyett a rím kedvéért használtatik. II. 13. | *-tól* áll *-nál*, *-nél* helyett e mondatban: Hej, mely különb vala attul Radivojtul (Radivojnál) IX. 88.

6. A véghatározónak néhány eredeti és magyaros fűzésével találkozunk a Zrinyiászban: De okos császárnak ez hogy hurré esik. XII. 65. | Ostromnak (ostromra) az tábort bástyának inditá. II. 20. | Esztelen ki hiszen az török hitinek; Főképpen életét ha bizza töröknek (törökre helyett a rím kedvéért) II. 57. | Achmedani aga neki bizza magát. X. 26. | Én hiremre gyalázni akarnál. XIII. 50. | Istrázsát az égnek Tart ő botjával, ellenz ellenségnek. XV. 37. | Milos Badan-kovics neki bizza magát. X. 77. | Egyedül ily veszedelemre gondadat Akarnád-é vetni. IX. 20. | Gondolnád tenger is, hogy most reád forog. VII. 16. | Szép szóval kitévéd urad szeretetét, Kit mihozzánk hordoz (irántunk táplál) VI. 39. | Esküszöm a seregek élő istenének (istenére). V. 35. | Es nem lészen néki semmi kegyelemmel. V. 67. | Különös a hanyatt használata ezekben: Sebek miatt esett hanyattá. IX. 76. | Esék le zászlóstul Csillag György hanyattá. III. 65.

c) Mődhatározók.

A módhatározókat szorosabb és tágabb értelemben lehet venni. Ez utóbbi esetben a módhatározókhoz számíthatjuk az eszköz-, ok- és célhatározást is. Mindezen módhatározók fűzésében számos sajátos és a Zr. nyelvét jellemző példát találunk, még pedig olyanokat, melyek hasonlóságuknál fogva bizonyos összetartozást tanúsítanak úgy, hogy ezen egyes esetekből itt már jobban lehet felemelkedni az általánossághoz, könnyebben lehet bizonyos elveket meg-

állapítanunk, mint az állapothatározóknál. Nincsenek itt oly magukra hagyatva az egyes eltérő esetek, mint ott. Így pl.

1. Az állapothatározóknál mondott elv, — hogy t. i. a határozók eredetibb viszonyokat jelelnek, mint ma, — itt is uralkodik. Bizonyos, hogy az ok és cél elvontabb valami, mint az eszköz, a hely is anyagibb — hogy így szóljak — mint az ok, cél vagy eszköz. És mégis gyakori eset a Zrinyiászban, hogy az okhatározásra az anyagi ok (eszköz), határozásának ragja (-vel), vagy helyhatározó rag (-n, -ben, -ből), az eszköz- és céljelölésre pedig szintén helyrag használtatik. Nagyon gyakran használtatik a *-val, -vel* eszközzag okhatározásra az elvont főnevek mellett, mint pl.: Alázatos-sággal hajolnak istennek. XV. 24. | De kevélységgel most is zörgölődik nagy vakmerőséggel. XV. 27. | Mert látá késéssel készítik utjokat. XV. 49. | Mire bástyát törni kezdé keménységgel. II. 6. | Hasonlít ördögöt feketeségével. IV. 69. | Bizvást alusznak. békével hortyognak. II. 10. | Vitéz Zrini szavával megbátorodtak. V. 36. | Háromszor szent nevét hanggal kiálták meg. IV. 28. | Törököknek bástyáru hanggal kiálta. VII. 24. | Sok óhajtás után végre horvát nyelvvel Eztet mondja nékem nagy keserőséggel. IX. 91. | De mivel különböz oktalan állattól. II. 25. | Evvel el nem düle. III. 107. | Ezekben szintén okot jelöl a *-vel* rag. — Helyhatározó ragok állnak ok- és eszközhatározásra a következőkben: Megismerte vala Vidot szép fegyverén. VI. 83. | S hogy nagy veszélyt tészén egyedül egy szablyán. X. 85. | Utat csinál karddal iszonyu hatalmán. XV. 95. | Egy szemfordulásból világot megnézé. I. 7. | Ennehány ugrásban eléré hertelen. VI. 86. | Ottan nekik beszéle ilyen formára. I. 51. | Nem állhat soha is egyféle formára. VIII. 92. | Most már azon kérdezlek. IX. 83. | Itt eredet- vagy inkább célhatározásra helyhatározó rag használtatik.

2. Az oknak és eszköznek rendes jelölése különben a miatt (miátt, miá) névutóval történik, mely névutót sűrűbben használja a Zr., mint mai nyelvünk. Így: Egy erős kéz miatt lelked pokolban száll. III. 98. | Megholt ő miatta Durlik aga. III. 101. | Mert seb miatt lábon tovább nem állhata. III. 108. | Károljuk tűz miatt vesztenünk éltünket. XIII. 93. | Mert kard miatt ottan sok török leesék. III. 54. Ez miatt volt nekik legnagyobb romlása. II. 59.

3. Néha az ok eredethatározó raggal (-tól, -től) van kifejezve; mint: De Stipán kezétül több is mellé dült. VI. 61. | Mely Vid dárdájátul fekszik földet rágván. VI. 115. | Tülem hallgatnak minden elementumok. XIV. 54

4. A *-t* végzetű módhatározók is előkerülnek: És semmit sem késik ott. XV. 91. | Melynek nem kell törödni semmit halálon. I. 27. | Bizvást alusznak. II. 10. | Örömost meghalok én ebben szigetben. V. 74. | Sok huzomost ivék.

II. 12. | Sőt a bizvást ragozva is előfordul: Lehessen bizvástban. X. 71.

5. Az *-ért* ragnak szintén kiterjedt alkalmazása van; pl. Megindult ezekért méltán haragja. I. 11. | Koronáért most is vonyakodnak. I. 56. | Az szent Mahometért kérlek. uram, téged. III. 16. | S hogy inkább hamarább elhitesse véle. I. 33. | Különben (másképen), jó Zrini, hogyha cselekszel. VI. 25. | De én megmutatom, hogy vagyon különben (másképen). XI. 23.

d) Időhatározók.

Az időhatározókról kevés mondandónk van. A Zr. nyelve ugyanazon, részben hely-, részben időhatározói ragozat használja, melyeket mai nyelvünk; itt csupán egyes kisebb eltérések felsorolására szoritkozhatunk. Ilyenek: Az ki örökkén volt. I. 4. | Hanem örökkén él. I. 6. | Hanem örökkén él. I. 6. | Veled együtt örökkén vigadni fognak. II. 81. | Melyet semmiképen többől (többé) meg nem tartatsz. VI. 20. | Ércz Szigetvárhoz ugyanazon nappal (napon). VII. 13. | Elveszve az világ csak egy kis üdővel (üdő mulva). XII. 36. | Nem jó üdőtlenül (üdő előtt) virágot szaggatni. V. 94. | Egy szempillantásban (sz. alatt) Ivánt elszaggatja. X. 61. | Hogy tüled elváljak örökös üdővel (örökre). V. 86 | Az időhatározó *l e g o t t* még legtöbbsnyire az eredeti, helyet jelölő *o t t* vagy *o t t a n*-nal van kifejezve: Ottan (legott) legelőször puskához ragada. III. 105. | Ottan (mindjárt) Deli Vidot kérdezi hogy hon van. XI. 43.

VASS BERTALAN

I R O D A L O M.

Nyelvtudományi Közlemények. — Szerkeszti Budenz József. XVII-ik kötet, 3-ik füzet.

E füzet 17-re egészíti ki a Nyelvtudományi Közlemények köteteinek számát. De e jelentékeny számból csak a Budenz szerkesztése óta megjelent utolsó három kötet tekinthető az altáji összehasonlító nyelvészet organumának. Csak ez utóbbi kötetekben indult meg az ugor összehasonlító nyelvészet szélesebb körű művelése és ugyancsak ez utóbbi kötetekkel vette kezdetét az a munkálkodás is, mely az altáji nyelvek egy másik csoportjának, a török-tatár nyelvek átkutatásának utját egyengeti.

Ez az irány mutatkozik a legújabb füzetben is. A benne megjelent dolgozatok, azonkívül hogy ugor és török nyelvbéli textusok közlésével gazdagítják nyelvészeti irodalmunkat, magukban foglalják ama nevezetes és nyelvtudományunk

történetében korszakosnak mondható polemiát is, melyet Budenz a magyar-ugor theoria mellett az akadémiában még most is folytat Vámbéry magyar-török theoriája ellen.

E füzet Vámbéry közleményével a „Baskir szerelmi dalokról“ kezdődik. Immár elérkezett az az idő is, midőn az ugor nyelvek egymáshoz való viszonyának módszeres átkutatása után mindinkább szükségessé kezd válni a munka más oldalról való folytatása. Az altáji nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek más ágára, még pedig az ugor nyelvekhez legközelebb állóra, kell a sort keríteni. E téren még a legkezdeténél is alig vagyunk tovább, alig rendelkezünk még a legszükségesebb előmunkálatokkal is. Mindössze csak néhány nyelvtextus, egy-két sovány grammatika az, a mit e téren birunk. Vámbérynek e füzetbeli közlése szintén pótolja az előmunkálatokat, a mennyiben a török-tatár nyelvanyag ismeretéhez hozzáférhető anyagot nyújtott. A baskir nyelv ama török nyelvcsoporthoz tartozik, mely Tobolszktól kezdve a közép Volgáig terjed. Sok nyomát mutatja fel a kazáni dialektus hatásának, különösen a kazáni cultur befolyás következtében. E nyelvnek különben inkább csak ethnologiai fontosságát emeli ki a szerző. A közölt textusok mind szerelmi dalok és tulnyomó számuk a baskir népköltés termékeinek tekinthetők. Több dal megőrizte még az ural-altáji népek közös jellegét is. A baskir nyelven az ugor nyelvek befolyásának némi nyoma is észre vehető, a mi különösen a török *s*-nek *h*-ra változásában ismerhető fel p. tör. *söjlemek*, bask. *höjlemek* (beszélni); tör. *szemek*, bask. *hezemek* (sejteni). Hogy e gyér adatokból azonban a baskirok ugor eredetére lehetne következtetni, a mint ez az újabb időkben is történt, az ellen a szerző határozottan tiltakozik. Inkább részszerű vegyülesről, nem pedig egy ugor nép teljes átalakulásáról lehet csak szó. Az egész közlésnek nyelvészeti értéket inkább csak a szövegek végéhez csatolt jegyzetek és magyarázatos szógyűjtemény adnának, melyekben a szövegek közt előforduló ritkább szók vannak értelmezve, és itt-ott magyar szókkal is egybevetve. E magyar szók közt még a *szomj* és *mez* (!) szók is előfordulnak, sőt ez utóbbi, nagyon is újdonszerű szót még az a szerencse is érte, hogy egy elavult török szóval a *met*-tel van rokonítva.

Másik jelentékeny közleménye e füzetnek Halász Ignác zürjén nyelv-mutatványai. A Nyelvtudományi Közlemények XV. kötetében Budenz a zürjénség hét tájszó-lása közzül a *vlicgdai* és *sisolai*-ból már közölt mutatványokat. A többi dialektusokra nézve a permiből és izmaiból vannak még hozzáférhető szövegeink. Az előbbire nézve Rogov oroszul irt grammatikája és a Wiedemann-Popov-féle Máté-fordítás, az utóbbira pedig Castrén nyelvtana a forrásunk. Rogov szövegei annyival becsesebbek, hogy ere-

detiek és a nép nyelvéből valók. Ezeket Halász mind közli hű fordítással, a Castrénféle izsmai szövegekkel együtt.

Legutolsó és legjelentékenyebb czikke e füzetnek Budenz „Nyelvészeti észrevételei Vámbéry Ármin A magyarok eredete című munkájára“. A „Felelet“-nek, melyből külön lenyomat is megjelent, csak első része van még közölve. Részletesebb méltatását akkorra hagyjuk, ha az egész felelet meg lesz adva.

KÚNOS IGNÁCZ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok

Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-ik évtől kezdődőleg.

Formátlan protestatiójokra az alfeleknek (alrész. alfél alperes; fennperes, felrész felperes) ezeket felelem: ügyetlen, megokolatlan.

Minden előeső szőlőbeli controversiákra nézve: minden előjövő, előfordulható.

Pénz alatt fekszik már minden pálinkája: pénzt, adóságot vett fel reá jóelőre.

Immár a világhoz semmit sem tud: eszméletén kívül van.

A dolognak véletlen végét tapasztalta: bajba esett midőn nem is gondolta.

Méltóztasson a tanács kézen tartani: védelme alá venni.

Szatmár város immár felrakta a maga sérelmeit: írásba foglalta.

A hozzá mutatott barátságot viszontagolta: hasonló barátságot mutatott hozzá. (Jön elő így is: vizsgálta).

A dolgok csak rész szerint forgódtak a gyűlés előtt: csak félig-meddig tárgyalattak.

Engedtessek meg a sónak lisztül való eladása: lisztte örölt sóként. (Szatmár vidékén az örölt sót, lágy sónak is mondják).

A sónak apródonként való eladása a város mellett volt: a város jogai közé tartozott kis mértékkel méretni a sót.

Fizetését ravaszolva szedte ki: mindenféle hazugsággal, rábeszéléssel.

Külföldiek vásárolják össze a gabonát, ugy itt mint Felsőbánya megyéjében: vidékiek, idegenek szedik össze, ugy itt, mint Felsőbánya területén, piacznán.

Ellátta lehetetlennek lenni dolgát.

Károkból károkbá vetemedik: egyik kár a másikat éri rajta.

Jóízlésű felelettel köszönte meg barátságát: szép szavakkal. ügyes beszéddel.

Megháborodott érzékenységgel vettük levelét : nagy megütközéssel, felháborodással.

Igen elvettetett sorsban vagyon : elszegényedett, alávaló állapotban, nyomoruságban.

Életét sok szenvedésekkel egyben lánczoltatott tudományoknak megszerzésére fordította, s panaszszal egyben kötött esdeklésének füsti a sűrű fellegeken is által hatott. (Igy is tudtak a régiek.)

A város insurgensei a megyéével testesítették : egy csapatba osztattak be.

Bizony! vékony gazda volt ő kigyelme : tehetetlen, gyarló.

Igen csekélyen ismerte atyafinak : csak úgy, szegről-végről.

Büven szoktak a kigyelmetek szekerei az én hidaimon jární : sok szekérral és gyakran.

Várni kell, hová fokadhat a szent szék : a vizsgálat folyamán minő végzést fog hozni?

Kérjük, hogy máshonnan megértse kegyelmetek : kételkedünk rajta.

Köszönöm, hogy háza jussával éltetett kegyelmetek : hogy a város szokástörvényével segített rajtam.

Leány korában mindentől üresen hagyta : semmit sem adott, semmi nélkül hagyta.

A portio dolgában hátraálló nem voltam : nem vonogattam magam az adófizetés alól.

Engemet már az előtt is büzbe kevert : gyalázatot hozott rám.

Készíttessen kegyelmetek 100. kék dolmányokat és melljéket : a mai mellény régi neve. (II. Rákóczi Ferencznek Miskolczon, 1704. febr. 11-én kelt leveléből.)

Meghihatatlan bizonytságot tesznek : meg nem czáfolható.

Megvakmerősítették magokat : vakmerően neki szegeztek magokat.

Szükséges, hogy minden falu utáná üljön az tolvajoknak ; lóra ülvén üldözze, fürkészsze.

Szines hazafisággal akarták magokat hazánkban nyomósakká tenni : ugy látszó, mutatott hazafiságból akartak itt a városban megtelepedni.

Hogy a rövidségetek annál szabadjában megboszulhassa : az okozott károkat.

Senki balul ne vegye hazánk igyének kezünkre vett előmozdítását : senki félre ne magyarázza, senki ne kételkedjék benne, hogy hazánknek kezünkre bizott sorsát előmozdítani ne akarnók.

A békekesség előkelésének alkalmatosságát semmire nem titkoltuk : a béke létrejöttének lehetőségét semmiképen sem titkoltuk.

Jeles időket éltem én s a parancsolaton kívül járnom lehetetlen: öreg vagyok már én s megszoktam a parancsolat szerint járni, másként nem is tudnék.

A milyen lével fizettek kegyelmek, olyannal fizetnek kegyelmeknek is vissza.

Bocsássák füstnek nehezebb jószágokat: el nem szállítható javaikat égessék fel.

Generalis uram már az ellenség hátán vagyon: hátban üzi az ellenséget.

Esküdtessék meg a pásztorokat, hogy legyen kinek-kinek tartalékja: hogy legyen mitől féljen, tartson. — E „tartalék“ szót itt és ilyen értelemben, olykor még ma is használják; pl. „nagyon czábár v. czábér a kölyök; nincsen sem apjátul, sem anyjátul semmi tartalékja:“ nem fél, nem tart sem apjától, sem anyjától.

Minden üdözés nélkül publicáltassa kegyelmek az articulusokat: minden időhaladék nélkül.

Hogy néha (néhai) gyűlésünkben volt hűségnek tagjai: mult gyűlésünkben volt tagjai.

Cselekedje azt kegyelmek minden idővontatás nélkül: időhalogatás nélkül.

Kötelesek lettek volna az ellenség elől elállani: elfutni, félreállani.

Rosz puskákkal akarják szememet bedugni: elhítenni velem, hogy jobbak nincsenek.

KATONA LAJOS.

ADATOK A NYELVUJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Kazinczy idegenszerúségei.

II.

I d e g e n s z e r ű s z ó l á s o k.

- Ad.* Hány izben óhajtottam neked intést adhatni. Egm. 286.
 Ha az órnagy 50 lépést ada neki előre, legsebesebb paripáján sem érheté el. Barnhelmi Minna 65.
 Kiadta búcsuját. Szivképző Regék 70.
 A grófné vasárnap tánczot ad. Szivk. R. 213.
 Te és a grófné szót adátok egymásnak. Szivk. R. 299.
 Játékosnak adja ki magát. Barnhelmi Minna 98.
- All.* A dolog másként áll. Clavigo 138.
 Nekem egy szin sem áll jobban. Clav. 177.
 Így áll a könyvben. Egmont 154.
 Jót áll-e ő nekünk maradékiért? Egm. 241.
 Jól állanak együtt (jó viszonyban vannak egymással)
 Szivképző Regék 309
 Gróf ur, tehát neki ismeretségében áll. Szivk. R. 309.

- Ez nem áll hatalmunkban. Gessner 21.)
 Vólna csak kiállva már a kín! Eszt. 43.
- Allit.* Gazsága miatt szónak állítják (zur Rede stellen) Clavigo. 122.
- Csinál.* Semmi nem tudta csinálni örömet. Clav. 177.
 Ismeretségét csináltam. Testvérek 206.
 Azt a szomor alakot, melyet abban csinált. Sztella 6.
 Mely a legkedvesebb behatást csinálá. Sztella 8.
 Milyen képet csináltam magamban gróf Egmontról.
 Egmont 143.
 Haltot csinál. Érzékeny utazások 223.
 Ne csinálj nekem abból vétket! Bácsm. gyötrelm. 142.
 Csináljon olyan rosznak, mint kedve tartja. Barnhelmi Minna 22.
 E darab szerencsését fogja csinálni. Clavigo 98.
 Elég ideje, ha csinált ember léssz. (Gemachter Mensch).
 Clav. 102.
- (Szeretnék valami jó estvécskét csinálni magamnak.
 Clav. 103.
 Nem csinállok belőle titkot. Clav. 117.
 Menyegzőt csinálsz. Clav. 155.
 Nem csinálna ennyi kívánságokat. Clav. 171.
- Fekszik.* Mi nem fogna lelkén fekünni, ha valamely szerencsétlenség érné! Yorick és Eliza levelei 57.
 Hogy van hát a dolog? hogy fekszik hát? Clav. 159.
 A te javad úgy szívenem feküdt! Clav. 158.
- Hagy.* Egy idegen. kinek külseje inkább hagyja szükölködést feltenni. A szalamandrin 1.
 Az a bölcs, ki a bánatba süllyedt embernek bort hagyja adni, okos szót ejte. A szalamandrin 89.
 Egy vizás történet ma sokat hagyja szenvednem. Bácsm. gyötr. 103.
 Ha több szóval akarsz élni, én neked azt szabadon hagyom. Egm. 169.
 Ülve akarva hagyni a hugomat. Clav. 146.
 Rájok senkisésem hagyná magát örömet. Egm. 239.
- Hoz.* Néha sokáig alvásba nem tudom hozni. A testv. 213.
 Véget hozott ez emberfajnak. A szalamandrin. 17.
 Rajtad a sor az első egészséget hozni. Egm. 111.
 Hozd ki urad egészségét! Egm. 111.
 Óh ha lehelletem lángba hozhatna benneteket. Egm. 255.
 Arra a gondolatra hozam-e? Szívk. Reg. 192.
- Húz.* Mélyen húzott felsőhajtás. A szalam. 26.
 Nagy veszélyt húznak a tartományra. Egm. 148.
 S hogy abból, mely következéseket húzgáltak. Egm. 171
 Ha együtt látnának, mindenfélét húznának ki belőle.
 Szívk. Reg. 43.

Jön. Nem mertem egyiket is szóig jönni hagyni. A szalamandrin 24.⁷

Jö egy gondolatom. A Testvérek 89.

Honnan jöhetne ez? (e h. honnan keletkezhetnék?)

Egmont 153.

Nem jöhet az ember szóhoz. Klt. 126.

Éz nekem idegenként jö ki. Egm. 219.

Miként jön e gyűrűhez? Barnh. Minna 42.

A sor a barátságra jött. Szivk. Regék 23.

Mint jövök én ahhoz, hogy ennek a te barátságodnak miatta ily mélyre sülyesztessem? Miss Sara Sampson. 114.

Gyönyörű asszony, kivel ki fogok jönni, (e h. megférni).

Egm. 24. Ugyanez: Barnh. M. 43.

Szenvedemem előtted úgy jö ki, mint a legesztelenebb A szalamandrin.

Mindenek fölött, hogy a pénz bejöjjön. Egm. 241.

Némi fogyatkozás jól jön ki. Szivk. R. 282.)

Kap. Jobb karja lövést kapott. Barnh. M. 106.

Meg is győzhetjük (képzelményeinket), ha szabad futást kapnak. Sara Sampson 34.

Nem tudja az ember, mint kaphat szelet a ficzkó.

Clav. 175.

Megy. Különben nem megy (es geht nicht!) Esztelle 13.

U. a : Eszt. 239.

Hasznokra fordíták az üres estvét és kimentek (sie sind ausgegangen) Szivk. R. 244.

Minden kívánságaid oda mennek ki. Szivk. R. 272.

Néz. A szeretetre legméltóbb emberek nálam mind úgy néztek ki, mint te. A testvérek 234.

Rajtok elnéz. (Er sieht über sie [die Fehler] hinweg.) Egm. 44.

Nyom. Egész valóságán a bánat szenvedésének kinyomása ömlött el. A testvérek 9.

Egyedül az engedelmesség megszokását óhajtom nyomni beléd (einprägen). Egm. 228.

Rakja ki az úr minden szerencsétlenségét. Minna látni akarja, mennyit nyomhat fel. Barnh. Minna. 57.

Pedig az utolsó magyar által van kinyomva. Kazinczy levelezése Berzsenyivel 252. 1.

Szeldel. Ne szeldelj ily duzzadt arcokat. Miss Sara Sampson. 10.

Tart. Kénytelen magát reá tartani. (der an sich halten muss.) Egmont 204.

Azokat nem lehet úgy zsinóron tartani. Testv. 210.

Tartsd jelen ezt magadnak. Szivképző Reg. 70.

Tartsátok vigyázó szem alatt. Osszián 105.

Tesz. Az olyas szertelen nagyot tesz. A testvérek. 218.

Becsületet tesz uj barátja vendéglésének.

- Ne tegyétek hozzá magatokat. Egmont 140.
 Kivánságot tenni valamire. Érzékeny Utazások 97. lap.
 Tegye meg nekem azt az örömet (e h. szerezzé nekem stb.) É. U. 126.
 Féltette a fejét, hogy meg kell lennie. É. U. 167.
 Megtette szerencsáját (sein Glück gemacht) Egm. 288.
 Én nem teszem a declarációt. Clav. 126.
 Egy kínálást teszek. Clav. 125.
 Kitennéd érte bordáidat? Egm. 214.
 Az a dologra keveset teszen. Sara Samp. 95.
 Meglátjátok, kivel tevétek fel. Clav. 153. Ugyanilyen használat Clav. 173. 193.
 Teljesen feltevéd a jelentést? Egm. 122.
 Különös, hogy a ki magát oly sok holmin kitette (der sich über so vieles hinaussetzte). Barnh. Minna.
 Nem volna-e jobb, letenni e méltóságot? Egm. 238.
 A király nevében ránk általtett különös hatalom. Egmont 275.
Van. S mint lesz neked, midőn . . (Wie wird dir sein?) Egmont 183.
Vesz. Fogva venni. Egm. 224.
 Asszonykám azt rosszul vette (übel nehmen). Szivk. Reg. 17.
 Feleséget venni. Clav. 100.
 Nem veszem balul. Miss Sara Sampson 94 és 97.
 Búcsut venni. Miss Sara Sampson 97.
 Mely néztet vegyek fel. Miss S. Samp. 31.
 Oh már kivettelek! (e h. megértettelek.) Eszt. 31.
Visz. Ugy sem viszem soká! Esztella.
Von. Mély lélekzést vonván. Miss S. Samp. 44.
 Öreid a félelmet oly fennre vonva tartották. Egm.
 Három pajtásomat levonatta (e h. megcsap). Egm. 217.
Ül. Az én fejemben nem a mérés ül. Testvérek 207.
 Ő ül eszemben. Testv. 216.
Üt. Régóta fekszik ez szivemben, s imhol ez kiütötte (dieses hat es herausgeschlagen). Esztella 31.
Zár. Engem is bezár bocsánatjába. Miss Sara Samp. 54.

RADÓ ANTAL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

-va, -ve és -ván, -vén. Ezen határozói igenevek alakulásáról Szilasi Móricz új véleményyt állított fel a Nyelvőr XI: 109 és XII: 128. lapjain. Azt állítja ugyanis, hogy a -va, -ve teljesen egy az -ó, ő-nomen verbale képzővel, vagyis mindkettő az ugor ő képző változata. Az *irva* teljesebb alakja *irval*, a mint sok helyen ejtik is; határozó képző benne

az *l*, mint *írván*-ban az *n*, a névszó pedig *írva*-, *írva*-, s ez teljesen egy az *író* névszóval. Hogy a *-va*, *-ve* és *-vá*, *-vé* lehet teljesen ugyanaz, mint az *-ó*, *-ő*, erre analógiákat is hoz fel: *járó* : *járva-l* mint: *tó* : *tava-t*; és *járó* : *járva-n* mint *fa* : *fán*. S ez analogia elég jó arra, hogy első pillanatra félre vezessen. Hogyne alakulhatott volna *író* épügy, mint *tó* vagy *fa*? De nézzünk csak erősen szemébe a dolognak. A *tó* egytagú tőszó, s ezek rendesen teljesebb alakot őriztek meg némely rag és képző előtt. De egy képző változására szolgálhat-e elég bizonyító példának egy tőszó változása? Semmi esetre sem. S az ug. *h* képzőről tudjuk, hogy csak mint egyszerű consonanst is alig őrizte meg két-három rövid szóban a véletlen és kedvező hangalak. Elhíhetjük-e akkor, hogy egy ily nagyon is használt képző őrizte volna meg? Ez legalább is nem valószínű. De ha elfogadjuk is, hogy e *v* főnévképző, az ug. *h*, mi akkor az *a*, *á*? Szilasi az *a* hangot a képző kiegészítő vocalisának tartja, mert alakja az ugor alapnyelvben *aw*, *äv* lehetett; az *á* pedig az *a*-ból lett, ad analogiam: *fa* : *fán* (Szilasi töelmelete szerint), Igaz, hogy a képző e vocalisát feltételezzük az ugor alapnyelvben, de már abban tamáskodom, hogy ez fenmaradhatott volna a magyarban, mint bármily gyenge hang is, nemhogy a legerősebbnek. Minden eredeti magyar szó vocalissal végződött eredetileg, s egyetlen egy szóban sem maradt fenn e vocalis. Annál kevésbbé hihető, hogy egy képzőben maradt volna fenn, mely sokkal könnyebben változik. Tehát e vélemény, mely a *-va*, *-ve*-t egynek tartja az *ó*-, *ő*-vel, tarthatatlan. Epily tarthatatlan az a régibb vélemény is, mely a *v*-ben az ugor *m*-t látja, s az *a*, *e*-ben a határozó képzőt, a lativus *á*, *é* ragot. Mert így már ez kész határozó, s nem kellene hozzá még egy határozó képző, az *l* és *n*. Világos tehát, hogy az *l* és *n* elvételével meg kell maradni a névszónak: *írva*-, *írva*-, melyekben főnévképző az *á*, *é*, s eredetét az ug. *g(j)* képzőben kell keresnünk, melynek ily *á*, *é* alakja elég gyakori (v. ö. *-ás*, *-és*; *-ány*, *-ény*; *-ák*, *-ék*). Az előtte levő *v* pedig az igéhez tartozó mom. képző. Alakulására nézve tehát az egész ép olyan, mint a *-vást*, *-vést* határozó képző, mely szintén mom. *v* + nom. verb. *ás* + hat. *t* képzőből áll.

BALASSA JÓZSEF.

Az *é* mélyhangú szavakban is fordul elő, az *e* nem. Simonyi Zs. a Ny. legutóbbi (1883. VIII.) füzetében nemcsak védelmére kel e két mondat szórendjének, hanem hosszas bizonyítgatással meg is állapítja, hogy az valóban helyes. Ismervén a támadónak e védelemre s illetőleg bizonyítgatásra okot adó kis munkáját, valóban különösnek látom, hogy S. annak épen egyik helyes tétele ellen szólalt föl a helyett, hogy számos hibáit vette volna bírálat alá. Így

merőben sikertelen, sőt káros munkát végzett, a mennyiben akadhat olvasó, a ki neki adván igazat, a hibát tőle eltanulja és esetleg tovább terjeszti. A S. fejtegetésének első és sarkalatos tévedése az, hogy hibás alapon indul meg. Hiba ugyanis, hogy a kérdéses szórendben az *is*-nek döntő szerepet ad. Nem jó az a szórend sem *is*-sel, sem *is* nélkül. Második tévedése az, hogy az állítmányt hibásan hangsúlyozza. Az állítmány hangsúlya itt ugyanis nem a *fordul*, hanem az *előfordul* igére esik, miért is az igekötőnek közvetlenül az ige előtt kell állnia. Ezekből származó harmadik tévedése az, hogy állító mondatban tagadó mondatot illető szórendet használ. Ám próbálja bárki a második mondatot teljessé tenni („az *e* mélyhangú szókban *nem fordul elő*“), s menten megtalálja a dolog nyitját. Igen, de erre azt mondhatná S., hogy ott van a 365. l. utolsó sorában egy állító mondat („Ez a beszéd *zavart is idézhet elő*“), mely „szakasztott olyan, mint az övé“, s mely, tegyük hozzá, egészen kifogástalan szórendű. Valóban, szakasztott olyannak látszik az; csak az a bökkenő, hogy ebben a mondatban az állítmány hangsúlya az igekötőre (*elé*) esik, miért is ennek az ige után kell állnia. Bármit tartson is tehát valaki a Tewrewk Á. kis munkájáról, abban igazat kell neki adnunk, hogy a tárgyalt mondat csakis így van jól magyarul: „Az *e* mélyhangú szókban *is előfordul*, az *e* *nem*.“ — Ha már itt vagyunk, nem hagyhatom említetlenül, hogy S. e védő cikkében is több hibát követ el az igekötő szórendi törvénye ellen. Így a 356. lapon ezt mondja: „Ez a hátratétel legjobb próbája minden olyan mondatnak, melyben *is*-sel kapcsolts kifejezés *előfordul*.“ E szabály értékét ez úttal nem kutatom. Csupán azt kívánom kiemelni, hogy itt a főntebbi esettel ellenkezőleg éppen az ige után van helye az igekötőnek, minthogy az állítmány hangsúlya őt illeti; tehát így lett volna mondandó: „... , melyben *is*-sel kapcsolts kifejezés *fordul elő*.“ Ezzel ismét éppen ellenkező szórendet kellett volna használnia ugyanazon lapon húsz sorral alább e mondatban: „T. i. *fordul elő* akárhányszor, hogy . . .“ vagyis így szólnia: „T. i. *előfordul* akárhányszor, hogy . . .“, mert itt meg az *é s z* állítmányt illeti a hangsúly. Ám vessük össze pl. az „*előfordul*“-t az itt helyesebb „*megesik*“ kifejezéssel. Mondhatná-e valaki, hogy: „T. i. *esik meg* stb.“? — Alább, a 357. lapon merőben félreérthető a hibás szórend miatt e mondata: „tehát nemcsak a fölfödözés dicsősége az övé (Chamissoé)“; hiszen azt akarta mondani, hogy „*nemcsak az övé* a fölfedezés dicsősége“, hanem másé is! — Megint alább egészen helytelenül nyilváníja S. helyesnek

Kazinczy eme mondatát: „Utánunk indult a nélkül, hogy én vagy Dessein *vettük volna észre*“; ez bizony csak így volna helyes, hogy *„észrevettük volna.“* — Végül (egész önkényesnek kell itélnem a 358. l. tetején olvasható emez ötletét: „Az én nyelvérzékem szerint legalább „az apród visszajő“ (elbeszélésben) v. „visszajött“ a. m. le page revint, ellenben „az apród jő vissza“ v. „jött vissza“ a. m. le page revenait.“ Sok szépsége, sok finom árnyalata van a francia igének, de azt a magyar szólási különbséget, hogy „visszajő“ és „jő vissza“ igeidővel akkor sem képes a k a l m a s a n és k e l l ő e n kifejezni, ha mind a 37 millió francia egy-egy Vaugelas, avagy egy-egy Littré volna is.) Ne borotváljunk ott, a hol szőr nincs!

KIRÁLY PÁL.

A személyi névmások ragozásához. Nyelvtanaink a személyi névmásokról szólótokban azoknak csak nevezői és tárgyi alakjukról (én, te, ő, mi, ti, ők; minket, titeket őket) emlékeznek meg; azontul pedig egészen eltűnnek szegénykék, már t. i. nem a nyelvtanok, melyek nagyrésze után bizony nem sok könyv hullana. Simonyi szerint például ha személyi névmással kellene kifejezni a helyet vagy más körülményt, már akkor nem mondhatjuk, hogy személyi névmással kifejezett határozóval van dolgunk, hanem személyre vonatkozó külön határozószóval; azt tanítván ugyanis kis nyelvtanában, hogy „a legtöbb rag és névutó külön határozószó is lehet, ha megjelöljük a személyt, melyre vonatkozik.“ — A múlt évi nagy szünetben a Nyírségen mulatván, egy alkalommal egy tisztességes öreges nővel (ki olvasni ugyan olvas, de írni nem tud) eredtem beszélgetésbe. Elpanaszolta, hogy nyomorék fiát mennyi és milyen szerencsétlenségek érték. A többi között mondja, hogy fiának az orrán milyen kelevény támadt, „*ű-nek legyen mondva ilyen helyen*“ (ekkor saját orrán mutatá a helyet). Meg aztán mily szerencsétlenség érte a lábán is, „*ű-höz legyen mérve ilyen helyen*“ (szintén mutatja). — Kérdés már most, hogy ezen jelenségek tarthatók-e elég erős bizonyítékoknak azon föltevés igazolására: hogy a személyi névmások régente szintén fölvettek rendszeren a névragokat és névutókat (én-nek, te-nek, ő-nek (ű-nek) éppen úgy, mint a birtokpótló *é-t* (én-é, te-é, ő-é stb.); idővel azonban személyragok alakjában csatlakoztak még a ragokhoz és névutókhöz és lett én-nek-em, te-nek-ed, ő-nek-ie; később a személyi névmások kezdtek elmaradozni, minthogy a nek-em, nek-ed, nek-ie stb.-féle alakok úgy is kifejezik a fogalmat és ma már csak kiemelés végett tesszük ki a személyi névmásokat (*én útán nam senki ne járjon sírva*)?

UDVARHELYI GYULA.

Tolvaj. A Nyelvőr multthavi számában (339. és 341. l.) példát idézvén azon tételre, hogy „eredeti ugor foghangú explosiva” — bizonyos esetekben — „a megfelelő fűvő (s-féle) s a belőle fejlődhető hangokká gyöngül”, felhoztam a magy. tolvaj ugor megfelelő alakjai mellett (vog. *tolmaj* dieb, *tulment*- stehlen; oszty. *tötm*-, *lutm*-, *lolm*- stehlen; lapp *suola* dieb, f. *sala* absconditus; mord. *sala*- stehlen; cser. *šola* fur) ezt is: voty. *talal*- rauben. Ez utóbbi adat nem fordul elő a szótárban s hogy mégis a többi mellé soroztam azon felfogás vezetett, hogy a vog.-oszty. *tulm*- tövű alakokban az *-m* momentán képzés, minélfogva gyökül *tsl*- vehető fel, mely kitűnik a mord. *sala*-ból eredetibb kezdőhanggal megmaradt alakja a gyakorító képzésű voty. *talal*-ban is mutatkoznék. Azonban e felfogást (hogy t. i. a *talal*-ban az ugor *tsl*- 'stehlen' ige ép alakjában maradt volna meg) megczáfolja azon tény, hogy *talal*- nem ugor eredetű szó, hanem e nyelvben átvétel a törökségből, v. ö. csag. *tala*- megrabol, tatár *tala*-, jak. *tala*-, *talibén* id. Ugyancsak tatár átvétel a cseremis *tolaš* rabolni, kirabolni, melynek tehát szintén nincs köze a magy. *tolvaj* s a neki megfelelő ugor szókhoz.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A P R Ó L É K.

Kárbaveszett védelem. A stilus kuriális mindenütt és mindenha nevezetes volt; de oly nevezetes, a minő nálunk ma, nem volt soha és nem volt sehol. A mi jogászaink, ha egyszer kezükbe veszik hivatalos pennájukat s belemártják hivatalos kalamárisukba, a legegyszerűbb gondolatot is olyan harlékin köntösbe bujtatják, hogy a rikitó tarkabarkaságtól a legegészségesebb ember szeme is belekáprázik. „Kialutt a pipám, rágyujtok”, akárminő jogi helyiségben merő lehetetlenség, a hivatalos papiroson kezelába ficzomodottan ilyenformán jelenik meg: „Tekintettel arra, miszerint a tulajdonomat képező pipa, azaz a pipábani dohány, illetőleg a pipábani tűz kialudványozott, ennélfogva ezennel általam újból rágyujtatni kell.” A juliusi füzetben volt a szerkesztőségnek egy kérdése; azt kérdeztük, hallhatók-e a nép ajkáról bizonyos szók, szó- és mondatszerkezetek sat. olyanok, a minőket a hivatalos jegyzőkönyv Cseresné szájába adott. E kérdést nem azért tettük, mintha nem lettünk volna látatlanban is meggyőződve arról, hogy ilyenén hidlihudliságokat nem mond a nép kerek Magyarországon sehol, hanem hogy rámutassunk arra a szomorú jelenségre, hogy jogászaink romlott nyelvérzéke már majdnem képtelenné vált az egészséges beszéd elfogadására s visszaadására. E kérdésünkre Szőreghi egy és más észrevételt tesz. Azt mondja nevezetesen, hogy Cseresné mondhatta a kifogás alá vett kifejezéseket, mert Cse-

resné olvassa az újságot; sőt hogy mondotta is egynémelyikét, abból világos, mert a gyorsírók is följegyezték tőle, hogy „*azon* pénteki napon, . . . *azon* szónál, . . . *ezen* aszszonynyal.“ Már hogy olvas-e újságot Cseresné vagy nem, azt nem tudjuk; de arra merünk fogadást tenni, hogy efféléket: „kihallgatásra a kisbíró *útján idéztetem meg* Kihallgatásom *előzményeképen* előadhatom, *miszerint* Tudomására jött az előjáráságnak, hogy valamit *bejelenteni* akarok . . . *Közvetlen* tudomásom van . . . *Azon* pénteken . . . Vártam *azon célból*“ sat. nem mondott, nem mondhatott. A bizonyítás ellenében, hogy az *azon* használatát a gyorsírók jegyzetei is megerősítik, szintén az a feleletünk, hogy nem hisszük, s merünk rá fogadni, hogy akármilyen vastag betűkkel jegyezték is föl a gyorsírók, nem mondotta, nem mondhatta; valamint fogadunk arra is, hogy közönséges beszédben, a ki följegyezte, még Bary se használja az *azon*-t, *ezen*-t, nem mondja: „Öcsém, *ezen* szobában tilalmaztatik a dohányzás“, hanem: „Öcsém, ebben a szobában nem szabad dohányozni.“

V Á L A S Z O K .

A „Nyelvőr“ f. évi VII. füzetében a szerkesztőség azt kérdezi, vajjon használ-e a köznép Eszláron vagy környékén olyasféle szókat, kifejezéseket, szerkezeteket és szórendet, minők az eszlári ügyben a Cseresné kihallgatásáról fölvett jegyzőkönyvben találhatók? — Alólirott, mint kinek elég alkalma volt a Szabolcsvármegyében (a Nyírségen) a köznép között forgolódni és ki az ottani népies gondolkodás és beszédmódot meglehetősen ismeri töviről-hegyire, határozottan állíthatja, hogy ama kérdéses szók és szerkezetek már nem az eredeti elbeszélőnek, hanem az illető jegyzőkönyv írójának a felfogása és beszédmódja szerint adják vissza a dolgot. Ezt különben mindjárt elárulja maga a fogalmazás. Itt tehát nincs mit keresni — nyelvésznek.

UDVARHELYI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

I.

Mikó osztovátára akarják tenni a fonalat, háromszor a földhő verik s éccer átlépi, hogy né szakaggyon.

Sokszor a piciganyos jár az emberek feje felett tüzes szekerén.

Hogy tolvajméhek a kasba ne járjanak, tavasszal először farkasgégén kell kibocsátani őket.

Csikba Szengyörnaptájt sok láng szokott kicsapódni a földből. Ezek a gyertyás tündérek.

(Maros-Torda megye). VERSÉNYI GYÖRGY.

2.

Eső lesz, mer a harangzó messzire hallik.

Hód fogytán nem jó veteményezni.

Háboru lesz, mer üstökös csillag, meg koporsó jár az égen,

Megrontották a tehenet, mer vérrel adi a tejet.

Rontás van a dologban.

Nem tiszta ember az, a ki sz. György éjszakáján a kereszt-útra megyen.

(Szürnyeg, Zemplén m.) CSOMÁR ISTVÁN.

Találós mesék.

Ríten hizott, tével tartott eleven álat, Még sincs béne egy csep víz is. — T ú r ó.

Ánygyom asszony nagy inge tódalikos, földalikos, Még sincs várás béne. — K e m e n c z e.

Magosabb a toronymál, Víkonyabb a sinyórnál. — E s ő.

Erdőn vágják, itthun szól. — K e n d e r - t ö r ő.

Nekem van ójan hordóm, ha leesik a hijúbúl, Nincs ójan kádár a ki össze csinája. — T o j á s.

Nígyen laknak egy házba, uri méltóságba, Ablak nélkül való csinálatlan házba. — D i ó.

Uton menyen médula, keze lába czédula, Szőr maga, szőr nadrága, Szilágyi bárson szakála. — F a r k a s.

Uton, utfélen üstöt borogatnak. — V a k o n d t u r á s.

(Bánffy-Hunyad). KIRÁLY ILONA.

Gazdasági levelek.

9.

Tisztólt uraságom! A gamásijaktul mögkaptam a zaratási tudósítást, de csak azt mondják, hogy a masinálást nem vádolják. A turijakkal majd beszélök és azonnal mögirom a mit mondanak.

A bérösök a boglári utat szöröncsészen mögjárták mindön baj nékü. A gazdasági dolgok így álnak: a bérésök töreket és trágyát hordanak, de 2 két betegöm van köztük; a Szentgróti mög a Gara ezök a betegök. A juhok ammód (= azon mód) szörént vannak, a mind vótak, mikor látta. Száz 120, azaz százhusz bárány van. — Kelt Babodon, janiár 30-án 1881.

Utó bégondolattal fölszalattam Turba, fölkérdéztem a Mihál Jánost a zaratás végett, de asz monta, hogy bizonyosan möglőszenek, mer már 18 pár, a mi mögvan bizonyosan a zaratásra, jó erős cseléd, és naponkén mindig van, a ki a bizonyos szörzödés alá irnak.

10.

Tisztölt uraságom! A trágyahordáshoz fogtam, még a sikosság be nem gyütt: A zéréttyét a tardi határhoz a répaföldre, a szolmását pedig a gesztényés mellé való táblára. De mast a sikosság miatt fönt köllött hanni a trágyahordásba; gyalogra fordítottam a dolgot a zerdőre.

Mindön jószággal egésségéssen mögvagyok. 200 bárány van. A kocsmáros 14 nap alatt elmögy. Irgya mög a zuraság, hogy az eladott tej és turó árát fölvögyem-é vagy nem. Ára szörént 51 icceje van néki. Más ujság sémmi, mind hogy a meszes verömrül mögen léverték a lakatot, de mast nincsen sémmi jelönsége, hogy ki verte lé, mer bele nem voltak, csak hogy ippen léütötték. Szérdára vérradóra a Zimre kocsisnak a lisztyét a kamoraablakon kirabolták és a ház mellet való uton el is öntötték és akkor éjjel a Körmendi uraságná is kirabóták a zóccséges vermöt mög égy kas méhet elvittek és azon éjjel Tardru is elvittek ruhát és kolbászt. Babod, f e b u á r 6-án 1881.

HALÁSZ IGNÁCZ.

S z ó l á s m ó d o k .

Olyan buglyos, mint az ördög, tám sose fejsülködik.
 Kényes asszony az, mán fejsút hord a fejében.
 Izzad, mint a papszógája az evésben.
 Né né! a méregtok, mingyán megpukkad mérgében.
 Ne rotyogj, mint a dara!
 Mindég karattyol, mint a kotlós tyuk.
 Vigyázz, mer elsül a bürpuska, osztán lessz pú!
 Te vén trotty, mindég trotykolsz!
 Trinkos, annyit iszol, mint a gödény!
 Úgy néz, hogy majd kidűjved a szeme.
 Mondtam neked, hogy micsinájj, osztán éngem ne okojj, ha nem jó lessz.
 Úgy néz ki, mint a mely kutya kilencet fiadzik.
 Visit, mint a fába szorult féreg.
 Úgy érzi magát, mint a kutya a karó közt.
 Mindég csak tempózik. Menny mán dógodra, ne tempózz itt (tréfál).
 Megbomlottál, vagy egészen elment az eszed? — Talám nadragulyát ettél?
 Belétörük a bicskája.
 Ne ténferegj a lábom alatt!

Egy tapodtat se mégy innét.

Meghercze-hurczálta az egész faluba.

Aszt mondi, nem adi, inkább a sárba tapodi.

Ránczos a pofája.

Ugy pofon vágta, hogy csak úgy szikrázott a szeme.

Úgy pöfékel, mint valami török basa.

Úgy ül azon a boglya tetején, mint egy kukó.

Ne kukózd mán azt a boglyát, (ne csinálj olyan hegyes tetejét), tegyétek rá a kötelet (szénából v. sásból sodort), osztán kőseétek meg (azaz dugjátok be a végét a boglyába).

Úgy jóllakott, alig páhog.

Jól elpáholta egy suhángval.

Ugy megszorította a derekát, hogy még a porczikája is recsegett belé.

Ha megfoglak, izra-porra törlek! Izra-porra tört a szekere.

Hunczut legyek, még a porczikám is, ha nem igaz.

Te ördögmotóla! — Ördögmotóla, a kin a legények forgolódnak.

Ez is olyan anyámasszony katonája! (gyáva).

Ne hadazz itt aval a botval, mer ha megfoglak, úgy meg-agya-bugyállak, hogy —! Jól megagya-bugyáltak.

Megnáspágolták ükemét egy kicsint (megverték).

Nem mégy innen te púpos!

Meg ne moczanny!

Ne vihogj, mint a lú!

De nyafogós ez a gyermek!

Kutyagumi neked. A kötődő gyermeknek mondják: kell kutya-gumi?

Ne nyáméskodgyál (v. nyámmogj) aval az ételvel olyan sokáig, de hánd az órod alá izibe, osztán menny dógodra.

Milyen hóri-horgas (vékony, magas ember).

Üss meg hát no! — Nincs merszed, ugyi?

Szedd össze a motyódat, osztán menny isten hírével!

Zajdát kötött a hátára. Ojan zajda füvet hozott a mezőrül, hogy maj megszakatt alatta.

Erőnek erejével el akarta venni tülem a sallót. Sallósvásárkor mult esztendeje.

Olyan veres, mint a cseppentett vér.

Az én kabátom csupádon csupa sár.

Csak a cigánfogamra adgy egy harapást!

Erigy mán, ne cigánkodgyál.

Mindent a kebelébe rak. Teli szedte a kebelét szilvával.

Muti csak a terenyedet! Terenyébe köpött. A ki a terenyébe köp, mikor a csónokot hajti, azt az ördögök visszaköpik.

Te ház nyüge! De nagy nyüg ez a fiú a nyakamon! Ha ki-viszed a lovat, (t. i. a mezőre), nyügbe tedd! Szabadnyügbe van, keresztnyügbe tette.

(Szürnyeg, Zemplén m.) CSOMÁR ISTVÁN.

T á j s z ó k.

1.

Sétár: sajtár, fejőedény.
 szikáncs: fenyőfából hasogattott szálkák, forgácsocskák.
 eme: nő disznó.
 ártány: hím disznó.
 réta: rajta.
 résta: rosta.
 gerhes: rosz ló, gebe.
 szóga: (kényeztető) fiu, fuicska.
 lesbel: úszik.
 pipiras: papiras, papir.
 csepresz, cseplesz: vékony bükkfa ágok, rözse.
 szipag: szortyog, horkól.
 pepecs: rest, tunya, alamuszi.
 pereczlen: gyors, ügyes, fúrge.
 siska: sebes.

bába: labda lyuk.
 lopta: labda.
 nyíl: hosszú, keskeny földdarab.
 gurdé: dudva.
 sunyi: alattomos.
 vaj: körülbelől.
 mucskas: piszkos, szennyes.
 szerszám: nemzórész.
 prozsmítál: rendelkezik.
 foncsika: rongy.
 langaló: lángon sült lepény.
 galagyól: mikor a kis gyermek beszélni kezd.
 ejiszen: ej hiszen, talán.
 ordikál: hangosan beszélget.
 faricskál: faragcsál,

(Szolnok-Doboka m. Apa Nagyalu.) DAMÓ ISTVÁN.

2.

Kilucsakol: sárba megy valahová.
 karmoláz: karmol.
 csáváz: locs-pocot csinál mosogatás, mosdás, vagy mosás közben.
 panaszt tesz: panaszkodik.
 tagadást tesz: tagad,
 bekaparázott: részeg.
 bü: büszkeség, hányivetiség; pl. majd megeszi a bü.
 csikó: szekunda (deáknyelven) ganza: puliszka.
 úzsol: ősszegyúr.
 szilke: bödön.
 sündörög: kullog.
 szipákol: macskáról mondják.
 nyakal: nyakon üt.
 pincs: kis kemény kalap (csúfolják, a ki hordja).
 disznóság: disznóféle étel.
 sőre: a szeszgyárakban hizott marha,

törülő: törülő kendő.
 futrikálni: gyakran futni, futkározni.
 bevolt állítva: berúgott.
 akar: akár,
 álás: édes pálinka.
 csózni: közösülni.
 városi cseléd: éjjeli őr.
 porta: telek.
 panaszba tesz: szemrehány,
 penderít: valamit könnyedén összeccsinál.
 lesi: czipó, lángos.
 tag: tanya.
 ujfen: ismét.
 naponsült málé: bélsár (tréfásan).
 dúsz: megfőtt és összetört burgonya.
 licse: agyagos szoba-padlót földmos.
 szopornyikás: kehes állat; különösen kutya.
 drugács: fenyőfa-dorong.

pód es: alfel.
 kipállik: a bőr fölrepedez.
 rühetnék: közöszülni vágy.
 vinkó: kerti bor.
 dagonya: sűrű, tapadós sár.
 valakire csenget: valaki után csönget.
 hanczuz: enyeleg.
 rocska: fejtő edény.
 tirpák: a tótok gúnyneve.
 gurgucz: görbe; kiválóan ezen összetételben: gurgucz penna.
 megcsábul: megbolondul.
 lankad: gyengül; így lankad a lámpa: kezd elaludni.
 andacz: a szeszgyárakban a kolompír összegyürve és átdestillálva.
 űringet: űrit.
 kulminár: kéményseprő; gyermekket ijesztenek vele.
 múri: lakzi; pl. murit csap.
 bekáfolt: részeg.
 befűsül: reászed.
 rácskál: rágcsál.
 makverő: vakmerő.
 szuka: nőstény pl. szuka kutya.
 tasli: 1.) száj pl. fogd be a taslit; azaz hallgas. 2.) pofoncsapás; pl. taslit kapsz.
 cserdit: a béres az ostorral.
 erkőcs: magaviselet; pl. de csunya erkőcsötök van.
 csaté-paté: csate-paté.
 sésog: a liba mikor szemet kap.
 hertyeg: a torokfájós lélegzés vételkor.
 lovaglás: pénzt kér kölcsön és csak a kamatját fizeti, de a tőkét nem törleszti.
 megszikkad: megszárad.
 görhe: málé,
 gügyi }
 lerogyi } pálinka tréfás nyelven.
 összekocod: összevesz.

rédia: marha levél.
 gerágya: palánk.
 gőzösnék kimenni: a gőzöshöz kimenni:
 zánúska: puliszka.
 kóvályog: tekereg.
 borinnivót: bort inni volt, hagyjék, járjék stb. hagyjon, járjon helyett.
 elinalt: kereket oldott.
 fruska: kis ugrós leány. Te kis fruska.
 nyaltad: utánzod.
 elpatkol: meghal.
 gúnyszer: szomorkodva ül egy helyen.
 elakaszt: kikérdezés közben zavarba hoz.
 viczkol-vaczkol: lim-lomot csinál.
 megcsigáz: elbágyaszt.
 kotró: kéményseprő.
 bagzóhónap: a mikor a kutyánál a nemi ösztön leginkább ki van fejlődve; tavaszkor; a lónál: sáritó.
 végére jár: tönkre megy.
 N. on, en, ön: ért pl. jó pénzen adtam el.
 dobra üt: árverez.
 pártúz: parázs.
 pakócsa: szemölcs.
 nyavalyás: beteg.
 égődelem: 1.) zaj, sürgölődés 2.) Alkalmatlanság.
 letud; elvégez; pl. Letudtam az ebédet.
 ficzfa: fűzfa.
 hidlás: az ólban deszka, a jászol előtt, melyen a ló v. tehén áll.
 elsülimál: elcsen.
 visongat: lármáz, zajong.
 cülhőd; veszekedik.
 szipog: zörög.

(Nagy-Kálló).

KATZ SAMU.

Gúny- és ragadványnevek.

Konkolyos: buzakereskedő.	Nyakig láb.
Kisgőzös: gőzmalma van.	Nyess veréb: nyers veréb,
Kínai: fekete csúf ember.	Füzes-Abony.
Kaná'filű: kanálfülű.	Nyakragyótt.
Kiskamat: uzsorás orvos.	Nágyi (nádi) veréb. F.-
Kampujka: gőgös, Kóna	Abony.
neve, talán azért „kam.“	Nagy Mózes.
Kaba.	Nyulfark.
Kiskulacs. Eger-Szalók.	Nyakig csizsma.
Kitúri.	Ökör.
Locs-Pocs. Nyék. Borsm.	Pájinkás Kón.
Lötöm a tötöm: fanyelvű	Pujkatojás: szeplős.
ember.	Paklincs: gyapjúkeres-
Lécsapófilű. Tisza-Igar.	kedő.
Luczi: a lova neve.	Piszkafa.
Lütyi.	Patyikás: drágás boltos
Lúbr. T.-Igar.	F.-Abonyon.
Másfél zsidó.	Pérkélt zsidó: Verpe-
Mókullárés: pápaszemet	léth, háromszor égett le.
visel.	Pisze.
Makfilkó.	Rádillik.
Mitugrász: apró, fűrge em-	Rántás.
ber.	Roszkorgyótt.
Mitetszik.	Rajtagyótt.
Maladó: sebes beszédü lévén,	Rocskafejű.
ezt kiáltja a helyett, hogy:	Szívem zsidó.
„mi van eladó“.	Szalmazsák: abba szokott
Mézes zsidó: hizelgő be-	búni, ha koldus jön hozzá.
szédü.	Verpeléth.

(Eger és vidéke.)

CSILLAGH MÓR.

Családnevek.

Bokor. Bálint. Buzás. Budai. Betlendi. Böndi. Czuczsa. Csőregi. Csonka. Dézsi. Ilána. Johász. Jámbor. Kati. Kovács. Kelemen. Kudor. Király. Lukács. Lakatos. Mátyás. Makfalvi. Miklós. Pap. Szabó. Szűcs. Tamás. Varga. Veres.

(Bánffy-Hunyad.)

KIRÁLY ILONA.

Helynevek.

Szántók: Agyagos. Barancs. Dinyedő. Galambor kút. Gazszil. Kávás kút. Kövecses. Lufuttató. Mogyorós. Nád szil. Pinczés csorgó. Pap telke. Szőke. Székételek. Telek. Tibát. Zomboj.

Kaszálók: Bodom. Borzás. Csorgó rit. Darabos. Daragna.

Fülben kút ódal. Gáritása. Hoszirtás. Ígett rít. Jajgó. Két árok köszt. Kerek rít. Középső rít. Kristóf rít. Kovács vőgy. Kis torok. Kis vápa. Lipót. Magospalló. Nád. Nagy torok. Nagy vápa. Pap rít. Paczó. Palásták. Renget ája. Sikkantus.

Szólok: Bőgrít. Bollik. Bóva. Csergő. Cser ódal, Hernót. Hősszübük. Kópa. Közép ódal. Mereszló. Nagy ódal. Pad. Rózsa. Szinegető Szénegető).

Erdők: Bota fenyé bírcze. Falu hēj tű. Hados ódal. Kerület. Köles táró. Kutyora. Lipót bírcze. Majlát. Makkos ódal. Nagy szeg. Nyírfás szíl. Ország gaz. Szilág ódal. Tompa hegyes.

Bánffy-Hunyad.

KIRÁLY ILONA.

Tánczmondások.

Ide lábom, ne tova,
Ne vígy Olá faluba!
Met ott Olá faluba
Még a tyuk is min kurva.

Ide vigyájj
Ne figurájj,
Ejen leánt
Ritkán találj!

Nem adnám a jó bort
A rosz pálinkáétt,
A magyar menyecskét
Az olá fátáétt;
Az olá fátának
Szőrös bocskorkája,
S a puczokba hever
S momoligát kever.

(Csik-Szentkirály.

T. NAGY-IMRE.

Népdalok.

Az alapi ménés mind fényés,
Az alapi kis lány mind kényés;
Ha kényés, kényés,
A szöme fényés,
Ihaja, haja, hajaha, hajaha!

Az alapi ménés mind sárga,
Az alapi kis lány mind árva,
Ha árva, árva,
Lész néki párgya,
Ihaja, haja, hajaha, hajaha!

Az alapi ménés mind barna,
Az alapi kis lány mind csalfa,
Ha csalfa, csalfa,
Bodor a haja,
Ihaja, haja, hajaha, hajaha!

(Felső-Alap, Fehér m.)

STAUBER JUDIT.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XII. kötet.

1883. OKTOBER. 15.

X. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Csődör.

Bizony mit türném tagadnám, utójára úgy is csak megmondanám — s jobb előre megvallani, legalább a ki az ilyesmit nem szívesen fogadja, mindjárt olvasatlan hagyhatja — én a *csődör*-t a német nyelvből származtatom. A kik a szók elhódításáért buzgólkodnak, azok most is oly hitetlen fogják fejüket rázni, mint midőn a *pendely* német eredetét állítottam. Fölhasználom itt a jó alkalmat, hogy ezt az állítást is jobban megokoljam, mert annak idején kétségbe vonták igaz voltát (Szalontai, Ny. VII. 410). Akkor a *szikely*, *zsindely*, *messzely*-féle német szók hasonlóságára támaszkodva egyszerűen annyit említettem, hogy a szepesi németeknél *bendel-hemb* és *pendel-hemb* a neve. Utólag másoknál is rábukkantam arra a gyanításra, hogy a *pendely* — ép úgy, mint a *mente*, *pruszli* s egyéb ruhanévek — német fajzat. Gyarmathi (idézve Kassai Szókönyvében IV: 87.) a német *bindel*, *vor-bindel* s a latin *pendulum*, *anti-pendium* szókat idézi magyarázatul. A bécsi Akadémia Sitzungsberichte-iben pedig XXV: 244, ezt olvassuk: „*Bendelhemb*. Das erste wort sieht deutsch aus. Magy. *pentő*, *pintöly*, *péntely*, *pendely*, *pendel* bedeutet das faltige unterhemd bei frauen und kindern und wird davon abzuleiten sein. Siebenbürgisch heisst *der pendel*: der untere teil eines frauenhemdes.“ Az egésznek nyitját kezünkbe adja következő pár szava egy dolgozatnak, mely ugyancsak a Sitzungsberichte-ben XXXI: 259, északi-magyarországi német nyelvjárásokat tárgyal: „*pendel* n. das band (Kuneschheu); *pendelhemb* n. das unterhemd.“ Az előbbi szó nem egyéb mint a köznyelvi *bändel*

azaz *bändlein*, pántlika, kötő. Azért nevezték pedig el *bändel-hemd*-nek, kötős ingnek, mert az ilyen inget a korczba vagy pártázatba húzott kötő tartja. Molnár Albertnél a német szónak egészen megfelelően még ezt találjuk: *péntelyes ing*: castula; ebből a rövidebb *péntely*, *pendely* ép úgy vált, mint pl. a *kalapos süveg*-ből *kalap*, l. Ny. IV: 400. — A kinek ezek után mégis jobban tetszik Kassainak Czuczoréktól fölmelegített véleménye, mely szerint *pendely* = *ing-alj*, *ping-alj*, *pingely*, *pendely*, — ám lássa, hogyan egyezhetik meg tetszése a valószínűség-számítás szabályaival.

Minthogy éppen a délibábos nyelvészet vidékére tévedtünk, lássuk előbb, hogyan magyarázgatták ennekelőtte a czimben fölvevett szót. A M. Nyelv Szótára átveszi Kassai véleményét, mely szerint a „*csék* v. *csök* szónak *csé* v. *cső* gyökétől származtatható, „mintha lenne csövör azaz csövés ló“ mondja Kassai!“ — Fábian István a M. Nyelvészetben V: 193, azt hiszi, hogy gyöke *cső* csak hangbeli elváltozása a *ló*-nak, s ugyanezt az elemet fődözi föl a *csacsi*, *csikó*, *csótár* szókban. — Schott a jakut *atur*-ral (*at* pferd) állította össze; Boller pedig hozzá adta még a mongol *adzirgha*, mandsu *adzirchan* szót s az egészet *at* és *ertek* (männnen der tiere) összetételének tartva azt jegyzi meg: das magyarische wort ist demnach bis zur unkenntlichkeit verstümmelt. Igaz! de nem is volt egyéb, mint tapogatózás, midőn mégis ezeket az elemeket akarták benne fölismerni. Ha pedig megkérdezzük a szóképzést és a hangtant, mit szólnak Kassai és Fábian magyarázatához, ezekének is csak a találgatás értékét tulajdoníthatjuk. — Lássuk, mit állíthatunk ezen találgatások helyébe.

Jelentésénél fogva a szó kétség kívül lóra vonatkozik. A M. Ny. Szótára azt mondja ugyan, hogy használatik a hím számárról is, és hozzátehetjük, hogy Miskolczi Gáspár Vadkertjében 40. l. a teve hímjét is jelöli; de ez az eltérő használat először is nagyon ritka, másodsor ha általános volna, még akkor is eredetileg lovat jelentő szónak tarthatnók. Hisz *bak*-nak nevezi népünk a legkülönbélebb állatok hímjét, mégis kétségtelen, hogy e szónak eredetije a kecskét jelentő német *bock*. Szintúgy alkalmazzák madarakra is, négylábuakra is a *kan* szót, sőt ezzel most kiválóan a disznó hímjét jelölik, mégis azt hiszem, hogy valamikor a

ménló neve volt s hogy itt a rég átvett tót-szerb *kôn* ,ló' szóval van dolgunk. Ezt főleg a *kan* szónak *kancza* párja bizonyítja, mely kétségtelenül a tót-cseh *konica*, a *kôn* kicsinyítése. A tót *kan* ,kandisznó' szót, — melyből Dankovszki-vel Miklosics is származtatja a magyar szót, — mind hangzásánál, mind jelentésénél fogva a magyarból visszavettnek tartom.

A mi a *csödör* szónak alakját illeti, szótáraink is idézik a *csödör*-t. Ezt megtaláljuk mind a régi irodalomban: *tsödör* Gyöngy. Cupido 17: *tsöder* Helt. bibl. IV: 52, mind pedig egy mai nyelvjárásban: „*csödör*: ménesből kifogott szilaj ló, remonda“ Tud. Gyűjt. 1839. XII: 23.

Ez a *c*-hangú alak, különösen pedig a Heltai *tsöder*-je juttatta eszembe a német *zelter* szót, mely poroszkát jelent. S valóban alig maradhat kétségünk a két szó egyezésére nézve, ha meggondoljuk, milyen közel van a *csödör* szó jelentése s a régibb *csöder*-nek hangzása is a német *zelter*-éhez. A mi a hangbeli változást illeti, mely a német szó első tagját érte, csak a *sódor*, *sódar* szóra gondoljunk, melyet már Cz.-F. szótára helyesen vetett össze a német *schulter*-rel (már Dankovszki is közel járt hozzá) s melynek ezt az eredetét kétségtelenné teszi a Ny. VII: 106 idéztem őrségi használat (lapoczka, váll, embernél is); továbbá az erdélyi *kötör* ,sajtó', melyet u. o. a német *keller*-re vittem vissza.

Érdekes megemlíteni, hogy a német *zelter* szó maga is más nyelvből került, még pedig a latinból: egészen szabályszerű hangváltozások útján fejlődött a szintén poroszkát jelentő latin (*equus*) *tolutarius*-ból. A mi különösen a szókezdő *t* elváltozását illeti, ép úgy lett pl a n. *ziegel* a lat. *tegula*-ból, s ép úgy viszonylik a n. *zelt* ,sátor' az angol *tilt*-hez. — A latin *tolutarius*-t a hozzá tartozó *tolutum incendere* ,poroszkálva menni' kifejezéssel a *tollere* ,emelni' igéből származtatják, úgy hogy a mi *csödör*-ünk vég-elemzésben a latin *tollere* ivadéka!

SIMONVI ZSIGMOND.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

XIII.

A szókezdő ajakhangú explosivát illetőleg következő törvény uralkodik az ugor nyelvekben:

III. Eredeti ugor ajakhangú explosiva rendszerint megőrzi kezdetleges hangfokát az egyes nyelvekben; fontosabb eltérés csupán a magyarban mutatkozik, hol a *p*, *b*, hangokon kívül számos esetben spirans (még pedig kemény spirans: *f*) megfelelő található egyéb ugor nyelvek explosivájával szemben. Ezenkívül bizonyos esetekben más ugor nyelvekben is észlelhető a spiranssá való gyengülés, csakhogy ezekben a gyöngült hangfok nem *f*, mint a magyarban, hanem lágy megfelelője *v*, mellyel szemközt néha az explosiván kívül az orrhangú labialis *m* is előfordul. Példák: *p ofa*: *f. pove* sinus; *mord. pov*; *cser. pomuž*; *lapp puoña*; *zürj. pi, pičeg*; *voty. poj*, *oszty. Irt. pōgos* id. | *bog*, *buga* gubacs: *f. puka* tuber, *észt. pung* knolle, *knospe* stb., *mord. panga* schwamm; *cser. pongo* id. *zürj. bugil* buckel, *beule* stb. | *fél*:- *f. pelkää*-, *észt. pelga*-; *mord. pele*-; *lapp palle*-; *zürj. pol*, *voty. pul*-; *vog. pil*-, *oszty. pel*-, *pal*-, *oszty. Irt. ped*-, *pöd*- id. | *peder*-, *benderít*:- *zürj. bidmal*- *umwinden*; *finn vääntä*-, *észt. vända*- *wenden*, *biegen*; *cser. vüdel*-, *vidil*- *involvere* | *cserM. panda* szál, *bot*: *cser. vondo* id.; *mord. manda* stock; *magy. nád*.

Külömböző lévén az ugor ajakhangú explosivából fejlett spirans keménységi foka a magyarban s a többi ugor nyelvekben, nyíltan következik, hogy az alapúl szolgáló explosiva sem lehetett teljesen azonos minőségű mindkét esetben. Hogy miben rejlik különbségük világosan kitűnik abból, hogy míg az ugor nyelvek kérdéses *v* szókezdőjének *m* s a magyarban mindig (a zürjén-votyákban több esetben) *b* áll szemközt: a magyar szókezdő *f* sohasem váltakozik más ugor nyelvbéli *m*, *v* sem magyar *b* hanggal. E jelenség határozottan azt bizonyítja, hogy a magyar *f* csak eredeti ugor *p* hangból keletkezett a szókezdetben, míg az ugor nyelvek szókezdő *v*-je, a mennyiben explosivából származott, csakis ugor *b*-nek a képviselője. Ugor *p* szókezdő csak igen

kevés példában tartotta meg a magyarban is eredeti hangfokát (mint: *picziny*, *pillog*-); mert ha vannak is eredeti elemeknek kimutatható *p*-s kezdetű szók, ezekben a *p* jórészt *b*-ből változott el, mit bizonyíthat több adatban még a *b*-vel kezdődő mellékalak előfordulása (mint: *peder*- v. ö. *beder*, *bederint*-, *pofo* v. ö. *bufa*, *pocz* wanst és *bucz*, *buczka* etymologice egybetartozók, hasonlóképen *pota* knoten és *botkos*, *pohos*, *puha*, *puffad*, *pukkan* és *bog*, *boglya*, *boka*; *puđva* mellett is járja vidékenként *buđva*); s bizonyíthat más példákban a *p*-nek *m*-mel való váltakozása is (v. ö. *part* és *mart*, *piszok*, *paszat* és *maszat*). — Szókezdő *v*-nek fejlődése ugor *b*-ből több esetben főkép a finnben és zürjén-votyákban mutatkozik, így találhatók egymás mellett f. *vääntä*- torquere és magy. *benderít*-, zürj. *bídmal*- umwinden; f. *paha* malus és középfoka *vasempa* sinister v. ö. magy. *bal*; f. *väli* locus intermedius és magy. *bél*, *bele*, *benn*; f. *vika* vitium physicum et morale és magy. *beteg*, *bitos*; f. *pyyleä* ingens, grandis és *väliä* amplius, *melkiä* aliquatenus magnus v. ö. magy. *bő* és *mély* | zürj. *viž* böjt v. ö. magy. *böjt*, cser. *pütö*. vogK. *pič*, *piš* id.; zürj. *vermi*-, könnyen, vermögen, voty. *vormi*- überwinden v. ö. magy. *bir*-; zürj.-voty. *viš*- krank sein v. ö. magy. *beteg*; magában a votyákban is előfordulnak: *vorsal*- és *borsal*- schliessen; *vakci* kurz, *vekci* klein és *pokci* klein. Kérdés azonban mennyiben terjeszthető ki e hangváltozás más ugor nyelvre is. Hogy cseremisz *vondo* és *panda* ,szál, bot', cser. *viidel*- involvere és magy. *peder*- együvé tartoznak a nagy alakú és jelentésbeli egyezés mellett alig vonható kétségbe; több szó férne talán a vogK. *permi*- ertragen, dulden és vog. *věrm*- birni, vermögen szók egyeztetéséhez, mint-hogy a vogulra nézve maga a Szótár elismeri, hogy szókezdő *v* különben nem váltakozik *p*-vel" (498. l.) és átallja a vogB. *voži* membrum virile szót egybehasonlítani a vele alakilag és jelentésbelileg egybevágó lapp *puoča*-val. Azonban semmi esetre sem tekinthetjük együvé tartozóknak a magy. *buj*-, *bív*- szót tárgyazó cikkekben felsorolt *v*-s kezdetű ugor alakokat (f. *vajoa*-, észt *vaju*-, mord. *vaja*-, zürj. *vöj*-, voty. *vl*-, ,mergi, emergi') a külön létező ugor *bvgx*- ,durchgehen, kriechen' ige származékaival (f. *puke*- induere, észt *puge*- kriechen, lapp *puoče*- in aquam se mergere); mert a mordvinra nincs adatunk, hogy szókezdő ajakhangú explosi-

vát *v*-vé változtasson, sőt ellenkezőleg inkább kedveli a szókezdő *v*-nek *b*, illetőleg *p* hanggá való fejlesztését (v. ö. mord. *piči* niere és magy. *vese*; *piže* zöld és zürj. *vež*, f. *vihelü* id.); de meg másrészt mivel a ‚mergi‘ jelentés közösen főjelentése éjszaki és déli ugor alakoknak, nem vehető fel, hogy ezen jelentés esetszerűleg külön külön fejlődött az egyes nyelvekben egy általánosabb jelentésből, hanem egy közös ugor *vgyv* ‚mergi‘ tőt kell föltennünk.

Az ugor ajakhangú explosiva hangmegfelelési képlete tehát a fentebbiek alapján a következő:

Ugor	finn	mord.	cser.	lapp	vog.-oszty.	zürj.-voty.	magyar
p	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i> <i>b</i>	<i>f</i> <i>p</i>
b	<i>p</i> <i>v, m</i>	<i>p</i>	<i>p</i> <i>v</i>	<i>p</i> <i>m</i>	<i>p</i> <i>ʔ v</i>	<i>b</i> <i>v, p</i>	<i>b</i> <i>m</i>

IV. Szókezdő ugor *j* részint változatlanul marad meg az egyes nyelvekben, részint pedig elenyészik, illetőleg a rá következő magánhangzóval olvad egybe, pl. magy. jó: fluvius: f. *joke*; lapp *jokka*; vog. *jā, ja*, oszty. *jeaga, jogan*; zürj. *ju* id.; cser. *jog*- folyini; mord. *joft-ardi* traben | *iz* membrum; cserM. *ežiñ*; mord. *äznä, ezne* id.: f. *jäsene*; cser. *ježeñ*; voty. *joz* id.; osztyB. *još* hand, arm. A magyarban és votyákban ezen rendes hangmegfeleléseken kívül előfordul a *j*-nek *d*-(*gy*)-vé való változása is; pl. székely *gyavos*: *javas*; *gyuha*: *juha*; *gyül* v. ö. *jó* | voty. *jual*- és *dual*-fragen; *ju*- és *du*-trinken.

A *j*-nek eltünése a szókezdetről nem történik egyenlő arányban az ugor nyelvekben. Legtöbbször a magyarban fordul elő, hol azonban jobbadán megmaradt nyoma részint a szókezdetre jutott magánhangzó hosszúságában, részint a változatlan, azaz rövid *e*-vel fel nem cserélődő *i* (*i*) hangszínben. Ezen alapon magyarázhatók következő magyar szók hosszú kezdőhangzói: *áll*-, *áld*-, *ámbolyog*-, *ándorod*-, *ár* flut, *árva*, *ég*-, *éj*-, *él*-, *émen*, *émett*, *ének*, *-ért*, *év*; *egyenes* alapszava is *j*-vel kezdődöttnek van magyarázva (v. ö. lapp *jalg* planus aequus), elő is fordul az Érdy codexben *igyeses* alak mellett *vegyeneroles* (towabbaa vala ew benne . . . leelkeenek istenhez

valo *cegyencowlese* 571. l.) A szókezdő magánhangzó *i* hangszínében maradt meg nyoma az elveszett *j*-nek ezekben: *ij*; *issam-*, *iv-* (iszik), *ivoad*, (*évoad*) *iv-* (*ivik* a hal), *inh*, *ih* (*énh*, *ésh*) *inkább* | *ideg*, *ijed*, *ill-* (*illik*, *illat*, *illant* stb.), *isten*, *iz* membrum, *it-* (*üt*, *ötlik*, *öklet-*), *izen-* (*üzen*). Csak kevés szóban tünt el egészen nyomtalanul a *j*, mint: *ajang-* sich schämen (f. *ujoa-* sich schämen, liv *uigö-* id., zürj. *jandl-* id.); *est* (lapp *jifta*, *jéhti* gestern; cser. *jut* nox: f. *chtoo* vesper); *utó* (vogB. *jujt*, osztB. *jou* id.); de ezekről is jó okkal fel lehet tenni, hogy régebben hosszú magánhangzóval kezdődhettek. — A magyar után leggyakoribb a szókezdő *j* eltünése a finnben és pedig leginkább magashangú szóban, melyekben sokszor kezdő *i* hang képviselője az elenyészett mássalhangzónak (pl. *iinto*, *into* fervor animi v. ö. zürj. *jugd-* hell werden, magy. *ég-*; f. *ilma* himmel v. ö. osztB. *jilem* id. magy. *émett*; f. *ikä* aetas v. ö. lapp *jake* annus, magy. *év*; f. *imehe* mirum v. ö. voty. *jöd-* erschrecken, magy. *ijed-*; f. *iske-* vi ferire v. ö. lapp *juskete-* ad aliquid offendere, magy. *it*, *üt-* stb.); de megtörtént pár példában a *j* elenyészése mélyhangú szóban is, mint: f. *orpo* waise v. ö. vog. *jorul-* vergessen, magy. *árva*; f. *ujo* pudens, liv *uigi-* sich schämen v. ö. zürj. *jandl* id. magy. *ajang-*; f. *une* somnus; vogL. *jun-* schlummern; f. *unkka* és *junkka* ackerwalze; f. *uutta-* és *juotta-* ferruminare; f. *uupu-* és *juupu-* fatigare (l. MUGSz. 723. l.) Csekély számban található a *j* eltünése a mordvinban és cseremiszenben (cserM. *ult-* precari mord. *alta-* versprechen: vog. *jolent-* bitten; mord. *azl-* sagen: osztB. *jazlñ* rede | mord. *ärhkä* és *jäthkä* see; mord. *erä-*, cser. *il-* és lapp *jele-* vivere; mord. *ie*, *i*, cser. *i* és lapp *jake* annus; mord. *äznä*, cserM. *éziñ* iz és f. *jäsene* cser. *jézeñ* id.); még ritkább e hangtünemény a lappban és zürjén-votyákban, hol főképp magashangú szóban lelünk rá példát (lp. *ija* nox v. ö. vogK. *jej* id.: zürj. *ol-*, voty. *ul-*, lp. *ele* és *jele-* vivere; lp. *alme* coelum v. ö. osztB. *jilem* id.; lp. *jifta* és lpF. *ikto* heri: laE. *iye*, *ihe* és lp. *jake* | zürj. *iékl-* mähén v. ö. lp. *juskete* ad aliquid offendere; voty. *ijä* és zürj. *ji* magy. *jég*; voty. *umoj* gut v. ö. osztB. *jem*, magy. *jó* id.; zürj. *est-* pervenire v. ö. magy. *jöv-*). A vogul-osztyákban, a Szótár adatai szerint, a szókezdő *j* mindenkor megőriződött, bár a *j*-s alakok mellett, fogyatékosabb, magánhangzón kezdődő alakok

dialektice itt is mutatkoznak; így viszonylanak egymáshoz vogK. *jej*, vogL. *iet* nacht és vog. *et*- oszty. *at* id.; osztyB. *jilem* himmel és vogL. *ilm* zeit, wetter, vogB. *elm*: *elmu-pi* luftsohn; vog. *jēr*, *jer*, oszty. *jir* gegend és oszty. *ir* id.; osztyB. *jans*-, *jas*-, osztyIrt. *jënd*-, *jand*-. trinken v. ö. vog. *āj*-, vogK. *aj*- id.

Két szóegyeztetésben a Szótár szókezdő *v*-t vesz fel a *j* megfelelőjéül, melyet azonban nem tekint egyszerű *j-v* hangcserének, hanem úgy magyaráz, hogy a *j* elkopása után a magánhangzó előtt nem etymologikus *v* járulék mássalhangzó képződött, a mint erre sok esetet lehet kimutatni a lappban, vagy a törökség köréből a csuvasban (v. ö. lp. *vuolle* inferior és közugor *al*, magy. *al*, vagy csuvas *visse* három, *von* tíz és köztörök *üč*, jak. *üs* három, köztörök *on*, jak. *uon* tíz szót). E magyarázatot el is fogadhatjuk a magy. *ěj* szóval egyező mord. *vej*, *ve*, zürj. *voj* nacht szóknál, melyekben a *v* a vogK. *jej* nacht tanúsága szerint a szó kezdetén nem eredeti hang, hanem úgy keletkezett, hogy egy régebbi **jöv*, **jüv*-féle alakokból (a magánhangzók zárt hangszínére vonatkozólag (v. ö. f. *ijö*, észt *ö*, voty. *oj*, *uj*, permi *oj*) előbb **öj*, **üj*, majd **üöj*, **üej* s ebből végre mord. *vej*, zürj. **vöj* (ma *voj*) képződött, mint a csuvasban is általában *o*, *u* (*ö*, *ü*) vocalis előtt képződik a járulékmássalhangzó *v*. Azonban nincs szükségünk e felvételre, a következő szóhasonlításban.

14. voty. *vamłst*- schreiten: vogK. *jomlit*- treten, schreiten, vogB. *joam*- gehen; magy. áll-; mert a vogul *jom*-tőnek *m*-je nem azonos a voty. *vamłst*-éval s általában az egybevetés hypothetikus értékű. A voty. *vamłst*- t. i. a szokott *-ml* és *-st* momentán képzőkkel van alkotva a voty. *vu*-, *vu*-, zürj. *vo*-, 'kommen, herbeikommen, hinzugehen' szóból, melyet a Szótár a magy. *vál*-, *választ*- igével állít egybe s melynek egy másik származéka *vašk*-, 'herabkommen, sich niederlassen' ugyancsak *a* hangzós, mint a *vamłst*- képzés. E szerint a voty. *vamłst*- tőjének vogB. *vajl*- gehen, vogK. *vojl*- herabsteigen szók tövei felelnek meg (l. MÜgSz. 559. l.) s nem a vogB. *joam*-, minélfogva a kérdéssé votyák szónak kezdő mássalhangzóját sem lehet járulék mássalhangzónak tartanunk.

A szókezdő ugor *j* hangmegfeleléseinek képlete a tárgyalatok szerint ez:

Ugor	finn	mord	cser.	lapp	v.-oszty.	zürj.-voty.	magyar
j	<i>j</i> , <i>á</i> , <i>é</i>	<i>j</i> <i>á</i> , <i>é</i>	<i>j</i> <i>á</i> , <i>é</i>	<i>j</i> <i>é</i>	<i>j</i> <i>é</i>	<i>j</i> , <i>á'</i> <i>é</i> , <i>á</i>	<i>j</i> , <i>d</i> <i>á</i> , <i>é</i>

V. Szókezdő ugor foghangú spiransnak az egyes nyelvekben ugyancsak a spirans *s* (*z*), illetőleg az *s*-féle hangok (*s*, *z*; *š*, *ž*; *š*, *ž*; *c*, *z*; *ś*, *ź*, *č*) felelnek meg; ezenkívül a finnben és magyarban a sziszegő *h* hangfokra is gyengülhet; pl. szem: finn *silmä*; mord. *selme*; cser- *šinža*; lapp *čalme*, *šalme*; vogB. *sem*, vogL. *šem*, vogK. *šam*; oszty. *sēm*, *sem*; zürj.-voty. *sin* id. | haj haupthaar; f. *hiukse* id.: zürj.-voty. *si* haar auf dem kopfe; oszty. *sogom* faden.

Az *s*-nek *h* hangfokot is túlhaladó gyengülése, azaz teljes eltünése mutatkozik az észten és liven (észt *ar* zweig: f. *haara*, lp. *suore* id.; észt *äre*-erwachen: f. *herää*, mord. *štrgeše*- id.; észt *ihku*- és *higo*-schleifen: mord. *šova*-id.; észt *ülga*-eckel haben: f. *hylkää*-id. és *sylke*-spuere; liv *juva* bonus e. h. **iuva*, **iüvä*: f. *hyvä* id., lp. *čabbe* pulcher, magy. *szép*); minthogy a magyarban is előfordul olyan magánhangzós szókezdő, melynek más ugor nyelvben csak sziszegős kezdőhangú mását találjuk, kérdés vajjon mondhatjuk-e általában, hogy eredeti, azaz nem explosivából (*t*, *d*; ill. *đ*, *ḍ* hangból) eredt *z* (*s*) is eleshetik a magyar szó kezdetén? E tekintetben a Szótár hat szóegyeztetése tanúskodhatnék, nevezetesen melyek a magy. *ölt*, *öltöz* | *egy*-ház, *idvöz*, *idleni*, *idnap* | *epe* | *éh*, *éhes* | *egész*. *igen* | *ég* aer szókra vonatkoznak. Ámde az *ölt*-szóra nézve felállított etymologia sokkal valószínűtlenebb, hogysem reája építhetnénk, a melléje sorozott zürj- *čölt*, oszty. *selt*-alakok 'werfen' jelentése nem egyezik az *ölt*-nek határozott, ingerere, induere, 'bele-dug'-féle értelmével; *egyház*, *idvöz* mellett csak a lapp *čavdes* ganz, unverletzt, heil szót találjuk, mely egymaga még nem győz meg róla, hogy a szókezdő sziszegő eredetileg is sziszegő volt s nem származott-e előbbi explosivából. Hogy valamely sibilans eredeti voltát megállapíthassuk, szükséges hogy

vogul-osztyák megfelelőjét ismerjük, mely nyelv megszokta őrizni az explosívát azon esetben is, ha hangfokát a többi ugor nyelvek mind meggyöngítették; tehát csak ha a vogul-osztyákban is sibilans szókezdőt találunk, mondhatjuk teljes biztossággal, hogy a sibilans eredeti. Az *epe* és *éh* szóknak nem ismerjük vogul-osztyák megfelelőjét; fel van ugyan említve osztyB. *słp* galle, de alaposan mellékeli a Szótár hozzá azon megjegyzését, hogy „a vog.-oszty. *vošrem, vošrem* ellenében alkalmasint kölcsönképező a zürjénből került át“; *éh* mellett is idéz a magyarázó jegyzet oszty. *sinka* „nüchtern“ alakot, azonban ez alkalmasabban sorakozik az ugor *sungu* ‚dunst, luft‘ (magy. *szag*) képviselőihez, úgy hogy ‚nüchtern‘ jelentését oly átvitelnek tekintjük, mint a magy. *émen, émett, éber* szókét, melyeknek alapszavával f. *ilma* luft stb. hozzátartozó ugor nyelvi alakok egyeznek. E négy szóegyeztetés számbavétele nélkül marad még is kettő, mely kérdésünk szempontjából bizonyító erővel bír, u. m. *ég* aer v. ö. vog. *seng* nebel | *egész, igen* v. ö. osztyB. *šenk* gross, viel, sehr, vog. *senhl-* völlig erwachsen; magunk részéről is hozzá toldunk egyet, ezt: *arany* v. ö. zürj.-voty. *zarni*, vog. *sarń*, oszty. *sorni*, mely szó lehet bár eredetére nézve nem ugor, de a magyarba mindenesetre meg a vogul-osztyák és zürjén-votyák nyelvekkel való közös életében jutott. Ez utóbbi adatok azt mutatják, hogy ritka esetben, eredeti *z* (*s*) szókezdő is eleshetik a magyarban, mit — tekintve, hogy különben az ilyen *z* elváltozása nem ezen irányban történt, hanem jobbadán megkeményült *s*-szé — alig tekinthetünk másnak, mint ama másféle, *d* (*đ*)-ból eredt *z*-nél beállott hangváltozás analogikus hatásának. Ebbe pl. az *arany* szónál alkalmas mintakül szolgálhattak: *arasz, arat, ered, ernyő, árnyék*; az *ég* és *eg* (*egész, igen*) szóknál: *egér*, mely másod sorban említett szók elől, mint fentebb tárgyaltuk (l. 394. és 395. l.) *d* (*đ*)-ból eredt *z* esett el.

Hogy miben rejlik ama hangjelenségnek oka, hogy bizonyos sibilans szókezdők a finnben és magyarban is változatlan hangfokban maradnak meg, ellenben mások *h*-vá gyengülnek — azt a szókezdő sibilans változatos átalakulása miatt pusztán a nyelvek mai állapotából ítélve bajosan lehetne megállapítani. Lehetne bár gondolni, hogy a *h*-vá gyengült sibilansok *z*-k voltak, találhatnánk is rá pár ada-

tot, pl. magy, *harmat* v. ö. voty. *zor pluvĭa*; *henke* halitus, animus v. ö. voty. *zřň* geruch; f. *hammas* (tő: *hampaa*) fog v. ö. litván *žambas* (orosz *зубъ*); f. *hanhi* (tő: *hanhe*) lúd v. ö. litv. *žansis* (orosz *гусь*, német *gans*); de pl. a magyarban az egyetlen biztos példa, melyben *h* szókezdő mellett az eredetibb foghangú spirans is megmaradt, t. i. *csurka*: *hurka*, nem mutatja, hogy a *h* eredetibb *z*-ből keletkezett. Másrésről el kell ismerni, hogy *s* ép oly könnyen változhatik *h*-vá, mint a *z*, hiszen azon nyelvekben, melyekből az *s-h* változás analogiáit veszszük, mint a görög, a mongolnak burját dialektusa, vagy a törökségben a baskir dialektus, csakis *s* változik *h*-vá s nem *z*. A magy. *csurka*: *hurka* adat azon gondolatra vezet, hogy a *h* eredetibb *š* (*č*) hangból is keletkezhetett *s* valóban számos esetet lehet kimutatni, hogy finn *h*-nak más ugor nyelvben, különösen a hozzá legközelebb álló mordvinban és cseremiszbén *š*, *č* felel meg a szókezdeten. Budenz „Ueber die verzweigung der ugrischen sprachen“ című értekezésében össze is állít több ilyen megfelelést (36, 1.), melyeknek számát még szaporítani lehetne olyan példákkal, melyekben a *š*, *č* éjszaki ugor nyelvben mutatkozik. A magyarra nézve ilyen értelemben tanúskodó példák volnának: *hab*: mord. *šov*, *čov* spuma | *halk*: zürj. *čöl* schweigsam, f. *hilja* id. | *hét*: lp. *čieča*, cser. *šem*, *šim* id. | *hij*, *hiju*: mord. *šava*, *čavo* leer, v. ö. lp. *čoiŕe* venter | *húr*: magy. *csurka*, lp. *čole* darm, mord. *šulu*, *šulo*, cser. *šolo*, zürj.-voty. *šul* id. | *hűvös*: lpF. *čavadak* frost.

Önként kinálkozik ezek nyomán a kérdés, vajjon mennyiben lehet szókezdő *č*, *š* hangot az ugor alapnyelvnek, vagy talán csak az ugor alapnyelv első megoszlása után keletkezett kisebb nyelvegységeknek tulajdonítanunk, azaz más-képen szólva lehet-e két vagy több ugor nyelvben közös szóokban előforduló *š*, *č* hangot a régi nyelvközösség maradványának tartanunk? Itt számba veendőnk mindenelőtt az egyes nyelvek különös hangkedvelései; mert pl. abból, hogy a cseremiszbén és a loszvai vogulban, vagy a karélben *e* és *i* előtt *š* fordul elő, vagy akár abból, hogy a lappban *č* található más ugor nyelv *s* hangjával szemben — egymagában véve még nem következik semmi arra nézve, hogy ez *š*, *č* hangokat eredetieknek vegyük fel. Kétséget kizárólag az *š*, *č* terjedése csaknem minden nyelvben az *s* rovására is

történt, sőt a cséremiszben az *š*-es alakok csaknem kétszer akkorára gyarapodtak, mint az *s*-esek. Mindamellet nem lehet esetlegességnek tartanunk, ha a *č*, *š* szókezdő három ugor nyelvben is mutatkozik közös szókon, különösen ha e nyelvek mindkét ugor ágból valók. Ilyen adatok eredeti *š*, *č* szókezdőre nézve a következők:

s a v a n y ú: mord. *šapama*, *čapamo* sauer; cser. *šopo*, *šapa* acidus; zürj. *šom* sauerartig, voty. *šumes*: *noš-s.* brot-trog; osztyB. *šum-* sauer werden; vogL. *šäu*- säuern; f. *hap-pame* sauer (a finn *h* szókezdő, mint fentebb tárgyaltuk egyéb nyelvek *š*, *č* szókezdője mellett, eredeti *š*-ből valónak tekint-hető) | s e g g: cser. *šengal* hinterraum; oszty. *čenč*, *šanž*, *šaš* rücken; vogL. *šiš* rückerseite (de vog. *sis* rücken id.) | s e j t: voty. *šedišk* fühlen, merken; cser. *šinž*- scire | s é d, s i e t: mordE. *čije-* laufen, *čude-* fluere, mordM. *šin* apage, *šude-* fluere; cser. *šil-* effugere; f. *hihtä-* festinanter procedere | s o k: osztyB. *šik* dicht; zürjP. *čök*, *suk* id.: vogK. *šavu* viel (de *sav*: dornengebusch); cser. *šuko* multus, *čoka* densus; v. ö. a törökségben is *čok* multus | s ö t é t: osztyB. *šavlj-* bewah-ren; vogP. *šätepent-*: *jelšätepenti* es wird finster, vogK. *čapt-* verbergen (de vog. *sätəm* dämmerung); lp. *čappet* niger *šend-ried* tenebrae; mord. *šobda*, mordE. *čopoda* dunkel; zürj.-voty. *šöd* schwarz, dunkel | s u j t-, s u l y o k: mord. *šavj-* mordE. *čavo-* schlagen; cser. *šu-* jacere; f. *luhto-* omni vi tundere | z s u g o r o d: vogB. *šungerl*, zusammenschumpfen; zürj. *šigirt-* einziehen, krumm ziehen | osztyB. *šuš-* gehen, oszty. Irt. *čuž-* vorübergehen; vogK. *čovlet-* beginnen, vogL. *šuoš-* sich wenden, *šulimt-* kriechen (vannak *s*-es alakok a vogul-ban); zürjP. *čulal-* fließen, gehen; lp. *čuoče-* aggredi, *čokče-* ascendere; cserM. *šač-* nasci, provenire; mord. *šačl-* geboren werden, gedeihen (l. a szál-czikket MUGSz. 276. l.) | lp. *čale-* disseccare, cser. *šel-* id.; voty. *šelep* span (l. a szel-czikket) || c s a p-: lp. *čuoppe-* caedere, zürjP. *čapkl-* werfen, voty. *čapkl-* schlagen v. ö. mord. *šapł-* zuhacken, mordE. *čapo-* auszacken | c s i l l o g-, s a l y o g-: lp. *čälget*, lpF. *šäl-gad* klar, hell; voty. *čelekt-* blitzen, leuchten; vogB. *šali* weiss, glänzend; osztyB. *šullj-* glänzen; cser. *čolguž-* splendere; v. ö. f. *helki-* id. | c s í p-: zürj. *čepled-* kneipen; cser. *čebestal-* vellicare, carpere; lp. *cipceste-* digitis torquere; v. ö. f. *hypistä-* apicibus digitorum attingere | c s í p ö: lp. *čäpet*

collum; vogK. *šip-lu*, vogL. *šip* hals; cser. *šü* id.; v. ö. f. *hüppää* pars dorsi tuberosa | cs ö g knoten: zürj. *šegj* knöchel am fusse; vogP. *šengül* knoten; lp. *čokle*, *čakse* tuber | csurka, hurka: lp. *čole* darm; mord. *šula*; cser. *šolo*; zürj.-voty. *šul*, id.

Nyilvánvaló már ezen adatokból is — melyeknek számát a tüzetesebb kutatás még tetemesen gyarapíthatná, — hogy szókezdő ugor *č*, *š* hangok létezését már az ugor alapnyelvben is föl lehet vennünk, ha nem is általánosan, de legalább dialektikus használatban. Mindenesetre azonban áll, hogy az ugor alapnyelv első megoszlása után keletkezett éjszaki és déli ugor alapnyelvekben általános használatban kifejlődött a *č*, *š*, mint szókezdő is, mit bizonyít egy részről mordvin, cseremiszi *č*, *š* és finn *h* hangnak oly gyakori egybetalálkozása, más részről lapp *č*, *š*, zürjén-votyák *č*, *š*, *š*, és magyar *č*, *š* előfordulása több közös szóban. Megjegyezhető még ezek mellett, hogy a *č* mint eredeti kezdőhang két más altaji nyelvcsoportban, a törökben és mongolban is kimutatható. — A többi *š*-féle hangok (*š*, *ž*, *š*, *c*, *z*, *č*) közösen nem mutathatók ki több ugor nyelvben, minélfogva kifejlődésük csak a már különvált nyelvek újabb történetében eshetett.

A szókezdő ugor foghangú spirans összes hangmegfeleléseit következő képletben állíthatjuk össze (melyben megjegyzendő, hogy *c* a *s*, *z*, *č*, *š*, *ž* hangokon kívül, az ugor nyelvekben előforduló összes *s*-féle hangokat jelöli, tehát ezeket: *c*, *z*, *ž*, *š*, *č*, *š*):

Ugor alapnyelvi	finn	mord.	cser.	lapp	vog.-oszty.	zürj.-voty.	magyar
s	s	s č, š, c	š, č, s	s č, š, c	s č, š, c	s z, č, š, ž, c	s č, š, ž, c
	z	s č, š, c	š, č, s	s č, š, c	s č, š, c	z s, č, š, ž, c	s z, č, š, ž, c
	č, š	h s	č, š, c s	š, č s	č, š, c s	č, š, ž, c s, z	č, š, ž, c, h s

VI. Szókezdő ugor ajakhangú spirans (*v*) részint megmarad az egyes nyelvekben, részint elenyészik, azaz beleolvad a rákövetkező magánhangzóba, melynek ilyenkor leg-

több esetben zárt (*o, u, ö, ü,*) hangszint ad; pl.: vaj: f. *voi*; mord. *vaj*; lapp *vuoj*; zürj. *věj*; voty. *voj* butter; oszty. *voj* fett; vog. *vaj, voj* id.; cser. *ũ, ü* butyrum | val, vol (*vagyok*); zürj. *vil-* esse, voty. *val* erat; osztyB. *vul-*, osztyS. *val-*, liv *vol-, vud-* sein: f. *ole-*; mord. *ule-*; cser. *ul-, ol-, il-*; vog. *ol-*; osztyB. *ul-*; lp. *orro-* esse.

Ritkán fordul elő a szókezdő *v*-nek *b*-vé való változása; adatokat találunk rá a mordvin, zürjén-votyák, vogul-oszty. és magyar nyelvekben, ilyenek: *vese*: mord. *piši* niere | zürj. *viž* viridis, f. *viheriä* id.; mord. *piže* id. || zürj. *bošt* nehmen, voty. *bašt* id.: f. *osta-* id.; v. ö. magy. *vall-* bekommen s ugor *vsgs-*, 'nehmen' egyéb származékait (MUGSz. 563.1.) voty. *bígal-, bígat-* können, vermögen: f. *voi-* posse; zürj. *věj* willkür, belieben; v. ö. ugor *vsgs-*, 'valere' alakjait. (MUGSz. 589. 1.) || oszty. *piža* üdvöz légy! *pela, peda* id.; vogK. *pače olen* id. és osztyák *viža, vuža-* melyek átvételei a zürj. *viža, žon-v.* gesund szónak || magy. *bandsa* v. ö. *vigyáz* melylyel együtt ugor *vvnš* 'sehen' (mord. *vani-*; osztyB. *vant-*, észt *vāta-* sehen) igéből származik. Eredetibb *v*-ből valónak magyarázza a Szótár a *bán-* és *beteg-* szók kezdő mássalhangzóit is (433. 1.); azonban ez esetekben nem lehet biztosan állítani, hogy a *b* a másodlagos, fejlődött alak; mert a *v*-s alakok csak a finnben és zürjén-votyákban mutatkoznak, mely nyelvek pedig — mint fentebb fejtegettük — sokszor változtattak eredeti *b*-t *v*-vé.

A zürjénben *j* is szemben állhat szókezdő ugor *v*-vel; biztos példa erre: izsmai *jön* gürtel v. ö. zürj. *vön*, permi *voń*, f. *vyö*, magy. *öv*; itt a *j*-t nem lehet a *v* egyszerű elváltozásának tekintenünk, hanem csak járulék mássalhangzónak, azaz keletkezését úgy képzelhetjük, hogy a *vön*-ből előbb *üön* lett s ebből csak *jön*. A *j* járulék mássalhangzóra adatot szolgáltat a votyák is a *jibor, ibor* hír szóban, mely a tatár-arab *ħabār-* 'hír' szóból változott el közvető **über* alakon által. Efféle *j*-nek tartja a Szótár a zürj. *ježid* 'weiss, klar' szóét is, melyet mord. *akša, ašo* albus; cser. *ošo, oša* id. és magy. *ősz* canus szókkal állít egybe s ezekkel együtt eredetibb *vvnksš* (mord. *vanšs* purus) alakból eredtet. Azonban e példában nincs épen feltétlen szükségünk a *j* ilyen magyarázatára; t. i. itt két ugor szócsaláddal van dolgunk, s egyiknek tagjai a magy. *ősz* és zürj. *ježid* magashangú ala-

kok, melyek hangbelileg egymáshoz úgy viszonylanak, mint magy. *ős* és vog. *jis* alt, zürj. *lžid* gross s valamint ez utóbbiak, úgy ők is ugor *jűnsű* alapszóból valóknak tekinthetők. Ezzel ellentétben a mélyhangú mordvin és cseremiszi alakok másik szócsaládot alkotnak s származtathatók bár eredetibb *vűksű*, *vűksű* töből is, mely, ha a fentebbi *jűnsű* tőnek eredetibb *jűnksű*, *jűngűsű* alakot tulajdonítunk (v. ö. erre nézve, hogy van is egy 'splendere' jelentésű ugor *jűngű*-tő a magy. *ég-*, *éget-*, cser. *ing-* aduri stb. alakokban, l. MUgSz. 766. l.) evvel oly viszonyban állhat, mint ugor *vűgű*- és *jűgű*-ire' (magy. *vál-* és *jut*, *jár-*), ugor *vűsű* és *jűsű* 'dicere' (magy. *vall-* fateri és *áld-*, *alít*; vogB. *jolt-* sprechen) tők.

A szókezdő ugor *v* hangmegfeleléseinek képlete:

Ugor	finn	mord.	cser.	lapp	v.-oszty.	zürj.-voty.	magyar
v	v, '	v ' p	v, '	v, '	v, ' p	v, ' b j	v, ' b

MUNKÁCSI BERNÁT.

KAZINCZY MINT FORDÍTÓ. ✓

VI.

A kortársak ítélete Kazinczy elveiről.

Kazinczynak működése első korszakában nem volt ellenkezője. Nem csak élvezettel olvasták fordításait, hanem lelkesedtek is rajtuk. Működésének második korszakában azonban, miután Marmontelét és Rochefoucauldnek Maximáit világra bocsátotta, egyszerre fölkeltek ujtásai ellen mindenütt, Dunán túl és Tiszán túl, Keszthelyen és Debreczenben. Nem a szóujtás idézte elő a legnagyobb és leghevesebb támadást, legalább a jobb írók részéről nem. Hisz azon időnek legnemzetiebb költője, Csokonay is ujtott szokat és Kisfaludy Sándor sem idegenkedett tőlük. A mérsékelt és helyes szóalkotásnak úgy szólván alig volt számbavehető ellensége. Pedig K. a szóujtásban mérsékelt volt. Másért indult meg ellene a küzdelem. Azért, a mit maga mond Marmonteléről, hogy „tele van soloecismusokkal, de akart soloecismusokkal.“ (Eredeti m. III. 177.) E soloecismusokban

veszélyeztetve látták a nyelvet és egész joggal hirdethették, hogy kivetkőzteti jelleméből s „istentelen kezeket emel a nemzet legszentebb kincsére.“ A szócsinálás körül sem volt Kazinczy eljárása hibátlan. A szócsinításokkal, gyökérelvonással, az idegen szók idegenszerű átvételével szintén nem egyszer sértette meg a nemzeti nyelv geniusát. Idegenszerűségei mellett tehát ezek ellen is irányult a küzdelem, ezeket is illette a közfelháborodás.

Nem szándékom itt a Kaz. elleni felszólalásokat mind fejtegetni, mert messze elütne kitűzött célunktól. Ez a nyelvújítás részletes történetébe tartozik.

Csak egy pár nevesebb írónak véleményét akarom itt elmondani; csak azt akarom föltüntetni, hogy legjobb barátai és párthívei is megütköztek azon módon, mellyel elveit a gyakorlatban alkalmazta, megütköztek különösen az idegenszerűségeken, melyek általában helyes elveinek téves kifolyásai voltak.

Kazinczy hatása csak a fiatal nemzedékre volt nagy. Erre is csak egy ideig. Szemere, Kölcsey, Schedel, Helmeccy, Szenvey kezdetben egészen az ő szellemében irtak, és dolgozásaik szintén el vannak tarkítva neologismusokkal és germanismusokkal. Szemere és Kölcsey védelmezték Kazinczyt a Mondolat támadása ellen, Helmeccy a Berzsenyi kiadása előszavában védi a nyelvújítást és védi egyuttal az egész idegenszerűségeket is („Idegen phrasisok, azaz: más nyelvekből kölcsönzött szólások. Mind ezekre könyvszámra találhatni példát: Pázmán, Zrinyi, Telegdi, Molnár Albert, Káldi, Illyés, Gyöngyösi István, Faludi, Bessenyei, Báróczy, Csokonai, Kisfaludy s mások munkájiban, de kivált a régi kéziratokban s fordításokban“ 2. l. Az idegenszerűségek támogatására ő is idézi az Ahlwardt-féle Ossiánból Johnson nézetét), Szenvey és különösen Schedel pedig a gyakorlatban igyekeztek az idegen virágok átvételében a mesteren túltenni.

Később azonban Szemere és Kölcsey, mind a kettő fölhagyott a germanismusokkal, és Schedel se kísértett meg új Haramjákat fordítani. „Kazinczy örvend,“ írja Döbrentei, „hogy Kölcsey az ő példáját tartja legjobbnak a nyelvvel való bánásban. De minél idősb leve Kölcsey is, annál inkább igyekszik nyelvét a külföldi szólásokkal való elhintéstől

jobban megőrizni s mind az, hogy Gessner első dalát másképp fordítá mint Kazinczy, mind mostani stilusa, nem régi theoriáját vallja . . . És Szemere, ki Kazinczyt több ízben védelmezé . . . nem azon volt-e, hogy Zrinyije s más írásai minél jobb izlésű s magyarabb magyarsággal legyenek eléadva?“(Élet és Literatura 1827. évf. 374. l.)

Döbrentey barátja volt a nyelvújításnak, maga is elég szót csinált, de elítélte az idegenszerűséget, Kazinczyval szemben a nemzetnek a maga erejéből és a francziához hasonló uton való kifejlődését hangoztatta. Írói hitét Kazinczyval szemben az Élet és Literatura 1827. évfolyamában fejtette ki (354—386). Csak a főbb pontokat emeljük ki belőle. „Nyelvem tősgyökeres természetét kell követnem,“ írja, „ennélfogva kitanúlnom, hogy a semmiféle más ajakú néppel nem elegyedett magyarnál mikép maradott fenn szózatja eredetisége, és így külön színű karakterét, tulajdon fordulásait idegen szólások szerint facsargatni nem csak nem szabad, sőt az írás lelkét és virágát egy részént abból kell szedegetni.“

A nyelvnek külföldi nyomokon vitelét megengedi, de azt követeli, hogy „lelkesség, izlés, tulajdon bánásmód, különváló karakterű felfogás fényljék inkább az idegenből vezérül, mintsem a kifejezés szolgálai lekötött áttétele. Az idegennek megfelelő magyart kell keresni.“ . . . „A Kazinczy módja szerint külföldi szólásokkal elegyített magyar nyelvet igen is könnyebb lesz más nyelvre fordítani, azt most úgy értjük jobban, ha olvastunkban mindjárt fordítjuk is; azon az úton, melyen én járnai szeretnék, oly különös szépségű tulajdonságai s lelkig ható ingerei fejlődnek ki szózatunknak, melyeket a legdúsabb európai nyelv fog kitenni.“

Ő is elismeri, hogy minden műnemnek és szereplő személynek más meg más a nyelve és azért kárhoztatja csak Kazinczyt, hogy ez azt hiszi hogy tősgyökeres magyarul csak az aljasabb osztálybeliek kedvéért kell az írásban szólni, másutt pedig az ő idegen fordulatokkal bővelkedő beszédében. Nem az idegen fordulatokat kell átültetni. A Marmon-tel fordítójának „a magyar nyelvből magából kell kikeresni a francziához hasonló s azért kifejező euphemismusokat, mert a kinek társasági magaviseletén franczia vagy régi görög könnyűség, csiklandó elméskedés, kellemes apróságokkal való

megelőzés tetszik ki, az már francziásan vagy törtetve beszél-jer-e magyarul? Vagy a ki beszédében tiszta, magyar kife-zései s módja már hortobágyi és fegyverneki légyen? . . . korcstalan magyar lelkűséggel párosított észbeli műveltsé-gétől azt várom, hogy magyar beszédét éppen olyan válo-gatással, dísz érzésével, felsőbb nemességi magaviseletének szavai fordulásába ejtésével folytassa; külföldi szójárásokat pedig éppen ne hullasson, hanem úgy bánják ő is, mint a mellette álló francia nyelvével, a ki csak azon s olyan szó-val él, mely a díszes palotába illik s külföldiséget ejtegetni eszébe se jut.“

Idézi Kazinczy ellenében Klopstockot, a kinek példá-jára annyira szeret hivatkozni: „Klopstock példája, melyet Kazinczy védelméül hoz elé, a német nyelv körében próbált változtatás, de meg nem állott. Különben Klopstock az a merész és szerencsés nyelvalkotó, így szólítja meg a német nyelvvel összekorcsosítóját: „Wer mich verbrittet, ich hass' ihn! mich gallicismet, ich hass' ihn! Liebe dann selbst gūnst-linge nicht, wenn sie mich zur quiritin machen, und nicht wenn sie mich verach'än. Ein erhabenes beispiel liess mir Hellenis; sie bildete sich durch sich.“

Szontágh Gusztáv Kazinczyval való polemiájában mel-lette van az újításoknak, de ellene van a túlságos fordítás-nak. A külföldi szólásokat megengedi ugyan, de bizonyos határig, addig, „a meddig azt nyelvünk természete, szelleme vagy géniusa engedi.“ Nyelvünk „külföldi szólásmódok által bővülhet s gazdagodhatik ugyan, de tulajdon természetét, mely éppen abban áll, a miben minden nyelvektől külön-bözik, így soha sem fejtheti ki. Valódi művelés csak belőlről eredhet; s nem utánozás, hanem önerőbeli független mun-kásság által állhat fel.“ „Az igazi magyar írásmódot nem lehet a külföldtől tanulni; hanem csak feltalálni, teremteni.“ Kaz. ellenében azt is hangoztatja, hogy a „nyelv nem az íróé, hanem a nemzeté.“ (Muzáron IV. 145—152. l.).

Az elméleti fejtegetések közül még csak Teleky József-nek igazán derék jutalomfeleletéből idézünk egy pár tár-gyunkhoz tartozó mondatot. Szerinte „a szólásmódok közül azok, melyek a nyelv grammatikai alkotásán épülnek nem csak a nyelvek egyes alkotó részeit czélozzák, hanem annak egész belső természetébe elhatnak. Azért egy hasonló hely-

telenül készült új szólásmód a nyelvet jobban elundokítja, annak egész alkotását elronthatja, mindég idegenebben hangzik és annak terjesztése nagyobb akadályokat szenved, de egyszer a nyelvbe elterjedvén, onnan csak a legnagyobb bajjal irtathatik ki. Ezen tekintetből tehát a nyelvnek ily szólásmódokkal való művelésében soha sem lehetűek elég vigyázók.“

A magyar nyelvnek a nyugatiaktól való különbözésében találja, „hogymajd minden nyelvekből szóról szóra tett újabb fordítások oly nagyon visszatetszenek, a kényesebb magyar fület oly nagyon sértik.“

Csak olyan szólásokban engedi meg a külföldi nemzettek követését, „melyek a képzelődés nyüget nem szenvedő munkásságán épűlnek“ . . . és majd minden nyelvben találhatók; pl. *l a s s a n s i e s s* (festina lente), *k e n y e r e t*, azaz *é l e l m e t* keresni.

Ő is sürgeti nyelvűnknek saját természete szerinti kifejtését: „A nyelvűművelés nem abban áll, hogy egy egészen új, ha mindjárt a józan okosságjal jobban megegyező nyelvet alkossűnk, hanem abban, hogy azt annak már jelenlűvű természete szerént tőkéletessűnk.“ (Gróf Teleky József: A magyar nyelvűnek tőkéletessűtése új szavak és új szólásműdök által. 242—258. l.)

Ha a levelezéseket olvassuk, azokban is azt látjuk, hogy Kaz. idegenszerűsűgeivel, mint elvvel, egészen egyedűl volt. Mint fűntebb láttuk csak a fiatal nemzedék kűvette egy ideig, még pedig nem csak vaktában, hanem a mester elveinek hűdűlva. Midűn Schedel Kazinczynak Haramjait emlűti, Puky néhány schilleri fordításával szemben, így szűl: „Haramjaim haszonvehetetlen kűnyv . . . A legjobb lelkiismerettel mondhatom, hogy m i n d e n hibaim akarva tett hibák voltak.“ (Kaz. lev. Kisfaludy Károlylyal s ennek kűrűvel 85. l.) A nagy kűzűnsűg és a nevesebb írűk e tekintetben mind ellenkeztek vele vagy ha nem ellenkeztek is, nem kűvettűek.

Desseffűvel majdnem negyven évűg barati levelezésben és viszonyban volt, még sem tudta megtűriteni. Baratija volt a nyelvűjűtásnak, de Kazinczy tűlzásait nem kedvelte. A fordításra vonatkozűlag ezt írja neki egyszer: „A dűlgot kell, űgy tetszik nekem, fordítani, nem a szűt, és mindig tekin-

tettel lenni nyelvünk természetére.“ Máskor pedig: „Te ugyan a sok fordítások által nagyon szaporítottad és simítottad a nyelvedet, de szint azzal a magyar kitételek valószínűségos értelmét gyakran elvesztetted.“ (Kaz. és Dess. lev. III. 32.) Sürgeti az érthetőt: „Te az érthetőt, a könnyűt a széppel, az erőssel, a hathatóssal ellenkezésben látszol gondolni, a tökély pedig ott állítá fel trónusát, a hol ezek karon fogódzva, mint Horácz Gratiái, királyi széke körül lejtőt járnak . . . Ha van erőtlen szépség, van erőltetett is.“ (U. o. III. 31.) Kazinczy németes gondolkodásával szemben a magyarost sürgeti: „Kérlek, ne gondoldj németül, mikor vagy magyarul irsz vagy magyar munkát kritizálsz. (U. o. II. 90.)

Általában e németesség bántotta az embereket legjobban. Festetich grófról írja neki Berzsényi: „A gróf mindenkor nagy tisztelettel emlékezett rólad, csak a te németismusat nem szereti. (Kaz. és Berzs. lev. 208.) A közönség hangulatát pedig szépen jellemzi Döbrenteynek egy Berzsényihez írt levele, melyben Kenderesyvel Kazinczyról folyt beszélgetést mondja el. „Hát hogy tetszik Kazinczy másodszori Gessnere?“ „Biz én nekem sehogy se, úgy is elég konkoly nőtte be már nyelvünk tiszta buzáját sok visszaveretésünk miatt, Kazinczy meg egész villával hányja rá a németességet.“ (Berzsényi D. összes művei, Döbrentei kiadása, 286.)

Horváth Endre is szigorúan elítéli a neologismust (Glottomachusok 16—22. l.) és az idegenszerűségekről így ír Péteri Takács Józsefnek; „Minek nekünk azok az öszvehalmozott idegen szók és tulajdonképpen nem magyar szókötések? melyek megkívánják, hogy előbb mind magunk, mind olvasóink ezt az idegen nyelvet tanuljuk és annakutánna kezdjünk magyarul (azaz: nem szokott magyarul) mind érteni, mind vakargatni. Ha ebben áll a csinos magyar szín, úgy adjon isten jó éjszakát édes nyelvünknek“ (Glott. 46. l.) — Döbrentei 1821. jun. 16. Kazinczyhoz írt levelében (Glott. I.V. sz.) Horváth Endrénél tett látogatását beszéli el, s a többi közt így ír: „Kazinczy, mondá később [Horváth Endre], ne higgye azt, hogy én neki ellensége volnék, sőt nagyon becsülöm érdemeit, csak felette messze ment újításainak nem vagyok barátja.“

Végül mint legjellemzőbbet, még csak Kisfaludy Sán-

dornak Ruszekhez 1816. apr. 14. irt leveléből akarom a legfontosabbat idézni. „Én megvallom,“ így szól Kisf., „hogy Kazinczyt míg úgy irt, a miképen első munkáji vannak irva, a legédesb magyar írónak tartottam, kivált midőn még tanuló koromban írással ismerkedni kezdtem. És talán soha sem is kívántam volna magyarul írni, ha ő általa bizonyossá nem lettem volna arról, hogy oly édesen lehet magyarul írni, mint ő tudott. De most már émelgyökké lettek írásai. Kazinczyt én annak tartom a magyar írók között, a ki, ha oly temérdek és néha nevetséges, néha éppen a magyar vért fel is bosszantó különösségekre nem vetemedik vala, (noha eredeti munkáját keveset ismerek, de már fordításai által is) nyelvünkre és literaturánkra nézve epochát csinált volna, és fáradhatatlan szorgalma által, a milyet egy magyar íróban sem ismerek, bő tudománya, hatalmas lelki tehetsége és mind azzal, a mi egy nemzetnek nyelvét, literaturáját fényre hozza, oly nagy és mély ismeretsége által a magyar nyelv és tudománybeli műveltséget ő maga talán egy századdal előbbre mozdította volna. És éppen ez az ő egyik főérdeme, hogy az a tehetős, a ki maga is eredeti remekeket írhatna, remekeket fordít, hogy az eredeti magyar másával összehasonlíttatván, a magyar tanulhasson. De már látom, és valóságos hazafiúi fájdalommal mondom: Vége mindennek! Kazinczy, kitől arany időket ígértem nyelvünknek, nem hogy előbbre segítene, hanem visszataszít bennünket az által, hogy idegen nyelveket majmózó különösségeivel felzavarja nyelvünknek eredeti tulajdonságát és tagadhatatlan literatori bájai által másokat is, kivált az idegen nemzeti és nyelvbéli culturával félig ismeretes ifjakat és írócskákat elcsábítván, egész felekezetet formál, dictátorkodni akar, és minden dicsőséget abban láttatik találatni.“ (Glott. 137—139.) Kaz. Kisfaludynak e levelét egész terjedelmében Kissel is közölte és német jegyzetet tett az egyes pontokhoz. L. Eredeti m. II. k. 213—227. l.

Több idézettel nem tartom czélszerűnek e dolgozat szükre mért keretét megterhelni Ezek is eléggé jellemzik az akkori írók egy részének hangulatát. Eléggé megmutatják, hogy Kazinczy majdnem kivétel nélkül mindenütt becsülés és tisztelet tárgya volt, hogy mindenütt érezték írói működésének nagy fontosságát, hogy elismerték még fordí-

tásaiban is a nyelvvel művészien bánó mestert; de egyszersmind világosan mutatják azt is, hogy elveinek egyik legsarkalatosabb tételével, az idegenszerűségek alkalmazásával egyetlen egy komoly író sem birt állandóan megbarátkozni. Ebben a jobbak nem követték, sőt egyenesen küzdöttek ellene.

HALÁSZ IGNÁCZ.

ÉLŐ MEG ELAVULT IGEKÉPZŐK.

B) Denominatív igeképzés.

2. Denominatív igeképző: -z.

eloldalpálózott ArGy. II. 9. m. | *saruz* tánczol I. 467. Hegyhát. | *pampuláz* szájaskodik (*pampula* nagyszáj) I. 424. Orm. | *czéczózni* II. 135. NKúns. | *lábbeliz* lábbelit hord II. 89. Zetelaka | *agyvigyéz* („adj-vigy!“) II. 135. NKúns. | *tréfáz* II. 185. Veszpr. | *mögterhözve* II. 130. Orm. | *lesorjáz* soronkint lever, lelövöldöz II. 235. Kapn. v. | *kendőzü* törülködöz, *födözü* dunya III. 250. Zala. | *jáváz* mulat VIII. 179. Somogy. | *éltarisznyázza* az időt VII. 133. NLengyel. | *kikönyvezte* az utat: kirakta könyvvel VIII. 465. NBánya. || Régibb -l helyében -z: *méltól*, *méltóztatik* dignatur Ehr. c. (ma „méltóztatik“) | *elhálól* eltakar (v. ö. hálóz) Makó 217.

Mint látjuk, e képző funkciójának tudata nagyon élesen meg van a nép nyelvérzékében; a vele képezhető igéknek se szere se száma. Ar. Toldi: Lelkemből *lekezett* gyönyörű angyalom. — Neki esett tépni, homlokát *öklözni*.

Ujabbán lábra kapnak az ily képzések: *hajzat*, *lábazat*: „a mi a hajhoz, lábhoz tartozik“, daczára, hogy a denom. -z vagy „vmivel ellátást“ jelentő igéket képez: *sároz*, *színez*, *foltoz*, *tisztáz*, *vizez*, *boroz* sat., vagy „vmivel működést“ jelentő igéket, pl. *dolgoz*, *hugyoz*, de sohasem „vmihez tartozást“ jelentő igéket. A *hajzat* és *lábazat* a „*zsindelyezet*“ mintájára készült, hibás analogia útján ugyan, mert *zsindelyez* csakugyan azt jelenti, hogy „zsindellyel látja el“, s így megfelel rendeltetésének; „*hajaz*“ és „*lábaz*“ pedig ennek megfelelőleg azt jelentenék, hogy „hajjal, lábbal ellát vmit“, de azért mégsem kárhoztathatjuk az ily származékszókat, mert a nyelvtudat a „*zsindelyezet*“ szóban az egész -zet véget collectiv képzőnek veszi s ezt használja fel collectiv főnevek képzésére.

Helytelen azonban a fővárosban minden lépten-nyomon olvasható *csinozó* („Fehérnemű csinozó intézet“) „csinosító“ helyett, mert nem csinnal látják el, hanem csinosná teszik a fehérneműt. *Szoroz* is rossz szó (Sim. Antib.), nem képzésére nézve, mert az ellen kifogásunk nem lehet (*szor* régibb alakja a *sor* névszónak: Kriza: *szerre* sorra; „Fassáng, fassáng ezör eléjönne, mégis a *szér* reám nem kerülne.“ Vadr.), hanem értelme nem felel meg rendeltetésének: *szoroz* csak annyi, mint *soroz*, *sorol* és sohasem = *multiplicare*, *sokszoros*.

3. Verb. denom.; -ít.

pásztorít terel IX. 476. Debr. | *lábított*: a mit a szövbő lábaival nyomkod III. 234. (*lábító* Scala. CM. és SzD.) | *bancsalít* VIII. 43. KKHalas. | *igytít* a kis gyermek, ha figyelni kezd I. 136. Szeged. | *legorombították* lehordták II. 42. Órség | *másít* II. 131. Orm. | *paráznít* IX. 565. Szilágys. | *czifrit* II. 185. Kapn. v. (Kreszn. MA. *czifráz*; -ít képzővel nincs meg) | *szennyít* u. o. 235. (Pázm. *szennyesít*, MA. Káldi, SJ. *szennyez*; *szennyít* nincs meg) | *ingerít*, *mérgít*, *nyírkít*, *vízít* (sajátos kifejezések a Kapn. v.-i nyelvjárásban; v. ö. ingerül, mérgül, nyírkül, vizül) II. 278. | Ar. Toldi est. „*Szörnyíti* erősen a csudás híreket.“ || *megterésít* ArGy. I. 1. | *világusít* világít I. 466. Göcs. v. ö. *dicsősejt* Ehr. c. *dicsőít* | *ingyenesít* ma: *ingyenít* Faludi.

zöldít zöldell I. 333. Csall. (MA. *zöldít* viridat, *zöldül zöldell* virescit) | *mérgesztel* -esít I. 280. Csall.

A denom. -ít képző elég használatos mai napság is pirosít, fehérít, kékít, sárgít, igazít, nagyobbít, kisebbít sat. származékok és a főntebb elsorolt ritkább képzések arról tanuskodnak, hogy a nép nyelvérzékében élénken megvan e képző funkciójának tudata. A csallóközi nyelvjárásban a denom. -ít funkciója megváltozott a *zöldít* igében; nem azt jelenti, hogy „zölddé tesz“, hanem „zöldellik, virescit“ ép úgy, mint a közmagyarságban *virít*, *sántít*, *sandít*; ugyancsak a csallóközi nyelvjárásban *mérgesít* h. *mérgesztel*-t mondanak (MA. Kreszn. is *mérgesít*). Ellenben a Kapn. v.-i nyelvjárás gyakran más denom. igeképzők helyett is az -ít-et használja; *czifrit* „czifráz“ helyett, *szennyít* „szennyez“ vagy „szennyesít“ helyett. Másik sajátága még e nyelvjárásnak, hogy főnevekhez szereti ragasztani az -ít képzőt (mérgít,

nyírkít, vizít), míg a közbeszédben, ily esetekben -s képzővel melléknévvé szoktuk változtatni a főnevet s csak úgy teszszük hozzá a „vmivé tevést, változtatást“ jelentő képzőt (mérge-s-ít, nyírko-s-ít, vize-s-ít).

Az -ít képző élő képző.

4. Verb. denom. -ül -ül.

1. Elhomályosult értelmű alapszóból: *gazdül* gazdagúl V. 571. Szeged. (*gazda-g* mint *balo-g*, *jog* (jovo-g)).

2. Élő alapszóból: *anyásül* Tájpsz. Kemenesalja. | *langyül* I. 280. Csall. | *megbetegül* I. 463. Göcs. | *szennyül* II. 235. Kapn. v. (MA. Cal. *szennyesedik*, Kreszn. *szennyesül*) | *ingerül*, *mérgül*, *nyírkül*, *vizül* II. 278. Kapn. v. |

Az egy „*gazdül*“ igét kivéve, mind e származékok élő alapszóból képezvék. Közszájon pedig egész serege forog az ily -ül, -ül képzős igéknek: igazúl, fehérül, szépül, javúl, tágul, bővül, hígul, nehezül, könnyebbül sat. melyek mind-egyikében könnyen elválik a képző a még élő alapszótól és világosan érezzük, hogy a „vmivé levést, válást“ az -ül, -ül fejezi ki.

Újabb képzéseket e nemben költőinknél is gyakran találunk (l. Simonyi. Helyes szóalkotás. Nyr. IX. 507): „Elcsudálkozik derékban *átdarázsúlt* testemen.“ Ar. Arist. I. 269. | „Mozdúl valamennyi, mint mozdul egyszerre s *elsikül* kanyargva óriás kigyónak feje, teste, farka.“ Szász. K. Álm. 161. | „Kéken hasadott ki s *gömbölyült* azon bolt, mely a föld felett mint tág üvegharang volt.“ u. o. 69. | „*Elcsitül* a lárma.“ Ar. Toldi. est.

A denom. -ül, -ül élő képző.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA. /

VII.

A -ra rag.

2.

c) I d ő. Valamint a rámenőség fogalma a concret világban abban áll, hogy a test egyik helyről megy a másikra, épen úgy az idő fogalmában abban fog állani, hogy az esemény az időnek bizonyos pontjáról egy másik pontjára megy. És épen azért a -ra időfogalom mellett, az időben való latív

jelentésénél fogva, mindig j ö v ő t fejez ki. Csakhogy természetesen számításunkat mindig az időponttól kell kezdenünk, és azon időpontra kell vonatkoztatnunk, a melyet a mondatbeli értelem megkíván; mert meglehet, hogy már reánk nézve mind a két időpont elmult.

Példák: De hogy Bernald ywtna halalanac ŷ de ŷ re Érd. c. 25. beytfew zeredara viradolan u. o. 26. iouendőt monda neki, hóg iō uendō re az Oroszlañ laba ki ragadna feiebdl a' coronat. Szék.: Krón. 211. Eyerre meg várba takarodánac. Helt.: Canc. V. 2. esztendō-ez-korra Szeg.: Aqu. 133. Bé rekeztvén már el-utollyára Czegl.: Ike. 160. a mikorra lehetett elkészitők a repartitiót. Bethl.: Őnél. II. 72. elkérette egy pár napra. Levelek 1670-ből Törtt. 1883. évf. II. füz. Hanem a mint anyját hozta fel végtére, Követ hengerített a fiú szívére Ar.: Told: 4-én. Talán csak elmenyek fecske jövetére Népk. Gyűjt. I. 193. Szedess fácskát éjtszakára u. o. 146. occza szállást écczakára u. o. 147. Harangoznak délre, Félitzenkettőre u. o. 222. Sárga csikóm réz patkóra, Jegyet váltunk húshagyóra. u. o. 265. egyik napra úgy mint a másakra kijár éte bére. u. o. II. 375. Fogjunk kezét utóljára. Bú eltemet nemsokára u. o. 273. Ollyanok vattok ti lányok reggelre, mint a kinyilt bazsarózsa a kerbe. u. o. 274.

d) Abstract fogalmak. Ezek mellet a *-ra* valamely dolognak rámenését fejezi ki oly fogalmakra, melyeket érzékeinkkel fel nem foghatunk: Mynd ez olyaten kerdeesekre az azzonyallatok semmyt nem felehetenek vala. Winkl. c. 118. latha az ew zenth fyath halalra valtozvan. u. o. 114. mert isten engemet teremteth zemelyere, es hasonlatossagara. Virg. c. 259. ő is el hadta az ollót s katonaságra állot. Decsi.: Adag. 194. tsupános látásod sirásra fakaszt u. o. 171. Hogy mind az hadra hamar fel készülne. Helt.: Canc. 6. Hitekre aszt fogadiác. u. o. X. 3. A bölcsőkből avagy rengető tekenőkből mennec járásra tanító karikan forgo talyigácskákra. Com.: Jan. 44. ha most is az vr Isten effle dolgot parancholna, tartoznac az ember annac meg chelekedesere. Mon.: Apol. 300. akartal Telegdi oc vetesere felelni u. o. 321. Több sebivel őszve lón ez is halálos, őrc eletiré ditsőségvel hasznos. Bal.: Gen. ac Magn. 12. seregét hadra gyihősiti Hoffgr. Én. gyűjt. 4. eszére jüvén Czegl.: Ike. 147. A' vag' esik-é betstelenségére a' Romai Ecclesiánac? ott azzal mit kezdgyen nem veszi kérdőre Gyöngy.: Cup. 21. Kazdaságra nagy gondja Vajda fiának. Görcs.: Mátý. Kir. 233. a' vadászok sokszor a' Majmoknak látokra (mikor a majmok látják őket) vízben mosdani szoktak. u. o. 226. mint mehetet kőz-pörre a' dolog. Fal: Udý. assz. 21. tréfára gondolhatta volna.

Pet.: Ján. vit. Ott kinn csak nem hagyhattam vesztére. u. o. Vagy mikor járt Miklós neki ártalmára? Ar.: Toldi 5-én. egy füttyentésemre, vagy egy kocczantásomra bejön-e? vagy sem? Népk. Gyűjt. I. 12. visszament nagy szégyenszemre a pokolba u. o. 391. Látod anyám! mire vitt a szerelem! u. o. 203. Három papnak könyörgeése Sem hoz többé az életre u. o. 201. Most viszik galambom a halálórára u. o. II. 6. Ugyancsak ütlegeli ár egyre-másra u. o. 403. Kár volt mindjárt minden szélre hajlani, Az irigyek szavaira hallgatni. Ny. I. 173.

e) Czél. E funkciójában a *-ra* szintén csak abstract szavakkal köttetik össze, s allativ jelentése a cél fogalmának nagyon megfelel pl. királyságra törekszik, csak annyi, mintha azt mondom, a hegy csúcsára törekszik Oth a keserű forrasok megedesöltene nekic italokra Bécsi c. 11. merekettene nekinket viadalra rezzetene u. o. 25 es kezevlt el menes re DomC. 171. Es adatanac papatwl ez dologra zent damancos atyanknak segeytsereg re három cardinalisok. u. o. 166. Mikoron az ő edes mehenec gymölcet fogada az análnac izenege miath nekőnc őrók idu ősségőnkre, es megvaltsagonkra. Nagysz. c. 85. mely el hagyot votal az erdegnek ellene all asra Weszpr. c. 40. Janczárokat ő szűkségére tarja Helt.: Canc. H. 3. Báthori András az egész vidékségnek oltalmára fel építi Etseden a' belső várat Petthő: Krón. 227. A' magyarok Uj Királynak választására Pestre gyűlének. Liszny.: Krón. 329. edgyetmás dolgoknak bé-fogadására el-rejtő helyec vannac. Com.: Jan. 108. tolmazcsagra igheri maghat. Bal.: Epin. 7. Aztalunknal ualó magunk szolgálatiára mindenkor két apró inas fen maradgion. Törtt. XI. 178. Jöttünk tü hozzátok egy vagdalkozásra. Népk. Gyűjt. I. 159. Menjünk mindnyájan köszöntésére u. o. 18. Hoztam főségednek egy kerek sajtocskát, Maj' jó lesz a sován bűtre u. o. 32.

f) Módot jelöl a *-ra*, ha a veleváló szó módot, álla potot jelent: Vitez módra ot ő forgódic vala Helt.: Canc X. leteue az Imperatorsagot es minden tiszt nelkült barat modra akara eelni Szék.: Krón. 227. de az aruloc nagjoberesze mind ot veszenec u. o. 208. mely bolond módra bankodol. Born.: Evang. I. 412. jobbára mind tudta ama nyelveket Petthő.: Krón. 226. A' meg elégedett utállya az étkeket, a kedvere tartott (delicatus, ein zärtling) azokban választást tézen Com.: Vest. 42. Nő Daika módg yára iól lakik ő az gyermek mellet Decsi.: Adag. 211. Kit, hogy ezekért Eretnekez a' Jesuita, sem mire nem csudálom. Czegl.: Ike. 152. Szakmány módra van rám mérve minden óra. Ar.: Toldi, 6-én. Kérdi Lacfi hetykén, csak

amugy félvállra u. o. i. Páva módra járnék Népk. Gyűjt. I. 82. Hadd aludjam kedvemre u. o. 21.

Néhány elvont kifejezésben a *-ra*-nak még egyéb functiói is lappanganak pl. Ok lappang ezekben: A' császár szavára el-pártolnak. Petthő: Krón. 224. 16-dik hadakozásit a' Római Pápa kívánságára viselé. Liszny.: Krón. 334. Temesvárból ki iöttek hősek az hirre Helt.: Canc. K. egy csodálatos fény látszott megettem; ugy megdöbben-tem e csodálatos fényre Népk. Gyűjt. I. 85.

Következémnyre vallanak ezek: a nag' haborusag az orszagnak nem romlasara, hanem felforditasara lön. Szék.: Krón. 228. ki Braszlot Sleziába Mathias kiral' boszusagara megszalotta. u. o. 219. csak vesztérete. Ar.: Toldi, 5-én. Felneveltél örömdre. Népk. Gyűjt. I. 201.

KÖNNYE NÁNDOR.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Kazinczy idegenszerűségei.

III.

Az ige.

Az e cím alá tartozó idegenszerűségek közül első helyen azokat akarom említeni, melyek az igehatározatlan rendkívül sűrű alkalmazásából származnak.

Kazinczy az infinitivust leggyakrabban latinosan használja, úgy hogy nem ritkán valóságos accusativus cum infinito áll elő, pl. itt: Megfosztotta volna magát a nap világtól, ha *ezt* szeretett Seraphinája ártalmára állította volna *lenni*, Szívk. Reg. 137. E h: Ha szeretett Seraphinája azt állította volna, hogy ez ártalmára van.

Egyéb ilyes idegenszerű használata az infinitivusnak le lehetők fel a következő példákban is:

Felleltem, a kire minden reményeimet vélém *építhetni*. Esztella 59.

Egyszer kapjuk e rést, *előre tolni magunkat*. Clavigo 100.

Csak a király utjába állnak, ki eltévesztett *uton menni*, első szerencsétlen lépéseit már teszi. Egmont 293.

S én *magamat szeretettetni* gondolám. Szívk. Reg. 93.

Kik minden botolhatáson *túl lenni* képzelik *magukat*. Miss Sara Sampson 60.

Ismerjen hát ez a Sara Sampson bennem Marwoodra, kivel egy sorba nem *állíttatni* térdelve kéri *önmagát* Marwoodot. Miss Sara Sampson.

Nem idegen, alkura lépni. Miss Sara Sampson 22.

Mi szegény teremtések vagyunk: vaudevillek, *mulatni kedveseinket*. Clavigo 107.

Az igemódok használatában még sűrűbben akadunk soloecismusra Kazinczynál. Ilyenek:

Kértem, *kimélni* magát. Esztella 36.

Óhajtanám, *maradnál* az én Esztellem mellett. Eszt. 55.

Adja isten, hogy ártatlan *vagy*. Clavigo 110.

A követ azt tanácsolta, hogy Marie neki *bocsátana* meg. Clavigo 152.

Meghinném! (Ich glaub's wohl). E h. : Meghiszem. Clavigo 155.

Az úr lett volna utolsó gondolatja, ha a győző természet e bús elsőséget szerencsétlen hitvesének nem *kivánná*. Barnh. Minna 17.

E viszketeg gondolat szállotta meg, midőn egy reggel begyeskedőjének *térne* haza látogatásáról. Szívk. Regék 3.

Mindent elköveték, hogy *elcsendesíthetném*. Miss Sara Sampson 12.

Ha nem *valék* hajthatatlan, legalább szökésük nem következett volna. Miss Sara Sampson 58.

Mely napom *vala*, ha azt együtt tölthettem volna veled. Barnh. Minna 9.

Parancsolt nekem, hogy nagy útra *készüljétek*. A Szalam. 90.

A szenvedő alakot is kelleténél gyakrabban találjuk Kazinczy műveiben. A sok közül csak néhányat sorolok el: *Megigértetett* neki. Clavigo 121.

Szereti, ha gróf Egmontnak *mondatik*. Egmont 130.

Ha az enyéim *lesznek fizetve*, fizetve lesznek az övéi is. Egmont 19.

Az állapotjelző németes használatára nézve szolgáljon például e két mondás:

Igy *elmeetszve*, így lerontva minden kinézés. Testv. 229.

Éjjel *forralva*, éjjel *végrehajtva*. Egm. 274.

A visszaható igékkal is sokszor követ el Kazinczy xenologismust. Ime egynehány:

Ah, a póláló (dajka) *megcsalta* *vala* magát. Esztella 39.

S mint *nézém körül* itt meg ott, meg emitt és osztán ismét amott *magamat*. Esztella.

Az alkalom maga *nyújtja* reá magát. Testv. 212.

Vonják öszve *magukat!* (Huzzák meg m.) Egm. 167.

Menj, hogy *öszvegyűjthessem* *magamat*. Egmont 279.

Eltéveszted *magadat*. Egmont 281.

Egy ragyogó jelenés *mutatja* magát. Egmont 290.

Én nagyságodat mindig annak néztem, a ki *magát* egészen ki nem *költti*. Barnh. Minna 13.

Kért, *szórnám el* *magam*. Szívk. Reg. 150.

Egész revolúció *ütötte ki* magát. Szívk. Reg. 174.

Örök szakadás *nyilatkoztatná ki* magát. Egm. 180.

Németes, latinos vagy francziás igevonzattal találkoznak a következőkben:

Ezer könyükre olvadva (In tausend Thränen zerflossen).
Egmont 39.

Ha egy férj gondoskodnék a leányasszonyért. Testv. 218.

Légy egy történet hallásához elkészülve A Szal. 12.

Egy oktan tett, melyet én tőle nem rettegek. Egmont 180.

Félem az éjt. Egmont 251.

Lábam rettegi e pihenőt. Egmont 261.

E kézszerítással mondhatnám neked, mely igen keseregetelek. Egmont 269.

Kikről tudta, hogy ötlet neki irigylük. Szivk. Reg. 20.

Futom a magányt. Szivk. Reg. 147.

Kétségkívül elhitette a gyermeket, hogy . . . Szivk.
Reg. 236.

E csapodársággal megkémélhetett volna. S. Samp. 94.

Ehhez Drezdában akadtam. Barnh. Minna 25.

Epedem a küzdést. Osszián 98.

Ott két utca van, a másodikat kell menned. Érzékeny

Utaz. 194.

Fájok neki. Egmont 136.

Ezt könyörgöttem. Esztella 31.

Örvendek hozzá. Barnh. Minna 131.

Nagyon szereti Kazinczy kurtígtatni az igéket az által, hogy elhagyja az igekötőt. Ilyen elhagyások:

Fél esztendő előtt oly igen kész lettem volna *halni*.

Testv. 207.

Alig merem magamnak is *vallani*. Testv. 223.

Mihely odanyomja, mindjárt *sül* (elsül). Egmont 107.

Gondold, ha megtévedsz, melyinségnek léssz oka (e h. gondold meg). Egmont 182.

Megint *találád!* (Du hast es wieder getroffen). E h. eltalálád. Barnh. Minna 53.

A ki *ijedni* nem szokott. Osszián 16.

Midőn távolról látá fejeérteni *térő* fiának vitorláját. Ossz. 92.

Nekem fiam nem *jelen* a Kárumnál (e. h. nem jelen meg). Osszián 109.

Én pedig *merültebb* voltam (e. h. kimerültebb voltam). Barnh. Minna 103.

RADÓ ANTAL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Lejel. Tolnai Györgynek Sz. Jóbról szóló énekében (RMKöltők IV.) olvassuk ezt a két sort. „Lakodalomba gyakorta hogy gyűltek, Tánczban, vigasságban egyött lejelt e k.” Sziládi Áron erre a 295. lapon ezt jegyzi meg: „A

lejel értelmét ma *lejt* fejezi ki. Bornemisza Préd. IV. 545: Régen nádorispánnak leiel hintó szekere; most minden hintókat kíván. Tolnai sorában nem volna föltűnő, ha a táncz mellett lejtésről volna szó, de már Born. mondatában egy kissé mesterséges volna az a kifejezés: hogy „régente csak a nádorispánnak lejtett hintaja.” Hozzájárul az a körülmény, hogy a *lejt* igének egyebünnen nem ismerünk ilyen mellékalakját. Ellenben a *lejel* ige más jelentésben előfordul több régi írónknál is, csak hogy egy kissé eltérő alakokban. Balassa Bálintnál olvassuk: „Tengek, nem élek, lenni sem lélek, mert jutottam búra.” S erre Szilády az ő kiadása 260. lapján, kétség kívül helyesen, ezt jegyzi meg: „Tösgyökeres magyaros kifejezés, melynek másait ma is hallhatjuk, de a *lélek*-féle jelen idő már nincs meg. „*Lévé*l v. *lévé*l alakban találjuk ugyanezt az igét Zvonaricsnak „Pápa nem pápa“ című könyvében, p. 49. l.: „Michoda vetek leuel az Papasagban az poenitentianac, és az eleg tetelnez megh hagyásában?” (Valamint Balassánál, egyszerűen a *van* igével helyettesíthető.) A 211. lapon: „szarandoc iarasok vetettenec föl mellyek ackor hasznossan leuel nec vala“; így még 141. l. Továbbá Tasi Gáspár „Elménknek Istenben felmenetéről“ szóló könyvében (1639) a 405. lapon: „legkiváltképpen a' Fejedelmek házában sok féle ékeségek vannak, mellyek a városban nem lévélek“; s így u. o. még több helyen. Azt hiszem, ha ezeket egybevetjük, alig marad kétség arra nézve, hogy mindezekben a *levél*, *lejel*, *lél* ige a *van* ige gyakorítója, illetőleg a *le-sz* igének ép olyan mellékalakja, mint p. *met-él* a *met-sz* igének. (*Léjel* a *lévé*l-hez úgy viszonylik, mint p. *léjendő* a *lévendő*-höz = *léendő*). Összevethető még a *lessz* igének őrségi és göcseji *lèeget*, *lööget* származéka (*tèeget*, *vöoget* is van u. o.); jelentését tekintve ez is a *van* igéhez csatlakozik, illetőleg ennek synonymuma vagy gyakorítója.

SIMONYI ZSIGMOND.

Úhöz, únek — kühöz, kűnek. Udvarhelyi Gyula azt véli, hogy a Nyírségen határozói (*nek*, *hoz*) ragos személyi névmást hallott. Nyilván fogatlan volt az öreg banya, a kivel szóba állott, vagy talán az orrán át beszélő nyifa is: a *ká-t há-vá* szorította, a közlő pedig az egészet francziás füllel hallgatta. Bizonyos babonából szokták mondani, legalább a Dunán túl egészen közönségesen, mikor a saját tagjukon akarnak holmi veszedelmes csunyaságot, kelevényt sat. mutatni, hogy *kühöz*, vagy *kűnek* legyen mérve; mert más-kép az ő tagjukon is ugyanolyan támadhatna. Aztán még csintalankodva akkor is mondják ezt, persze már poetikus átvitelben, mikor valaki dicsekszik és elveti a sulykot istenigazában. Ha jól emlékszem a Nyelvrörben már ugyan ezt a babonát emlegették az új-görögökről is. BABICS KÁLMÁN.

Ű-nek legyen mondva. Udvarhelyi Gynla a fönnebbi kifejezést egy öreg nőtől hallván, kérdi, hogy e jelenség tartható-e elég bizonyítéknak arra, hogy a személyi névmások régente rendesen fölvtették-e a névragokat. A fölített kérdésre, ha nem is egyenesen, de némi kerülővel megfelelnek a következő példák, a melyeket s minőket a Nyírségen számtalanszor lehet hallani: „Az orczáján egy nagy kelevény támatt, ijen hejen (arczán mutatja az illető helyet), neki legyen mondva. Szegénnek majd egy dijónyi pokolvar vót a nyakán, ijen hejen, neki legyen mondva.“ Meg kell itt jegyezni, hogy a „neki legyen mondva“ kifejezést csakis kelésekre, fekélyekre, támadásokra alkalmazzák, a melyekről azt hiszik, hogy igézésből vagy babonázásból támadtak, ellenben sérülésekre, sebzésekre sat. soha sem használják.

JÁMBOR JÓZSEF.

A P R O L É K O K .

Falu és város. Bármily használtak legyenek is, bármily sokszor hallja is a művelt osztálybeliek ajkáról lehangzani, a nép fia sehogy se tud megbarátkozni a nyelvérzékbe ütköző új szókkal. E tételünk megczáfolására majd innen, majd amonnan közöltek velünk hiteles adatokat, hogy de bizony egynémelyike a helytelenítettük új szóknak már a nép rétegébe is lehatott. Van benne igazság, a menyiben a statisztika a kupaktanács tagjait, a vitéz bakákat, kocsisokat, szolgálokat sat. is a nép fogalmának karikájába szoritja; de ha népen a városi fonák cziczomáktól menten maradt egészséges nyelvű népet értjük, akkor bizony meghalt Mátyás király, o' d' az igazság. Egy párbeszédet volt nem régebben alkalmunk hallani, s ha vigyáznánk rá hallhatnánk hasonlót nem egyet, se kettőt, a melyből, a ki nem tudja, megtanulhatja, hogy valamint pap és pap között, úgy van különbség nép és nép között is. A mi beszélgetőink is a nép gyermekei voltak; ez egyik egy éltesebb, faluról ide látogatott asszony, a másik még elég fiatal, de már kellően megbudapestiesedett; olyan dajkafajta vászonceléd. Az egyik anya, a másik a leánya. A párbeszéd, a melynek fültanui voltunk, így hangzott. **Lá ny:** Tuggya-é, hogy Téglás Örszi is itt van? **A ny a:** Tudom. Hosztam is neki szép rúzsás levelet a Pörge Gyuritú. **Lá ny:** Hát aszt tuggya-é, hun szógál? **A ny a:** Honne tunnám, ott a lüvődöző ház mellett. **Lá ny:** Nem lü v ö d ö z ő h á z az, hanem l ö v ö l d e. **A ny a:** Horgya el a forgó szél aszt a tik kényes úri nyelveteket. Má mink csak aszongyuk, hogy l ü v ö d ö z ő.

Nem mindig alkalmas a helyes. A legutolsó Helyreigazítások rovatában a helyeseltük *pályaházat* kifogás érte,

s helyette az *induló ház* volt ajánlva. A *pályaház* ellen az a kifogás, hogy onnan nem elpályázní, hanem elutaznı szokás; minthogy tehát belőle történik az indulás, helyesen *induló háznak* kell neveznünk, a mint a nép már Szeged vidékén mondja is. Erre nézve több észrevételünk van. Először is minden fogalomnak nem egy, hanem több jellemző tulajdonsága van, a melyeket azonban takarékoság szempontjából a megnevezésben mind értékesítenünk nem lehet; kiválasztjuk tehát egyikét vagy másikat, s néha nem épen a legjellemzőbbet (pl. *ülő*: *amboss, tévő*: *ofenblech, töltés*: *damm, paprikás* sat.), ráillesztjük, ráfogjuk, s ha egyébként alkalmas, az élet megadja neki a szentesítést. A mit eddig *indóház* nak neveztek, az olyan hely, ház, épület, palota, udvar, a honnan útra indulunk, vagy a hová megérkezünk, a hol fel- vagy leszállunk; a hol várjuk a vonat elindulását vagy megérkezését sat. Ezeknek mindegyike tehát egyként alkalmas a megnevezésre; az *induló ház* épen oly jó, mint az *érkező, fel- vagy leszálló, váró*, vagy akár a *pályaház*; semmivel se jobb a többinél, valamint ez utóbbi semmivel se rosszabb amannál. Azt a tért ugyanis, a melyet a vonattal megteszünk, (vas) útnak, (vas)pályának nevezzük; ez a ház pedig annak az útnak, pályának a háza; tehát épen oly jogosan mondhatjuk: *pályaház*, a mily joggal mondták eleink: *révház, úrokház, szállógunyhó, kukoriczabódé* sat. A két már használatban lévő nevezet közül a *pályaház*-at rövideje ajánlja; czélszerűbb, mert kezelhetőbb. De ha e kelléket nem vesszük is figyelembe, az *induló ház*-ra két okból nem szavazhatunk. Először ismeretes jelenség, hogy a nyelv gazdálkodó szelleme, kivált ha az összetett szónak első tagja melléknévi igenév, a jelzett nevet időjártával el szereti hagyni: *adó* (pénz), *legető* (rét), *furó* (szerszám), *folyó* (viz) sat. Az *induló ház* elfogadásával a nyelv ezt az ő törekvését vagy nem valósíthatná meg, vagy ha megvalósítaná, minthogy az *induló* már egy más fogalom számára le van foglalva, az csak a szabatság kárával történnék. A mi javító törekvésünknek fölőtte sokat ártott az, hogy a közönség, nem ugyan a mi hibánkból, meg nem értett bennünket; s ezt a megnemértést neologusaink ügyesen föl is használták a maguk czéljaira. Mi megjelöltük a hibás használatokat; ezeknek egyike volt például, hogy az igezős összetételek ellen a nyelv szelleme határozottan tiltakozik; továbbá hogy a gyökelvonás meg nem engedhető; nem helyeselhetők ennél fogva: *láthatár, szünidő, védangyal, raktár*; továbbá: *tan, isme, dics, moz-, gyű-, gyű-, gyógy-* sat. sat. Lásd t. közönség, szólottak erre neologusaink, az ortologia követelése szerint ezután így kell mondanod: *látóhatár, szünőidő, védő angyal, rakó tár*; azután el kell vetned a *nyelvtan-t, tandíjmentesség-et, földismét-, dics-*

*fény-t, moztan-t, gyűanyag-ot, gyűnevet, gyógyszer-tár-t, s helyet-tük ezeket használnod: nyelvtanító, tanításdíjától való mentesség, a földnek ismerete, dicsőség fénye, a mozgásról szóló tanítás, gyűlékony anyag, gyűjtő név, gyógyító szerek tára ; s a közönség, melynek nagy része a gyűfa-féle szokat kész örökségbe kapva már teljesen megszokta volt, nem is sejtve korcs voltukat, szívesen hajlott a vezérneologusok szavára s a neki (s nem mondhatni, hogy egészen jogtalanul) visszatetsző újítást nemcsak hogy nem fogadta el, hanem helylyel-közzel meg is kaczagta, a mint bizonyítja a Mukányiban föltálat elmesség is, hogy „nem hordár, hanem hordó!” Ily esetekben tehát, (ha sikert akarunk elérni, az ajánlásban nem lehet eléggé ovafosaknak lennünk. Igaz például, hogy *horderő, hordászék, mérvadó, láthatár, látcső, gyógyszer-tár* sat. helytelenek; ellenben kétségtelenül helyesek: *hordó erő, hordó szék, mérték adó, látó határ, látó cső, gyógyító szertár; de minthogy az előbbieket már teljesen megszoktuk, ez utóbbiak szembe állítva velük visszatetszést keltenek. Ha ellenben ajánlataink olyneműek lesznek, hogy nem emlékeztetik az olvasót a már megszokott kifejezésre, minden visszatetszés megszűnik, s egész észrevétlenül meghonosíthatjuk a jót. Ha én például azt írom: „m e s s z e v á g ó intézkedések, mélyre ható tervek, nagy szabású események“, csak kevés olvasó veszi észre, hogy én ezekkel a kétszeresen korcs „nagy horderejű“ jelzöt kerültem ki. A hordó szék is tagadhatatlan, hogy némileg visszatetsző; ha azonban gyaloghintót mondom, mint már a régiak is használták, még első hallásra sem ébresztenek senkiben se megütközést. És így tovább, ha „intéző köröket“ mondom „mérvadó körök“ helyett, ha szemhatár-nak nevezem a *láthatár-t*, k u k u c s n a k, a mint már Arany is használta, a *látcső-vet*, s például írtár-nak (*ír: unguentum, medicamentum*) a *gyógyszer-tárt*, még újságuk ellenére sem ütödnék meg annyira rajtuk az olvasó, mint ha ezekkel állanék elő: *mértékadó körök, látó határ, látó cső, gyógyító szertár*. Ez okokból a már eléggé megszokott *indóház* helyébe is nem a rá emlékeztető *induló ház*, hanem a különben is nyelvhez-fülhöz simulékonyabb *pályaház* alkalmazását ajánljuk.**

Legfelsőbb kézirat. Pár nap előtt a hivatalos lapban olvastuk: „Kedves Bedekovich! *Midőn* saját kérelme folytán horvát-szlavon-dalmátországi miniszteri állásáról való lemondását *elfogadnám, indítatva* érzem Magamat. Önnek e minőségében tett szolgálatai s hű odaadásaért, változatlan kegyelmem biztosítása mellett, teljes elismerésemet s őszinte köszönetemet *kifejezni, elvárván* egyébiránt, hogy további elhatározásomig a horvát-szlavon-dalmátországi miniszter teendőit *ellátandja*.“ Óhajtjuk, hogy minden, a mi fölülről jön.

valamint egyéb tekintetben, úgy nyelvére nézve is kifogástalan, szabatos legyen. A föntebbi kézirat nem minden pontjában tünteti föl a megkívánt szabatoságot. Abban a reményben, hogy a királyi levelek fogalmazója figyelmére méltatja helyreigazításunkat, megteszszük rajta a kellő módosításokat. „Midőn — *elfogadnám*“ latinos szerkezet; a magyarban az időközők az egy *mielőtt* kivételével, csak jelentős nem óhajtómóddal állanak: *Mikor* (midőn, míg, mialatt sat.) isten házába lépsz, hagyd kívül a világi dolgokat. *Alig* hogy learattunk, jött a nagy jégeső. „*Indítatva* érzem magamat.“ Nem helyeselhető irodalmi használat az észrevevés kifejezései mellett az állapotjelzőnek szenvedő alaku alkalmazása; nem „*szerettette*“, hanem „*szeretve*“ látom magamat; s így: „mindenkitől elhagyva érzem magamat — mindenképen biztosítva tudjuk magunkat.“ sat. *Indítatva* érzem magamat önnek hű odaadásáért őszinte köszönetemet *kifejezni*.“ Minthogy e mondatban a hangsúly nem az állítmányon, hanem más tagon nyugszik, az igekötő igéjétől elválva hátrakerül: fejezni ki. „*Elvárván* egyéb-iránt.“ Főgondolat kifejezésére a *-ván, -vén* használata periodusok végén a magyarban nem alkalmas. „*Elvárván*, hogy a teendőket *ellátandja*.“ Az *-and* ige alak csak oly mondatokban állhat, melyek egy jövő idejű főmondatra vonatkoznak. Itt a fő jövő vagy a helyette állható jelen van helyén: *el fogja látni* vagy *ellátja*. Az egész tehát, megtartva az eredeti fogalmazás szavait, ekként módosítandó: *Midőn* saját kérelmére horvát-szlavon-dalmátországi miniszteri állásáról való lemondását *elfogadom*, *indítva* érzem magamat önnek e minőségében tett szolgálataiért s hű odaadásáért változatlan kegyelemmel biztosításával teljes elismerésemet s őszinte köszönetemet fejezni ki. *Elvárom* egyébiránt, hogy további elhatározásomig a horvát-szlavon-dalmátországi miniszter teendőit *ellátja*.

Audiatur et altera pars. E nevekkel köszöntött be hozzánk legujabban Szőregi, hogy elmondja kifogásait arra, a mit a „Kárbavesztett védelem“ apróságban válaszára nézve irtunk. Miután a bevezető sorokban elmondja, hogy nem szólt volna föl, ha . . . de minthogy . . . ennélfogva . . . imigyen fűzi tovább a beszédet: „Arról van szó, hogy az irástudatlan nép használ-e többször, kivált ha urasan akar beszélni, oly szokat stb. milyeneket az irástudó Cseresné használt? Én azt állítottam, hogy használ s állításomat pár példával erősítettem is, a megjegyzések írója pedig azt vitatja: „hogy illetőn hidlihudliságokat nem mond a nép kerek Magyarországon sehol.“ Sajnálom, hogy az ily hiblihudliságokat eddig csak elvéve jegyeztem fel, de azért nem habozom kimondani, hogy a megjegyzések írója vagy nem

ismeri Magyarország népét, vagy készakarva vetette el a sulykot. „*Azon órába'* (e h. abban az órában) vótam itt“ mondotta Vörös József szőregi paraszt ember, tehát nem Bari (V. ö. Ny. XII. 425.) f. é. augusztus 18.; nem újság előttem az sem, hogy a szenvedő igéket elvéve használja a nép Temesközön. Jövöre az ily hibli-hubliságokat mind feljegyzem s ha kell közlöm is. Vizontszolgálat fejében sem kérek sokat. Okát tudja-e adni a megjegyzések írója: mi dolog az, hogy mikor a nyiregyházi tárgyalás folyamán felmerült, figyelemre méltó, nyelvsajátságok összeállításáról volt szó, akkor pártjukat fogta a gyorsíróknak: feljegyzéseik kifogástalanok voltak, Solymosiné asszonyom átokszavát „még a stilszták is feljegyezheték maguknak“; mikor meg a hebraice is beszélő Cseresnő hibli-hubliságaira került a sor, akkor nem hiszi, hogy a gyorsírók kifogástalanul jegyezték le Cseresnő szavait? Látom, sehogy se jövünk ki egymással dülőre; igen nagy az ellentét közöttünk. Szőregi tudja, hogy az irástudatlan nép többször használja uram helyett *férjem*, feleségem h. *nőm*, a kihallgatásra megidéztek h. *idéztem meg*, előadhatom, hogy h. előadhatom, *miszerint*, „az előjáróság megtudta, hogy valamit be akarok jelenteni“ h. „tudomására jött az előjáróságnak, hogy valamit *bejelenteni akarok*“. erre osztán az asszony öltözni kezdett“ h. „*a mikor is az asszony.*“ sat. „*Mikor osztán felöltözött*“ h. „*amidőn felöltözött*“ sat. — én nem tudom. Én tudom, hogy a nép néha-néha használ irodalmi szókat és kifejezéseket; magam is hallottam egytől: „Gyerek vigyázz, mert a *hátrányodra* verek“, más-tól; „*illetményes* egy menyecske!“; egy harmadiktól: „Gyűn-e már az a *nyargonc*“; de ez a nép nem falun lakó, hanem városi, nem földműves, hanem kocsis, fuvaros, kisbíró sat., nem is asszony-, hanem rendszerint férfinép — Szőregi ezt nem tudja. Szőregi nem csak képzelem, hanem a kétszerkettő bizonyosságával tudja, hogy az Észlaron, egy félreeső faluban cselédkedő Cseresnő irástndó, mi több rendes újságot olvasó volt — én akárhogy erőtetem is magam, de azért mégse tudom még csak elképzelni sem. Ha valami nekem azt mondja: Hallottam egy bokor mögül édesen csittegő-csattogó madárdalt, az a fülemüle hangja volt, s hallottam ugyan onnan felől kellemetlenül rikácsoló károgást is, az is a fülemüle volt, akkor én azt felelem neki: Barátom, énnékem úgy lát-szik, te nem tudod, hogy a tüztől csak meleg jön, hideg nem. Szőregi azt hiszi, hogy a ki ilyen nyelven beszél: „Hara-gugygyék meg rá a csillagos ég, a ki a száját rá merte eresz-teni“, az ilyeneket is el tud mondani: „Voltam, de nem *azon célból*, hogy *imát* mondjak, hanem mert *felkértem korcs-múrosom által*. Bementünk az előpityvarba, *a mennyiben* szokás, ha valami kiegyenlítés van, az *imához* előszobájában *ejtik*

meg a tanácskozást.“ Elhiszi pedig azért, mert a gyorsírók így jegyezték föl róla. Boldog ember; nagyon, nagyon erős a hite neki! S én, ments isten, hogy ezt az ő boldogságát meg akarnám zavarni!

Veloczipéd a népnél. Nemrég néhány békésmegyei ember a fővárosban járván, egyik utcán megpillantanak egy veloczipédet. Megbámulják a furcsa dolgot, minőt ők még soha se láttak, se nevét nem hallották. Most már látják, de minek nevezzék? A mi emberünk se gondolkodott sokáig, hanem hirtelen felkiáltott: Nini, r o k k a k o c s i!

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Kérdés. Egyik kedvelt s magyaros tollú írónktól a napokban egy tárczacikk jelent meg, melyben a következő mondatok is előfordultak: „Nem-e fogyatékosnak fogja mondani a törvényt? Nem-e fog személyes keserűség támadni szívében a védők ellen?“ X. ezt olvasván azt mondá, hogy ez szörnyű pogányúl hangzik a magyar fülnek, kivált olyan irótól, ki tősgyökeres jó magyar nyelvvel szokott kitűnni, s így kellett volna írnia: „Nem fogyatékosnak fogja-e mondani? Nem fog-e személyes keserűség támadni szívében?“ Y. ennek ellenében védelme alá vette az irót s védte az idézett használatot. Ebből vita fejlődött s miután mindkét fél ragaszkodott nézete helyességéhez, elhatározták, hogy a kérdés eldöntése végett felsőbb fórumhoz, a Nyelvőr szerkesztőségéhez, illetőleg a Nyelvőr tősgyökeres munkatársai: Szarvas Gábor, Lehr Albert, Volf György sat. elé viszik a kérdést. Kérjük a választ.

Felelet. A vitás kérdésre nézve az előttünk fekvő tények alapján, a mennyiben ismerjük őket, válaszunkat így kellett megállapítanunk. (A kérdő *é*-nek nem a határozott ígéhez, hanem egy más mondattaghoz való függesztése eltagadhatatlan használat. Használja nevezetesen az esztergomvidéki tájbeszéd, [még pedig nem csak literátus emberek, hanem a nép is: „Az *é* kérdő szócskát rövid *i* alakjában az ígének nem utána, hanem mindig elébe vetik: nem tudom, *nem-i* vót ott; kérdezd meg tőle, hogy *el-i* mégy a templomba.“ (I. Nyelvőr IX. 544.)] Hallható ez a használat azonkívül még Tolna és Pest megyékben s Bácskában; ezzel azonban nem mondjuk, hogy talán más egyebütt is nem. Tolnában hallotta Lehr Albert, Halas vidékén Szilády Áron, Bácskában (Baján) Szarvas Gábor s ugyanott mint járatost följegyezte Balassa József, Volf György is hallotta egyszer egy embertől, a ki magát vasmegyeinek állí-

totta.) Midőn azonban egy részről konstatáljuk ezt a tényt, más részről tartozunk ama kijelentéssel, hogy ezt a használatot nem lehet helyeselnünk. Helyeslésünk megtagadását a köznyelvérték vallomására alapítjuk, melyet a fentebbi használat sért s mely erős hangon emeli föl tiltó szavát ellene mint oly használat ellen, a mely csak a legújabb időben kezd nem is sejtett hirtelenséggel elterjedni. Tolnában Lehr Albert szavai szerint alig másfél évtizede, hogy lábra kezdett kapni ez a visszasság. Szilády Áron így nyilatkozott róla: „Halas környéken is kezdik már használni. Meg nem foghatom, hogy és honnan szedte föl ezt a nép, de nekem mindig erősen belenyílalik a fülem, valahányszor egy *nem-é* hallottad, *meg-é* tudnád mondani-féle furcsaságot hallok.“ A mi engem alulirottat illet, én is csak hasonlót mondhatok róla: már jó későn volt, midőn találkoztam vele; s valamint akkor, midőn először hallottam, ép úgy most is, még mindig szertelen bánt s mód nélkül sérti hallása fülemet. Ezekhez még hozzá kell tennünk, hogy Simonyi Antibarbarusa is fölveszi a helytelenségek sorába. Külömben hogy mily rohanó sebességgel terjed s ver mélyebb és mélyebb gyökeret ez a használat, bizonyosság rá az, hogy Baján az én iskolás koromban még hírét sem ismertük neki. Ma már, jóllehet általános elterjedése az én meggyőződésemben még nem tudta magát befészkelni, Balassa „Felsőbácskai nyelvsajátságok“ című cikkében (Nyr. XII. 263.) úgy említi meg mint közhasználatot: „Az *é* kérdő szócska, ha főmondatban fordul elő, mint rendesen, az igehez csatlakozik, de ha a mellékmondatban, akkor az ige-kötőhöz, vagy más azt kiegészítő határozóhoz; tagadó mondatokban pedig a tagadó szóhoz: *égygyűssz-é?* kérdészte, hogy *el-é* gyűssz? kérdészte, hogy *nem-é* gyűssz-é? monn még neki, hoj *jó-é* vót.“ Hogy hol és mikor lépett föl először ez a szokás és minő oknak köszöni születését, arra jelennen határozott magyarázatot adni nem tudunk — valószínű, hogy idegen ajkúaktól származott, a kik később tanulták meg nyelvünket s ezektől a ritkaságokon kaposó féltudákosok (borbélyok, szobalányok sat.) révén jutott át a néphez — de mint a folyton-folyó általános nyelvhasználat ellen intézett támadással, szembe kell szállnunk vele s terjedését minden erőnkkel meg kell akadályoznunk. Kérjük a népnyelvhyagományok gyűjtőit, hogy az ide vonatkozó adatok följegyzéseiben el ne mulasszák a forrást is megnevezni, a melyből merítették: mivel foglalkozik az illető, a ki használja, volt-e cseléd, katona sat.

SZARVAS GÁBOR.

CSIGABIGÁK.

Derül, világosodik. Székely János, székely pap, a Székely Nemzetben (szept. 8.) a kézdivásárhelyi székely iskola-széknek a székely nyelvre nézve ezt a figyelemre méltó javaslatot teszi: „Szükséges lenne, hogy a t. tanítói kar még az eddiginél is fokozottabb mértékben működne a szép nyelvünkkel annyira ellenkező székely tájszólás kiküszöbölésére, mert iskolánk növendékeinek legalább 60°/₁₀₀-a még most is nem a nyelvtani magyar nyelvet, hanem a család kebelében megszokott tájnyelvet beszéli.“ Okos elme. okos szót szívesen befogad. Már pedig az csakugyan okos szó, hogy szép nyelvnek a „nyelvtani“ szép, nem a családi; valamint az is igaz, hogy a székely beszéd ezzel a „nyelvtani szép nyelvvel“ homlokegyenest ellenkezik. A boldogult Kriza is ezt akarta jelenteni, midőn székely gyűjteményét „v a d rózsáknak“ nevezte. Hiszszük, dehogyan hiszszük, meg vagyunk győződve, hogy nem csak a kézdivásárhelyi, hanem valamennyi iskolaszék követni fogja a kézdivásárhelyi bölcs tanácsot. Csak tiz iskolaszéknek tiz ilyen elnököt, s öröm lesz szemlélni azt a szaporán csorgadozó grammatikai malasztot, mellyel lelkes tanítóink annak a kérges szívű népnek fejét teleárasztják. Hisz a kézdivásárhelyi elnöki szó szerint már eddig is negyven százalékának a nyelvénékes nyelvtani liliummá fodorodott az a vadon termő paraszti szarkaláb: száz székely atyafi közül már negyven által beszéltetik azon szép grammatikai nyelv, a melyen az elnöki jelentés is fogalmazva van! Pedig a tanító urak még csak meg se erőltették magukat! Hanem ha, a mint a jelentés óhajtja, „fokozottabb mértékben“ látnak hozzá a munkához, rövid időre úgy megszépnyelvtik az egész székelységet, hogy magul se akadhat egy goromba izű paraszti tájszólásra. „Vót écczér egy szegény asszon, annak vót egy fia; Palkónak hitták. Mongya écczér a fiú az anyjának: ,Tarisnyájjon fél ingémét anyám asszon hadd mēnyek szógálni. — „Hová mönnél te fiam? Nem birod el te még isten igazába a munkát.“ — Éfű vagyok, de azért nem félek én anyám asszon semmi dologtul es. Lészék, ha más nem, béres, vaj juhász, vaj akár őrzöm a libákat! — Hát csak fél is tarisnyálta az anyya és Palkó elindult. Estére beért egy sűrű rengeteg nagy erdőbe; hát a mint mégy, távulról meglát valami szikra villáncsot; mégy, mégy, mikor osztán közelebb ér, hát láttya, hogy az a szikra villáncs egy nagy tűz. Szinte éfélre ért oda, s hát ott egy éktelen nagy óriás szundikált a tűznél. „Aggy isten jó estét apámuram!“ — „Hozott isten fiam! mongya az óriás. Köszönd, hogy apádnak szállítottál, mett ha nem, egészen bényellek vala. Hát te mi járásbeli ember vagy?“ — „Elindultam szógálatot keresni, s a jó szé-

récense ide vete kjedhez ápámuram ! engeggye, hogy hájjak itt én és a tűznél, mett égyedül járok, s a hejjet nem üsmerem.‘ — „Jó szüvel, fiam, csak telepéggy még.“ sat. Ha a kézdívásárhelyi ige testté válik, ezt a mesét a székely dajka ilyen zamatos nyelven mondja el majd kisedének : „Létezett egy szegény hölgy, az birt egy fiúval, ki is Pálnak neveztetett. Pál egy izben így szóla anyjának : ‚Rakd be öltönyeimet a bőröndbe s tégy táskámba több napi tápszert, miután czélom szolgálmányozni menni.‘ — „Tekintettel arra, miszerint nem vagy elég dologerős, javaslom fiam el nem menni.“ — „Daczára annak, hogy még ifjoncz vagyok, mindamellett nem félem a munkát. Leendek, ha más nem, dijoncz, vagy juhar, illetőleg libaörzendek is.“ Pál, anyja őt felszerelvén, elindult. Estére egy fadús, túl-nagy erdőbe jutván, a távból fényt pillanta meg. Hosszabb ideig menvén, miután közelebb ért volna, egy nagy tüzet láta maga előtt, a mely mellett egy fenyűmagas óriás szedervényezett : ‚Van szerencsém tisztelt uram !‘ — „Részemről a szerencse, örülök. Külömben szerencséje önnek, hogy uramnak szólított, egyébiránt elnyelendtem önt. Mivel szolgálhatok?“ — ‚Szolgálatot találandó, esetleg, illetve szerencsés véletlen által, uraságodhoz hozattam. Méltóztassék megengedni, miszerint itt háljak a tűznél, miután egyedül járok, nem tájékozhatván magamat.‘ — Szívélyesen uram, méltóztassék helybesíteni magát.“ Sat.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s m ó d o k .

- Csárú van a szürke. (Haragban élnek.)
 Édés apám több tótést adott neki. (Érősebb ember a bátyám.)
 Ékerítette gyeprühosszat. (Nagyot káromkodott.)
 Fővalók vagyunk minnyájan; amazok alának laknak. (Az előbbiek főlebb, az utóbbiak alább eső helyen laknak.)
 Ha főmég a fára, mindéne vele van. (T, i. semmije sincs.)
 Javós életbe avatta magát. (Kuruzsló lett.)
 Jó izmatú bor ez. (Jó zamatú.)
 Joppártiak-e még kétek? Mos már égyénésen vagyunk!
 Kivan a Taóni? (Végeztek már a Tónival?)
 Kiszorították kétek a bornyubul a szénát ugy-é! (Csúfolódó kérdés, melyre az illető szennai ember ezt felelte):
 A mostani embér má ném érte a kezdetit (t. i. ennek az adomának).
 Kiatták a szabadságot. (Az iskolai szünetet).
 Közönségös bor. (Jó bor.)
 Mi csináá ké ott annyi szeállé? (Nem dolgozik, csak motyog.)
 Né réejjon ké? (Ne kellenkedjék, ne zúgolódjék!)

Nem vélekézik rá? (Nem emlékezik rá?)

Né böllenkégyggyén! (Ne ellenkezzék!)

Nem passzó, mind a köccsei pap szája. (A k. pap csömpe szájú volt, s mikor ingerkedtek vele, hogy illeszszte össze az ajkait, azt mondta, hogy „non possum”).“

Segre verik a képéket. (Mikor a szántóföldön megáznak, veggel egyenkint a földhöz veregetik.)

Sēmmi lendöllēm. (Semmi atyafiságom sincs vele.)

Szóbéli ember. (Gyanú alatt van.)

Van ojjan apa, hogy ē' kicsit tanējja a gyērēkit (egy kicsit megveri), de más veszekedēs nincs a faluban. (Felelet arra, a kérdésre, hogy békességben élnek-e egymással a falubeliek.)

(Somogy megye.)

PINTÉR KÁLMÁN.

Népmondák, népregék.

A láthatatlan vaskapu.

A Rózsahegy tövibe van égygy láthatatlan vaskapu. Minden hét esztendőbe kinyittya égygy szép fejr léány, a ki megláttya, mennyen utánna s vegyen a kincsből hamar, de csak éccer. Ha még éccer veszen, bécsapódik utánna a zajtó s ott marad hét esztendeig. Aza fejr léány mindég fejr földdel él,

A Toldalagi - cimer.

A Toldalagi familia cimeribe égygy kéz van, a mejék egy szekérkerekert tart. Hát azér kapták eszt a cimert, me éccer égygy királyné Erdéjbe járt. A mind a kocsis hajtott a zúton, éccer csak kiesik égygy kerék a szekérből. A kirájnē menten kifordult vóna a szekérből a legveszedelmesebb hejjen s talán ott is hót vóna meg. De égygy ára járó ember hamar odafutott, mekaptá a tengej végit sa kerekert is, hēre igazittya. A kirájnē mingyár nemessē tette s megajándékoszta aval a cimerrel, a mejéket montam.

A császár szakáll,

Osztán ismerik jól aszt a virágot, a mejéket úgy híjják : császár-szakáll. Hát ez égygy elátkozott család. A virágjában aza nagy színes levél az anya, egyedül ül égygy széken. Mellette van két színes levél, azok az ő édes leányai, külön ülnek égygy-égygy széken. Ezeknek a háta megett van két sūtét levél, ezek mostoha leányok s együtt ülnek égygy széken. Közbul a nagyannyok ül a pénzes zacskón,

(Deés).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Lakodalmi szokások.

A lakodalom konyhatáncczal kezdődik, (az esküvő előtti nap esteli 5—6 órától 10—11 óráig tart. A legénynek szennyesbe kell esküdni, esküvő után a menyasszony által készített inget — (menyasszonying) — veszi fel. A jánkérő kikéri, a násznagy átveszi a menyasszont, a ruzsicskák (nyoszolyó jányok) elkísérik a hűtre, a vőfények mennek a vőlegényvel. — Vacsora után, mikor a nyoszolyó kalácsot osztották, került elő a menyasszonkalács kezdődött a menyasszontánc. Vacsora és menyasszontáncz alatt legénnek és jánnak nem szabad volt jelen lenni a vőfényeken és ruzsicskákon kívül. 11 óra felé a vőfények és ruzsicskák ágyat vetettek a padon, melybe mindenféle eszközöket bele raktak pajkosságból, különösen gerebent, fűrészt, fejszét s ha a vőlegény elég ügyetlen volt ki nem szedni előre, nem kis baja volt vele.

Mikor lefektették a menyasszont és a vőlegént, elvették a padjuktól a lábtót. Éjfél után volt a kendőtánc, hajnal felé mentek a legények a násznagy, nyoszolyóasszony után czigánynyal, ez vót a hajnaltánc. Ha a gyertyát melylyel a menyasszont lefektették valaki ellophatta és hozzá 9 uj sirdombrul éjfélkor 3—3 marok fődét vitt, de úgy, hogy ne szójjon senkihez, még, ha megszólítának is, és ezzel a méhkasokat letapasztotta, a méhet senki el nem lophatta, ha felvette a köpüt, mindaddig ott kellett tartania, míg a gazda oda nem ment hozzá és le nem tétette vele, megbüntetni tovább nem volt szabad.

A hajnaltáncz után a vőlegént és menyasszont már készen találtak megfristikelték abból, a mit ezen házaknál kaptak, hol hajnaltánc volt, (szalonna, sódar, kenyér, pájinka.) Fristik után bekötötték a menyasszonyt, ekkor vót a kontyolótánc. Ezek után lassan szétozlottak. Következő napon hórészbe jöttek a menyasszony szülei és közeli rokoni, mikor tulajdonkép a nász uram- és nászasszonyok vendégsége volt.

Ha ebéd idején megy valaki a házhoz, így köszönti az evőket: Isten álgya meg a kentek ételét is, kötsék egészségvel. — Felelet: Részi legyen benne, gyűjjék ken hozzánk ebédelni! A kínálás: Szeresse ken komám uram! olyan jó ez, hogy a király is megeheti. — Igység ken mán, osztán köszöncse (oda int a fejével) a szomszédgyára. — Isten éltesse kendet! komám uram! — Kötse kend egészségvel, — Tessék! — Aggya ken tovább, ára sorba. — Isten éltesse kendet! — Kendet is (komám)! — Mikor tovább adgya: Aggy isten egészségére! Köszöncse kend tovább a szomszédgyára!

A férfinak minden kisebb testvére feleségét ángyónak hívja, a nagyszülék egymást, nászasszony- és uramnak.

(Szürnyeg. Zemplén m.) CSOMÁR ISTVÁN.

Találós mesék.

Égy káláp állat nén némét lákik? — Ásztál.

Ennihány birgének hâl lába ván? — Kettő. (T. i. annak, a ki enni hány a birgének).

Hányátt fekszik, hússá dögönyözik? — T é s z t a.

Kivű szőrös, belű nedves, legényeknek igen kedves? —

K u l a c s.

Miik a legtüzetesebb ló? — A t á p l ó.

Miik ódálán ván az ökörnek több szőr? — A miikre á fár-
kács csápjja.

Néném ásszon szétterjeszkégyit, bátyám uram beleereszkegyik.

— K ú t.

Sé ájtája sé ábláká, mégis négyen láknák benne? — G y i ó.

Széme négy. füle négy, körme pejg huszonnégy? — L o v a s -
h u s z á r.

(Félegyháza.)

SZIVÁK JÁNOS.

T á j s z ó k.

I.

Balatonmellékiek.

- bekeverés: második kapálás.
 harmalás: harmadik kapálás.
 harmónyi: harmadszor kapálni.
 bakhátro kapányi: magasra húzva a földet (először kapálni?).
 bele-éggyesül: bele-egyeznek.
 benné tart: eltart (a dolog).
 biling: kis szőlő fürt,
 ég: még.
 égvététtük: elvétettük.
 égvétkesztünk: hibát követünk el.
 égrékken: (a szőlő a száraz földben).
 égelevendül: (ha egy kis esőt kap).
 égüdül: megerősödik.
 elfogyat: elfogyaszt, elvégez.
 elpörket: a nap melege a növénynt,
 ehunvan ni: ime!
 földi tők: Bryonia.
 gyövärtin v. czulák: Convolvulus.
 lefinczül: lóg, lebeg.
 neki egyelédik: neki indul (a növének).
 nagyur: így szólították a szőlő tulajdonosát, ifju és öreg nagyur (Vasban is használják e megszólítást).
 osztán aután: azután.
 porczin: Polygonum (arenarium).
 tők borsó; babféle.
 tőtike: hosszukás, átfürt fenekű sajtár, melynek csövén át hordóba folytatják, tőtтик a bort.
 üszibogár; hangja messzi hallatszik őszkor a szőlőben.
 üszigyerek: a ki őszkor született, — mindenbe jobb az üsz, még gyerekbe is, mer tavaszra úgy égüdül, hom maga is éhajtya a bogarakat, nem kő mindig legyeznyi.
 édes: beszél-töltelék, melyet minden beszélgetésbe többször is bele szurnak. pl. Kisasszony, édes, kóstollya még, édes, a levit.

CSAPODI ISTVÁN.

2.

Különböző vidékről.

- akkorta: akkor (H.-Böszörm.)
 bakacsini; az a fekete posztó,
 a mivel a koporsót behúzzák,
 kiszegelik (Debreczenhez vala-
 mely közel eső faluban hallot-
 tam,) V. ö. Arany. Toldi. V. é.
 I vsz.
 berbencke: medence vagy •
 kanna alja, széles faedény.
 bojtóráng: bojtorján. (Kálló).
 czakó: gólya (Tiszahát).
 csalamáde: tengeri fíja (Uj-
 város).
 csámborog: szádorog, kóbo-
 rol (Kálló).
 czámburdi: félbolond, mela,
 méléázó (Kálló).
 csággattyú: ekéhez való fa,
 ösztöke.
 czanga: oly fejős juh, mely-
 nek kis fia korán megdöglött.
 s melyet már lehet fejni. Fűzes
 Gyarmat, Ványa.
 elcsap: eldob, elhajít, (külö-
 nösen tisztátalan tárgyakat) el-
 bocsát. R.-Szombat.
- czéczo: nagy, lármás mulat-
 ság. Szathmár.
 cserfel; trécsel K.-Sz.-Mikl.
 czigere: kis fácska, mit a
 csürkőzésnél (játékem) hasz-
 nálnak, féloldalt fölállítják a
 földön valamely emelkedett
 helyen, vagy fácskára kereszt-
 ben, s egyik végére ráütnek, s
 a czigere a levegőbe repül. B.-Uj-
 város. Debreczenben bige a
 neve.
 czikázni: cziczázni, B.-Ujvá-
 ros.
 csihad (a szél, eső): csende-
 sedik, lassan esik, vagy eláll.
 Fűzes-Gyarmat.
 ágyczih: ágynemű, ágyba
 való fehérenemű. R.-Szombat.
 czúcza: az indzellér jelző rúg-
 gya. Fűzes-Gyarmat.
 ki van czúczázva: ki van
 jelölve, mérve. u. o.
 csutít: mutat. Jászberény.

VOZÁRY GYULA.

3.

(Őrség).

- Csajtorás: rendetlenül erre
 arra álló. E hidegen embert
 láttunk, o bizon nagy csaj-
 torás kalaptya vót.
 csak: Há' ménték? (kérdi vala-
 mely idősebb személy a gyer-
 mekektől). Gyermek: Fö-
 rönnyi. — Csak! csak! —
 (mondja amaz, értvén, hogy
 csak menjetek, de aztán bajto-
 tok ne essék).
 csapa: nyom. Így mondják:
 kerékesapa, ökörcsapa, disz-
 nuk csapája. Hátra marad a
 kerekcsapa! (kiáltja a paj-
 kos gyerek a kocsisnak (Mén-
 tem a hóba a csapájja után
 (emberé v. állaté után).
 csatak: lucskosság. Ládd, mēt
 jártá ajon a vizes réten, mas
 csatak az egész ruhád.
 csatakos: lucskos. A gatyád
 is min' csatakos.
 cseléd: A szolgálta jelen-
 tésen kívül eléfordul még sze-
 mély, családtag jelentésben.
 Pl. Húsz hód főgygyök van,
 hat cseléd csak mégél be-
 üllő. Hány esztendő öreg
 anyád? A mut össze mut nyócz-

- van. Bizam má' öreg cselid
aj is.
- csepörke: jóízű fehér gomba,
dombos réteken szokott teremni.
- csetri: lapos sült tészta, legin-
kább a rosszúl sikerültre mond-
ják.
- cséphadaru: a csépnek felső
rövidebb ütő fája. Ném lehet
csépünyi evve a cséppe, más
hadarut ké rá csinyányi.
- csépféj: azon bőrt nevezik
így, mellyel a hadarút a nyélre
erősítik.
- csér: hig sár. Né járgy abb' a
csérba té gyerek, mét min'
cséros lesz a ruhád.
- csévé: cső. Né áll' a puská-
csévik elejbé. A vadmihik
ellen csévit ké ténnyi éggy
üres kas szájábo. Ajon maj
szépén béménnek, de kü nem
gyöhétnek rajta. Asztán fé kell
a kast einslagunyi.
- csibe, csibéle: csirke. Vizi
csibe: fiatal vizityúk.
- csicséri: csicsereborsó.
- csikó: Rendes jelentésen kívül
a mezitelen gyermekre szok-
ták mondani. Gyerejdé kis csi-
kóm! mondja az anya meg-
fördött gyermekének s ölbe
veszi.
- csikóz: szül értelemben hasz-
nálják gúnyosan. A nyavalya
törtő vóna fé édes anyádat,
mikor e világra kücsikuzott.
- csilongás magyarú: melynek
az alja pirosas.
- csimasz: földi kukacz. Az idin
keves krumpli léssz, nagyon esz;
a csimasz.
- csimba: hinta. Egy olló alakú
fát levágnak, azt ráteszik egy
erős faágra, az aljára fácskákát
erősítenek a lábak számára, ez
a csimba. Őrző gyerekek szok-
tak vele mulatni.
- csimbákul: hintázva lógg. Mán
éség ajon a fán csimbákusz?
(Minden eszköz nélkül rajta
mászkál).
- csörge: töpörtyű.
- csörgetű: csörgető. Szélmalom
alakjára van csinálva. Szárnya-
kúl vékony falemezeket használ-
nak, mely a tengelyt hajtja. Erre
ismét kalapácsok gyanánt faütők
vannak erősítve, melyek forgás
közben egy jó kongós száraz
deszkára ütögetnek. Nagy szél-
ben nagy zajt csinál. Kölesbe,
kukoriczába szokták tenni a
kártékony madarak elrettenté-
sére.
- csurgutig: csordultig.
- csutora: kulacs.
- czafat: kétes hírű nőre mond-
ják.
- czafatos: rongyos.
- czemende (substantivum):
alávaló, hitvány egyénre mond-
ják.
- czéda (adjectivum): rakoncát-
lan, kicsapó!
- czipu: czipó; kiseblb fehér ke-
nyér.
- czira! ne! czi czicz! így hívják
elő a macskát.
- czölönkül: lógg, fityeg.
- czulhu: megvetéskép mondják
rosz hírű nőre.
- czuva g: ráadás pl. húsrá.

Népbotánika.

A p a c s a l f a : Prunus Padus.	k u k u k k v i r á g : Erytronium
b é k a v i r á g : Leucojum Ver-	dens canis.
num.	k u t y a l á n c z : Lycopodium Cla-
g a l a m b s a l á t a : Ranunculus	vatum.
Ficaria.	Ö k ö r s z e m : Anemone Triloba.
g ó d a v í r e ; Chelidonium Ma-	S z e n t - G y ö r g y v i r á g : Cal-
jus.	tha Palustris.

(Szolnok-Doboka m., Domokos).

M. NÉMETH SÁNDOR.

Állathívó és állathajtó szók.

P i p e - l i b a - és l ú d h í v á s : pipi, pipi; pipike, pipike.

C s i r k e h í v á s : pire, pire; piri, piri.

T y ú k h í v á s : kota, kota.

R é c z e h í v á s : rucza, rucza.

P u j k a h í v á s : pújpúj pújpúj.

B o r j u h í v á s : pücsi, pücsi; pücsike, pücsike.

G s i k ó - és l ó h í v á s : mőcsi, mőcsi; ne mőcsi ne, ne mőcsi ne.

n e z a b n e, n e z a b n e.

M a l a c z - és d i s z n ó h í v á s : cskő, cskő; cseka, cseka.

L i b a - és l ú d h a j t á s : vezs ki; vezs ide ne.

C s i r k e -, t y ú k - és r é c z e h a j t á s : hess; hess ki.

B o r j u h a j t á s : pücsi ne,

C s i k ó h a j t á s : csitt ne.

M a l a c z - és d i s z n ó h a j t á s : hecses; hecses el; hecses ki, hecses ki ne.

L ó h a j t á s (szekér előtt): gyí; hű elé; hű ki; hájcz, hájcz; hájcz ide.

Ö k ö r - és t e h é n h a j t á s (szekér előtt): hí, hí elé; csá; csá né; hó ide; hoide né.

P u j k a h a j t á s : hess.

(Udvarhely-megye).

PAAL GYULA.

Bethlehemes versek.

A n g y a l :

Harminczkét éve, hogy a hortobágyi sós pusztán utazok,

Utazó társaim nagyon el vagynak fáradva.

Flórija betlehénnek szabad bé gyünnyi?

(Míndnyájam énekelik, mielőtt bemenének a következő verset.)

Mos' ki nyílt e szíp rózsza virág,
 Kit rígen vár ez az egísz világ,
 Bethlehenbe ki bimbózót ződ ág,
 Kiráj, menybe méltóság;
 De nem tanál szálást a városba,
 Maradása lészen a pusztába;
 Ökör, szamár ál a jászolnál,
 Csodálkoznak Jézuson.
 Bőcsőd vóna szípen ringatnálak,
 A hidegnek csípni nem hagynálak,
 Bétakargatnálak,
 Úgy ápolgatnálak.

E l s ő p á s z t o r :

Dicsírem a Jézust,
 Engedelmet kírek,
 Hogy minden szó nélkül e házhoz bétérek,
 Mer' a pásztor ember oda viszi magát,
 A hun a hidegbe melegnek érzi a szobát,
 Mer' mióta ílek, pásztor ember vagyok,
 Magam árnyikátúl meg sem is szaladok;
 De a mint az íjel legeltetém nyájam,
 Ezen csodálatos jelenetet laátam:
 Szeme szíp vôt,
 Füle is vôt neki,
 De ruházattya csilagôkal vôt teli.

M á s o d i k p á s z t o r :

Vájon mi lehetet, álom vaj más sêmi?
 A bizon vôt is mitül meg ijedni.

E l s ő p á s z t o r :

Bizon bácsikám kéd is meg ijét vóna.
 Ha aszt a csudálatos jelenetet laáta vóna.

H a r m a d i k p á s z t o r :

Bizon meg fagyôt a föld kemínyre, simára,
 El ne êsík öreg vigyázon magára;
 Montam, hogy maragyunk a jó meleg tanyán,
 Mer' bajos mászkálni a föld kemíny fagyán,
 Aszt meg uram Isten tugya mégig járunk, kelünk,
 Mig a többi pajtásunkra lelünk.
 Ahúl vagynak!
 Ní húl mutatoznak!
 Ó! szeginy örégrül nem is gondolkodnak.

N e g y e d i k p á s z t o r :

Ó! fíjajim, fíjajim engem szegíny öreget csak magamra
hagytok?

A nyáj ugrál, szaladgál, aprója, nágya,
Nem tudom mi bajok.
Tüzet gerjeszték, hogy jóban meglásam;
Pápa szemet tevék,
Elé vevém a nagy bibliját olvastam belüle :
Jó részes próféták, kitül azt tanultam,
Hogy Karácsony tájba
Egy kis dolog törtínt egy istálócskába.

K é t a n g y a l :

Ne fíjetek pásztorok,
Örömet hirdetek,
Mer' ma Jézus születét,
A kit jövendőltetek.

P á s z t o r o k :

Pásztor társam mos' hâlgâs,
Mer' túlle jó hírt hâlasz,
Csak jól vigyâz!
Engem anygyal felkötöt.
Mondván: Istened élen ne tétovâz!
Ére, hogy fölêbredék,
Laátam is körültem fnyésígem
Több anygyalnak éneklísit is hâlgâtam,
Íjêtembe, örömembe fel ugrôtam.
Nôsza pajtâs kêjünk utra,
Hamar indújunk el Betlehembe,
Vigyünk is ajándíkot,
Tejet, vajat és sajtot mi Urunknak.
S mos' még lészén elígsíges pásztoruktúl,
Bűnünk bocsánattyát kirjük mi urunktúl.

A n g y a l o k :

Város kívül nem mészé,
Van egy istálócska,
Barmok kôsztt ôt fekszik,
Szâraz szalmán nyukszik Jézuska.
Mêlête van atya és az ô szent anyya,
József és Mária,
Ále, áleluja.

P á s z t o r o k :

Márjásokat majd adnak,
Tálibukat rá raknak,
Kaláccsal jó bôral meg ajándékoznak.
Nôsza, nôsza jó gazda,
Ha elküdesz utunkra,
Istének áldása szájjon a házadra.

M i n d n y á j a n :

Nôsza pajtás kējünk fel,
Hamar is indújunk el,
Betlehem városába.
Rongyos istálócskába
Sijésünk!
Ne kísünk!
Fáraccságunkat írte,
Talán bizon még az íjel rátanálunk.

(Bánffy-Hunyad).

KIRÁLY ILONA.

Gyermekversikék.

A ki kiáll a zuccára,
Piroş auma a markábal
A ki kinéz a zablakon,
Tarka kutya marja agyon.

Kántor uram mekeke,
Van-e kendnek tehene?
Van egy de a fekete,
Mégis fejr a teje.

Jancsi bácsi!
Jó vóna a kácsi,
Ha meg sütné az ángyi,
Meg enné a bácsi.

Erre mén egy hintó,
Benne ül egy ringyó,
Hej! ringyó ropogó,
Bába seggibe való.

(Nagy-Becskerek.)

HARASZTI GYULA.

Népdalok.

Anyám, anyám, éldes kedves
anyám,
Házasonnék de nem gyönnék hoz-
zám,
Most is olyan szeretôm hagyott el
Három évig sosé felejtém el.

Me' vettelek rózsám olly nagy
áron.
Átvittelek harminczhat határon :
Holerdőbe, hol mezőbe, hol sárba,
Mindég sírok, míg élek e világba.

(Heves m.)

IFJ. KAPLÁNY JÓZSEF.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ³hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XII. kötet.

1883. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

C s á k ó.

Alig van oly alkalmas tárgy, a melynek nevezete inter-náczióális használatá váljék, mint valamely czélszerű, diva-tos ruhadarab. A *suba* például a magyaron kívül megvan a mongol, török, arab, perzsa, közép-görög, közép-latin, spa-nyol, francia, olasz, német, szerb, tót, cseh, rutén, orosz, lengyel nyelvekben is. Az ilyen falugyümölcsféle szóknál aztán gyakran megesik, hogy a sokféle alak és jelentés zür-zavarában néha alig juthatni el biztosan az igazi forráshoz, s kellő bizonyítékok hiányában meg kell elégednünk a talál-gatással, a valószínűséggel.

Tudvalevő, hogy a huszárság intézményét Europa több népe a magyartól vette át s átvette, mint ily esetekben ren-desen történni szokott, az intézménnyel együtt a jellemzete-sebb nevezeteket is. Ilyenek először maga a *huszár* név, aztán *kalpag*, *dohmány* s ezek közé tartozik a *csákó* is. A szó megvan a francziában, olaszban, rumunban, újgörögben, né-metben, horvátban s az illető nyelvek szótárában rendesen hozzá van csatolva a megjegyzés, hogy magyar eredetű. Ha ez az állítás talál, ha csakugyan magyar eredetű, akkor vagy a rokon nyelvek körében, vagy idehaza saját nyelvünk területén talán csak akadhatunk valahol ki- és milétének nyomára. Budenz az ugarságban nem tudott neki semmi rokonát fölfedezni; a magyar-ugor szótárban nem foglal helyet a *csákó*. Ha egyedül nyelvünkre támaszkodva akarjuk megfejteni, akkor csakis cselekvő névnek kell tekintenünk, a melynek töve *csák*; de *csákni* igét eddigelé egyikünk sem ismer, se *csák-ás*, *csák-at* képzéseket. Van ugyan két szavunk :

a *csákány* és *csákklya*, a melyek első tekintetre talán rokoníthatók volnának vele, de ha figyelembe vesszük, 1. hogy jelentésre nézve nagyon messze esnek tőle s a különbségek kiegyeztetésére semmi adat sem áll rendelkezésünkre; 2. hogy mind a kettő kulturális szó, az egyik hajózó, a másik hadi eszköz, ezeknek ellenében pedig mindenkor nagy ovatosságra van szükségünk; 3. hogy mind a kettő a szlávtságban is előfordul: mint nagyon is kétes, elemezhetetlen adatokat bizonyítékul fölhasználnunk nem szabad. A *köp* elem is világosan megvan pl. a *köpi*, *köpeny* szókban, de azért józan elmével senkinek se jutna eszébe a *köp* igével azonosítani őket.

Először is feltűnő, hogy ha hiteles kutforrásainkban tudakozódunk utána, a mennyien vannak régi szótáraink, Pesti, Calepinus, Verantsits, Loderecker, Molnár A., Comenius, a Nomenclaturák, Pápai, Bod, a *csákó* szót egyikük sem ismeri. Ha ezek mellett fontolóra vesszük még azt a körülményt is, hogy a *csákó* műveltségi szó s különösen, hogy öltözetnév, s tudjuk, hogy a ruhanevezetek egy java része a legtöbb népnél, nálunk pedig kiválóan nagy részt idegenből való, akaratumk s jóhiszemünk ellenére is méltó okunk van eredetiségében kételkedni s kényszerítve látjuk magunkat vizsgálni, vajjon nem jövevény-e ő is, mint társai, a sipka, kalap, kucsma, kalpag.

A csákó mai értéke szerint tárgyszó s katonasüveget jelent; csákója van a huszárnak, bakának, hajdunak, dragonyosnak, zsandárnak; mint főnév járja még e szóban: makkcsákó = makk-csali, makk-kétszem. A ki látott valaha paraszt kártyát s ismeri a makkdisznót, kereshet, de aligha fog találni olyan vonást rajta, mely a süvegre emlékeztetne; a két *csákó* teljesen idegen egymástól s egy barátságos közbejáró nélkül megközelíthetetlenek egymásnak. Szerencsére azonban akad egy ily közbejáró, s ez a „*csákó-ökör*“. Gazda emberek jól tudják, hogy voltaképen nem az ökör, hanem az ökörnek a szarva *csákó*; igazabban tehát nem „csákó ö k ö r“, hanem „csákó s z a r v ú ö k ö r“ = a melynek szarvai két oldalt hegyesre nyúlnak. Ebből kettő következik; először, hogy a makkcsákó átviteles nevezet, alapjául a czimeres ökörfej szolgált; másodszer, hogy a *csákó* nem tárgy, hanem minőség-szó, de mint állandó jelző, később átvette s egymagában egyesítette saját és a jelzett név funkcióját is épen úgy

mint: k e n d ő-, t ö r ü l k ö z ő-, k ö t ő-(ruha) sat. S csakugyan Sándor Istvánnál, a ki a szótárírók közül elsőnek jegyezte föl a szót, ott találjuk beiktatva: „csákó-süveg“ s utána mindjárt: „csákós-süveg“. E szerint a *csákó* eredetileg nem magát a süveget, hanem annak egyik kiváló tulajdonságát, sajtóságát vagy fajtát jelentette. Azonban Sándor Istvánnál a „*csákós*“-süveg mellett ott van ez is: „*csákos*“-süveg. Ebből világos, hogy a *csákó* alapszava *csák* s hogy ez főnévi természetű; világossá válik továbbá az is, hogy a „*csákos* vagy *csákós* süveg“-ből ép úgy lett idő jártával *csákó*, mint „k a l a p o s süveg“-ből *kalap*, „p e n d e l y e s i n g“-ből *pendely*, „f u r k ó s b o t“-ből *furkó*, „c z i m b o r á s t á r s“-ből *czimbora*. A *csákos*-nak *csákós*-ra változása s ebből ismét a csákónak kiválása nyelvérzékcsalódáson alapszik. Tökéletes hasonmása neki a „*redés* vagy *redős* szoknya“-ból vált „*redős* szoknya“ s az ebből hamisan elvont *redő* főnév.

A *csák-os*-ból föltételezett *csák* alapszó is megvan Sándor István szótárában oly világos magyarázattal, hogy jelentésére nézve nem lehet semmi kétségünk. Idézem szóról szóra: „*Csák*: clavus, cuneus vagy cuspis alicujus rei. *Csákja*: dependentia vagy extremitas ejus; pl. dolmány, süveg, csótár, vagy zászló csákja. *Csákós* süveg: pileus Hungaricus, olim Cumanicus.“

A *csák*-nak tehát két, egymástól elég világosan megkülönböztethető jelentése van: 1. él, h e g y, á g, é k; c s u c s o r o d á s; 2. c s ü n g v é n y, f ü g g v é n y. Az utóbbi mindenestre másodfokú jelentés s kezdetben olyan akármimű „gehänge“ volt, a mely élben, csúcsban lógott, fityegett alá. Az él jelentés idővel elhalványodván, lassanként a „lefüggő“ vergődött többsúlyra, míg végre a c z a f r a n g, s a l l a n g jelentés fejlődött ki belőle.

Ezekből a *csákó* mai jelentései tisztán kimagyarázhatók. „Csákó-ökör“, tulajdonkép „csákós szarvú ökör“, a melynek szarvai rendszeren rézsutosan futva hegyben végződnek; ellentéte: a befelé görbült szarvú vagyis kajla ökör. „Csákó süveg“, a melynek tetejéből egy vagy két, oldalra csapható, csúcsban végződő szárnya van: „A deákok pedig és oskola mesterek skatulias süveget ne viseljenek, melly tsákóra vagyon vágva.“ (Bod. PP. 85.)

Azt mondtuk, hogy a *csákó*, vagy most már mondhatjuk a *csák*, valószínűen valamely idegen nyelvből származott át hozzánk. Alak s az egymástól tisztán megkülönböztethető két jelentés, mind határozottan a német *zack* szóra utalnak, melynek mai járatosabb alakja *zacke* vagy inkább *zacken*, de a mely ebben az alakjában él még a *dreizack* (*tridens*), *zickzack* összetételben s a kollektív *gezack* szóban. A két szót kényszerülve vagyunk egynek tartani; nevezetesen megvan bennük a teljes alak és jelentésbeli egyezés. A mi a magyarban a *csák*-nak, épen az a két különválasztott jelentése van a német *zack*-nak: a) *spitze*: hegy, ág; b) *spitzen*, *wie sie durch ausscheiden*, *auskerben im zickzack am rande von etwas entstehen und namentlich an weiblichen kleidungsstücken auch durch angesetzte spitzen nachgeahmt werden* (*Sand.*): csipke, fityegvény. Ez utóbbi jelentésében másik, teljesebb alakja is átkerült nyelvünkbe, s noha szótáraink nem akarnak róla tudomást venni, a *czákni* ép oly meghonosodott szó, mint a *rok*, *rokolya*, *rékli*, *frak*, *kapizson*, *mántil*, *sészli* sat. sat. a melyeknek magyar nevét asszonyépünk szótárában hiába keressük. Az alaki egyezés is szemmel látható. A mi hangbeli különbség mutatkozik a két szó közt, az magyar átdolgozás műve, a honosító erő hatásának tulajdonítandó s más ilynemű kölcsönvételek analogiáján alapszik. Mély hang előtti szókezdő *cz* : *cs* hangváltozásról tanúskodnak: *czafra* : *csafrinka*, *czúcza* : *csúcsa*. A *csák*-nak eredetibb *czák*-ból történt alakultáról tanúskodik az az adat, a melyet e cikknek az Akademiában történt fölolvasásakor *Sturm Albert* közlött velem s melyet most írásban foglalva kérésemre megküldött. Tudósítása ekkép szól: „Pár évvel ezelőtt Balatonfüredről egy francia író a Bakonyon keresztül kocsin kísértem Veszprémbe. A nagy vendéglő udvarába befordulva, kocsisunkat a házi cseléd e szókkal fogadta: „Éjnye Jancsi, hogy áll a bajszod, az egyik *czákó*, a másik kajla! Mire a legény bajszának mind a két végét ‚*czákóra*‘ igazította, hegyesre pödörte. Egyik dunántúli születésű ismerősöm, a Pester Lloyd dolgozótársa, *Schwarz Ármín*, a kivel ép most a *czákó* szó jelentéséről beszéltem, azt mondja, hogy Dunántúl sok helyütt kivált pedig Szent-Gálon e kifejezést, hogy ‚*czákóra* áll a bajsza‘ gyakran hallotta.“ A rövid önhangzónak hosszú mássalhangzó előtt

való megnyujtása, különösen egytagú szavakban szintén elég gyakori mint: *sack*: *zsák*, *bäck*: *pék*, *ball*: *bál*.

Gondolom ezeknek hallatára sokaknak eszébe ötlött a Csák nemzetség, nevezetesen Trencsényi Csák Máté, aztán Csákvár, Csáktornya. Hát ezek is németek volnának? Azt nem mondjuk; de ellenkezőjét sem állíthatjuk. Tulajdonnevekkel, gyakran még ha világosak is, annálinkább pedig ha érthetetlenek, se védelemre, se támadásra kiszállni nem lehet. Kinek jutna például eszébe a Kőrös, Maros, Olt tulajdonneveket idegeneknek tartani, ha már a görög és római világban is nem lettek volna ismeretesek a Crisius, Marisus, Aluta nevezetek? A Gara, Garam tulajdonnevekkel se igazolni, se czáfolni nem lehet a *garat*, *garas*, *garád*, *garabonczias*-nak eredeti vagy idegen voltát. Ha történetíróink hiteles, kétségtelen adatokkal kimutatják, hogy a Csák nemzetségnév magyar eredetű, meg kell hajolnunk előttük; de ez a Csák a *csákó*-nak se mellette, se ellene nem fog bizonyítani semmit. A czáfolatra egészen más természetű adatok szükségesek, s míg ilyenek nem állnak rendelkezésünkre, addig hathatós okokon nyugvó meggyőződésünket meg nem változtathatjuk.

SZARVAS GÁBOR.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.*

XIV.

Hogy kikerekíthessük a szókezdő ugor mássalhangzók hangmegfeleléseinek képét, foglalkoznunk kell még a szókezdő orrhangú és folyékony mássalhangzókkal.

VII. Szókezdő ugor orrhangú gutturalis (*ñ*)

* A Nyelvőr utóbbi számaiban megjelent közleményünkben két értelemzavaró hiba fordul elő, melyeket ezennel helyreigazítunk: a szókezdő ugor *j* hangmegfeleléseinek képletében (442. l.) α és ϵ , melyek Budenz írásmódja szerint a hangszín tekintetében meg nem határozható, mély- és magashangú vocalis-szókezdetet jelentik, hehezet-jellel vannak jelölve, holott a rajtuk levő kamónak apostrophénak kellene lenni (így: $\overset{\circ}{\alpha}$, $\overset{\circ}{\epsilon}$), mely azt jelenti, hogy a magánhangzós szókezdnek szókezdő mássalhangzó (*j*) elenyészéséből keletkezett. A 386. és 395. lapokon előforduló 'dentilabialis' műszó erre javítandó: 'i n t e r d e n t a l i s'.

az éjszaki ugor nyelvekben *n*-né változik, a déliekben *n*-né, pl. nyal: vogB. *ńaluj*-, osztB. *ńolij*-; zürj.-votj. *ńul*-; lp. *ńolo*-; f. *nuole*-; mord. *nola*-; cser. *nullecken* | nyel: vogB. *ńalej*-, osztIrt. *ńel*-; lp. *ńüle*-; zürj. *ńil*-, votj. *ńil*- (régibb *ńel*- helyett); f. *niele*-; mord. *nile*-; cser. *nel*-. Ritkább hangváltozások: 1. *g* (*k*) hanggá való fejlődés, különösen a finnben: f. *kora hart, stark, fest*: vogB. *ńobis* fest, stark | f. *kuono schnauze*: lp. *ńuone nase* | f. *kapea arctus, augustus*: f. *ńupea id.* | f. *kuola sputum pituitosum*: ugor *ńunguls, ńunguls* (magy. *nyál*, észt *ńolg* schleim); 2. teljes eltűnés: magy. *em*-, *eml*- saugen; f. *ime*-; osztIrt. *em*-: lp. *ńamme*- id.; zürj. *ńon* mutterbrust, zitze | f. *ńapa*. *ńapaja tractus sagenae*: lp. *ńuope*- sagenam trahere. Másodrendű hangfejlődések, azaz csak a már kifejlett *n* hangnak elváltozásai a vele néha szembeálló *j*, *d*, *l* hangok: magy. *jargal*:- *nyargal*- (melynek *j*-jét e szerint nem *g*-ből valónak tartjuk, mint Budenz) | zürj. *jaj* fleisch: osztB. *ńoglj*, vogB. *ńgul* id. | zürj. *ńole* schleim: ugor *ńunguls, ńunguls* nyál (zürij. *ńilig* schleim) | cser. *ńilme* nyelv: magy. *nyelv*, lp. *ńalme* os, osztB. *ńalim* zunge || magy. *gyermek*: vog.-osztB. *ńaurem, ńeurem* jung, kind | *gyovon*-, *gyohon*-, *gyón*:- osztB. *ńugom*:- *an-ńugomtot* non respondens | *gyomor*: osztB. *ńamir* rund, vogP. *ńamr* ovum.

Hogy szókezdő *n* létezhetett az ugor alapnyelvben, egyszerű hypothesisként említi fel Budenz (387. l.), evvel akarván megmagyarázni a déli ugor nyelvek szókezdő *n*-jének azon kétféleségét, mely szerint némelyeknek az éjszaki ugor-ságban *n*, másoknak *n* felel meg. Fölvételét két bizonyítékkal támogatja, avval t. i. hogy szókezdő *n* a szamojéd nyelvekben is található, továbbá hogy a finnben néha *k* szókezdő fordul elő éjszaki ugor nyelvek *n*-je ellenében. Kissé tüzetesebben vizsgálva a kérdést, meggyőződhetünk róla, hogy Budenz nézete tudományos értékére nézve több pusztá hypothesisnél, a mennyiben még több más bizonyíték is van, mely kétségtelenül ráutal; ilyen 1. hogy épen az éjszaki ugor nyelvek többször a szóközépen is *n*-né változtatják az *ng* (*n*) hangot, így: lp. *ńuonar* stral: magy. *súgár* | lp. *ńára* maus: magy. *éger*, vog. *tänger* id. || zürj.-votj. *ńin* fog, vogul-osztB. *ńenk* magyar fog | zürjén *ńon* ganz, heil: osztB. *ńenk* gross, viel, magy. *egész* | zür. *ńon*,

permi *voń* gürtel: magy. *öv*, f. *vyö* (e h. *vöngö*) || voty. *biń*.
 umwinden; vog. *mańit*- einwickeln, vogP. *moń*- wickeln; magy.
bonyo-lód-; osztyIrt. *pańi*- verwickeln: vog. *muńit*- aufwickeln,
 oszty. *pańi*- aufwinden | magy. *fony*- (*fonyó*) spinnen; lp.
podńe- torquere, lpF. *bodńa*- drehen: oszty. *puńit*- zusammen-
 drehen | magy. *meny*, *menyecské*; lp. *mańe*; oszty. *meń*; vog.
māń braut; zürj. *moń* schwiegertochter: lpF. *mańńe* nurus |
 magy. *anya*-: vog. *āngu*, osztB. *angi*; a mordvinban is *ańa*:
nize-a). schwiegermutter | v. ö. magy. *hernyó* és *hiringó* Nyö.
 X: 430.; 2. a mellett, hogy a szamojédban is előfordúl szó-
 kezdő *ń*, különösen számba jön, hogy az altaji nyelvcsopor-
 tok közül — mint több nyom alapján állítani lehet — épen
 a szamojéd áll legközelebb az ugorsághoz, minélfogva egy
 benne előforduló nyelvi jelenségből jó okkal lehet követ-
 keztetni a vele valamikor szorosabb egységben volt ugor
 nyelvcsopontra is; 3. vannak is közös ugor-szamojéd szók,
 melyeknek kezdetén az ugor alakokban *ń*, *n* hangokat, a
 szamojédban *ń*-t, *n*-t találunk, így: lp. *ńamme*- saugen; zürj.
ńoń mutterbrust (magy. *em*-): jurák-szam. *ńametau* säugen,
 osztyák-szam. *ńemnap*, tavgi-szam. *ńimirim* id. | osztB- *ńoga*,
ńogńj fleisch, körper, leib, vogK. *ńovl*, *ńoul* id.; zürj. *jaj*
 id. (magy. *nyáj*): jurák-szam. *ńája*, *ńaija*, *ńaia* körper; 4.
 találunk olyan közös ugor-szamojéd szókat, melyekben
 éjszaki ugor szókezdő *ń*-nek a szamojédban is *ń* felel meg.
 E találkozás nem lehet pusztá esetlegesség műve, hanem
 csak közös ok eredménye és tekintve, hogy a szamojédben
 sokszor *ń* szókezdő eredetibb *ń*-ből származik (v. ö. tavgi
 sham. *ńanasan* mensch, samojed: jurák-szam. *ńenele*, *menece* id.
 jurák-szam *ńinzeń*, *ńinzeń* és *ńindi* gaumen | tavgi-szam.
ńāń mund: jurák-szam. *ńāń* id.), jogosan fel lehet tennünk,
 hogy a szamojéd-ugor közös szók *ń* szókezdője is *ń* helyett
 való. Ide vonatkozó adatok: magy. *nyel*-; vogB. *ńalej*-, osztB.
ńel-; lp. *ńāle*- glutire: jurák-szam. *ńalńau*, *ńaltami* ema schluck-
 cken | magy. *nyúl*; lp. *ńommel* (mord. *numil*): tavgi-szam,
ńomu hase, jurák-szam. *ńava*, jenisszei-szam *ńaba* id. | magy.
nyelv; vogB. *ńelm*, osztB. *ńallm* zunge, lp. *ńalme* os: jurák-
 sham. *ńāmi* zunge | magy. *nyugod*-; vogL. *ńuntlayt*- ruhen:
 osztyák-szam. *ńigań*, *ńiggań*, *ńińań* ausruhen | magy. *gyenge*
 (e h. **nyenge*, l. föntebb analogiáit); oszty. *ńamik* weieh,
 vog. *ńemlš* dünn: tavgi-szam. *ńamaga* weich (von häuten,

riemen), jurák-szam. *ńuń*, jénisszei-szam. *ńuggo*; 5. szókezdő *ń* még egy altaji nyelvcsoportban mutatható ki, nevezetesen a tunguz-mandsuban, hol egyszersmind az ugor *ń-g (k)*, *ń-n* hangváltozások analogiát is megtaláljuk. Ide tartozó adat Castrén gyér tunguz szójegyzékében négy fordul elő, u. m. tung. *ńála*, *nála* hand: man. *gala* id. | tung. *ńălăm*, *nălăm* sich fürchten: man. *gele*-id. | tung. *ńonim*, *nonim*, *nońim* lang: man. *golmin* id. | tung. *ńănăm*, *nănăm* fortgehen: man. *gene*-id.; 6. számbajövő körülmény, hogy pár, *ń*, *n* és *k (g)* kezdetű synonym jelentésű ugor gyökök mutathatók ki, így: ugor *kšdš* ‚manus‘ (magy. *kéz*, f. *käte*, mord. *keđ*, oszty, *kēt* stb.) és kis jelentésváltozással *ńšdš*, *nšdš* ‚manubrium‘ (magy. *nyél*; vogB. *náll*, osztB. *nal*; lp. *nadda*; mord. *ned* schaft, stiel) v. ö. jurák-szam. *ńuda* hand; tung.-mandsu *ńala*, *gala*, *nala* id.; köztörök *el*, *il* id. | ugor *kšlš*, *kšlš* ‚lingua‘ (f. *kiele* mord. *käl*, zürj.-votj. *kil* zunge; lp. *kiäldak*, cser. *kel* chorda; magy. *köldök*) és *ńšlmš* ‚lingua‘ (magy. *nyelv*, vogB. *ńelm* id. etc.) | ugor *kšgrš*, *kšgrš* ‚currere‘ (f. *karkaa*-, cser. *kurguž*-currere; magy. *kórársz*, *karika* stb.), v. ö. magy. *nyargal*-, vogK. *ńur*-wollen (l. MUGSz. 409.) | ugor *kšgrš* ‚currere‘ (magy. *hajt*-pellere stb.) és *ńšgrš*, *nšgrš* (osztB. *ńogom*-laufen, vogB. *ńov*-moveri; magy. *nyúl*-, *nyujt*). E páros ugor gyökök keletkezését csak akként képzelhetjük, hogy az ugor alapnyelvnek egy régibb stadiumában eredeti *ń*-vel kezdődő szók kezdőhangjukat a nyelvterület egy részén *g*-vé változtatták, másikán megtartották, úgy, hogy még az alapnyelv megszólása előtt két különvált synonym gyök keletkezett belőlük.

Ezek után azt hisszük nem lehet többé kétség, hogy azon ugor gyökök, melyek a két ugor ág szerint az egyes nyelvekben *ń* és *n* szókezdővel mutatkoznak, eredetileg *ń* szókezdővel valóknak vehetők fel. A kérdés már most csak az, van-e általában ezen szókezdő mássalhangzóknak másféle (pl. foghangu) eredete is? Budenz erre nézve így nyilatkozik: „A csak egyik ágban lábrakapott palatalis *ń*-nek közös ugor megelőzője, kétségteljesen a nagy részben a dentalis *n* volt, melyet még a másik ugor ágban találunk. Hiszen *ń* ellenében dentalis explosiva (*t*, ered. *d*) is merül föl, mely így megelőző *n*-re utal (*d* : *n* cserével); v. ö. *nyaláb*, *nyom*, *nyugod*-, *nyál*.“ Könnyen megbarátkoznánk ezzel a feltevésével, ha a bizonyító példák magashanguak volnának; mert

az igen érthető, hogy a palatalis *e, i* magánhangzók az előttük álló *n*-t megjésítik, van is erre példa több ugor és sok más idegen (pl. szláv) nyelvben s különösen a magyarban is így keletkezett a *nyest, nyüst, nyüg, nyöstény, nyöni* szavak kezdő mássalhangzója (más ugor nyelvekből ide való példákat l. MUGSz. 387. l.). Nem világos azonban előttünk, hogy minő ok idézhette elő, hogy éppen mélyhangú szókban változott el az eredeti *n* (még eredetibb hangminőségében *d, t*) *n*-né, még pedig — mi különösen számbaveendő — nem csak dialektice, hanem az egész éjszaki ugorország nyelvterületén. Igaz, hogy tekintetbe jöhet az analogia hatása is, mely szerint az a pár foghangú eredetű mélyhangú szót kezdő *n* követte volna a többi mélyhangú *n*-es szók példáját; de mért nem lett ekkor a *nász*-ból is *nyász* (v. ö. lp. *násun* uxor, femina; *najje* heiraten) s a *nap* szóból is *nyap* (megjegyzendő, hogy a *nyoszolyó*-leány-ban a szókezdő *ny* assimilatio útján keletkezett ezen alakokból: *nászoló, nászolyó*.) Azután meg két adatban a fentebbiek közül az *n*-es eredetet is lehet bizonyítani, nevezetesen a *nyál* szónak megfelelő ugor *nungals, nungals* gyöknek egyik finn alakja *kuola* sputum pituitosum és a *nyugod-* szónak, illetőleg az alapjául szolgáló ugor *nungu-, nungu-* gyöknek a szamojédben is *n*-es kezdetű megfelelője található (l. fentebb). Ezen okok arra kényszerítenek bennünket, hogy tüzetesebben vizsgáljuk meg, minő erősségeken alapszik hát Budenz ama véleménye, hogy az idézett négy példában a szókezdő *n* foghangú eredetű. Ezek a következők: 1. a *nyál* szónak megfelelőleg előfordul a zürjénben *dul* speichel és a votjában *dildil* id. Ezen alakokon kívül vannak még a zürjénben olyanok is, melyeken a többi ugor nyelvek megfelelő másain mutatkozó *n, n* szókezdőket tapasztaljuk, ilyenek: permi *nult* das grün auf stehendem wasser; *nilig* schleim; schlüpfriig, glatt, *nilzi*-schlüpfriig, glatt werden; *nildi*- glatt sein, gleiten s *n-l* hangváltozással *lole* schleim. Ilyen körülmények közt önkénytelenül arra a gondolatra jutunk, hogy a *dul* talán csak egyszerű változata a **nul* (v. ö. *nult*) alaknak olyformán, hogy azt eredetibb *dul, dul* alak előzte volna meg (v. ö. zürj. *diled-* és *deled-* necken, reizen | *dil, dil* insel | *din, din* nahe | votj. *dödi, dödi* schlitten), melynek szókezdője az *n*-nek olyan alakulását tüntetné fel, minőt a magy. *gyermek gyomor* és

nyúl-, nyújt- | *vsgs-*: *vál-* | *mags-*: *mül-* | *lsgs-*: *lót-, lódúl-, lohog-* | *lsgs-*: *lev-* [lesz], *lejt*), melyeket mind egy közös alapalakból senki sem fog származtatni. — 3. Ugyanez áll a magy. *nyom-* szóra nézve is, melynek hogy a vogL. *hqlmt-* quetschen szóban ugyancsak *n*-es kezdetű párja van, nem lehet pusztán esetlegesség dolga. Föl kell tennünk ennek alapján, hogy az ugor *tslms-*, (magy. *tom-, tombol-*), *tšlmš-* (magy. *töm-, dömöczköl-, gyömösöl-*) tőszók vagy egyáltalában nem függnek össze a magy. *nyom-*, vogL. *hqlmt-* szókkal, vagy ha összefüggnek velük, akkor csak olyan, módon, mint a főntebb tárgyalt ugor *dsngs-* és *nsngs-* ‚cessare‘ gyökök. — 4. a *nyaláb* szónak is van más ugor nyelvben *n*-es kezdetű párja, egybetartozik t. i. vele a f. *nito-* ‚ligare‘ szó. Az hogy f. *nito-* egyeredetű a f. *sito-*, mord. *sodl-*, *sodo-* s magy. *szal-*: *szalag* szókkal, akkor volna bebizonyítva, ha kétségtelenül egyező ‚ligare‘ jelentésű *t* (*d*) hanggal kezdődő párjukat találunk. Felemlíti ugyan ilyenül Budenz a cser. *tod-* ‚plectere‘ szót, de ebben nem kétségtelen a ‚ligare‘ alapjelentés, eredhetett bár a ‚plectere‘ értelem eredetibb ‚torquere, drehen‘-féléből is (v. ö. lp. *podne-* spinnen, *podnetorquere*); azután meg kétséges, hogy a magy. *szalag* *s* szókezdőjével szemben felvehető-e a déli ugor ágban eredetibb explosiva (l. Nyő. XII: 343.). Mindezeknek alapján a több ugor nyelvben közösen előforduló *n* (*n*) szókezdőnek dentális eredetét, mint kellőleg be nem bizonyítottat, egyelőre kétségesnek kell kijelentenünk.

Az eddig említetteken kívül a Szótár az ugor *n* szókezdőnek még egy hangmegfelelését veszi fel, nevezetesen hogy a finnben elváltozhatik *j*-vé is; ezen alapon egyezteteti a magy. *nyuvad-* suffocari: f. *juuttu-* id.; *uupu-* fatigari, delascari | magy. *erő-, ár-, gyárt-*; vogK. *hogre* stark, *stärke*, vogB. *hañräm-* stark, heftig werden: lp. *kjäuura* robustus validus: f. *järkeä, järeä* crassus (dick, grob, stark) | ugor *nsngs-* ‚nyál‘ (magy. *nyál*): f. *iljakka* ‚pituosus et lubricus‘ alakokat. Ezen *j* hangfejlődésének menete különböznék attól, melyet már főntebb, mint az ugor *n* szókezdő megfelelőjét ismerítettünk (magy. *jargal-*: *nyargal-*; zürj. *jaj* fleisch e. h. **haj*, v. ö. oszty. *hogij*; cser. *jilme* zunge e. h. **hülme, *nilme*); míg t. i. ezekben a *j* az eredetibb *n*-ből *n* közvetésével keletkezett, az idézett szóegyeztetéseknél a *j* más, *g* hang útján kelet-

kezettnek van felfogva. Hogy mélyhangú szóban *j* keletkezzék eredetibb *k* (*g*) hangból, kétesnek tartanók még azon esetben is, ha az explosiva hangfok elsőrendű, azaz ugorkori volna (l. fõntebb 298. l.) és mindenesetre hypothetikusnak kell tekintenünk, midõn a *k* (*g*) alakulása már a különbözõ egyes nyelvtörténeten belül esik. Mindamellett nem kifogásolhatjuk a magy. *nyuvad-* és f. *juuttu-* egyeztetését; csakhogy a magy. *ń* keletkezését ez esetben nem úgy képzeljük, mint Budenz (t. i. *ń* helyett valónak); hanem a finnben mutatkozó *j* hangot tartjuk eredetibbnek, melybõl az *ń*, *d'* hang utján keletkezett, v. ö. *kijõ*, *kigyõ* és *kényõ*; *nyufa* e. h. *gyufa* (Erdélyben); *varnyú*, *sarnyú*, *epernye*, *lajtornya*: *vargyú*, *sargyú* sat., *varju*, *sarju* sat. Természetes, hogy a f. *uupu-*ban sem eredeti *ń* szókezdõ, hanem *j* elenyésztét veszszük föl, mely különbben meg is van a f. *juupu-* suffocari szóban s mely hangváltozásra amugy is sokkal több analógiánk van, mint a szókezdõ orrhang eltünésére (l. fõntebb 439. l.) Több ellenvetésünk van a következõ szóegyeztetésekre:

15) vogK. *ńogre* stark, stærke, *ńogrim-* stark werden, vogB. *ńańräm-*, *ńańräm* id., *ńańrä* zäh, geizig: magy. e r õ; f. *járkeä*, *járëä* dick, grob, stark; lp. *kjäura*, *kjäuras* robustus, validus, *kjäuro-* robustum fieri. Hogy a finn *járkeä* szókezdõje *ń*-és eredetü bizonyíthatná a vog. *ńogre*; ámde, ez kétségtelenül mélyhangú szó (esetleg kimutatható ugor *ńun-gur*-ból való), melynek a f. *járkeä*-re nézve akkor lehetne bizonyító tanulsága, ha valahol még kétségtelenül megfelelő magashangú párjára is akadnánk. Ilyenül veszi számba a Szótár a lp. *kjäura* szót, melynek szókezdõjét *ń*-bõl eredteti; pedig ismeretes dolog ennek ellenében, hogy az ugor *ń* szókezdõ a lappban, mint éjszaki ugor nyelvben, különbben mindig *ń* alakban szokott jelentkezni; más részrõl, hogy a *kj* szókezdõ egyébként — különösen magashangú szóban — a kezdõ *k* után jövõ magánhangzó diphtongizálása útján jön létre, így találhatók a svéd lappban *kiä*, *kie* (olvasható *kje*-nek; Budenz így jelzi: *kiä*. l. Nyk. XII: 190.) ,ki': ugor *kš* (magy. *ki*) | *kiäude-*, *käude-* elfáradni | *kiäče* *kieče*: lp. *keče* (Lindahl szótárában) vég | *kiähče*: lp. *käče-* (L.) nézni | *kiäрге*- megtenni: lapp *käрге*- (L.) | *kiesse* nyár: lapp *kese* (L. | *kiehpesač* könnyü: lp. *keppesač* (L.) | *kiedke*, *kedge* kõ |

I *kiele*s hazug: lp. *keles* (L.) | *kieres* drága, szeretett: lapp *keres* (L.) | végül előfordul maga a kérdésben forgó *kjüura* (helyesebben: *kiüura*) mellett is *keure*, *käura* erős. Látnivaló, hogy maga a *kj*-s szókezdő nem képez elég bizonyítékot az *n*-ből való eredetre nézve és számbavéve a lp. *keure* ‚robustus, validus‘ jelentését, talán nem csalódunk, ha benne a magy. *kéreg* szónak megfelelő ugor alakok alapetymon szerint egyező mását látjuk; mihez még azt jegyezhetjük meg, hogy a magánhangzó hosszúsága tekintetéből más éjszaki ugor nyelvek alakjaihoz (magy. *kéreg*; vog. *kēr*, oszty. *kār*) szorosabban csatlakozik. Ezek szerint nincs semmi okunk, hogy a f. *järkeä* kezdő mássalhangzójának *n*-es eredetet tulajdonítsunk, annál kevésbé, minthogy más ugor nyelvbeli egyeztethető alakok is vannak, melyek ugyancsak *j*-s kezdetűek [ilyenek: mord. *järhkä*, *ärhkä* see; lapp *jaure*, *javrre*; f. *järve* id. (v. ö. magy. *ár*); 1. MUGSz. 750. l.] s melyekről csak nem mondhatjuk, hogy a *j* minden egyes nyelvben külön külön fejlett volna véletlenül az *n*, *g* hangokból. Végül meg kell még említenünk, hogy a magyar *erő* idetartozása is kétséges; előfordul ugyanis a kúnban *eruv* ‚vis‘ (Kun: Codex Cumanicus 142. l.) s ennek megfelelőleg a keleti törökségben *erik* freie wille; K r a f t, m a c h t. Említette ez egyezést már többször Vámbéry is (Nyk. VIII. 142; Ujgürisch sprachmonumente 188.; A magyarok eredete 599.); de Budenz azt vetette ellene, hogy „*erik*-nek, kraft, erő jelentése bizonytalannak látszik“, holott Budagov szótárában is meg van az *erik*-nek megfelelő orosz szavak közt. *moguščestvo*, azaz ‚kraft, macht, stärke‘, sőt a mongolban is van *erke* ‚macht, vermögen‘.

16) ugor *nšngsls* (magy. nyál): f. *iljakka* ‚puitosus et lubricus‘ (e. h. *joljakka*). Sulyosbító körülmény e szóegyeztetésben, hogy az állítólagosan *n*, *g* hangokból fejlett *j* szókezdő még el is tűnt volna, mi különben eredeti *j* esetében nem ritkaság.

A szókezdő ugor *n* hangmegfeleléseinek képlete tehát a fentebbiek alapján a következő:

Ugor	finn	mord.	cser.	lapp	v.-oszty.	zürj.-voty.	magyar
<i>n</i>	<i>n</i> <i>k</i> , ^ε	<i>n</i> ^ε	<i>n</i> (<i>n</i> , <i>j</i>)	<i>n</i>	<i>n</i> ^ε	<i>n</i> (<i>l</i> , <i>d</i> , <i>j</i>)	<i>n</i> (<i>d</i> , <i>j</i>) ^ε

VIII. Szókezdő ugor foghangú nasalis (*n*) általában változatlanul marad meg az egyes nyelvekben is, pl. négy: f. *neljä*; mord. *nilä*; cser. *nil*; lp. *nelje*; voty. *nil*; vogK. *nile*; osztB. *nel* | nő: mord. *ni*; vogB. *nē*, *neu*, *ne*, osztB. *nē*, *ne*, osztyIrt. *neñ* id.; f. *neite* virgo; lp. *neita* id.; zürj.-votj. *nil* mädchen. Nem számítva a szókezdő *n*-nek magashangú szavakban történő váltakozását *n*-nel — melynek főképen az éjszaki ugor nyelvekben találjuk számos példáját — még a következő ritkább hangváltozásokat tapasztaljuk; 1) *n-l* cserét: f. *lyte* (nom. *lysi*) sensenstiel, handhabe am sensenstiel: ugor *nüdü* (magyar *nyél*) | f. *losko* schneeschlamm. *losma*, *luosma* schneewasser: f. *nuoskea*, *nuoska* feucht, regnerisch; cser. *nočko*, *načka* humidus, humor; mord. *načka* feucht, nass; lp. *nuoska*, madidus, crudus || mord. *lem*, *läm*, *leme*, name: ugor *nümö* (magy. *név*) || cser. *lüm*, *lim* name: ugor *nümö* || magy. *lucok*: 1. főntebb f. *losko* sat. | *lurkó*: f. *nuore*, lp. *nuora*, *nuor* jung; 2) *n-m* cserét csak egy példában: lp. *miñeles* nőstény: lpF. *niññalas*, *niññalis* id.; v. ö. egyéb rokonságát főntebb.

Ezen hangmegfeleléseken kívül a Szótár felveszi azon eshetőséget is, hogy szókezdő ugor *n* különösen a magyarban el is eshetik s ezen alapon magyarázza a magy. *említ*, *emlékez*: *apró*; *old*-szavakat. E felvételt kétségtelen adat nem támogatja, de még e kívül más momentumok is akadnak, melyek a reá épített szóhasonlatok helyessége ellen vallanak, nevezetesen:

17) az *old*-, *öld*-szónak, melyet a Szótár a lp. *nuolle-nuolle*-solvere, lpE. *nuollo*-entkleiden, lpF. *nuolla*-ausziehen (kleider) *nalla*-lösen; mord. *nolda*-lassen, entlassen szókkal vet egybe — megmaradt még a székelységben teljesebb *vold*-alakja (*vódd* meg a bogot: old föl Nyó, IX: 33.), melynek szókezdője semmiképen sem egyeztethető az említett ugor alakokéval.

18) *említ*-, *emlékez*-megfelelője a Szótár elfogadható értelmezése szerint osztB. *ām*-froh sein, osztIrt. *āmd*-sich freuen; ezenkívül melléje vannak még sorozva osztIrt. *namas*-denken, sich erinnern, *num*-, *nom*-id.; vog. *nqm*-, *emlékezni*, *érteni*, vogK. *num*-id.; votj. *nodo*, *nodes* klug. Ez utóbbi alakok egyezése ellen több ok szól, nevezetesen a) hogy mélyhanguak, míg *említ*-magashangú (és ilyenek

vehető oszty. *ām* is tekintve vocalisának nyílt hangszínét). Valóban nem érthetjük, miképen állíthatja a Szótár, hogy ezeknek „akár eredetibb magashangu *nēmü* alakja is felvehető“, midőn három ugor nyelvben egyöntetűleg *a*, *o*, *u* tőhangzók mutatkoznak; b) a szóközépi ugor *m*-nek szabályos megfelelője a magyarban nem *m*, hanem *v*; míg a hol a magyarban *m*-t tapasztalunk, egyéb ugor nyelvben *lm*, *jm* sat. mássalhangzócsoportot várhatunk; c) honnan van, hogy a szókezdő *n* az osztyákban is elesett? A Szótár hivatkozik egy analogiára, az *em*-, *em*leni szóra, melynél csakugyan kétségtelen, hogy a szókezdő orrhang több ugor nyelvben is elesett. Ámde ez az analogia nem talál, mert az *em*-ben nem *n* az, mi a szókezdetről elesett, hanem — mint föntebb is tárgyaltuk — *n̄*; erről pedig igenis alaposan lehet állítani, hogy elenyészhetik a szókezdetről, mert számos példát találhatunk rá pl. a szamojéd dialektusokban.

a p r ó megfelelői egyéb ugor nyelvekben: osztyB. *nambir* kericht, abfalle, vog. *nāmpri* klein. Ez alakokat a Szótár még a magy. *tupri* ‚alacsony, törpe‘, *törpe*, *cseprő* (észt *tūbara* eng, knapp, zu kurz, f. *tūpära* id.; lp. *čaur* manus, quae exigua est statura) szókkal családositja: fölösleges tehát fölvennünk, hogy a magyarban szókezdő *n* esett el, mikor sokkal alkalmasabb magyarázatát adhatjuk a magánhangzós szókezdetnek szókezdő *t* (*d*) elesésének felvételével, mit sok analogia igazolhat (l. föntebb 394. l.) A vog.-oszty. alakok *n* szókezdője szintén érthető, mint eredetibb *a* változata.

A szókezdő ugor *n* hangmegfeleléseinek képlete:

Ugor	finn	mord.	cser.	lapp	v.-oszty.	zürj.-voty.	magyar
n	<i>n</i> <i>l</i>	<i>n</i> <i>l</i>	<i>n</i> (<i>n̄</i>) <i>l</i>	<i>n</i> (<i>n̄</i>) <i>m</i>	<i>n</i> (<i>n̄</i>)	<i>n</i> (<i>n̄</i>)	<i>n</i> (<i>n̄</i>) <i>l</i>

IX. Szókezdő ajakhangu orrhang (*m*) általában változatlanul marad meg az egyes nyelvekben, kivéve a magyart, hol többször *b*-vel váltakozik; pl. *men*- (megyek): f. *mene*-; mord, *māne*-, *mene*-, cser. *mī*-; lp. *manne*-; zütj. *mun*-, votj. *m̄n*-; vog. *min*-, *men*-, osztIrt. *men*-, osztB. *man*- | bogyó: f. *marja* bacca; lp. *muorje*, *muörje* id.; cser. *mör* fragum; mord. *mař*

apfel, beere; votj. *muli* beere, frucht. Ritkább hangváltozás az *m-n* csere: magy. *nád*: mord. *manda* stock | *nagy*: votj. *mod* herr | *nevet*: vogK. *magnt*, vogB. *mūint*-lachen; votj. *muhal*-lächeln; magy. *mevet* | magy. *meder* és *neder* || zürj. *mirjaš*- anbeissen: magy. *mar* | zürj. *nir*- andrücken, aufdrücken: magy. *mered*-; vog. *mär*:- *märm* eng, gedrängt || lpF. *nubbe*: lp. *mubbe* alter, secundus; magy. *más* | lp. *meske* sordidus: magy. *mocsok*; f. *musta* niger || f. *nyreä* niedergeschlagen; v. ö. magy. *mered*- etc, || mordE. *nizilde*- és *muzgulde*- lächeln: magy. *mosolyog*-. A cseremiszbén *v* is váltakozik *m*-vel: *veher*; *miher* vászon, *vehem*: *mühem* verem.

Egyes példákön az *m* is elenyészett a szókezdetről, még pedig a magyarban; kétségtelen adat erre az *én* 'ego' (*éngem*, *enyém*) szó, melynek az egész ugarságban *m*-es kezdetű alakok állanak szemközt (v. ö. többes sz. *mi*). Hangfejlődésében teljesen analog ezzel egy másik *én* szó ezekben: *énség*, *ínség* servitus, *ín* servus, *inas*, *inked*- elend leiden; v. ö. vog. *mañ* klein, jung, oszt. *moña*, *maña* jüngerer bruder; lp. *māna*, *manna* id. Tekintve e két *én* szó hosszú hangzóját — mely az *m*-nek egyszerű lekopásából nem keletkezhetett — azt lehetne gyanítanunk, hogy az elenyészés *v* hangfok közvetésével történt, mire (t. i. *m-v* változásra) van is példa az ugarságban, különösen a cseremiszbén (l. föntebb). Támogatna e feltevésben a magy. *űsző*, *űszű* juvenca, *űszke* vitula szókezdő hangzója is (v. ö. *űres*: *vires*; *vigy*, *vigyel*: *ügy*, *ügyel*;) , melynek *m* mássalhangzóval kezdődő ugor másain kívül (vog.-oszt. *mit*; zürj. *mös*; lp. *mese* kuh) vannak *v*-vel kezdődők is, nevezetesen f. *vasa* rentierkalb, *vaska*, *vazikka* kalb; mord. *vaz*, *vaza* id.

A szókezdő ugor *m* hangmegfeleléseinek képlete:

Ugor	finn	mord	cser	lapp	v.-oszt.	z.-votj.	magyar
m	<i>m</i> <i>v</i> , <i>n</i>	<i>m</i> <i>v</i> , <i>n</i>	<i>m</i> <i>v</i>	<i>m</i> <i>n</i>	<i>m</i>	<i>m</i> <i>n</i>	<i>m</i> , <i>b</i> <i>n</i> , (<i>ʔv</i>)

X. Szókezdő ugor *r*-nek az egyes nyelvekben is *r* felel meg, kivéve a votjákat, hol *ž*, *z* hangokká változott el; pl. rogy-: f. *raukea*-languidum corruiere; oszt. *roχn*- ,umstürzen, zusammenstürzen;

vogK. *rüget*- fallen, stürzen | rögtön, rögvest: zürj. *regid* schnell, geschwind, votj. *žog žogen* sogleich: f. *rikevü* hastig eilig, schnell. Ezen rendes hangmegfelelésen kívül csaknem minden ugor nyelvben találunk kisebb nagyobb számban példákat, melyekben az *r l* hanggal váltakozik. (l. MUgSz. 641. l.) sőt néha közös szón több nyelvben is (v. ö. magy. *rajt, rá, riól, ról*; lp. *ragño* paries: f. *lake* decke; mord. *langa* oberfläche, oberes | l. a *rejt* cikket MUgSz. 652. l.), mely utóbbi esetben nem lehet eldönteni, melyik hang az eredetibb. Egy példában a magyarban is találunk a votják *r-ž* hangváltozással analog *r-ž*-féle hangmegfelelést: ez a *liba, riba: zsiba* szó.

Az ugor szókezdő *r* hangmegfeleléseinek képlete:

Ugor	finn	mord.	cser.	lapp	zürjén	votják	vog.-oszty.	magyar
r	<i>r l</i>	<i>r l</i>	<i>r l</i>	<i>r l</i>	<i>r l</i>	<i>ž, ž</i>	<i>r l</i>	<i>r l, ž</i>

XI. Szókezdő ugor *l*-nek ugyancsak *l* felel meg az egyes nyelvekben, eltérést csupán két dialektusban tapasztalunk, az irtismelléki osztyákban, hol az eredeti *l* sokszor *t*-vé merevül s a zürjén-permi nyelvjárás éjszaki részében, hol *v*-vé változik; pl. lélek: vog. *lili* seele, vogK. *lil*, osztyB. *lil*, osztyIrt. *titi*; zürj. *lol*, votj. *lul* id.; f. *lölly* vapor calidus; lp. *licvl* dunst, dampf | lö-, löv-: vog. *li* werfen, schiessen, vogP. *läj-*; zürj. *láj-*, permi *láj-, vāj-*; cser. *lü-*; f. *lyö-*; mord. *lede-*, *läde-* id.; lp. *lake*- percutere; osztyB. *lail*-schmieden, osztyIrt. *täjem* axt. Három adatban a magyarban is mutatkozik *l-v* változás, ezek: *lápá: vápá, lép-: vép, lék: vék*; egy példában pedig *l-n* csere: *nchéz*, v. ö. f. *läyle* schwer; lp. *leulok* gravis; cser. *lete, lelü* gravis.

A szókezdő *l*-re nézve is felveszi a Szótár, hogy a magyarban eleshetik (l. 773. l.) s ezen alapon egyeztetni a a magy. *ék*: osztyIrt. *jänk* nagel, osztyB. *lunk* keil, pflock, nagel; vogK. *liχ* splitter | magy. *áz*: vog. *jös-* nassen, nass machen; osztyB. *lostu-* nass machen, einweichen | *aszó, oszó* campus, planities, vallis: f. *laakso, lakso* vallis, észt *laks* grosser platz, fläche — alakokat. Ilyen különös hangváltozást — hacsak nagyszámú analogia nem igazolja — nem szabadna felvenni s azt hisszük a fennforgó esetben nincs is szükségünk rá, hiszen az osztyIrt. *jänk*, vog. *jös-* alakok

maguk utasítanak arra, hogy a magy. *ék* és *áz*- szók magánhangzós kezdetét nem épen *l*, hanem a belőle fejlődött *l* hang útján keletkezett *j* eltűnéséből magyarázzuk; feljogosít erre az *ék* és *áz*- hangzóinak hosszúsága is, mely igen érthető a szókezdő *j* eltűnéséből, de nem ha *l* kopást veszünk fel. A magy. *aszó* és f. *laakso* egyeztetéséhez sok szó fér; nem ismerjük a *laakso* etymonját s hosszú hangzójánál fogva lehet bár **langakso* helyett való (van is f. *lankea-, cadere*'), melyben a *-kso* végzet, ha az alapszó főnév, lehet kicsinyítő képzés, ha az alapszó ige, lehetne p. frequentatív *-ks + nomen verbale o* összetétele. Ez esetben pl. a magyarban *lugaszó*-féle alakot várhatnánk megfelelőül. Igen valószínűtlen, hogy az *aszó sz*-je azonos volna a finn *laakso ks*-jével, mely minden esetre képzői elem.

Az ugor szókezdő *l* hangmegfeleléseinek képlete ezeknek alapján a következő (az *l* hangot nem jelöltük meg külön):

Ugor	finn	mord.	cser.	lapp	zürjén	votják	vog.	oszty.	magyar
l	l	l	l	l	l, v	l	l j	l, t, j	l v, n, ?

S ezzel befejeztük volna a szókezdő ugor mássalhangzók vizsgálatát azon szempontból, hogy minő alakban jelentkeznek az egyes nyelvekben. Tekintettel a szóhasonlítás helyességének kriteriumaira, azt hisszük, eddig sem végeztünk eredménytelen munkát; mert ha egyebet nem, annyit sikerült talán kimutatnunk, hogy még e téren sem vagyunk tisztában, hogy van még elég nyesegetni, irtogatni való rajta. Tapasztalhattuk, hogy az eddigi szóhasonlító eljárásnak nem egy pontja van, melyhez kétség s meggondolás fér, nem egy olyan kérdése, mely megérdemelné a vele való tüzetesebb foglalkozást. Kétségtelen, hogy az ilyen irányú vizsgálatok képezik egyik fő feltételét összehasonlító nyelvészetünk haladásának; de nem csekély fontosságuk magára a specialis magyar nyelvészetre sem; a mennyiben ez kicsiny positiv nyelvtörténete mellett, minden legcsekélyebb alak- és hangtani kérdésben az összehasonlító nyelvészetre van utalva felvilágosításért, mely természetesen csak akkor vezethet igazsághoz, ha maguk az összehasonlító nyelvészet eredményei biztos alapuk, azaz kétségtelen kriteriumokon nyugovók.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Az ugor szókezdő mássalhangzók hangmegfeleléseinek áttekintése.

Ugor alapnyelvi		finn	mordvin	eseremisiz	lapp	vogul-osztyák		zürijén-vojták		magyar
k	k ₁ (g)	k t, t, c, j	k 'e	k t, 'e	k, g c	k t	k, g t	k, g t	k, g t	k, g t, d, c, (?v)
	k ₂ (g)	k (?j)	k (?j)	k	k, g	z, k	k, g	k, g	k, g	h, k, g
t	t ₁	t	t	t	t, d	t, (?l)	t, d	t, d	t, d	t, c (?d)
	d	t n	t	t	t, d n	t, l n	t, d n	t, d n	t, d n	t, d, d n
p	(th, θ)	t, s h	t, s	t, s	t, d, s	t, (?l)	t, (?l)	t, d, n, s	t, d, n, s	t, d s, z
	(dth, dθ)	t, s h	t, s	t, s	t, d, s	t, l	t, l	t, d, n, s	t, d, n, s	' t
j	p	p	p	p	p	p	p	p b	p b	f p
	b	p v, m	p	p v	p m	p (?v)	p	b v, p	b v, p	b m
s	—	j, 'a, 'e	j 'a, 'e	j 'a, 'e	j 'e	j 'e	j 'e	j 'e, 'a, j, d 'e, 'a	j 'e, 'a, j, d 'e, 'a	j, d 'a, 'e
	s	s	s c, s, c	s, c, s	s c, s, c	s c, s, c	s c, s, c	s z, c, s, s, c	s z, c, s, s, c	s c, s, s, c
v	z	s	s c, s, c	s, c, s	s c, s, c	s c, s, c	s c, s, c	z s, c, s, s, c	z s, c, s, s, c	s z, c, s, s, c
	c, s	h s	c, s, c s	s, c, s s	c, s, c s	c, s, c s	c, s, s, c s	c, s, s, c s, z	c, s, s, c s, z	c, s, s, c, h s
ñ	—	v, 'e	v, 'e p	v 'e	v, 'e	v, 'e p	v, 'e p	v, 'e b, j	v, 'e b, j	v, 'e b
	—	n k, 'e	n 'e	n (ñ) j	n	n 'e	n 'e	n (ñ) j	n (ñ) j	n (ñ) j 'e
n	—	n l	n l	n (ñ) l	n (ñ) m	n (ñ)	n (ñ)	n (ñ)	n (ñ)	n (ñ) l
	—	m v, n	m v, n	m v	m n	m	m	m n	m n	m, b 'n, (?v)
r	—	r l	r l	r l	r l	r l	r l	r l	r l	r l, s
	—	l	l	l	l	l j	l, t j	l, v	l, v	l v, n, 'e

ÉLŐ MEG ELAVULT IGEKÉPZŐK. /

B) Denominativ igeképzés.

5. Verb. denom. -hodik, -hédik | -odik, -édik | -had, -hed | -ad, -ed.

Az ikes alakokban a reflexiv *-v* képző is benne rejlik, azért zártabb a *-d* előtt való hangzó: *hamva h o d i k* és *por h a d* | *beteg é d i k* és *széle d*. Egyébként mind a zártabb, mind a nyiltabb alak „vmivé tevést, válást“ jelentő igéket képez, ép úgy, mint az *-ül, -ül*.

1. *dalmahodik*: neki telik (ember, állat) VIII. 430. Baranya m. *dalmahodott*: poczakos IX. 231. Abaúj | *gubahodik*: megköti magát. VIII. 333. Csall. | Közhasználatú kifejezések: *úrhodik*, *vénhédik*, *bűnhödik*, *bűzhödik*, *hamvahodik* || *hírhövék* Ehr. c. | *megsebhettek* vala Nszb. c.

2. *keshett*: kopott, régi ruha. VIII. 379. Bihar. | Ilyenek még: *porhad*, *higgad* (*highad* h.).

3. *elperjésedik* IX. 425. Szkl. | *anyásodik* *tollasodik*, *szőrösödik* Tájsz. *Kemenesalja* (*szőrösödik* MA. CM., *tollasodik* Kapn., *anyáskodik* SzD., | *ráfelesédett* a dolog ArGy. II. k. 5. | „A levele *bodorodik*, az én szívem *szomorodik*“ I. 464. *Sárköz* (*bodorodik* Krszn.; *szomorodik* MA. Fal. Pázm. Krszn.) | *kikevesedik*: *megkevesből* III. 3. *Csángó* (MA. SJ.) | *kömörödik*: *keményedik* I. 280. Csall. | *sulyhosodik* VIII. 560. *Nógrád*. || *bukorodik* III. 562. (Krszn. Fal. Pázm. *bokrosodik*) | *világodik* III. 374. *Hrmsz.* (SzD. *világodik*, MA. *világosodik*).

4. *mérged* I. 280. Csall. (Krszn. *mérged*, Fal. *mérgeskedik*) | *megkönnyedül* III. 465. | Ilyenek még: *vigad*, *lyukad*, *széled*, *ébred*, *árad*.

A *-hodik -hédik* képző, mint azt az 1. csoportbeli szavak mutatják, elavult. A régi magyarságból idézett származékszók egyike, *megsebhettek*, ma már teljesen kiveszett mind a népi mind az irodalmi nyelvből.

A mai népnyelvből vett példáink közül *dalmahodik* és *gubahodik* elhomályosult értelmű alapszóból képezvők, a mi szintén egyik jele a képző elavult voltának. Hagyományképen átvett szavak ezek, ép úgy, mint *hírhedik*,

úr h o d i k, v é n h e d i k stb., mely utóbbiaknál még az is szembetűnik, hogy helyettük mai napság inkább az u r a s o d i k, v é n ü l kifejezés járja.

Elavult a *-had*, *-hed* képző is: k e s h e d t elhomályosult értelmű alapszónak származéka, h í g g a d - (highad)-ban anynyira elejtette a nyelvérzék a képzőnek tudatát, hogy a *h* assimilálódott a *tő* végső mássalhangzójával; különben is csak pár szóban maradt meg e képzőnek emléke.

Lássuk, mikép áll a d o l g o s képzőnek *h* nélküli alakjaival (*-odik*, *-ad*)? Ilyen *-ad*, *-ed* képzős denom. igénk nem sok van; már ez magában véve az elavultság gyanujába keríthetné a képzőt, ha nem csupa egytagú szó volna is mind-egyiknek töve: l y u k a d, é b r e d, l á b a d, v í g a d, á r a d, s z é l e d. Hozzájárul még e bizonyítékokhoz, hogy m é r g e d (Csall.) helyébe a közhasználatban e l m é r g e s ü l lépett, m e g k ö n n y e d ü l származékban pedig a valamivé levést jelentő *-ed* képzőhöz az ugyanazon funcióval bíró *-ül*-t is hozzáragasztják, mi élénk tanubizonyossága annak, hogy a nép nyelvérzéke elejtette a denom. *-ad*, *ed* képzőt.

Már az *-odik*, *-edik* sokkal mozgékonyabb eleme a nyelvnek. Ép oly sűrűn használják, mint az *-ül*, *-ül*-t, mellyel gyakorta váltakozik is: a n y á s o d i k: a n y á s u l, k i k e v e s e d i k: m e g k e v e s b ü l, m e g k e m é n y e d i k: m e g k e m é n y ü l, s a v a n y o d i k: s a v a n y u l, e r ő s ö d i k: e r ő s b ü l, n e h e z e d i k: n e h e z ü l.

Különös jelenség, hogy a következő származékokban: b u k o r o d i k, v i l á g o d i k, e l c z i g á n y o d i k, az *-odik* képző főnévhez járul, míg egyebütt mindik melléknévhez: m a g y a r o s o d i k és n e m m a g y a r o d i k, s z é m e s é d i k és n e m s z é m é d i k, k ö p ö n y e g e s e d i k és n e m k ö p ö n y e g e d i k. Tekintetbe véve, hogy b o k o r o d i k nem azt jelenti, hogy „bokorra lesz,” hanem hogy „bokorhoz hasonlóvá,” „bokrossá” lesz, valamint hogy v i l á g o d i k, e l c z i g á n y o d i k egyértelműek a „világosodik, elczigányosodik” kifejezésekkel: nyilvánvalóvá lesz, hogy itt metaphorával van dolgunk: a főnevet a nyelv melléknévként használja (v. ö. *rókébb* a rókánál⁴); de egyszersmind az is kiviláglik, hogy az *-odik* csak melléknevekhez járulhat, de főnevekhez nem.

A 3. csoportban idézett példák eléggé tanuskodnak

képzőnk élő voltáról. Képzetlen és képzett melléknevekhez egyaránt hozzájárulhat: bodor-odik, szomor-odik, meleg-édik | nagyo-bb-odik, húso-s-odik, hűtlen-édik, de legjobban szeret -s képzős melléknevekhez függedni: anyásodik, tollasodik, szőrösödik, népesedik, hájasodik, zsirosodik stb. stb. A denom. -s nyelvünk legtermékenyebb képzői közé tartozik, s ez hosszú életet biztosít az -odik, -édik képzőnek is.

A -hodik, -hédik | -had, -hed | -ad, -ed képzők elavultak, az -odik, -édik él.

6. Verb. denom. -ász, -ész.

Kalandász I. 381. Deésakna (Krszn. kalandoz) | nyomász: nyomoz a vadászeb, u. o. | megnyomász: nyomozva megjárja a hegyoldalt u. o. | kanalász VIII. 378. Csall. (Krszn. kanáloz, kalánoz) | csikászik: csíkot fog IX. 138. Szatm. (Krszn. SI. is) | Símai: egerész, vadász, horgász, rákász, bányász, aranyászik (Aranyászó Chrysoplites PP.)

Az első 4 újabb képzésnek látszik; kalandász, nyomász, kanalász Krszn.-nél még kalandoz, nyomoz, kanáloz alakban fordulnak elő. Csak az a kérdés, csakugyan denom.-e a képzés? A kanalász-hoz nem fér kétség; a kaland névszó volta mellett bizonyít a kalandos származékszó; nyomász pedig csak azt jelentheti, hogy „nyom“-ot követ.

A nyelvújításnak kedvelt névképzője, a megkopott végű halász, kertész, juhász analógiájára. Módjával használható is. Ilyenek mint művész, nyelvész, jogász megállják helyüket, de már festész (mely igéből van képezve), fényírdász (nem létező ird igéből) és gazdász (mely nem fejezi ki a célba vett fogalmat, minthogy az -ász képző „vmivel bánást, foglalkozást“ jelent) hibás képzések; már a Jókai „szőnyegész“-e (a köszívű emb. f. 20.) a képzés helyessége tekintetében nem eshetik kifogás alá.

7. Verb. denom. -kodik, -kődik, -kédik.

Pusztá tőszóból: istenkédik „Eleget istenkédtem neki, hogy ne üssön“ IX. 478, I. 279. Csall. | tüsténké-

dik: nyugtalanodik, kérdezget ArGy. I. 4. | megmohodik: megcsömörlik I. 421. Őrség | készkodik: kész indulattal van V. 235. Kapn. v. | jókodik: jónak látszik (nem gyógyít?) IV. 330. | cigánykodik VII. 234. Hajdú (CM. is) | majorkodik: foglalkozik VIII. 379. Csík m. (MA. CM. majorkodik és majoroskodik).

-s Képzős névszóból: legyeskodik: pajkoskodik VIII. 431. | bűvöskodik: piszkolódik VIII. 462. Szkl. | fáskodik: erősen tartja magát az alkunál II. 135. NKúns. | hosszúingeskodik: katzenjammere van VII. 234. KSzt-Mikl. | mecsiskedik (mecsis: nyalánk) VII. 478. Csángó | gadonyáskodik: kakaskodik VIII. 226. Szatm.

-*talán*, -*telen* képzős szóból: istentelenkodik, lábatlankodik. hirtelenkodik, éktelenkodik sat.

az elsorolt példákat kettő kivételével (majorkodik, cigánykodik), melyek CM.-nál is megtalálhatók, mind új képzésnek mondhatnók, ha a régi nyelv is nem volna elég gazdag efféle származékokban:

Bc. fejedelemkodik, királykodik, ellenkodik, házaskodik | Pázm. „több hasonlóképen hangoskodó szokat“ Corp. Gramm. 694. | hangoskodik MA. | MA. Gramm: asszonykodik. mesterkodik, szakácskodik. paposkodik | világoskodik; lucet CM. MA: | Fal: dajkáskodik, példáskodik és példázkodik.

E szók egynémelyike kiveszett a közhasználatból, de némelyik még ma is járatos; maga a képzésmód pedig ép oly divatos ma, mint régente, a mit abból is láthatunk, mily könnyen társul a legtöbb névszóval, legyen az egy-, vagy többtagú, képzett, vagy puszta tőszó.

„Reszkető ajakkal ott reménykedik“ Ar. Toldi; — továbbá Simonyi „Helyes szóalkotás“ c. értekezéséből (Nyr. IX. 507): jellemtelenkodik Föv. lap. | aestheticuskodás Jók. Hon. | ocsmánykodás Füg. | fillérkedés Magy. | filléreskedés Egyetért, | kényelmeskedve Koszor.ú | francziáskodhatnám-ság Füg. | igazgatáskodhatnám PN. sat. sat.

A denom. igeképző *-kodik*, *-ködik*, *-kédik* élő képző.

8. Egyéb denom. igeképzők.

*-sz*t: mérge^sztel I. 280. Csall. | melleszt: kop-
paszt IV. 235. | ébreszt, áraszt, széleszt, vigaszt.
(al), higgaszt, porhaszt.

-dz: felgulyádzott: dagad IX. 424 Szkl. | dal-
ladzani: tactusra evez VII. 526. Csong. | nyeledzik:
csővedzik a kukoricza. VIII. 523. Győr.

Mind az *-sz*t, mind a *-dz* tulajdonképen deverb. ige-
képzők, ép úgy, mint az eddig tárgyaltak nagy része is.
A nevet igévé változtató képző (*-h*: porhaszt, higgaszt;
highaszt h.) többnyire kiveszett. Könnyen meg lehet ol-
vasni denom. *-sz*t és *-dz* képzős igéinket, mi a képző elavult
voltát bizonyítja.

Más, még ritkább származékokban pedig közvetlenül
deverbális igeképző járult a névszóhoz, úgy, hogy az ígé-
sítő képzőnek még megvoltát sem konstatálhatjuk: ha mar-
gat, hamart, azaz segítségért kiált IX. 478. (v. ö. ha-
margat: urget, Biró Már. | hamarít Herman József |
hamarja CM. MA. | hámájon V. 62. Szlav. | hamar-
gatás V. 472. Érm.) | beleokik: beletanul I. 280. Csall.
(Krszn. beleokúl) | lyukdal II. 236. Kapn. v. (Krszn.
lyukkall foramen facit és lyukgat multa f. f.) isten-
get: gyakran istent mond IX. 478. | mázgál II. 236. |
párgol VIII. 33. Szatm. (Krszn. SzD. is).

Ezek maradványai a névszó igei használatának, mint
ilyenek csak hagyományképen maradhattak ránk és új szók
alkotására analogiául nem szolgálhatnak.

Összefoglalás.

Denominativ igeképzők.

Élők: *-l* | *-z* | *-it* | *-ül*, *-ül* | *-odik*, *-ödik*, *-édik* | *-kodik*
-ködik, *-kédik* | *-ász*, *-ész*.

Elavultak: *-hodik*, *-hödik*, *-hédik* | *-had*, *-hed* |
-ad, *-ed* | *-sz*t | *-dz*.

A *-kozik*, *-kézik* képzőről elégséges adatok hiányában
egyelőre biztos ítéletet nem hozhattam.

KÖRÖSI SÁNDOR.

TISZA-ESZLÁR S VIDÉKE NYELVÉBŐL.

Ia birtokában lehetnénk mindazon tájnyelvi adatoknak, melyek a nyiregyházi törvényszéki tárgyalás folyamán a valatóra fogott nép nyelvéből napfényre kerülhettek s a jelenlevőknek a maguk zamatos eredetiségében nyújthattak megfigyelésre oly alkalmas anyagot: az összeállítás, melyet itt adni szándékozunk, jókora s a legérdekesebb sajátságokban bővelkedő nyelvjárásrajzzá nőhetné ki magát. A híres tárgyalás végig hallgatói s általában az ott időző intelligens elem közt azonban nem akadt, úgy látszik, megfigyelő, ki ezeket a nyelvészet számára megmentette volna a pusztában való elhangzástól. Az eredeti, hamisítatlan népnyelv pedig, mialatt annyi átírás retortáján ment keresztül, elvesztette tösgyökeres népies zamatát; szintelen, közönséges, itt-ott egészen irodalmi alakot öltöttek reá, melyben a nép fiát sokszor bizony már fel sem ismerhetni. Így csaknem teljesen elvesztek részünkre a hangalaki sajátságok. Hogy ilyet sokkal többet hallhattak a jelenlevők, mint a mennyit itt felsorolhatunk, azt tudjuk hálomásból is; hisz éppen ezt az oldalát a népnyelv sajátságainak tudták a lapok legkevésbé feltüntetni. Összeállítom mindazáltal az ő relatióikból is a talált említésre méltóbb adatokat, figyelmükbe ajánlva főkép azoknak, kik közvetlen tudomásuk alapján egyik-másik közlést talán helyreigazíthatnának, vagy — mi még kívánatosabb volna — a maguk személyes hallomásaival s feljegyzéseivel bővíthetnék ki szerény gyűjteményünket.*

Hangtani sajátságok.

Ma g á n h a n g z ó k: *teriget*; parancsolta, hogy terigessem ki a ruhát N. 180. e. A köznyelvi *teréget*-tel szemben a régi-*et* képzőből kopott *é* tovább fejlődését mutatja, mely a mai egyszerű *terít* ige *í* hangzójának analogikus hatásából magyarázandó, mint a másutt hallható *tisztigat*, *hasigat* az egyszerű *tisztít*, *hasít* miatt. V. ö. Simonyi: Anal. 10. l. és NyK. XVII: 55. Itt egyuttal egy kérdésünk volna, melyre a lapok közléseiben nem nyerhetni felvilágosítást: a zárt *é* használatos-e azon a vidéken is? || M á s s a l h a n g z ó k: *nyárjas* (Vikár Béla úr értesítése, a lapokban így nem található) a. m. nyáras, nyárfás hely. Ballagi Aladár is közölte volt ez alakot (Ny. II: 141.) mint erdőnevet Vacs (Pest m.) helységből, de előfordúl így már a XVII. sz.-ban: *nyárjas* liget Rummy:

* Az adatok hűségének könnyebb ellenőrizhetése céljából mindenütt megjelölöm a lapot és számát, a honnan őket épen kijegyeztem. N. = Nemzet, P. N. = Pesti Napló, P. H. = Pesti Hírlap, E = Egyetértés; e = esti kiadás.

Monum. histor. I: 91. V. ö. *Nyirjes* helynév (Nógrád m. Ny. II: 344.) a. m. nyires. Továbbá *szederj* a régi nyelvben: ma *szeder*, ellenben ma is *szederjes*; *eperj*. (Kr. NSzót.): *eper* és *Eperjes* (város); *csere* és *cserje*; *férfiu*, *férfi*: *férjfiu*, *férjfi* helyett (l. MUGSz. 517.), *férhez* megy: *férjhez* h.; *für*: *fürj* h. Bácskában Ny. XII: 217.; *örjül* (*örjít* is) és *örül* (v. ö. *örjöng*); és a felszól. mód *-j*-jének elkopása a tövégi *r* után, pl. *vár*: *várj* h. Ny. VIII: 567. Ezeknek alapján a *nyárjas*-ban is eredeti hang megőrzését kell látnunk. | *terenget* (a sertést úgy terengetéssel hajtotta E. 170. N. 169. e.): *térintget*. V. ö. *kurjongat*, *kacsingat*: *kurjantgat*, *kacsintgat* h. A NSz. is felhossa igényeket ily alakkal. | mi nem *tudhassuk*: *tudhatjuk* h. N. 200. Ily újabban fellépő alakok (l. NyKalauz 61. l.) tanúsága szerint már a tárgymutató *-j* is kezd átmenni a felszól. mód *-j*-jének e hangváltozásán, mint *fuss* e h. **futj* stb. (analogia túlterjeszkedése) | *kindrusz* N. 169. e. (anorganikus *d*, mint a gör. $\alpha\nu\text{-}\delta\text{-}\rho\acute{o}\zeta$, $\alpha\nu\text{-}\delta\text{-}\rho\text{-}\alpha$, stb. V. ö. Ny. X: 441.): ném. *kienruss*.

Alaktani sajátságok.

1. Analogikus összetétel: *semennyire* „a melle volt-e valamennyire kidomborodva? Az semennyire se volt“ N. 185. a *schol*, *sehova*, *semmi* stb. analogiájára. || 2. Szóképzés: a) Igék: *terenget* (l. fentebb); *serken-dez*: nem nagyon (vérzett), csak úgy serkenedett belőle E. 186. | *nyilatkozik*: míg a tavasz ki nem nyilatkozik E. 185. P. N. 185. (V. ö. az irod. *nyilatkozik vmiről*, *kinyilatkoztatja magát* kifejezéseket). Ugyanoly észjárás, mint a latin *aprilis*, tavaszho szóban *aperire* igéből. | *feszegetődzik*: Tokajban megint utólért, ott megint feszegetődött velünk, de nem sokat beszélünk N. 200. *raboskodik* N. 181. áldeverbális képzés (V. ö. Ny. VII: 492). | *kémkedtetni* vkire (N. közléseiben egy párszor). Reflex. igéből míveltető képzés, mint: nagyobbbat magamnál *meghánnykolód-tatok* Ny. VII: 487. | b) Névszók: *napszállat* (olv. napszálat): naplement; úgy látszik, ott általános kifejezés, pl.: nem olyan késő, napszállat felé N. 174. este napszállta előtt P. N. 198. ez volt napszálltakor N. 200. | *viszonság*: „jó viszonyban voltak? azon időtől [aligha mondta így!] kezdve jó viszonságban voltak“ (természetes, hogy így olvasandó, bár *viszonság*-nak van közölve) N. 170. e. E szó egyébként vizáلكodást jelent a népnél (v. ö. *viszonkodás* a régiségben), itt azonban a tanunak bizonyonnyal a kérdésbeli *viszony* szó hallatára jutott önkénytelenül eszébe. || 3. Ragozás: Önállósított határozók, ragos alakok további raggal: este eső esett és a nyomok csak *akkorról* lehettek P. H. 172. a Lengyelné háza *mögéig* u. o. van egy Keresztkorcsma nevű korcsma, azon *túlig* mentünk E. 170. N. 169. e.

Jelentéstani sajátosságok.

Alaki j.: 1. Összetétel: a meszelést is csak azért teszem, hogy *tessék-lássék* N. 169. e. (a. m. hogy éppen szemrevaló legyen, hogy mégis mutasson vmit). V. ö. csak éppen szemrevaló, hogy *tessék-lássék* Ny. VIII: 565. nem az a feladatuk, hogy *tessék-lássék* módon az ördögnek is gyertyát gyujtsanak Föv. Lapok XVI: 697. I ha *felmosogattam*, elmegek P. H. 171; gazdám elküldött fel a járóra, hogy jöjtek fel a szekérrel, ő pedig *feltér* a buzájába N. 180. e.; azokat a helyeket, a hol S. Eszter járt, ezeket *feljártam* P. H. 177; a ponyvát róla *letakartuk* N. 200. (v. ö. föltakar); *megvolt* bizony, hogy egy esztendeig se láttam N. 187. (megesett, megtörtént, hogy); csak annyi volt neki *megfuttatni* (a. m. elszaladni), hogy nem is álmodtam, már itt volt P. H. 171. A cselekvés momentán befejezettségét jelöli ez utóbbiban az igekötő. I *takarék*: takarékpénztár N. 169. e. A jelző szó egymaga viseli az összetételes fogalom jelentését. II 2. Szóképzés: éppen csak egyszer a fülembé *maródott* (a sírás) N. 170. e. (P. N. *csapódott*); *bekulcsolta* az ajtót N. 176. e.; *megmakacsolta* magát (Vikár B. értes.), előfordúl Ny. VIII: 225. is; úgy *eszelle*m, hogy nem jó szemmel néztek rám P. H. 177. I én nem vagyok *jóslós* asszony utoljára is N. 169. e.; nem tudom, *próbálatlan* paraszt cseléd vagyok P. H. 171. (az alapige cselekvő jelentésével, mint *tanulatlan, tudatlan*; v. ö. passiv ért.: *töretlen, látatlan, mosatlan* stb.) I nevüket nem tudom mert nem vagyok helybeli *születés* N. 187. e. (a jelzői meghatározást maga a puszta *-ás, -és* deverbale végzi, a. m. helyb. születésű) I Névszókül használt igealakok: ilyen esetben nem más a csendbiztos, mint *fogd meg, hozd elő, tedd ide, tedd oda* P. H. 177. V. ö. Ny. VII: 434.

Anyagi j.: I. a) Általánosítás: csak *egyedül* ketten (voltak) N. 173. e.: csupán (v. ö. lat. *solum* a *solus*-ból); 9 óra tájig bent tanyáztam N. és PN. 170. e. — Nem vitte még kéreztül az *ír (leír)* szót a népnyelv az irodalomban végbement specialisation (ezt a Ny. már említette is 374. l.) tehát szintén ide vonható. | b) Megszorítás: tudom, hogy nem volt melle, mert csak kis *száraz* leány volt E. 186. (etymonja szerint eredetileg a. m. *siccus, trocken*, azaz „nedveitől megfosztott“, s csak a *száraz* képzetében involvált „térfogat kisebbedés“ specialis kiemeléséből kell az idézetbeli megszorított jelentést értelmeznünk); hát a másokat többre *nézed?* — nem *nézem* többre P. H. 177. II. a) M e t a p h o r á k: Ott megint *feszegedőzött* velünk, N, 260; meglehet, hogy ha ezt az eseményt tudtam volna, jobban oda *céloztam* volna (a. m. ügyeltem v.) P. N. 170. e. | személyesítések: éppen csak egyszer a fülembé *maródott* (a sírás) N. 170. e.; az az ész *ütött* meg, az én buta fejemmel

azt mondtam, hogy . . . E. 186.; mióta a tárgyalás *áll* N. 200. V. ö. *áll* a búcsú, egy *álló* hétig sat., míg a törvény *állott*: a per folyama alatt Ny. X: 272. (Mind élőkre vonatkozó cselekvésfogalmak, melyeket a nép eleven felfogása élettelen dolgoknak tulajdonít e kifejezésekben. V. ö. pl. a csángóknál: *felserked* a nap, Tanúlm. I: 97.) | b) *Metonymiák*: ő pedig feltér a *buzájába* N. 180. e. (tartalom a tartó h.: búzás földjére): ilyen *szorgos* időben mért marad el? P. H. 175. (az időre tehát tárgyi körülményre van a személyi cselekvés [*szorogni*] fogalma átvive: v. i. olyan idő melyben az ember kénytelen szorgós, szorgoskodó lenni); míg a tavasz ki nem *nyilatkozik* E. 185. P. N. 185. (oly subjectumnak tulajdonítva a kinyílás fogalma, mely tulajdonkép csak okozója, de nem alanya e cselekvésnek); *bandsi*: arról tudom, hogy bandsi volt, mert félenk volt nagyon N. 175. e. (többször volt olvasható ily jelentéssel). A félenkség fogalma itt csak egy tulajdonságával, nyilatkozása egyik módjával van megjelölve, mert a félenk *bandsít*, azaz nem néz egyenesen, bátran; ily metonymia van a *remegés* szóban is, mely a félésnek szintén csak egy külső nyilvánulása módját emeli ki (V. ö. még: *kancsal* „irigy“ értelemben).

Tájszót (szorosabb értelemben) csak egyet találtam: nem mondtam (hogy siessen), mert tudtam, hogy nem szokott *laffogni* N. 170. V. ö. *lafftat* Ny. X: 190. (Felső-Somogyban). | — Irodalmi szavak a nép ajkán: úgy *állitom*, hogy 1 és 2 óra közt történhetett P. H. 172. („úgy gondolom“ értelemmel); az *összeg*—*szeg* népetymológiát a Ny. (374. l.) már említette; *viszony*—*viszonság*-tól l. föntebb.

Mondattani sajátágok.

Igemód: nem láttam jól, kicsoda *legyen* N. 176. l.; jöjjön velem Mármarosba, ott van egy tudós asszony, a ki a maga leányát előteremti, akár élve, akár halva, még az ingéből is, hacsak egy darabot *vigyünk* N. 200. (fölszól. mód a *ha* kszó mellett különben a székelységben is használatos) || Tárgy (nincs kiemelve): *ha felmosogattam*, elmegyek P. H. 171; csak annyi volt neki *megfuttatni*, hogy . . . u. o. (miveltető ige intransitive, l. Ny. VII: 486.) || Határozók: sohase láttam *gyermekbe* olyan jót N. 169. e.; mi mindjárt *meg voltunk hülve* u. o.: *le volt menve* a hágy a kézcsuklón N. 185. e.; igenis bátorokodok, mert vagyok oly *természettel*, hogy nem félek tőle N. 185.; semmit se főztünk, mert minden *lommel zajjal* voltunk P. H. 171; az én buta *fejemmel* azt mondtam, hogy . . . E. 186; nem tartottam *figyelemmel* u. o.; keresni volt, mert nem nyughatott *rajta*. hogy hol volt N. 170. | nem is tartott szemet *reám*, mint gyermeke, hát elkóvályogtam N. 176. e.; *kinek* hinak?

minek híják ezt a falut? sat. (Vikár B. értes.): hogy hínak hogy hívják. | mikor mentünk a *sakternél* N. 173. e. mikor este *nálunk* jöttek P. H. 173. mikor bejött *nálam*, hogy is mer maga ide jönni *mindlunk* N. 200. (általános, úgy látszik, a *-nál*-nak ily lativusi használata) | gerstli, paszuly szokott akkor *legtöbbet* lenni (a. m. legtöbbször) N. 170. | névutók: czáfoltam *visszafelé* a valloást N. 181. lejobb *felé* u. o.; „közelében lakik maga?” — igen is, *által* az uton E. 186. (lativ fogalmú névutó locativusi értelemmel, v. ö. *ítalellenben*); nem lármázik az (a malom) nagyon, *a miatt* oda hallatszik (a harang) N. 176. e. (a *felől*, *attól* h., Finály H. csak az utóbbit tartja ily kifejezésben helyesnek, l. Adal. a rokonért. sz. ért. 25. l.) || Jelző (a birtokos összetétel felbontva): mi indította arra. — *a lelkem ismerete* E. 188. || Szórend: voltak *cseléddek többek* N. 180. e.; „mit mondott?” — *visszamenni hagyott* (?) egy hét mulva (a. m. meghagyta, hogy menjek v.) N. 169. e. E. 170; annak a kis leánynak *a veszteségéi* szeretném tudni, *hogy történt?* N. 200. || Kötőszók; „Segédkezett ott vmiben?” — *a mennyiben* *hogy* mi vettük le ott a székerről N. 200; „hol laknak maguk?” — *mikor* Eszláron, *mikor* Tokajban u. o. | Itt említhetem fel az utóidejűségnek következő érdekes kifejezésmódját: csak annyi volt neki megfuttatni, *hogy nem is álmodtam, már itt volt* P. H. 171. (e. h. mielőtt álmodtam volna [hogy jön], már itt v.; az utóidejű mellékmondatot tagadó főmondat helyettesíti.) || Érdekesebb ellipsisek: a zsidó harangozó utánam jött, *hogy mi lelte magát S.-né?* N. 200; gazdám elküldött fel a járóra, *hogy jöjjen fel a székérrel, ő pedig feltér a buzájába* (e. h.: [és azt mondta, hogy] ő pedig f. a. b.) N. 180. e.; annyi eszem van nekem, *hogy ilyen esetben nem más a csendbiztos*, mint . . . (annyi e. v. n., *hogy* [tudjam, *hogy*] ilyen esetben sat.) P. H. 177; „ismeri S. Esztert? — *ugy, hogy olyan nagyon ismertem volna, nem, de ismertem úgy, hogy megismertem volna* P. N. 170. e.; akkor még se kapálni nem kellett, *se semmit* N. 169. e. || Anacoluthia; azután *jöttek egy-kettő*, de nem közelünkbe (lappangó ellipsis) E. 188.

Végül ide iktatok még egy pár szólásmódot: *Úgy eszeltem, hogy nem jó szemmel néztek rám.* P. H. 177. Egyforma mind, *egy bölcsőben rengették valamennyit* N. 187. e. Haragudjék meg rá a csillagos ég, a ki *a száját rá merzte ereszteni.* N. 169. e. (l. Ny. 374. l.)

TÖMLŐ GYULA.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

VII.

A -hoz rag.

A *-hoz* alapjelentése: egyik tárgynak a másik közelébe való irányulása, akár közvetlenül érinti azt, akár nem. Pl. A hajó a sziklához ütdött; a deszkát a falhoz támasztották; a vendégek az asztalhoz ültek; a szolga elment az orvoshoz.

Az előzményben felállított elvünkhöz híven, a *hoz*-ra nézve is azt mondjuk, hogy alapjelentését mindig megtartja, akár concret, akár abstract fogalommal köttessék is egybe. Pl. ért a zenéhez, csak annyi mint: megy a házhoz, vagyis: az értés, tudás fogalmának abstractiv irányulása a zene fogalmához.

A nyelv életében való szereplését a következő példákkal tüntetjük fel:

a) Helynevek és egyéb concret fogalmak. ysa mend ozchuz iarov vogmuc H. B. Es keassatuc uromchuz charmul H. B. hog az heghöz iuttanak Sánd C. 232. onnan wyzon meg pylatoshoz hozatal Thewr. c. 192. vepenec ő hozia ő taneituani Münch. c. 199. Az or vaczoraia csak ég mashaó való szeretetnec iegie Szék.: Crón. 229. Senki nem mondhat ám én hozzám semmit Décsi: Adag. 245. Vgyan magához tudgya füezni u. o. 188. A ki igaz szivet visel Christushoz Pázm.: Pred. 707. Hallgassunk az egyházi pásztorokhoz u. o. 877. hogy oly nagy gyűlöséggel viseltetett volna a' Jesuitákhoz. Petthó: Krón. 59. nem bízván Pétsnek erősségéhez. u. o. 106. Jó vitéz Barátim Isten légyen hozzátoc Bal.: Gen. ac Magn. 7. a' szigonyos nyilakat állhoz szorító ideggel ki-lövöldözvén Com.: Jan. 149. A kívül forgasz, ahoz nyilvánvaló (apertus) légy u. o. 204. De, ennek-is az Éretnek nevet veri feiéhez a' Jesuita Czepl.: Ike. 158. Szégyent vér fejéhez, az édes Atyádnac u. o. 215. Király táborához vala ő menésc Helt. Canc. 12. mert Kunoc is Keresztyénné löttec vala, Magyar Királyhoz őc halgatnac vala u. o. 6. nem ió szüel hoz a vadnak u. o. H. 3. Az wrakhoz pokol szándékkal vadnac u. o. B. menék Rosenbergre Tőkőlihez Bethl.: Önél. I. 347. Tavasszal azonban Sejdi Amhét basa budai vezér, Rákóczit Gyalunál megvervén, mi Bonczhidához menénk hozzá és onnét Zsibó felé Szatmár és Ecsedhez. u. o. 268. jöttem hozzám valóimmal együtt Kár.: Önél. II. 68. A kezéhez vevé tömlecznek kócsait Népd. Gyűjt. I. 160. Isten hozzád u. o. 264. a ki nem bízik az inához, az meg se próbálja a futást u. o. 393.

b) Abstract fogalmak. zoltam, tanacz voltam

h o z z a Virg. c. 262. Ez öröme hansonlatic meńorzagba valo öröme h o z Nszb. c. 85. Vitez módra őc meg nem rőttenec, Viadalhoz őc olly igen szőrzédnec Helt canc. S 3. Viadalhoz holtig ot minden kész volt. u. o. T. Hinnéd-e h o z z á, miczoda háios táskából esik ki az ió béles Decsi: Adag. 229. de nem tud ő a h o z Czegl.: Jke. 226. ha az akarattiook megh volnais, nincs értekek h o z z á i a Bal.: Epin. 9. A m i h ő z kőzi nagy vólnais Bal.: Gen. ac Magn. 2. Hogy ha magadot akarod ell készéteni és ell rendelni e h e z a' lelki á l d o z á s h o z, j ő i ell Laur. l. v. 226. Christus Szent Annjának engedelmességéhez kötelezte magát Pázm.: Pred. 204. Nem érkeztek az egyebek cselekedetinek r o s t á l á s á h o z u. o. 872. az historicus könyvnek e x p e d i ó j á h o z és k i n y o m a t á s á h o z h o z z á fogván. Régi levelek, Törtt. 1883. évf. II. füz. mert meg vagyok a h o z szokva Népk. Gyűjt. I. 145. Szólnék h o z z á, de rövid az idő. u. o. 223.

KÖNNYE NÁNDOR.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Kazinczy idegenszerúségei.

IV.

A z i g e h a t á r o z ó.

Az igehatározóval elkövetett soloecismusok közül a következőket említem:

Avvagy nem eléggé *messze* vittem-é? (E h. sokra vittem-é?) Clav. 99.

Fenn ideje, hogy útunkhoz lássunk. A Szal. 47.

Fenn! (Hoch!) Gróf Egmont fenn és még egyszer fenn! Egm. 108.

Sietéssel! Egm. 231.

Ne pillongjatok, ide-amoda ez *ijedtséggel!* (e h. ily ijedten.) Egm. 252.

Kinek arcza *pirost* ragyog. Osszián 3, Graecismus.

Nem látlak ezután *kíest* lebegni. Osszián 6.

Nehézt foly haja a szélben. Osszián 32.

Megfontoltam mindent az *elégségig.* Egm. 230.

Jelző.

A főnév meghatározóját a németben sok oly esetben teszik annak utána, a mely esetekben az a magyarban a név előtt kell hogy álljon, még pedig jelzőként. E szabály szem elől tévesztése gyakran szül Kazinczynál germanismust. Ilyenek:

Valamely fiatal ember a kanári *szigetekből.* Clav. 119.

Jelét adta kegyelmének az *író eránt*. Clav. 121.

Felkele, hogy egy rejtekből *a falban* gyümölcsöt ve-
gyen elő. A Szalam. 10.

Osmandras minden csábulása mellett egy *szoborért*. A
Szalam. 49.

De ott ül magának a horpadt szemű toledói, az ércz
homlokkal s szikrázó *szemekkel*. Egmont.

Itt említem meg azt is, hogy Kazinczy szereti hasz-
nálni a magyarban szokatlan appositíót is, s azt latinosan
azzal a névvel egyezteteti, melyre vonatkozik, pl.:

Bizonyossá tegyelek-e, hogy én azt *kényszerített*, éltelen
eszköze az ő akaratjának, tettem? Egm. 479.

K i h a g y á s.

A német nyelv egyik-másik rövidített szólásformáját
Kazinczy igen gyakran egyszerűen csak lefordította magyarra.
Igy származtak a következő neologismusok:

Hogy' úgy? (wie so?) Egm. 200.

Hogy' azt? (wie das?) Testv. 231.

De mit hát most? (Was nun jetzt?) Clav. 105.

Mit tetszik? Esztella.

S immár az éghajlat, melyben e szerencsétlen terem-
mény élhessen? (Ki van hagyva: „hol?”)

A mi ifjuságunk, mint a vadásznak álma. Ossián 85. (Ki
van hagyva: „olyan,” mint).

Egyéb kihagyásokra különösen a névelő használatánál
akadhatni. Ilyenek:

De te arczodat bú fedi. Ossián. 74.

Vendéglős (Juszthoz:) Fogadjunk, őrnagy ur nem jött
haza (e. h.: az őrnagy ur). Barnh. Minna 6.

M e l l é k n e v e k.

A németben a mellékneveket könnyen át lehet változ-
tatni főnévvé, az által, hogy névelőt teszünk eléjük s nagy
betűvel írjuk őket. Ezt Kazinczy újító hajlama a magyarban
is szokásba akarta hozni. Igy álltak aztán elé az efféle
idegenszerűségek:

Emlékezzél, mely kevély *hideggel* tekintél alá. Esztella.

Ő még most is a mi szeretett *régink*. Clav. 142.

Te az én *régim* vagy. Clav. 196.

Itt állék körülfogva a legsűrűbb *setétől*. A Szalam. 50.

A jó szívű *gondos!* Egm. 168.

Oh te szeretett, jó *édes!* Egm. 197.

Érezzem igen elevenen a te *szépedet* (e. h. szépségedet
Egm. 284.

Ha szépek vagyunk. *csifra* nélkül legszebbek vagyunk.
Barnh. Minna 52.

Elenyésze orczájáról a *piros*. Ossián 20.

Mit jössz te a te *szépedben* keresztül a tenger habjain?
Ossián 20.

N é v u t ó.

Egy kínálást teszek, mely *felől* jóvá tetszik hagyni.
Clav. 125.

Napjaimról, melyeket lábaidnál édes remény *alatt* töltöttem.
Clav. 149.

Bátyád utálatja nehezedjék meg *feletted*. Clavigo.

Magamon *kívül* valék. Clavigo 141.

Lelkiismeretünk *felett* mást hagyjunk uralkodni. Egm.

A király engem azon remény *alatt* küldte ide. Egm. 243.

Ezer nézőnek jelenléte *alatt* czéit lövellénk. Egm. 277.

Oh, az a pénz igen jó kéz *alatt* van. Barnh. Minna 13.

Utána várunk. Szépliteratúra VIII. ktt. 221

A hősök ének *alatt* mennek. Ossián 105.

Elbeszélték neki, mi történt *közöttem*. Érz. Ut. 118. (Itt hiányzik az „és közötté“)

Az hiányzik még, hogy én, ki huszonöt esztendeje *együtt* biczegélek. (Hiányzik az együtt mellől az, hogy „kivel?“ Szivk. Reg.

A r a g o k.

A ragok helytelen alkalmazása által származó idegenszerűségek közül leggyakrabban a következők fordulnak elő Kazinczy műveiben:

1. *-Nak, -nek*. Akkor *nekem* mindent az ujság kecsse fogott körül.

Azt a bájoló tüzet, mely *neki* szemeiből szólott. Esztella 41.

É halotti izzadást *nekem* te fogod egyszerre elnyelni.
Egm. 146.

Te *nekem* még mindig sebes vagy. Egm. 226.

Hogy *nekem* ötlet meg ne zavarja. Barnh. Minna 99.

Enyéimek lévén, *néki* is övéik. Bácsm. Gyötr. 189. stb.

2. *-k, ok, ek, ök*. A többest Kazinczy németesen igen gyakran használja az egyes szám helyett. Pl:

Hajai... fürtökben fesledeztek vállán. A Szalam. 8.

Közelsz vonultak az ajtóhoz, hogy mindegyik *füleikkel* figyeljenek. A Szalam. 15.

A *végezetek* engem nem rendeltek örökösévé. A Testv. 20.

A mostani kor és a *jövendők*. Egm. 234.

Az ég minden *boldogságaival*. Esztella 33.

A kínálkozó sok *szemek*. Esztella 34.

Én neki nem is mondhatok annyi *édességeket*. Clav. 100.

Itt említem meg Kazinczynak amaz idegenszerűségét is, mely szerint a többes számú második személyt használja sok-

szor megszólításképen: pl. Kötődtek! (Ihr scherzt). Egm. 163. — Hasonlóképen idegenszerű a többes szám első személyének használata, grúnyos megszólításoknál, pl. Ily urnak. kitől annyi füles tallért *kaptunk*, kiüríteni szobáját. Barnh. Minna 9.

3. -*val*, -*vel*. Pl. *Szerencsével*, Oranien! (Willkommen.) Egm. 174.

Hahaha! Azzal a te lakaton hordott *szájaiddal!* Barnh. Minna 33.

Nyílt *ajtóval!* (Bei offener Thüre.) Érz. Ut. 198.

4. -*t*, -*at*, -*ot*, -*öt*. Pl. Öt hat ily szeretetre méltó *öreget*, s úgy fogjuk nézni e kort, mint az élet legkivánatosabb szakát. Yorick levelei 14.

5. -*ra*, -*re*. Pl. Bosszút a *hitetlenre!* (Rache auf den Ver-räther. Clav. 104.

RADÓ ANTAL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK. †

Az első magyar szemorvosi könyv magyarsága.

Orvosi nyelvünknek helyesebb irányba térését legelőbb is a szemorvosi szakban várhatjuk, melynek egyetemi professzora, Schulek Vilmos, úgy előadásaiban valamint „Szemészet“ nevű lapjában legalább jóra ügyekvést tanusít s nem dugja be fülét a jobb behatások előtt. Hogyne örülnénk pl. ha azt halljuk, hogy a „köthártya“ kö t ő h á r t y á v á, a „látideg“ l á t ó i d e g g é teljesedett, a „receget“, az ideghártya, az „edényhártyát“ az eredetibb ér h á r t y a, a „tülkhártyát“ a korrektabb i n h á r t y a, a „gyü-pont“-ot a helyes g y ü j t ő p o n t temette el.

E jó irányú orvosi nyelv érdekében, úgy vélem, helyesen cselekszünk, ha nem hagyjuk elveszni, a mi jót és tanulságosat találunk a — tudomásom szerint — első magyar nyelven irt szemorvosi műben.

A tudományos „szemészet“ — kegyelmet e szónak! — igen új tudomány; azért nem csoda, hogy mire hozzánk eljutott, már a nyelvújítás karmai közé került a műszók megalkotása. Ne is várjunk tehát csupa jó kifejezést a „Fabini János Tanitánya a Szembetegségekről“ című könyvtől, melyet Vajnácz János fordított latinról magyarra s a hirhedt nyelvész Bugát Pál ajánlatára a Magyar Tudós Társaság adott ki 1837-ben — igaz ugyan, a „Szóhalmaz“ megjelenése előtt.

Nem szabad veszni hagynunk kiváltképpen a nem szorosán vett műszavait, vagyis olyan orvosi kifejezéseit, melyekben még egészséges nyelvérzék lüktet, s a melyeknek sokoldalú bősége és bizonyos ódonszerűsége a Pápai Páriz Ferenczéihez hasonlít. Vajnácz fordításában is magyarosan

gondolkozott, azért az ő nyelve rosz műszavaival is magyarabb, mint a mai orvosoké, kiknek még eredeti művei is hiával lévén a legegyszerűbb magyar gondolkodásnak, olyan szintben tűnnek föl az olvasónak mintha németből fordítanak a Kazinczy utasítása szerint, hogy t. i. iparkodjanak az idegen műveknek necsak tartalmát kifejezni, hanem nyelvét is lehetőleg híven visszatükröztetni.

Az egyes kifejezéseket betűrendbe szedtem, mindegyikük mellé odairtam a lap számát, melyről vettem; a melyik mellett pedig lapszám nincs, az a „ritkább szavak betűrendes áttekinteté“ből való.

- Árongó: profunus, p. o. á. genyedés.
- áradások és folyórészek fölakadásai (a nedvkeringésre vonatkozólag) 4. l.
- állandóbb tartású: tartósabb 5. l.
- ártékony 12. l.
- átvilágot 13. l.
- avat: hideg vízbe avatott szemkötény 14. l.
- átlátszó kony 15. l.
- álladalom: a környülmények álladalma 18. l.
- alkalmazat: nadályok alkalmazata 69. l.
- akadályos lesz a mozgása 78. l.
- azonlag: ügy 178. l.
- állhatatlan enyhülés: nem tartós 232. l.
- átszarmaztat állatokból vett szaruhártyát az ember szemére: transplantatio“ 296. l.
- Bandzsallátás: visus luscus.
- bandzsalság: luscitas.
- behegedés: cicatrisatio.
- belerő: intensitas.
- bemetelés: scarificatio.
- bujázkodás: az életműves anyag rendellenes b. és földudorodása 27. l.
- bujás: hypertrophiás 27. l.
- buzgó: vérrel b. edények 231. l.
- buzgás: a nedvek b. 36. l.
- bántódik: a szem kellemtelen szárazság érzelmével b. 50. l., a beteg kettős látással bántódik 127. l., a bántódott rész: afficiált 12. l.
- benyulamodnak 78. l.
- boriszákok: iszákosok 166. l.
- bitangol (nem bitangolják a látást a daganatok): nem veszélyeztetik, rontják 251. l.
- bélyeg: lobos b.: „jelleg“ 44. l.
- ben: eloszlást a nem nagy árpában lehet reményleni. 253. l.; ha nagy az árpa, vagy mai orvosi nyelven „árpánál.“
- Csontszú: caries.
- csüggesztő szenvedélyek, animi pathemata deprimentia.
- csüggedés: látás csüggedése: fogyatkozása 16. l.
- csatlódik: egytetemes bántalom cs. a szemgyuladásokhoz 17. l.
- csapatol: a szembetegségeket gyuladósokra és idültekre csapatolja 8. l.
- céliányos és célelless 272. l.

- Dagadozni: turgescere de saburra.
- dul: a gyuladás nagy heveséssel dult 287. l.
- dulongnak a fájdalmak 64. l.
- divatlik: sokszerű rokonság d. a szem és a többi életművek között 5. l.; divatlott az orvosok között 160. l.
- dühösség: mania.
- dúc: ganglion.
- díszeskedik: kitünő érzékenység tüneteivel d. 1. l.
- Égvény: alcali.
- életmű: organon.
- életműség: organismus.
- életművezeti: organicus.
- életművezetség: organisatio.
- élettehetség: actio vitalis.
- elődi betegség: morbus primitivus.
- etetőkö: lapis capsticus.
- érhártya: cloroidea.
- együttszülött hályog: cataracta connata; együtt születik az emberrel 277. l.
- életiség törvénye 12. l.
- ellenmivelőleg 15. l.
- egyedülös 16. l.
- enyhébbleg 31. l.
- elválaszték: secretio 61. l.
- egyetemesség 73. l.
- enyhülékeny fájdalom 70. l.
- előkészítő és támasztó okok 18. l., előkészítő okai a szemgyuladásnak 20. l.
- előkelőségek és terhek: „előnyök és hátrányok“ 200. l.
- ereszkedik: a (szaruhártya) középpontján túl nem e.; azon túl nem hatol, nem terjed 258. l.
- ejt: határt ejt (vminek) 62. l. gátot ejt a látásnak 190. l. gát ejtődik 133. l. szót ejt 174. l.
- elárad: a főre is e. a fájdalom 71. l. az egész félábrázatot eláradja: a gyuladás 86. l.
- elaljasul: az egész szemteke elaljasulása: eltorzulása 226. l.
- elbénul az ideg 136. l. e. a látás 218. l.
- elcsügged a látás 66. l.
- elenyészteteti a látást 63. l.
- elemészt: a szemhéjeresszések fekélyek által vannak elemésztve 272. l.
- elfordít: öblös fekélyek elfordítása végett 47. l.
- elhárít, elmellőz, eltávoloztat: kivesz (vmi idegen testet a szemből) 33. l.
- elháramlik: mely állapot innét a látóidegre is e. 136. l.
- elhagy: ha az árpaszem elhagyatják vagy fonákul orvosoltatják 253. l.
- ellenült bőr: ernyed 270. l.
- eloszlásba szokott végződni: nyom nélkül gyógyul 46. l.
- elrégült a baj 247. l.
- elszarmazik a külbőrre is 94. l.
- elterül: a bénulás a másik szemre is elterül 139. l.
- elszolgáltató: nedve-elosztó szerek: melyek nedvet vonnak el a testtől pl. izzasztók 65. l.
- eltávozni: alkalmasnak látszott ezen kétes kifejezéstől eltávoznunk 197. l.
- felélesztő indulatok: adfectus animi excitantes.

- feleresztett: dilutus.
 fellázul az egész edényrendszer tehetsége 16. l.
 felháborog minden tapintásra (a fájás) 86. l.
 felszegdelés vagyis fel-darabolás 197. l.
 feléri nagyságával a galambtojást 241. l.
 fene: sphacelus.
 forgékony: erethicus; forgékonyosság, agilitas.
 forró betegség: morbus acutus: „heveny“.
 felekezet: a szembetegségeket három felekezetekre rendezvén 8. l.
 fényellenzés vagyis fényviszony 15. l.
 fénysejtés 66, l.
 fénykifejlődés: belső f. 188. l.
 fészkülnek (a nyavalyák vmiben) 20. l.
 fogana t: elvezető foganattal birnak (a szerek) 41. l. a szer fokát és foganatát kormányozni 232. l.
 fertezett: poshadt párázatokkal f. levegő 75. l.
 füstbeszállít (a szerencsés kimenetelt) 234. l.
 feledékenységbe hanyatlott 289. l.
 fonákül orvosoltatik 253. l.
 Genyedés: suppuratio; genyedésnek veszi útját 46. l.
 gindár: laxus, -a, -um; -ság, laxitas; gindáritó szerek, relaxantia.
 görvélyes: betegség, morbus scrophulosus.
 gutaütés: apoplexia
 gyalogfenyűír, unguentum juniperi.
 gyuladós vagy forró szembetegségek 8 l. gy. állapot 231. l.
 gyulasztó szemgyuladás: ophthalmia pohlegmorosa 44. l.
 gyárat: minél gindárabb az életműség gyárate 13. l. 113. l.
 gyakorkodás: orvosi gyágot szenved a látás 165. l.
 gátotejt a látásnak 190. l.
 gyülevény: nedv gy.: „gyülem“ 248. l.
 gerjeszt: gyuladást gerj. 274. l.
 gócz: (a fény) sugarai célirányosan megtöretnek s kellőleg góczba szedetenek 1. l.
 gáncsülvet: nem ok nélkülveti g. ezen felosztásnak 6, l.
 Hákogás: screatus.
 hályog: cataracta.
 hárántos: metszés, sectio transversa.
 háromszegző: acus triquetra.
 horogtő: raphiankistron.
 hegedmény: coagulum; hegesztő szerek: remedia consolidantia; hegedékenység 13. l. meghegedni, coagulari; (a „hegedés“ mai értelme a „forradás“, nem pedig a „megalvás“).
 helytálló fájdalom: dolor fixus.
 helybenálló kóralkotmány: constitutio morbosa stationaria.
 hunyor gyökér: radix ipecacuanhae (hunyor = Helleborus).
 hurutos szemgyuladás: ophthalmia catarrhalis.
 hajintat (impetus): azon erőszakos h, mellyel a vér

a gyuladt részbe lövel 12. lap.	hüvelyhártya: életművek hüvelyhártyái 86. l.
huzadalmas folyamatot követ 55. l.	helyettesleg 104. l.
hevesebb fokra emelkedik 62. l. heves folyamatot követ 62. l.	hátálja a mozgást: akadályozza 165. l.
hajló: gyuladásra hajlók: „hajlammal birok“ 68. l.	hatós: hathatós „hatályos“ 189. l.
honos nyavalya: morbus endemicus; honosan uralkodik 77. l.	hasadék: coloboma; szivárványh.; szemhéj. h. 278 l.
	hanyatlík: meghatározott fokig növekedik, aztán pedig ellenkező állapotba h. 12. l.; betegségbe h. 6. l.

CSAPODI ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Lével. Simonyi (Nyr, XII. 462.) megmutatta, hogy a XVI. és XVII. századi írónál *lejel*, *lél*, *lével* alakban előforduló ige a *van* ige gyakorítója, illetőleg a *lesz* igeének ép olyan mellékalakja, mint pl. a *metél* a *metsz* igeének. A Simonyi idézte művek legújabbja 1639-ből való lévén, talán az is megérdemli a följegyzést, hogy ugyanez a *lével* ige számtalanszor előfordul még a Lippai János „Pozsoni Kert“-je I. kiadásában is, melynek első része 1664-ben, befejező része pedig (A gyümölcsös kert) 1667-ben jelent meg. Ugyane munkából 1753-ban, tehát mintegy 100 évvel az I. után, egy II. kiadás is napvilágot látott. Ez, a czimlapján tett némi módosítások leszámításával, úgy szólván változatlan lenyomata az elsőnek. Az új kiadó nem tett változtatást az eredeti szövegen, lenyomatta, úgy a mint találta, száz esztendő előtti formájában. Többnél több összehasonlító próbát tettem, a két kiadás megfelelő helyein: mindenütt megegyeznek szóról-szóra, csakis ott találni változtatást, a hol az első kiadásban a *lével* fordul elő. Ezt az egy szót az új kiadó irgalom nélkül kiküszöböli; minden áron más szót próbált helyébe tenni, de többnyire kevés szerencsével. Szolgáljon mutatóul a következő egy-két idézet az első kiadásból a rekeszbeli szó a második kiadás megfelelő helyéről van véve: „(1. könyv XVII.) A füveknek pedig, és virágoknak gyökerek, mivel közelebb *lévelnek* (*levelek*) a földnek színéhez. (2. köt. CXXXIX). Noha immár Magyar-országban-is el-szaporottanak, és szintén olly jó magok *lével* (*leszen*) itt is, mint másutt. (2. k. CCCII.) Két kő *lével* (*leszen*) az varasbékában, de nem mindenikben. (3. k. XVIII.) Főképpen a' körtvély fát, a' ki gyakran darabos *lével* (*leszen*). (3. k. XXVI.) Élnek ugyan evel-is némelly tartományokban Magyar-országban, a' hol hidegebb vagy, és későn indúlnak meg

a' fák: úgy-mint Baynócz táján azokban a' hoszú falukban a' hegyek-között, a' hol sok gyümölcs lévél (leszen).“ Világosan kitünik ezekből, hogy a *lévél* szót, mely még 1667-ben közkeletű és gyakori használatú volt, 1753-ban már alig értették, vagy nem is értették; *leszen*-nel akarták pótolni ott is, a hol a *van* volt a megfelelője, sőt a *levelek*-kel is össze-tévesztették. E szó tehát a XVII. század második felében még élt, de már a XVIII. közepén ki volt halva.

LUKÁCS LŐRINCZ.

Elismer. A NSzótárban a következő jegyzetet találjuk erről az igéről: „Némelyek hibásan használják *félreismer*, *másnak ismer* helyett, alkalmasint a német *verkennen* után; de a magyarban *el* igekötőnek *félre* jelentése nincsen.“ Az én nézetem szerint ez az állítás nem egészen felel meg a valóságnak. Első kifogásom a „némelyek“ szóra vonatkozik. Mikor valamely használat annyira föltűnik, hogy a grammatikus vagy szótáriró figyelembevételét köteleességének tartja, arról nem mondhatni, hogy némelyek, hanem azt, hogy sokan használják. Kifogásom van másodszer a „hibásan használják“ kitétel ellen. Énrám olyan helyen s abban a korban ragadt ez a kifejezés, a mely nem volt igen kedvező a germanizmusoknak, — mert szótárunk, mint szavai mutatják, német utánzatnak tartja e használatot: *verkennen* = *elismer* — s a legutóbbi időig, mikor már hivatásszerűleg fürkésztem egyes kifejezéseink eredetét, még akkor se jutott soha se eszembe, hogy az *elismer*-nek *verkennen*-en jelentését ne tartsam itthon fogant terméknek. Megkísérlem kimutatni, hogy eredetiségére nézve épen semmi okunk sincs aggodalmaskodni. Tudvalevő (NyKözl. III. 73—96. Nyr. II. 483—486.), hogy az *el* a cselekvés előrehaladását (*el*-ment), majd célhoz jutását (*el*érte a sors keze), sőt a célon túl haladását (*el*ért a gyümölcs) jelenti. A cél meghaladása pedig rendszeren méhében viseli s meg is szüli a korcsosodást, az elfajulást: a kelleténél tovább vitt bőkezűség pazarlássá, az élelmesség szemtelenséggé válik. Az *el* igekötő tehát, midőn a célhaladás kifejezésére vállalkozott természetszerűen vállalkozhatott s több esetben vállalkozott is a vele karöltve járó fonáklulás, barátság, vizátság kifejezésére is. Olyankor használata igazolja ezt, a melyre még nem bizonyodott rá, hogy a kifejezések alkalmazásában német példaképek után indult. De ha rábizonyodott volna is, hiába keressük a példaképet, a melyet lepárjázhatott volna. Ha a *hasonlik* ígét nem is, de *hasonló* igenevét s a vele teljesen egyértékű *hasonlít* szót mindegyikünk ismeri; jelentése is világos annyi mint a latin „*similis est*.“ Bod.-Páriz Pápai-nál a *degener* szóra ezt a kifejezést találjuk: „szülétől *el*-hasonlott.“ Ebben tehát az *el* igekötő, a mint föntebb kifejtettük, a vizátság, az ellenkező állapotba térés kifejezőjeként szere-

pel. Ugyancsak a *degener* magyar egyértékeseként van még odajegyezve ez is: „*el-fajult, el-fajzott*“ — más fajjá lett, fajából kivált. Hasonló kétségtelen használatok, a melyeket mindenki elégszer hallhatott: „Én nem tudom, mi lelheti ezt a gyereket, darab idő óta egészen *el*formázott“ = eredeti formájából kivált. „E szörnyű hír hallattára *el*képpedt“ — igaz képéből kikelve mást öltött. Szintén elég gyakorta hallható, még pedig olyanoktól, a kikre nem fogható rá, hogy idegen példakép lebegett volna szemük előtt, az „*el-néz*“ ige is, abban a jelentésben, hogy „másnak néz, nem vesz észre;“ például: „Mért adsz rá vöröset, zöld van kérve? Bocsánat, *el*néztem. Kétszer is átolvastam, s ezt a hibát mégis *el*néztem.“ Ezekhez csatlakozik még az „*elszámít*“ ige is: „Bizony ebben a dologban egy kissé *elszámítottuk* magunkat.“ Ha tán lehetne is gondolni, hogy *elismer, elnéz, elszámít* a német *verkennen, versehen, verrechnen* hatása alatt keletkeztek, de az *elhasonlít, elfajúl, elképped* kitételekre ezt semmikép se foghatni rá, mint hogy *vergleichen, verarten, verbilden* használatot a németben nem találunk, vagy ha találunk, mint: *vergleichen* (kiegyenlít), az egészen más jelentésű. Ezekben tehát az *el*-nek „másra való“ jelentése kétségtelen eredeti szemlélet terméke.

SZARVAS GÁBOR.

APRÓLÉKOK.

Nem-é tudod? Hogy a kérdő *e* a szétválasztás eseteit kivéve, függedhet-e a tagadó *nem* szócskához s általában, hogy egybeköthető-e más mondattaggal, mint az állítmánnyal, arra nézve előadtuk nézetünket a Nyelvör legutóbbi füzetében (468. l.), elmondottuk, hogy mi a „nem-é tudnád megmondani“-féle használatot hibásnak, a közszokásba ütközőnek tartjuk s okát is adtuk, hogy mire alapítjuk e nézetünket. A kérdő szók ilyszerű, mind sűrűbben ismétlődő alkalmazása a kérdés végeldöntését tovább nem halasztható kötelességünké teszi; szükség, hogy a mi kétség mutatkozik, azt végkép eloszlassuk s aztán a mi való, abban megállapodjunk. Azért szívesen veszünk minden e kérdésre vonatkozó nézetnyilvánítást, azért szívesen adunk helyet Csomár István észrevételeinek is, annál inkább, mert az ő kijelentése, a kit eddigi közleményeiből mint a népnyelv tapasztalt ismerőjét s beszédének gondos megfigyelőjét ismerünk, ebben a kérdésben nyomós szavazat. Nyilatkozata így hangzik: „Az *e* kérdőszócskának használatára nézve fel van vetve a kérdés, s jöllehet feleletet is adott rá a Nyr. legutóbbi számában, ne vegye azért tolakodásnak, ha pár sorban én is hozzászóllok. Olyanná kezd ez is immár válni, mint a *miszerint*; minél tovább, annál gyakoribb helytelen használata.

Magam részéről én is azt mondhatom, hogy nagyon

fülcsiklandoztató ez a *nem-é* veszi, *meg-é* adja, *el-é* hagyja-féle használat. Nem emlékszem, hogy a nép szájából valahol hallottam volna e határozottan nem igazolható kifejezéseket; csak pár éve, hogy mind erősben kezdi felütni fejét. Először azt gondoltam, hogy toll, vagy sajtó hiba, azért az első példa még nem boszantott, de hova-tovább tűrhetetlenné válik. Hogy nyelvünkben az *é*-nek ilyféle alkalmazása nem volt s nem lehetett, arra nézve néhány példát bátorkodom felhozni.

Ha talán ezeket. t. szerkesztő úr sokallaná, megmor-dom okát. A kérdésben levő *é* használata egy-egy írónál csak úgy tűnhetik fel bizonyító erejűnek, ha egymásután előforduló alkalmazásban mutatjuk ki. Aztán következnek régi íróinkból a bizonyító példák. Ezeket azonban bátran elengedhetjük; mert nem nekünk, a kik a közszokásra hivatkozunk, hanem nekik kötelességük a bebizonyítás; nekik kell kimutatniok, a mi tagadásunkkal szemben, hogy ez nem újabban lábrakapott, hanem már régi íróinknál előforduló s elég sűrűen alkalmazott használat. A régi iratok kutatói s a népnyelvi adatok gyűjtőit kérjük tehát, hogy kérdéseinkre vonatkozó megfigyelésük eredményének közlésével nyújtsanak segédkezet a netán itt-ott mutatkozó kétség eloszlatására.

A kik nagyra vállalkoztak. Csak a napokban olvastuk a tudósítást, hogy egy társaság — „Asztaltársaság“ a czíme — arra kötelezte magát, hogy beszéd közben nem használ idegen szót; minden tag, valahányszor csak e szabály ellen vét, mindannyiszor büntetést fizet; az ekként begyűlő összeget jótékony célra szentelik. Üdvözöljük a nemes elhatározást, üdvözöljük ama jótékony cél érdekében! Mert ha csak kissé élénk lesz is a társalgás — pedig a ki értője-tudója a szavak titkos jelentésének, az „asztal“ jelzőből nem „kissé“, hanem „nagy on élénk társalgást“ olvas ki — a t. tagok rövid idő alatt koldussá beszélnek magukat; vagy pedig, a minek azonban már nem örülnénk, koldussá fogják beszélni a magyar nyelvet. A mi közvéleményünk szerint ugyanis idegen minden olyan szó, a melyről tudva van, hogy más nyelvből került hozzánk, pl. *fiskális*, *spajz*, *zseni*. De ha ebből a szempontból mérjük az idegent, akkor a t. asztaltársaság oda illesztheti alapszabályainak élére, hogy: „1. §. Hallgass vagy fizess!“ Mert ha büntetés alá esik, aki például azt találja mondani, hogy: „S ezzel *punktum*, vége! Ma vettem egy új *kalamárist*. Micsoda *títulusa* van neki? *Fájntos* szivar! Egy *flaska* ára 60 kr. A *finánczok* megbüntették. Melyik *trafikban* vásárolsz? Hallottátok, az X. *firma* megbukott?“ sat. sat., büntetést kell fizetnie akkor is, ha az idézett szavak helyett ezeket mondja: „S ezzel *pont*, vége! Ma vettem egy új *tintatartót*. Micsoda *czíme* van neki? *Finom* szivar! Egy *palaczk* ára 60 kr. A *pénzügyörök* megbüntették. Melyik

tőzsbén vásárolsz? Hallottátok, az X. *czég* megbukott?“. mert ezek is épen úgy s épen oly idegen szók, mint amazok. Sőt büntetés, kettős büntetés alá esik mindegyik tagja a társaságnak már a választott czím miatt is; mert *asztal* is, *társ* is idegen eredetű szók. S büntetést kell fizetnie, a ki *paprikás rostélyost*, *pujka peccenyét*, *farsangi fánkot*, *káposztás* vagy *mákos rétest* sat. sat. eszik, s a *csokoládét*, *kávét*, *téét*, *puncsot*, *likört*, *rumot* nem is számítva, a ki *pálinkát*, *sört*, *bort* iszik. Nem helyesen értelmezik a nyelvtisztaságot azok, a kik minden fölísmert vagy fölísmérhető idegen szót ki akarnak irtani; mert pl. *zsandár*, *papíros*, *lámpa*, *friss* sat. a közhasználat következtében meghonosodtak, polgárjogot nyertek s egy jó eredeti részük annyira át van dolgozva, hogy eredeti birtokosuk mostani alakjukban többé rájuk sem ismer, pl. *tekétoria*: gör. *καττορία*, *golyó*: lat. *g l o b u s*, *csűr*: ném. *scheuer*, sat. De meg hiábavaló erőlködés is volna az olyanokat kiirtani akarni, a minők: *császár*, *király*, *herczeg*, *érsek*, *püspök*, *kanonok*, *füge*, *szőlő*, *narancs*, *jegenye*, *oroszlán*, *teve*, *szamár*, *rózsa*, *jácint*, *rozmarin*, *tulipán* sat. sat. Ezt azonban nem azért mondjuk, mintha mi az idegen szók szükségtelen alkalmazását helyeselnők, hanem mert tartunk tőle, hogy a megszévitt purizmus csak fölszaporítaná s még inkább elterjesztené az oly viszásságokat, a minők: *lovarda* (circus), *egély* (religio), *elő* (primás), *tőzside* (börse) sat. Mert legyünk meggyőződve róla, hogy magyarosabban szól az, a ki így beszél: „Most már a *sussterpiúb* is az ő *jussával* áll elő“, mint az, a ki az idegen szókat kerülve ily tiszta (?) magyarságot használna: „Most már a *lábtyútanoncz* is előáll a maga *igényeivel*.“

Milyen tökéletlen a magyar nyelv! Végre mégis csak kezdünk számot tenni a népek sorában, legalább arra mutat a körülmény, hogy darab idő óta fölötte sokat foglalkoznak velünk azok, a kiknek nagy gondjuk a *mi* javunk, hasznunk. Már nyelvünket is kezdik tanulni; fürkészik, vizsgálják, s oly fölfedezésekre jutnak, oly használatokat mutatnak ki benne; a melyeket eddig magunk se hallottunk soha. „Nyelvüket akarják ránk erőszakolni a magyarok, azt a nyelvet, a melyben ily szók is fornulnak elő: *legmegengedhetetleneknek!*“ Hát hogy mit beszélnek rólunk s arról, a mi a miénk, azok, a kiknek mi szálla vagyunk a szemükben, azzal nem sokat törődnek; de azzal már igenis törödnünk kell, hogy akadnak közöttünk olyanok, a kik az ilyesmit figyelembe veszik s emlegetni kezdik, beszélnek nyelvünk tökéletlenségeiről: kimondhatatlan hosszú szavairól, unalmas egyhangúságáról, a melyeken valóban segíteni kellene. A ki megfontolja, hogy példánkban az alapszón kívül még öt kifejezővel van dolgunk; a ki megfontolja, hogy e kifejezők rövidség tekintetében semmivel sem állnak hátrább

a magasztalt nyelvek kifejezői mögött: magy. *legmegengedhetetlenebbeknek* = lat. *iis quae minime concedi possunt* = ném. *dcnen, welche am wenigsten erlaubt werden können*; s a ki tudja, hogy kerék, kormány. kémény még nem elegek arra, hogy a gőzhajó mozgásba jöjjön, hanem a rendes haladásnak rajtuk kívül még igen sok más kelléke van, a melyekből, ha csak egy is hiányzik, a többi is mind czéltalanná lesz: az nem fog hosszúságról panaszkodni, nem fog tökéletlenséget emlegetni, se a baj orvoslását sürgetni. Külömben is a mióta a magyar nyelv él, ezt a szót ily alakjában aligha használta valaki; s ha talán épen helye volna is alkalmazásának, bizonyára más fordulattal élne, teszem azt: „az épen meg nem engedhetőknék.” A mi pedig az egyhanguságot illeti, az igaz, hogy az megvan, valamint az is igaz, hogy valami nagy szépség nincs benne, de erről ép úgy nem tehetünk, mint nem tehet például az érett borsó arról, hogy fakó a színe, s ha valakinek épen nekünk nincs okunk e miatt panaszszót ejteni, a kik mondhatnók így: „Ezöket a vérés embereket nem szeretém,” vagy így: „Ezöket a vörös emböröket nem szeretöm,” s mégis ekkép mondjuk: „Ezen veres embereket nem szeretem.”

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó l á s m ó d o k.

- A gerendát fel kell egy kicsit nyilalni, (felemelni.)
 Nyilalik az ódalamba.
 Csajla filü (hosszu lehajlott filü.)
 Délben egészen megkonnyadtak a növények.
 Felzajdútlak mint a méhek a köpüben.
 Becsávázta magát (bajba keverte magát, bajba keveredett.)
 Erkölsös lü ez, nem indít a szentnek se, ha ecczer belébujik az ördög,
 Belé bújt már az ördög, csak dudrál magába.
 Ne dudrojj annyit.
 Hallgass, ne prézsmítájj mindég.
 Ne tehenkedgyék a villámra.
 Olyan hideg ez a ház, mint a farkasordító.
 Elvesztegette mindenét (eltékozolta.)
 Ne vesztegessétek az embert (ne boszantsátok.)
 Habzsoli a levest, mint a kutya.
 Rövid pórázra fogták (szigorun bánnak vele.)
 Nem jó ezen a réten járni, mer nagyon csatakos. (Csatak az erősebb fűféléknek a torzsája.)
 Harmatos fűben járt, azér olyan csajtos (vizes.)
 Síkárkóznívót, osztán beesett a vékbe, olyan kastoson gyütt haza!
 A híd alatt veket vágnak, a te szádba békát hánnak.

Hugyos-páros pítvaros, az ületi fityakos.
 Ugy jóllaktam túros haluskával, mint a báró tekenőcs békával.
 Kőly fel már, ne dögöjj ójan sokáig!
 Muti csak, mi van nálad! Mutijja ken már!
 Krompét herél, (oldalnál szed ki a fészek alól, anélkül hogy
 felhuzná.) (Szürnyeg.) CSOMÁR ISTVÁN.

Párbeszéd.

(Két csiki székely közt a vásáron.)

— Kejeteknél akarám az elébb és kérdeni, ki a bíró, met nálunk ojjan fenye ember ez az Álozi, hogy ha az embér hézza ményen valamiét, hogy mégkérgye ugy éssze szíggya mind a kutyát, s azon küjjel és ojjan, hogy elíges-elíg kerülheti el valaki hogy az adóét ki ne zálogoltassa; én nem tom a maga fejtől e vaj a másétól, hanem inkább hiszém ő a kutya, Aval mű és ugy vagyunk, megválassza az ember ököt s aztán réánk sem néznek.

— Komám uram! nincsen e kejednek egy kicsi jó tubákja? ha van aggyon egy kicsit belőle.

— En bizon tiszta jó szüvvel kejednek; fogja itt van a zacskó! legén komám uram! de e tám magyar tubák najon jó büze van, Ugyé ojan mind éppen a rózsa, ojan szíp színe van.

— Az a magyar éssze van vígyítve móduvaival. Ugyan bizon hol szérzé?

Eszt bizon egy részét a legén hozta Szepsziból, a mást pedig itt véttem.

SZAKÁCS BALÁZS.

Mesék.

A bába és az öreg ember.

Vót hun nem vót, heted-hét országon is túl vót, égy vín bába, s égy öreg ember. A bábának vót égy jánya, de az öreg embernek is vót. A zöreg embernek nem vót lapáttya, s mind a zöreg hogy bábához küdte a jányát, hogy kírje el a lapátot is, a kocsorvát is.* Ecczer aszongya a bába a jányának: „mond meg apádnak, vegyen el engemet, me nekem lapátom is, kocsorvám is van; de még jányom is van, s tük ketten asztán sokat vígeszhettek.“ Megmongya a jány a zapjának, hogy ni mit mondott a bába. El is vötte a zöreg a bábát. De a bába, mihenst a zöreghez ment, nem becsülte a zöregnek a jányát, me szeginy-árva vót, s elvót hagyva szeginy; szennyes, hamus vót, s azír nem szerette. S rávötte a zöreget, hogy vigye el valahova a jányát. De a zöreg nem tutta hova vinni. Fokta magát a bába, sütetett egy hamúpogácsát a zöreg jánya számára; s aztán megmonta a zöregnek, hogy vigye el égy rengeteg erdőbe, me annét vissza nem tér. Ugy is tött a zöreg, s elindultak ketten a jányával. De a szeginy jány tutta, hogy mibe fő a világ, hát a hamúpogácsa mellett megtöltötte a tarisz-

*) Vonó, mivel a szemet húzzák ki a sütlökemenczéből. M. N. S.

kóját korpával, s a mind mentek a zútan, hát a jány mind csak hintette. Addig mentek-mendegéltek a még megírkesztek a rengeteg erdőbe; s a zöreg att hagyta a jányát. De a jány a korpával hintett utan haza ment. Hazament, de a bába most se becsülte, de még a zöregre is rákezdet; s aszonta, hogy nem vitte abba a rengeteg erdőbe, a mejikbe kellett vóna, hogy vigye. Veszekedett a vín bába, verte a száját, vagy kellett vagy nem. A jánynak bódúlnia kellett a háztúl. Elment szolgálatat keresni. A mind megyen, tanálkozik éggy kúttal, de az a kút ajan vót, ajan iszap vót, úgy bé vót növe, hogy elig látczott. Kéri a kút: „Hova-hova szíp léány?” „Menyek szógálni:” „Gyere takaríts ki engem, me jótiteminy után jót vársz.” Kitakarította, s odébb menyen. Menyen-mendegél, s a mind megyen, tanálkozik egy almafával, de ez is tövisses és ága-bogas vót. Kéri a jánytól: „Hova-hova szíp léány?” „Menyek szógálni.” „Lígy ajan jó, szíp léány, takaríts meg engem ágajimtúl, me jótiteminy után jót vársz.” Megtakarította, s odébb ment. Menyen-mendegél, hát a mind menyen, tanálkozik éggy körtifával, s az is tövisses és ága-bogas vót. S kérdi: „Hova-hova szíp léány?,” „Menyek szógálni.” „Gyere takaríts meg engem ágaimtúl, me jótiteminy után jót vársz.” Megtakarította s odébb menyen. Menyen-mendegél, hát tanálkozik éggy rókával, melyiknek be volt fagyva a farka a vízbe. Kérdi a róka: „Hova-hova szíp léány?” „Menyek szógálni.” „Gyere vedd ki a farkamat a tóbúl, me jótiteminy után jót vársz.” Észt is tejesítette, s tovébb ment, A mind ment-mendegélt, tanálkozott a vasfogú bábával, ippen ment a templomba. Kérdi túlle a vasfogú bába: „Nem lenne kedved, hogy béállj hozzám?” „Jó fizetisirt hogyne állanék.” Béállatt egy esztendőre; „egy esztendő akkor három napbúl állatt. Béállatt; adaadatt a vasfogú bába éggy rakás kócsat a jánynak, s aszondta, hogy mennyen bé a házba takarítani. De éggyet különleg megmutatott, s aszonta, hogy abbá a zéggy szabába bé ne mennyen, a mejikbe a tanál, a többibe asztán bémehet.

Megírkezik a jány a bába udvarába, kinyította a szabákat, s takarít. Mindent rendbe széd, mindent megvizsgálgat; de meg nem állhatta, hogy abba a szabába bé ne mennyen, a mejikbe aszonta vót a vasfogú bába, hogy bé ne mennyen. Bémenyen, a mind bémenyen, szeme-szája eláll annyi ládat lát. Vótak szípek, de szípek; de vótak asztán csunyak is, de ajanak, hogy a zember még a szemétbúl se venné fel. Kiváncsi vót, s megnízte, hogy mi vót benne. Megnízte a csunyakat, hát a mind felnyította, látta, hogy teli vannak arannyal, ezüsttel, s mindenféle drága kincscsel. Megnizi a cifrákat, hát a mind felnyította, látta, hogy teli vannak mindenféle ocsmánysággal: kijóval, bíkával. Hazajön a vasfogú bába, s kérdi: „hát úgy tötél, a mind montam?” „Úgy töttem.” „Kitelik a három napbúl álló esztendő. Má ki kell, hogy fizesse a vasfogú bába a jányt. Béviszi a vasfogú bába a jányt abba a szabába, s aszongya: „na válasz eze ládak közül; a melyik neked tetczik, ippen aztat válaszd. Akár a csunyak, akár a szebbikek közül válassz éggyet.” „Én a csunyakat választam, me a szípet, ha haza is viszem, hát mostaha anyám ideada veti, s vagdajja, s kihánnya a pitarba.” Kíválasztya a lyánj a leges-

legcsúfabbikat, de a bába már nem tud mit csinálni, mirgibe majd meghasad.

Elindúl a jány hazafelé. A bába utánna indul. A mind menyen a jány, tanálkozik úttyába a rókával. Kérdi tülle: „Hát vissza, vissza? hogy szógáltál?” „Jól.” Mondja a róka: „most jótiteminy után jót várj.” Nemsokára jön a vasfogú bába lángot eresztve a torkán, s száján, s nagy mirgesen kérdi a rókátúl: „Nem láttál itt elmenni egy jányt?” „Nem bizén. A kit láttam, három esztendeje, hogy elment.” Akadályozta a róka a vasfogú bábát úttyába, de nem tehette sokég, me a langgal ígette, s a fogaival harapdasta. Mikor má gondolta a róka, hogy a jány jól elhaladt, elhatta, hogy mennyen tovébb. De a jány is mind ment-mendegélt. A mind menyen mendegél, tanálkozik a körtifával, s kérdi tülle a körtifa: „Hogy jártál?” „Szerencsésen — mongya a jány. A körtifa aszongya: „Jótiteminy után jót várj.” „Gyere, — mondja — itt van két arany körti, szakaszd le, minek jót töttél véllem.” Leszakasztya a jány, s öremibe tovébb menyen. Jön azamban a bába is, s kérdi a körtifától, hogy nem látott ott elmenni egy léányt? A körtifa aszt felelte: „Nem.” A jány azamban tovébb halatt, s tanálkozatt a zalmafával, s kérdi tülle a zalmafa: „Hát hogy jártál?” „Szerencsésen.” A fán csüngett két arany ajma, s a fa aszondá: „Na szíp léány, mivel jót töttél, hát jótiteminyed után jót várj; nesze néked két arany, mivel véllem jót töttél.” Halad tovébb a jány; de azamban a bába is közeledik, s kérdi a zalmafától, hogy hát ekkar s ekkar nem látott itt elmenni egy szíp léányt? A zalmafa aszt felelte: „Én bizany nem láttam.” A jány ezalatt tovébb folytatta útját, s tanálkozott a kúttal; s kérdi tülle a kút: „Hogy jártál jó léány?” Mongya a jány: „Én nagyon jól jártam.” „Na szíp léány, mivel véllem jöttöttél, hát jótitemény után, jót vársz.” Itt van két arany hal, ezeket neked adam — mondá a kút. — Kibuggyant a két aranyhal a kútból a lyány kezibe, s evvel osztán tovébb ment, a meddig hazaérkezett. A vasfogú bába jött-jött, s kérdi a kúttól, hogy éggy ijen s ijen jányt nem látott? A kút aszt felelte, hogy nem. Ekkar a bába visszatért nagy mérgesen, s a jány folytatatta úttyát szerencsésen.

(Domokos). M. NÉMETH SÁNDOR.

T á j s z ó k.

(Néhány tájszót és szólásmódot jegyeztem össze Erdélyben, Szatmárban, Nógrádban, Hontban, Csallóközben s a Mátyusföldön. Közlöm, nehogy elveszzenek. Némelyik a hangcsere s a rokon hangok fölváltva használása tekintetéből érdemes figyelemre. Némelyik a szótárakban hiányosan vagy hibásan van németre fordítva).

A h h o z l é v e s t : ahhoz képest.
a l á s z : aljas.
á r n y a n g : csak árnyéka már
annak, ami volt.
a z o m , a z o d , a z z a , a z u n k ,
a z o t o k , a z u k . (Kár olyan

nagyra lenned azzal az egy
piros kendőddel, mond egyik
asszony máshoz. Az úgy szó-
lított eképp válaszol: N e k e d
a z o d s i n c s . Mintha régi jó
Károli bibliáját olvasnád, ahol

- ez áll: „Akinék semmije sincs, még azza is elvétetik tőle.)
- balkány: mocsár. (Villa Balk 12-ik századi okmányban.)
- bari: a kin jegy van.
- berena: palánk.
- buzgáros víz: keringő víz.
- czadarál: sebesen hajt lovat.
- czeklyél: czeklyébe csalja, (in die Schlinge).
- csefe-csafa: csacsogás.
- csinnyik: csöndesedik.
- csüni: ernyedő.
- difi: tündöklő.
- dobbantó munka: meghök-
kentő munka.
- deréb: nem egész test, Rumpf.
- ecz: ékszer, Schmuck.
- eczke-ficzke: tele rakva
ékszerrel.
- eczéz: ékszerekkel rakja meg.
- elkoppant mindene tőle: min-
dent elvettek tőle.
- erre lett: erre termett, wie
hiezu geschaffen.
- étendő étnap: egész áldott
nap.
- ezent: e szerint.
- nagy esre kérésre: nagy
esdeklésre.
- ezseg, ezserég: summen.
- a fókán: minap.
- főmeredek: fejjel le, Kopfüber.
- fürél: laviren.
- fűs: füves.
- galabint: a füvet nyelvével
összeszedi egy csomóba.
- gallóka: hinta.
- gúd: köt, tűz.
- hangoslatik: hallatszík:
- hásikol: hasadozik.
- hatlatal: babrálva, selejtesen
dolgozik.
- hegyezi: lábújj hegyén járja
a tánczot.
- hógy, húgy: csillagzat. (Ka-
szahúgy, Károlinál: bokros-
csillag.)
- ho: iga. (Ho mellél! kiált a má-
tyusföldi az ökörre.)
- huvat: jég alatti üreg.
- hür: rauh.
- izrótűz: izzó robogó tűz.
- irányos ember: derék, ér-
telmes, jóútonjáró.
- ját: drusza.
- kalantoz: iddogál.
- kandi: kíváncsi; orrozat nagy
ólon, a melyben takarmányt
tartanak.
- kálvinista tapló: öröm-
tapló.
- kápul: lehord, abkanzeln.
- késa: szőlőrész. (Ihatik, hat
késája van.)
- kettőzik a dolog: a kérdés,
a mely egynek látszott kettős-
nek nyilvánul.
- kinagyol: nagyjából kidol-
gozza, ébaucher.
- kiszínel: kitisztáz, kimos.
- kompolgott víz: össze-
vissza bolygóvíz.
- koszmorodik: olálkodva kö-
zeledik. (Az ilyet aztán el-
koszmorítják.)
- követő példa: követni való
példa.
- liflangó: értéktelen cifraság,
der Fetzen.
- leppegő: pedant.
- lövötél, lüvötél (az egér):
ide-oda futos.
- lábasház: emeletes ház, a
melynek emeleti orrozata alatt
boltív vagy oszlopzat van. (Ko-
lozsvárt Hunyady házát a nagy
lábasház-nak nevezik. Van
más újabb ház is ilyen. Annak
neve: kis lábasház.)
- maság: ma, mostanság.
- maj: mejjék, mellék. (Itt a hü-
tösöm sírja; temesetek a ma-
jába — mellékébe. Hozd elő
az ágyrul a kendőmet; ott van
a majba. = a fal mellett, a

fal mellékében. „Taszítsd a tüzet a majba“ = a kemence mellékébe a kályhalyuktól. Ezeket folyvást hallani Sze-
 gedén.)
 meg eszeli okos Péter, tudat-
 lan Pált, hogy mit mondjon.
 meg közüli (a kátyút): közbe-
 veszi.
 m ű l á t ó: legény átal készítet
 remek megvizsgálása a czéhek
 idején.
 m u s o l o g, m u z s o l a g: víz-
 ben, locspocsban jár.
 n ű s z: nyószörög.
 n y í l: támaszfal.
 n y ű m m ö g é l: mormog.
 ó n z i r: levendula.
 o r r o z a t: Vorsprung.
 ő m s z e m e: forrás.
 ő r s z e m: domb, a honnan vi-
 gyáznak az ellen mozdulataira.
 ő r m é n y t a p l ó: páklyatapló.
 p a c s í r t: különösen ír. (A nép
 danolja: Furcsa kis pa-
 csírta, a ki ezt pacsírta.)
 p á k, p á k a, p á k l y a, p á k ó:
 nád buzogánya.
 p á l m a f a: jegenyefa. (Mátyus-
 földén nem értik a jegenye
 szót; ott csak p á l m a f a
 van.)
 p i s t y o g - k a t t y o g a g y ö n g y -
 tyúk.
 p ő r r é l: süt, főz, pörköl.
 r é m e t e g: ijedős.
 r u s k ó: salak. (Az aranyak is
 van eleje és ruskója.)
 s í a s: schalkhaft, vulgo: selma.
 s i l l á l: tréfál, enyeleg, tändeln.
 s ű r - f o r: sűrög-forog. (S ű r-

for a nép, mintha vásár
 volna.)
 s z é l i n t: Megjártuk szc. it
 hosszant.
 S z ó m o n d á s: Ez az én szó-
 mondásom. Így végzi az, a
 ki lakodalomrahíja meg a ven-
 dégeket. (annyi mint a római
 dixi.)
 s z o m o g a: kis mocsár,
 s z ó s: hírhordó. (azt mondják a
 s z ó s o k,)
 s z ű r ö m e l: szemereg.
 s z e m e r e: a kinek két szümöl-
 dőke egy ívet képez.
 t á n y é r b é v i r á g: napraforgó.
 t á t o r j á n: szélvész,
 t i n y, t é n y, t é k: kerítés.
 a t u l a j d o n e m b e r a z
 oka, ha így jár: tulajdon maga
 az ember az oka.
 u s s a n t, u s s i n t: eloson.
 v á n d a: gyöngö.
 v a k s z o b a: Alkoven.
 v é i s z: nádbul font halfogó.
 v e t i a k a s z á t n e k i: ein
 Bein unterschlagen.
 v e r e t i: ki lesz ennek a
 vereti: ki győzi ezt le.
 v e s z p u s z: veszendőbe pus-
 tulóba. (veszpuszba ment
 a jószág.)
 z á m: véghely.
 z e l l e - f e l l e: zivatar.
 z i m f o r o s: kőpönyeg forgató
 jellemileg színt változtató.
 z ő k: tuss a zenében. Éljen
 után szóló zene.
 z s ű: zúgás, zсібaj.
 z s ű m e: zúgás.
 z s ű m m ö g: zúg.

SOMOGYI ANTAL.*

*) Nem azért, mintha kétségünk volna a t. gyűjtő adatainak pontossá-
 gában, de a hitelesség megkívánja, hogy ha valamely eddigelé még nem hal-
 lott szót vagy kifejezést közlünk, a minők a fentebbiekben: *alász, ecz, güd,*
hír, ónzir, ték, sám, szli, a forrást, a melyből merítettünk, minden egyes adat-
 hoz pontosan odajegyezzük. Kérjük tehát a t. gyűjtőt sziveskedjék az itt tapasztalható hiányt a legközelebbi alkalommal pótolni. Szerk.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ⁸ hivatal
Budapest
VI. ker. Bakony-
utca 6. sz.

XII. kötet.

1883. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Viheder.

Jókainak a Fekete Gyémántokban bányászati műszókra levén szüksége, két ilyen új szót használ, a melyeket ekként ismertet meg az olvasóval: „Két rém lakik a kőszénbányák üregeiben; két ádáz szellem, a halál szolgálai. Az egyik a *zuhatar*, a másik a *viheder*. Nem örömet csinállok új szókat, csak a végső szükség kényszerít rá. Ezuttal kénytelen vagyok vele. Olyan két hatalmast kell megneveznem, a kiket még nem ismert Páriz Pápai és Márton. A tárnák rémei azok. Németül *das schlagende wetter* és *das böse wetter*. Amahhoz a *zuhan* és a *zivatar*-ból készítettem a nevet; emehhez egy régi tájszót kértem kölcsön, a *viheder*-t.“ Ez utóbbi szóról a Tájszótárban ez van följegyezve: „*viheder*: zivatar, göcseji szó.“ Ugyanott egy más alakban is előfordul: „*vihetör*: zivatar, baranyai szó.“

Miklosich a *viheder*-t ama szók közé számítja, a melyek a magyarba a szláváságból kerültek, a mint ezt a következő egybeállítás bizonyítja: „ószl. *vihru*, úszl. *viher*, *vihár*, *vihér*, t. *vichor*: magy. *vihar*, *viher* s e mellett *viheder*, *vihetör*: sturmwind.“ (l. Nyr. XI. 565.)

A vihar szlávoltára nézve legcsekélyebb okunk sincs a hitetlenségre; az kétségtelen. Egészen másként áll a dolog a *viheder*, *vihetör*-re nézve. Fretetijüket ugyanis, a melyről a másolat történt, a szláváságban föl nem fődözhetni; a *d*, *t* hangnak a *vihar*-ba kerültét pedig magyar analog példakkal igazolni nem lehet. Ennélfogva a *viheder*-t ki kell töröl-nünk szláv eredetű szavaink sorából.

Én a szót német származásúnak tartom, melynek *wetter* az eredetije.

A jelentés azonossága világos: *wetter*: sturm = *viheder*: zivatar. Nem oly világos már az alaki egyezés; sőt első tekintetre nem minden ok nélkül bizalmatlansággal fogadhatja az olvasó a kijelentést, hogy *wetter* és *viheder* formailag is egyek. De ha előadjuk okainkat, reméljük, hogy könnyű szerrel sikerülni fog a bizalmatlanságot eloszlatnunk.

Miklosich a magyar *pásztor* szót a vele teljesen egyező lat. *pastor* ellenére is nem ennek, hanem az ószl. *pastyri* képmásának tartja, s e nézetét a következő szavakkal okolja meg: Noha a magyar *pásztor* egyként magyarázható a szláv *pastir*-ből s a lat. *pastor*-ból, a nép ajkáról való kölcsönvételt a könyvekből való kölcsönvételnél valószínűbbnek tartom.“ Bár ezzel a *pásztor* szlávvoltáról meg nem győzött bennünket — mi ugyanis e szót a latinból kerültnek tartjuk, mert elég nagyszámú szót tudunk fölmutatni, melyek kétségtelenül a latin, tehát irodalmi nyelvből valók; ilyenek, hogy csak az egyházi nyelvből vett réges-régi kölcsönvételeknek néhányát említsük: *templom*, *kápolna*, *sekrestye*, *létánia*, *prédikáció*, *prédikátor*, *czeremonia*, *plébános*, *proseczió*, *ámpolna* sat. melyek az első kölcsönadó (német és szláv) nyelveknek majd egyikében, majd másikában, majd mind a kettejében megvannak: lat. *templum*: ném. *tempel*; lat. *capella*: ném. *kapelle*; lat. *praedicatio*: ném. *predigt*, horv. *prédika*; lat. *praedicator*: ném. *prediger*; lat. *plebanus*: horv. *plován*; lat. *processio*: ném. *procession*, horv. *procesia*, *prošenje*; lat. *ampulla*: ném. *ampel* — de tétele tapasztalati igazságon alapszik, azon az igazságon, hogy az átvett szókat legnagyobb részt nem az irodalmi nyelv, hanem az élő beszéd a népnyelv szolgáltatja; a mint ezt a nagy számból vett következő néhány adat is eléggé igazolja: irodalmi *pranger*, népies *prenger* (*pfrenger* Schmell.): magy. *pelengér*; ir. *bündel*, n. *pandl*: magy. *pántli(ka)*; ir. *wächter*, n. *wachter*: magy. *bakter*; ir. *beize*, n. *páts*: magy. *páts*; ir. *schinken*, n. *sunken*: magy. *sunka*; ir. *fuhr*, n. *fuor*: magy. *fuár* (*fuzár*); ir. *bürger*, n. *purger*; magy. (**purogár*) *palogár*, *polgár*; ir. *brüstel*, n. *prusztl*: magy. *pruszlik*; ir. *grundbirn*, n. *krumpirn*: magy. *kolompér*.

Midőn tehát azt mondtuk, hogy a *viheder*-nek a *wetter* az eredetije, ezzel nem a szónak igaz példaképére, hanem csak közönséges, irodalmilag ismert alakjára akartunk rámutatni. A *wetter*-ből ugyanis nem válhatott volna *viheder*. Ez

csak az osztrák-bajor dialektusbeli *wêder*-nek lehet a hasonmása.

Hogy az olvasó ítélete megállapításában az igaz irányt el ne veszítse, tartozunk a következő magyarázattal. A *wêder*, úgy a mint leírva látjuk, nagyon is tökéletlen mássa hangbeli eredetijének. Az *ê* ugyanis egy leírhatatlan kettős hang, mely ingadozik az *ée*, *él*, *ie*, *iê* között; az *r* pedig gyöngye fokú gutturális hangnak a jegye. A dialektusbeli *wêder*-nek tehát, a melyet a viheder eredetijének kell tekintenünk, körülbelül imilyen írott alakja van: *wéeder*.

A mi csekély hangkülömbőség van a *wéeder* és *viheder* közt, annak kiegyenlítését alig kell magyaráznunk tapasztaltabb olvasóink előtt. Az *é* — *í*, *é* — *i* hangváltozást nem csak több régi s újabb szóalaknak egybevetése, hanem a mai nyelvből vett számos adat is közönségesnek tünteti föl, mint: régi *sér* (sepulcrum): újabb *sír*; r. *kén*: ú. *kín*; r. *kéván*: ú. *kíván*; r. *hértelen*: ú. *hírtelen*; r. *kéncs*: ú. *kíncs*; r. *ríad*, *révall*: ú. *riád*, *rívall*; *késztet*: *kísztet*; *édes*: tájb. *idés*; *éppen*: tájb. *íppen*; tájb. *rédeg*: *rideg*; aztán: *késér*: *kísér*; *ésmér*: *ismer*; *mellen*: *míllyen*; *leány*: tájb. *livány* sat. A hiatusnak *h*-val betöltésére szintén több példát találunk nyelvünkben: *fuár*: *fuhat*, *kuarcz*: *kuharcz*, *piarcz*: *piharcz*, *csián*: *csihán* sat.

A *viheder* mellett található *vihetör* nem az előbbeninek módosulata, hanem tőle különálló, némileg más kiejtésen alapuló, tehát vagy más tájról, vagy más korból való kölcsönvétel. A nyelvek ugyanis számos adatot szolgáltatnak nem csak arra nézve, hogy ugyanegy fogalomra két, sőt néha három nyelvből is vesznek a népek szót kölcsön, hanem arra is, hogy ugyanegy nyelvnek ugyanazt a szavát, természetesen a tájak és korok különbözősége szerint, más más alakban kétszer sőt többször is átveszik. Az elsőre nézve szolgáljanak például csak a nyelvünkben található következő adatok: *lám pá s*: lat. *l a m p a s*, *lám pá*: ném. *l a m p e*; *almárjóm*: lat. *a r m a r i u m*, *szekrény*: ószl. *s k r i n i j a*; *liktáriom*: lat. *e l e c t u a r i u m*, *lekvár*: cseh *l e k t w a r*; *palaczk*: ószl. *p l o s k v a*, *flaska*: ném. *f l a s c h e*; *dárda*: ol. *d a r d o*, *lándsá*: ószl. *l a š t a*; *harisnya*: tót *h a r u s n a*, *strimpfli*: német *s t r ü m p f e l*; *kúfár*: ném. *k a u f e r*, *kalmár*: tót. *k r a m a r*; *paszuly*: szerb. *p a s u l j*, *fuszuly(ka)*: rum. *f u s o l j*. Ugyan-

egy szónak más-más alakban átvételére hasonlóképp több adatunk vagyunk. Ilyenek: ném. r ö c k e l : magy. *rokolya* és népies *rékli*; ném. m a n t e l : magy. *mándli* és *mente*; ném. p f a n n k o c h : *pánkó* és *fánk*, ném. s c h u l t e r : magy. nép. *sódér*, *zsótér* és *sódar*; ném. s c h l e c h t : magy. *selejt*(es) és *eslejt*(es); szlov. i s k r a : magy. *szikra* és tájb. *iszkora*; úszl. r e c a : magy. *récse*; szerb. r a c a : magy. *rucsa*; ószl. r ű ž d a : magy. *rozsa*; szerb. r d j a : magy. *ragyásat*.

Rét, réteg.

E szónaknak két jelentése van: „1) plica series, eine falte, reihe, folge, ordnung; 2) pratum, eine wiese.“ (PP.)

Kassai szótára az 1) *rét*-et a *rész* szóból származtatja, mert „rétes vagy réteges vas csak anynyi, mint sok részre, szilánkra hasadozott vas; rét szóból származék *réteg*, de a nyelv szokás nem akart a *rész* szóból *részeg* szót alkotni, hogy zavar ne legyen a *részegember* és *rétegesvas* között.“

A NSzótár Kassainak e nézetét magáévá teszi, s megtoldja azzal, hogy a 2) jelentésű *rét*-et is a *rész* szóra vezeti vissza: „A rét [pratum] nem egyéb, mint a rész szónak árnyéklati módosulata, minthogy a rét csakugyan az illető testnek elkülönített részét, sőt a közös mezőnek, mely letelelőül szolgál, az egyes birtokosok számára külön használatra vagy kaszálásra kihasított részét is teszi, különben kaszálni nem lehetne.“

Hogy a *rét* nem lehet a *rész*-nek változata, továbbá, hogy a két rét: „füves hely“ és „sor, szer, rend“ nem tarthatnak együvé, az nem szorul bizonyításra, s ép oly világos, mint hogy a „magtár“ nem a „magszár“-ból változott át, vagy mint hogy *ár*: flut és *ár*: preis nem egyek, noha egyik is, másik is száll és emelkedik.

A *pratum* jelentésű *rét*-nek a német *riet* — irodalmi alakja: *ried* — : „ein stück feld, auch eine abgeschlossene gegend, worin sich mehrere felder befinden“ (Schmell.) „moor, namentlich mit sumpfgras bewachsenes“ (Sand.) az eredetije, a melyre különben Adelung ujjmutatása nyomán a NSzótár is rámutat, de a melytől hódító ösztöne sugallatára elfordul. A német szók hosszú *i*-jének a magyarban *é*-re változtáról tanúbizonyságot szolgáltatnak: *ziel*: *cél*, *gicbitz*:

gébicz, tiégel: *tégely*, *zwirn*: *czérna*, *bísam*: *pézma* (PP.), *kfném. bílde*: *példa*.

A Nyelvőr VII. kötetében (386—389 l.) *redő* szavunk magyarázatával foglalkoztam. A cikknek rövid tartalma ez: A *redő* egészen újkori szó, mely a hibásan olvasott *redős* melléknévi alakból van elvonva. A kemenesalji *redés* tanúsága szerint ugyanis ama szó nem *redő-s*, hanem *red-ös*-nek olvasandó; vagyis alapszava nem *redő*, hanem *red*, a mely ugyancsak Kemenesalján valóban *sor* jelentéssel használatban is van. Ez a *red* pedig ugyanegy a *rend* szóval, azzal a különbséggel mégis, hogy emez régi, amaz pedig későbbi kölcsönvétel. A *red*-nek eredetibb alakja *réd*, melyet a dráva-melléki tájbeszéd maig is fönntartott, ez utóbbinak pedig változata: *rét*, mely a régibb irodalomnak is használt szava volt. A *red* és *rét*-nek a mindannyival közös „*ordnung, reihe*“ jelentésen kívül még egy más, az utóbbival rokon jelentésük is van, t. i. „*falte*“.

S ezzel a Kassai-NSzótárféle *rét-rész* magyarázat teljesen meg van döntve, úgy, hogy még a legcsekélyebb valószínűséget is meg kell tagadnunk tőle.

Van azonban Kassai s Czuczorék szótárának egy adata, mely elég fontos arra, hogy épen a tájékozottabb olvasót, a ki mindvégig figyelemmel kísérte a Nyelvőr fejtegetéseit, gondolkodóba ejtse s a *rét* és *rend* egységére nézve nem minden ok nélkül kétséget ébresszen lelkében. Ez a *rétég* szó, mely származékával, a *rétéges*-sel együtt, a népnyelvben is szerte használatos.

Ez adatra támaszkodva a gondosabb olvasó imígyen fog, így kell neki okoskodnia. A *rét* és *rend* egységének vitatója azt állítja, s ez állításához magamnak is csatlakoznom kell, hogy a *rend* legkorábban csak a XV. század második felében kerülhetett át nyelvünkbe; a *rét* pedig még ennél is később. Ha immár tekintetbe veszem, hogy a *rét*-nek van egy el nem vitatható származéka, a *rétég*; aztán ha tekintetbe veszem, hogy ennek szóalkotó eleme a *-g* nemcsak ma, hanem régi íróink tanúsága szerint már első nyelvemlékeink keletkeztekor teljesen erejevesztett, holt képző volt, hogy tehát e szerint a *rétég*-nek a XV. században már rég járatos szónak kellett lennie: kétségtelen, hogy alap szava a *rét*, nem lehet az újszlovén, tehát sokkal később kori

réd alaknak a képmása, vagyis a *rét* és *rend* nem tartoznak együvé.

A *réteg*-ben rejlő nehézséget már eleve, a *redő* tárgyalásakor, magam is jól éreztem, s bár e nehézség leküzdésében erőm cserbe hagyott, még se tartózkodtam kimondani, mert erősen meg voltam győződve igazságáról, hogy a *ré* és *rend* kétségtelenül egységes szók. A *rét* és *réteg*, így okoskodtam, jelentés tekintetében úgy viszonylanak egymáshoz, mint *katon*a és *katon*aság, vagyis hogy a *réteg*-beli *-g* kollektív erejű képző természetével bir; tudvalevő azonban, hogy a *g* kicsinyítő képző, s mint ilyen épen természeténél fogva merőben alkalmatlan az együtteség az összeség kifejezésére. A *réteg* tehát, bármennyire hozzátartozónak látszik is, vagy különválasztandó a *rét* szótól, vagy ha mégis származéka volna neki, egy, még egyelőre megfejtethetlen rejtvényyel állunk szemben.

Ebből az okból akkori fejtegetésemben a *réteg* szóról szándékosan nem tettem semmi említést. Ma már szólhatok róla.

Lukács Lőrincz a Nyelvőr IX. kötetében (419.) a *k : g* hangváltozás igazolására a többi közt Baróti Szabó szótárából is idézi a következő példát: *rétek : réteg, rétekes : réteges*. S ezzel a kérdés megnyerte megoldását, kezünkben van a kulcs, melylyel a rejtvény zárát fölnyithatjuk. E szerint tehát a *g* nem eredeti, hanem módosult hang, a *k*-nak változata: s a miről előre is bizonyosak lehetünk, hogy nem képző, hanem a többesnek alkotó eleme, vagyis ha *rét* annyi mint: *plica, falte*, akkor *rétek*: *plicae, falten*; tehát olyanféle nyelvi jelenség, minő például a latinban *literae*: *levél* (tul. több betű), *horti*: *park* (tul. több kert együtt véve).

A *réteg* tehát annyiban nevezetes jelenség nyelvünkben, hogy egy többes számi alak mint új, egyes számi főnév szerepel a mai beszédben s az eredeti többesalkotó *k* erejének meggyengültével magából egy tulajdonságnevet is (*réteg-es*) eresztett.

KAZINCZY MINT FORDÍTÓ. /

VII.

Összefoglalás.

Végig futottunk Kazinczy fordításain. Igyekeztünk kellően megvilágítani azon indító okokat, melyek a fordításra készítették, azon cél, melyet a fordítással maga elé tűzött, azon elveket, melyeket fordításainál vallott és azon példákat, melyeket követett. Megszóltattuk a kortársakat is, hadd legyen az ő ítéletük némiképpen mentségünk, ha több tekintetben a mi ítéletünk se lesz igen kedvező a nagy reformátor fordítói működését illetőleg.

Fejtegetésünk folyamában eléggé kiviláglott, hogy Kazinczynak a fordítással kettős célja volt: az idegen remekművek művészi átültetése és irodalmi nyelvünk újítása. E kettős cél egybekapcsolására az ő korában, irodalmi nyelvünk akkori állapotában szükség volt. A fordításnál lehetett legjobban kiokoskodni, kitanulni, hol vannak nyelvünknek gyengéi, hiányai, melyeken javítani, melyeket pótolni kell. Csakhogy a mennyit nyert ez eljárással a nyelvújító, annyit vesztett a műfordító. Kazinczynál a műfordítás nem cél, hanem eszköz volt. Nem pusztán arra törekedett, miképen adja vissza az eredetinek eszméit, hanem ez eszmék tolmácsolása közben miféle szavakkal, szólásokkal, fordulatokkal gazdagítsa nyelvünket.

A műfordításban követett elvei nagyjában helyesek voltak. Ma is azt követeljük, a mit ő követelt. Ma is azt kívánjuk a fordítótól, hogy az idegen remekműveket alakilag és tartalmilag hiven tükrözze vissza, ma is megköveteljük, hogy minden műnemnek, a művekben föllépő különböző személyeknek más meg más nyelvük legyen. Ma is megköveteljük, hogy a fordító az eredeti írónak szeretett sajátosságait is általhozza és hogy ne ő láttassék szólni az író helyett, hanem az író általa. Más szóval ma is megköveteljük minden tekintetben a hűséget.

De ha Kazinczy fordításait nézzük, azt látjuk, hogy alig van olyan műve, melyben elveit keresztül tudta volna vinni. Részben szándékosan tért el kifejtett elméletétől, részben úgy fogta föl és úgy alkalmazta elveit a gyakorlatban,

hogy sem kortársainak, sem az utókornak helyeslését nem tudta teljesen kivívni. Fő hibái onnan származtak, hogy nem akart a nagy közönségnek írni, hogy a népet kizárta a művészetből és csak kevés választottaknak akart tetszeni. Ez vezette a fordítás részleteiben a tévedésekre. Marmontelt csak a francia *conversatio* stílusát ismerőknek, a német irodalom termékeit a német műveltségűeknek, Sallustiuszt pedig csak a classikus szépségeket fölfogók számára akarta fordítani. Finom műérzékét ezen írók olvasásánál minden szépség, minden szokatlan fordulat megragadta és égett a vágytól, hogy ezeket magyarul visszaadhassa. E szépségek szokatlan mondatfűzések és a minden nyelvnek különös sajátosságát képező, ránk nézve idegenszerű fordulatok voltak. E szépségek visszaadásában találjuk meg Kazinczy sarkalatos hibáját. Nem szépségek ezek többé a magyarban, hanem rútságok: szószerint fordított gallicismusok, latinismusok és germanismusok, melyek foltot ejtenek fordítása legszebb helyein.

Tudta Kazinczy, hogy hibát, hogy erőszakot követ el ez által a nyelven. De az erőszakot akarta, mert azt hitte, hogy a nyelv ez által bővül és szépül. A pillanatnyi erőszak alkalmazásával későbbi dús kifejlődést remélt. Nem gondolta meg, hogy valamint minden nyelvnek, a magyar-nak is megvannak a maga sajátosságai és hogy ezeket és csakis ezeket kell fölhasználni és fejleszteni. Nem tudta átlátni, hogy az idegen szólásokkal nem új költői „tropusokat“, nem „virágokat“ hoz be e „szegény“ nyelvbe, hanem növését és fejlődését megmételtyező, megakasztó gyomot.

A németek és rómaiak egyoldalúan tekintett példái megtévesztették ítéletében. Többet adott rájuk, mint nemzete akkori összes íróinak tiltakozására, többet mint saját nyelvérzékére.

Három dolog tévesztette meg leginkább: a nyelvről, az íróról és a szépről való fogalma. Kazinczynak nem volt világos fogalma arról, hogy a nyelv hosszú, még pedig törvényekhez kötött fejlődés eredménye és hogy e fejlődésében minden nyelv fejt ki olyan tulajdonságokat, melyek jellemét, szellemét alkotják. Nem ügyelt rá, hogy e jellem épp úgy nyilatkozik szavai alakjaiban, mint mondatai szerkezetében s a ki akár az egyiket, akár a másikat megsérti,

vétkezik a nyelv szelleme ellen s kiforgatja eredeti saját-
ságából.

Két véglet küzdött akkor egymás ellen. Az egyik az író a nyelv szolgájának, a másik urának tartotta. Kazinczy föltétlen hatalmat adott az írónak a nyelv, és a mi vele együtt jár, a nyelvbeli szokás fölött. „A nyelv a miénk s így az enyém is. Az egész társaság folyamjával az egész társaság parancsol, annak telkemen keresztül futó erével tehetem, a mit én itélek czéломra hasznosnak. És ha azért zavarom fel, hogy medrét mélyebbé tegyem vagy egyenesb futásba vegyem, igyekezetemet minden jó javallani fogja. Ha szándékomban megcsalatoznom s a ráfordított munka haszontalan volna, magam vesztenék; ha meg nem csalatoznom, az egész társaság nyerhetne.“ (Orth. és Neol.)

Ki nem látja a hasonlatnak nem csak sántikálását, hanem rossz voltát. Az író nem magának ír, hanem az egész közönségnek. Kazinczy nem a maga nyelvét akarta művelni, hanem az összes szépirodalom nyelvét. Nem a saját telkén keresztül futó eret, hanem az egész folyamat. Az egész közönségnek van beleszólása, midőn azt látja, hogy a folya-
mot szélesbítik, de sekélyítik; midőn azt látja, hogy a javít-
tani akarók tönkre teszik a hajózást.

Az író nem egyedül ura és nem egyedül szolgája a nyelvnek. Ura is, őre is. Szabadon tetszése szerint bánhatik vele, mint a festő a színekkel, a szobrász a márvánnyal, az építő a kövekkel, de tisztelnie kell alaptörvényeit és nem szabad olyant ráerőszakolnia, a mi természetével össze nem fér. Csak az az igazi nyelvművész, a ki e kettőt egyesíteni tudja. Csak annál az írónál, a ki a nyelvvel kitünően tud bánni, a ki kénye-kedve szerint tudja hajlítani, de egyszers-
mind éber gonddal vigyáz, hogy sajátosságai közül egyet se sértsen meg, támad bennünk az az érzés és tudat, hogy szépen ír. A nyelvben csak ilyen értelemben lehet a szép-
ről szó. Nem a szó, nem a mondat a szép. Az csak holt anyag marad mind addig, míg a művész életet nem lehel belé. A szóknak és mondatoknak a gondolatok kifejezésére való művészi összeillesztése kelti föl a szépnek érzetét.

Kazinczy a szépet a nyelv szellemének, törvényeinek megsértésével akarta elérni és kudarcot vallott. Csak ott szép, ott művészi az írása, a hol a nyelvnek szolgája is.

tudott maradni. Es sokszor tudott is szolgája lenni. Fordításainak legnagyobb részében, kora többi íróihoz képest szépen, sokszor igazán művészién ir, eredeti prózájában pedig jóval maga mögött hagyja ellenkezőit.

Kazinczy egyes műveinek aesthetikai méltatásába nem szándékozom bocsátkozni. Csak röviden tüntetem majd föl, milyen irányu művek fordítása sikerült neki legjobban. Kétféle fordítása van Kazinczynak: költői és prózai. A költői műfordítások sokkal élvezhetőbbek és általában sikerültebbek mint a prózaiak. Idegenszerűségeket itt ritkán találunk, a vers technikája terén pedig oly haladást látunk a megelőző költők e nemű munkáihoz képest, hogy szinte bámulatunkat kelti föl. A költői fordításokban a legkülönbélebb alakokban próbálkozik meg, végig jár az ó- és ujkori versformák legtöbbszörén és egyikben sem marad a középszerűség színvonalán. Anakreonnál a könnyed, játsszi forma és tartalom, Horatius érzemes mélysége, Catullus pajzánsága, Klopstock sentimentális rajongása, emelkedettsége és dagálya, Goethének classikus egyszerűségében is oly változatos hangja mind hű kifejezőjüket találják Kazinczyban. Legszebbek fordításai ott, a hol az eredeti formához és tartalomhoz ragaszkodik. A hol azonban ettől eltér, ott mindjárt csökken fordítói ereje és nyelve veszt lendületességéből. Klopstock Messiásából lefordítja az első éneket. De mily halványvá változik előadása az eredetihez képest az által, hogy a német mű hexameterait ötméterű jámbussal cseréli föl.

Prózában, nem számítva ó-classikus fordításait, különösen három fajjal próbálkozott meg: az elbeszélővel, a leiróval és a drámaival. Nem egyformán sikerültek neki, de a stilusát mindegyiknek megtudta teremteni. Mindegyiknél megtaláljuk a szükséges kelléket; az elsőnél az előadásnak könnyű folyását, a másikonál a szemlélhetőség élénkségét, a harmadikonál a különböző érzemek, jellemek, személyek változó szinezését. A nagy haladást, melyet a különféle műfajok stilusa Kazinczynál tett, csak akkor láthatjuk kellemesen, ha a megelőző korabeli fordított művekével összevetjük. Marmontel Erkölcsi meséit hárman is lefordították, Kazinczyn és Báróczyn kívül még a „magyar hazának hadi szolgája“ Kónyi János is. Báróczyn kívül még a „magyar hazának hadi szolgája“ Kónyi János is. Báróczyn kívül még a „magyar hazának hadi szolgája“ Kónyi János is. Báróczyn kívül még a „magyar hazának hadi szolgája“ Kónyi János is. Báróczyn kívül még a „magyar hazának hadi szolgája“ Kónyi János is.

mintha a Kónyi fordításával vetjük össze az övét. Ugyanazon évben, 1775-ben, jelent meg mind a kettő s mintha száz éves kor választaná el őket. Báróczy és Kazinczy közt már csak csekély a különbség. Nagyon sok részlet van a Marmontel fordításban, a hol tanítvány a mesterrel éppen-séggel nem tud versenyezni, sőt a hol határozottan mögötte marad. A legnagyobb részben azonban jóval megelőzi. A kifejezések bizonytalansága, ingadozása, a mondatfűzések gyakori nehézkessége helyett, melyek Báróczy fordításaiban gyakran előfordulnak, Kazinczynál legnagyobb részt szabatoságot, gördülékenységet találunk. Csak az Alcibiadis fordításának két első mondatát kell összevetnünk a két irónál, hogy erről meggyőződjunk. Báróczy így kezdi: „A természet láttatott a szerencsével öszveeskünni Alcibiades boldogságára. Gazdagság, erkölcs, szépség, születés, az ifu eleven-ségnek virága; mennyi nevezetes minémúségek, nevetségessé tenni valakit!“ — Kazinczy pedig: „Történet és szerencse egyetértésben látszottak lenni“, (az Egyveleg Irásokban még így: „A szerencse egyetértésben látszott lenni a természettel“) „hogy Alcibiádot a legboldogabb halandóvá teszik. Dús birtok, szép elme, deli külső, fő születés, kellő kor, a legvirítóbb egészség, mennyi cím néki-szelesedni minden bohóságoknak!“

Az elbeszélő művekben általában jól el tudja találni a hangot. Némelyikben valóságos művészetet fejt, különösen a *Vak lantosban*. A pathetikus nyelv, mely itt-ott az elbeszélés nyugodt menetét fölváltja, az egészen elömlő sajátságos régies szín, az idegenszerűségeknek majd teljes hiánya legsikerültebb és legélvezetesebb fordításai egyikévé teszik. Majláth *Mondáit*, *meséit* és *elbeszéléseit* azonban majdnem teljesen tönkre teszi. Igaz, hogy az eredeti se sokat ér, bizarr bolondsággá változtatja például a *Három királyleányban* az alapul szolgáló magyar népmesét, de legalább megvan az az érdeme, hogy a naiv tárgynak megfelelő meglehetősen naiv stílusa van. Kazinczy fordításából ez a naivság teljesen száműzve van. A három királyleányt ugyanolyan nyelven fordítja, mint a Marmontel *Erkölcsei* meséit.

Az *Ossiánban* szerencsés alakban szólaltatja meg a költői prózát. Nem sikerült ugyan e fordítás sem alakra,

sem tartalomra nézve, a prózának rhythmusát azonban egyetlenegy hasonnemű fordításában se érezzük úgy, mint itt. Találón tudja visszaadni az eredetinek szaggatottságát. Kifejezései mindenütt erősek, válogatottak. Ha más érdeme nem volna is e fordításnak, az az érdeme mindenesetre megvan, hogy az eredetinek hangulatát híven tükrözi vissza.

Összes fordításai közt legkevesébbé sikerültek a komolyabb drámai művek. Ezekben akarta érvényesíteni azt az elvét, hogy különböző jellemű és foglalkozású személyeknek más meg más nyelvük is legyen. Elvéinek fejtegetésénél megmondtuk már, hogyan értette ezt. Csakhogy egyrészt a durva parasztosság, másrészt az eredeti sajátságából kiforgatott idegenszerűségekkel fölczifrázott nyelv nem azon eszközök, melyekkel a személyeket jellemezni kell. Míg a népjeleneteket például az Egmontban, igazi tősgyökeres, de egyuttal jó részt alszerű kifejezésekkel fordítja, addig Egmontnak, Klárának és a többi úri személyeknek nyelvébe helyel-közzel olyan sok idegenszerűséget kever, hogy csak az eredeti szöveggel való összehasonlítás után tudjuk meg, mit akar velük mondatni. Az elsőbbi durva nyelvvel a népet, az utóbbi „finom“ beszéddel az előkelő műveltségűeket akarja jellemezni. Mind a kettőben túloz. Nem sikerült neki még a páthos sem, melynek pedig oly gyönyörű kifejezést tudott az 1790. Hamlet fordításhoz irt előszavában adni.

Egyedüli drámai fordítása, a mely igazán sikerült és összes fordításainak gyöngyét képezi, a B o t c s i n á l t a d o k t o r. E fordításával csak az volt a célja, hogy az ellentábornak megmutassa, hogy a hol helyét látja, ott ő is tud magyarul irni. Nekünk, az utókornak, azonban itt mutatta meg leginkább, mire volt képes mint műfordító. A drámai nyelv, a zamatos előadás, mely e fordításában nyilvánul, legelső műfordításaink sorában jelöl neki helyet.

Legnagyobb művészetet fejtett ki a Sallustius fordításában. Az alaki hűséget itt a legnagyobb tökéletességgel akarta visszatükröztetni. Nem elégedett meg azzal, hogy szószerinti hűséggel fordítsa, hanem még a mondatok hangzatát, a mondatfűzések eredeti rhythmusát, az egyes szavak alakok és fordulatok régies színezetét is vissza akarta adni. „A sallustiusi hangzat kedvéért gyakran szókat alkot, — azon egy-két alkalomra, hogy e szerző némelyik mondata

végén a latin szónak terjedtségre megfelelő, éppen oly hangteljességű és erejű szó álljon. Így: p i h e n g n ü n k (henyélni, hivalkodni), tu d a l l a t (tudomás, tudat). Majd költői szót használ, mint e s k. Máskor a mondatok kapcsolatát teszi latinossá — a mondat tagjai közül kihagy, — a szórendet változtatja, az ellentéteket élesíti, a tartalmas szókat erősíti. A visszahozó s egyéb mellékmondatokat oda teszi, a hová a magyarban alig lehet, a kötőigét kihagyja, egy szóval nyelvet alakít saját geniusa által önmagának.“ (Imre Sándor: Kazinczy nyelvújítása. Szépirodalmi Figyelő 1862. f. 119. 1.)

De épen azért, mivel ily rendkívüli eszközökhöz nyúlt Kazinczy e fordításánál, olyan eszközökhöz, melyek a magyar nyelv rovására voltak, épen azért nem sikerült e fordítása úgy, a mint ő azt gondolta. Bámuljuk benne a művészetet, de nem nyeri meg tetszésünket. Az erőltettség rí ki minden sorban. Mily nagyszerű remeket teremthetett volna e fordításával, ha kitartó szorgalmát helyes elvek vezérelték volna.

Az idegenszerűségek alkalmazása teszi tönkre fordításait. A nyelvújító szemüvegén keresztül nézte ezeket az idegen író „szeretett sajátságainak.“ És éppen azért nem tudta fordításai nagy részében azt a célját elérni, hogy ne ő látáson szólni az író helyett, hanem az író általa. Mert hát a „szeretett sajátságok“ olvasásánál soha se az eredeti író látjuk, hanem mindig a fordítón boszankodunk.

„Megvallom, nem értem, mi cselekszi, hogy a mit én oly felette szépnek lelek. az másoknak oly igen rut“, így szól Kazinczy a Glottomachusokban a neologismusra vonatkozólag (kézirat, 6. 1.). Ha ma élne Kazinczy, e kérdésére régen megfelelt volna önmaga. Azóta átalakította volna a szépről való fogalmát, a fordításról alkotott elméletét. Leszállt volna azon magas idealistikus polczról, melyen állott és rálépett volna a való életnek, a természetesnek, a nemzetinek ösvényére. Azóta belátta volna, hogy az idegenszerűségek áthozatalával és a szószerinti fordítással rossz uton járt. Belátta volna, hogy nem abban van a művészet, hogy ezt tegyünk, hanem abban, a mit már Döbrentei is követelt, hogy az idegen kifejezésnek megfelelő sajátos kifejezést meg tudjuk találni. Ma ő se fordítana szolgálilag, hanem vigyázna arra, hogy a szavak alakja és tartalma két nyelvben soha

se földi egymást s megkövetelné a fordítótól, hogy szem előtt tartsa, hogyan fejezte volna ki az idegen író ezt vagy azt a szólást, ha magyarul írta volna.

Kazinczy vétett idegenszerűségeivel, de ezt megbocsátjuk neki. Jó szándékkal vétkezett, nyelvünk emelését tartotta szem előtt. Elmondhatjuk Guzmicscal: „Hogy nyelvünk emelkednék, valakinek botlania kellett, s jól, igen jól esett, hogy Kazinczy, hogy e látó férfiú botlott.“ (F. M. Minerva 1831. 491. l.)

Kazinczy működése és hatása következtében kétségkívül nagyot emelkedett irodalmunk. Pázmán és Faludi nyelvével összemérve irodalmi nyelvünk finomult, csiszolódott, gördülékenyebb, gazdagabb lett, de épen a Kazinczy hatása következtében szintelenebbé is vált. Elismeri ez a nagy reformátor maga is: „Hogy én sok vétkeket követtem el a nyelv ellen“, így ír Kisfaludy Sándornak 1822. febr. 13., „senki sem kiálthatja inkább, mint a hogy én valom. A kezdő ritkán áll meg a középpont mellett. De én úgy hiszem, hogy az a nagy dísz, melyet lelkes öcséd Auroráján előntve látunk, az én munkám, s azért az enyém, mert én elébb léptem fel mint ő s Szemere és Kölcsey s Szent-Miklósy, kik azt tették volna, a mit én tettem, ha előttök megtéve már nem volt volna.“ (Glottomachusok LXII. szám.)

Nyelvünk elszintelenedése miatt Kazinczy követőit terhelő a fő hiba. Nemcsak a szófaragásban mentek némelyek egészen a féltelenségig, hanem bűnös elnézéssel voltak a nyelvünkbe mind inkább és inkább betolakodó idegenszerűség iránt is. Kazinczy maga ezt meggátolni igyekezett. Írásaiban többször kikel a hivatatlan újítók ellen és élete vége felé maga is nagyon mérsékelte nyelvújítói buzgalmát. Volt sok tévedése, de e tévedések annyi tekintetben áldásos működésének csak fattyuhajtásai voltak. Egy-egy ballépésével száz annyi érdem áll szemben. Mint műfordítót a mai kor sok tekintetben túlszárnyalta, de ki tudja, mikor emelkedett volna még ennyire, ha nem Kazinczy az uttörő. Uttörő volt a nyelvújítás, uttörő volt a műfordítás terén, mind a kettőn sokszor botlott, de botlásának mindig a nemzet vette hasznát.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

VIII.

A -ből rag.

A kiható *-ból*, *-ből*, régibb *balól*, *belől* alapjelentése: valaminek belsejéből való kijövés, kihatás. Pl. kiment a szobából, követ vett ki a vizből. Amint a *-ben* ragnál a bennelevőség fogalmához nem okvetetlenül szükséges a teljes határoltság, úgy a *-ből* ragnál sem kívántatik meg szorosán, hogy a tárgy minden oldalról határolt körben volt legyen pl. kiállt a padból, kilépett a sorból, a bot kiesett a kezéből; vagy sokszor elég, ha a bennelevőség csak symbolice volt is meg pl. a szél kikapta fejéből a kalapot.

a) Helységnevek. ki szökec Budabol Szék.: Crón. 218. elindula Siklósból, és Sárospatakra akar valamenni Petthó: Krón. 106. Vlimánt tizenhárom század magával, Lippából boczátá, soc aiándékával Helt.: Canc. K. Jutánac erős Kassából drabantoc u. o. T. Vitéz Gergely vayda Fellakból ot vala u. o. K. Regetzből is à Fekete Lórintzet vele boczátá u. o. R4.

b) Egyéb helynevek és concret fogalmak. Kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente H. B. menden yombalol (de omnibus mihi bonis) Fer. leg. 48. heylbelewl (de loco) u. o. 16. vewlgrbelewl (de valle) u. o. 36. mikor eltauoztakuala az vtbol mellet isten azoknac adot uala Bécsi c. 12. arczayat le nem hayta menbe wl (nec faciem declinando a coelo) Érd. c. 16. kinek zayaabol olthatatlan laang id ky Sánd. c. 236 megtugga minemú tartomambol valo, es minemú nemzetből ualo Nagysz. c. 66. legottan ő nemössegenec zekiből levettetteec u. o. 82. Harmad ielős vigasag lezón a meñnei hazaba az zamtalan vigasagos, es náyassagos tarsasagbalol u. o. 66. ruháimat változtatam kykbelewl zeplwsitetem en ziuemet Virg. c. 260. hogy el menyen ez velagbol atya istenhez Dom. c. 183. mert meñből te adatal Peer c. 86. kapu belewl Jord. c. 236. Erasmus az wy testamentomot a Gdrögből wyonnan fordita Szék.: Crón. 227. A miből őc esz nec, soha meg nem mossác Helt.: Canc. 3. Caput vacuum cerebro, Képes az abrázatia, de kiszöktek az felső várból Decsi: Ad. 203. Intermedios collocare, Kőzből hadni u. o. 411. hozzám hivattam Ocskait, kivertem az haza-kéredző kíváncsikot az feibül Rák. Lev. IV. 476. ha kilépöl rabotás házadbul Vit. én. I. 422. a Fazékas az Agyagból Kalyhákat, föld-edényeket formál Com. Vest. 55. ló szörből való nyug (nyüg) Tört. XVIII. 270.

oly lóra is ültem, kinek fékemléje más kezéből igazgat-
tatik Okmt. VIII. 176. E' mi Seregünk-ből való, jámbor
Cheminicius Marton Czegl.: Jke. 154. Non ex quolibet ligno
fit Mercurius, Nem minden botból leszen beretva u. o. 161.
Majd derék fajankó válik úgy belőle. Ar.: Toldi 2. é. S
tán a szó belőle, míg a világ, folya u. o. 4. Fényes apró
csöppek hulltak a magasból, Mintha zápor esnék piros
kalárisból u. o. 11. Lepedőt sugárból terített rá a
hold u. o. 9. Futott míg a szusból gazdája kifogyott
Pet.: Ján. Vit. Virágim, virágim tőből hervadatok Népk.
Gyűjt. I. 149. Kikéri anyjából a borjút Ny. I. 271.

c) Abstract fogalmak. A -ből ezek mellett is
megtartja elativus jelentését, csakhogy itt a kihatás az
elvont fogalmak képzeleti köréből történik. Pl. hog' a leue-
leknek mellek kiral neuból erezetnec vala . . . senki
ellene mondani ne merne B. c. 39. Es legottan megizene
hester kiralnénac es az kiralnac Mardocheusnac neuból
u. o. 32. Es az ó zokasabol a' kirali arañ estapot ki
noyta kezéuel u. o. 38. ó kólt fel halottaiból Münch.
c. 218. en halazasból jevuek Dom. c. 170. es monda
zent Damancos atyank kegessegnek lelke bevl u. o. 167.
tahat evk es lennenek az ev fogadasokból meg oldoz-
tak u. o. 167. Azert ebből ezöngbe vehet' t'óc hog' . . .
Nagysz. c. 66. ömmagat kirekezte ammennei dicóságból
u. o. 82. De ynkab ez vylagyakat neztem ferfyakat, azzony-
allatokat, leanyokat, zerzetes embereket és ruhayokat kyk-
bwl zeplwsítetem ziuemet, gonoz gondolatockal Virg. c. 260.
hogi büniből meg térhessen Thewr. c. 312. megis tudom
bizonyettanom akaratomat az Isten akarattyabol Mon.:
Apol. 255. serkeny fel ki aluszol, ebregyel föl halalod-
ból u. o. 520. Hogy példát vegyetec tú minnyáian eből
Helt. Canc. 2. Meg látzik magaviseleseből is rosz volta
Decsi Adag. 244. Az ki hamar kezdi, hamar kifárad belőle
u. o. 184. Laui manus, En ki mosdottam belőlle u. o. 386.
Valamint s valahogy, de ki feslem az adósságból u. o. 405.
Ezeket a verseket nem szidalomra való kedueből írta
Bal.: Ep. 3. nem kel a' Papot . . . levetni tisztiből
Czegl.: Jke 236. Hogy az Ember, tsac Hitből igazul meg
Christus által u. o. 123. Rosznac tartas a' Jesuita Consequen-
tiáját; mert nem e' jü abból ki u. o. 49. jószántomból
mondám nekik Bethl.: Önél. II. 34. tennen magad emlé-
kezetedből is tudd ki Fal.: Ud. emb. 47. De a kinos
éhség azt is irigyelte, Hajnali álmából csakhamar fölverte
Ar.: Toldi 4. é. Asztalt is terített, csak úgy hevenyéből
u. o. Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál
u. o. 182. Angyal szavából értettünk u. o. 33. elkezd
hát torkaszakadtából u. o. II. 386.

d) Ok. Az állapot, melyben vagyunk, vagy erős lelki

indulatok okúl szolgálhatnak valamely dolog előidézésére s ilyenekkel a *-ből* egybeköttetvén, ok-viszonyt is fejezhet ki pl. Mykoron zent damankos atyank volna romaban, harmad honorius papa zerze az cardinalisoknak a k a r a t y o k b o l, Hög mynden apacchak ha lehetne evzve gyevhtetnenek Dom. c. 166. mikoron ezebe vette volna, hofi az ew Mestere vgian nem akarna tanítani i r e g i s e g e b ő l Pont. hist. 142. ámbár a' Királynak és Ország gyűlésének a k a r a t t y á b ű l, minnyájan a' Jesuiták magyarokká lóttének Petthő : Krón. 59. Keze el szackadá Horuat Gergelne, K i b ő l halála történyéc szegénne Helt. Canc. X4. Ebből iő tő reátoc nagy szomiuság u. o. H3. Mauricius Romai Imperator meg őletec az őnnőn vitezitől a p h o c o s n a c t a n c z a b o l Szék. : Krón. 128. ha a' Magiari vrac őtet i r i g s i g b ő l Izkra Janosnak el nem arulliac vala u. o, 208. t u d a t l a n s a g o m b o l (per imprudentiam) ebben è vissza vonyasban esem Mon. : Apol. 8. más iz g a t á s á b ő l, ő s z t ő n ő z é s é b ő l gonozság tételt cselekedett Com. Jan. 193. Katonává lettem, de nem kevélység b ő l Népk. Gyűjt. I. 227. Midőn Ádám aludt, u n a l m á b ő l Évat szabta görbe bordájából u. o. II. 16.

Konkret fogalom *-ből*-lel egybekötve okság-viszonyt nem eredményezhet.

e) Rész. Ha a kijövé s valamely tárgy ből vagy anyagból csak részben történik, a *-ből* a résztvevés fogalmát jelöli pl. Valanac azert őközöttőc Judanac fiaiból Daniel Ananias Missael Azarias Bécsi c. 68. Es lez nec kohňa edeñec vrnac hazaban monnal fialac az oltar előtt Es iő nec menden aldozoc es vez nec ő bel ő ll ő c es főz nec ő ben nec u. o. 188. Ethethee ewketh az gabonanak l y z t h l a n g y a b o o l Winkl. c. 113. ugy kérnek részt a' fogott halakbéli nyereség b ő l Misk. : Vadk. 186. Kijutott neki a piritus k e n y é r b ő l Ny. I. 323.

KÖNNYE NÁNDOR.

A ZRINYIÁSZ MONDATTANA. /

IV.

IV. A jelző és jelzett viszonya.

A jelzői szerkezetre nézve Zrinyinél a következő eltérések említhetők:

1. A birtokos jelző utána áll néha a jelzettnek, mint: Nagy részét hadaknak ravaszsággal veré. I. 40. | Ti vattok tartói én erősségemnek, Ti meghódítói pogány kereszténynek. I. 52. | Ez azonban ritkábban fordul elő.

2. A n a g y jelző módhatározó értelemben nagyon sokszor előfordul más jelzők vagy módhatározók előtt: pl. Vigye

rájok nagy rettenetes fegyverét. I. 31. | És az várbul ki-megyeny nagy bátor szüvel. XV. 55. | És így szól hozzájuk nagy hangos torkábul. XV. 101. | Nagy vigan Alekto eltű-nék ott mindjárt. I. 46. | De kapitány nevet nagy gyaláza-tosan Hordozta. II. 55. | De nagy bátran monda. III. 105. | Szalad nagy serege nagy dicséretlénül. IV. 93. | Földet ha-rapván nagy kegyetlenül. IV. 72.

3. Gyakori ezen két, mennyiséget jelentő jelző össze-kapcsolása : sok számtalan. Példák : Sok számtalan tatár. I. 68. | No kiomlik sánczbul török sok számtalan. X. 16. | Vagyon reménysége számtalan sok hadán. V. 6. | Itten kezd hullani török sok számtalan. XV. 73.

4. Számnévi jelző után néha többes számba tétetik a jelzett főnév; így : Hirdetik az hadat minden országokban. I. 50. | Az tatárok után öt roppant seregek. I. 76. | Ura hire nélkül sok hadakat gyűjte. II. 3. Zrinyi nagyon ritkán követ el e tekintetben vétséget, jóllehet Geleji K. éppen e hibát iparkodik terjeszteni grammatikájában; Corp. Gramm. 3 14.

5. A jelző megegyezik jelzettjével számban és eset-ben, mint : Ha szerencse neki valamit jót adott. II. 49. | Küldött már hatszázat törököt pokolban. V. 50. | Hát még sem halljátok . . . kinzók-lelkek? XIV. 31. | Miért retteg-tetni kell azt vitéz szüvet? XIV. 46.

6. Az értelmező jelző a jelzett szó után állva, avval számban és esetben egyezik, mint : Hiszem nem sokáig ez testem, unalmast, Itt hagyom. IV. 34. | Feltünőbb és szaba-dabb szerkezetű, főkép mennyiséget jelentő értelmezők van-nak a következőkben : Török három ezer elveszté életét. IV. 102. | No kiomlik sánczbul török sok számtalan. X. 16. | Kiáltás, sikoltás ottan sok származék. XI. 13. | Bajvivő társára senkire nem talál. XI. 97. | Ha ember boszut egyet elszen-vedett. XIV. 46. | Itten kezd hullani török sok számtalan. XV. 73. | Tizezeret kioszta tüzes gránátot (csakhogy itt a főnév értelmezi a számnevet) XIII. 100. | — Kiáltás, futko-zás táborban nagy esék. VI. 64. | Kinek soha mássát nem látta ég magas. VI. 87. | Mit kellessék legjobbat török hasznára cselekedni. VIII. 25. | Mert feküsznek törökék ré-szegek ihon. IX. 47.

7. Nagyon sokszor előfordul az az eset, hogy az értel-mező és értelmezett között egész mondatrés, sőt mondat is áll : Uram, azt is látod az pogány töröknek Miként vásik foga, az hitetlen ebnek. II. 72. | Meghagyá azután, senki ellenséggel Beszélni ne merjen, az pogány törökkel. V. 67. | Az basa veszését ezer trombitával hirdeti, elvesztét. IV. 53.

8. A jelzők füzésénél egy pár latinizmusra is bukka-nunk, a milyenek : Mintha volna közép török táborában (in mediis castris e h. tábor közepén). X. 82. | Sokak közép mel-lyén az vasban akadnak. (mellők közepén). X. 19. | Maga

is hogy holnap első szép hajnalban (prima luce). VI. 56. | Esék Zizim agának közép melljében (melle közepébe). VI. 107.

V. A névmások füzése.

1. A *minket*, *titeket* és *bennünket*, *benneteket* felváltva használtak. A *minket* alakot használja sokszor ott is, hol ma *bennünket* szokásos, mint: Melyekért tisztelnek minket az emberek. V. 13 | Minket kész prédának tartott ő magánál. V. 15. | Hogy mint bolondokat hittel csaljon minket. V. 29. | Most sem hágy el nagy hatalmu keze tiktek. V. 23. De: Azért nem akarának várni bennünket. V. 16. | Hogysem ő pórázon hordozzon bennünket. V. 28.

2. A birtokragos főnevek előtt is nagyon sokszor kitétetnek a sz. névmások artikulussal vagy a nélkül; így: Ez az kirül szólni fog én historiám. V. 60. | Annyi én érdemem te kegyelmed ellen. V. 69. | Volt tizenhárom száz az ő jó lovassa. IV. 90. | Ű tanácsából megbomlék békesség. II. 1. | Megnevelnünk kell az mi hirünket. V. 25. | Im mi állapotunk látjátok miben van. I. 53. | Hogy ti császártoknál kegyelmem lehessen. VI. 40. | Az ű panaszira (panaszikra) nem hajtom fületem, Ű nyavalyájokra nem tészem szememet. I. 22. | Ez a régiségben nagyon szélesen elterjedt sajátság s mindenestre a sz. névmások ilyen alkalmazásán az idegen nyelvek birtokos névmásainak szolgai fordítása érzik föl.

3. A birtokos névmások használata kevés eltérést mutat. Előfordul a „*maga*“ névmás ilyen füzése: Mig nem látják égni magok házokat. I. 42. | De gyakran használtatik a „*maga*“ mint birtokos jelző a személy erősítésére „*saját*“ értelemben, mint: Maga öcscsét, Durmist. II. 28. | Petraf besánczolá az maga táborát. II. 54. | Régen Rahmat elhatta az maga lovát. III. 103.

4. A jelzőileg használt mutató névmások füzése sokszor különbözik a mai alkalmazástól, a mennyiben jelzett főneveikkel számban és esetben gyakran egyeznek s közöttük majd kitétetik az articulus, majd nem; így: Ennek tanácsodnak hire én rajtam lesz. III. 18. | Ezeknek ebeknek vérekben megfestjük vitéz kezünket. III. 56. | Örömetst meghalok én ebben Szigetben. V. 74. | Három ezer lovas veszett ebben harczban. VI. 115. | Ezt az leveletem vidd gyorsan. V. 85. | Ah, ne lássák Szigetet ezek az ebek! XI. 78.

5. Zrinyi a határozatlan névmási alakot igen gyakran használja a mai relativum mellett; pl. Valaki köthetett oldalára szablyát. II. 5. | Valamerre fordul piros vért sokat ont. II. 8. | Valamikor hajnalnak volt hasadása. II. 64. | Valameddig látom, ő árt keresztyénnek. VI. 41.

6. A régebbi idők szokása szerint a *mely* és *mi* helyett *ki*-t, a *ki* helyett *mely*-et használ. Ebből is ez következik, hogy Zrinyi nyelve, bár művei későbbiek, mint Pázmányéi. átmenetet képez a közép magyarról az új magyarra, melynek képviselője Pázmány. A *ki*, *mely*, *mi* használata Pázmány műveiben általában szabályos, kevésben tér el a mai használattól, mint Kiss I. a Nyelvt. közl. XV. k. kimutatja. (212 l.) Zrinyi sokszor használ a Zrinyiászban *ki*-t ott is, a hol nem személyről van szó, mint: Megvetvén világot, kibem sok java volt. I. 5. | Nem járnak az uton, kit fia rendelte I. 7. | Számítalan sok ágyú, az ki küfalat tör . . . Sok taraczk pattantyu, ki keresztény vért ont. II. 40. | Kis elme ez, ki ir nagy Atyám dolgáru. IX. 1. Éppen oly gyakran találunk *mely*-et, hol személyről van szó; pl. Nagyobb vitézségű vitéz. Mely meggyőzettekre kegyelemmel nézsz. IV. 45. | Ifju Juranics, melynél szebb ifjat. V. 57. | Szerencse kezekben egy törököt ada; Mely vár felől maga többtül szalada. VI. 58. | Vezessed fiamat, melyet török kedve hadban elragadott. VI. 99. | Itt hadni társodat. Az mely szeret tégedet. IX. 20. *Ki* áll *mi* helyett ebben: Mindent cselekedtél ki túled lehetett. IV. 44.

7. A határozatlan névmások közül a *valaki* többször latinosan rövidítve használtatik föltételes kötőszó után: pl. Hogyha mit ígérnek kereszténnek II. 57. | Ha mit elvégez. III. 1. | Ilyen ez is: Hogyha kaurokat miként megverheté. II. 3.

A *kiki* egy szóban is, szétválasztva is gyakran előfordul: Kiki immár felült jó vitéz lovára. IV. 13. | Ki dicséri lovát, ki erős fegyverét, Ki társát, ki magát, ki nyert nyereséget. IV. 40. | Kinek fejét nyomják fekvé, kinek hasát, Rászagatják döntik kire a sátorát; Ki jajgat, ki fegyvert kap, biztatja társát. IV. 83. ! — S ez annál fontosabb, mert a *ki-ki* ilyenén használata manapság hovatovább gyérülni kezd. Inkább jelentéstani különösségek a következők: S némely (némelyek vagy néhányan) magát örömetst aval csalatja. V. 92. | Némely (nehány) horvát dávorit nagy torokkal kezdé, Némely hajdu tánczot fegyverrel szökdöse. IV. 39. | Valaha (valamikor) órá is, nagy uzsorával dü. IV. 2. | Ne félj, hogy segítse senki (valaki) magyaro. I. 42.

VI. A névmutató (artikulus) használata.

1. A határozott artikulus úgy használtatik, mint mai nyelvünkben élünk vele, csakhogy sokszor elmarad onnan, hol ma kitennők, mely körülmény szintén a Zr. régieségét jellemzi. Nagy tere van e tekintetben a költői licenciának is. Példák: Másfelől horvát bán várta gondot visel. V. 2. | Így Turi cselekszik, töröktől bántódott. II. 8. | Hogy ily dolgot magyaro megpróbáljanak. II. 10. | Mezőtelen

karddal kiszökék sátorból. II. 13. | A határozott artikus majdnem mindig *az* alakban jő elé, mássalhangzók előtt is, mi a régiségnek különben csaknem közös vonása. *Az a* alak nagyon ritka; alig van több ezeknél: Ne légyen fejedben az a birodalom. VI. 35. | Gyorsan két ezerrel a felé szágulda. II. 16. | Vid a kegyetlen. VI. 86. | Ez az a Demirhám. VII. 85. | Az a ti helyetek örökös átokban. XV. 48.

2. A határozatlan névmutató (egy) szerfölött ritkán jön elő s akkor is a magyar nyelv természete szerint „egy némely, egy bizonyos“ értelemben használtatik. Ez esetek a következők: Ököllem agyon vert egy nagy elefántot. I. 83. | Zrini egy hajnalban. II. 64. | Egy fekete szerezsen ló volt alatta. II. 32. | Egy országos hadnak. III. 42. | Egy mély és hosszú völgy fekszik tábor mellett. III. 50. | Mint egy jég. VII. 20. | Eleibe hiva azért egy követet. XI. 40. | Kit harcrul tartóztatott egy kis boszuság, XI. 1. | Így ira s elküldé egy kis inasatul. XII. 45.

VII. Igenevek.

1. A Zr. nyelvében a ragtalan főnévi igenevek alanyi, tárgyi, vagy határozói értelműek, s cselekvő igék mellett fordulnak elő, a személyragos inf. pedig személytelen igék vagy névszói állítmányok mellett (hol az ige csak oda értendő) használatnak. S ez nagyon természetes, mert ily esetben az inf. melletti személyrag mintegy azon határozatlanság megszüntetésére szolgál, melyet a határozatlan értelmű állítmányok hátra hagynak. Ez azonban csak általános abstractio, melytől eltérő esetek is fordulnak elő, de a melyek a szerzőnek általánosító vagy részletező és kiemelő szándékában többnyire helyes magyarázatjukat lelik.

a) Alanyul állanak a főnévi igenevek ezekben: Ah! nehéz mondani. I. 18. | Az vitéz embernek. Kell valamit engedni az szerencsének (engednie) I. 43. | Az melyeket teneked nem lehet tudni (tudnod). I. 26. | Ifjantan Kelle veszni szegénynek (vesznie) III. 59. | De késő akkor sietni (alany) tenni jót. XI. 53. | Nem jó üdőtlenül virágot szaggatni, Nem dicséretes néked halált kívánni. V. 94. | — R a g o s i n f: Ideje velek esmertetnem. I. 19. | Nem is kell oly messzi nekünk fegyverkezünk, Sem annyit költenünk, Sem annyit vesztenünk, sem győzelemben nekünk kételkedünk. I. 41. | Megtörnöm végig nem lehet. I. 40. | Jobb lett volna néked veszteg lenned. III. 6. | Heában megvárnod ezt karddal. III. 104. | De nekem nem szabad ilyeneket szólnom. IV. 8. | Nincs mit hinnünk. V. 32. | Kevés hasonlítanom. V. 60. | Annyira tüzedet illik oltanom el. V. 91. | Szabad legyen kérdés nélkül mondanom. VIII. 52. | Jobb tehát nekem

nem tusakodnom. XII. 68. | Kell tenéked is követned enge-
met, Sokat járnod és fáradnod, veritékezned. IV. 36. | Noha
néked nékem sokat nem kell szólnom. IV. 73.

b) Tárgyi értelemben használatnak a következő ige-
nevek: Kezde könyörgeni És az igazakért igen esedezni.
I. 25. | Ah! . . . és merték elhadni; Nem szígyenlik istene-
ket elárulni. I. 18. | Inkább kíván fizetni harácsot. I. 54. |
Bántani nem adta. III. 112. | Kegyelmet nyerni reménylette.
II. 3. | Te akarod-é én tanácsomat tudni. I. 26. | Rendel
felhuzatni. V. 64. | Holttestét fosztani ti megszenveditek.
VI. 96 | Tudhasson idején készülni. V. 85. | Szereti hallani.
VI. 12. | Igaz Isten lévén hogy tudjam szenvedni. XV. 30. |
Senkinek nem tudnál használni. V. 94. | — R a g o z o t t
i n f. ezek: Most megadta látnunk (ma ritka szerkezet) IV. 15. |
Ne adja aztot az jó isten érnem. V. 89. | Most az mit csele-
kednünk hagyott. IV. 16. | Isten megadja érnem. XI. 61.

c) Határozói főn. ige-nevek: Kész lőn megfelelni (a meg-
felelésre: végthat.) Kapdosni nem bocsátá (kapdosásra: vég-
határozó.) III. 61. | Jünni siete (jövésre: végthat. II. 59. |
Sietett futni. II. 62. | Futni készülének. (futásra: végthat.)
III. 86. | Magát is Farkasicsra esni bocsátá. (esésre bocs.:
végthat.) III. 108. | Övedzőig vízben kész lőn begázolni. (vég-
that.) VI. 77. | Tartozol élni és szolgálni. (végthat.) V. 94. |
Kért esni ereszté mind az két karját (végthat.) XI. 70. | —
Mint az fene tigris kölkét halni látja (halásában látja; álla-
pothat.) III. 80. | Mikor együtt lenni őket meglátá (állapot-
that.) V. 4. | És rajta tombolni az kaurt nézitek. (állapothat.)
VI. 96. | — R a g o s h a t. i g e n e v e k: Ne hagyj üdöt
alkudniok (az alkuvásra: végthat.) I. 37. | Azért nem gondo-
lunk vesztenünk éltünket. (vesztésére: végthat.) VI. 44. | Kész
vagy azokat mind elvesztened. (végthat.) XII. 72.

2. A melléknévi ige-neveknek a következő
különösebb használata van:

a) Az *iró*-féle alak gyakrabban áll maga helyett a
cselekvés helyett, mint állapothatározó. E szerkezet nyelv-
vünk eredeti sajtáságai közé tartozik s a Zr. nyelvben arány-
lag elég sűrűen előkerül, mint: Mert látom töröknek dolga
veszőben áll. VIII. 61. | Ihon Szigetvára vagyon csak eső-
ben. XII. 73. | Segítség nélkül vagyoni romlandóba (noha
itt *-andó* végzetű igenév áll.) XII. 78. | Mert csaknem eső-
ben országunkat látja. XIV. 10. | Az ki esőben van, annak
(szüve) kétségben hül. XIV. 105.

b) Az *irott*-féle alak többször használatik főnévileg,
mint ma; egyébiránt az ily participiomokat valóságos *-t*-vel
képzett főneveknek is tekinthetjük; pl.: Májusnak fottára
Az egész hadak szállának táborban. I. 50. | Eléggé mu-
tattad már vitéz voltodat. III. 113. | Amaz pedig neki felel
sietében. XIII. 14. | Szigetnek bástyáját láttokra rontom

el. XIII. 57. | Mégis sir Deli Vid, 's így felel sirtában. XIV. 96.

c) A „nőttön nő, folyton foly, bizton bizik“-féle kifejezések sokkal több összeköttetésben vannak meg a Zrinyi-ászbán, mint mai nyelvünkben. Az ily szólások a cselekvés folytonosságát s intenzitását akarják kiemelni, s rokonértelműek az effélekkel: várva vár, kérve kér stb. Ily értelemben magyarázza ez alakokat már Molnár A. is, ki azonban hibásan mondja infinitivusoknak azokat: „Sunt et alia infinita in *ton* et *tön* vel *ten*, quae tantum suis verbis praeposuntur et eorum continuam et frequentem actionem vel passionem significant, ut: *Mondton mondgya*, dicitur, continue dicit. *Álton állasz*, restitas vel jugiter stas. *Kérten kér*, continue petit, rogitat. *Menten megyen*, continue it, pergit jugiter.“ (Corp. gramm. 272. l.) Nézetem szerint ez alak nem participialis, hanem főnévi, az igéből *-t* deverbalis képzővel alkotott főnév, mely a cselekvés eredményét szokta jelenteni; az *-n* helyhatározói ragnak állapothatározó értelme van úgy, mint ebben: aggódik sorsán, azaz mintegy sorsa fölött (sorsán) léve aggódik. E felfogást alkalmazva a fön-
tebbi kifejezésre: „kérten kér“ annyit tenne, mint kéreten (kérésen, a kérés eredményén, a kérés megszűntével) még mindig kér, tehát ismételve, azaz folyvást kér. Így a Zrinyi-ászbán: „szólton szól“ úgy fogható fel, hogy a szólás eredményén, vagyis annak megszűntével újra, tehát folytonosan szól. Különben a Zr. nyelvében e nemből a következő kifejezésekre akadunk: Szólton szól Ali Kurt ágyuja. IX. 14. | Így hull az sok török és szaladton szalad. X. 101. | Ujítton ujítja hatalmas kezének Nehéz csapásait. XI. 73. | Ujítton ujítja csapást kegyetlenül. XIV. 109.

3. Határozói igenév. A *-va*, *-ve* és *-ván*, *-vén* végű igenév mindig határozó a mondatban. Az első vagy az alany és tárgy állapotát, vagy a cselekvés befejezése utáni állapotot jelöli, szóval: mindig állapothatározói jelentősége van. ritkán módhatározói. A *-ván*, *-vén* végű sokszor egész mondatot foglal magában, még pedig mellé vagy alárendeltet s ilyenekre fel is oldható. Ertelme pedig idő- vagy okhatározói. E megkülönböztetést azonban csak a szokás szülte s hosszú időn keresztül fejlesztette oda, hogy a grammatika a *-ván*, *-vén* végű igenevet idő- vagy okhatározónak, a *-va*, *-ve* végűt pedig állapothatározónak mondja. Az ó és közép magyarban felváltva használták ez alakokat, sőt a *-ván*, *-vén* végű régibbnek látszik. Az új magyarban is találunk még efféle felcseréléseket, melyeket azonban hibáknak egyáltalán nem tarthatunk, minthogy régibb kori emlékeinket mindig saját koruk s a nyelv természete, szelleme szerint kell felfognunk és megítélnünk. Ma már ez alakok eltévesztése hibának tekintendő. Mindazáltal a Zr. nyelve mai szabályaink.

szerint, csaknem egészen pontosan, sőt sokszor a mai szokásnál helyesebben megkülönböztetve használja a határozói participiumokat. Így

a) A *-ván, -vén* alakot időhatározásra alkalmazza: Hozzám térnek megbánván bűnöket (miután m. b.) I. 24. | Így mondván (miután i. m.) ragada erős kemény dárdát. III. 92. | Átkozódván magából lelkét bocsátá (midőn átk.) III. 108. | Ha rád nem botlottam volna hadakozván (hadakozás közben.) VIII. 19.

b) A *-ván, -vén* okot jelöl ezekben s effélékben: Messziről esmervén császárt, neki szóla, (mert m. e. cs.) IV. 97. | Vérét látván örül (mert v. l.) VII. 75. | Most bizvást alusznak nem esmervén minket. IX. 29.

c) Az állapot megjelölésére *-va, -ve* végű part. használatos; pl.: Noha ember-módra láttalak tégedet szólva, tanácsolva. I. 47. | Fekve találják vadászok abban. II. 7. | Mosolyogva magában ily választ ada. III. 20. | Vesztég ülve nézhetjük holt kaurokat. VIII. 44. | Nem látja földben ásva ez a fényes dél. VIII. 50. | Mert aluva megvalljuk bizony az kárát. VIII. 42.

d) A *-ván, -vén* végű partic. néha módhatározást fejez ki mint: Sok Ozmán basával elől ment lopva, Gondoltak Szigetben befutnak száguldva. VIII. 40. | Oh balgatag nemzet! fohászkodva kiált. VIII. 60.

e) A *-ván, -vén* gyakran állapotjelölésre szolgál éppen úgy, mint a *-va, -ve*; így: Basa Kihája is fekszik földet rágván (annyi mint földet rágva) III. 101. | Fekszik földet harapván nagy kegyetlenül. VI. 72. | Vérekben feküsznek az földet harapván XV. 73. | Ó sírván óhajtván hozott nékem adót. VIII. 14. | Öszvemennek szüvökben lángot hordozván. X. 35. | Hat török agának hat lovas az fejét Hordozván nagy kopján, gyalog után léptet. IV. 24.

f) A *mulva* szó eredeti és helyes alakjában is (mulván) többször előfordul, mint: Nem sok nap mulva érkezék Siklós alá. III. 9. | Nem sok üdö mulván (miután még nem s. ü. mult el). I. 68. | Nem sok üdö mulván leszesz együtt velem. IX. 93.

VASS BERTALAN.

A TÖRÖK SZÓK IRÁSÁRÓL.

Nem akarok a török és finn-ugor atyafiság között ki-tört hadban sem egyik, sem másik fél legionariusának fel-csapni, csak olvasóim becses figyelmét kívánom ezúttal azon fonáságokra irányítani, melyek a török szók helyesírásában mindennaposak.

A napi sajtónak lehetne különösen nagyon sokat szemére vetni azért, hogy oly igen könnyű lelkiismerettel bánik

el a török szók helyesírásával. Francziák, angolok és németek valamennyien úgy írják a török szókat, amint azt saját nyelvük helyesírása megköveteli, csak mi nem birtunk még e részben mindeddig érdemleges megállapodásra jutni. A mi újságlapjaink — egyetlen egyet sem véve ki — a török hely- és tulajdonneveket a kutforrásul szolgáló idegen hírlapok orthografiájával írják, minek folytán gyakran megesik a magyar hírlapolvasó közönségen azon nem épen kívánatos dolog, hogy tudja ugyan az eseményt, de a szereplő személyek és a történet színhelyének neveivel legtöbb esetben tisztába nem bír jönni; mert azokat annyiféleképen látta írva a hány újságot véletlenül épen olvasott.

Azon örvendetes befolyás, melyet a M. Nyelvőr láthatólag hírlapirodalmunkra gyakorol, igen könnyen volna e részben is érvényesíthető, hisz épen úgy, a mint ezt más nemzetek teszik, mi is írhatjuk a török szókat kiejtésük után saját helyesírásunk szabályai szerint. Ne írjunk *Sulejman* helyett *Sulejman-t*, *Csekislar* helyett *Tschekischlar-t* stb.

Annak idején (mikor Magyarországon még a törökvilág járta) Dr. Erődi Bélától jelent meg egy török nyelv-tan, úgy hiszem, hogy a benne ajánlott írásmód szó nélkül elfogadható, mert szerény nézetem szerint helyesebb ez azon orthografiánál is, melyet a Magyar Nyelvőr elfogadott, és mely szerint a t. *sin* betű *š*-el, a *szin* *s*-el, a *zse* *ž*-vel íratik (v. ö. Ny. XII. 54. l.). Ezen betűkkel jelölt hangok nyelvünkben is megvannak. miért ne adjuk hát azokat, saját *s*, *sz* és *zs* betűinkkel vissza? A *kürmüzi* (vörös) szó *i* betűjét is helyesebb volna talán föléje tett két pont által megkülönböztetni, mert az *l* fölött levő köröcskéből igen könnyen pont lesz, s a jelölés ekkor hibás, azonkívül az íróra nézve kényelmesebb két pontot egymás mellé tenni, mint (gyakran nem épen hegyes tollával) egy parányi köröcskét rajzolni.

TANKÓ SÁMUEL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK. /

Az első magyar szemorvosi könyv magyarsága.

i d e g : nervus ; i d e g ö s z - t ö n l ő szerek v. nervina ; idegre ható és csillapító szerek. 233. l.	i d ő k ö r : periodus ; időkörös, periodicus.
i z o m : musculus ; izomtehet- ség ; actio muscularis.	i d ő s z a k : stadium.
i d o m t a l a n s á g : deformi- tas.	i d ü l t : szemgyuladás ; oph- thalmia chronica.
i d o m u l a t : configuratio.	i n d u l é k o n y s á g : erethis- mus.
	i z g a t a g , i z g é k o n y : irri-

- tabilis; izgató külhatalmak 15. l.
 ír: unguentum; oszlató ír 52. l.; Authenrieth írja 41. l.
 idéz: a szaruhártyát is genyedésbe idézi 61. l.
 intéz: orvoslása fonákúl intéztetik. 68 l.
 iramlik: a baj túltengésnek iramlik 76. l.
 iszamlík: a szivárványhártya minden lyukakon ki i. kiiszamolhassék 275. l.
 im-ámos tunya kedvély 105. l.
 izromonkint: 138. l.
 indul: rákfenének i. 255. l.
 igtat: rákszemét i. a szembe 33. l.
 Járvány: epidemia; járványos betegség, morbus epidemicus.
 javallat: indicatio.
 jóslat: prognosis.
 jegedés: crystallisatio.
 jelelkezik: a gyuladás lobos bélyeggel j. 44. l.
 jutalmas: a higany legjutalmasabb készítményei 119. l.
 Kancsalság: luscitas.
 karély, lebeny: lobus.
 kérő: turunda; megnyitván a tályog, a fekélybe oszlató írba avatott kérő alkalmaztatik 52. l.
 készítményes csiga: concha praeparata.
 kásás daganat: atheroma („kásadag“).
 kirétegzés: exfoliatio, rétegenként való kikopás.
 kiszegély: ectropium, a szemhéj kifordulása (beszegély, entropium.)
 kivezeték: ductus excretorius.
 koponyalékelés: trepanatio.
 kórelőzmény: anamnesis.
 kórismétlet: recidiva.
 kórjel: symptoma.
 kóresméret, kórhatározat: diagnosis.
 kórpolcz: acme.
 kórtámasztó erő 5. l.
 könnyár: apiphora.
 könnyhullás: stillicidium lacrymarum.
 közbenhagyó: intermittens (váltó láz).
 közepheus, gát: perinaeum.
 közepontulni: concentrari.
 közérzék: coenasthesis.
 közötti hályog: cataracta interstitialis.
 kúp: conus, kúposzlop, pyramis.
 kutacs: fonticulus, fejelágya.
 külekezni: manifestari.
 képlődnek 13. l. a képlőzékeny nedvek meghegednek 27. l.
 köhécses lehelés 17. l.
 kicsapongó érzékenység 18. l. k. genyedés 261. l.
 késeng: sokáig tart a gyuladás 19. l.
 kenetek 23. l.
 kiütés: a gyuladás kiütése 33. l.
 kiiszamlík az üvegtest 55. l.
 kulcsulódik hozzá: csatlakozik 17. l.
 kórbélyeg: „jelleg“ 70.
 kipörsögés 74. l.
 kifeléyednek 76. l.
 kegyetlenkedik: mód nélkül k. a fájdalom. 78. l.
 kedvezékeny 81. l.

- kihárítani a szemből a puha részeket: kiszedni 183. l.
 kifejlülhettek (a szembántalmak) 5. l.
 kidülő szem: „dülsem“ 235. l.
 kitolul: kitolamlík 275. l.
 kötő: ligamentum, „szálag“ 205. l.
 kap: tetemes nagyságra kapott 218. l.; létrekap 76. l.
 környékes rész: periphericus 258.
 képtelenség: formátlan-ság 277. l.
 közérintetben maradnak a felevődött szemhéjszélek 279. l.
 kézi segítség 280. l.
 közrehoz: nyilvánosságra hoz, ajánl (eszközöket) 294. l.
 kel: a nedvek merő részekkel erőműves viszonyokba kelnek: „lépnek“ 299. l.
 kilis 48. l.
 következelem 62. l.
 Lábadás: reconvalescentia.
 láta, szemfény: pupilla.
 láz: febris.
 léel: spiritus; léles szerek 299. l.
 lepárolt: destillatus.
 levált higany: mercurius praecipitatus 77. l.
 lökö fájdalom: dolor pulsans.
 lépten megette: közvetlen mögöttes 160. l.
 létrekap 190. l.
 lép'csönként: fokonként 161. l.
 lep: árpa lepi meg a szemhéjat 253. l.
 lengül: a felső szemhéj elvan lengülve 270. l.
 lett dolog: „tény“ 8. l.
 Másító szerek: rr. alternantia.
 mellső: anterior.
 merőtest: corpus solidum.
 méhkór hysteria: „méhszenv.“
 mérsékmény: temperamentum.
 mézes daganat, melliceris: „mézdag.“
 morzsolékony, morha, fricabilis.
 műfogát: encheirisis.
 működés: functio.
 műleges szem: műszem. oculus artificialis.
 meszelátás (presbyopia) 146. l.
 mozgatag 251. l. mozgékony 251.
 messzeterjeng a járvány: nagy a kiterjedése 77. l.
 mellettes (a daganattal) szomszédos 246. l.
 műtevés, műtétel: operálás 249. l. munkatétel 280. l.
 mérsékelt: nagyon mérsékelt kézzel 280. l.
 megállít vérzést 252. l.
 megátalkodottabb természetet szokott öltetni 109. l. megrögzött vagy örökült baj 109. l.
 megemészti a gyenyedés a bőrt 271. l. megemésztődtek a szemhéjak 272. l.
 megfakad a hólyag 274. l.
 meggyulad a szemhéj 55. l.
 meghomályosodik a szaruhártya 78. l.
 meghűtés 87. l.
 meghégedni: congulari.
 meglep: a szem részit meglepő kinövések 255. l.
 megposhad a fenés rész 28. l.

- megtöretik: a gyuladás
 67. l.
 Nehezbülés: exacerbatio.
 nyakszirt: occiput.
 nyir: lymphá 62. l. nyir-
 kos szövet 62. l. (most föl-
 hangúan: „nyirket“, „nyirk-
 kel“ stb.)
 nedvömllet 207. l.
 növemény 223. l.
 nyilatkozik: ezen szem-
 hiba gyűrű képű daganat-
 tal ny. 232. l.
 nyilvánosodik: műtétel
 alatt ny. ki 249. l.
 nemzik a szemhéj kiseb-
 bedését (ezek az okok) 271.
 l. gyuladás nélkül nem-
 ződnek 9. l.
 Okirányos: rationalis.
 okvizsgálat: actiologia.
 ólomír: ungt. lithargyri.
 olvadódzó kiürítések:
 evacuationes colliquativae;
 híg nedvvé olvadódik
 134. l.
 orláz: febris depascens.
 orrczimpák: alae nasi.
 oszlató ír: ungt. digesti-
 vum.
 orbáncz: crysipelas.
 olvaszték: fehér gálicz
 olvasztéka: „oldat“ 76. l.
 öblös fekély: ulcus sinuo-
 sum.
 örökletes: készség: dispo-
 sitio haereditaria.
 öröklött nyavalya: mor-
 bus haereditate acquisitus.
 örvényes csont: os turbi-
 natum.
 ösztön: „inger“ 105. l.
 ösztönlő szerek 15. l.
 ömllet: geny tömllet a fekély
 52. l.
 ötlök elő 250. l. ötlődik
 elő 193. l.
 összeállítás: consistentia.
 összehajló kancsalság:
 strubismus convergens.
 összehad az ábrázat 29. l.
 összefonatkozott 222. l.
 összeheged a szemhéjjal
 281. l. egybeheged 281. l.
 Párazat: effluvium.
 pattanás. pörsedék:
 pustula.
 pettegetett hályog: cata-
 racta punctata.
 póris: borax.
 polcz: a hevesség legfőbb
 polczát elérte 59. l.
 Ragály: contagium; ragá-
 lyos fertőzés, infectio con-
 tagiosa.
 rákfene: carcinoma.
 rásztkór: hypochondriasis;
 rásztos férfiak és méh-
 koros asszonyok 123. l.
 rezgés: oscillatio: rezgő
 hályog, cataracta tremula.
 rojtgaland, rojtsinór,
 genyszalag: setaceum.
 rög: bolus.
 részintes: partialis; rē-
 szintesleg 228. l.
 rendszerintes 73. l.
 rendszabatok 262. l.
 reczés 13. l.
 rokonszenvedőleg 581.:
 „rokonszenveleg.“
 rohanás: fájdalom r. 65. l.:
 „roham“.
 ragasztó tapasz 207. l.:
 „ragtapasz“.
 rövidlátás (myopia) 146. l.
 rokunkodik: egymással
 legkevesebb a tyafiság-
 gal sem rokonkodnak (be-
 tegségek). 9. l.
 Sarjadzás: granulatio.
 savós szemgyuladás:
 ophthalmia serosa.
 sebkevékenység: vul-
 nerabilitas.

- senyves: cachecticus;
senyv cachexia.
- serdülés: pubertas.
- setétlátás: scotomia.
- sorvasztó láz: febris hec-
tica.
- sükeres: plasticus (de hu-
moribus).
- süly: scorbutus.
- szállékony: volatilis;
szálló kenet, linimentum
volatile.
- szalonnás daganat: stea-
toma.
- száraz szemgyúladás:
xerophthalmia.
- szaruhártya: cornea;
szaruhályog, leucoma; sza-
ruvész, phthisis corneae.
- szederjes: lividus.
- szegült olló: forfex ge-
niculata.
- szelemenes hályog:
cat. trabecularis.
- szélhűdés: paralysis;
szélhűdős állapot 136. l.
- szembénulát: ophthal-
mophlegia.
- szemcsarnok: camera
oculi.
- szemgödör: orbita.
- szemgörcs: nystagmus.
- szemhegedés: symb-
lepharon.
- szemhéjhegedés:
ankyloblepharon.
- szemhéjeresz: com-
missura palpebrarum.
- szemhéjgörcs: ble-
pharospasmus.
- szemhéjrög: trachoma.
- szemkopasszág: pti-
losis.
- szemorvostudomány:
ophthalmologia.
- szempuhaság: synchi-
sis.
- szempukkanás: rhexis
bulbi.
- szemszőrhiány: ma-
darosis.
- szemszőrfo rdulat:
trichiasis.
- szemszőrkalás: dis-
trichiasis.
- szemvész: phthisis bulbi.
- szerezett hályog: cat. ad-
quisita.
- szikralátás: scintilla-
tio oculorum.
- szilak: portio.
- szintehánytató sze-
rek, remedia subemetica.
- szivárványhártya:
iris; szivárvány csonkítás,
iridectomy.
- szokványos: habitua-
lis.
- szövmény: complica-
tio; szövményes hályog,
cat. complicata.
- szenvedelem 16. l.
- szemész 32. l.
- szórvány: majd mint
szórvány-, majd mint jár-
vány-betegség mutatkozik
77. l.; szórványosan fordul
elő 79. l.
- sipoly (fistula) 89. l.
- sanyarja a beteget a
fájdalom 95. l.
- sorzabály nélkül 7. l.
- szükségesleg 129. l.
- szülemedhetnek genye-
dés által külömbféle hibák
109. l.
- szerkezt: a szemnyavalyák
seregébeszerkeztetnek 150. l.
- szolgál: alkalmat sz. 206. l.
- szélhűdésbe ejti az ide-
get: „hűdíti“ 208. l.
- száros daganat: kocsányos
250 l.
- szemhéjképlés: blepharo-
plastica 272. l.

- származtat: müleges el-
származtatása a külbőrnek:
transplantatio 272. l.
T a p a s z; emplastrum.
t á r g y b e l i t ű n e t e k: phoe-
nomena obiectiva.
t a r k ó: nucha.
t á t o t t l á t a: mydriasis;
(láta szürkület, myosis).
t e k e k é p ű: sphaericus.
t e r p e d ő k a n c s a l s á g: stra-
bismus divergens.
t ő m é n y: concentratus.
t ő m l ő s d a g a n a t: tumor
cysticus.
t ű l t e n g é s: hypervegetatio.
t ű s z ő: folliculus.
t ű l k h á r t y a; sclerotica.
t á l y o g 52. l.
t ő l t ő z n e k v é r r e l 12. l.
t e r m ő d é s: új edények t.
13. l.
t e s t h é v 16. l.
t e s t a l k o t m á n y 17. l.
t a p l ó s h ű s: t. kinövés (fun-
gus) 54. l.
t á m a s z t ó o k o k 55. l.
t a r o r j a: hagymaszagú t.
(scordium): egy növény neve
100. l.
t á p l á l ó c s ő: „tápcső“ 135. l.
t ű n d é r l á t á s (metamorph-
opsia): „kiknek minden tár-
gyak csak félig vagy külön-
fékkép csonkítva látszanak“
132. l.
t e r j e s z t e l ő: sárgás szint
t. e. a hályog 152. l.
t o l a m l i k 184. l.
t o m p u l a l á t á s 218. l. tom-
pult és eltörölt látás 249. l.
t á m a d á s o k v a g y k i á l l á -
s o k (rebelliones v. epanaste-
mata): kinövések a szaru-
hártyán 257. l.
t ő r v é n y s z e r e s á t l á t s z é -
k o n y s á g 296. l.
U j s z ű l ő t t e k s z e m g y u l a -
d á s a: ophthalmia neonato-
rum.
u t ó h á l y o g: cat. posthuma.
ü l e p e d é k: sedimentum.
ü s z ő g: gangraena.
ü v e g h á l y o g: glaucoma.
ü v e g t e s t: corpus vitreum.
V e l ő s t a p l ó j a a s z e m n e k:
fungus medullaris oculi.
v é r c s o m ó: thrombus.
v é r k ö n y e z é s: lacrymatio
sangvinolenta.
v e z e t é k: ductus.
v i a s z s z á l a k: cereoli.
v i l l á m é r z e l e m: sensus
fulgurationis.
v i l l ó: phosphorus.
v i s s z a p ó t l á s: reproductio.
v i z n e d v: humor aquaeus.
v é r h e g e d m é n y 302. l.:
„alvadék“.
v é r t o r l ó d á s 20. l. vértoru-
latok 13. l.
v é r e r e s z t é s, v é r b o c s á t á s
35. l.
v é r ő m l e t 193. l. vérkiöntő-
dés 193. l. kiömlött vér 61. l.:
„vérömleny“.
v e s z i u t j á t g e n y e d é s n e k
46. l.
v e r m a g á n a k f é s z k e t (a
gyuladás) 65. l.
v é g z ő d i k; g e n y e d é s b e v.
68. l.; végződéseik, kimene-
telek 73. l.
v á l t o z a t: „váfaj“ 184. l.
v e s z e d e l m e z t i 210. l.
v a r a n c s: verruca 255. l.
v o n ó d ó f á j á s 301. l.
Z s o n g í t ó s z e r e k: tonica
z s o n g o s g ö r c s: spasmus
tonicus.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Kazinczy idegenszerűségei.

V.

S z e m é l y e s n é v m á s.

A német sok olyan helyen teszi ki a személyes névmást a hol a magyarban alkalmazása fölös. sőt hibás. Ilyenek Kazinczynál:

Ah, mely férfi *ő*! Minden megyénk imádja *őt*! Egm. 138.

De bizony jól beszél *ő*! Egm. 151.

Viszont az is megesik, hogy elhagyja a névmást, ott a hol rá szüksége van. Pl.:

Hány király volt épen ez által annál biztosabb? S a mostani kor és a jövendőök nem épen azért magasztalják? (e h. magasztalják *őket*?) Egmont 234.

S z ó c s k á k.

E cím alá a kötőszócskákkal (úgy, mert, ha stb.) s a tagadó szócskákkal elkövetett idegenszerűségeket sorolom. Ilyenek:

S a nagyságos ur azt hiszi? *Úgy* nem ismeri fiamat!

Ha a király más valakit küldene helyére? Az *úgy* el fogna jönni. Egmont.

Ha ott isznak egy-két kortyot, *úgy* ők gonoszabbak a veszett farkasnál. Egmont.

Ha az *ő* céljuk jó, *úgy* az félre fog értetni. Egm. 244.

Úgy, úgy, Juszt ur! (Nunu, Herr Just: csillapítólag). Barnh. Minna.

Jó, *mert* engedek. (Gut denn, ich gebe nach). Esztella.
Ha fog egyszer a holtaknak virradni? Osszián 40.

Ha ébredsz fel a te énekeddel. Osszián 41.

Hát Ossziánnak *ha* tér meg ifjúsága? Osszián 84.

Igérje az ur, hogy nem veszi hasznát, míg donna Máriát megtért, magába szállott szívem felől meg fogom győzhetni. (e h.: meg *nem* fogom győzhetni). Clav. 131.

Annyira tán csak nem sietsz menyegződdel, hogy az ember ruhát tűzhessen rá? (e h. *ne* tűzhessen rá). Clav. 154.

S z ó k.

Kazinczy új szók alkotásánál igen gyakran járt úgy el, hogy ott, a hol lehetett, lefordította az illető német szót magyarra, ép úgy mint az idegen szólásokkal tette. (Lásd idegenszerű szólások). Azzal, vajjon az illető szó megfelelő-e a magyar nyelv eszejárásának, nem igen törődött. Ilyen szók:

Fekvés (Lage): Talán hogy fekvésed nem oly csüggesztő. Szalamander 40.

Setit-tiszta (Chiaro-oscuro). A Szalam. 76.

Tábla (e h. nagyebéd = német „Tafel“). A Szalam. 82.

Fel (e h. foglalkozás): S jeletek? (Eures Zeichens?) Egm. 159.

Közlelkűség (Gemeingeist) Egm. 224.

Tőke (Klotz): Faragatlan tőke! Barnh. M. 7.

Törzsök (Klotz): Merő törzsök! Bácsm. Gyötr. 13.

S z ó r e n d.

Szórend tekintetében is gyakran vétkezik Kazinczy a nyelv szelleme ellen. Címzéseknél divatba akarta hozni a cím előrehelyezését, mint az a németben és francziában szokás. Ilyennk: „Kapitány Breda“ (Egm. 104.), vagy „Herzeg Alba“, igen sűrűn fordulnak elő.

(Gyakoriak az ilyenek:

„Ah, *végre pillant rám!*“ (e h. *Végre rám pillant!*) Sara Sampson 41.

A dolog oly világos, hogy még a falusiak is *veszik észre*. (e h. észreveszik). Szivk. Reg. 192.

Magadra vigyázz! Egm. 142. (Holott nincs ellentétben például ezzel: ne énrám! Tehát e h. vigyázz magadra!)

RADÓ ANTAL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Lével. A Nyelvőr mult havi füzetében Lukács L. azt állítja, hogy a *lével* szót 1753-ban már alig értették, vagy nem is értették, tehát hogy e szó a XVIII. század közepén ki volt halva. Ez állításnak számos példával mond ellent V e t s e i P. István-nak Z a n a t h i Józseftől átdolgozott s 1757-ben Nagy-Károlyban kibocsátott „*Magyar Geographiá*“-ja, melyből ezennel mind kiírom az illető kifejezéseket, megjegyezvén, hogy a szóban levő igét a nevezett munka csupán igenévi alakjában s pusztán csak jelzőül használja mindenütt. Ám lássuk: „18. lap. 13 Esztendőök alatt *levelt* hadisegítő seregek' bériben; 34. l. Tólósa Városában *levelt* tóban; 93. l. Austriai-Ház Férfi-ágon *levő* Hertzegeinek *levélt* ősi örökségek . . . ; 107. l. a' Szomszédságban *levélt* Erdei Istennek; 108. l. körülötte *levélt* árkát által ugordván; u. o. ennek következképen *levelt* maradéki; 211. l. a' Hussiták ellen *levelt* hadakozásában lett vitézi jeles dolgaiért; 217. l. alatta *levelt* Népet; 224. l. 1308-ban itt *levélt* békeségről; 230. l. az akkor benne *levelt* Lakosokat béllöle ki-nyomván; 235. l. az alatta *levőknek* magok hozzá *levélt* jó alkalmaztatásokkal; 261. l. akkor az Isten Aszszony a' Templomból el-ment vólt Olimpiáshoz a' Nagy Sándor Annýának születésben *levélt* segítségére; 174. l. mások szerint

Tragul-Bech vezérlése alatt lévélt 3000 Törökököt is 'söldra vagy bérre magával vinni; 280. l. így mindkét ágon lévélt Szüléi; 325. l. Kik vagy valami boszszúság, vagy lévélt hivataljoknál nagyobbra vágyódás miatt." Imhol a példák! Valószínűnek látszik, hogy a *lévélt (lévélt)* szó csak tájdivatosan (különösebben a Tiszántúli felsőbb megyékben) lehetett használatban, mivel az írók többségénél vagy épen nem, vagy csak elvétve fordul elő úgy a XVIII. században, valamint az előbbi századokban is. Az áll, hogy ez az ige a *less-*nek a mellékalakja; de az, hogy frequentativum volna, sem Simonyi, sem Lukács úr példáiból nem derül ki eléggé.

KIRÁLY PÁL.

Csatakos. A Nyelvőr II. füzetének 523. lapján Csomár István úr a szürnyegi szólásmódok között ezt is közli: „Nem jó ezen a réten járni, mer nagyon csatakos“. és magyarázatul hozzá fűzi, hogy „*csatak* az erősebb fűféléknek a torzsája“. E magyarázat helyességét kétségbe merem vonni; mert, legalább Sopronymegyében „csatakos“-nak mondják a szoknyát, gatyát. ha harmattól, kátyótól vizes, sáros az alja; „csatak“ pedig az olyan lucskos-mocskos hely (s illetőleg maga a lucskolás), a hol mindenkinek a ruhája elcsatakosodik. A mit Csomár István „erősebb fűféléknek a torzsája“ kitételrel magyaráz, az bizonyára *csutak*, és nem *csatak*.

CSAPODI ISTVÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó l á s m ó d o k.

Alig tud zsémbégni [mozogni, ballagni].
 Jó gyün ki neki [jól illik neki].
 El ne tégåld [el ne pazarold].
 Úgy megütlek, hogy orruld a földet [hogy orrod a földhöz ér].
 Ne göpöldjék [ne okoskodjék].
 Nem lehet azokkal lábúnyi [összeférni].
 Nem futya ki [nem elég].
 Éz a patak észökik [kiszárad].
 De lusta ez a víz [de lassu].
 Ez a gyerek egész nap koslat [tekereg].
 De leszopta magát [leitta magát].
 Majd valaki megesik ezen a tuskón [ellop belőle].
 Éz is megkínlódta a munkát [kinlódott rajta].
 Jól megtöltöttem a gyuhámat [a gyomromat].
 Éz a szövet nagyon ríkáltó [kírívó].
 De mérgeesen süt a nap [tüzesen].

(Veszprém.)

STEINER ARNOLD.

M e s é k.

A bába és az öreg ember.

Mikar a jány hazafelé közeledett, elkezdti kukurigólni a vín ember kokassa: „Kukurigó gá-gá, jön a zöreg ember jánya, mind aranyba fagyva.“ — „Hess el kokas! — mond a vén asszony — ne hazuggyál!“ Nem hazudatt a kokas, me csakugyan megírkezett a zöreg ember jánya, s hozatt éggy csunya ládát a fejín. Megírkezett, s letötte a ládát. A mostaha annya megnízte, hogy mi van a ládábó? Megnízte, hát csak elcsudálkazatt, hogy mennyi drága kincs, mennyi arany, ezüst van benne. A zöreg asszany a zű jányát is elkütte szógálatba, s aszonta, hogy ű is hozzan annyi aranyat, ezüstet, s sokféle drága kincset. Elmenyen a zöreg bába jánya is szógálni. A mind menyen, ű is tanálkozatt a kúttal, a zalmafával, a körtifával; űtet is kirtík, hogy tegyen annyi jót vellek, s takariccsa meg űket; a róka is kírte, hogy olassza ki a farkát; de a jány aszonta, hogy biz ű semmit nem csinál, me nagyon siet. Menyén-mendegél; a mint menyen tanálkozatt a vasfogú bábával, me éppen akkar ment a templamba. Kérđi a vasfogú bába: „Jó leány nem szógálni mész, nem állonál bé hozzám?“ Aszongya a jány: „Bé biza, én béállak.“ Megalkusznak, s a bába adaád nékie valami kócsakat; de égyet különleg kiválasztatt, s megmonta, hogy a melyikbe a tanál, nehogy abba bémennyen; megmonta, hogy a másikakba mennyen, s takariccsan. A jány menyén-menyén, s megírkezik a bába udvarábó, s kinyittyta a szabákat, s takarítani kezd. Abba a szabába, melyikbe monta vót a bába, hogy bé ne mennyen, nem ment bé. Haza jön a bába, s mivel mán a zesztendőjét kitötette vót, aszondá a jánynak: „na fijam, a zesztendőt becsületesen kitötetted, gyere, hogy fizesselek ki.“ Elvitte abba a szabába, a mejikbe bémennie nem vót szabad, A mind bémennek, hát a jány elbámult, s csudálkozatt, hogy mennyi láda van abba a szabába. Aszongya a bába: „Na, itt vannak eze' ládák, válassz akár a szípekbűl, akár a csúnyákábűl.“ A jány a szípekbűl választatt égytet, avval aztán hazafelé indűlt. De a bába forrt mírgibe, amúgy okátta a lángat a torkán. A jány ment a zúttján, de azamban a bába is utánna ment. A mind ment tanálkozatt a rókával, s kérdezte a rókátűl, hogy hát nem látatt ott elmenni égygy jányt? Tanálkozatt körtifával; tanálkozott a zalmafával, s tanálkozott a zaranykuttal. Ezekűl is kérdezte, hogy nem láttak att elmenni égygy jányt? Aszonták, hogy csak éppen most ment el. Nem is kellett egyéb a vasfogú bábának. Ment, de úgy ment, hogy még húszárokkal sem lehetett vóna úttját állani. Ment, s utólírte a jányt, s mind összeharapdasta, úgy összemarczangolta, hogy egísszen vízbe küpűlt. Menyén a jány, s a mind a faluhoz közzeledik, kezd kukurigólni a bába kokassa: „Kukurigó gá-gá, jön a bába jánya, mind vízbe küpűlve.“ „Hess el kokas, ne hazuggy“ mondja a bába. Nem hazudatt a kokas, me éppen úgy vót, mind vízbe vót küpűlve a jány. Hazairkezik a jány, s letöszi a cifra ládát; a zannya megnízi,

hogy mi lehet benne, felnyittya, s még megijett, annyi mindenféle csunyaság, annyi mindenféle kijó, bíka vót benne. Irtózás vót rája nízni.

A bába az a züdő alatt sem becsülte a zöreg jányát, a még saját jánya szógálatat keresni vót, de most még kevesebb becsülte, hogy a zü jánya nem hozatt annyi drága kincset, mind a zöregé. Nem becsülte, pedig jó vót, szíp vót. Ütette, verte, mit nem csinált vélle. A szeginy jány mán egisszén elhatta magát, meg se mozdatt, csak mind a hamuba ült. De azírt csak szíp vót ű. Écczer a zegisz ház elmenyen a templamba éggy vasárnap, csak ű maratt atthan. De gondajja magába, hogy mit csinájjon, hogy meg ne ismerje a mostaha annya, me, ha megismeri vége, me megint nem lesz megmaradása. A csunya ládába hozatt vót ű valami szíp, de szíp ruhákat, s felvötte azokat, s a lábojira papucsakat húzatt, s ajan szípen kicsinasította vót magát, hogy ajan vót, mind éggy báb, még grófnénak is beillett vóna. Felőtezett, s mikor mán gondolta, hogy a zegisz nípsig bément a templamba, ű is elment. Elment; de ajan szíp vót, hogy a zegisz nípsig csudálkozott réta. Hanem szerencsétlenül járt, me azelőtt mindég aszonta: „elől világoosság, hátul setitsig“, most pedig, mikor a templom küszebihez írkezett, elvítette, s aszonta: „hátul világoosság, elől setitség“, s azonnal megbotlatt. Megszigyellette magát, s haza ment, s mindha nem is lőtt vóna ijen czifra ruhába, levetkezett, s esmét visszabújt a hamuba. A mind megbotlatt vót, hát a papucsát, egyiket elejtette, s att maratt a templom ajtóba; de ezt éggy gróf fijú észrevötte, — me az is a templamba vót — s felvötte a zajtóbúl, s aszonta, hogy a kinek a lábára az a papucs tanál, a lesz a zü felesége. Összejárták a zegisz környiket, vidíket, a zegisz falut, de suhunt se tanáltak senkit, a kinek a lábára tanált vóna. Écczer azamban bévetődnek éggy házhoz, — itt íppen a zöreg ember s a bába laktak, — s kérdezőskednek, hogy van-e jányok? Azt felelik, hogy van biza kettő is. A bába előhossa a jányát, s megmutattya, s próbájják, hogy vajjon a zü jánya lábára nem tanál a papucs. Akármit csináltak, csak nem tanált, a bába elővött éggy fejszét, s lefaragatt a jányának a lábábúl, de még így se tanált. Előhossa a zöreg ember a zü jányát, annak mán nem kellett sokat próbálgatni, me íppen rátanált. A gróffjú megörvendett, hogy mán megkapta, s elvötte a jányt felesigének. A jánynak nagyon jól vót dóga; de a mostha annya még most sem hagyatt nekie bíkit; hanem mind háborgatta. A grófné mán terhes állapotba vót. A gyermekei megszülettek; született két szíp aranyhajú gyermeke, de azak ajan szípek vótak, mind két virágszál. A mostaha annya két cigánnét, de vín cigánnékat kédett akkar uda, mikar má tutta, hogy betegágyba van, s meghatta a cigánnéknak, hogy altassák el a grófnét, s a gyermekeket vegyik el. Úgy is töttek. Bétöttik éggy iskutijába, s behánták a vizbe. Ekkar a gróf megharagutt, s kérdezte, hogy hun vannak a gyermekek? A szeginy asszany nem tudatt mint felelni, csak látta, hogy nincsenek a gyermekek. A gróf megírtó-

zatt a zasszonytúl, s megölette, s a ganédomba temettette. A zasszanyak a sirdombjáról kinőtt két körtifa. A körtifákon vót két-két aranykörti. De a körtiket senki sem tudta lészakasztani. Écczer azamban két halász halászott, s a mind halásztak hát kifogtak égygy iskutiját, ebbe a ziskutijába vót két aranyhajó gyermek. A halászok nagyon csudálkoztak, s elvittik a grófbaz. A gróf is csudálkozott, s kérdi, hogy hol kapták, honnan hozzák a gyermekeket? A halászok aszonták, hogy halásztak, s akkor kapták. A gróf nagyon megszerette a gyermekeket, s magához fogatta, s kérdezősködött, hogy hunnét származtak? A gyermekek már nagyacskák vótak, s aszonták, hogy a zúk anyyak meghott. Elbesziltik, hogy a zúk anyyákbul, hogy lött grófné, de a gróf a felesigit megölette, me a grófnénak született két aranyhajó gyermeke, de a két aranyhajó gyermeket, mikor ippen születtek, két cigánné elvitte, s a vízbe hánta, s a gróf azír megirtóztatt tülle, s megölette, s a ganédomba temettette. A ganédombul kinőtt két körtifa; a két körtifán van két-két aranykörti, de azakat senki nem szakaszhattya le, csak мүк. A gróf észrevötte, hogy ezek a zú gyermekeji, s azt is átollátta, hogy felesigit oknélkül ölette meg. A gyermekeket magához vötte s neveltette, a cigánnékat pedig megölette. Boldagúl ilt vóna gyermekeivel, de nem nyughatatt mégsem, minek a felesigit megölte oknélkül. Májig is ílnek, ha meg nem hóttak.

(Domokos). M. NÉMETH SÁNDOR.

T á j s z ó k.

Bincsó: bibírcsó, pörsenés az ember testén.

csahin: rendetlen.

dugó: nádtermő vidéken így nevezik azt a kis csomó nádat, melyet egyszerre a kályhába dugnak.

esztike: vasból készült eszköz, mellyel az ekét tisztítják.

fruska: kis leánycselédek gúnyneve.

gurdaj, gurdé: magasra nőtt elszáradt növények, de csak fűneműek.

kabola: kétágú fa, melyen az ekét a mezőre hurczolják.

kasornya: fonalból van készítve és cserépedényt hordának benne.

kocska: csonka.

rács: lajtorja alakú készülék, melyben szénát tartanak a jászol fölött.

rédej: olyan mint a küláb, csakhogy fából van, és az úgy nevezett koszorugeren dát tartja, mely a ház falán körül megy.

szuszék: nagy buzatartó faláda.

(Kömörő).

KAZAY GYULA.

Mesterműszók.

(Magyar Néplap 1857. 76 és 77. szám.)

A t a k á c s s á g m e s t e r s z ó i.

— Sárváry közleménye. —

Keressük fel a szegény takácsokat is. Egy igénytelen szobába lépünk, két-három faalkotmányt pillantunk meg benne, és egy rokka-
alaku készítményt; ezt egy fiókember hajtogatja, azokban sovány,
sápadt arcú emberek rugdalódnak neki türközve, ing s gatyában
többnyire födetlen fővel, vászonköténnyel, meztelen lábbal; majd
jobbra-balra dobálóznak, majd neki nyújtózni és simítgatni látszanak.
Ezek árva takácsok. — Látni gyakran körülöttük nőket is, ezek
másszerű alkotmányt rugdalnak ballábukkal, fonalat eregetnek s nem
ritkán szakadozó szálakkal tépelődnek. Ezek takácsnék.

Kísérjük figyelemmel elsőbb is a férfiak működését. Egy benn
áll a s z ö v ő s z é k b e n, hosszú rácz az ott készítmény van ke-
zeiben, ezen vannak keresztül huzva a fonalszálak, neve f o g a s ;
mert minden foga külön fonalszálakat ereszt át: ezeknek ügyesen
b e s z e d v e s a széleknek keményen kell leszorítva lenniök, hogy
vagy ki ne sikamolhassanak, vagy össze ne tévedjenek, különben
nincs vége hossza a megállapodásnak, a szakadásnak, a kötözgetés-
tésnek. A f o g a s annál szélesebbre veszi a fonalat, minél több a
k ö t e t, minél terjedtebb lesz a vászon. Jobbra egy izmos legény
áll, jó darab gömbölyű fa kezében, végére többnyire csomózott —
de néha sima is látható — kötelék van hurkolva, ezt a f o n á l -
d o r o n g végén levő kerékbe akasztja s nem csekély görnyedéssel
hajtogatja. A kötelékes hajtó fa t e k e r ő f á n a k mondatik, a csomó-
zott kötelék c s i n v a t m a d z a g. A szék előtt nő vagy legény áll,
előtte fonál csomag össze f o n v a, vége már a fonál-doronghoz
szorítva, szálai fogasba szedve, s midőn már ki van feszítve jobb-
kézzel ereget, ballal ü t ő g e t, r á z o g a t e g y e t a v e t e t t fonálból.
Az első ereszt i, a második hajtja, a harmadik ereget i a f o n a -
l a t, összevéve az egész működés t e k e r é s n e k mondatik; mert a
vászon leendő hosszához — rőfszámához — vetett fonalat ama do-
rongra tekerik fel, melyről le kell szőni.

E működést okvetlen három embernek kell végezni; a tovább
készítést maga a takács hajtja végre. Első teendője a s o d r á s. Ez
igy történik. A munkamentes órák ny ü s t k é s z í t é s r e használtat-
nak; a nyüst erős fonálból pödörtetik, azután p ö c z ö k r e teker-
tetik, két s e f t - f e n y ű f á b ó l készült másfél új széles s babszemvastag
léczecske — a szerszámszékre feszítettik, középen v a s v e s z z ő
vonatik, s a nyüstből s z e r s z á m s z ö v e t i k; a vasvesző a
felkötözött nyüstön szemecskéket hagy s a fonál azon üregbe
huzatik, minden szemecskébe egy-egy szál. Ha a szerszám új, a
szövendő fonál kezdő szálai huzatnak be, ha már h a s z -
n á l t, a leszótt vászon végszálai behagyatnak, csomóra
pödretnek s a föltekert fonál kezdő szálai az ügyesen, minden

kúszálás nélkül felbontott végszálakhoz sodortatnak. A sodrás könnyű mesterségnek látszik lenni; de mindamallett is ügyes kéz és nagy figyelem kívántatik hozzá; mert ha netán a szálak fölcserelődnének: örökös a vesződség, a kötözgetés, az elhibított szálak pedig a vásznon a figyelmetlenség ugyanannyi kiáltó jelei s a tartósság akadályai; a vászonvásárlók az ily kirívó szálakat mindenkor figyelembe veszik, mert nagy kára a jó vászonnak.

FRECSKAY JÁNOS.

Néprománczok.

„Jó estét, jó estét
Sági biróné asszon,
Itthon van-é a ljanyo
Eresszé el a balbo!“

„Itthon van, itthon van
A béső szobábon
Szípen elnyugoszik
Paplanos agyabo.“

„Költső föl, költső föl
Költső föl a ljányát
Kösső derékáro
Zöld selém szoknyáját.“

Zöld selém szoknyáját
Kösső derekáro
Szíp czugos cipőjit
Huzza a lábáro.

Jó estét cigányok,
Szíp nótát huzzatok,
Mer én az én rózsámmol
Reggelig itt mulatok!

Az én kedves rózsámmal
Sági biró ljányávol
Sági biró ljányávol
Reggelig itt mulatok!“

„Iczikém, piczikém,
Haggy piczit pihennyi

Szíp czugos cipőmbül
A vírt kiöntenyi!“

„Iczikém, piczikém
Ném lehet pihennyi
Szíp czugos cipődbül
A vírt kiöntenyi!“

„Verjen még az Isten
Ollan idés anyát,
Ki bálbo ereszti
Egyetlen égy ljányát.“

Verjén még az Isten
Ollan ides apát
Ki estétül hajnalig
Még ném nízi ljányát.““

Más asszon ljányának
Hajnót harangoznak
Sági biró ljányának,
Szíp kísírőt huznak.

„Sági biró lányo
El is van már temetvé
Té még hunczut gazembér
Szenveggy itt a börtönbe.“

Zörgesd még, zörgesd még
Börtönöd ajtóját
Én is mégzörgetem
Lábodnak bíkóját.“

(Rábaköz, Soprony m.)

HALÁSZ JÁNOS.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Balassa József</i> : Felsőbácskai nyelvsajátságok	215, 262
Két „-a, -e“ végű főnévképző	299
<i>Halász Ignác</i> : Visszahódított magyar szók	5, 55, 97
Kazinczy mint fordító	159, 205, 253, 302, 396, 447, 535
<i>Könnye Nándor</i> : A névragok és névutók használata	68, 162, 212, 258, 313, 406
	456, 510, 543
<i>Kőrösi Sándor</i> : Élő meg elavult képzők	404, 454, 500
<i>Kúnos Ignác</i> : Népetymologia a természet országaiban	60, 104, 197, 348
A magyar nyelv liquidáiról	113
<i>Munkácsi Bern.</i> : Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára	49,
	146, 289, 339, 385, 436, 485
A magyar nyelv eredete	109
<i>Simonyi Zsigm.</i> : Éhomra	152
Szórendi szörszálhasogatások	354
<i>Szarvas Gábor</i> : A nyelvigazítók	12
Szómagyarázatok: Trágya	155
Köcze	193
Kagyló	337
Csődör	433
Csákó	481
Viheder	529
Rét, réteg	532
Szóegyeztetések: Zaj	241
<i>Szilasi Mórincz</i> : A számnevekről	1
A beczéző (kicsinyített) keresztnevek	244
<i>Tankó Sámuel</i> : A török szók írásáról	552
<i>Tömlő Gyula</i> : Tisza-Eszlár s vidéke nyelvéből	505
<i>Vass Bertalan</i> : A Zrinyiász mondattana	318, 359, 409, 545

Ismertetések, bírálatok.

A magyar nyelv a napi sajtóban. <i>Szarvas Gábor</i>	27
Toldi. Magyarázta Lehr Albert — <i>Halász Ignác</i>	21, 70
Tanulmányok az egyetemi M. Ny. Társaság köréből. Kiadja Simonyi Zsigmond, I. köt — <i>Balassa József</i>	118
Nyelvtudományi Közlemények. Szerk. Budenz József. — <i>Kúnos Ignác</i> 166, 413	

Nyelvtörténeti adatok.

	Oldal
Czéhszabályokban talált nyelvatatok. <i>Frecskay János</i>	30, 77, 120, 169, 218
Páriz Pápai orvosi nyelve. <i>Csapodi István</i>	42, 84, 126, 175, 221
Szólásmódok Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből s okirataiból. <i>Katona Lajos</i>	78, 266, 363, 415
Gróf Bercsényi Miklós leveleiből. <i>Kisbíró Márton</i>	264
Egy ismeretlen szótár. <i>Frecskay János</i>	267
Régibb szavak és szólásmódok. <i>Frecskay János</i>	322
Az első magyar szemorvosi könyv magyarsága. <i>Csapodi István</i>	514, 553

Nyelvújítási adatok.

Adatok a nyelvújítás történetéhez	122, 173
Vegyteni szavak. <i>Koos Gábor</i>	324, 367
Kazinczy idegenszerűségei. <i>Radó Antal</i>	364, 417, 459, 511, 559

Helyreigazítások, magyarázatok.

A családnevek. <i>Császár Károly</i>	32
Hosszú magánhangzók <i>Zsidó. Munkácsi Bernát</i>	34
Hosszú magánhangzók. <i>Szilasi Móricz</i>	80
Thurm, tofony. <i>Heinrich Gusztáv</i>	83
-van, -ven. -ó, -ő. <i>Szilasi Móricz</i>	128
-ven, -van <i>Ifj. Szinnyi József</i>	129
Accusativus-nominativus. <i>Szarvas Gábor</i>	130
Szádfal. <i>Révész Samu</i>	178
Szláv szók. <i>Asbóth Osakár</i>	226
Szádfal. <i>Frecskay János</i>	228
Bukfencz, buksegg, bukseng. <i>Négyesi László</i>	229
Padmaly. Sétál. <i>Simonyi Zsigmond</i>	268
Kölcsönvett szók, kölcsönszók. Azomban, ellemben. <i>Simonyi Zsigmond</i>	269
En gros, en détail. Zárlat. <i>Császár Károly</i>	270
Bukfencz. <i>Csapodi István</i>	326
Timár. <i>Simonyi Zsigmond</i>	327
A liquidák nyújtó hatásához. <i>Tömlő Gyula</i>	369
Timár, továr; timsó, timfű. <i>Szarvas Gábor</i>	370
Ha-is. <i>Tömlő Gyula</i>	372
Pályaház. <i>Szöreghi</i>	420
-va, -ve és -ván, -vén. <i>Balassa József</i>	421
Az <i>e</i> mélyhangú szavakban is fordul elő, az <i>e</i> nem. <i>Király Pál</i>	423
A személyi névmások ragozásához. <i>Udvarhelyi Gyula</i>	424
Tolvaj. <i>Munkácsi Bernát</i>	461
Lejel. <i>Simonyi Zsigmond</i>	462
Űhöz, űnek = kűhöz, kűnek. <i>Babics Kálmán</i>	463
Ű-nek legyen mondva. <i>Jámbor József</i>	518
Lével. <i>Lukács Lőrincz</i>	519
Elismer. <i>Szarvas Gábor</i>	560
Lével. <i>Király Pál</i>	561
Csatakos. <i>Csapodi István</i>	561

Aprólékok.

	Oldal
A Nemzeti Jókai	90
Gazdagszunk	91
Ugorok-e vagy törökök?	91
Visszaesések	92
A szógyártás. <i>Sz. G.</i>	132
A magyar nyelv szókincse. <i>Sz. G.</i>	132
Szegedet lyukas fallal védték az ár ellen. <i>Fr. J.</i>	133
A Nyelvtörténeti Szótár	181
Az ugor-török kérdés	181
Hogy született meg a „kerékpár”?	182
Bordeauxban németül beszélnek. <i>Fr. J.</i>	183
Követésre méltó példa	270
Nem lehetünk el nélküle	271
Észrevételek a „kőcse” szóhoz	273
Pályaház	330
Nyíregyházi nyelvzavar	373
Kárbavesztett védelem	424
Falu és város	463
Nem mindig alkalmas a helyes	463
Legfelsőbb kézirat	465
Audiatur et altera pars	466
Veloczipéd a népnél	468
Nem-é tudod?	520
A kik nagyra vállalkoztak	521
Milyen tökéletlen a magyar nyelv!	522

Csigabigák.

Vidám szomorúságok	39
Ridiculus mus	40
A rejtelmes műhely.	41
A magyar atyafiság,	87
Magyar közmondások meghámozva	88
Legújabb helyesírás szabályok	89
Ősök és utódok	136
Igazságtalan vád	137
Két pályázó	138
Piros tojás	184
Szóajánlatok	184
Nemes és paraszt nyelvek	229
A magyar állatnevek	231
A nyolczadik	275
Stilisztiko-logikai százsorszép	277
Derül, világosodik	470

Kérdések és feleletek.

	Oldal
Játsza vagy játszsa? — <i>Szarvas Gábor</i>	36
Latin szók írása. — <i>Szarvas Gábor</i>	36
A 'torony' szó eredete. — <i>Szarvas Gábor</i>	36
A veloczipéd helyes magyar neve. — <i>Szarvas Gábor</i>	134
A kérdő -é szórendje. — <i>Szarvas Gábor</i>	468

Kérdések a Nyelvőr gyűjtőihez.

Használja-e a nép a Bary-féle jegyzőkönyvben megjelölt szokat és szólásokat?	328
Válaszok	373, 425
A liquidák nyújtó hatása mely vidékeken észlelhető?	117
Válasz	327
A kérdő -é mily szórenddel használatos?	469
Válasz	520
Zárt é használatos-e T.-Eszlár vidékén?	505

Népnyelvahagyományok.

Szólásmódok és közmondások	141, 232, 281, 333, 377, 427, 471, 523, 561
Párbeszéddek	524
Tájszók	46, 94, 142, 187, 234, 281, 332, 379, 429, 474, 526, 564
Mesterműszók	92, 96, 237, 287, 335, 381, 565
Orvosi kifejezések a nép ajkán	186, 279
Állathívó és állathajtó szók	336, 477
Állatok párosodása	384
Gazdasági levelek	233, 278, 332, 376, 426
Népbotanika	477
Helynevek	191, 335, 383, 431
Családnevek	431
Gúny- és ragadványnevek	144, 283, 336, 431
Népetymológiák	330
Néprománczok	48, 240, 288, 566
Népdalok	144, 192, 384, 432, 480
Névnapi köszöntők	234
Gyermekversikék	190, 336, 480
Gyermekjátékok	236, 285
Lakodalmi szokások	473
Tánczmondókák	287, 384, 432
Misztériumok	284, 477
Népmesék	376, 524, 562
Népmondák, népregék	472
Találós mesék	96, 142, 234, 286, 331, 375, 426, 473
Babonák	46, 94, 140, 185, 232, 277, 375, 425

TÁRGYMUTATÓ.

I. Hangtan. A) Magánhangzók: 1. Időmérték: eredeti hosszú magánhangzók 167, 216, 412 (*miátt*), 438; dialektikus hosszú magánh. 215; képzőkben 216, 262 | megnyúlás: zárt szótagban 81; kezdő *j* beolvadása miatt 498; *l, r, j* hangok előtt 34, 81, 115, 327; mint pótlónyújtás 215, 217, 263, 435; átvett szók első tagjában 339, 485 | rövidülés *é:é, ó:o* 301 || 2. Hangrend: eredetibb hangrend megőrzése 216; hangrendi illeszkedés 3, 154, 216, (föltételes mód 1. szem.): *írnák* 263; mélyhangú szó magashangúra vált. 196, (*j* miatt): 345, *e:a* a tóban 8; hangrendi párhuzam 154; magas és mélyhangúság az ugor nyelvekben 150 | *i:ü* 168, 216; *ö:é* 300, *é:ö* 167, 216 || 3. Hangszín: zártabbá válás: *a:o* 216, 339; *o:i* 326, 369; *é:i* 216, 505, 531; *é:i* 118, 216, 300, 370, 531; *ó,ö:ú,ü* 216; *l, v* beolvadása miatt 435, 445, 500; *j* miatt 154, 299, 439; (*é*-be olvad): 154, 216, 299 | nyiltabbá válás: szóvégi *o, é: a, e* 301; szókezdő *o:a* 339; *ó* váltakozása *a, á*-val 300, ném. *i (ie)*: magy. *é* 532 | hangszínilleszkedés 111 || 4. Magánhangzók kiesése 216, (az egész

szótag elvész:) 249, 262, 263 || 5. Járulék-magánhangzók 12, 111, 118 || Hangsúly: az ugor-ságban 112. B) Más salhangzók: Szókezdő consonan-sok törvényei az ugor nyelvekben 291, 339, 436, 438, 441, 445, 485, 495; az ugor kezdő consonansok megfeleléseinek képlete 499; liquidák keletkezése és nyújtó hatásuk 114 || Eredeti hosszú más-salhangzók 168; rövidülés (*rr:r*) 218 || Hangváltó-zások u. a. hangszervi soron belül: torokhangok, *k-g* 216, 534; *k-h* 396 | foghangok, *t-d* 216; *t-sz* 339, 347, 385; *t-cz* 341, 435; *t-s* 340; *t-cs* 340, 347; *t-n* 339, 343, 345; *d-l* 339, 341, 343, 345; *tj-cs* 218; *tj-ss* 218, 506; *ty-cs* 347; *dj-ss* 218; *sz-cz* 196; *s-cs* 131, 253; *cz-cs* 435, 484 | *n-l* 489, 494 | *l-t* 497; *l-n* 497, *l-r* 60; *r-l* 497, *r-zs* 496 | (jésülés:) *d-gy* 296, 344; *n-ny* 216, 489 | *gy-ny* 492, *ny-gy* 486, *ny-ly* 486, *ly-l* 216, *ly-ny* 10 | ajakhangok, *p-b* 437, *p-m* 437; *b-p* 4; *v-b* 446; *m-b* 4, 495, *m-v* 2, 495 || Hangszervi esere: torokhang-foghang *k-t* 10, 294, *k-ty* 294; *k-cs* 151, 293; *g-gy* 157, 296 | torokhang-ajakhang *g-v* 3, 298 | foghang-torokhang *l-k*

339, *t-h* 386; *sz-h* 339, 414, 441; *cs-h* 443 | foghang-ínyhang *gy-j* 217; *ny-j* 486, *ly-j* 216, 396 | ínyhang-foghang *j-ty* 217, *j-gy* 217, 438, 492; *j-ny* 492; *j-zs* 35 | foghang-ajakhang *n-m* 84, 153, 494, *l-v* 497 | ajakhang-foghang *m-n* 38, 268, 496 || Megőrzött consonansok: *n* (*ng*-ben) 228; *j* 505 || Járulékmássalhangzó k: *h* 531; *d* 262, 506; *l* 217; ajakhangok: 119, 252; (*v*.) 3, 295, 440; *j* 216, 446 || Mássalhangzók kiesése: a) pótló-mássalhangzó nyújtással (*assimilatio*): (általában 169), *rk-rr* 296, *gh-gg* 501 | *du-nn* 218; *gyk-kk*, *gyt*: *tt*, *gym-mm*, *gyu-nn* 218; *sz+s*: *ss* 218, *z+s*: *ss* 218, *lj-jj* 217; *rl-ll* 97 | *v* kiesése 262 | b) pótlónyújtás nélkül: *lg-l* 169, *g* kiesik *m* előtt 4, a vocalisba olvad 390; *h* kiesik 153, 501, 504; szókezdő *ñ* 486 | *l* elvész szókezdeten 339, 386, 394, szóközépen 253, 506, szóvégen 217; *d* 321; *sz* 12, 101, 441; *z* 217, 395; szláv *šč*: magy, *cs* 58; *n* kiesése 153, 218, 494, (*ugy*: *gy*) 296, *lg*: *gy*. 169, 296; *lt*: *d* 435, *lj*: *gy* 296, *lm*: *m* 495; szóvégi *l* kopása 194, 217, szóközépi *l* 115, 218, 301; *r* 217, 218 | jelveszése 153, 217, 438, 498, *jm*: *m* 495 | *v* 445; *m* 217, 496 || Hangátvetés 10, 56, 59, 338.

II. Alaktan. (sajátságok 262, 506): A) Összetétel 464, 506; ikerszók 119, 252 || B) Szóképzés: 1. Igék: frequ. *-l* 58; *lessz* ige frequ. alakja 462, 518, 560; (*föl*, *löl*) 263; *-ál*, *-él* 462; *-d* 9, 57, *-dol* 57; *-doz* 506; *-z* 291, 389, *-s* 56; *-gat* 506; [*-ál* latin-görög igékhez 405]; moment. *-m*

9, *-t* 291, *-ít* 8; causat. *-ajt* (*-ít*) 262, *-ajszl*, *-íszl* (*-aszl*) 262; refl. képzős igéből 506; szenvedő képző megkettőzve 15, 320; refl. *-v* nyomat 500, *-ül*, *-ül* 8, 216, *-ódz-ik* 506, *-kódz-ik*, *-koz-ik* 262 | denominativ *-l* 54, 263, 404; *-h* 501, 504, *-had*, *-héd*, *-ad*, *-ed* 500, *-hodik*, *-odik* 500; *-z* 263, 405, 454, *-dz* 504; *-izál* 405; *-ász*, *-ész* 502; *-ít* 215, 455; *-kodik*, *-kédik* 502; *-szl* 504; *-ül*, *-ül* (*-ül*) 168, 456; ál denom. képzők 504 || 2) Névszók: nom. verb.: *-m* 54; *-l* nom. acti 54, 59, 506; *-ás*, *-és* nom. actionis 15, 54; *-dék* 54; *-ár*, *-ér* 56; *-ó*, *-ő* nom. agentis 54, 59, 128, 148, 421, *-a*, *-e* változattal 299; *-j* nom. agentis 58, 101, 299; *-ékony* 54; *-tt* igenév 54; *-va*, *-ve* és *-ván*, *-vén* igenév 128, 263, 420 | diminutiv: *-a*, *-e* 299, *-csa* 251. *-cska* 54, 249, *-g* 533, *-i* 249, 251, *-ka* 59, 249, 251, 302, *-kó*, *-kő* 302, *-ó*, *-ő* 302, kicsinyített (beczöző) keresztnevek 244; *-allan*, *-ellen* 120; *-m* denom. névszóképző 153, *-nya* 11; *-ven*, *-van* tizesképző 1, 128, 129 | többes képző: megőrzése 262, tovább képezve 534. || elvonás 99, 434, 483; analogia a képzésben 252, 262 || C) Ragozás: 1. Igeragozás: főlszól. mód az *-ít* képzős igéknél 263; 2. szem. ragja *-l* (főlszól. mód *-jál*, *jál*) 263; tárgyias igeragozás 112, (főlsz. m.) 321, (föltételes m. több. 1. szem. *-nánk*, *-nénk*) 263, (3. szem. tárgyrag alakjai) 217; ikés igék ragozása 263 | 2. Névragozás: *-hoz*, *-vel* ragok rokonsága 54; *-u* rag (*immáron*) 262 (*-t-on* pl. *lopton* lop) 551; *-ül*, *-ül* ragnak *-él* alakja 168; *-kép*, *-képen* rokon-

sága 54; nyomatékosító-g 262; személynévmások ragozása 423, 463; 3. szem. birt. rag megőrzése 262, alakjai 217, 300 | Ragjavesztett határozók 545 | Önállósított (tovább ragozott) határozók: 247, 413, 506 (birtokos raggal) 262, (-ság képzővel) 506; — accusat. nominativus gyanánt 130, esetalakok, nevezővé válása 131.

III. Jelentéstan: A) A l a k i j.: főnév melléknévül használva 501; igealakok névszóul 507 | Összetétel: igeekötők jelentése és használata (19, 507): *el-* 24, 519; *fel-* 25, 507; *le-* 507; *meg-* 19, 24, 507 || Synonymképzők (-*at*, -*tat* causat.) 26; -*hat*, -*het* jelentése 25; denom. -*l* jelentése 405, 507; denom. -*z* 454; denom. -*ít* 455 | Ige-
nevek cselekvő és szenvedő jelentése 18; -*ó*, -*ő* nom. agens-
tis jelentése 26, 550, (-*ós*, -*ős*) 26; -*ás*, -*és* 507; -*t* nom. acti
használata 550; -*ék* családnévek
képzője 33 | Időmozzanat kife-
jezetlenül hagyva 17 || B) Anya-
g i j.: adalékok 7—12, 22—26,
38, 57, 71, 154, 158, 194, 214,
215, 242, 326, 343, 369, 389,
409, 434, 442, 483, 507. —
népetymológiák 60, 104, 154,
197, 330, 348.

IV. Mondattan. A l a n y kifeje-
zése 318, 549 || Á l l í t m á n y:
(Zrinyinél) 318; igemódok 359,
főlszól. mód 75, 360, 508; föl-
tétes m. 25, 75, 360 | igeidők:
(Zrinyinél) 359, *írni fog* 361,
irand 361, 466 | alanyi és tár-
gyas ragozás 26, 321 | kettős
és háromszoros tagadás 264 ||
T á r g y: 320, 508, 550 || H a t
á r o z ó k: (ált.) 68, 359; ra-
gok jelentése és használata:

-*ben* 162, 212, 362, 410, 412,
413, 508; -*be* 315, 410; -*ből*
412, 543; -*ért* 413; -*hoz* 411,
510; -*n* 258, 363, 410, 412,
413, (rajta) 508; -*nál* 313, 315,
509; -*nek* 411, 508; -*ra* 362,
406, 411, 412, 456, 508; | *ról*
411 -*stül*, -*stül* 411; -*t* módhat.
rag 412, 509; -*től* 320, 362, 363,
411, 412; -*ül* 410; -*vá* 411; -*vel*
71, 410, 412, 413, 508 | név-
utók: *alatt* 363, *által* 509, *együtt*
411, *felé* 509; *miatt* 412, 509,
nélkül 410 | -*va*, -*ve*, -*ván*, -*vén*
hat. igenév 508, 551; -*ni* főn.
igenév 550 || J e l z ő: 509, (Zri-
nyinél) 545 || S z ó r e n d: 354
509; állítmány szórendje 72;
jelzőé 71, 545; igeekötőé 72,
354, 358, 466; -*é* szórendje 263,
468, 520; *is* 263, 354, 370 ||
K ö t ő s z ó k: *csak* 73, *és pedig*
73, *is* 263, 354, 370, *hogy* 74,
371, 509, *még pedig* 73, *mig* 74,
nehogy 74, *mikor* 509, *szinte*, -*én*
73, *úgy* 73 | utóidejűség 509 ||
E l l i p s i s 74, 371, 509; ka-
tasyesin 319; anacoluthia 509.

V. Antibarbarus. Hibás ö s s z e-
tétel 29, 273, 405, 464 |
-*va*, -*ve* szenvedő tőlől 466;
hibás denom. képz. 455; *zárlat*
269; *nagyban és kicsinyben* u. o.;
erőny, *minőny* 275 | idegen szók
átvételének szabályai 37 | gyök-
elvonás 464 || -*de*, *ki*- igeekötők
hibásan 30; *kölcsönöz*, *kölcsönző*
268; *metszés* 183 || f ő l t é t e s
mód hibásan 466 | -*and* 466 |
jelzők latinizmusa 546 | -*ván*,
-*vén* 466, -*andó* 30, -*ből* 30.

VI. Orthographia: *játsza* vagy
játssza 36; *azomban*, *ellemben*
268; az etymologikus elv meg-
alapítója 322; régiek ortho-
graphiája 362; török szók írása
552.

SZÓMUTATÓ.

Adutt 131.
almakerék 351.
apró 495.
aszat, -omány 6.
aszó 498.
Ág, -falva 351.
áll 440.
ásfa 350.
Bandi 119.
bassaróssa 199.
bátrany 352.
bárd 56.
bátya 100.
béles 7.
bércz 100.
Bogács 351.
bőr 169.
bot 100.
búj-, búv- 437.
bukseng 228. 270.
Csatak, -os 561.
csákó 481.
csiperke 349.
csödör 433.
csuha 195.
csűr 522.
Czinfalva 354.
czinterem 353.
Daru 62.
derék 100.
dög 22.
dörgicse 100.
Ecset 58.
egyház 441.
elismer 519.
említ, emlékez 494.

en gros, en détail
 269.
epe 442.
erő 492.
est 439.
eszterág 62.
éh, éhom 152.
ér-, ért- 298.
Fekete 302.
Ferencz 247.
fogoly 66.
födél 194.
fülemile 65.
Füzes 351.
Gerjed- 297.
Géza 245.
gólya 63.
gyér 345.
gyógyszertár 465.
gyüöl 345.
Habar- 396.
hajtóka 7.
halom 100.
harap- 298.
hám 298.
hegy 296.
hely 343. 389.
hév, hő 297.
hiba 8.
higviricz 203.
himpók 64.
hív-, hisz- 297.
hordár 272.
hordszék 465.
hoz- 243. 289.
hús 2.

Idvöz 441.
ih, -as 154.
indulóház 372. 464.
Jargal 486.
jó 25.
jonh 153.
juhászodik 106.
juhszalag 200.
juhszél 106.
Kaczér 63.
kagyló 337.
kan 434.
kancza 435.
kapotnyak 201.
kár 100.
kámsza 195.
kedély 29.
kelc 60.
keménymag 349.
keresztel 99.
kerékpár 134. 182.
kéneső 353.
kéreg 493.
kocsi 58.
kodácsol 60.
kovákol- 98.
köcze 193. 273.
kölcsönzó 268.
köszméte 200.
közel 298.
kudarcz 107.
kutya 197.
külömben 268.
Lakoma 8.
lapú 9.
lát vmihez 22.

lejel, levél 462, 518, 560.
lom 9.
lomoz- 98.
luhma 100.
Makkopáncs 349.
mázol- 99.
mente 195.
mcnyet 63.
menyhal 67.
Nadragulya 199.
násfa 350.
nénc 101.
noszpolya 201.
nyaláb 491.
nyál 489.
nyolcz 4.
nyom 491.
nyugod- 490.
Öld- 494.
ölt- 441.
Padmaly 9. 229.
palaczféreg 64.
pallani 97.
Panna 119.
pályaház 330. 372. 464.
pár 134.
pendely 433.
Pista 119.
pörnye 101.
Rakszőlő 204.
redő 483. 533.

retesz 10.
rémlik 22.
Répás 351.
rét, réteg 532.
riad 22.
Sármány 66.
sejt- 343.
sekély 393.
selyp 10.
seregély 62.
sétál 98. 229.
suba 481.
suskáz 11.
susnya 11.
szablya 101.
szalad 349.
szádfal 133, 178, 227.
szálka 12.
szénapolyva 203.
szíj 326, 369.
szipóka 55.
szoméh, -öz 154.
szöcske 64.
szökcső, -ér 55.
szül- 345.
szünidő 273.
Tagad- 490.
tarka 101.
tehénkedik 106.
termesz 64.
tiló 59.
timfü 370.

timsó 326. 370.
timár 326. 369.
tolvaj 424.
torok 294.
torony 36. 84.
továr 326. 369.
tölcsér 56.
tör- 344.
törökbalint-alma 204.
töröl- 344.
trágya 155.
tüz 149.
Ühöz, ünek 423. 462. 463.
üreg, üres 298.
Vacsora-csillag 59.
vád, -ol 56.
vásparipa 135.
várda 57.
verem 298.
Vessződ 351.
vidék 298.
viheder 529.
vizsla 57.
Zaj 241.
zavar 342.
zárlat 269.
zomokkigyó 64.
zsidó 35.
zsurmóka 59.
zsurmol- 59.

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

- Dunántúl:** Balatonmellék 474; Csallóköz (Pattonyszél:) 142; Észtergom m. 468, (Szőlgyén:) 48; Fehér m. (Felső-Alap:) 384, 432; Győr m. (Csécsény:) 96, 141, 236, (Pannonhalma:) 187, 336; Göcsej 46, 94, 141, 192, 234, (Resznek:) 144, 188, 288, 377; Őrség 281, 380, 475; Somogy m. 471, (Babod:) 233, 278, 332, 376, 426; Soprony m. 381; Veszprém 561.
- Palóczság:** Gömör m. (Rimaszombat:) 190, 333; Heves m. 480, (Eger:) 118, 283, 332, 431; Hont m. (Visk:) 336; Nógrád m. 118, (Ipoly-Litke:) 286, 331, 375, Karancsallya:) 240.
- Tiszáninnen:** Zemplén m. (Deregyő:) 92, (Sárospatak:) 287, (Szürnyeg:) 378, 384, 426, 473, 523, (Tokaj:) 191.
- Tiszántúl:** Bihar m. (N. Szalonta:) 376; Hajdu m. (Debrecen:) 271, 327, 331; Szabolcs m. (Besenyőd:) 47, 95, 143, (Nagy-Kálló:) 144, 232, 429, (T.-Észlár:) 505; Szatmár m. (Kömörő:) 564, (Ó-Pályi:) 333; Szilágy m. (Szilágy-Somlyó:) 334, (Zilah:) 234, 236, 277, 285, 375, 383.
- Alföld:** Bácska (Baja) 215, 262, 378, 468; Kecskemét 232, 283; Nagy-Becskerek 480; Pest m. (Félegyháza:) 473, (Halas:) 468, (Kóka:) 381; Szentés 118, 228.
- Erdély:** Székelység: Csík m. 189, 234, 524, (Csík-Szentkirály:) 287, 384, 432, (Gyergyó-Ditró:) 281; Udvarhely m. 477; Kis-Küküllő m. (Szőkefalva:) 330; Maros-Torda m. 425 | Felső-Erdély: Kolozs m. (Bánffy-Hunyad:) 379, 426, 431, 477; Szolnok-Doboka m. (Apa-Nagyfalu:) 429, (Deés:) 46, 94, 140, 185, 472, (Domokos:) 277, 477, 524, 562. Megjelölés nélkül: 186, 237, 279, 330, 335, 336, 475, 526.

Sajtóhibák.

298. l. alúlr. 2. sor: *üveg* olv. *üreg*.
 381. l. felülr. 22. sorban a tájszók így olvasandók:
íringál, káczó, testálló, szálíka, lejső.

